Библіотека
Императорскаго
Русскаго Географическаго
Общества
Залъ Д Шкафъ 9
Полка 8 № 19

Библіотека
Императорскаго
Русскаго Географическаго
Общества
Залъ 9 Шкафъ
Полка 8 № 11

ТРУДЫ

ЭТНОГРАФИЧЕСКО-СТАТИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦІИ

ВЪ

ЗАПАДНО-РУССКІЙ КРАЙ,

СНАРЯЖЕННОЙ

ИМПЕРАТОРСКИМЪ РУССКИМЪ ГЕОГРАФИЧЕСКИМЪ ОБЩЕСТВОМЪ.

ЮГО-ЗАПАДНЫЙ ОТДѢЛЪ.

МАТЕРІАЛЫ И ИЗСЛѢДОВАНІЯ,

СОБРАННЫЯ

Д. ЧЛ. П. П. ЧУБИНСКИМЪ.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ,

ИЗДАННЫЙ ПОДЪ НАБЛЮДЕНІЕМЪ

ЧЛ.-СОТР. П. А. ГИЛЬТЕБРАНДТА.

2/1 20

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

1872.

Напечатано по распоряженію Императорскаго Русскаго Географическаго Общества.

ТИПОГРАФІЯ В. БЕЗОБРАЗОВА И КОМП. (ВАС. О., 8 ЛИНІЯ, № 45).

ОТЪ КОММИССІИ

ПО СНАРЯЖЕНІЮ

ЭТНОГРАФИЧЕСКО-СТАТИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦІИ

ВЪ

ЗАПАДНО-РУССКІЙ КРАЙ.

Мысль о снаряженіи Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край возникла въ 1862 году. По докладу управлявшаго тогда Министерствомъ Народнаго Просвѣщенія статсъ-секретаря А. В. Головнина, Государь Императоръ, 8-го сентября 1862 года, Высочайше повелѣть соизволилъ передать изъ суммъ Министерства въ Русское Географическое Общество десять тысячъ рублей для отправленія непремѣнно въ 1863 году означенной экспедиціи.

Получивъ извѣщеніе о таковой Монаршей волѣ, Совѣтъ Общества, въ засѣданіи своемъ 21-го сентября 1862 года, положилъ просить членовъ своихъ А. К. Гирса, П. П. Семенова и А. И. Бутовскаго, войдти въ ближайшее разсмотрѣніе сущности задачи предполагаемой экспедиціи.

Избранная Коммиссія внесла въ Совѣтъ нижеслѣдующія свои соображенія: 1) о предметѣ изысканій экспедиціи; 2) объ области, на которую должны распространяться ея дѣйствія; 3) о времени, въ теченіе котораго должны быть совершены ея труды, и 4) объ ея составѣ.

Относительно предметовъ изслѣдованія Коммиссія полагала, что въ общихъ чертахъ задача экспедиціи должна обнимать слѣдующіе предметы: 1) изслѣдованія о народностяхъ Западно-Русскаго края, и именно — о племенныхъ различіяхъ, выражающихся въ языкѣ, нравахъ, обычаяхъ, объ относительной численности племенъ края, важнѣйшихъ этнографическихъ границахъ и пр.; 2) изслѣдованія о распредѣленіи населенія по вѣроисповѣданіямъ и степени его религіозной и нравственной культуры; 3) изслѣдованія хозяйственнаго быта различныхъ племенъ Западно-Русскаго края и степени ихъ матеріальнаго благосостоянія.

*

Въ составъ области, на которую должны распространяться изслѣдованія экспедиціи, по предположенію Коммиссіи, должны были входить девять губерній, располагающихся въ трехъ групахъ: Бѣлорусской (губерніи Витебская, Могилевская и Минская), Литовской (губерніи Виленская, Ковенская и Гродненская) и Украинской (губерніи Кіевская, Волынская и Подольская).

Касательно времени, въ которое должна быть произведена экспедиція, Коммиссія, въ виду живого интереса задачъ, подлежащихъ изслѣдованію, полагала необходимымъ пріурочить собственно собраніе матеріаловъ на мѣстахъ къ непродолжительному, по возможности, періоду времени, напримѣръ, къ сроку одного года.

Наконецъ, относительно личнаго состава экспедиціи, Коммиссія полагала необходимымъ поставить во главу ея трехъ лицъ и поручить каждому изъ нихъ или изслѣдованіе одного изъ трехъ вопросовъ, составляющихъ предметъ экспедиціи, на пространствѣ всего Западно-Русскаго края, или же изслѣдованіе одной изъ трехъ территоріальныхъ групъ, по всѣмъ вопросамъ экспедиціи, и сверхъ того, къ каждому изъ этихъ трехъ лицъ придать по особому помощнику.

Сообразно съ таковымъ планомъ Коммиссія полагала, что Высочайше дарованная сумма въ десять тысячь рублей можетъ быть достаточна только на путевыя издержки членовъ экспедиціи, и что на изданіе ея трудовъ потребуется ассигнованіе особыхъ средствъ.

Вышеизложенныя соображенія Коммиссіи были вполнѣ одобрены Совѣтомъ, при чемъ, въ дальнѣйшемъ обсужденіи плана экспедиціи, выяснилось то именно обстоятельство, что составъ экспедиціи долженъ быть опредѣленъ не территоріальными подраздѣленіями области ея изслѣдованій, а вопросами, входящими въ ея задачу. Согласно съ этимъ принципомъ, Совѣтъ озаботился пріисканіемъ лицъ, на которыхъ можно было бы возложить труды по экспедиціи. Для спеціально-этнографической части ея, то есть, для изслѣдованія преимущественно племенныхъ отношеній, Совѣтъ остановился на д. чл. А. Ѳ. Гильфердингѣ; изслѣдованія народнаго быта въ отношеніи религіозномъ онъ полагалъ возложить на д. чл. М. О. Кояловича; изслѣдованія же статистическія и по предмету хозяйственнаго быта предполагалось поручить д. чл. А. Б. фонъ-Бушену, съ назначеніемъ ему трехъ помощниковъ, изъ числа лицъ, служащихъ въ Центральномъ Статистическомъ Комитетѣ.

Въ концѣ 1862 года всѣ означенныя лица уже заявили о своемъ согласіи принять на себя порученія Общества и внесли въ Совѣтъ его свои предположенія относительно предстоящихъ имъ занятій. Для обсужденія

этихъ программъ и составленія изъ нихъ общей инструкціи, была образована особая Коммиссія изъ членовъ Совѣта, членовъ, избранныхъ Отдѣленіями Этнографіи и Статистики, и всѣхъ лицъ, которыя должны были принять участіе въ экспедиціи. Но обнаружившимся вслѣдъ затѣмъ въ западныхъ провинціяхъ Имперіи политическимъ волненіямъ суждено было остановить мирное предпріятіе науки, и Общество принуждено было отложить отправленіе предположенной имъ на 1863 годъ экспедиціи до болѣе благопріятныхъ обстоятельствъ.

Съ измѣненіемъ политическихъ обстоятельствъ Западно-Русскаго края, Совѣтъ Общества, въ началѣ 1865 года, нашелъ возможнымъ снова возбудить вопросъ объ осуществленіи этнографическо-статистической экпедиціи въ эту часть Имперіи, и по полученіи заявленій отъ г. Министра Внутреннихъ Дѣлъ, Статсъ-Секретаря П. А. Валуева и Главнаго Начальника Сѣверо-Западнаго края Генералъ-Адъютанта К. П. Кауфмана о томъ, что съ ихъ стороны не встрѣтится препятствій къ исполненію означеннаго предпріятія Общества, приступилъ снова къ подготовительныхъ мѣрамъ по этому предмету.

Въ засѣданіи соединенныхъ Отдѣленій Этнографіи и Статистики 19-го января 1867 года программы, представленныя въ 1862 году дд. члл. А. Б. фонъ-Бушеномъ, А. Ѳ. Гильфердингомъ и М. О. Кояловичемъ, были подвергнуты новому обсужденію. При этомъ обнаружилось, что именно этнографическое изученіе Западно-Русскаго края должно лечь въ основаніе статистическихъ въ немъ изслѣдованій; что поэтому первоначальною задачей экспедиціи должно быть проведеніе этнографическихъ границъ между племенами, обитающими въ краѣ; что затѣмъ бытъ каждаго племени долженъ быть изученъ въ отдѣльности, въ главныхъ чертахъ, а по предмету статистики главное вниманіе должно быть обращено на экономическія отношенія разныхъ племенъ. Вмѣстѣ съ тѣмъ не могло не выясниться и то обстоятельство, что измѣнившіяся политическія обстоятельства Западно-Русскаго края должны оказать необходимое вліяніе на тѣ задачи, которыя предстоятъ экспедиціи; что вслѣдствіе того спеціальное изслѣдованіе религіозной стороны народнаго быта не представляется особенно необходимымъ, но что, напротивъ того, должно быть обращено вниманіе на разнообразныя отношенія еврейской части мѣстнаго населенія къ другимъ элементамъ сего послѣдняго. Вышеизложенныя мысли было признано необходимымъ положить въ основаніе всего плана экспедиціи, а для разработки таковаго плана, и затѣмъ, вообще для снаряженія экспедиціи образовать особую Коммиссію изъ слѣдующихъ лицъ: дд. члл. А. И. Артемьева, П. О. Бобровскаго, А. Б. фонъ-Бушена, А. Ѳ. Гильфердинга, В. В. Григорьева, М.

О. Кояловича, В. И. Ламанскаго, Е. И. Ламанскаго, В. Д. Левшина, П. П. Семенова, С. П. Щепкина, Ю. Э. Янсона и секретарей Отдѣленій Этнографіи Л. Н. Майкова и Статистики М. Н. Раевскаго [1]).

Въ этомъ составѣ Коммиссія въ теченіе весны 1867 года выработала нижеслѣдующій планъ экспедиціи: Выполненіе всей вообще задачи экспедиціи должно состоять: 1) въ этнографическомъ изученіи собственно Русскаго населенія, 2) въ изслѣдованіи быта Литовцевъ и Латышей, 3) въ изученіи Еврейскаго населенія, 4) въ исчисленіи всѣхъ племенъ, обитающихъ въ Западно-Русскомъ краѣ по вѣроисповѣданію и народности, и 5) въ статистическомъ изученіи экономической жизни Западно-Русскаго края. Сообразно съ такимъ планомъ, въ томъ же 1867 г. Коммиссія, за отказомъ, по измѣнившимся обстоятельствамъ, лицъ, прежде назначавшихся въ экспедицію, пріискала другихъ изслѣдователей, именно чл.-с. С. В. Максимова, принявшаго на себя этнографическое изученіе Бѣлорусскаго племени въ Сѣверо-Западномъ краѣ, и бывшаго секретаря Могилевскаго Статистическаго Комитета Н. Я. Дубенскаго, на котораго были возложены статистико-экономическія изслѣдованія во всемъ Западно-Русскомъ краѣ.

Программы занятій обоихъ этихъ изслѣдователей были опредѣлены по соглашенію ихъ съ Коммиссіей, на основаніи записокъ, внесенныхъ въ нее обоими командируемыми лицами.

По силѣ этого соглашенія, задача г. Максимова была заключена главнымъ образомъ въ томъ, чтобы опредѣлить племенную границу Бѣлорусскаго племени, и затѣмъ, охарактеризовать этнографическій типъ Бѣлорусса въ отличіе отъ типовъ Великоросса и Малоросса. Задача эта выполнена изслѣдователемъ въ теченіе двухъ его поѣздокъ по Сѣверо-Западному краю въ 1867 и 1868 годахъ; затѣмъ, часть любопытныхъ его наблюденій была сообщаема имъ въ засѣданіяхъ Общества, а полный отчетъ имѣетъ быть внесенъ и можетъ быть отпечатанъ въ теченіи 1873 года.

Въ кругъ занятій Н. Я. Дубенскаго должны были войдти слѣдующіе предметы: 1) исчисленіе населенія Западно-Русскаго края по племенамъ и вѣроисповѣданію, и 2) изученіе экономической жизни населенія, въ зависимости отъ условій природы края, а также подъ вліяніемъ тѣхъ реформъ, которыя произведены въ краѣ въ послѣдніе года. Для изученія этихъ предметовъ г. Дубенскій провелъ въ Западно-Русскомъ краѣ болѣе полутора года,

[1]) При открытіи дѣйствій означенной Коммиссіи предсѣдателемъ ея избранъ П. П. Семеновъ. Въ послѣдствіи, въ занятіяхъ Коммиссіи, по приглашенію ея, приняли участіе дд. чл. Н. И. Костомаровъ, Ѳ. Ѳ. Миллеръ и чл.-с. П. А. Гильтебрандтъ. Дѣлопроизводство въ Коммиссіи возложено было на д. чл. Л. Н. Майкова. Секретари Общества, баронъ Ѳ. Р. Остенъ-Сакенъ и затѣмъ графъ К. Ѳ. Литке также принимали постоянное и дѣятельное участіе какъ въ занятіяхъ Коммиссіи, такъ и вообще въ организаціи всей экспедиціи.

начиная съ іюня 1867 года. Но разъѣзды его простирались далеко не по всѣмъ предѣламъ того района, который подлежалъ его изслѣдованію. Какъ это обстоятельство, такъ и другія, устраненіе которыхъ было выше средствъ Общества, были причиною, что занятія г. Дубенскаго не увѣнчались успѣхомъ, не смотря на достаточную подготовленность его къ исполненію возложеннаго на него порученія. Вслѣдствіе этихъ причинъ, Коммиссія, принявъ отъ г. Дубенскаго нѣкоторые собранные имъ сырые матеріалы, должна была отказаться отъ надежды получить отъ него полный отчетъ.

Въ виду этихъ непредвидѣнныхъ случайностей, и вмѣстѣ съ тѣмъ, продолжая преслѣдовать задачу экспедиціи, Коммиссія съ признательностью приняла въ 1869 году предложеніе своего сочлена, д. чл. П. О. Бобровскаго, составить статистико-экономическій очеркъ Сѣверо-Западнаго края, а таковую же задачу, по Юго-Западному краю, положила поручить тому лицу, которое вообще будетъ приглашено для выполненія задачи экспедиціи въ губерніяхъ Кіевской, Подольской и Волынской.

Старанія Коммиссіи найдти лицъ для изученія Литовцевъ и Латышей въ Сѣверо-Западномъ краѣ, а также для изученія населенія Юго-Западнаго края, увѣнчались успѣхомъ въ томъ же 1869 году. Весною этого года Коммиссія избрала для выполненія первой задачи кандидата С.-Петербургскаго университета Ю. П. Кузнецова, а для выполненія второй задачи — бывшаго секретаря Архангельскаго Статистическаго Комитета П. П. Чубинскаго. Предметы и кругъ изслѣдованій обоихъ этихъ лицъ, по бывшему примѣру, были опредѣлены по соглашенію командируемыхъ съ Коммиссіей и на основаніи внесенныхъ ими самими предположеній.

Въ частности, г. Кузнецову вмѣнено было въ обязанность опредѣлить границы Литовскаго и Латышскаго племенъ въ предѣлахъ Сѣверо-Западнаго края исчислить количество того и другаго на основаніи списковъ населенныхъ мѣстъ, изслѣдовать мѣстные оттѣнки въ средѣ Литовскаго племени, и вообще, по возможности, всесторонне изучить бытъ Литовцевъ и Латышей Сѣверо-Западнаго края, не упуская притомъ изъ виду и экономической стороны этого быта. Г. Кузнецовъ понынѣ еще продолжаетъ свои изслѣдованія; представленіе имъ отчета было замедлено особенною трудностью коротко ознакомиться какъ съ языкомъ, такъ и съ бытомъ малоизвѣстныхъ народностей, подлежавшихъ его наблюденію. Но трудолюбіе этого изслѣдователя, а равно и сообщаемыя имъ извѣстія о ходѣ его работъ, оставляютъ внѣ всякаго сомнѣнія, что отчетъ, ожидаемый отъ него въ 1873 году, вполнѣ удовлетворитъ тѣмъ требованіямъ, которыя должны быть къ нему обращены.

Планъ занятій г. Чубинскаго былъ почти такой же, какъ и планъ г. Кузнецова, но съ тою разницей, что его изслѣдованія имѣли быть обра-

щены одинаково на всѣ народности, обитающія въ Юго-Западномъ краѣ. Какъ подробности этого плана, такъ и ходъ его работъ съ 1869 по 1871 годъ изложены въ особомъ предисловіи изслѣдователя къ издаваемымъ нынѣ его трудамъ. Съ своей стороны, Коммиссія не могла не цѣнить той неутомимой энергіи, съ которою г. Чубинскій велъ свои изслѣдованія, а равно, въ интересахъ экспедиціи, призывалъ другихъ лицъ къ участію въ нихъ.

Результаты трудовъ г. Чубинскаго начали поступать въ Общество съ половины 1870 года. Коммисія постоянно подвергала ихъ разсмотрѣнію какъ въ своей средѣ, такъ и чрезъ особыхъ спеціалистовъ по предмету этнографіи. Большая часть поступившихъ матеріаловъ и изслѣдованій заслужили полное одобреніе тѣхъ лицъ, которыя ихъ разсматривали; нѣкоторые же отдѣлы были признаны излишними или же подлежащими переработкѣ. Тѣмъ не менѣе въ исходѣ 1871 года Коммиссія признала возможнымъ приступить къ изданію трудовъ г. Чубинскаго, при чемъ положила поручить наблюденіе за печатаніемъ ихъ д. чл. Н. И. Костомарову и чл.-с. П. А. Гильтебрандту [1]). Предварительно печатанія всѣ труды г. Чубинскаго были сгруппированы въ слѣдующіе семь томовъ:

Томъ I-й (два выпуска): Общее предисловіе. — Легенды, загадки, пословицы, колдовство.

Томъ II-й: Сказки миѳическія и бытовыя.

Томъ III-й: Народный календарь.

Томъ IV-й: Пѣсни обрядовыя.

Томъ V-й: Пѣсни бытовыя.

Томъ VI-й: Волостные суды.

Томъ VII-й (два выпуска): Евреи, Поляки. — Статистика Малорусскаго населенія; обзоръ малорусскихъ говоровъ; жилище, пища и одежда Малороссовъ.

Наблюденіе за печатаніемъ томовъ III, IV и V поручено д. чл. Н. И. Костомарову, а за печатаніемъ остальныхъ чл.-с. П. А. Гильтебрандту.

---

[1]) Приводимъ относящееся сюда мѣсто изъ журнала засѣданія Коммиссіи по снаряженію экспедиціи въ Западно-Русскій край, 4-го октября 1871 года: «Н. И. Костомаровъ предложилъ Коммиссіи свои услуги для печатанія подъ его редакціей пѣсенъ Юго-Западнаго края, собранныхъ П. П. Чубинскимъ, при чемъ онъ готовъ присовокупить къ этому собранію и тѣ пѣсни, которыя записаны имъ самимъ въ той же мѣстности. Коммиссія съ глубокою благодарностью приняла предложеніе г. Костомарова и опредѣлила: препровдить къ нему для приготовленія къ печатанію тѣ части трудовъ г. Чубинскаго, въ которыхъ помѣщены пѣсни.

Въ засѣданіи Коммиссіи 27-го ноября 1871 года П. А. Гильтебрандтъ прочелъ письмо свое на имя П. П. Семенова, съ изложеніемъ тѣхъ основныхъ правилъ, которыми онъ думаетъ руководствоваться при поручаемомъ ему Коммиссіей изданіи этнографическихъ трудовъ г. Чубинскаго. Письмо это, переданное предсѣдателемъ [1]) на обсужденіе Коммиссіи, дало поводъ къ установленію слѣдующихъ правилъ, которыя г. Гильтебрандтъ имѣетъ принять въ руководство при поручаемомъ ему изданіи этнографическихъ трудовъ г. Чубинскаго.

1. Редакторъ, согласно желанію автора, обязанъ сглаживать шероховатости въ текстѣ г. Чубинскаго, не позволяя себѣ однако никакихъ измѣненій въ изложеніи, которыя клонились бы къ измѣненію сообщаемыхъ авторомъ фактовъ.

2. Правописаніе должно быть принято не этимологическое, а фонетическое, дабы соблюсти всѣ разнообразные говоры и иногда малѣйшія мѣстныя измѣненія произношенія; при томъ въ произношеніи словъ слѣдуетъ строго держаться рукописи, возлагая на нее отвѣтственность. Въ частности, главныя основанія правописанія должны быть слѣдующія:

а) малорусское твердое *е* обозначается великорусскимъ *е*.

б) мягкое *е* обозначается повсемѣстно, т. е. и на концѣ словъ, наприм. мое, твое, черезъ *е* согласно съ начертаніемъ древнимъ.

в) для выраженія малорусскаго *ѭ*, выражаемаго въ рукописи г. Чубинскаго чрезъ *йо*, *ьо*, слѣдуетъ употреблять *ё*.

г) гласные звуки, начинающіе слово, не должны имѣть предшествующаго *й*, какъ принято было въ рукописи г. Чубинскаго.

д) буква *ъ* должна быть употребляема постоянно.

е) для твердаго *г* должна быть употребляемо старинное написаніе *кг*.

ж) слова: весилля, кохання — въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ выговариваются — какъ весилле, въ другихъ весилье, а потому придерживаться рукописи.

з) звукъ *щ* означать буквою *щ*, а не *шч*, какъ дѣлаетъ г. Чубинскій.

«Имѣя въ виду на будущее время ускорить ходъ печатанія этихъ трудовъ, Коммиссія предположила сосредоточить въ рукахъ одного лица, спеціально знакомаго съ Западно-Русскимъ краемъ, наблюденіе за изданіемъ трудовъ г. Чубинскаго. А. Ѳ. Гильфердингъ, М. О. Кояловичъ и Л. Н. Майковъ указали на П. А. Гильтебрандта, какъ на лицо, занимавшееся этнографическими и историческими изысканіями въ Западно-Русскомъ краѣ и изучавшее мѣстныя нарѣчія, и которое могло бы принять на себя вышеупомянутый надзоръ. Коммиссія поручила означеннымъ членамъ своимъ вступить въ сношеніе съ г. Гильтебрандтомъ и, въ случаѣ согласія его, установить правила редакціи и затѣмъ передать ему, для окончательнаго приготовленія къ печати, тѣ томы трудовъ г. Чубинскаго, которые, не заключая въ себѣ пѣсенъ, не будутъ печататься подъ наблюденіемъ г. Костомарова».

[1]) За отсутствіемъ П. П. Семенова, предсѣдательствовалъ А. Ѳ. Гильфердингъ.

и) звукъ *и*, острый, тонкій, опредѣлительный, иногда вмѣсто *ъ*, также въ надежныхъ флексіяхъ, обозначается чрезъ *і*; но, во всякомъ случаѣ, согласно съ обозначеннымъ въ рукописи мѣстнымъ произношеніемъ, такъ какъ въ нѣкоторыхъ говорахъ въ этихъ случаяхъ слышится довольно твердое *и*.

і) звукъ *и*, средній между *і* и *ы*, обозначается чрезъ *и*.

к) звукъ *у*, средній между чистымъ *у* и *в*, обозначается $\widehat{у}$.

л) дифтонги *уы*, *оу* обозначаются $\widehat{уы}$, $\widehat{уо}$.

м) въ возвратномъ мѣстоименіи *ся*, приставляемомъ къ глаголу, *с* удерживается и тамъ, гдѣ въ рукописи *тьця*, слѣдуетъ писать *ться*, гдѣ въ рукописи *тця* или цця, слѣдуетъ писать *тся*; гдѣ же въ рукописи одно *ця* — безъ *т* — тамъ его удержать, наприм. бъеця; то же самое слѣдуетъ и относительно *сѥ*.

н) краткій союзъ *ӥ* долженъ стоять отдѣльно.

3. Къ каждому отдѣлу этнографическаго труда г. Чубинскаго имѣетъ быть составленъ указатель — во-первыхъ, мѣстностей, и во-вторыхъ предметовъ и реченій.

ОБЩЕЕ ПРЕДИСЛОВІЕ

КЪ МАТЕРІАЛАМЪ И ИЗСЛѢДОВАНІЯМЪ,

СОБРАННЫМЪ П. П. ЧУБИНСКИМЪ.

Императорскому Русскому Географическому Обществу угодно было возложить на меня изслѣдованіе Юго-Западнаго края въ этнографическомъ и статистическомъ отношеніяхъ.

Отправляясь въ экспедицію, я изложилъ передъ Коммиссіей по снаряженію экспедиціи въ Западно-Русскій край соображенія, которыми я считалъ долгомъ руководствоваться при изученіи ввѣреннаго моему изслѣдованію Юго-Западнаго края. Сперва я указалъ на необходимость раздвинуть предѣлы изслѣдованія, не ограничиваясь Юго-Западнымъ краемъ въ административномъ смыслѣ, но присоединяя сюда южныя части Гродненской и Минской губерній, западныя Люблинской и Сѣдлецкой и сѣверо-восточную часть Бессарабіи. — Коммиссія утвердила этотъ районъ изслѣдованій.

Затѣмъ, по выслушаніи моего доклада о необходимости не только изучить составъ населенія края и взаимныя отношенія элементовъ, составляющихъ населеніе, но и собрать возможно большее количество матеріаловъ, касающихся этнографіи господствующаго въ краѣ населенія, тѣмъ болѣе, что населеніе это представляетъ разновидности (на нѣкоторые отличительные признаки

Украинцевъ, Полѣщуковъ и Подолянъ я тогда же указалъ), — Коммиссія признала нужнымъ собраніе этнографическихъ матеріаловъ о господствующемъ племени, и вмѣстѣ съ тѣмъ, поручила мнѣ прослѣдить разновидности и собрать этнографическіе матеріалы, не руководясь предвзятою идеею о трехъ главныхъ разновидностяхъ, такъ какъ, при ближайшемъ и подробномъ изслѣдованіи, разновидностей могло оказаться больше.

При этнографическомъ изслѣдованіи можно дѣйствовать двоякимъ путемъ: или свои субъективныя впечатлѣнія изложить какъ результатъ наблюденій, или собирать матеріалы, касающіеся разныхъ сторонъ народной жизни, давая, такимъ образомъ, возможность всякому видѣть народъ независимо отъ впечатлѣній наблюдателя.

Я избралъ второй методъ по слѣдующимъ соображеніямъ:

1) До сихъ поръ не было произведено полнаго всесторонняго этнографическаго изслѣдованія о Малороссіянахъ. Собиратели матеріаловъ касались одной какой-либо стороны народной жизни; наиболѣе полны — сборники пѣсень разныхъ лицъ, а также сборникъ пословицъ Номиса. Относительно вѣрованій, обрядовъ, примѣтъ, гаданій, нашептываній, заклинаній, игръ и забавъ, юридическихъ обычаевъ, бытовой обстановки и оттѣнковъ говоровъ — собрано весьма мало матеріаловъ. Матеріалы эти разбиты, разбросаны въ различныхъ изданіяхъ, такъ что многіе изъ нихъ сдѣлались недоступными.

2) До сихъ поръ изъ значительной части изслѣдованнаго мною района не было почти никакихъ этнографическихъ матеріаловъ; такъ, напримѣръ, изъ Холмской Руси, изъ Подлясья Сѣдлецкой и Гродненской губерній, изъ Пинскаго и Мозырскаго уѣздовъ Минской губерніи, не было почти никакихъ матеріаловъ, а изъ Волыни и Подоліи было матеріаловъ мало, такъ что о населеніи всѣхъ поименованныхъ мѣстностей нельзя было составить хотя бы приблизительнаго понятія. Изъ всѣхъ этихъ мѣстностей собрано мною, а равно и получено отъ разныхъ лицъ весьма значительное количество матеріаловъ.

3) Я старался собирать матеріалы еще и потому, что многіе памятники народнаго творчества вымираютъ; народъ ихъ забываетъ. Если бы М. А. Максимовичъ и другіе собиратели матеріаловъ не записали историческихъ думъ и пѣсенъ, то многія изъ нихъ были бы навсегда утрачены. То же могло бы произойдти

со многими обрядами, повѣрьями, сказками, легендами и даже обычаями; поэтому-то пропускать какую-либо черту народнаго творчества или народнаго быта я считалъ непростительнымъ.

Руководясь всѣми этими соображеніями, я старался собирать сколь возможно болѣе этнографическихъ матеріаловъ, а равно привлечь къ сотрудничеству возможно-большее число дѣятелей.

Еще до начала работъ по экспедиціи, я, прибывъ въ Кіевъ, озаботился, прежде всего, изданіемъ программъ, которыя могли бы вызвать отвѣты лицъ, знакомыхъ съ бытомъ народа.

Обнародованы были слѣдующія программы: а) обще-этнографическая, составленная Географическимъ Обществомъ и имъ же ранѣе изданная; б) программа повѣрій и суевѣрій, составленная г. Ефименкомъ и тоже ранѣе изданная Обществомъ; в) программа для собираній матеріаловъ по языку, составленная г. Новицкимъ; г) программа экономическихъ свѣдѣній и д) программа по обычному праву, составленныя мною.

Программы эти были напечатаны въ губернскихъ вѣдомостяхъ трехъ губерній Югозападнаго края и въ епархіальныхъ Каменецъ-Подольской губерніи. Независимо отъ этого, оттиски программъ были разосланы въ количествѣ до 500 экземпляровъ разнымъ лицамъ, которыя, по ихъ положенію, могли бы сообщить многія, весьма интересныя свѣдѣнія.

Что касается до статистическихъ данныхъ, то я считалъ наиболѣе важнымъ предметомъ изслѣдованія — теперешнее экономическое положеніе крестьянъ Югозападныхъ губерній, состояніе промышленности и еврейскій вопросъ въ краѣ. Относительно этихъ данныхъ я обратился къ содѣйствію статистическихъ комитетовъ и мировыхъ по крестьянскимъ дѣламъ учрежденій.

Затѣмъ, пригласивъ для письменныхъ занятій молодаго человѣка И. А. Чередниченка, я отправился въ поѣздки по краю.

Въ первую поѣздку я направился по нагорной при-Днѣпровской полосѣ, чрезъ уѣзды: Кіевскій, Каневскій и Черкасскій, по долинѣ р. Роси черезъ Каневскій и Черкасскій, а также чрезъ Таращанскій, Сквирскій, Васильковскій и изъ Бердичевскаго уѣзда переѣхалъ въ Житомірскій уѣздъ Волынской губерніи. Отсюда отправился по долинѣ р. Случи чрезъ Новоградъ-Волынскій и Старокостантиновскій уѣзды въ Подольскую губернію чрезъ уѣзды: Проскуровскій, Ушицкій и Каменецъ-Подольскій. Изъ Каменца-По-

дольскаго я отправился въ Бессарабію и объѣхалъ Хотинскій у. и затѣмъ слѣдовалъ черезъ Ушицкій, Проскуровскій и Каменецъ-Подольскій уѣзды, вблизи Австрійской границы. Далѣе отправился черезъ уѣзды: Староконстантиновскій, Кременецкій, Дубенскій и Владиміръ-Волынскій Волынской губерніи, въ Грубешовъ Люблинской губерніи. Отсюда черезъ уѣзды: Грубешовскій, Томашевскій, Замостьскій, Красноставскій, Люблинскій, Любартовскій, Влодавскій, Холмскій и Бѣльскій въ Брестъ-Литовскъ. Оттуда черезъ Брестъ-Литовскій и Кобринскій уѣзды Гродненской губ. въ Волынскую чрезъ уѣзды: Ковельскій, Луцкій, Ровенскій, Новоградъ-Волынскій, Житомірскій и Радомыслъскій Кіевской губ. возвратился въ Кіевъ.

Во вторую зимнюю — поѣздку я направился черезъ Радомыслъскій у. Кіевской губерніи; Овручскій Минской губ.; Слонимскій, Пружанскій, Кобринскій Гродненской губ.; по сѣверной окраинѣ Волынской губ. чрезъ уѣзды: Ковельскій, Луцкій, Ровенскій Овручскій и чрезъ Радомыслъскій Кіевской губ. возвратился въ Кіевъ.

Въ третью поѣздку — лѣтомъ 1870 г. — я отправился черезъ Переяславскій и Золотоношскій уѣзды Полтавской губерніи; черезъ Черкасскій, Чигиринскій, Звенигородскій и Уманьскій Кіевской губерніи; Гайсинскій, Ольгопольскій, Балтскій, Ямпольскій, Могилевскій, Летичевскій, Литинскій, Винницкій и Брацлавскій уѣзды Подольской губерніи; Липовецкій, Сквирскій, Васильковскій и Кіевскій и возвратился въ Кіевъ. Въ третьей поѣздкѣ, кромѣ г. Чернигиченка, сопутствовалъ мнѣ В. Х. Кравцовъ.

Такимъ образомъ, районъ моихъ поѣздокъ граничитъ на сѣверъ съ Припетью и Бѣловѣжскою пущей, на западъ съ р. Вепремъ, на юго-западѣ съ Австрійской границей и р. Прутомъ, на югѣ съ Новороссійскимъ краемъ, на востокѣ и ю.-в. — съ Днѣпромъ, заключая въ себѣ губерніи: Кіевскую, Волынскую, Подольскую и части губерній Минской, Гродненской, Люблинской, Сѣдлецкой, Полтавской и Бессарабской области.

Въ поѣздкахъ моихъ я старался не упустить изъ виду ни одной изъ сторонъ народной жизни, въ особенности обращалъ вниманіе на тѣ стороны жизни, которыя наименѣе были обслѣдованы. Такъ, я вездѣ слѣдилъ за фонетическими и грамматическими особенностями говора, измѣненіями въ бытовой обстановкѣ; изъ памятниковъ народнаго творчества — я обращалъ вниманіе особенно на обрядовыя пѣсни и сказки миѳическаго содержанія; описывалъ обряды, разсматривалъ и выбиралъ рѣшенія волостныхъ судовъ;

собиралъ свѣдѣнія, касающіяся экономическаго состоянія крестьянъ, о заработной платѣ, промышленности, о значеніи евреевъ въ краѣ, и проч.

Обрядовыхъ пѣсенъ записано мною до 4,000. Родины, крестины и похороны записаны въ нѣсколькихъ мѣстахъ; сватьба описана болѣе чѣмъ въ 20-ти мѣстахъ; сказокъ записано до 300. По программѣ о говорахъ сдѣланы записи болѣе чѣмъ въ 60 мѣстахъ; изъ книгъ волостныхъ судовъ выбрано до 1,000 рѣшеній. Почти повсемѣстно дѣлались записи о заработныхъ платахъ, о характеристическихъ занятіяхъ, степени урожая, вліяніи крестьянской реформы на экономическій бытъ народа; о лѣсной торговлѣ, табаководствѣ, шелководствѣ, винодѣліи и проч.

Масса собраннаго матеріала, а равно и сообщеннаго мнѣ, — громадна, благодаря сочувствію, встрѣченному экспедиціей въ краѣ. Приведеніе въ порядокъ этой груды матеріаловъ, въ особенности подборка варіантовъ, требовали многихъ рабочихъ рукъ, а потому, кромѣ г. Чередниченка, работавшаго подъ моимъ руководствомъ съ самаго начала экспедиціи, мною приглашены съ конца марта 1870 года В. Х. Кравцовъ, П. И. Раевскій и В. И. Ильяшевичъ, а съ начала ноября и К. П. Кардашъ.

Я уже упомянулъ о составленной И. П. Новицкимъ программѣ по языку; имъ же сообщено въ распоряженіе экспедиціи болѣе 5,000 пѣсенъ (считая въ томъ числѣ и варіанты), собранныхъ имъ и доставленныхъ ему разными лицами; кромѣ того, онъ принялъ на себя трудъ приготовить къ изданію бытовыя пѣсни.

А. Ф. Кистяковскій разработалъ уголовныя рѣшенія волостныхъ судовъ и сообщилъ историческій очеркъ этого суда.

В. Б. Антоновичъ сдѣлалъ извлеченіе изъ процессовъ (около 100) прошлаго вѣка о колдовствѣ.

Н. В. Лисенко положилъ на ноты мотивы сватьбы и другихъ обрядовыхъ пѣсень м. Борисполя.

В. Ф. Симиренко обогатилъ труды экспедиціи альбомомъ фотографическихъ снимковъ типовъ и бытовой обстановки.

Работы исполнены фотографомъ Я. К. Темненкомъ.

Статистическіе комитеты и мировыя по крестьянскимъ дѣламъ учрежденія сообщили почти всѣ тѣ свѣдѣнія, за которыми я обращался. Кромѣ того, Подольскій статистическій комитетъ предоставилъ въ распоряженіе экспедиціи сборникъ г. Дымин-

скаго, заключающій въ себѣ до 2,000 пѣсень, считая въ томъ числѣ и варіанты.

Экспедиціи оказали важное содѣйствіе присылкою матеріаловъ слѣдующія лица:

Профессоръ Кіевской Духовной Академіи (прежде бывшій учитель Кременецкой семинаріи) Н. Петровъ доставилъ весьма обширный сборникъ повѣрій и обрядовъ, относящихся къ праздникамъ, составленный на основаніи матеріаловъ, собранныхъ по его указанію учениками Кременецкой семинаріи.

Г. Залюбовскій сообщилъ сборникъ сказокъ, игръ и другихъ этнографическихъ матеріаловъ.

Г. Дыминскій — сборникъ повѣрій, загадокъ и вообще этнографическихъ матеріаловъ.

Священникъ с. Браилова, Ушицкаго уѣзда, Подольской губерніи, о. Димитрій Струцинскій доставилъ весьма обширный и интересный сборникъ вѣрованій, суевѣрій и легендъ.

Учитель Тывровскаго народнаго училища, Винницкаго уѣзда, Подольской губерніи, г. Воронецкій составилъ, по порученію мироваго посредника г. Гремберга, обширный сборникъ народныхъ вѣрованій, обрядовъ и прочихъ этнографическихъ матеріаловъ. Особенно обширны нѣкоторые отдѣлы, какъ, напримѣръ, отдѣлъ, касающійся міра духовнаго.

Священникъ с. Якушинецъ, Винницкаго уѣзда, о. Даміанъ Чернецкій, доставилъ также весьма обстоятельный сборникъ вѣрованій и легендъ.

Учитель Бѣльскихъ педагогическихъ курсовъ Сѣдлецкой губерніи, г. Андріевскій, прислалъ сборникъ этнографическихъ матеріаловъ, записанныхъ учениками этихъ курсовъ.

Учитель народнаго училища Липецкой слободы, Харьковской губерніи, г. Столбинъ, доставилъ обстоятельные отвѣты по всѣмъ программамъ экспедиціи.

Благочинный 5-го благочинія Ушицкаго уѣзда, Подольской губерніи, доставилъ сборникъ повѣрій и суевѣрій.

Студентъ Университета Св. Владиміра И. С. Ждановъ записалъ сватьбу, вмѣстѣ съ мотивами, положенными имъ на ноты, и до ста обрядовыхъ пѣсенъ.

Учитель въ мѣстечкѣ Городлѣ, Грубешовскаго уѣзда, Люблинской губерніи, г. Ѳедоренко, доставилъ отвѣты на программу о вѣрованіяхъ.

Воспитанникъ Кременецкой семинаріи, г. Ящинскій, записалъ сватьбу и игры въ м. Полонномъ, Новоградволынскаго уѣзда. Матеріалы эти сообщены были экспедиціи профессоромъ Кременецкой семинаріи г. Хойнацкимъ.

И. Н. Касьяненко, житель с. Иванькова, Переяславскаго уѣзда, Полтавской губерніи, доставилъ подробные отвѣты по программѣ о говорахъ и нѣкоторыя повѣрья, относящіяся къ праздникамъ.

Л. В. Ильницкій сообщилъ разные этнографическіе матеріалы.

Крестьянинъ Радомысльскаго уѣзда Савченко сообщилъ разные матеріалы.

Мордохай Іоніевичъ Поленковскій доставилъ обширное и весьма интересное собраніе этнографическихъ матеріаловъ, касающееся обрядовъ, повѣрій, праздниковъ, занятій и юридическаго быта Евреевъ.

Изъ вышепомѣщеннаго списка лицамъ, предоставившимъ свои труды въ мое распоряженіе, нельзя не заключить о томъ сочувствіи, которое возбудила въ Юго-Западномъ краѣ этнографическостатистическая экспедиція. Не меньшимъ сочувствіемъ пользовалась экспедиція и со стороны начальствующихъ лицъ въ краѣ, и вообще, со стороны всѣхъ тѣхъ, которые, по своему положенію, могли оказывать содѣйствіе оной.

Во главѣ этихъ лицъ мы съ глубокою признательностію ставимъ имя Кіевскаго, Подольскаго и Волынскаго генералъ-губернатора, князя Александра Михайловича Дондукова-Корсакова, который, съ самаго начала, принялъ экспедицію подъ свое благосклонное покровительство и не переставалъ слѣдить съ участіемъ за ея успѣхами. Энергическое содѣйствіе оказывали экспедиціи преосвященный Михаилъ, епископъ Холмской греко-уніатской епархіи, и преосвященный Подольской губерніи Леонтій. Съ благодарностью назовемъ мы также имена начальниковъ губерній Кіевской и Подольской, Михаила Константиновича Катакази и князя Ивана Васильевича Мещерскаго. Не могу также не упомянуть о содѣйствіи секретаря Подольскаго Статистическаго Комитета К. М. Пенскаго, редактора газеты „Кіевлянинъ“ В. Я. Шульгина и мировыхъ посредниковъ: — 1-го уч. Литинскаго уѣзда О. И. Гремберга, 3-го уч. Луцкаго уѣзда Г. Н. Бѣляева, 2-го уч. Житомірскаго уѣзда В. Г. Гловачевскаго и 4-го уч. Луцкаго

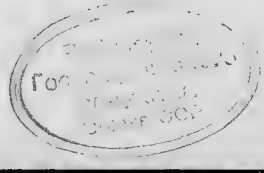

уѣзда О. И. Пошиленко. Поименованные гг. мировые посредники благосклонно сообщили экспедиціи этнографическія свѣдѣнія по своимъ участкамъ.

Обиліе полученнаго мною матеріала, при значительномъ даже числѣ работавшихъ лицъ, таково, что не могло не отразиться на качествѣ самихъ работъ и породило нѣкоторые, почти неизбѣжные недостатки, о которыхъ считаю нужнымъ сказать нѣсколько словъ.

1) Нѣкоторыя лица сообщали экспедиціи матеріалы, излагая ихъ по-русски. Я старался передавать ихъ такъ, какъ они сообщены, допуская нѣкоторую шероховатость изложенія, лишь бы избѣжать передѣлокъ.

2) Нѣкоторыя вѣрованія могутъ показаться субъективными, не характеризирующими всего народа. Но исключать эти вѣрованія я не счелъ себя вправѣ. Это дѣло дальнѣйшей разработки. Критика изданнаго матеріала можетъ отдѣлить общее отъ частнаго. Я полагаю, что народное міровоззрѣніе не представляетъ собою законченнаго цѣлаго; разнообразныя вліянія отражаются въ народномъ міровоззрѣніи. Въ немъ живутъ и преданія сѣдой старины, и наблюденія обыденной жизни, и свѣдѣнія, перешедшія отъ высшихъ классовъ, оттѣненныя, конечно, общимъ характеромъ умственнаго склада народа.

3) Въ нѣкоторыхъ случаяхъ встрѣчаются такіе недостатки, какъ наприм. повторенія однородныхъ вѣрованій, записанныхъ въ разныхъ мѣстахъ. Это произошло потому, что рукопись постоянно пополнялась новыми матеріалами, и при отрывочности ихъ, трудно было избѣжать повтореній, въ особенности, если принять во вниманіе спѣшность работы. Независимо отъ этого, я старался приводить сходныя вѣрованія, записанныя въ разныхъ мѣстностяхъ, дорожа всякою, даже мелкою особенностію; при этомъ трудно было избѣжать повторенія тождественныхъ вѣрованій. Я полагалъ, что полнота матеріаловъ выкупаетъ недостатки въ редакціи.

4) Въ духовныхъ пѣсняхъ, а также въ духовныхъ колядкахъ, встрѣчаются слова и выраженія, лишенныя смысла. Дѣло въ томъ, что пѣсни эти сочинены книжниками. Усвоивъ ихъ, народъ передѣлалъ слова и выраженія по свойству своей фонетики. Многія изъ нихъ для него были непонятны, а потому онъ не могъ ихъ замѣнить другими; ему осталось только произносить ихъ свойственно своему разговорному языку. Вслѣдствіе этой передѣлки и

произошло нарушеніе смысла. Я старался передавать эти пѣсни, какъ поетъ ихъ народъ. Большинство этихъ пѣсенъ сочинено уніатскими монахами — васильянами (базиліанами) и вошло въ составъ изданнаго въ прошломъ столѣтіи „Богогласника“ Почаевской лавры. Къ сожалѣнію, я не имѣлъ, во время приведенія матеріаловъ въ порядокъ, этого источника, а потому и не могъ сдѣлать подстрочныхъ примѣчаній къ этимъ пѣснямъ для возстановленія непонятныхъ словъ и выраженій.

5) Въ заклинаніяхъ встрѣчаются тоже непонятныя мѣста, что̀ объясняется извращеніемъ ихъ при передачѣ отъ одного поколѣнія къ другому. Прежде это были молитвы съ понятнымъ для народа смысломъ, — теперь это хотя и чародѣйственныя средства, но не по внутреннему ихъ смыслу, котораго народъ не понимаетъ, а по вѣрѣ въ силу ихъ.

При этомъ нахожу не лишнимъ изложить болѣе подробно принятыя нами при обработкѣ пѣсенъ основанія.

По моему мнѣнію, сборникъ пѣсенъ долженъ удовлетворять слѣдующимъ требованіямъ:

I. Онъ долженъ представлять собою собраніе памятниковъ народнаго творчества въ такомъ точно видѣ, въ какомъ они существуютъ въ народѣ, не допуская никакихъ произвольныхъ измѣненій и не пренебрегая самомалѣйшими оттѣнками.

II. Въ сборникѣ слѣдуетъ по возможности избѣгать излишнихъ повтореній.

III. Передавая такимъ образомъ всѣ частныя, такъ сказать, мѣстныя проявленія народнаго творчества, сборникъ долженъ, въ то же время, давать возможно-точное представленіе о народномъ творчествѣ и въ его полнотѣ, въ его цѣльности.

Для удовлетворенія означеннымъ требованіямъ, мы считаемъ наиболѣе цѣлесообразными такіе пріемы обработки:

Въ сборникъ должны войдти всѣ варіанты, хотя бы даже незначительные. Такимъ образомъ, кромѣ всѣхъ рукописныхъ варіантовъ, сюда входятъ и помѣщенные въ губернскихъ вѣдомостяхъ и другихъ періодическихъ изданіяхъ, сборникахъ, а равно въ сборникахъ, изданныхъ заграницею, или же хотя и въ Россіи, но не на русскомъ языкѣ.

Въ пѣсняхъ должны быть соблюдены всѣ особенности мѣстнаго говора.

Хотя печатаніе всѣхъ варіантовъ цѣликомъ, безъ всякихъ сокращеній, облегчило бы въ громадной степени трудъ обработки, но, во избѣжаніе излишней растянутости сборника и проистекающихъ отсюда значительныхъ расходовъ, тѣ мѣста каждаго варіанта, которыя въ такомъ же точно видѣ существуютъ въ предъидущихъ, мы признали нужнымъ опускать, означая однако цифрами соотвѣтственные стихи или части ихъ, что̀ даетъ возможность возстановлять каждый варіантъ, такъ, напримѣръ:

Варіантъ А. Ой, сама я, сама, якъ білина въ полі.

Варіантъ Б. Ой, сама я, сама, якъ калина въ полі.

Первый стихъ Б читается также какъ первый же стихъ варіанта А, за исключеніемъ слова „білина“, замѣненнаго здѣсь словомъ „калина“; чтобы избѣжать этихъ повтореній, первый стихъ варіанта Б написанъ такъ:

1 Б = ... калина ... 1 А.

Второй стихъ варіанта Б тожественъ со вторымъ же стихомъ варіанта А, а потому и написано:

2 Б = 2 А.

Варіанты пѣсенъ, взаимно другъ друга пополняя, не представляютъ однако, взятые порознь, цѣльности народнаго творчества; они характеризуютъ собою только извѣстную мѣстность, другими словами — представляютъ собою тѣ измѣненія, какимъ подвергся первообразъ пѣсни подъ вліяніемъ мѣстныхъ условій. И только вся совокупность варіантовъ даетъ понятіе о народномъ творчествѣ вообще.

Изданіе обрядовыхъ пѣсенъ отдѣльно отъ текста я не нашелъ вполнѣ возможнымъ: такъ, духовныя пѣсни, относящіяся къ Святымъ, помѣщены въ первомъ томѣ, гдѣ говорится объ этихъ святыхъ. „Колядки“, „щедривки“, „веснянки“, купальскія, обжиночныя пѣсни помѣщены въ третьемъ томѣ, такъ какъ эти пѣсни пріурочены къ извѣстному времени. Всѣ сватебныя пѣсни помѣщены вслѣдъ за описаніемъ сватебныхъ обрядовъ, т. е. онѣ приводятся при каждомъ обрядѣ соотвѣтственно тому, какъ поются въ дѣйствительности. Родинныя помѣщены при описаніи родинъ.

П. Чубинскій.

1-го декабря 1870 года
Городищенскій сахарный заводъ
Черкасскаго у. Кіевской г.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ

ВѢРОВАНІЯ И СУЕВѢРІЯ. — ЗАГАДКИ И ПОСЛОВИЦЫ. — КОЛДОВСТВО.

Первый томъ «Трудовъ Этнографическо-Статистической Экспедиціи» заключаетъ въ себѣ сгруппированные этнографическіе матеріалы, касающіеся народныхъ представленій и вѣрованій, относящихся къ міру внѣшнему, къ человѣку и къ міру духовному. До сихъ поръ отрывочныя и немногочисленныя свѣдѣнія изрѣдка можно было встрѣтить въ губернскихъ вѣдомостяхъ прежнихъ лѣтъ и въ разныхъ сборникахъ. Еще разъ повторяю, что эти этнографическія свѣдѣнія были крайне неудовлетворительны и немногочисленны. Благодаря замѣчательной, изданной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ, программѣ, составленной П. С. *Ефименкомъ*, мною получены отвѣты изъ разныхъ мѣстъ порученнаго моему изслѣдованію Югозападнаго края.

Наиболѣе полные сборники матеріаловъ, касающихся повѣрій и суевѣрій, доставлены намъ слѣдующими лицами: священникомъ с. Браиловки, Ушицкаго уѣзда, о. Димитріемъ *Струцинскимъ*; учителемъ Тывровскаго училища, Винницкаго уѣзда, *Воронецкимъ*; священникомъ с. Якушинецъ, Винницкаго уѣзда, о. Даміаномъ *Чернецкимъ*; благочиннымъ 5-го Округа, Ушицкаго уѣзда, Подольской г.; мировымъ посредникомъ, Луцкаго уѣзда, г. *Помиленкомъ*; мировымъ посредникомъ, Луцкаго уѣзда, г. *Бѣлявымъ*; мировымъ посредникомъ, Житомирскаго уѣзда, г. *Гловачевскимъ*; Л. Н. *Майковъ* сообщилъ сборникъ заклинаній. Кромѣ того, матеріалами послужили свѣдѣнія, сообщенныя: И. П. *Новицкимъ*; епископомъ Холмской греко-уніатской епархіи, преосвященнымъ *Михаиломъ* (записаны приходскими священниками Грубешовскаго уѣзда); директоромъ Люблинской учебной дирекціи г. *Лебединцевымъ* (записаны учителями народныхъ училищъ); учителемъ Бѣльскихъ педагогическихъ курсовъ г. *Андріевскимъ* (записаны учениками этихъ курсовъ); учителемъ Липецкой слободы, Харьковскаго уѣзда, г. *Столбинымъ*; учителемъ Кременецкой Семинаріи, г. *Петровымъ*.

Изъ печатныхъ источниковъ наиболѣе заключалъ въ себѣ сборникъ этнографическихъ свѣдѣній г. *Данильченкомъ*, Подольской губ., Литинскаго уѣзда, изданный Подольскимъ статистическимъ комитетомъ.

Первый томъ имѣетъ, въ видѣ особаго приложенія: загадки и пословицы и статью В. Б. Антоновича, представляющую собою извлеченіе изъ процессовъ прошлаго вѣка о суевѣріяхъ и колдовствѣ (до ста процессовъ), заключающихся въ актовыхъ книгахъ, хранящихся въ Кіевскомъ Центральномъ Архивѣ. Такимъ образомъ, этотъ томъ характеризуетъ понятія и вѣрованія народа о природѣ, человѣкѣ и о мірѣ сверхчувственномъ. Онъ раздѣленъ на 5 главъ. Первая глава заключаетъ въ себѣ вѣрованія о небесныхъ свѣтилахъ и атмосферическихъ явленіяхъ; вторая — о землѣ, третья — о царствѣ животныхъ и растеній, четвертая — о человѣкѣ, гдѣ, въ видѣ особаго приложенія, помѣщены болѣзни и ихъ лѣченіе; пятая — мірѣ духовномъ. Затѣмъ слѣдуетъ помянутое выше приложеніе.

Главнымъ образомъ, я заботился о томъ, чтобы былъ исчерпанъ весь имѣющійся матеріалъ, чтобы онъ изложенъ былъ съ возможною полнотою и точностію, въ особенности тотъ, который записанъ народнымъ мѣстнымъ говоромъ, и чтобы онъ былъ приведенъ, по возможности, въ систему.

П. Чубинскій.

ОГЛАВЛЕНІЕ

ПЕРВАГО ТОМА.

Стран.

Отъ Коммиссіи по снаряженію экспедиціи III

Общее предисловіе къ трудамъ П. П. Чубинскаго V

ГЛАВА ПЕРВАЯ.

Стран.

Небо 1
Солнце 3
Луна 7
Фазы луны 9
Перемѣна дня и ночи и временъ года 11
Затмѣнія солнца и луны . . . 13
Звѣзды 14
Млечный путь 15
Падающія звѣзды 16
Падающіе камни 17
Кометы 18
Столбы и круги . . . . . —
Громъ и молнія 19
Тучи 24
Туманъ 25
Роса . . . . . —
Дождь 26
Радуга 27
Градъ 28
Снѣгъ 30
Морозъ . . . . . —
Иней 32
Вѣтеръ . . . . . —
Вихрь 33

ГЛАВА ВТОРАЯ.

Земля 36
Вырій 38
Горы, пропасти и курганы . . 39
Море 40
Вода 41
Огонь 43
Огоньки 46
«Маячения» 47

ГЛАВА ТРЕТЬЯ.

Царство животныхъ.

Звѣри.

	Стран.
Волы и ослы	48
Рогатый скотъ	—
Лошадь	49
Коза	—
Свинья	—
Домашнія животныя	50
«Двужыльна скотына»	—
Обезьяна	—
Медвѣдь	—
Волкъ	51
Собака	52
Ярчукъ	53
«Зиньське щеня»	54
«Кітъ» (кошка)	—
Мышь обыкновенная и летучая	55
Дикая коза	—
Заяцъ	—
Ласка	—
Кротъ	56
О звѣряхъ вообще	—

Лѣченіе болѣзней домашнихъ животныхъ.

1. Болѣзни коровъ.

Потеря молока	56
«Желізныця»	57
Одутье	—
О лѣченіи рогатаго скота вообще	—

2. Болѣзни лошадей.

Глисты	57
Чемеръ	—
Садно	57
Парши	—
Вши	—
Бѣльмо на глазахъ	—
Поврежденіе языка	—
Санъ	—
Запоръ	—
Задержаніе мочи	—
Выпаденіе заднепроходной кишки	59

Птицы.

Курица	58
Павлинъ	—
«Ластівка» (ласточка)	58
Воробей	59
Заклинаніе отъ воробьевъ	60
Сорокопудъ	—
«Волове око»	—
Кукушка	—
Дятелъ	61
Сорока	62
Чайка	—
Журавль и дикій гусь	62
Аистъ	—
Ястребъ	63
Сова	—
Орелъ	64
«Крукъ» (воронъ)	—
Куропатка	—
Голубь	—
«Посмітюха»	—
Соловей	—

Гады.

	Стран.		Стран.
«Гадюка» (змѣя)	65	«Жаба» (лягушка)	—
Ужъ	—	«Раверъ» (большая лягушка)	66
«Ящурка» (ящерица)	—	Черепаха	—

Рыбы.

Щука	67	Камбала	67
«Однобока» рыба	—		

Насѣкомыя.

Саранча	67	Муравей	68
Червякъ	—	Паукъ	—
Майскій жукъ	—	Блоха	—
Москаликъ	68	Вошь	—
Свірщокъ (цвіркунъ)	—		

Заклинанія, относящіяся къ животнымъ:

«Горячого коня поіть»	68	Молитвы (числомъ—18), къ пчеламъ относящіяся	68
«Одъ крові у коней»	—	Заклинанія (числомъ—13), относящіяся къ пчеламъ	73
Отъ червей	—		
Къ кобылѣ	69		
Отъ нападенія звѣря на скотъ	—		

Царство растеній.

Разныя деревья.

Сосна	75	Береза	76
Осина	76	«Суха верба»	—
Ива	—	«Усохле дерево»	77
Липа	76	Бузина	—
Дубъ	—		

Разныя растенія.

	Стран.		Стран.
Папоротникъ	77	«Сонъ-зілля»	83
Камышъ	79	«Ласкавецъ»	—
Ястеръ	—	Барвінокъ	—
Терлычъ и тоя	80	Купчаки	—
Тоя	—	«Чорнобривці»	—
Чортополохъ	—	«Рожа» и Василекъ	—
Коровякъ	—	Тернъ	—
Осетъ	81	Нехворость	—
«Макъ-выдюкъ»	—	Пшеница и рожь	84
Любистокъ	—	Ячмень и горохъ	—
«Братки»	82	Просо	—
«Горыцвітъ»	—	«Святоянськa голова»	—
«Нычуй-вітеръ»	—	Сорныя травы	—
Царскій скипетръ	—	Разныя растенія	—
Чорнобыль	—	Огурцы	—
Полынь	83	«Цыбуля» (лукъ)	—
«Ломынісъ»	—	Чеснокъ	—
«Чорно-зілля»	—	Дикая морковь	—

Заклинанія, относящіяся къ растеніямъ:

На урожай пшеницы	85	При собираніи травъ	85
«На завытьте»	—	«Приговоръ до маку»	—
«На вырванне завітъ»	—		

ГЛАВА ЧЕТВЕРТАЯ.

Человѣкъ.

Общее понятіе 86

Члены человѣческаго тѣла.

Зубы	86	Ногти	87
Брови	—	Ноги	—
Руки	87	«Пьята» (пята)	—

Разныя дѣйствія.

	Стран.		Стран.
Умыванье	87	«Гостѣванье»	88
Утиранье	—	Благословеніе родителей	89
Ношеніе палки	—	Благожеланія вообще	—
Потягиванье	88	Проклятіе родителей	—
Свистанье	—	Брань и проклятія	—
Чиханье	—	Сны	90
Плеванье	—	Битье о закладъ	91
«Ідучи, або идучи куды»	—	Присяга	—
«Щобъ нихто ни спортывъ у хаті, або на свадьбі»	—		

Заклинанія.

«Одъ себе заговорювать»	91	Объ удачной охотѣ	96
Любовныя	—	Относительно воровства	—
Къ суду	95		

Кладъ 96

Жилище, хозяйственныя постройки, орудія и утварь.

Изба	100	«Зольныця»	103
Закладины	101	Мотовило	—
Окно	—	Веретено	—
Порогъ	102	Грабли	—
Ключи	—	Кварта	—
Столъ	—	Каганецъ	—
Вѣникъ	—	Ножницы	104
Кочерга	—	Погребъ	—
Помело	103	Сарай	—
Выметанье	—	Мельница	—
Заклинаніе ружья	—		

Хозяйственныя орудія.

Возъ	104	Земледѣльческія орудія	106

Одежда.

Шапка	107	Сапогъ	108
Рубаха	108	Иголка	—
Штаны	—		

Пища и сосуды для нея.

	Стран.
Ложка и ножъ	108
Горшокъ	109
Хлѣбъ	—
Соль	—
Водка	—
Сало	—
Молоко	110
Кваша	110
Чеснокъ	—
Кавунъ	—
Ѣда до богослуженія	—
Ѣда въ шапкахъ	—
Недопитая рюмка	—

Лѣченіе болѣзней.

Заклинаніе общее отъ всѣхъ болѣзней	111
Заклинаніе общее въ болѣзняхъ младенцевъ	—
«Несплячки»	112
Корь	—
Глисты	—
Желтуха «жовтяныці»	113
«Жовны»	—
Насморкъ	—
«Завыныця»	114
«Куряча сліпота»	—
«Сояшныці»	—
Отъ перелоговъ	115
«Бешыха» (рожа)	—
Чорная болѣзнь	117
«Сказъ»	—
Холера	118
Лихорадка	—
Укушеніе змѣи	121
«Сухоты» (чахотка)	123
«Остуда»	124
Волосъ	—
Боль зубовъ	—
Унятіе крови	126
Чума	128
Сглазъ	—
«Стыклызна»	—
Поруха	129
«Уразъ»	130
Боль головы	—
«Звыхъ»	130
«Одміна»	—
«Перелякъ» (переполохъ)	131
«Підвій»	—
«Урокы»	—
Заклинанія отъ «уроковъ»	132
«Пристрітъ»	134
«Данна»	136
«Гостець»	—
«Пидвіяньня»	137
«Підливанья»	—
«Насланьня»	—
Повѣтріе	—
«Насердниця»	—
Боль въ ручныхъ суставахъ	—
Колики	138
Переломъ костей	—
Боли желудка	—
Мертвая кость	—
Раны	—
«Вогныкъ»	—
Опухоли	—
Ракъ	—
Короста	—
Боль ушей	138
Глухота	139
Болѣзнь глазъ	—
Бѣльмо	—
«Жовна» (золотуха)	—
«Жига»	140
Поносъ	—

Стран.

«Ячмінь» 140
Лишай . . . . . —
«Одъ крови» . . . . . —
Маточное кровотеченіе . . . 140
«Крикливці» 141

ГЛАВА ПЯТАЯ.

Міръ духовный.

«Видкиль світъ взявся» . . . 142
Сотвореніе человѣка 145
«Гріхъ першихъ людей» . . . 146
«Адамъ и Ева въ пустыні» . . —
«Пісьня объ Адамі и Еві» . . 147
Душа 148
Пѣснь о душѣ 146
Богъ 151
Іисусъ Христосъ . . . . . —
Духъ святый 159
Божія Матерь . . . . . —
Пѣснь въ честь Ея 160
Ангелы 166
Св. Петръ и Павелъ 167
Святый Николай . . . . . —
Святый Георгій 171
Святый Іоаннъ Воинъ 172
Святый мученикъ Антипъ . . . —

Духовныя пѣсни.

Ивану Хрестителю 172
Олексію, Божому чоловіку . . 173
Преподобному Онопрею . . . 176
Ивану Богослову 178
Ивану Золотоустому 179
Архидякону Степану 180
Св. Варварі 181
Марія Египетская 182

Черти.

Чортъ 183
Происхожденіе чертей 190
Названія чертей 191
Домовой 192
Лѣсовой . . . . . —
Перелестникъ 193
Лизунъ . . . . . —
Полевой . . . . . —
«Болотянык» . . . . . —
«Очеретянык» 193
«Скарбныкъ» 193
«Одмінокъ» . . . . . —
Антихристъ 195
Рай . . . . . —
Адъ . . . . . —
«Мара» 196
«Морокъ» . . . . . —
«Манія» . . . . . —
«Вова» . . . . . —

Духо-человѣки.

	Стран.		Стран.
Вѣдьмы	196	«Вихованці»	208
«Вѣдьмакъ»	205	«Мелюзины»	209
«Упыръ»	—	«Характерникъ»	—
«Вовкулака»	206	«Вишальникъ»	—
Мувки	—	Утопленники	—
Русалки	207	Знахарь	—
Чаровникъ	—	Мясо гада	210
«Ворожбытъ»	208		

Миѳическія существа.

Змѣй	210	«Сыроіды»	212
Грифъ	—	Пигмеи	—
Единорожецъ	211	Богатыри	—
«Злыдні»	—	«Велытні»	216
«Морськи люды»	—	Баба-яга	—
«Лісовы люды»	—		

Олицетворенія.

Доля	216	Страшный Судъ	221
«Пѣятныця»	217	Болѣзни	—
Смерть	—	Лихорадка	
Хожденіе мертвецовъ	219	Холера	
Рахманы	220	Чума.	
Пѣснь о Страшномъ Судѣ	—		

Превращенія 223

Загадки и пословицы.

Колдовство (документы, процессы и изслѣдованіе В. Б. Антоновича).

Указатель.

ГЛАВА ПЕРВАЯ.

Небо. [*Харьковскій уѣздъ*]. Небо есть громадный покровъ; но изъ чего онъ сдѣланъ — невѣдомо никому.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. Небо есть сводъ изъ неопредѣленнаго вещества, устроенный лѣстницею.

[*Холмская Русь*]. Существованіе неба предполагается за предѣлами видимой тверди. Оно — въ видѣ плоскости, цвѣта ярко-фіолетоваго, прозрачное, но на столько твердое, что можетъ удержать всѣхъ небожителей.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Небо есть плоскость, соединяющаяся съ землей на весьма далекомъ разстояніи. Оно состоитъ изъ какого-то нѣжнаго вещества. Дотуда, гдѣ небо сходится съ землей, никто еще не доходилъ: тамъ живетъ неодолимый, необычайно сильный и одноглазый свирѣпый народъ, тамъ безпредѣльное, вѣчно бушующее море, и проч. Достигаютъ этого мѣста только души умершихъ, несомыя на крыльяхъ ангеловъ.

[*Подольская губернія*]. Небо представляютъ планетой, подобною землѣ; цвѣта оно ярко-свѣтлаго, огненнаго. Небо сотворилъ Богъ для жительства своего вмѣстѣ съ ангелами. Подъ словомъ небо народъ понимаетъ неопредѣленное пространство массы, скопившейся изъ воздуха, шарообразной формы, ярко-свѣтлой и огненной; масса эта имѣетъ подобное огню свойство.

Небо сотворено Богомъ для своего жительства съ ангелами, херувимами и проч. Между небомъ и землею предполагается нѣчто въ родѣ навѣса, „полотно“, облако. Оно сотворено Богомъ для того, чтобы собою закрывало отъ насъ небо: въ противномъ случаѣ, оно бы сожгло все существующее на землѣ и даже самую землю.

[*Луцкій уѣздъ*]. Небо есть жилище Бога и святыхъ его угодниковъ, откуда Онъ управляетъ міромъ чрезъ своихъ ангеловъ.

Небо — „сыня крыша“, въ заоблачномъ пространствѣ; оно устроено на подобіе свода изъ невѣдомаго вещества; такихъ сводовъ три: высшій, въ которомъ пребываетъ самъ Господь, средній, въ которомъ обитаютъ ангелы, и нижній — жилище угодниковъ Божіихъ.

[*Новоградъ-Волынскій уѣздъ*]. „Небо опірается на землю при конці світа и тамъ бабы кладуть прачі на небо“. Кромѣ видимаго неба, есть еще другое, которое называется Имперейскимъ. Оно прикрывается видимымъ небомъ, какъ бы стекломъ. По народному разумѣнію, на Имперейскомъ небѣ пребываетъ самъ Богъ, а на видимомъ — ангелы и всѣ святые. Говорятъ, что есть такіе счастливцы, что видѣли, какъ ночью раскрывается видимое небо, при чемъ видно Имперейское небо, „таке ясне, якъ сонце“.

„Це, шо мы бачимъ надъ собою сыне, до це ще ны небо, а це оболокы; а те, шо ходыть по-підъ оболокамы, до то хмара, хмара така густа, якъ холодець; вона часомъ падае на землю; ею добре кабанівъ загодовувать, шобъ гладкы булы; якъ бы и чоловікъ изѣвъ ii, до бувъ бы пузатый“.

„Сыніхъ оболоківъ есть ажъ сімъ, а восьме вже справедлыве небо, де сыдыть Богъ на золотімъ креслі и янголы літають. Справедлыве небо не сыне, а червоне; якъ колы до воно розчинается, тылькы на яку небудь оказію: на войну, або на помірокъ, або на голодъ“ *).

Небо есть воздушная сіяющая обитель или жилище Бога, гдѣ Онъ вмѣстѣ съ ангелами и святыми угодниками пребываетъ.

[*Винницкій уѣздъ*]. Небо служитъ жилищемъ чистыхъ духовъ.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Небо сотворено Богомъ. Оно составляетъ полъ или подножіе жилища, гдѣ пребываетъ Богъ и святые угодники.

[*Радомысльскій уѣздъ*]. Небо сотворено Богомъ въ третій день творенія.

[*Сербиновка*]. Поверхность неба крестьяне представляютъ отвердѣлою оболочкою, образовавшеюся изъ дыма, а самимъ небомъ считаютъ молнію, и утверждаютъ, что они только видятъ небо во время грозы; а другіе говорятъ, что на небо, которое они надъ собой видятъ, будутъ взяты праведныя души. Небо, какъ сводъ, прикрываетъ цѣлый свѣтъ, а концы его впадаютъ въ моря и остаются на днѣ ихъ.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. За видимымъ небомъ есть еще шесть; разстояніе между каждымъ изъ нихъ въ двѣнадцать разъ болѣе того, какое между

*) За точное небо народъ принимаетъ сѣверное сіяніе.

нами и видимымъ небомъ. Иногда они отворяются, и тогда видно огромное сіяніе, но видѣть его могутъ только „угодники Божіи“. Чрезъ отверстія видна бываетъ фигура мужчины съ мечомъ или какимъ нибудь сосудомъ; фигура съ мечомъ предвѣщаетъ войну, съ сосудомъ — изобильный урожай.

Небо — это надоблачное, неизвѣстнаго размѣра, пространство такого цвѣта и яркости, какихъ глаза человѣческіе не могли бы вытерпѣть, и потому оно закрыто отъ глазъ человѣческихъ облаками: когда гремитъ громъ и небо покажется сквозь разорванныя тучи, на него нельзя смотрѣть, отъ сильнаго блеска.

Солнце. [*Грубешовскій уѣздъ*]. Солнце, по понятію однихъ, есть огонь, поддерживаемый дѣдомъ, по произволу котораго начинается день и наступаетъ ночь. По понятію другихъ, причина солнечнаго свѣта неизвѣстна; извѣстно только то, что солнце, идя по небесному своду, освѣщаетъ намъ міръ и, при своемъ заходѣ, опускается въ другой міръ, который находится подъ землею.

[*Холмская Русь*]. О солнцѣ мнѣнія расходятся: одни называютъ его окомъ Божіимъ, и такимъ образомъ объясняютъ всевѣдѣніе Божіе, а другіе видятъ въ немъ свѣтило, составленное изъ огня.

[*Луцкій уѣздъ*]. Солнце устроено Богомъ такъ, что оно ходитъ по небу и освѣщаетъ нашу землю. Солнце — „царь неба“, который освѣщаетъ и согрѣваетъ землю днемъ, а ночью скрывается за землю, „обходитъ“ ее и на утро является на востокѣ. Солнце олицетворяется въ видѣ живаго существа, но въ формахъ неизвѣстныхъ. Семью солнца составляютъ луна и звѣзды.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Солнце есть отблескъ лица Божія, и потому-то оно такъ ярко; назначеніе его — освѣщать землю и давать ей плодородіе.

[*Литинскій уѣздъ*]. Солнце — это отверстіе, сдѣланное въ облакѣ, чрезъ которое мы видимъ часть неба. Народъ вѣритъ, что солнце неподвижно, а что движется земля, почему она не всегда находится на одномъ и томъ же мѣстѣ.

[*Новоградъ-Волынскій уѣздъ*]. Про солнце извѣстно слѣдующее: солнце на облакахъ ходитъ. Солнце олицетворяется въ образѣ женщины. Сотворено оно Богомъ, для освѣщенія, и неподвижно стоитъ въ воздухѣ надъ облаками, надъ святымъ городомъ Іерусалимомъ. Ночью, земля оборачивается и закрываетъ солнце.

[*Староконстантиновскій уѣздъ*]. „Сонечко въ полудень не йде по небі, а трохы спочивае; пізъ вечіръ иде зовсімъ на спочываніе, въ ночі спыть и раненько встае. На сході перше жила дуже гарна панна, и якъ тылькі схо-

дыть сонечко, то вона ёго вымывае, вытырае гарненько, отъ того сонечко перше було ліпше свѣтыло, якъ теперъ.“

[*Винницкій уѣздъ*]. Солнце представляютъ въ видѣ человѣка съ яснымъ лицомъ, лучи котораго освѣщаютъ цѣлый міръ.

Солнце есть большой кругъ или колесо. Когда оно идетъ по небу, то у насъ въ это время бываетъ день, когда же оно спускается внизъ, то его можно достать даже рукою; наконецъ, оно прячется за гору, и тогда у насъ наступаетъ ночь, а у другихъ людей, которые живутъ подъ землею, — день. Пройдя подъ землею, солнце опять является къ намъ, но выйти оттуда своею силою оно не можетъ, а выкатываютъ его черти, которыхъ оно своимъ жаромъ, за каждымъ выходомъ, сожигаетъ большое число. Это доказывается слѣдующимъ разсказомъ:

„Въ еднымъ селі бувъ димъ, въ которимъ ніхто не мігъ житы відъ того, що тамъ бувъ дыяволъ. Въ тымъ же самімъ селі живъ бідный чоловікъ, такый бідный, що не мавъ свого и пристанища. Той димъ належавъ до пана, и вінъ пішовъ до пана, щобъ позволывъ жыты въ тій хаті. Для пана то все ідно и вінъ ёму позволывъ. Бідный чоловікъ зъ радостю пішовъ въ той димъ и сказавъ:

— День добрый, пане господару!

— Здоровъ, сказавъ чортъ, выйшовши зъ вугла.

— Прыйміть мене въ комірне.

— А чого жъ, можна, тылько скажи своій жінці, щобъ ніколы цёго куточка не мастыла, то тобі буде добре.

„И правда, проживъ вінъ въ тій хаті не малый часъ и поводылось ёму не зле. Не разъ показувавъ ёму чортъ своє добро, гроши, на которіхъ вінъ седівъ.

„Идного разу сказавъ ёму чортъ:

— Прыйшла до мене колій иты выкачуваты сонце, то не знаю, чи вернуся я назадъ, бо насъ тамъ багацько сонце палыть, то якъ мене не буде, то я прышлю свого товарыша даты тобы знаты, що мене нема.

„И пішовъ. Пройшло багацько часу, а чорта немае; ось тутъ прыходыть підъ вікно другый и говорыть:

— День добрый.

— Дай Боже здоровья, пане, сказавъ хозяінъ.

„Тоді чортъ сказавъ:

— Колы вінъ бувъ твій панъ, то бувай же здоровъ, а то уже все твоє, що осталось въ твоій хаті, бо вже твого пана сонце спалыло.“

О солнцѣ существуютъ два понятія: это или громадная свѣча, носимая ангелами для освѣщенія земли, или несгораемый огненный шаръ.

Солнце какъ бы обожается народомъ и считается святымъ и праведнымъ. Его называютъ лицомъ Божіимъ.

„Бувъ собі чоловікъ и жінка, да бувъ у іхъ сынъ и дочка; та дочка була така гарна, що и въ світі кращої не було. Сонце якъ угледіло ії,— заразъ у ночі и вкрало, шобъ була ёму за жінку. Братъ ії прокынувсь, да якъ побачывъ, що нема сестры, заразъ узявъ торбынку и пішовъ туды, де сонце заходыть, — однымать одъ сонця сестру. Иде вінъ та й иде. Колы не стало у ёго хліба, вінъ узявъ и зайшовъ до одного чоловіка и каже: „дайте подорожнёму кавалокъ хліба.“

— Нажны копу жыта, то дамъ тобі цілый хлібъ; але якъ не нажнешь, то и кавалка не дамъ.

„Отъ вінъ пішовъ на поле: жавъ, жавъ, та не нажавъ ще и трёхъ снопівъ, а сонце взяло та й зайшло. А той чоловікъ и каже:

— Ну, колы такъ, то не дамъ я тобі и кавалка.

„Пішовъ той голодный; заходыть ото вінъ до мельныка, выпросывъ собі макытру мукы и понісъ, шобъ продать, а вітеръ узявъ та й розвіявъ. Заплакавъ вінъ и пішовъ далі.

„Иде, иде,— прыйшовъ у лісъ и лігъ оддыхать та й заснувъ, а морозъ узявъ та й одморозывъ ёму пальця. Прокынувся вінъ, заплакавъ и пішовъ собі далі.... Прыходыть туда, де заходыть сонце, ажъ выходыть ёго сестра.

— Де бъ я тебе сховала, бо якъ прыйде сонце, то воно тебе спече.

„Взяла та й упустыла ёго въ погребъ. Тылько шо вона прыйшла въ хату, ажъ увіходыть сонце, скынуло свої рызы и повісыло на погребныку и прыходыть у хату, а сестра и пытає:

— А рызы де ты дівъ?

— Повісывъ на погребныку, каже сонце.

— Тамъ у погребі мій братъ, вінъ досі спікся.

„Побігла туды, дывытся.... ажъ братъ чуть-чуть уже дыше.

„Вона облыла ёго водою, — вінъ ожывъ и пішовъ зъ сестрою у хату до сонця. Дывытся... за столомъ сыдыть сонце, а на печі сыдыть сонцева маты, така губата..... Вінъ заразъ поздоровався зъ сонцемъ, да пообідавъ, чы повечеравъ, а сонце и каже:

— Пора вже мыні сходыть, але я втомылось, хыбы ты йды за мене“.

„Надівъ вінъ сонцёвы рызы та й полізъ по драбынці на небо; да взявъ та й поломавъ тую драбынку. Иде та й иде вінъ по небі, колы прыходыть на те місце, де сонце снідає. Вінъ сівъ, наівсь, напывсь, да тоді побывъ полумыскы и шклянкы, да й пішовъ далі. Иде та й иде, колы встрічає вітра якъ ухопыть ёго за чубъ да кругомъ себе, да якъ зачавъ

бить вітра, да все прыказуючы: „оце тобі мука, оце тобі мука“. Вітеръ такъ крычыть та дме, да надувъ таку хмару, шо Господы! Схопылась бура да й зачала крутыть; вінъ злякавсь та й пустывъ вітра; отъ тоді и втыхла бура, а вінъ пішовъ собі далі. Прыходыть на південь, ажъ тамъ стоіть золоте кресло, де оддыхае сонце, и стілъ зъ наідкамы, зъ напыткамы. Вінъ сівъ, наівсь, напывсь, лігъ, оддыхавъ и пішовъ собі далі. Иде та й иде, колы зустрічае мороза, да якъ ухопыть ёго за чубъ, да якъ зачавъ бить, — морозъ просывсь, просывсь, да вже якось вырвавсь и втікъ. Вінъ вылаявъ ёго и пішовъ дальше. Прыходыть на заходъ сонця, колы тамъ тая драбынка, шо сонце сходыть на землю.

„Вінъ злізъ, да й тую поламавъ дробынку. Тоді вінъ прыйшовъ до сонцёвоі хаты, да скынувъ рызы и пытается сестры:

— Де сонце?

— Спыть.

— Ну, такъ утікаймо.

„Сонце якъ прокынулось, да побачило, шо ікъ немае, — розсердылось, та заразъ на небо, шобъ бувъ день. Прыбігае до драбыны, — ажъ поломана. Воно якъ зачало ii ладыть, то вже й обідать пора, а сонце ще не сходыть; люде такъ дывуются. Отъ воно якось наладыло драбыну да вылізло на небо, дывыться — нема чого істы: все порозлываие, побыте. Воно пійшло далі: прыходыть на південь, ажъ и тамъ такъ; воно пійшло далі, — зострічае вітра.

— Хто це такъ поробывъ?

— Це той, шо йшовъ на вашімъ місці, да й мене бывъ и мороза побывъ.

„Сонце такъ лае ёго, колы прыйшло на заходъ, ажъ неможно злізты. Воно якъ зачало крычать, а маты почула, — поладыла якось драбыну, отъ тобі и злізло сонце.

— Ну, хытрый бісывъ сынъ, каже, паробывъ вінъ мыні, теперь не буду показуваться людямъ цілый тыждень.

„Полізло на небо, да попросыло вітра, а той якъ нагнавъ хмару, якъ начавъ пірыть дошчъ, а морозъ якъ прыдавывъ, — стало холодно, до й померзлы ягнята. Да вже якась відьма зробыла, шобъ ныйшовъ дошчъ, бо ii померзлы ягнята“.

Изъ этой сказки видно, что солнце имѣетъ постоянное свое пребываніе на землѣ, „на край світа“; по небу же ходитъ въ ризахъ, исполненныхъ свѣта и теплоты. Оно олицетворяется въ образѣ человѣка, имѣетъ мать, женъ похищаетъ для себя на землѣ.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Солнце, по понятію народа, есть преогром-

нѣйшая искра, но какъ оно держится и чѣмъ свѣтитъ — народъ не знаетъ. Приписываютъ все волѣ Божіей, но всѣ придерживаются того убѣжденія, что оно обитаетъ въ моряхъ и оттуда восходитъ. При восходѣ его, безчисленное множество чертей поднимаютъ его шестами, такъ какъ они въ ночное время въ моряхъ и въ рѣкахъ не могутъ жить по случаю нахожденія въ нихъ солнца. Вѣрятъ, что солнце выходитъ изъ-подъ земли и бѣжитъ по поверхности видимаго неба, заходитъ въ землю и въ теченіи цѣлой ночи дѣлаетъ свой путь подъ землей.

[*Сосницкій уѣздъ*]. Солнце называется великимъ свѣтиломъ дня; о немъ есть два понятія въ народѣ: одни утверждаютъ, что земля движется, а солнце стоитъ неподвижно, другіе — что земля стоитъ, а солнце движется.

[*Переяславскій уѣздъ*]. „По заході, або до східъ-сонця негодыться воламы орать, бо волы собі шыі попарять“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Солнце, по народному понятію, есть огненный шаръ, вращающійся вокругъ земли. Во многихъ случаяхъ солнце служитъ для народа указателемъ погоды. Такъ напримѣръ:

Если солнце заходитъ свѣтло и окружено желтыми облаками, — будетъ погода.

Красноватый закатъ солнца зимою предвѣщаетъ морозъ и снѣгъ.

Если при восходѣ солнца верхняя часть его окружена облаками, — въ этотъ же день будетъ непремѣнно дождь.

Солнце при восходѣ красное и безъ лучей — вѣрный признакъ вѣтренной погоды. Если солнце при восходѣ и заходѣ испускаетъ красные лучи, то нужно ожидать вѣтра, если лѣто при этомъ жаркое, то ожидать болѣзней.

Луна. [*Грубешовскій уѣздъ*]. Причины измѣненія луны неизвѣстны; пятна, видимыя на лунѣ, представляютъ Каина и Авеля, изъ которыхъ первый держитъ послѣдняго на вилахъ.

Если посмотрѣть на луну чрезъ особенный платокъ, имѣющій таинственную силу, то Каинъ и Авель представляются взору наблюдателя отчетливо.

[*Холмская Русь*]. Луна считается окомъ Божіимъ и величина ея такая же какъ и солнца, т. е. никакъ не больше задняго колеса въ телѣгѣ.

[*Луцкій уѣздъ*]. Луна такъ устроена Богомъ, что можетъ двигаться по небу. Назначеніе ея — освѣщать нашу землю ночью.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Луна, по понятію народа, имѣетъ большое вліяніе на людей, животныхъ и растенія, она — какъ панъ въ своемъ владѣніи: что хочетъ, то и дѣлаетъ въ продолженіи четырехъ недѣль. Оттого-то народъ и молится каждому молодому мѣсяцу. Если мѣсяцъ бываетъ красный — будетъ

война, синій — будутъ болѣзни и моръ людей, а если ясный, то будетъ, кромѣ повсемѣстнаго здоровья, большой урожай.

[*Холмская Русь*]. Пятна на лунѣ напоминаютъ убіеніе Каиномъ своего брата Авеля. Говорятъ, что на лунѣ видны даже вилы, которыми Каинъ закололъ своего меньшаго брата.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Луна устроена Богомъ такъ, что можетъ давать свѣтъ только ночью. Она стоитъ на небѣ неподвижно, кажущееся же движеніе невѣрно, потому что движется земля.

[*Литинскій уѣздъ*]. Луна, — это круглое отверстіе въ небѣ. Она сотворена Богомъ, для освѣщенія земли во время ночи. Теплоты же такой, какъ солнце даетъ, луна не можетъ давать, это отъ того, что Богъ положилъ на ней знаменіе грѣха Каинова. Выдаютъ за положительное, что видимыя на лунѣ пятна есть изображеніе Каина, держащаго на вилахъ брата своего Авеля. Исторія эта разсказывается такимъ образомъ:

„Каинъ и Авель пошли приносить Богу жертвы. Во время самаго жертвоприношенія, Каинъ замѣтилъ, что его жертва не такъ пріятна Богу, какъ Авелева. Въ душѣ его тотчасъ же зажглась ненависть къ Авелю, и вотъ онъ рѣшилъ убить его. На слѣдующую же ночь, Каинъ хитростью завлекъ Авеля на поле за снопами ячменя, и тамъ совершилъ братоубійство: прокололъ его вилами и швырнулъ въ сторону, какъ снопъ. Нѣкоторые олицетворяютъ луну въ видѣ молодой женщины.

[*Староконстантиновскій уѣздъ*]. „Якъ місяць маленькый, то и маленька злысть Каина на Авеля; якъ більший, то и злысть робится більша; якъ повный, то значитъ, що Каинъ Авеля уже забывъ и вже выдно, якъ вінъ держыть ёго на вылахъ“.

[*Винницкій уѣздъ*]. Луна — свѣтлая точка, поставленная Богомъ съ изображеніемъ двухъ братьевъ, изъ которыхъ одинъ убилъ другого. Это сдѣлано для того, чтобы люди ничего не дѣлали въ большіе праздники, ибо Богъ наказалъ тѣхъ двухъ братьевъ за то, что они въ Рождество Христово „робылы мішанку“, т. е. мѣшали сѣно съ соломою для корма скота.

[*Луцкій уѣздъ*]. Луна — братъ солнца, свѣтящійся шаръ, освѣщающій землю ночью, а пятна на лунѣ — это Каинъ держитъ Авеля на вилахъ. Свѣтъ луны недостаточенъ для того, чтобы въ одно время освѣщать всю землю, а потому луна передвигается то въ ту, то въ другую сторону, чтобы въ извѣстный періодъ времени освѣщать назначенное ей пространство земли.

[*Южная Русь.*] Луна дѣйствуетъ на спящихъ людей, которые во снѣ всходятъ на возвышенности и на церкви.

[*Ушицкій уѣздъ.*] Луна — свѣтило, поставленное поближе къ землѣ, чтобы лучше освѣщать ее во время ночи. Луна — по народному понятію — двѣ-

надцать братьевъ „місяцівъ“, назначенныхъ Богомъ для отправленія своихъ обязанностей во время одного года.

Состояніе погоды и природы въ каждомъ мѣсяцѣ выражаетъ характеръ мѣсяца, находящагося на небѣ; наприм. Мартъ — презлой и прекапризный мѣсяцъ, Май — добрый и ласковый.

[*Новоградъ-Волынскій уѣздъ*]. „Місяць“ — младшій братъ солнца, въ загадкѣ онъ называется „золота діжа“.

„На місяці те, шо чорніе, до то Кавель и Авель — Одамові сыны. То воны разъ бралы на візъ сіно да за щось и полаялысь, а Кавель узявъ та й заколовъ выльмы Авеля, а Богъ и намалювавъ іхъ на місяці, щобъ усі люды дывылысь“.

Луна — мужчина, созданный Богомъ, одновременно съ солнцемъ, и названъ братомъ солнца. Пятно на лунѣ изображаетъ событіе: „братъ брата убывъ и держыть на вылахъ“. Это произошло такъ: „Каінъ и Габель“ поссорились на гумнѣ своего отца, и первый послѣдняго схватилъ на вилы, за что убійцу, по суду Божьему, не могла пріютить ни земля, ни вода и ни какое другое мѣсто, кромѣ „місяця“, который, за принятіе, безъ воли Божіей, въ свое жилище Каина, имѣетъ на своемъ лицѣ отпечатокъ страшнаго грѣха Каинова.

[*Житомирскій уѣздъ*]. О лунѣ есть множество повѣрій: утверждаютъ, что луна есть небесный камень и что камень этотъ держится волею Божіей; что же касается пятенъ на лунѣ, то всѣ утверждаютъ, что это знаменіе грѣха Каинова: „братъ брата на вылахъ держыть“.

[*Сосницкій уѣздъ.*] Луну называютъ: „ночникъ“.

Фазы луны. [*Винницкій уѣздъ*]. Луна своими фазами имѣетъ вліяніе на людей и растенія: человѣкъ, родившійся въ новомѣсячье, сохраняетъ на всю жизнь моложавость и свѣжесть лица; а родившійся въ исходѣ — наслѣдуетъ на всю жизнь угрюмую физіономію и брюзгливость характера, въ противоположность игривости и веселости характера человѣка, родившагося на новомѣсячье. Родившемуся на „перекрыі“ жить недолго „въ парі“ (супружествѣ), — овдовѣть ему на половинѣ супружеской жизни.

Сѣмена растеній не сѣются въ новомѣсячье, потому что будутъ долго цвѣсти и не принесутъ зрѣлыхъ обильныхъ плодовъ. Лѣкарственныя растенія и корни ихъ, напротивъ, признаются цѣлительнѣйшими, если только они собраны „на молодыку“.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Фазы или измѣненія луны происходятъ отъ того, что тамъ находится заслонка, которою завѣдываетъ св. Юрій; онъ постоянно то опускаетъ, то поднимаетъ эту заслонку, отчего и происходятъ перемѣны

мѣсяца, называемыя: „новый місяць, перша кватыра, друга кватыра (підповня) и старый місяць“.

[*Литинскій уѣздъ*]. По рожденіи, луна называется: „молодыкомъ“ или „новакомъ“, въ полномъ видѣ — „підповня“, а при смерти — „старыкомъ *)“.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. Причины измѣненія луны неизвѣстны.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Измѣненій луны не объясняетъ народъ; но первая четверть мѣсяца называется „молодыкъ“, вторая — „підповня“, третья — „повня“, а четвертая — „остатня кватыра“. Появленіе новолунія вызываетъ каждаго къ молитвѣ „Отче нашъ“. Первая четверть признается самою трудною частью мѣсяца; въ теченіи этихъ семи дней избѣгаютъ всякихъ предпріятій: не начинаютъ сѣять, жать, пахать, мазать глиною дома, закармливать скотъ, квасить борщъ и т. д.; прочія фазы луны положительно безразличны и невліятельны.

[*Холмская Русь*]. Во время новолунія женщины не сѣютъ льна: онъ неодновременно созрѣетъ. Если кто нибудь порѣжетъ себѣ палецъ и онъ начнетъ гноиться, — приписывается дѣйствію молодика. Полнолуніе же, по понятію народа, имѣетъ цѣлительное свойство.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Гныла кватыря (третья четверть) — робыть нічого неслідъ, бо буде порча: варево гныє, на дерево зрублене нападе червоточына“.

[*Луцкій уѣздъ*]. Отчего происходятъ различныя фазы луны — народъ не знаетъ, но называетъ эти измѣненія: „нывъ (молодыкъ) перша кватыра, подповня, повня и остатня кватыра“.

[*Винницкій уѣздъ*]. Въ новомѣсячье ничего нельзя начинать дѣлать: сѣять, капусту квасить и т. п., потому что посѣянное согніетъ, а квашенное дѣлается негоднымъ къ употребленію. „На підповні“ надѣются хорошей погоды и потому, въ это время, лѣтомъ, стараются убирать сѣно. Въ концѣ мѣсяца ожидаютъ дождя, а потому стараются сѣять.

[*Луцкій уѣздъ*]. Фазы луны народъ называетъ такъ: „молодый, старый и східъ-місяць“.

[*Новоградъ-Волынскій уѣздъ*]. Когда появляется первая четверть луны, обращаются къ ней лицомъ, крестятся, произносятъ молитвы и просятъ Бога, чтобы онъ даровалъ молящемуся новое счастіе и здоровье.

Въ продолженіи четырехъ недѣль луна перерождается. Съ луною перерождаются и жиды, которые распяли Спасителя и стоятъ на стражѣ у Гроба Господня въ Іерусалимѣ. Жиды эти еще и до настоящаго времени стоятъ

*) Въ Холмской Руси понятія о фазахъ луны точно такія же, какъ и въ Литинскомъ уѣздѣ.

въ томъ же положеніи и на вопросы проходящихъ: „колы ты вродывся“ — отвѣчаютъ: „вчора“. „Колы ты умрешь?“ — отвѣчаютъ: „завтра“.

[*Житомирскій уѣздъ*]. При появленіи молодаго мѣсяца, народъ ему кланяется и произноситъ молитвы. По истеченіи двухъ недѣль, луну считаютъ „підповнею“, на третьей недѣлѣ называютъ „гнылушею“; въ то время ничего не дѣлаютъ по хозяйству и не рубятъ строеваго лѣса, потому что „шашелыця попортыть“, что, какъ говорятъ, уже дознано.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Если луна „настане рогами у гору“, то будетъ погода; если внизъ — дождь, а зимою — морозъ. Немного красноватая луна предвѣщаетъ погоду, а блѣдная — дождь. Кольца вокругъ луны — признакъ дождя. Если луна во время восхода солнца болѣе обыкновеннаго и облака надъ нею черныя, это предвѣщаетъ дождь. Красная луна — признакъ вѣтра.

[*Подольская губернія*]. Лунѣ, за то, что на ней изображено убійство Каиномъ Авеля, Богъ судилъ каждый мѣсяцъ рождаться, расти и умирать. Послѣ своей смерти, луна нисходитъ въ адъ, перетапливается тамъ, очищается и опять рождается. Отъ этого и происходятъ фазы луны.

Перемѣна дня и ночи и временъ года. [*Ушицкій уѣздъ*]. Смѣна дня и ночи объясняется такъ. Заходящее солнце опускается въ море, которое окружаетъ землю, какъ яичный бѣлокъ окружаетъ желтокъ. Подъ землею же находится другой міръ, который солнце освѣщаетъ и дѣлаетъ тамъ день, а у насъ ночь. Когда же солнце подходитъ къ востоку, то, по Божьему повелѣнію, подымаютъ его тысяча чертей „шатановъ“, при чемъ солнце совершенно обжигаетъ ихъ, послѣ чего они купаются въ рѣкѣ, оставаясь едва живы и махая руками — пропадаютъ; а изъ той тысячи капель, которыя отряхиваютъ съ себя черти, опять рождается тысяча чертей, которые такъ же подымаютъ солнце, опять обжигаются, купаются, рождаются и т. д. Поэтому, неблагоразумно поступаютъ тѣ люди, которые, умываясь, встряхиваютъ руками, ибо сколько упадетъ капель, столько родится чертей. Солнце постояннаго жилища не имѣетъ: оно постоянно дѣлаетъ свой ежесуточный кругъ; семьи и слугъ тоже не имѣетъ. Какъ объясняется перемѣна временъ года и отчего бываетъ весна, лѣто, осень и зима, — народъ не знаетъ.

[*Холмская Русь*]. Смѣна дня и ночи объясняется отсутствіемъ солнца, которое, уходя подъ землю, купается тамъ въ морѣ, а потомъ, при помощи двухъ какихъ-то невѣдомыхъ существъ, снова появляется на небѣ съ противоположной стороны.

Перемѣна временъ года зависитъ отъ удаленія солнца отъ земли, но въ

этомъ случаѣ законъ движенія нашей планеты не берется во вниманіе и повсемѣстно подвергается сомнѣнію.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Смѣна дня и ночи объясняется лишь восходомъ и заходомъ солнца, которое, ночью, отъ запада на востокъ, проходитъ подъ землею въ непонятномъ для народа пространствѣ, наполненномъ огнемъ и водою.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Сонце заходыть за горы, и якъ у насъ день, то за горамы нічъ, а якъ у насъ нічъ, то тамъ уже день“.

[*Луцкій уѣздъ*]. Происхожденіе ночи объясняютъ захожденіемъ солнца на тотъ свѣтъ, а происхожденіе дня — восхожденіемъ солнца на этотъ свѣтъ, но о видѣ того свѣта и о томъ, былъ ли кто тамъ, — не существуетъ въ народѣ ни какихъ разсказовъ.

Перемѣну временъ года полагаютъ отъ постепеннаго удаленія и приближенія солнца.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Относительно борьбы зимы съ лѣтомъ народъ разсказываетъ слѣдующее: около зачатія Св. Анны зима сходится съ лѣтомъ: зима хорошо одѣта, „въ сімъ кожухівъ“ (тулуповъ), а лѣто въ одной только „сороцці“ (рубахѣ). Они начинаютъ между собою споръ. Лѣто и говоритъ зимѣ:

— Я лучше тебя, потому что отъ меня все для жизни человѣка: хлѣбъ, овощи; у меня всѣ люди свободны и веселы, я все кормлю, а ты только сгоняешь людей въ кучу какъ свиней, и они тѣснятся для того только, чтобы нагрѣться.

„А зима говоритъ:

— Еслибы не я, то ты бы не паршивѣло. — И такъ онѣ спорятъ до Срѣтенія (2 февраля), послѣ сего опять расходятся.“

[*Луцкій уѣздъ*]. О борьбѣ зимы съ лѣтомъ говорятъ, что она совершается на Срѣтеніе, но — какъ именно — разсказовъ ни какихъ нѣтъ.

[*Литинскій уѣздъ*]. Лѣто и зима представляются живыми существами: лѣто олицетворяютъ въ видѣ молодой дѣвушки, а зиму — въ видѣ старухи, съ огромными зубами и костлявыми пальцами. Дѣвушка-лѣто очень щедра и богата, а старуха-зима чрезмѣрно скупа и бѣдна. Существуетъ вѣрованіе, что въ праздникъ Срѣтенія Господня личности эти встрѣчаются и ведутъ между собою такой разговоръ:

„Дѣвушка-лѣто спрашиваетъ старуху-зиму:

— Зачѣмъ ты уходишь изъ такой-то стороны, и что ты добраго тамъ сдѣлала?

— Нечего мнѣ уже быть тамъ, отвѣчаетъ зима, все что было я съѣла,

истощила всѣ амбары, клуни и склады, и теперь, думаю, не скоро все это пополнится.

„Дѣвушка-лѣто говоритъ:

— Жаль мнѣ тѣхъ людей, — нужно спѣшитъ къ нимъ, я всѣмъ, чѣмъ могу, ихъ подарю.“

[*Харьковскій уѣздъ*]. „Иде літо проты зімы и несе квіточку таку гарну, гарну; а зима несе казанокъ лёду. Літо якъ тылько показало свою квиточку, такъ лідъ той у одну мынуту и розставъ. А на зіму — уже иде зіма проты літа у кожусі и червоныхъ чоботяхъ, въ капелюсі и въ руковыцяхъ; якъ показала свій лідъ, такъ тая квітка такъ у одну мынуту и обсыпалась.“

[*Каневскій уѣздъ*]. „На Стрітеніе літо зъ зімою встрічается и літо зіму прогоняе“ *).

[*Винницкій уѣздъ*]. Перемѣну дня и ночи объясняютъ очень-просто: будто солнце прячется за гору и, прошедши подъ землею, утромъ является снова на небѣ.

О перемѣнахъ временъ года извѣстно только то, что лѣто олицетворяется въ образѣ скромной дѣвушки, украшенной разными нѣжными растеніями; а зима — женщиной буйною, съ головой, величиною съ бочку, а губы какъ „відра“. Второго февраля онѣ встрѣчаются и между ними происходитъ борьба. Если лѣто остается побѣдителемъ, то сейчасъ же начинается тепло, въ противномъ же случаѣ длится холодъ.

Затмѣнія солнца и луны. [*Винницкій уѣздъ.*] Затмѣнія солнца и луны, по народнымъ понятіямъ, происходятъ отъ того, что солнце и луна, прослуживши извѣстное время, мѣняются. Въ то время они, по понятію народа, столкнувшись, могутъ упасть на землю и тогда произойдетъ кончина міра. Поэтому, затмѣніе наводитъ на народъ ужасъ, и каждый со слезами начинаетъ молиться Богу, прося отпущенія грѣховъ, и зажигаетъ предъ иконами страстныя свѣчи.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. При затмѣніи солнца, луна дерется съ нимъ.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Затмѣніе солнца, по народному понятію, происходитъ отъ того, что „єго хтять крилатиі вовкулаки зъісти“.

[*Подольская губернія.*] Затмѣнія солнца и луны народъ понимаетъ двояко: отъ того, что свѣтила эти закрываются отъ насъ нашими грѣхами, или же, олицетворяя въ солнцѣ и лунѣ мужчину и женщину, утверждаютъ,

---

*) Въ Житомирскомъ уѣздѣ понятія о встрѣчѣ зимы съ лѣтомъ точно такія же, какъ и въ Каневскомъ уѣздѣ.

Въ Холмской Руси вѣрованія точно такія же, какъ и въ другихъ предыдущихъ мѣстностяхъ.

что они закрываютъ глаза руками, чтобы не видѣть нашихъ грѣховъ. Потому-то затмѣнія луны чаще всего бываютъ ночью, такъ какъ ночью мы больше всего грѣшимъ.

Звѣзды. [*Грубешовскій уѣздъ*]. Звѣзды — ангелы, сидящіе на ступеняхъ неба съ зажжонными свѣчами въ рукахъ.

[*Холмская Русь*]. Звѣзды — это души тѣхъ умершихъ людей, которые отличались доброю, непорочною жизнью на землѣ.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Звѣзды, по понятію народа, грѣшныя души, которыхъ Богъ поставилъ на небѣ „покутувать гріхы свої“; души менѣе грѣшныя свѣтятъ ярче, болѣе грѣшныя — гораздо тусклѣе.

[*Луцкій уѣздъ*]. Звѣзды устроены Богомъ для освѣщенія нашей земли, онѣ устроены такъ, что свободно переходятъ изъ одного мѣста въ другое.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Звѣзды созданы Богомъ для освѣщенія земли. Онѣ всѣ перемѣняютъ свое мѣсто.

[*Харьковскій уѣздъ*]. Звѣзды, по народному вѣрованію, души людей,— сколько на небѣ звѣздъ, столько на землѣ находится людей.

[*Литинскій уѣздъ*]. Звѣзды — это горящія свѣчи. Какъ только кто рождается, Богъ въ то же время зажигаетъ свѣчу и ставитъ ее на облакахъ. Сколько душъ живетъ на землѣ, столько и свѣчей (звѣздъ) горитъ на небѣ. Если человѣкъ живетъ на землѣ не зазорно, то и его звѣзда, или какъ говоритъ народъ, „ёго свічка“ горитъ яснымъ, чистымъ свѣтомъ, и напротивъ: если человѣкъ живетъ безпорядочно, то и его звѣзда горитъ слабымъ, тусклымъ свѣтомъ.

Созвѣздія имѣютъ слѣдующія наименованія: „візъ, квочка, чепига, косарі, дівка воду несе, пасіка, хрестъ, світова и вечірня зорыці“. Олицетворяя солнце и луну, народъ точно такъ же олицетворяетъ и созвѣздія въ образѣ мальчиковъ, неустанно услуживающихъ солнцу и лунѣ.

[*Луцкій уѣздъ*]. Звѣзды — „діты сонця“, неразрывно связанныя съ человѣкомъ. Съ рожденіемъ дитяти появляется и новая звѣзда и во всю жизнь имѣетъ вліяніе на его судьбу. Говорятъ: „така моя планыда.“

[*Ушицкій уѣздъ*]. Созвѣздія получаютъ свои названія отъ формы, которую образуютъ своимъ расположеніемъ. Одна большая звѣзда, окружонная меньшими, называется „квочкой“; „возомъ“ называются звѣзды по своему расположенію, напоминающему расположеніе частей повозки, и т. п.

[*Винницкій уѣздъ*]. Звѣзды — это свѣчи, зажжонныя душами умершихъ праведниковъ.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Звѣзды — одни считаютъ дѣтьми солнца и луны, другіе — душами умершихъ, и говорятъ: „котора ясна зірка, то та

душа правдыва, а котора зора темна, то та дуже грішна". Также называютъ звѣзды ангелами. „Зіркы роблятся изъ праведныхъ душокъ, зъ дітей, которі умірають малымы, да зъ старіхъ людей". Звѣзды считаются народомъ праведными душами, которыя ярко смотрятъ на весь міръ; онѣ изображаются свѣчками. А другіе утверждаютъ, что каждая звѣзда выражаетъ собою отдѣльнаго человѣка, живущаго на землѣ. Звѣзда, которая ярко горитъ, знаменуетъ, что тотъ человѣкъ будетъ долго жить.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Если, напримѣръ, звѣзды мало видны, то предвѣщаютъ бурю. Если же свѣтлы, то будетъ лѣтомъ тепло, а зимою морозъ.

Млечный путь. [*Грубешовскій уѣздъ*]. Млечный путь есть дорога, пересѣкающаяся посрединѣ, одна половина ея ведетъ въ адъ, а другая — въ рай.

[*Холмская Русь*]. На млечный путь смотрятъ какъ на дорогу, ведущую души умершихъ людей на небо.

[*Луцкій уѣздъ*]. Млечный путь называютъ дорогою, проведенною по небу и служащею для указанія птицамъ пути въ „вырій", — мѣсто, куда онѣ улетаютъ на зиму.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Млечный путь — это дорога изъ Москвы въ Іерусалимъ. Кто только желаетъ идти туда и возьметъ для себя путеводителемъ млечный путь, тотъ никогда не собьется съ дороги: придетъ прямёшенько въ Москву, а потомъ въ Іерусалимъ. По дорогѣ къ Іерусалиму есть рѣка Дунай, о которой говорятъ: „Пишовъ на Дунай, та й до дому не думай". На этой рѣкѣ есть полотняные мосты, которые откликаются, если кто хочетъ переѣхать. Эти мосты очень длинны: каждый въ пять верстъ.

[*Холмская Русь*]. Млечный путь — дорога въ Іерусалимъ.

[*Винницкій уѣздъ*]. Млечный путь — дорога Божіей Матери въ Іерусалимъ.

[*Луцкій уѣздъ*]. Млечный путь — „Божа дорога", по которой ходитъ самъ Богъ и св. Илія пророкъ ѣздитъ на колесницѣ, везомой огненными конями.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Млечный путь есть дорога, по которой праведныя души умершихъ шествуютъ въ рай.

[*Подольская губернія*]. Млечный путь — дорога въ Іерусалимъ. Вѣрятъ, что дальше Іерусалима млечнаго пути не существуетъ.

Млечный путь — дорога, означающая, что столько должно родиться людей, сколько на этой дорогѣ звѣздъ.

Падающія звѣзды. [*Грубешовскій уѣздъ*]. Падающія звѣзды — некрещенныя дѣти. Во время своего паденія кричатъ „кшту“ (креста). Увидѣвши падающую звѣзду, всякій долженъ сдѣлать надъ нею крестное знаменіе и дать имя женское или мужское. Имя должно дать того пола, къ которому принадлежитъ увидѣвшее падающую звѣзду лицо.

[*Холмская Русь*]. Падающія звѣзды — головни, которыми діаволъ, похищая ихъ съ неба, усиливаетъ страданія подпавшихъ подъ власть его и находящихся въ аду.

[*Луцкій уѣздъ*]. Понятія о падающихъ звѣздахъ очень различны: одни говорятъ, что это ангелы прогоняютъ съ неба злыхъ духовъ, другіе, — что звѣзды падаютъ во время разрѣшенія женщинъ отъ бремени, и третьи, что когда кто нибудь умираетъ, то и звѣзда его падаетъ, такъ какъ каждый человѣкъ имѣетъ свою звѣзду, которая со смертью его угасаетъ.

[*Подольская губернія*]. Народъ видитъ въ падающихъ звѣздахъ свѣчи злыхъ духовъ. Дѣло въ томъ, что дьяволъ, во что бы то ни стало, желаетъ между звѣздами, этими свѣчами Божіими, поставить и свою свѣчу. Ангелъ, осматривая свѣчи, тотчасъ же видитъ, что есть и дьяволова свѣча, которую онъ немедленно и сбрасываетъ съ неба на землю.

Падающія звѣзды — это черти, которые хотятъ уподобиться добрымъ ангеламъ. Они дѣлаются звѣздами и взбираются на небо „свiтыты мырові“, тогда ангелы общими силами свергаютъ ихъ съ неба. Они падаютъ на землю и разливаются смолою. Если на то мѣсто ступитъ человѣкъ, то заболѣваетъ чахоткою, отъ которой уже нѣтъ спасенія. А чтобы отвратить отъ себя это зло, тотъ, кто увидѣлъ падающую звѣзду, долженъ говорить слово: „амінь“ до тѣхъ поръ, пока не потухнетъ звѣзда. Это значитъ, что она на столько саженъ войдетъ въ землю, сколько разъ сказано слово: „аминь“, и это мѣсто гдѣ она упала остается совершенно безвреднымъ. Вѣрятъ также, что умершіе превращаются въ падающую звѣзду или змія, и ночью летятъ на тотъ домъ, гдѣ умершій оставилъ свою жену или дѣтей. Можно часто слышать, когда мужъ умретъ, а жена остается вдовою и притомъ заболѣетъ, что говорятъ: „вона має перелесныка“.

Относительно падающихъ звѣздъ вѣрятъ, что это Богъ свергаетъ сатану съ неба. Во время полета падающей звѣзды, народъ крестится и произноситъ молитвы. Чаще всего произносятъ слово „аминь“: оно имѣетъ то чудесное свойство, что загоняетъ чорта на столько саженъ въ землю, сколько разъ произнесено слово: „аминь“.

„А то шо падають зіркы, до то нечыста сыла хоче вхопыть душу, а душа втікає. Якъ прыдется побачыть, шо летыть зірка, до треба сказать дванадцять разъ: „амінь, розсыпся“, до нечыста сыла й розсыплется. Ча-

стенько воны падають на землю, бо люде, хто знае, до кажуть: „амінь, розсыпся“, до воны й падають, але де вже впаде, вбый ёго сыла Божа, до тамъ погано хату становыть, — тамъ уже жыве вінъ„.

Между звѣздами или свѣчами, зажжонными Богомъ по числу людей, сатана ставитъ иногда секретно и свою свѣчу для кого нибудь изъ подчиненныхъ ему чертей или принадлежащихъ ему людей; но Богъ видитъ всѣ его хитрости и потому свѣчу дьявола немедленно сбрасываетъ съ облака. Свѣча эта и есть не что иное какъ падающая звѣзда.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Кто увидитъ падающую звѣзду, долженъ сказать три раза: „аминь“; въ такомъ случаѣ, упавшая на землю свѣча превращается въ распущенную смолу и потомъ твердѣетъ. Если же никто не скажетъ три раза: „аминь“, то свѣча, упавши на землю, превращается въ дьявола, и тогда-то ужъ бѣда отъ него людямъ, живущимъ на землѣ *).

[*Холмская Русь*]. Падающія звѣзды — души умершихъ людей и притомъ грѣшниковъ. Народъ, видя падающую звѣзду, крестится. Вѣрятъ также, что падающая звѣзда проситъ увидѣвшаго ее помолиться объ отпущеніи грѣховъ. И народъ вѣритъ, что, перекрестивши эту звѣзду, онъ очищаетъ ее отъ грѣховъ **).

[*Харьковскій уѣздъ*]. По народному понятію, падающія звѣзды — души умирающихъ людей. Вѣдьмы крадутъ ихъ, чтобы ими „робыть чары: на чый двiръ упаде зора, тамъ буде покiйнык, — умре дытына“.

[*Луцкій уѣздъ*]. По смерти человѣка, звѣзда его падаетъ на встрѣчу отходящей душѣ, для принятія ея. Замѣтившій падающую звѣзду, крестится и говоритъ три раза: „аминь“.

[*Винницкій уѣздъ*]. Падающія звѣзды — свѣчи, зажигаемыя чортомъ, но сброшенныя Богомъ палкою съ неба.

Падающіе камни. [*Ушицкій уѣздъ*]. О падающихъ камняхъ народъ говоритъ, что они дѣйствительно существуютъ, и не только они, но и самыя громадныя скалы. Падающіе камни, по понятію народа, тѣ же падающія звѣзды.

---

*) Въ Литинскомъ уѣздѣ, относительно падающихъ звѣздъ, существуетъ такое же точно повѣрье, какъ и въ предыдущей мѣстности, съ тою только разницею, что, когда падаетъ звѣзда, «чортова свічка», увидѣвшій ее долженъ стараться сколь возможно больше разъ проговорить слово: «аминь». Дѣло въ томъ, что каждое «аминь» загоняетъ дьявола, поставившаго свѣчу, на сажень въ землю, откуда ему очень трудно выбраться на верхъ.

**) Въ Староконстантиновскомъ уѣздѣ вѣрованія о падающихъ звѣздахъ совершенно сходны съ вѣрованіями Литинскаго уѣзда.

Кометы. [*Холмская Русь*]. Что такое комета — нельзя рѣшить; извѣстно только, что являются онѣ передъ тѣмъ, когда должно совершиться какое нибудь всеобщее бѣдствіе.

[*Луцкій уѣздъ*]. Появленіе кометъ считается предвѣстіемъ какихъ нибудь народныхъ бѣдствій, но что такое комета, изъ чего она — невѣдомо.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Кометы предвѣщаютъ обыкновенно какое нибудь бѣдствіе: войну, моръ, голодъ и т. п. „Метла“, видимая иногда на небѣ — самая старшая вѣдьма. Она ходитъ по небу съ доенкой въ рукахъ и управляетъ всѣми вѣдьмами, живущими въ землѣ.

[*Литинскій уѣздъ*]. Обыкновенно кометы являются на небѣ по повелѣнію Бога, онѣ побуждаютъ людей къ покаянію; если явится комета цвѣта краснаго, то быть войнѣ, если же блѣдная — будетъ моръ. Кометы — это тѣже звѣзды, разница только въ томъ, что эти звѣзды всегда съ хвостомъ.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Кометы обыкновенно являются только передъ войной и ничего другаго не предвѣщаютъ.

[*Холмская Русь*]. Кометы являются передъ началомъ какого нибудь бѣдствія: войны, голода, повальныхъ болѣзней и т. п. Иногда же посылаются онѣ Богомъ, для побужденія людей къ покаянію. Народъ вѣритъ, что комета можетъ зажечь землю, переворотить земной шаръ и, упавши, совсѣмъ покрыть его.

[*Харьковскій уѣздъ*]. Комета, называемая здѣсь: „віха, мітла“, является всегда не къ добру: она предвѣщаетъ или войну, или голодъ, или же моръ; но, всего чаще, явившаяся комета предвѣщаетъ войну.

[*Новоградъ-Волынскій уѣздъ*]. „Якъ тілько явытся на небі мітла, то буде военне время“ (будетъ война).

[*Каневскій уѣздъ*]. „Якъ тілько явытся на небі мітла (комета), то вже буде война!“

[*Винницкій уѣздъ*]. Кометы — предвѣстники большихъ несчастій: войны, голода и пр.

[*Винницкій уѣздъ*]. Комета называется здѣсь „віхой“. Если комета красная, будетъ война; бѣлая — большая смертность.

Столбы и круги. [*Ушицкій уѣздъ*]. Столбы, круги и кресты, появляющіеся около солнца и луны, бываютъ двухъ цвѣтовъ: красные и синіе; красные предвѣщаютъ войну, а синіе — моръ людей.

[*Холмская Русь*]. Причина явленія столбовъ, круговъ и крестовъ около солнца и луны — неизвѣстна; всѣ они, болѣе или менѣе, служатъ предсказателями близкой перемѣны погоды.

[*Луцкій уѣздъ*]. Круги около луны предвѣщаютъ: зимою — мятель, а лѣтомъ — ненастную погоду; круги же около солнца и столбы около него и луны предвѣщаютъ вѣтеръ во всякое время года.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Круги и столбы около солнца и луны предвѣщаютъ: лѣтомъ — вѣтеръ, а зимою — морозъ.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Якъ бувають стовбы коло сонця въ маі місяці, то буде засуха; а якъ зімою, то будуть люті морозы; а якъ хрестъ на небі, то буде якась-то оказія, новына.“

[*Луцкій уѣздъ*]. О столбахъ и кругахъ народъ говоритъ, что это предвѣстники чего-то особеннаго.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Столбы и круги, являющіеся около солнца и луны, предвѣщаютъ какое либо бѣдствіе.

Громъ и молнія. [*Ушицкій уѣздъ*]. Громъ, по понятію народа, происходитъ отъ сотрясенія скалъ. Происходитъ это такъ:

„Когда вздумается Господу Богу послать на землю дождь съ громомъ, то онъ повелѣваетъ святымъ: Юрію, Иліѣ и Михаилу колебать скалы, отъ чего и происходитъ громъ“. Другое повѣрье: „Дьяволъ говоритъ Господу Богу:

— Я спрячусь такъ, что ты меня не убьешь.

— Нѣтъ, убью, отвѣчаетъ Богъ.

— Я спрячусь подъ человѣка?

— А я убью и человѣка, и за то дамъ ему царствіе небесное.

„Далѣе, дьяволъ, перечисляя всѣ предметы, подъ которые можно спрятаться, позабылъ упомянуть „про лищыну“ (орѣховое дерево). „И вотъ народъ вѣритъ, что спастись отъ громовой стрѣлы возможно только подъ орѣховымъ деревомъ, „підъ ліщыною“.

Въ доказательство этого разсказываютъ слѣдующее: „Одинъ „мыслывій“ (охотникъ) проходилъ съ ружьемъ около громадной скалы. Въ то самое время была сильная гроза. Когда пошолъ дождь, охотникъ спрятался подъ навѣсомъ скалы. Въ то время, когда гремѣлъ громъ и блистала молнія, дьяволъ преспокойно сидѣлъ подъ навѣсомъ, но какъ только утихало, онъ выходилъ и, ставши у скалы ногами вверхъ, начиналъ подшучивать надъ Богомъ. И вотъ послѣдовалъ ударъ грома, но дьяволъ въ тотъ же моментъ спрятался подъ скалу. Охотникъ все это видитъ, но никакъ не рѣшается выстрѣлить въ этого „паныча маленького въ курточці, безпъятого и зъ пазурамы на ручніхъ и ніжныхъ пальцяхъ“. Смотрѣлъ охотникъ и наконецъ, выбравши удобную минуту, выстрѣлилъ въ этого „паныча“. Замѣтя, что пуля попала въ дьявола, онъ подошелъ къ нему, но оказалось, что на томъ мѣстѣ осталась только какъ бы пролитая смола. Пока охотникъ раз-

сматривалъ, къ нему подлетаетъ Архистратигъ Михаилъ, съ ружьемъ на плечахъ, и благодаритъ охотника, говоря, что онъ дастъ ему все, что только пожелаетъ онъ за свою услугу. Охотнику очень понравилось ружье Михаила, и онъ сталъ просить его въ награду за свою услугу. Св. Михаилъ какъ не отнѣкивался, сколько ни говорилъ, что это ружье для него негодно, но все-таки подъ конецъ долженъ былъ уступить. Они помѣнялись ружьями съ условіемъ, что если охотнику не понравится ружье въ послѣдствіи, то онъ имѣетъ право требовать размѣна. Охотникъ, взявши ружье Архистратига Михаила, пошолъ охотиться; все что ни увидитъ — все убьетъ. Ни одно животное, какъ бы мало оно ни было, не могло избѣгнуть смерти. Но этого мало: ружье это издаетъ гулъ грома. Случилось однажды такъ. Въ томъ селеніи, гдѣ жилъ охотникъ, былъ большой прудъ. Тамъ же жилъ и владѣлецъ того селенія, или помѣщикъ. Вышелъ какъ-то нашъ охотникъ на прудъ поохотиться и видитъ стадо утокъ; онъ прицѣлился, выстрѣлилъ и положилъ всѣхъ до одной на мѣстѣ. Собравши утокъ, охотникъ отправился къ помѣщику.

— Гдѣ ты набралъ столько дичи, спрашиваетъ его помѣщикъ.

— Настрѣлялъ на вашемъ прудѣ, отвѣчалъ охотникъ.

„Помѣщикъ ни за что не хочетъ вѣрить, видя такое огромное количество дичи, и спрашиваетъ его:

— Въ какое время дня ты стрѣлялъ? Тотъ отвѣтилъ.

— Да, говоритъ помѣщикъ, я слышалъ тогда ударъ грома.

„Съ того времени охотникъ началъ бояться своего ружья и отправился на условленное мѣсто, чтобы размѣняться. Архистратигъ Михаилъ согласился снова помѣняться ружьями. Взявши свое ружье, охотникъ пошелъ стрѣлять и нашелъ ружье далеко лучшимъ чѣмъ прежде“.

Молнія, по понятію народа, происходитъ отъ раздѣленія облаковъ; въ эту скважину видится настоящее небо — молнія. Молнія показывается народу самимъ Богомъ, для того, чтобы онъ помнилъ всегда, что есть на небѣ Богъ.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. Громъ происходитъ отъ преслѣдованія Архистратигомъ Михаиломъ дьяволовъ, при чемъ послѣдніе прячутся отъ преслѣдованія въ дома, церкви и живыя существа. Михаилъ, гдѣ только ихъ завидитъ, пускаетъ въ нихъ стрѣлу (стрѣла эта называется перуновою, отъ слова Перунъ) и все, вмѣстѣ съ дьяволомъ, уничтожаетъ огнемъ.

Пожаръ, происшедшій отъ грозы, можно утушить только козьимъ молокомъ, при чемъ, въ началѣ пожара, кто нибудь долженъ раздѣться до-нага и обѣжать горящую постройку кругомъ три раза. Отклонить громъ можно, зазвонивши въ колокольчикъ, который долженъ быть освященъ въ костелѣ.

[*Холмская Русь*]. Молнія — орудіе въ рукахъ Архистратига Михаила, поражающее, какъ стрѣлою, „потырокъ“ и молодыхъ бѣсенятъ. Громъ же — это гулъ отъ выстрѣла.

[*Луцкій уѣздъ*]. Громъ и молнія устроены Богомъ для истребленія чертей. Громомъ и молніей управляетъ Архистратигъ Михаилъ и Св. Илія, — они-то и истребляютъ чертей.

Пожаръ отъ молніи можно утушить только сывороткою, квасомъ, или же козьимъ молокомъ. Громовыя стрѣлы — изъ камня, въ видѣ конической пули. Онѣ, послѣ удара, входятъ въ землю на семь саженъ, и по истеченіи семи лѣтъ выходятъ обратно на поверхность земли. Бѣсы во время грозы находятся въ большомъ страхѣ и стараются гдѣ нибудь скрыться *).

[*Литинскій уѣздъ*]. Громъ — звукъ, производимый движеніемъ по облаку смертоноснаго орудія, управляемаго Св. Юріемъ и Архангеломъ Гавріиломъ. Орудіе это заряжаетъ Св. Юрій стрѣлою изъ какой-то твердой массы, въ родѣ камня, а зажигаетъ и направляетъ выстрѣлъ въ чорта Архангелъ Гавріилъ.

Чрезъ семь лѣтъ громовая стрѣла выходитъ изъ земли, и отыскавшій ее хранитъ какъ святыню. Громовую стрѣлу употребляютъ въ болѣзняхъ, особенно она помогаетъ отъ колики. Громъ бываетъ обыкновенно въ то время, когда небо покрыто тучами; это потому, что въ такое время черти особенно любятъ дразнить Бога: бѣгаютъ по дорогамъ, кружась въ вихрѣ пыли; ломаютъ въ лѣсахъ деревья, срываютъ крыши съ домовъ и т. п.

Подъ словомъ молнія понимаютъ разрывъ облаковъ, происходящій для того, чтобы Архангелу Гавріилу удобно было видѣть, гдѣ прячется чортъ, и слѣдить за направленіемъ пущенной стрѣлы. Зигзаги и змѣйки происходятъ отъ того, что пущенная громовая стрѣла летитъ за убѣгающимъ чортомъ различными путями и направленіями.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Громомъ и молніей завѣдываютъ ангелы, они стараются избивать чертей. Во время грозы не слѣдуетъ ѣсть или вообще открывать рта, чтобы не дать туда проникнуть чорту, за которымъ постоянно летаетъ молнія или стрѣла.

Вѣрятъ, что пожаръ отъ грома можно утушить однимъ козьимъ молокомъ, водой же утушить пожаръ невозможно.

[*Холмская Русь*]. Громовыя стрѣлы народъ называетъ „кулямы“, которыми Св. Илія стрѣляетъ въ чертей. Если зданіе или стогъ сѣна сгоритъ, то чортъ убитъ, а если нѣтъ, то значитъ Илія далъ промахъ и чортъ убѣ-

*) Слѣдуетъ разсказъ совершенно такой же, какъ и въ Ушицкомъ уѣздѣ.

жалъ. Нигдѣ такъ удобно пріютиться чорту, какъ подъ камнемъ, потому что отъ камня громовыя стрѣлы отскакиваютъ.

Для отвращенія молніи, народъ зажигаетъ тѣ вѣтви дерева, которыми были украшены иконы на „Боже цяло“ (праздникъ: Божье Тѣло).

[*Староконстантиновскій уѣздъ*]. „Чорты сносять хмары до купы, якъ снесуть багацько, то качають въ валы, отъ того дуже гуде по небі; для спокою Богъ посылає Св. Илью зъ огненною палкою; якъ Св. Илья замахне палкою, то блысне, а якъ ударыть по чорту, то грымне“.

[*Харьковскій уѣздъ*]. Громъ происходитъ отъ движенія по небу колесницы Св. Иліи, а молнія — искры изъ-подъ копытъ лошадей, везущихъ эту колесницу.

[*Луцкій уѣздъ*]. Громъ — стукъ отъ колесницы, въ которой ѣдетъ по небу Св. Илія. Молнія — искры изъ-подъ подковъ коней, везущихъ эту колесницу.

[*Винницкій уѣздъ*]. Громъ — стукъ колесницы Архангела Гавріила, везущаго калачи. Громовой ударъ — звукъ стрѣлы, пущенной Богомъ въ чорта. Молнія — дорога стрѣлы съ неба; во время молніи мы видимъ собственно чистое небо, чрезъ отворенныя облака, которыя служатъ преградою свѣту и теплу, исходящимъ отъ неба, потому что этого свѣта и тепла ни глазъ человѣка, ни растенія не могли бы сносить.

По суевѣрному понятію народа, пожаръ, происшедшій отъ удара молніи, тушить нельзя, потому что его произвела, видимо, сила Божія, и мѣры къ прекращенію такого пожара были бы напрасны и богопротивны.

Замѣчаютъ, что предъ ударомъ грома съ молніей дѣлается крестъ. Это значитъ, что Архистратигъ Михаилъ благословляетъ крестомъ, а Архангелъ Гавріилъ стрѣляетъ въ чорта.

Во время грозы нельзя стоять подъ дубомъ или вербою, потому что чортъ имѣетъ тамъ свое обиталище, особенно во время грозы прячется туда отъ громоваго удара. Когда громъ ударитъ въ дерево и зажжетъ его, то значитъ чортъ убитъ и превратился въ смолу, которую, случалось, и находили подъ деревомъ. Такъ, напримѣръ, разсказываютъ, что однажды въ с. Клищевѣ ударилъ громъ въ церковь и громовая стрѣла пролетѣла изъ одного окна въ другое и ничего не повредила, а только обожгла икону Божіей Матери. Въ другой разъ, въ селеніи Звоникѣ видѣли, что передъ ударомъ грома летѣлъ чортъ въ видѣ ворона и скрылся на чердакъ одного дома, куда и ударилъ громъ и зажегъ тотъ домъ.

Для отвращенія молніи, народъ хранитъ у себя палочку, которою случалось отогнать отъ лягушки „гадюку“.

[*Каневскій уѣздъ*]. Громъ и молнію народъ называетъ Перуномъ; если

случится, что молнія зажжетъ какое нибудь строеніе, то обыкновенно говорятъ: „перуномъ спалыло“. „Якъ грымыть, до то Ілья іздыть по небі, а блыскае, до то Говрылъ квіткою махае. Шкло якъ роблять, до розпалюють тымъ огнемъ, шо одъ блыскавыці загорытся“.

[*Новоградъ-Волынскій уѣздъ*]. Громъ есть страшное орудіе на небѣ, для пораженія чертей, хулящихъ Бога. Имъ завѣдуютъ Архангелы: Михаилъ и Гавріилъ.

Молнія происходитъ отъ того, что мгновенно разверзаются облака, изъ за которыхъ сіяющее жилище Бога напоминаетъ всевидящее око Создателя.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Громъ происходитъ отъ того, что Пророкъ Илія и Архистратигъ Михаилъ ведутъ войну съ чортомъ, который раздражаетъ Бога; Богъ поэтому и старается убить чорта; собираются тучи, которыя и суть проявленія гнѣва Божія. Богъ, Илія и Михаилъ стрѣляютъ въ сатану, и куда бьетъ громъ, то значитъ, что тамъ спрятался чортъ, а если громъ поразитъ человѣка, — значитъ, что чортъ спрятался подъ того человѣка. Если же загорится домъ, то тушить его нельзя: грѣхъ. Пожара этого ничѣмъ не утушить, какъ только молокомъ или же сывороткой.

Молнія — это настоящее небо, показываемое Богомъ во время гнѣва народу. Если бы на землю упала хотя маленькая часть этого неба, то сожгла бы всю землю. Утверждаютъ, что это небо откроется передъ страшнымъ судомъ.

[*Будаевка*]. „Та верба, що на вербный неділі возмешъ, то за Богамы або за стволокомъ щобъ стреміла, — то грімъ не вдарыть“.

[*Тараща*]. „Якъ гремыть, до кадять вербою святою“.

[*Будаевка*]. „Якъ вісыть підъ лямпою пысанка порожня, то треба, щобъ въ ій була пшеныця, щобъ дъяволъ не заховався відъ грому“.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Якъ вперше грімъ почуешъ весною, треба спыною опырается объ стіну, або объ тынъ, щобъ спына не боліла“.

„Негодытся співать, якъ грімъ гремыть, бо якъ хто співае, то вінъ чорта веселыть, то грімъ за те убываe и чоловіка; чоловікъ співае, а чортъ коло ёго, то грімъ хоче чорта убыть, а чортъ підъ чоловіка заховается, отъ грімъ и вбываe чоловіка“.

[*Тараща*]. „Колы грімъ убъе, то той чоловікъ на той світъ не встане“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. По ударамъ грома предугадываютъ степень урожая. Если гремитъ на югѣ и въ сторонѣ лѣса, то будетъ хорошій урожай. То же — если и въ восточной. Если гремитъ весною преждевременно, будетъ урожай. Удары грома на западѣ предвѣщаютъ неурожай и эпидемію. Громъ въ мартѣ мѣсяцѣ — признакъ урожая на озимую рожь.

Больные головой — во время грома берутъ каменья и, легонько

ударяя себя въ голову, говорятъ: „камень голова, камень голова“ и боль исчезаетъ.

[*Подольская губернія*]. Молнію понимаютъ какъ разрывъ облаковъ, чтобы Архангелу Гавріилу удобно было, во 1-хъ, видѣть, гдѣ прячется чортъ, и во 2-хъ, слѣдить за направленіемъ раскалённой стрѣлы, вылетѣвшей изъ громоноснаго орудія. Первое бываетъ тогда, когда молнія — въ видѣ прямой полосы или черты; при этомъ чрезъ открывающіяся облака отражается свѣтъ неба; второе же — когда молнія отражается на облакѣ зигзагами въ видѣ змѣйки. Въ это время бываетъ видимъ собственно свѣтъ стрѣлы. Змѣйки происходятъ оттого, что стрѣла громовая летитъ за дьяволомъ по всѣмъ направленіямъ.

[*Южная Русь*]. Громъ происходитъ вслѣдствіе войны, которую ведетъ Архистратигъ Михаилъ съ чертями. Укрыться отъ грозы невозможно, потому что гдѣ бы ни спрятался чортъ, даже въ церкви подъ престоломъ, и тамъ Архистратигъ Михаилъ убиваетъ его.

Молнія бываетъ въ тотъ самый моментъ, когда небо отверсто.

Тучи. [*Луцкій уѣздъ*]. Тучи — „бісова свайба“. Говорятъ: „бачишъ, якъ чірны тучи? выдно, бісъ жинытся“.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Облака и тучи представляются народу въ видѣ студенистой матеріи, держащейся въ воздухѣ и гонимой вѣтромъ съ мѣста на мѣсто вокругъ всей земли.

Подъ тучею народъ разумѣетъ собраніе громаднаго количества воды, рѣчной и морской, смотря по обстоятельствамъ, падающей на землю въ видѣ дождя. Вода эта является раздробленною на мелкія капли, потому что пролетаетъ громадное пустое пространство.

[*Литинскій уѣздъ*]. Туча („хмара“ отъ слова: хмуриться) есть не что иное какъ студенистая, пористая масса, образующаяся изъ паровъ и дыма. Снизу она поддерживается упругостію земныхъ испареній, а сверху давится облакомъ.

Туча есть вмѣстилище воды, которую она пропускаетъ чрезъ свои поры, какъ чрезъ рѣшето, и которая падаетъ на землю дождемъ.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Хмары берутся изъ землі, а більшъ изъ воды“.

[*Луцкій уѣздъ*]. Облака и тучи образуются изъ морей, но какимъ образомъ, — разсказовъ нѣтъ.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. Тучи дѣлаются изъ дыму, собравшагося подъ небесами.

[*Холмская Русь*]. Облако не что иное какъ дымъ, поднявшійся на извѣстную высоту и тамъ сгустившійся.

[*Староконстантиновскій уѣздъ*]. Черти собираютъ тучи по маленькому кусочку и сносятъ ихъ въ одно опредѣленное мѣсто, и такимъ образомъ является громадная туча.

[*Литинскій уѣздъ, Подольская губернія*]. Тучи дождевыя, снѣжныя и градовыя вообще признаются явленіями естественными, посылаемыми Богомъ; но, кромѣ этихъ тучъ, бываютъ еще тучи, особенно градовыя, которыми управляютъ и которыя насылаютъ на извѣстную страну вѣдьмы. Чтобы отклонить направленіе такихъ тучъ, женщины обыкновенно выбрасываютъ изъ хатъ на дворъ кочергу, лопату и помело, думая угодить разъяренной вѣдьмѣ. Кочерга, лопата и помело признаются предметами, на которыхъ разъѣзжаютъ вѣдьмы; выбрасывая на дворъ эти предметы, дѣлаютъ тѣмъ какъ бы угодное вѣдьмѣ.

[*Каневскій уѣздъ*]. Тучу народъ воображаетъ себѣ какъ что-то застывшее, на подобіе рыбьяго „холодцю“; когда на нее грѣетъ солнце, она растаиваетъ, и тогда идетъ дождь. Нѣкоторые говорятъ, что они сами видѣли „хмару, якъ вона кускамы падала зъ неба, така, якъ драглі“. Ее употребляютъ какъ лѣкарство отъ лихорадки и говорятъ, что „вона дуже помошна“.

[*Новоградъ-Волынскій уѣздъ*]. Туча выходитъ изъ-за горъ,—изъ моря.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Говорятъ, что тучи двухъ родовъ: дождевыя и градовыя. Дождевыя тучи производитъ Илія Пророкъ; въ тѣхъ мѣстахъ, гдѣ нуженъ дождь, посылается Илія Пророкъ и колесницей своею скопляетъ тучи, чѣмъ даетъ знать, что будетъ дождь.

Туманъ. [*Холмская Русь*]. О туманѣ говорятъ, что это испаренія изъ земли и воды.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Туманъ выходитъ изъ земли. Если туманъ явится лѣтомъ, то будетъ болѣзнь на людей, если весною, то — болѣзнь на скотъ, осенью — хорошія жнива, зимою — благополучіе.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Если надъ лѣсами стоитъ туманъ — будетъ дождь. Туманъ, разсѣевающійся послѣ восхода солнца, предвѣщаетъ погоду; лежащій на землѣ послѣ дождя — тоже; поднимающійся съ рѣкъ — тоже. Если, послѣ малаго дождя ложится надъ землею, — будетъ дождь.

Роса. [*Житомирскій уѣздъ*]. Росу и туманъ относятъ къ дѣйствію сырыхъ ночей, а иней въ концѣ Филиппова поста предвѣщаетъ урожай гречихи.

[*Холмская Русь*]. Дождь, снѣгъ, градъ, роса объясняются физически правильно. Всѣ согласны, что явленія эти посылаются отъ самого Бога.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Роса выходитъ изъ земли въ томъ только случаѣ, если земля влажна и достаточно согрѣта. Съ росой хорошо вязать жито, косить, а особенно она полезна для скошенной гречихи: зерно ея въ этомъ случаѣ полнѣетъ. Если есть роса, то должна быть погода, если же нѣтъ, то будетъ дождь.

[*Луцкій уѣздъ*]. Роса выходитъ изъ земли.

[*Винницкій уѣздъ*]. Дождь, туманъ, градъ, роса, иней, снѣгъ, морозъ, по приносимой ими пользѣ или вреду, считаются благодѣяніемъ или наказаніемъ Божіимъ.

Роса — слезы святой Варвары, которая утромъ ходитъ по полямъ и плачетъ.

Дождь. [*Ушицкій уѣздъ*]. Тихій, частый, теплый дождь называется манной Божіей.

[*Холмская Русь*]. О происхожденіи дождя разсказываютъ такъ:

„Какой-то человѣкъ постоянно разъѣзжаетъ верхомъ на лошади и, когда онъ ѣдетъ черезъ воду, то говоритъ, что это „будяки“ (колючее растеніе), и если лошадь хлебнетъ немного воды и прыснетъ, то пойдетъ небольшой дождь, а если больше захватитъ воды и больше начнетъ прыскать, то и дождь будетъ большой“.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. Дождь производятъ ангелы посредствомъ особо устроенной большой сѣти. На эту сѣть льютъ ангелы воду и, по своему усмотрѣнію, могутъ переносить ее съ одного мѣста на другое.

[*Луцкій уѣздъ*]. Дождь натягивается изъ морей, большихъ озеръ и рѣкъ радугою (которая называется „цмокъ“), разносится ею по облакамъ и падаетъ на землю.

[*Луцкій уѣздъ*]. Разсказываютъ, что въ одномъ мѣстѣ не было долго дождя, а потому помѣщикъ велѣлъ собрать всѣхъ женщинъ и класть ихъ спиной въ воду, придерживая веревкой; которая изъ нихъ будетъ тонуть,— ту вытаскивать, а которая будетъ плавать по поверхности,— ту бить, потому что она вѣдьма. Одна изъ женщинъ оказалась такою; когда ее начали бить, то полился такой дождь, что люди, едва живы, дошли домой.

[*Луцкій уѣздъ*]. Дождь — вода, втянутая радугой изъ морей и озеръ.

[*Винницкій уѣздъ*]. Дождя иногда нѣтъ отъ того, что вѣдьмы снимаютъ зорю и прячутъ ее въ погребѣ, въ горшокъ. Слѣдуетъ въ такомъ случаѣ чистить колодцы и — дождь пойдетъ.

[*Каневскій уѣздъ*]. Дождь, снѣгъ и градъ имѣютъ свои особенныя хранилища, „склады на край світа“, и когда нужно пускать дождь, то Богъ посылаетъ пророка Илію, вмѣстѣ съ глухимъ ангеломъ. Они набираютъ

дождь въ тучу и разносятъ его по міру, гдѣ уже какъ начнутъ пускать дождь, то нѣсколько дней заурядъ. Это значитъ, что когда глухой ангелъ спрашиваетъ Бога, куда нужно пускать дождь, — „то Богъ ёму каже: иды тамъ, де чорно, а вінъ иде тамъ, де вчора“. — „Иды туды, де просять, а вінъ иде тамъ, де косять“. — „Иды туды, де ждуть, — а вінъ иде, де жнуть“. Поэтому и сложилась поговорка: „Якъ начнуть косыты, не треба Бога за дошчъ просыты“.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Дождь происходитъ отъ воли пророка Иліи.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Дождь падаетъ съ неба и проходитъ чрезъ облака, какъ чрезъ рѣшето.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Если послѣ дождя надъ землей лежитъ туманъ, — это предвѣщаетъ погоду. Если послѣ малаго дождя съ земли поднимается паръ, — то будетъ еще дождь.

Радуга. [*Грубешовскій уѣздъ*]. Радуга — путь, по которому ангелы нисходятъ съ неба, для набиранія воды, которую выливаютъ на сѣть, для производства дождя.

[*Литинскій уѣздъ, Подольская губернія*]. Радуга есть родъ согнутой трубы, которая концами своими всасываетъ воду изъ морей, рѣкъ, озеръ и другихъ водныхъ вмѣстилищъ и выливаетъ ихъ въ тучи. Она всасываетъ съ водою и все попадающееся въ ней, т. е. камни, лягушекъ, червей, рыбъ и т. п.; и потому часто изъ тучъ падаютъ или камни, или лягушки, или черви, или другое что нибудь. Цвѣтъ радуги бываетъ или синевато-красный, или ярко-красный. Первый бываетъ, когда радуга сосетъ воду, а второй — когда она стоитъ безъ дѣйствія. Вѣрованіе о всасываніи радугою воды до того обще, что даже мальчики, увидѣвъ радугу, скажутъ вамъ: „Утікайте, а то втягне васъ дуга“.

[*Луцкій уѣздъ*]. Отчего происходитъ радуга — неизвѣстно; говорятъ, что радуга втягиваетъ иногда животныхъ, рыбъ и даже людей, находящихся на водѣ или вблизи оной. Втянутые предметы послѣ того падаютъ на землю вмѣстѣ съ дождемъ.

[*Луцкій уѣздъ*]. Радуга, перегибаясь дугой по небу и обоими концами погружаясь въ воду, всасываетъ ее въ себя и тотчасъ передаетъ тучамъ, а оттуда вода падаетъ на землю, дробясь на мелкія капли.

[*Винницкій уѣздъ*]. Радуга представляется народу пьющею воду изъ колодца или пруда. Воду эту она, спрятавшись, разливаетъ по облакамъ, а оттуда уже вода изливается дождемъ. Радугу простой народъ называетъ еще „веселкою“, оттого, что во время появленія ея, отъ солнечныхъ лучей проясняется (дѣлается веселымъ) горизонтъ, закрытый предъ тѣмъ тучами и наводившій уныніе.

Градъ. [*Житомирскій уѣздъ*]. Градъ считается наказаніемъ Божіимъ за грѣхи. Для отвращенія и прекращенія его, выбрасываютъ на дворъ кочерги и лопаты, кои кладутъ накрестъ, а нѣкоторые перекусываютъ градовинки.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Въ облакахъ образуется лёдъ, подобно тому, какъ на рѣкѣ или прудѣ, и замерзаетъ толсто — въ ростъ человѣка; этотъ ледъ чортъ рубитъ и бросаетъ на землю. Градомъ завѣдываетъ извѣстный человѣкъ, который родился въ извѣстное время; въ доказательство этого приводятъ слѣдующее:

„Шелъ одинъ человѣкъ куда-то далеко и захватила его ночь въ с. Каричинцахъ, около мѣстечка Деражной, Летичевскаго уѣзда. Человѣкъ этотъ, видя, что онъ застигнутъ ночью, просится ночевать къ одному хозяину. Тотъ принимаетъ его, и „подорожній“ ложится на „присьбѣ“ подъ окномъ хаты. Вдругъ, около десяти или одиннадцати часовъ, слышитъ, пріѣзжаетъ кто-то въ образѣ донскаго казака, на доброй, бѣлой лошади, верхомъ. Хозяинъ дома, узнавъ о его пріѣздѣ, выскакиваетъ на дворъ — встрѣчать пріѣхавшаго донца. Пріѣзжій обращается къ хозяину:

— Пускай!

— Не пущу, отвѣчаетъ хозяинъ, руби мельче!

„Казакъ удалился, но черезъ два часа является опять и говоритъ:

— Пускай, а не то лопну.

„Хозяинъ опять приказываетъ, чтобъ рубилъ помельче. Скрылся донецъ, но явившись черезъ часъ, настойчиво сталъ требовать у хозяина чтобы его впустить. Наконецъ, его впустили, но съ условіемъ, чтобы хлѣбъ, находящійся на поляхъ священниковъ, не былъ истребленъ. Ночевавшій подорожный человѣкъ не вытерпѣлъ, и просилъ хозяина, чтобы оставилъ цѣлымъ хотя его поле. Тотъ согласился и приказалъ казаку оставить поле гостя цѣлымъ. И вотъ, передъ свѣтомъ, выпалъ сильнѣйшій градъ, весь хлѣбъ на поляхъ истребило; тотъ же человѣкъ, который ходилъ въ дорогу, возвратился въ свое село и видитъ, что, дѣйствительно, на поляхъ весь хлѣбъ побитъ градомъ, цѣлымъ остался только его хлѣбъ и священника. Крестьяне того села, видя, что хлѣбъ этого человѣка остался невредимъ, начали подозрѣвать его въ чародѣйствѣ и, наконецъ, упрятали въ острогъ, гдѣ несчастный и умеръ“.

[*Литинскій уѣздъ*]. Снѣгъ и градъ образуются изъ той же морской воды, всасываемой въ тучи радугою, которая, не успѣвъ пасть на землю дождемъ и застоявшись въ тучахъ, замерзаетъ тамъ и послѣ падаетъ на землю снѣгомъ и градомъ. Впрочемъ, понятіе это не всѣми принимается: нѣкоторые утверждаютъ, что гдѣ-то въ неизвѣстной, далекой странѣ находятся очень

высокія снѣжныя и ледяныя горы, проходя около которыхъ, тучи захватываютъ съ собою частицы снѣга и льда, которыя потомъ и разсыпаютъ по землѣ.

[*Литинскій уѣздъ*]. Нѣкоторые, во время града, стараются первую замѣченную ими градовину раскусить зубами, предполагая, что если туча, изъ которой падаетъ градъ, есть дѣло вѣдьмы, то этимъ ея чары уничтожатся, и тучи, не нанесши вреда, разойдутся.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Градъ показуе силу Божу: що и лiтомъ може падать лiдъ“.

[*Винницкій уѣздъ*]. Для отвращенія тучи съ градомъ, выбрасываютъ на дворъ лопату и кочергу, складывая эти орудія на-крестъ.

[*Константиноградскій уѣздъ*]. Для отвращенія тучи съ градомъ, знахари поступаютъ слѣдующимъ образомъ: когда наступаютъ градовыя тучи, тогда знахарь отправляется на „гряницю“, беретъ съ собой волшебный прутикъ *), роговой ножъ, который долженъ быть освященъ семь разъ, т. е. въ продолженіи семи лѣтъ, при освященіи пасхи. Пришедши на мѣсто, знахарь втыкаетъ ножъ въ землю и начинаетъ произносить молитвы, для отвращенія града, но молитвы должны читаться, начиная съ конца: „Аминь Духа святаго и Сына Отца во имя“. Молитву Господню: „Отъ лукаваго насъ избави, но во искушеніе насъ не введи“ и т. д. „Богородице Дѣво“ — тоже на оборотъ: „Нашихъ душъ еси родила Спаса яко твоего...“ Однимъ словомъ, надо знать на-оборотъ всѣ молитвы. При окончаніи молитвъ, вынимаетъ изъ земли ножъ, беретъ его вмѣстѣ съ прутикомъ въ правую руку, оборачивается въ ту сторону, куда хочетъ отогнать градовую тучу, машетъ и произноситъ заклинаніе такъ: „Граде лукавый, рабе лукавый! Нехай тебе хмары не носять, бо тебе люде не просять. Буйны вiтры! возмiть вы цю хмару на своi тонкi крыла, занесить ii за Окiянъ-море, за теплi воды, за круты горы, за жовты пiскы, щобъ вiнъ тамъ розтавъ и пропавъ нынi, прiсно и во вiкы вiковъ, амiнь. Амiнь, амiнь, амiнь! Тьфу, тьфу, тьфу! Счезны, пропады отъ лыця Божого и одъ мене грiшного!“

Это все повторяется три раза, и туча переходитъ въ другую мѣстность.

[*Новоградъ-Волынскій уѣздъ*]. Градъ выпускается „вѣдьмаками“ изъ колодцевъ.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Народъ вѣритъ, что градъ посылается Богомъ въ наказаніе людямъ за ихъ грѣхи.

---

*) Волшебный прутикъ получается такъ: когда знахарю случится найти, что змѣя-гадюка ѣстъ лягушку, то онъ ломаетъ годовалый отростокъ какого нибудь дерева и этимъ прутикомъ разгоняетъ ихъ, но такъ, чтобы не задѣть тѣмъ прутикомъ ни змѣи, ни лягушки; прутикъ этотъ самый драгоцѣнный: онъ передается знахарями своему потомству изъ рода въ родъ.

Снѣгъ. [*Грубешовскій уѣздъ*]. Снѣгу въ запасѣ есть довольно на небѣ, а на землю сбрасываютъ его ангелы лопатами. По понятію другихъ, снѣгъ падаетъ отъ того, что ангелы прочищаютъ на небѣ дорогу.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Снѣгъ, по понятію народа, собираютъ „шатаны“, т. е. черти. Онъ выходитъ изъ земли и воды въ видѣ пара и въ облакахъ наростаетъ. Собравъ много снѣгу, сатана празднуетъ свою сватьбу и разсыпаетъ снѣгъ, отчего бываютъ сильныя мятели.

[*Луцкій уѣздъ*]. Снѣгъ происходитъ отъ замерзающаго дождя.

[*Луцкій уѣздъ*]. Снѣгъ — паръ, выходящій съ дымомъ изъ печныхъ трубъ и замерзающій въ воздухѣ.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Снѣгъ приготовляется на небѣ и сыплется на землю святыми. Можно слышать отъ народа, при безснѣжной зимѣ, такую фразу: „Не зогніе жъ на небі той снігъ, впаде такы колысь“.

[*Подольская губернія*]. Утверждаютъ, что гдѣ-то въ неизвѣстной далекой сторонѣ находятся очень высокія снѣжныя и ледяныя горы, проходя около которыхъ, тучи захватываютъ съ собою частицы снѣга и льда, которыя потомъ и разсыпаютъ по землѣ (Тоже, что и въ Литинскомъ уѣздѣ).

Морозъ. [*Холмская Русь*]. Морозъ, который бываетъ въ апрѣлѣ и маѣ мѣсяцахъ и раннею осенью, приписываютъ дѣйствію вѣдьмъ; морозы зимніе — дѣйствію природы. Разсказываютъ про морозъ слѣдующее:

„Жила-была вѣдьма; держала она у себя слугу. Вотъ и сталъ онъ замѣчать, что его хозяюшка варитъ очень часто кашу и прячетъ въ кладовой. Слуга изъ любопытства хотѣлъ непремѣнно узнать: зачѣмъ это каша прячется въ кладовую? Настала ночь. Вѣдьма взяла кашу изъ кладовой и отправилась въ лѣсъ, а слуга издали послѣдовалъ за нею. Въ этомъ лѣсу былъ крестъ и вѣдьма взобралась на него: ноги ея были вверхъ, а голова внизъ. Осмотрѣвши всю мѣстность, которая только была видима ея глазамъ, она громко произнесла: „Вымерзните всѣ растенія, видимыя мною“. Послѣ этого она слѣзла, закопала подъ крестомъ кашу и ушла домой. На другой же день былъ сильный морозъ: всѣ растенія пропали. Когда же вѣдьма въ другой разъ сварила кашу и поставила въ кладовой, то слуга взялъ поставленное, принесъ въ хату и поставилъ подъ кровать вѣдьмѣ; вѣдьма отъ этого околѣла, а слуга ушелъ, заранѣе предвидя дѣйствіе этой каши“.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Морозъ — изъ моря, которое, по понятію народа, такъ же какъ и земля, можетъ доставить намъ все, что угодно. Солнце, луна, вѣтеръ и морозъ олицетворяются въ видѣ людей, въ доказательство чего приводятъ слѣдующее: „Шли однажды четыре человѣка, то были: солнце, мѣсяцъ, вѣтеръ и морозъ. Повстрѣчали они мужика.

— Добрый день, сказалъ онъ и пошелъ дальше.

„И вотъ четыре человѣка начинаютъ между собой спорить: кому собственно изъ нихъ было сказано привѣтствіе: „день добрый“. Одинъ говоритъ: „Мнѣ было сказано“.

„Другой говоритъ: „Нѣтъ, мнѣ“; а третій тоже доказываетъ, что ему было сказано привѣтствіе. Порѣшили догнать мужика и распросить его: къ кому именно относилось привѣтствіе? Мужикъ посмотрѣлъ на всѣхъ нихъ и видя одного пообъемистѣе, съ физіономіей, внушающей страхъ, сказалъ, что ему было сказано привѣтствіе (то былъ вѣтеръ). Всѣ позавидовали вѣтру, а солнце сказало мужичку:

— Погоди же, я тебя испеку.

„Вѣтеръ, ободряя мужика, сказалъ:

— Пусть печетъ тебя солнце сколько ему угодно, а если я повѣю на тебя холодомъ, то оно ничего тебѣ не сдѣлаетъ. Морозъ говоритъ: „Погоди же, я тебя заморожу“, а вѣтеръ отвѣчаетъ: „Пусть морозъ какъ хочетъ морозитъ, а если я на одномъ мѣстѣ буду смирненько стоять, то всѣ труды его пропадутъ даромъ“. Говоритъ и мѣсяцъ: „Погоди же, когда ты будешь ночью въ дорогѣ, я такъ запрячусь, что ты ни зги не увидишь...“ — „Не безпокойся, говоритъ вѣтеръ, если мѣсяцъ запрячется, то я сильнымъ дыханьемъ сорву съ него тучи и тебѣ будетъ свѣтло идти“.

„И вотъ — тотъ мужикъ, ободренный вѣтромъ, пошелъ себѣ далѣе“.

[*Луцкій уѣздъ*]. Солнце, морозъ и вѣтеръ олицетворяются въ видѣ людей, что̀ доказывается разсказомъ точно такимъ же, какъ и въ Ушицкомъ уѣздѣ. О морозѣ еще и такъ разсказываютъ:

„Когда морозъ заспорилъ (о чемъ — неизвѣстно) съ Святымъ Онуфріемъ, то Св. Онуфрій разрубилъ ему топоромъ голову, отчего онъ былъ болѣнъ до Спасова дня (шестаго августа); потому и не бываетъ мороза съ двѣнадцатаго іюня (день Онуфрія) до шестаго августа.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Морозъ буває по волі Божей“.

[*Луцкій уѣздъ*]. Морозъ — оттого, что солнце уходитъ отъ насъ, а слѣдовательно, мало грѣетъ.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Морозъ олицетворяется въ образѣ сѣдого, лысаго старика, одѣтаго въ снѣжную одежду и въ ледяные сапоги.

[*Каневскій уѣздъ*]. Морозъ олицетворяется въ образѣ человѣка, солнце и вѣтеръ — тоже.

[*Новоградъ-Волынскій уѣздъ*]. Морозъ — сердитый мужчина; у него большія красныя губы и такой же носъ. Онъ — родственникъ солнца и вѣтра, но послѣдній могущественнѣе первыхъ.

[*Переяславскій уѣздъ*]. „Морозъ — дуже старый чоловікъ, вінъ якъ

дыхне помалу, то й морозъ не велыкый, а якъ дыхне дуже, то тогдi и морозъ робытся здоровый".

[*Тараща*]. „Якъ хочешъ щобъ пересiвся морозъ, то треба налiчыты двanадцять лысыхъ, такъ: „N лысый, — пересядься морозъ", и такъ пiсля кожного".

[*Подольская губернiя*]. Морозъ олицетворяется въ видѣ старика, совершенно обмерзшаго „сосулями". Если морозъ сопровождается восточнымъ вѣтромъ, то продолжится еще надолго.

Иней. [*Ушицкiй уѣздъ*]. Иней образуется изъ паровъ, падающихъ изъ облаковъ. Онъ наростаетъ на деревьяхъ въ различныхъ видахъ. Если онъ наростаетъ въ видѣ „остюковъ", то будетъ урожай на ячмень; если наростаетъ шишками, то будетъ урожай гречихи, если наростаетъ цвѣтами — урожай на фрукты. Въ который день недѣли наростетъ иней, въ такой день весной непремѣнно слѣдуетъ сѣять что либо изъ яровыхъ хлѣбовъ, а особенно гречиху.

[*Житомирскiй уѣздъ*]. Многiе думаютъ, что если наканунѣ Рождества Христова бываетъ иней, то на слѣдующiй годъ будетъ богатый урожай гречихи ранней, посѣянной до девятаго мая.

Вѣтеръ. [*Ушицкiй уѣздъ*]. Вѣтеръ — это такой человѣкъ: бѣгаетъ себѣ по бѣлу-свѣту и моргаетъ однимъ усомъ; этимъ онъ производитъ сильное вѣяніе. Если бы онъ моргнулъ двумя усами, то поднялась бы такая буря, что въ одинъ мигъ переворотила бы вверхъ дномъ всю вселенную.

[*Холмская Русь*]. Причину появленiя вѣтровъ приписываютъ какимъ-то четыремъ таинственнымъ существамъ, дующимъ съ четырехъ концевъ земли, по распоряженiю главнаго „вѣтродуя".

[*Луцкiй уѣздъ*]. Вѣтеръ, полагаютъ, выходитъ изъ моря, но что̀ онъ такое, — не знаютъ.

[*Харьковскiй уѣздъ*]. Вѣтеръ происходитъ отъ того, что кто-то ходитъ по улицѣ и дуетъ себѣ. Разсказываютъ:

„Везъ дуракъ солому, а вѣтеръ рветъ ее; дуракъ разсердился и бросилъ въ него вилами, вилы неизвѣстно куда и дѣвались. Пошолъ дуракъ отыскивать свои вилы, шелъ, шелъ и набрелъ на хату въ лѣсу. Вошелъ туда, — тамъ одна старуха. Попросился ночевать — пустила. Поужинавши, легъ дуракъ спать; только что началъ онъ дремать, — вбѣгаетъ въ хату человѣкъ, — волосы растрепаны, лице исцарапано, и говоритъ онъ старухѣ:

„Дай, мамо, мерщiй повечеряты, а то мыні нiколы: послалъ мене Богъ у таку-то сторону дуты. Вже й обрыдло мені це, але нiчого неподiешъ зъ Богомъ: старшый не буде меньшiмъ (то бувъ вiтеръ)".

[*Литинскій уѣздъ*]. Вѣтеръ объясняется такъ: въ четырехъ противоположныхъ концахъ міра стоятъ четыре огромныхъ человѣка, съ огромными усами и губами, и постоянно дуютъ другъ къ другу. Если который изъ этихъ четырехъ великановъ дуетъ сильнѣе, то съ той стороны и бываетъ вѣтеръ.

Такое понятіе о вѣтрѣ вошло даже въ народный повседневный языкъ. Такъ, напримѣръ, во время сильнаго вѣтра обыкновенно говорятъ: „оце роспустывъ пащу“ (пасть). Нѣкоторые же называютъ вѣтеръ злымъ духомъ и потому желая, чтобы повѣялъ вѣтеръ, обыкновенно свищутъ, призывая его какъ дьявола.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. Вѣтеръ происходитъ отъ дуновенія, которое производитъ баринъ, держащій землю.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Вѣтеръ наноситъ тучи съ моря. Онъ происходитъ отъ дуновенія ангеловъ, стоящихъ въ разныхъ концахъ земли за моремъ. Вѣтеръ съ сѣвера наноситъ сюда: холодъ, снѣгъ и, наконецъ, зиму.

[*Винницкій уѣздъ*]. Вѣтеръ олицетворяется подобно зимѣ, но прикованнымъ огромными цѣпями по рукамъ и ногамъ къ каменной стѣнѣ. Порывистый вѣтеръ — сильное дыханіе вслѣдствіе попытки сорваться съ цѣпи и разорвать оковы. Онъ есть чортъ, и потому люди, боясь оскорбить его, отзываются о немъ съ уваженіемъ. Слабый, пріятный вѣтерокъ — дуновеніе Бога.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Вѣтеръ — это старикъ очень сердитый, живущій гдѣ-то далеко за морями. Сильные вѣтры предвѣщаютъ дождь. Перемѣнный вѣтеръ — признакъ приближающейся бури.

Вихрь. [*Ушицкій уѣздъ*]. Вихрь, по понятію народа, производитъ сатана; онъ незнакомъ съ человѣкомъ-вѣтромъ. Сатана производитъ вихрь во время своей сватьбы. Завидя вихрь, народъ крестится, произнося слова: „счизны, сатано“, при этомъ вихрь утихаетъ. Въ доказательство того, что вихрь производитъ сатана, — приводятъ слѣдующее:

„Одинъ крестьянскій парень, очень красивый собою, ходилъ часто въ лѣсъ за дровами, гдѣ увидѣла его „чортова дочка“ и влюбилась въ него до того, что рѣшилась явиться ему въ образѣ красной дѣвицы. Часто они видались, слюбились и, наконецъ, она рѣшилась выйти за него замужъ.

— Какъ тутъ быть, сказалъ ей однажды парень: — вѣдь ты некрещенная? Она согласилась и креститься, лишь бы только выйти за него. Вотъ она уже и крещена, уже они и повѣнчаны. Дьяволъ, узнавши объ этомъ, очень былъ радъ; помогалъ имъ во всемъ и однажды запросилъ ихъ къ себѣ въ гости въ тотъ самый лѣсъ, гдѣ они познакомились; но обиталища этого сатаны парень не зналъ. Жена начала дѣлать мужу наставленія и сказала:

— Если мы пріѣдемъ къ отцу, то онъ будетъ радоваться: будетъ крутить

вихремъ, и хотя ты будешь креститься, но это не поможетъ; если онъ предложитъ хлѣбъ или деньги, ты не бери, а бери кирпичъ и уголья". Мужъ въ точности выполнилъ наставленія жены, и они жили всегда очень весело и богато".

Вихри являются передъ грозой, потому что вихрь есть тотъ же дьяволъ, который семь лѣтъ бываетъ обыкновенною змѣей, другіе семь лѣтъ дѣлается полозомъ, т. е. огромною змѣей, а третьи семь лѣтъ дѣлается змѣемъ съ крыльями и обитаетъ въ скалахъ. Когда у него совершенно отростутъ крылья, тогда онъ начинаетъ летать по воздуху и избираетъ время для прогулки передъ грозой. Шумомъ своихъ крыльевъ онъ производитъ страшный вѣтеръ, ломающій деревья, разрушающій зданія. Назадъ тому шесть лѣтъ, многіе видѣли его летавшимъ.

[*Литинскій уѣздъ*]. Въ вихрѣ обыкновенно признаютъ и видятъ дьявола, и потому всякій, застигнутый сильнымъ вѣтромъ, обыкновенно садится на землю и крестится, желая тѣмъ отогнать отъ себя разгулявшагося дьявола. Вѣрятъ, что если вихрь подвѣетъ человѣка, то ему грозитъ неминуемая болѣзнь, отъ которой можетъ спасти только іорданская вода. Такое понятіе породило между дѣтьми особеннаго рода шалость, состоящую въ томъ, что они, замѣчая наступленіе вихря, какъ бы передразниваютъ его пальцемъ, говоря: „куцый, сала! куцый, сала!"; думая, что чортъ не любитъ сала, такъ же, какъ и евреи, считающіеся его подчиненными.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. Вихрь — несущійся чортъ; при приближеніи вихря, слѣдуетъ пасть на колѣни и прочесть молитву.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Вихрь — ѣдущій дьяволъ. При вихрѣ, когда онъ появляется, крестятся и избѣгаютъ съ нимъ встрѣчи. Вихри больше всего бываютъ во время грозы, — это черти убѣгаютъ отъ удара громовой стрѣлы.

[*Холмская Русь*]. Вихрь, появлящійся передъ грозою, не что иное, какъ бѣгущій чортъ.

[*Луцкій уѣздъ*]. Вихрь — чортъ, играющій свою сватьбу.

[*Холмская Русь*]. Вихрь — чортъ. О немъ есть слѣдующій разсказъ:

„Одинъ хозяинъ ѣхалъ на мельницу и, увидѣвши на дорогѣ крутящійся вихрь, бросилъ въ него топоромъ. Вихрь завизжалъ и улетѣлъ, говоря: „я тебѣ отплачу". Когда мужикъ возвращался изъ мельницы, то вихрь переворотилъ его возъ и развѣялъ всю муку".

[*Харьковскій уѣздъ*]. „Выхоръ — чортъ. Іхавъ чумакъ, та ідучы полуднувавъ и ніжъ у руці державъ; а по-передъ ёго и зхватывсь выхоръ, — крутыться та й крутыться, такъ що не можна вже далі и іхаты. Чумакъ терпівъ, терпівъ, та й невытерпівъ: розсердывся и кынувъ на ёго ножемъ. Пылъ на дорозі осівъ, и на дорозі лежыть зарубаный чортъ увесь у крові".

[*Каневскій уѣздъ*]. „Выхоръ бува підъ посуху. То одъ того выхоръ выйшовъ, що якъ Сатанаілъ (бѣсъ) вынісъ землю изъ воды, то вода зверху замерзла. Ото Сатанаілъ якъ пробывся, то сыльно втомывсь, а ангелъ ждавъ уже ёго надъ ледомъ, та вырвавъ землю и полетівъ до Бога. Сатанаілъ оддыхнувъ и погнався. Ото Богъ бачыть, що уже Сатанаілъ дожене ангола, та й каже: „махны мечемъ на праву сторону“. Ангелъ махнувъ, та й одсікъ праве крыло Сатанаілу. Вінъ закрутывсь, та й ставъ якъ выхоръ.

„Ото и теперъ, якъ стане Сатанаілъ літать по землі, то й знымается выхоръ“.

[*Винницкій уѣздъ*]. Когда черти посрываются съ цѣпей и пойдутъ гулять, то, столкнувшись, борятся и стараются одинъ другого осилить, поэтому поднимаются иногда вихри высоко надъ землею.

[*Винницкій уѣздъ*]. Если случится вихрь, то надо прохожему остерегаться, убѣгать отъ него подальше и ограждать себя крестнымъ знаменіемъ. Иные крестятъ и самый вихрь, потому что это чортова пляска; но, въ отдаленности отъ вихря, наблюдающій дразнитъ его словами: „куцый, сала! куцый, сала!“; отъ этихъ словъ вихрь будто ярится и усиливается, потому что есть и такое повѣрье, будто чортъ не любитъ свинаго сала, о которомъ ему и напоминаютъ. Бѣда тому прохожему, на котораго набѣжитъ вихрь: сломитъ ему голову назадъ, или же изувѣчитъ совсѣмъ; а если малымъ вихремъ подбѣжитъ подъ ноги, то отниметъ ноги у прохожаго, т. е. онѣ откажутся ему служить: „спараліжуются“ (отсюда: „паралюшъ“, исковерканное слово отъ: параличъ).

Вихрь, по повѣрью, бываетъ еще и тогда, когда умретъ самоубійца. Чортъ тогда, веселясь, что на его улицѣ праздникъ, мететъ чѣмъ ни попало, вихремъ разгуливая и завывая. Онъ вырываетъ деревья съ корнями, ломаетъ ихъ и проч., стремительно унося душу самоубійцы.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Якъ выхоръ крутыть, до то йде чортове весільля; якъ бы кынувъ сокыру у ёго, до була бъ и кровъ на сокырі. Якъ часомъ выхоръ набіжыть на чоловіка, до треба казать: „на сала“, до вінъ и полетыть, — вінъ боіться „сала“.

ГЛАВА ВТОРАЯ.

Земля. [*Ушицкій и Житомирскій уѣзды*]. Земля представляется въ видѣ желтка въ яйцѣ, а вода окружаетъ землю подобно бѣлку, окружающему желтокъ. Конца земли нѣтъ, потому что она кругла. Земля съ небомъ не сходится, потому что окружена водой. На край земли, по убѣжденію народа, доходятъ только купцы-жиды и разсказываютъ, что на краю земли есть различныя моря, именно: солёное, синее, красное и чорное. Изъ этихъ морей пить воды нельзя и купцы запасаются водой на семь лѣтъ. Земля окружена водяными облаками; она держится, по мнѣнію однихъ, на водѣ, а по мнѣнію другихъ — на рыбѣ, которая стоитъ въ одномъ положеніи, неподвижно. Рыба эта въ положеніи кольцеобразномъ и держится зубами за свой хвостъ. Когда она выпуститъ хвостъ изъ зубовъ, тогда бываетъ землетрясеніе. На краю земли находится „америкъ“, т. е. Америка, гдѣ люди такъ богаты, что серебромъ и золотомъ покрываютъ крыши своихъ домовъ.

Народъ питаетъ глубокое уваженіе къ землѣ и называетъ ее матерью: „земля — маты наша“, потому что она питаетъ собою людей и животныхъ. Поэтому, при поклонахъ цѣлуютъ землю.

Землю нельзя бить чѣмъ бы то ни было, на томъ основаніи, что земля мать, а матери бить нельзя. Посредине земли находится „пупыць“ или такая дыра, изъ которой вытекаетъ вода и расходится по землѣ жилами; каждый колодецъ, рѣки и моря, по истеченіи семи лѣтъ, опять возвращаются въ этотъ „пупыць“.

[*Луцкій уѣздъ*]. Земля представляется въ видѣ плоскости, плавающей по водѣ; конецъ земли, полагаютъ, гдѣ-то за морями, гдѣ она соединяется съ небомъ, которымъ прикрывается какъ крышкой. О томъ, доходилъ ли кто

до конца земли и что на немъ есть — нѣтъ никакихъ разсказовъ. Земля держится на водѣ большою рыбой; каждые семь лѣтъ рыба то опускается, то подымается, поэтому бываютъ годы мокрые и сухіе.

Землетрясеніе происходитъ тогда, когда рыба, держащая землю, переворачивается на другой бокъ.

Къ землѣ народъ питаетъ глубокое уваженіе, называя ее матерью, святою, и считаетъ большимъ грѣхомъ бить по ней палкою, безъ нужды.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. Земля представляется въ видѣ плоскаго круга; ее держитъ баринъ, который сидитъ подъ землею на креслѣ.

[*Литинскій уѣздъ*]. Землю представляютъ въ видѣ круглой купины, плавающей на водѣ и поддерживаемой двумя рыбами, отъ движенія которыхъ бываютъ землетрясенія. Земли, на которой мы живемъ, несравненно меньше, чѣмъ воды. Вода эта собрана на другой землѣ, которая составляетъ основаніе всего существующаго, подобно тому, какъ небо составляетъ верхъ. Далеко гдѣ-то небо сходится съ водой, на которой плаваетъ земля; но это такъ далеко, какъ далеко отъ насъ до неба. Представляя землю купиною, плавающею на водѣ, допускаютъ на этомъ основаніи возможность и даже необходимость начала и конца земли, но предѣловъ этихъ никто еще не достигъ, такъ какъ мы живемъ на самой срединѣ земли.

Земля пользуется особымъ уваженіемъ: ее называютъ матерью, такъ какъ мы изъ нея происходимъ и она насъ питаетъ; землею клянутся какъ чѣмъ-то святымъ. Клятва землею есть клятва самая страшная, при чемъ обыкновенно цѣлуютъ землю.

[*Харьковскій уѣздъ*]. Земля держится на китѣ-рыбѣ.

[*Холмская Русь*]. Землю народъ представляетъ полушаріемъ, а слѣдовательно, существованіе конца земли не подвергается ни какому сомнѣнію. Конецъ долженъ быть тамъ, гдѣ солнце, спускаясь все ниже и ниже, жжетъ такъ немилосердно, что тамъ люди точно обожженные, — вялы и безжизненны. Тамъ бываетъ вѣчное лѣто; но ни хлѣбныя растенія, ни плодовыя деревья не произрастаютъ и люди питаются одною рыбою, которую собираютъ на берегу моря уже вареную, послѣ того, какъ море перестаетъ „грать“.

[*Староконстантиновскій уѣздъ*]. Землю представляетъ народъ въ видѣ плоскости. Земля сходится съ небомъ очень далеко, и до того мѣста никто не можетъ дойти. Подъ землею находится вода.

„Земля стоить на рыбі, якъ рыба стрепенется, то и земля затрусыться“.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Земля зходытся зъ небомъ на кінці світа и тамъ бабы, перучы, кладуть прачі на небо“.

[*Винницкій уѣздъ*]. Подъ землей такъ же живутъ люди, подъ тѣми

людьми еще живутъ люди; однимъ словомъ, плоскостей, подобныхъ нашей землѣ, подъ нами множество.

Землѣ оказываютъ божеское почитаніе, какъ предмету, посредствомъ котораго Богъ ниспосылаетъ людямъ свои благодѣянія, и называютъ ее святою. „Щобъ тебе свята земля не прыняла“ — брань.

[*Луцкій уѣздъ*]. Земля — плоскость; конецъ ея тамъ, гдѣ она сходится съ небомъ — далеко, за морями, куда никто не доходилъ, да и дойти не можетъ. Она держится на двухъ китахъ: когда держитъ землю самецъ, то лѣто бываетъ сухое, потому что онъ поднимаетъ землю выше, а когда держитъ самка, то земля понижается, и отъ этого рѣки и озера выходятъ изъ береговъ и лѣто дѣлается мокрымъ.

Народъ питаетъ уваженіе къ землѣ, называя ее матерью, клянется ею и, въ доказательство клятвы, съѣдаетъ щепотку ея.

[*Холмская Русь*]. Земля сходится съ небомъ. Она — плоскость. До конца земли, кромѣ Москалей, никто никогда не доходилъ и не дойдетъ. Земля плаваетъ на водѣ.

Въ нѣдрахъ земли находится адъ, гдѣ черти мучатъ души грѣшниковъ.

[*Холмская Русь*]. Въ землѣ находится сильнѣйшій огонь, въ которомъ мучатся грѣшники до времени страшнаго суда. Есть также и вода: она вытекаетъ жилою и образуетъ ставы и озера.

[*Литинскій уѣздъ*]. Земля внутри наполнена жилами, подобно человѣческому тѣлу. Этими жилами проходитъ вода на поверхность земли.

[*Луцкій уѣздъ*]. Что находится въ нѣдрахъ земли, — нѣтъ никакихъ объясненій.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. Въ нѣдрахъ земли находятся люди, которые насъ, живущихъ на поверхности, считаютъ за боговъ. Нѣдра земли составляютъ другой свѣтъ.

[*Каневскій уѣздъ*]. Огонь неугасимый въ серединѣ земли: „въ сімъ разъ лютійшій одъ нашого“.

[*Луцкій уѣздъ*]. Въ землѣ находится вода.

Вырій. [*Ушицкій уѣздъ*]. „Вырій“ находится на западѣ; тамъ есть теплые колодцы, гдѣ купаются больные и получаютъ выздоровленіе. Тамъ вездѣ воды и овраги. Жители тамъ дѣлаютъ гряды, для посѣва огородныхъ овощей, шириной не больше полъ-локтя.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. Въ извѣстномъ мѣстѣ земли есть теплая сторона, называемая „вырій“, туда улетаютъ птицы, которыя не могутъ переносить зимней температуры.

[*Луцкій уѣздъ*]. Объ „выріѣ“ разсказываютъ, что онъ находится гдѣ-то

за морями, тамъ, гдѣ солнце ходитъ близко отъ земли, почему тамъ постоянно тепло и туда улетаютъ птицы на зиму.

[*Харьковскій уѣздъ*]. „Вырій“ — страна, гдѣ никогда не бываетъ зимы; туда улетаютъ птицы на зиму.

[*Холмская Русь*]. При перелетѣ птицъ изъ „вырія“, бросаютъ вверхъ солому, и сколько стеблей упадетъ обратно, столько будетъ приплода скота и птицъ.

[*Житомирскій уѣздъ*]. „Вырій“ — теплая страна, находящаяся въ полуденной части; туда улетаютъ птицы на зимовку.

[*Винницкій уѣздъ*]. Когда у насъ зима, — въ „вырѣ“ лѣто, и наоборотъ. Страна эта имѣетъ много теплыхъ водъ и называется „теплычына“. Она находится на самомъ юго-западѣ.

Горы, пропасти и курганы. [*Ушицкій уѣздъ и Холмская Русь*]. Горы, пропасти и курганы произошли отъ потопа.

[*Староконстантиновскій уѣздъ*]. „Якъ Богъ творывъ землю, то ѣї перше варывъ, а послі разомъ остудывъ; булькы, котрі позбігалы отъ кыпятку и захололы, изъ іхъ и сталы горы, а межъ нымы долыны“.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Горы, долыны и ліса, и курганы Богъ зробывъ для звірюкы, щобъ було ій де ховатьця“.

[*Луцкій уѣздъ*]. Происхожденіе кургановъ приписываютъ какому-то воинству, подъ названіемъ „Бунякъ“, которое прошло всю вселенную и на мѣстахъ своего отдыха дѣлало курганы, насыпая при этомъ землю своими башмаками.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Курганы означаютъ мѣста убитыхъ въ очень давнія времена воиновъ.

[*Литинскій уѣздъ*]. Горы, долины и рытвины произошли послѣ потопа — отъ стеченія воды, предъ потопомъ же была вездѣ необозримая равнина. Нѣкоторые вѣрятъ и утверждаютъ, что горы и долины образовались еще предъ потопомъ, и о происхожденіи ихъ разсказываютъ слѣдующую исторію:

„Когда чортъ слишкомъ много возмечталъ о себѣ и началъ дѣлать слишкомъ много зла людямъ, въ то время Богъ послалъ на землю Архангела Михаила, чтобы онъ унялъ спѣсь чорта. Потому завязался между Архангеломъ Михаиломъ и чортомъ сначала споръ, а потомъ и драка. Они возились по всей землѣ и тамъ, гдѣ Архангелъ Михаилъ сильнѣе ударялъ сатаною объ землю, тамъ глубже западалась земля и образовались долины и овраги,

а гдѣ сатана хотѣлъ превозмочь Архангела Михаила, тамъ земля выростала и образовались горы".

[*Винницкій уѣздъ*]. Горы насыпаны живыми людьми — страшными великанами, жившими когда-то. Курганы — могилы этихъ великановъ. Пропасти — недобрыя мѣста, провалившіяся для того, чтобы хорошій человѣкъ не ступилъ на нихъ ногою. Лѣса — жилища животныхъ, которыя не могутъ ужиться съ человѣкомъ.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. „Безодня пропасть" — это оврагъ недосягаемой глубины, въ которомъ живутъ черти. Все, что только попадетъ туда, пропадаетъ на вѣки.

Море. [*Грубешовскій уѣздъ*]. Море есть огромное скопленіе воды, не имѣющее конца и очень глубокое. Дно моря состоитъ изъ отверстій, въ которыя просачивается вода — и производитъ въ подземномъ мірѣ дождь.

[*Луцкій уѣздъ*]. Подъ именемъ моря понимаютъ воду, не имѣющую ни дна, ни предѣловъ. На чемъ держится вода — невѣдомо.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. Рѣки высыхаютъ по причинѣ бездождія на нашей землѣ, а въ подземномъ мірѣ въ то время идутъ сильные дожди. Рѣки — это жилы земли, по которымъ течетъ вода, какъ у человѣка кровь.

[*Луцкій уѣздъ*]. Рѣками называютъ продолговатыя полосы водъ и полагаютъ, что онѣ образуются изъ криницъ, текутъ въ море и высыхаютъ тогда, когда земля въ семилѣтній періодъ поднимается значительно вверхъ.

[*Харьковскій уѣздъ*]. Высыханіе рѣкъ — признакъ скораго пришествія антихриста. По другимъ же, рѣки высыхаютъ оттого, что Богъ за грѣхи наказываетъ людей.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Рѣки сохраняютъ свою силу и теченіе по устроенію Божію. Рѣки высыхаютъ отъ бездождія, такъ какъ въ засуху часть ихъ поглощается землею, а другая часть уходитъ въ море.

[*Холмская Русь*]. Рѣки преимущественно вытекаютъ изъ морей и впадаютъ опять въ нихъ.

[*Винницкій уѣздъ*]. Озера и пруды произошли, большею частью, отъ сдѣланнаго на томъ мѣстѣ преступленія. Такъ, Полтавской губерніи, Переяславскаго уѣзда, вблизи м. Борисполя, есть на полѣ озеро съ крутыми берегами, извѣстное подъ именемъ „Кумыної Долыны", гдѣ будто бы кумъ съ кумою, неся въ другое селеніе крестить дитя, совершили прелюбодѣяніе.

На томъ озерѣ и теперь, говорятъ, всегда плаваетъ пара дикихъ утокъ, которыхъ и убить никто не рѣшается. Про кумовей тѣхъ сложилась даже пѣсня:

Прыйшовъ кумъ до кумы,
А кума місыть тісто.
— Та покынь, кумо, тісто,
Та ходімо у місто.
Ой жалю жъ мій, жалю,
Прывелыкый печалю:
Гріхъ куму любыты,
Та й жаль залышиты.
Прыйшовъ кумъ до кумы,
А кума мые ложкы.
— Та покынь, кумо, ложкы,
Поговорымо трошкы.
Ой жалю жъ мій, жалю,
Прывелыкый печалю:
Гріхъ куму любыты,
Та й жаль залышиты!
Прыйшовъ кумъ до кумы,
А кума мете хату.
— Та покынь, кумо, хату,
Ходімо въ компату.
Ой жалю жъ мій, жалю,
Прывелыкый печалю:
Гріхъ куму любыты,
Та й жаль залышиты.

Она же ему на каждый куплетъ отвѣчаетъ:

Ой куме жъ мій, куме,
Ты розважный розуме,
Розважъ ты і слова,
Що я кума твоя!
Ой жалю жъ мій, жалю,
Прывелыкый печалю:
Гріхъ кума любыты,
Та й жаль залышиты!

Вода. [*Ушицкій уѣздъ*]. Въ высыханіи рѣкъ и, вообще, въ упадкѣ воды народъ видитъ наказаніе Божіе и не знаетъ, отчего онѣ высыхаютъ. Уваженіе къ водѣ высказывается въ томъ, что въ воду нельзя плевать и мочиться.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. Въ ночь на Богоявленіе вода дѣлается виномъ на извѣстное время. Уваженія къ водѣ не питаютъ.

[*Луцкій уѣздъ*]. Вода берется изъ земли. Къ водѣ народъ питаетъ уваженіе и считаетъ грѣхомъ плевать въ нее и говорить бранныя слова.

[*Литинскій уѣздъ*]. Вода, проходя изъ морей черезъ землю, очищается

тамъ, и потому въ рѣкахъ, озерахъ и колодцахъ она не бываетъ такъ горька, какъ въ моряхъ. Вода пользуется въ народѣ уваженіемъ, какъ цѣлительное средство въ различнаго рода болѣзняхъ.

Воду вообще особенно уважаютъ. Никто не смѣетъ ни плевать, ни мочиться въ нее. Несоблюдающіе этого наказываются болью головы.

[*Харьковскій уѣздъ*]. Вода — символъ здоровья: употребляется въ заклятіяхъ и въ наговорахъ. Уваженіе къ водѣ видно изъ того, что въ воду нельзя плевать.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Вода берется изъ земли, она такъ же уважается народомъ, какъ средство цѣлительное и поддерживающее жизнь. Плеваніе въ воду въ какихъ бы то ни было мѣстахъ, а также засореніе ея по возможности избѣгается и считается грѣхомъ. Водой окропляются коровы послѣ отеленія и притомъ еще коровамъ дается маленькій кусочекъ артоса.

[*Холмская Русь*]. Вода образуется изъ источниковъ, прибываетъ и уменьшается, смотря потому, какъ часто идетъ дождь.

[*Винницкій уѣздъ*]. Вода выходитъ изъ земли „джерламы“, которыя, слившись вмѣстѣ, составляютъ рѣку, впадающую въ море, „а въ морі есть безодні прірвы“. Воду считаютъ необходимою для существованія; ее употребляютъ при нашептываніи.

[*Луцкій уѣздъ*]. Вода просачивается изъ земли и наполняетъ рѣки и моря. Народъ питаетъ уваженіе къ водѣ.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Названія воды существуютъ слѣдующія: „Святовечірня, Іорданьська“; набравшіе этой воды никому не дадутъ, хотя бы просящій умиралъ. Это дѣлается потому, что вода эта — одно изъ цѣлительныхъ средствъ для скота и болѣе всего предохраняетъ коровъ отъ вѣдьмъ. Срѣтенская вода цѣлительна для больныхъ людей.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Освященная вода употребляется вообще какъ лѣкарство во всѣхъ болѣзняхъ. Такая вода набирается по освященіи въ рѣкѣ или колодцѣ въ праздникъ Богоявленія. Хранится она почти въ каждомъ домѣ. Въ этотъ день пчеловоды запасаются этой водой, окропляютъ ульи съ пчелами, какъ бы желая предоставить имъ возможность брать медъ съ разныхъ цвѣтовъ невредимо.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Воду признаютъ цѣлительною въ великій четвергъ. Люди, одержимые накожными болѣзнями, стараются — каждый искупаться первымъ, признавая цѣлительную силу за первымъ искупавшимся.

[*Холмская Русь*]. Какъ лѣкарственное средство, вода употребляется въ слѣдующихъ случаяхъ: если дитя перепугано, то надъ его головою льютъ въ воду растопленный воскъ и потомъ эту воду даютъ ребенку три раза пить и этою же водою обмываютъ ему лобъ и грудь; также, если заболѣетъ корова,

то женщины говорятъ, что это „съ урочины“, т. е. съ-глазу, кто нибудь взглянулъ на эту корову, позавидовалъ, и потому черезъ рѣшето прыскаютъ водою на корову.

[*Литинскій уѣздъ*]. Цѣлительными водами, кромѣ освященной, признаются особенно „непочата вода“ и „Єлена“. Непочатою водою называется та, которая зачерпывается первою каждое утро. „Єленою“ же называется, какъ утверждаютъ, отъ имени изобрѣтательницы этой воды. Но чтобы воды эти имѣли цѣлительное свойство, нужно зачерпывать ихъ какъ можно пораньше, такъ, чтобы зачерпнуть воду эту первымъ; для того же, чтобы имѣть воду „Єлену“, нужно, чтобы зачерпывающій эту воду былъ на-тощакъ и, чтобы идя за водою, равнымъ образомъ и возвращаясь съ нею, не смѣлъ бы проговорить ни къ кому ни одного слова. Воды эти употребляются какъ лѣкарство, особенно— въ слѣдующихъ случаяхъ: „отъ прыстріту, отъ підвія выхра, отъ курочкы“ и проч. Но желающіе себя пользовать этими водами должны непремѣнно знать извѣстные приговоры, какъ напримѣръ, при употребленіи „воды Єлены“:

„Вода Єлено! очыщаешъ лугы и берегы, очысть мене відъ всёго злого: болісты и слабосты“.

[*Харьковскій уѣздъ*]. „Непочата вода“ — набранная изъ рѣки или изъ „крыныці“, рано, такъ чтобы еще никто ея не бралъ.

[*Староконстантиновскій уѣздъ*]. „Непочата вода до східъ-сонця набрана, щобъ іще ніхто зъ колодезя не бравъ, дуже добра дітей отъ хоробы купаты, а тімъ борзій, щобъ та вода була зъ трохъ крыниць“.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Непочатою водой называется та вода, которую приносятъ изъ колодца очень рано, до восхода солнца; причемъ, несущій ее, если повстрѣчается съ кѣмъ, не долженъ говорить ни одного слова, иначе вода потеряетъ свое цѣлительное свойство и не принесетъ никакой пользы.

Огонь. [*Ушицкій уѣздъ*]. Первый огонь, по понятію народа, изобрѣли черти. „Когда еще не было такъ много народа, Господь ходилъ съ Св. Петромъ и Павломъ. Приходятъ они въ одно мѣсто и видятъ, что черти поставили себѣ винокурню и курятъ вино. Когда Господь спросилъ ихъ, что они дѣлаютъ, — черти отвѣчали, что „гонять мутящу воду“. „Мы и вамъ дали бы напиться, если бы вы перерубили намъ по колодкѣ“.

„Господь зажогъ себѣ палочку и пошолъ съ Св. Павломъ, а Св. Петръ остался. Черти, увидѣвъ, что Господь взялъ огонь, сказали одинъ къ другому: „пойди и отними у него огонь“.

„Когда чортъ началъ отнимать эту палочку, то Господь ударилъ этою палочкой о камень, и оттого мы теперь изъ камня добываемъ себѣ огонь. Послѣ сего Господь съ Св. Павломъ пошолъ далѣе, а Св. Петръ остался

рубить колодку и трижды требовалъ, чтобы бѣсы дали ему напиться. Когда же выпилъ онъ „мутящей воды“ одну чубару и другую, — не захотѣлъ рубить больше. Черти сорвали съ него „шату“ (верхнюю одежду), Господь осмотрѣлся и, увидѣвъ, что нѣтъ Св. Петра, — сказалъ Павлу:

— Подождемъ его, или пойдемъ обратно, а не то онъ тамъ непремѣнно надѣлаетъ какихъ нибудь штукъ.

„Вдругъ идетъ Петръ и уже безъ верхняго платья. Господь спрашиваетъ его:

— Гдѣ твое платье?

„Св. Петръ сознается, что сняли черти за то, что не захотѣлъ, выпивъ водки, рубить колодку. Господь сказалъ:

— Пойдемъ, отберемъ, потому что ходить такъ неприлично.

„Когда они пришли къ винокурнѣ и Господь потребовалъ платье, то черти потребовали непремѣнно, чтобы Св. Петръ рубилъ колодку; но Господь сказалъ: „Рубить онъ не будетъ, а вмѣсто того я вамъ дарю ту душу, которая умретъ отъ вашей „мутящей“ воды.

„Тогда только черти отдали платье, но они не знали, какъ назвать „мутящую“ воду. Былъ тамъ бѣсъ, именемъ Кай, который такъ напился этой воды, что она въ немъ зажглась и онъ сгорѣлъ; тогда черти въ испугѣ начали бѣгать и кричать: „згорівъ Кай, згорівъ Кай“, и отъ того произошло слово: „горівка“.

Огонь употребляется при слѣдующихъ случаяхъ и обрядахъ: огнемъ сожигаютъ такъ называемаго „дідуха“ — солому, которую стелютъ въ избахъ наканунѣ Рождества Христова и которую выносятъ и сожигаютъ на второй день праздника рано утромъ. Соломой „дідуха“ перевязываютъ деревья, чтобы они приносили обильный плодъ. Сожиганіе же имѣетъ то значеніе, чтобы не топтали ногами той соломы, на которой лежалъ Христосъ.

Огонь употребляется при освященіи воды въ праздникъ Богоявленія, причемъ стрѣляютъ изъ ружей и вылетающую паклю хватаютъ и хранятъ какъ святыню. А если не стрѣляютъ, то отъ горящихъ свѣчей зажигаютъ тряпки, которыя приносятъ въ домы; ими выжигаютъ кресты на четыре стороны дома и выжигаютъ малымъ дѣтямъ на головѣ волосы — крестообразно. Это дѣлается для того, чтобы дѣти ничего не боялись.

[*Литинскій уѣздъ*]. Огонь признаютъ чѣмъ-то святымъ, олицетворяемымъ въ образѣ мстительнаго человѣка.

Всякая хозяйка должна обращаться съ огнемъ очень осторожно и съ почтеніемъ: должна заметать его чистымъ вѣникомъ, крестить его, ставить при немъ горшокъ съ водою и полѣно, для того, чтобы онъ имѣлъ что ѣсть и пить. Объ огнѣ обыкновенно выражаются такъ: „Мы шануемъ огонь, якъ

Бога; вінъ нашъ дорогый гисть. Вінъ якъ розсердыться и візме, то другому вже того не дасть".

Уважая и понимая такъ огонь, разсказываютъ въ подкрѣпленіе этого подслушанный кѣмъ-то разговоръ двухъ огней, изъ которыхъ съ однимъ хозяйка обращалась безъ уваженія: „Слухай, брате, ходімъ до мого хозяіна, та погуляймо. Моя хозяйка замітає мене задрыпаннымъ вінькомъ и не дає мыні ні істы, ні пыты". Говорятъ, что вслѣдъ за этимъ все состояніе той хозяйки было истреблено пожаромъ. При такихъ убѣжденіяхъ и теперь, въ случаѣ пожара, нерѣдко можно слышать, что пострадавшая отъ пожара хозяйка, навѣрно, дурно обращалась съ огнемъ, т. е. „зныважала ёго и вінъ за те помстывся".

[*Харьковскій уѣздъ*]. Къ огню питается уваженіе, оно высказывается тѣмъ, что на огонь нельзя плевать: кто будетъ плевать на него, тотъ будетъ на томъ свѣтѣ лизать раскалённую сковороду. Огнемъ нельзя играть, потому что „усцысся".

[*Луцкій уѣздъ*]. Откуда взялся первый огонь, — не знаютъ. Къ огню питаютъ уваженіе, считая грѣхомъ говорить на него что-либо неприличное.

[*Холмская Русь*]. Первое появленіе огня на землѣ относятъ ко времени истребленія Содома и Гоморры. Къ огню народъ питаетъ особенное уваженіе, называя его не иначе, какъ святымъ.

[*Кіевскій уѣздъ*]. „Чортъ розклавъ огонь, да й стереже ёго, — се вінъ выдумавъ огонь. Отъ Богъ и послався Архангела Говрыіла и давъ ёму желізну палку. Прыйшовъ Архангелъ Говрыілъ и почавъ зъ чортомъ балакать, а самъ кінець желізноі палкы засунувъ въ огонь; якъ той кінець добре нагрівся, — Говрыілъ давай утікать, чортъ за нымъ, отъ-отъ дожене, а Богъ и каже: „кыдай палку". Архангелъ и кынувъ, искры и полетілы — палка ударылась объ камень. Отъ зъ того часу люды и знаютъ, якъ добувать огонь".

[*Житомирскій уѣздъ*]. Огонь произошолъ отъ камней. Начало его никому неизвѣстно. Огонь почитается ангеломъ. Въ огонь запрещается плевать. Также считается непозволительнымъ заметать огонь въ печку вѣникомъ, которымъ подметается изба. Для этого дѣлаются особенныя метёлки.

Въ прежнее время огни раскладывались возлѣ церкви ночью, предъ праздникомъ Пасхи. Это происходило по преданію, въ память ночи, проведенной Спасителемъ на дворѣ у Пилата, но въ настоящее время, для отвращенія несчастныхъ случаевъ, огни при церквахъ воспрещены.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. Огонь есть ангелъ. Происхожденіе огня объясняютъ слѣдующимъ образомъ:

„Одинъ купецъ прогналъ своего сына, и онъ отправился на кораблѣ въ море. Буря принесла корабль къ необитаемому острову. Сынъ купца, безъ

всякаго умысла, началъ тереть „ліщину объ ліщину“ (орѣховое дерево), и такимъ образомъ, чрезъ треніе, получился огонь, который съ тѣхъ поръ распространился по всей землѣ“.

[*Луцкій уѣздъ*]. Откуда взялся первый огонь, крестьяне разсказываютъ такъ:

„Колы Господь Бигъ ходывъ по землі со Св. Петромъ, то єдного разу оны вельми померзлы и не зналы що робыты; ажъ забачилы въ лісі огонь; пойшлы тамъ и погрілыся. Господь Бигъ, щобы взяты огня собі на дорогу, втыкнувъ зылізного кыя въ тый огонь, де онъ такъ нагрівся, що бувъ красный; ажъ тутъ выскочивъ чортъ и каже:

— А на що ты, Боже, крадешъ мій огонь?

„Господь Бігъ розгнівався, та и кынувъ кыя до воды, а послі вынувъ кыя, хотівъ ударыты чорта, а тый змыкнувъ и кый ударывся объ камень, да и зломався. Оттого и сталы такъ гортуваты залізо“.

[*Подольская губернія*]. Огонь, по вѣрованію народа, выдумалъ дьяволъ, въ то время, когда онъ, по изгнаніи съ неба, въ досадѣ хотѣлъ закурить трубку и, не имѣя огня, сказалъ нѣсколько особенныхъ словъ, и трубка закурилась.

Другіе, впрочемъ, утверждаютъ, что огонь изобрѣтенъ Соломономъ, такимъ образомъ: онъ отыскалъ два кремня, ударилъ одинъ о другой и явился огонь.

Огоньки. [*Ушицкій уѣздъ*]. Огоньки, являющіеся на могилахъ покойниковъ, означаютъ, что надъ праведною душой свѣтятъ ангелы. Объ огонькахъ, являющихся на болотахъ, народъ не имѣетъ понятія.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Огоньки на кладбищахъ, болотахъ и могилахъ, по понятію народа, указываютъ издали мѣста, гдѣ зарыты клады.

[*Холмская Русь*]. Свѣтящіеся на кладбищахъ огоньки, — не что иное какъ вышедшія души. Онѣ зажигаютъ тѣ свѣчи, которыя были несены людьми при погребеніи.

[*Литинскій уѣздъ*]. Огни, замѣчаемые на кладбищахъ и болотахъ, признаются огнями необыкновенными. Огонь, замѣчаемый на кладбищахъ, есть часть огня адскаго. Онъ горитъ на могилѣ только особенно-страшнаго грѣшника, котораго Богъ наказываетъ адомъ еще до страшнаго суда. Огонь же, нерѣдко видимый на болотахъ, есть не что иное, какъ дьяволъ, заманивающій туда неопытныхъ проѣзжихъ и прохожихъ людей.

[*Луцкій уѣздъ*]. Въ видѣ огоньковъ на кладбищахъ, болотахъ, могилахъ и другихъ мѣстахъ, считаютъ выходящіе изъ земли на верхъ для просушки клады. Видѣть этотъ огонекъ можетъ одинъ только счастливецъ; при этомъ, если онъ смѣтливъ, то легко можетъ получить этотъ кладъ, бросивъ

въ него что нибудь изъ одежды или обуви. Когда онъ это сдѣлаетъ, то кладъ входитъ въ землю на такую лишь глубину, въ какомъ разстояніи отъ земли находилась на человѣкѣ брошенная вещь: напримѣръ, если брошена шапка, то и кладъ войдетъ въ землю только въ ростъ человѣка. Затѣмъ, нужно копать, и деньги получатся непремѣнно; но въ настоящее время такихъ счастливцевъ нѣтъ.

[*Холмская Русь*]. Огни, появляющіеся на болотистыхъ мѣстахъ, считаютъ за настоящіе огни, которыми чортъ очищаетъ закопанные въ землю клады.

[*Луцкій уѣздъ*]. Объ огонькахъ на кладбищахъ, болотахъ и т. д. говорятъ, что то чортъ просушиваетъ зарытые въ землѣ клады.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Огоньки ночью на кладбищахъ происходятъ отъ того, что тамъ присутствуетъ всякая чертовщина, а въ особенности упыри, которые стараются сдѣлать людямъ вредъ и пугать ихъ.

Огоньки, появляющіеся на извѣстномъ курганѣ, несомнѣнно доказываютъ, что тамъ зарытъ колдунъ. Огоньки въ болотахъ показываютъ жительство чертей.

[*Южная Русь*]. Огоньки на кладбищахъ показываютъ, что тамъ зарыты клады.

Маячення. [*Винницкій уѣздъ*]. „Маячення“ — тѣнь злого духа, старающагося ввести человѣка въ какое нибудь несчастіе.

ГЛАВА ТРЕТЬЯ.

ЦАРСТВО ЖИВОТНЫХЪ.

Звѣри.

Волы и ослы. [*Литинскій уѣздъ*]. Волы и ослы сотворены Богомъ и ихъ называютъ благословенными за то, что когда Спаситель родился, то они укрывали его соломой и согрѣвали. Утверждаютъ, что волы разговариваютъ между собою человѣческимъ языкомъ наканунѣ новаго года; объ этомъ существуетъ слѣдующій разсказъ: „Одинъ, очень скупой человѣкъ, желая убѣдиться въ томъ, что волы разговариваютъ, спрятался наканунѣ новаго года въ ясли, въ которыхъ обыкновенно давался кормъ воламъ; вечеромъ онъ дѣйствительно услышалъ разговоръ воловъ. Волы его говорили другъ другу: „не маємо мы що істы: господаръ нашъ поівъ все самъ; спочиваймо хоць, бо завтра господаря нашого повеземо на цвынтаръ“. Утверждаютъ, что это такъ дѣйствительно и сбылось. Вслѣдствіе этого, особенно заботятся, чтобы наканунѣ новаго года накормить хорошо своихъ воловъ.

[*Рудьковка*]. „Якъ де скотына збреде зъ дому, до треба сокыру у вуголъ застромыть, до не займе звірука“.

[*Рудьковка*]. „Якъ покладешъ залізяку на тому прыпечку, що въ комені, до ніколы не буде вовкъ нападать на скотыну“.

Рогатый скотъ. [*Луцкій уѣздъ*]. Рогатый скотъ, наканунѣ Рождества Христова, получаетъ способность говорить человѣческимъ языкомъ.

Лошадь. [*Ушицкій уѣздъ*]. Лошадь — это превращенный дьяволъ. Такъ какъ дьяволъ можетъ превращаться во всякое животное, то и превратился когда-то въ лошадь, но Господь такъ его благословилъ, что онъ уже навѣки остался лошадью.

[*Литинскій уѣздъ*]. Лошадь есть оборотень дьявола. Лошадь постоянно ѣстъ и никогда не наѣдается. Этимъ Богъ наказалъ ее за то, что когда Спаситель родился и былъ положенъ въ ясляхъ, то волы постоянно прикрывали его соломой и согрѣвали его своимъ дыханіемъ, а лошадь солому эту стаскивала и съѣдала.

[*Луцкій уѣздъ*]. Объ обжорствѣ лошади говорятъ такъ: когда всѣ звѣри пришли поклониться родившемуся Спасителю, лошадь, приступивши къ сѣну, на которомъ лежалъ Спаситель, начала то сѣно разрывать и ѣсть, за что обречена была Спасителемъ на вѣчное обжорство.

[*Южная Русь*]. „Коні прокляты, бо якъ родывсь Сусъ Хрыстосъ, до Матіръ Божа поклала ёго въ яслахъ, да якъ Гыродъ шукавъ ёго, щобъ убыть, до коні выкыдалы зъ ясілъ сіно, щобъ Гыродъ найшовъ Суса Хрыста, а волыкі накрывалы ёго“.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Лошади находятся подъ покровительствомъ св. Георгія, защищающаго ихъ отъ нападенія волковъ. Въ день 23 апрѣля подстригаютъ молодымъ лошадямъ гривы и хвосты и выпускаютъ на пастбище до восхода солнца, на росу.

[*Харьковскій уѣздъ*]. Особенно хорошихъ лошадей любитъ домовой; онъ заплетаетъ имъ гриву въ коски и ѣздитъ верхомъ цѣлую ночь въ конюшнѣ, такъ что загоняетъ совсѣмъ, и лошадь портится. Поэтому, въ конюшнѣ, вмѣстѣ съ лошадью, ставятъ козла, или привязываютъ къ потолку убитую ворону, сову или сороку, на которыхъ домовой и ѣздитъ.

Коза. [*Литинскій уѣздъ*]. Домашняя коза сотворена чортомъ. Если козу покропить освящённою водой, то она сейчасъ же пропадаетъ. Какъ доказательство сотворенія козы чортомъ, приводятъ то, что отъ козы вѣдьма никогда не можетъ отобрать молока. Вѣдьма даже боится козы.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Козы признаются необходимыми въ конюшняхъ, для забавы чорту, который въ такомъ случаѣ перестаетъ мучить лошадей.

Свинья. [*Литинскій уѣздъ*]. Свинья есть оборотень жидовки. Во время земной жизни Спасителя, однажды жиды накрыли жидовку „ночвами“ и спросили Его: „если ты Богъ, то отгадай, что спрятано подъ ночвами?“ Спаситель, какъ Богъ, зналъ, что подъ ночвами жидовка, но въ наказаніе испытующимъ Его отвѣтилъ: „подъ ночвами свинья“. И изъ жидовки дѣй-

ствительно сдѣлалась свинья. Теперь свинью называютъ жидовской тёткой, и жиды не ѣдятъ свиного мяса, какъ своего тѣла.

[*Будаевка*]. „Якъ тылькі замітышъ, що свыні здорово рыють, то непремінно будуть здыхаты“.

[*Новомосковскій уѣздъ*]. „Щобъ водились свині, укради у степу борону и положи на хлібъ, — то такъ и сипнуть поросята. Якъ купишъ порося на заводъ, то щобъ пішло въ руку — треба впускать ёго у мішокъ, у котрімъ будешъ нести ёго до дому, головою; якъ впустишъ задкомъ, то не піде у руку“.

Домашнія животныя. [*Ушицкій уѣздъ*]. Свиней, коровъ, овецъ, воловъ Господь сотворилъ изъ земли на пользу человѣка.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Лошади, коровы, овцы, свиньи, собаки и кошки признаются самыми необходимыми животными въ хозяйствѣ.

[*Дударі*]. „Якъ гонышъ до череды скотъ, або овечкы, або свыні прутыкомъ, то не кыдай ёго тамъ, або на дорозі де, а прынесы до дому; бо якъ не прынесешъ, то не буде скотъ ходыть самъ у вечері до дому“.

[*Корніевка*]. „Якъ корова отелыться, до прынесши теля у хату, заразъ затулять одежою, або чімъ другімъ, пічку, щобъ не дрочлыве було теля; потімъ дають ёму у рітъ крутенькъ соломы, щобъ не жувало тряпокъ“.

„Де які, унесшы у хату, бьють потыхеньку мордою объ пічъ, або объ стовпъ, щобъ було таке гладке якъ стовпъ и щобъ не жувало нічого“.

[*Дударі*]. „Негодытся маленьке телятко, або лошятко гладыть по спынці, бо не выросте“.

„Двужыльна скотына“. [*Харьковскій уѣздъ*]. „Двужыльна скотына“ очень сильна и здорова; ее можно узнать по бугру на шеѣ. Когда она издохнетъ, то нужно вытаскивать ее не въ ворота, а прямо, — куда она головой лежитъ. Лежитъ она къ плетню, — нужно разламывать плетень; въ противномъ же случаѣ, въ томъ самомъ дворѣ пропадетъ еще двѣнадцать головъ скота.

Обезьяна. [*Житомирскій уѣздъ*]. Въ народѣ существуетъ понятіе, что обезьяна и медвѣдь произошли изъ человѣка-колдуна, превратившагося разъ навсегда въ этихъ животныхъ, способныхъ, такъ же какъ и человѣкъ, лазить по деревьямъ и употреблять такую же пищу.

Медвѣдь. [*Ушицкій уѣздъ*]. Медвѣдь — это превращенный мельникъ. Когда Господь ходилъ по землѣ, то случилось ему проходить возлѣ мельницы. Мельникъ, увидѣвъ Господа, хотѣлъ напугать Его, и для этого влѣзъ подъ

мостъ. Когда Господь ступилъ на мостъ, мельникъ и закричалъ словно медвѣдь, а Господь и сказалъ: „щобъ ты ревівъ такъ, покы світа сонця“. Съ тѣхъ поръ начали водиться медвѣди.

[*Холмская Русь*]. Въ тѣ счастливыя времена, когда Господь находился въ непосредственномъ общеніи съ людьми и часто видимо являлся имъ, мельникъ, надѣвъ на-изнанку тулупъ, хотѣлъ изъ-за угла испугать жидамірошника. Случилось такъ, что въ эту минуту проходилъ Господь, и мельникъ наткнулся на него. За такую безразсудную дерзость, по повелѣнію Божію, онъ остался навсегда медвѣдемъ.

[*Тараща*]. „Ведмідь, кажуть, зъ чоловіка. Кажуть бы то, якъ ще Ісусъ Хрыстосъ ходывъ по землі зъ апостоламы и йшлы воныя черезъ якусь річку біля млына, и треба було імъ іты черезъ мостокъ. А мельникъ нибі то сховався підъ мостокъ, щобъ перелякаты іхъ. Вінъ одягся въ кожухъ, вовною до горы, та выбігъ зъ-підъ мостка; а Господь и каже: „щобъ же ты такъ бігавъ покы твого віку“. Одъ тое поры сталы на світі ведмеді“.

„Ведмеді булы колысь люды; воны жылы собі въ лісі и нікого до себе не прыймалы, ні съ кымъ знатся не хотілы. Отъ зайшовъ разъ туды одынъ чернець, усе село сходывъ — просывся, щобъ пустылы въ хату. Ніхто ёму дверей неодчынывъ, дакъ вінъ узявъ да й проклявъ тыхъ людей, воны й сталы медведямы“. (*Маркевичъ*).

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Если медвѣдь „притопче чоловіка, то не буде поясницю ломити“.

Волкъ. [*Харьковскій уѣздъ*]. „Одна баба выйшла на двіръ, а Юрій іде на білымъ коні побіля ії воритъ, а за нымъ біжять вовкы. Вона злякалася, убігла въ хату и росказала своёму чоловікові. Чоловіку захотілось побачыты це дыво. На другу нічъ пішовъ вінъ у лісъ, излізъ на дерево и дывытся. Бачe вінъ, що Юрій на білымъ коні іде, а за нымъ вовкы біжять. Злізъ Юрій зъ коня, сівъ на траві, а вовкы полягалы навкругы ёго. И каже вінъ вовкамъ: „Тобі, сірый, на вечеру ягня, що тамъ-то лежыть; тобі — те, тобі — то-то“. Усімъ, усімъ подававъ вечераты, а одному старому, крывому вовкові нічого було даты. Вінъ и каже ёму: „а тобі, старій, отъ того чоловіка, що на дубові седыть“. Та й поіхавъ собі. Усі вовкы порозбігалысь, куды послявъ іхъ Юрій, а крывый вовкъ до ёго дуба, сівъ та й сыдыть, жде, покы злізе той чоловікъ. Але чоловікъ зъ дерева не злізае. Седівъ, седівъ чоловікъ на дубі и такы переседивъ вовка: уставъ той изъ-підъ дуба и побігъ собі другоі пыщы шукаты. Тогді чоловікъ мерщій зъ дуба злізъ, та й драла. Прыбігъ вінъ до пыльщыківъ, що блызко дерево пылялы. „Добрі люде! прыймітъ мене до себе, я вамъ буду помагаты“. Воны прынялы ёго, годувалы, а вінъ імъ дерево помогавъ пыляты. Якъ лягы воны

вже спаты, цей чоловікъ и каже імъ: „бережить мене, люде добрі, щобъ вовкы не вытяглы; якъ устережете, вікъ вамъ буду за те робыты“. Воны положылы ёго міжъ себе въ середыну и вкрылы ёго свытамы та кожухамы, та й заснулы. У-ранці, якъ повставалы, огляділись — нема чоловіка: вовкъ такы вытігъ ёго“.

[*Луцкій уѣздъ*]. „Єдного разу чортъ явывся къ Богу и каже: „люды не пыльнують свого товару и скотъ робыть шкоду, треба зробыты, щобъ люды лякалыся пускаты єдного товару. Бігъ сказавъ чортовы злепыты зъ глыны вовка. Чортъ хутенько побігъ, зробывъ вовка живого и прывівъ ёго до Бога. Бігъ сказавъ, що вельмы велыкый (той вовкъ бувъ зъ доброго коняку), треба ёго зострогаты. Чортъ взявся стругаты вовка и зъ оструженківъ зробылыся шершні, а зъ меньшыхъ — оводы, а ще зъ меньшыхъ — мухы, а зъ самыхъ меньшыхъ — комарі. Якъ тылько чортъ выстругавъ вовка до такій велычыны, якый тыперъ вовкъ, да й пустывъ ёго. Вовкъ такъ розозлывся отъ велыкой болі, що закрычавъ Богові, що вінъ буде істы не одну скотыну, а и люды. Чортъ прывівъ вовка до людей, да й пустывъ ёго на першого чоловіка. Чоловікъ той ставъ просыты вовка, щобъ вінъ позволывъ ёму передъ смертю помытыся. Вовкъ позволывъ. Чоловікъ взявъ добрую дубыну, да й сховавъ, а потімъ попросывъ вовка позволыты ёму утыртыся ёго хвостомъ. Вовкъ позволывъ и одставывъ свій хвістъ. Тоді чоловікъ зхватывъ вовка за хвістъ, да й начавъ ёго быты, такъ що вовкъ якъ вырвався одъ чоловіка, то кынувся на чорта, а чортъ злякався, та й побігъ, а вовкъ за нымъ погнався.

„За то тыперъ, якъ вовкъ бежитъ, роззявывшы пасть, то люды ёго не чыпають, бо чортъ збежытъ одъ вовка, и вовкъ кынется на того чоловіка, который ёму зашкодыть догнаты чорта“.

[*Луцкій уѣздъ*]. Волками завѣдываетъ св. Юрій; по указанію его, они съѣдаютъ животныхъ. Есть преданіе, что одному человѣку чаровники сдѣлали то, что онъ превратился въ волка и былъ имъ цѣлый годъ. Изгнанный изъ села людьми и собаками, бѣгая въ лѣсу, онъ захотѣлъ поѣсть, и въ это время увидѣлъ святаго Юрія, ѣдущаго верхомъ на бѣлой лошади. Юрій, приблизившись, сталъ и свиснулъ; на этотъ свистъ прибѣжалъ другой волкъ, которому св. Юрій сказалъ: „возьми этого своего товарища и руководствуй имъ, потому что онъ еще неопытенъ и не можетъ самъ себѣ пріобрѣсть пищи“.

[*Тараща*]. „Розсказують, що вовкы ідять чортівъ. Якъ бы іхъ грімъ не бывъ та вовкы не выідалы, до іхъ бы такого розплодылося, що и світу не булобъ выдно“.

Собака. [*Литинскій уѣздъ*]. Собака есть оборотень дитяти. Когда Спаситель ходилъ по землѣ, то въ одной деревнѣ мальчикъ особенно преслѣ-

довалъ Его, бѣгая за нимъ и лая подобно собакѣ. Спаситель проклялъ его за это и обратилъ въ собаку.

[*Кременчугскій уѣздъ*]. „Однажды человѣкъ шелъ на охоту и, повстрѣчавъ двухъ звѣрковъ, началъ ихъ спрашивать: откуда они? тѣ отвѣчали: „мы прежде жили въ водѣ, а теперь будемъ жить на землѣ“.

— Какъ вы называетесь?

— Собаки.

— Чѣмъ я могу удостовѣриться?

„Собаки вынули свои документы и показали ему. Дѣйствительно, собаки. Тогда онъ сказалъ имъ: „Смотрите, вамъ дозволено жить на землѣ всего только одинъ годъ, а по истеченіи этого времени вамъ опять нужно идти жить въ воду“.

„Чрезъ годъ встрѣтился онъ опять съ тѣми же звѣрками и сталъ бранить ихъ, зачѣмъ они живутъ на землѣ, когда срокъ прошелъ?

— Безъ документа намъ нельзя идти въ воду.

— Гдѣ же вашъ документъ?

— Мы отдали коту.

— Пойдите же и возьмите его у кота.

„Собаки пошли къ коту и потребовали у него свой документъ, но документа у кота уже не было: онъ былъ украденъ у кота мышами, которыя съѣли собачьи документы. Такимъ образомъ, собаки должны были остаться на землѣ и по настоящее время. Оттого и теперь человѣкъ преслѣдуетъ собаку, собака кошку, а кошка мышей, и они всегда будутъ между собою непримиримыми врагами“.

[*Хварбована*]. „Хто зъ собаки шкуру здырае, то після, якъ буде кабана колоть, то сало смердітыме“.

Ярчукъ. [*Литинскій уѣздъ*]. Перворожденная собака, ярчукъ, обладаетъ способностію видѣть вѣдьмъ и злыхъ духовъ и прогонять ихъ. Рана отъ укушенія ярчука очень опасна и ее очень трудно заживить.

[*Луцкій уѣздъ*]. Ярчуки, выросши, не допускаютъ вѣдьмъ доить коровъ. Ихъ трудно выростить, потому-что до достиженія ими годичнаго возраста вѣдьмы могутъ ихъ безопасно давить.

Если первый щенокъ-сука родитъ перваго щенка-самку, а эта послѣдняя родитъ перваго щенка-самца, то это и будетъ ярчукъ — сильная собака, которая можетъ одолѣть не только волка, но и медвѣдя; только мудрено уберечь его, потому-что черти и всѣ вѣдьмы стараются его уничтожить.

Зиньське щеня. [*Литинскій и Проскуровскій уѣзды*]. Слѣпыши („зіньськы щенята“) — небольшіе звѣрки, рождаются отъ женщины за ея грѣхи. Они очень злые и ядовитые, и потому-то Богъ отнялъ у нихъ зрѣніе, дабы они не дѣлали много вреда. Укушенный слѣпышемъ неизбѣжно умираетъ. Слѣпыши пользуются въ мнѣніи народа нѣкоторымъ цѣлительнымъ свойствомъ, и потому совѣтуютъ всякому, кто только найдетъ гдѣ нибудь „зіньське щеня“ — придавить его къ землѣ палкою и затѣмъ сдавить за хребетъ двумя крайними пальцами руки.

Утверждаютъ, что пальцы того человѣка бываютъ тогда очень полезны въ болѣзни („завалы“). Говорятъ, что такому человѣку слѣдуетъ только пожать пальцами болящее мѣсто, и болѣзнь прекращается.

[*Харьковскій уѣздъ*]. Кто задавитъ „зиньське щеня“ двумя пальцами, большимъ и малымъ, тотъ въ состояніи будетъ давить „заушныці“ (желёзки).

Кітъ (кошка). [*Ушицкій уѣздъ*]. Чортъ, обратившись въ мышь, плылъ черезъ море — соблазнить Евву; но Пресвятая Дѣва, увидя это, бросила свою рукавицу; изъ этой рукавицы сдѣлалась кошка и пожрала чорта; поэтому, хотя кошка — и изъ рукавицы Богородицы, однако — считается нечистою, потому что она съѣла чорта.

[*Литинскій уѣздъ*]. Кошка сотворена Богомъ и признается существомъ добрымъ и другомъ человѣка. Ей приписываютъ способность охранять человѣка отъ всего злого. Разсказываютъ такую легенду: „Когда Ной, по приказанію Бога, забралъ въ выстроенный имъ ковчегъ по парѣ всѣхъ животныхъ, то чортъ, желая сдѣлать ему зло, впустилъ секретно, мышь, предполагая, что она прогрызетъ въ ковчегѣ дыру и, такимъ образомъ, ковчегъ будетъ потопленъ; но кошка, замѣтивъ мышь, сейчасъ ее схватила и задавила и, такимъ образомъ, разрушила козни дьявола. Съ того времени кошки всегда истребляютъ мышей, которыя сотворены чортомъ на зло людямъ“.

[*Житомирскій и Проскуровскій уѣзды*]. Въ хвостѣ у кошки находится ядъ, который переходитъ къ людямъ въ видѣ насморка, — когда она напьется воды изъ той посуды, изъ которой пьетъ человѣкъ. Для отвращенія этого — отрубаютъ коту конецъ хвоста, содержащій въ себѣ ядъ.

[*Тараща*]. „Негодыться брать кота зъ едноі хаты до другоі дармо, бо посварятся — той, що давъ, зъ тымъ, що взявъ; а треба дать за кота шагъ, або що купыть.“

[*Тараща*]. „Негодыться ідучы куды брать зъ собою кота“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Кошка, прожившая 12 лѣтъ, перестаетъ мур-

лыкать и дѣлается на столько свирѣпою, что можетъ задушить человѣка; вслѣдствіе чего, ее тогда по большей части убиваютъ.

Мышь обыкновенная и летучая. [*Ушицкій уѣздъ*]. Летучая мышь — изъ простыхъ мышей. Если простая мышь съѣстъ „свяченого на велыкдень“, то сейчасъ дѣлается летучею мышью.

[*Луцкій уѣздъ*]. Летучая мышь происходитъ изъ обыкновенной мыши, если только съѣстъ святой пищи.

[*Будаевка, Проскуровскій уѣздъ*]. „Кажана (летучую мышь) якъ поймаешъ, то взять ёго та зворыть, та розібрать кісточкы, то тамъ найдется пара кістокъ: одна кістка — грабелькы, а друга — вылкы. Тымы грабелькамы яку схочешъ дівку взять за себе, то буде твоя, тылькы треба тымы грабелькамы зачыпыть. Але вона довго не жытыме: тылькі годъ, а то вмре; то треба, скоро стане годъ выходыть, выдыхнуть вылками, то вона и одчепытця“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. „Якъ опакостыть голову летуча мыша, то буде лысына“.

Когда мыши огромными толпами переселяются въ неизвѣстныя страны,— это предвѣщаетъ войну.

[*Тараща*]. „Кажаны роблятця зъ мышей: якъ мышъ изъість шматочокъ чого свяченого на велыкдень, то въ неі выростуть крыла и зробытся зъ неі кажанъ. Вінъ у ночі літае“.

Дикая коза. Дикая коза прижита чортомъ съ своею женою. Существуетъ поэтому поговорка: „тебе десь чортъ сплодывъ на дыкій козі“.

Заяцъ. [*Литинскій уѣздъ*]. Заяцъ сотворенъ чортомъ; онъ ему служитъ передовымъ. Если заяцъ перебѣжитъ кому нибудь дорогу, то съ тѣмъ случится какое нибудь несчастіе. Увидѣвъ зайца, перебѣгающаго дорогу, нужно сейчасъ же выбросить изъ повозки клокъ сѣна. Утверждаютъ, что въ такомъ случаѣ заяцъ сейчасъ же возвратится назадъ.

[*Черкасскій уѣздъ*]. „Думае собі заець: я найслабійшый одъ усёго на світі: усёго боюся; пташка злетыть — боюся.... піду лучче утоплюся. Отъ иде вінъ до болота, та й иде берегомъ, шукае: дебъ то лучче скочыты у воду; колы се жаба — шыць у воду. Эге, думае тоді заець, не буду й я топытьця, бо є ще таке на світі, що й мене боітся“.

Ласка. [*Житомирскій уѣздъ*]. Ласки — очень вредныя животныя. Появленіе ихъ въ хлѣвахъ, гдѣ есть коровы, наводитъ печаль, такъ какъ онѣ портятъ коровъ, отчего молоко превращается въ кровь. Утверждаютъ,

что если ласка перебѣжитъ черезъ лежащее животное, то оно не можетъ послѣ того встать, и въ этомъ случаѣ необходимъ знахарь, умѣющій нашептывать противу тѣхъ поврежденій.

Кротъ. [*Ушицкій уѣздъ*]. О кротѣ говорятъ слѣдующее: „Богачъ вздумалъ сдѣлаться мудрѣе самого Бога; для этого онъ покрылъ сына своего и спросилъ Бога: „Угадай, что тутъ покрыто?“ Господь отвѣчалъ ему: „Накрытъ кротъ“. Богачъ открылъ и увидѣлъ, что его сынъ дѣйствительно сдѣлался кротомъ.

О звѣряхъ вообще. [*Ушицкій уѣздъ*]. Волковъ, собакъ, лисицъ, дикихъ козъ, кабановъ, зайцевъ и другихъ чортъ сдѣлалъ изъ глины, и когда все это было готово, пришолъ Богъ „чортову работу побачыть“, а чортъ и ну травить Бога волками и собаками, и нѣсколько разъ кричалъ: „гужа ёго“, но ни волки, ни собаки не трогались съ мѣста; тогда Богъ сказалъ: „а ну, я тебе потравлю!“ и только сказалъ „гужа“ — всѣ волки и собаки бросились за чортомъ; тотъ началъ уходить, но не тутъ-то было: только что схватился чортъ за ольховое дерево и началъ взлѣзать, какъ собаки откусили у него пяты, и съ той поры чортъ безъ пятокъ.

Лѣченіе болѣзней у домашнихъ животныхъ.

1. Болѣзни коровъ.

Потеря молока. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Главная причина этой болѣзни, по мнѣнію народа, — вѣдьма. Она можетъ портить коровъ двоякимъ образомъ: днемъ она ходитъ по полю и, сбивая палкою росу съ травы, заговариваетъ молоко; ночью же просто доитъ корову и, пришедши домой, просверливаетъ дыру въ сохѣ, изъ которой въ послѣдствіи, по желанію вѣдьмы, льется молоко выдоенной ею коровы. Для излѣченія коровы, бросаютъ ночью въ колодезь кусокъ хлѣба, а на другой день приходятъ опять къ колодцу и говорятъ: „Добры день тобі, вода Ёрданна, відъ Господа Бога поданна, не пришла я до тебе по воду, ино по грубый сыръ, и густу сметану, и густу маслянку“. Послѣ этого вынимаютъ хлѣбъ и даютъ коровѣ.

Иногда дѣлаютъ еще такъ: берутъ лошадиную подкову, накаливаютъ ее до-красна и, бросивъ въ „дийницю“, доятъ сейчасъ же корову. Увѣряютъ, что отъ этого у испортившаго корову явится такая боль въ желудкѣ, что онъ, для прекращенія ея, сейчасъ сознается въ своемъ проступкѣ.

У коровъ еще бываетъ болѣзнь, когда молоко дѣлается краснымъ, гус-

тымъ и тягучимъ. Тогда доятъ корову и въ горшокъ съ молокомъ испражняются; послѣ смѣсь кипятятъ.

Желізныця. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Это — опухоль. Она появляется тогда, когда долго непившій скотъ напьется холодной воды. Для излѣченія, нагрѣваютъ „лемішъ“ отъ плуга и теплый прикладываютъ къ опухоли.

Одутье. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Скотъ заболѣваетъ этой болѣзнью, наѣвшись травы „пырія“. Крестьянинъ, замѣтивши эту болѣзнь, прокалываетъ скотинѣ бокъ въ томъ мѣстѣ, гдѣ большая впадина, и гоняетъ ее по полю, не допуская ложиться.

О лѣченіи рогатаго скота вообще. [*Проскуровскій уѣздъ*]. О какой нибудь болѣзни скотины узнаютъ по тому, что больная не отрыгаетъ жвачку. Незначительныя болѣзни излѣчиваются тѣмъ, что пускаютъ кровь изъ уха и, чтобы она не останавливалась, бьютъ по уху палкой. Въ случаѣ опухолей — натираютъ опухшія мѣста скипидаромъ.

2. Болѣзни лошадей.

Глисты. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Лошади преимущественно болѣютъ „овадною глистою“. Для устраненія глистовъ, даютъ пить цытварное сѣмя.

Чемеръ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Лошадь болѣетъ этой болѣзнью по большей частью въ дорогѣ, отъ плохого корма. Единственнымъ средствомъ служитъ пусканіе крови и перемѣна корма.

Садно. [*Проскуровскій уѣздъ*]. „Садно“ вылѣчиваютъ скипидаромъ съ какимъ нибудь жиромъ и иногда прижиганіемъ.

Парши (накожныя сыпи). [*Проскуровскій уѣздъ*]. Для излѣченія, обмазываютъ животное сажею съ мыльною водой и послѣ обмываютъ теплою.

Вши. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Для уничтоженія, ихъ обливаютъ табачнымъ отваромъ.

Бѣльмо на глазахъ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Для излѣченія, мажутъ медомъ съ солью.

Поврежденіе языка. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Иногда у лошадей, вслѣдствіе того, что ихъ кормятъ пшеничною мякиной, являются раны подъ языкомъ. Для уничтоженія, ихъ смазываютъ саломъ съ уксусомъ.

Сапъ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Излѣчить эту болѣзнь нѣтъ никакихъ средствъ.

Запоръ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Даютъ распущенную въ водѣ соль и мыло.

Задержаніе мочи. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Жеребцамъ въ мочевой каналъ пускаютъ живую вошь, а кобылицѣ даютъ пить воду съ селитрой.

Выпаденіе заднепроходной кишки. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Посыпаютъ выпавшую кишку порошкомъ „календры“ съ конопляннымъ масломъ и, обмазавъ руки жиромъ, запихиваютъ кишку обратно.

Птицы.

Курица. [*Ушицкій уѣздъ*]. Куры, какъ говорятъ, произошли изъ земли.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Курица, имѣющая на языкѣ „пипоть“, можетъ пѣть точно такъ же, какъ и пѣтухъ. Это служитъ хорошею примѣтой, такъ какъ курица „якъ співа, то одганяє ворогівъ“.

Другіе, впрочемъ, утверждаютъ, что поющая курица предвѣщаетъ смерть одному изъ жильцовъ того дома. Въ такомъ случаѣ берутъ пѣвунью и, переворачивая ее то хвостомъ, то головой впередъ, измѣряютъ разстояніе отъ стола къ порогу и наконецъ отрубаютъ ту часть курицы, которая пришлась къ порогу, т. е. — хвостъ или голову.

[*Новомосковскій уѣздъ*]. „Якъ півень обійде округъ хати та заспіва, то хтось безпремінно буде въ гості“.

Павлинъ. [*Ушицкій уѣздъ*]. Пава — изъ чорта; это говорятъ потому, что пава наряжала своего мужа, а сама не успѣла нарядиться, какъ запѣли пѣтухи.

[*Литинскій уѣздъ*]. Павлины суть оборотни чертей. Говорятъ, что когда-то, ночью, наканунѣ праздника Благовѣщенія, молодые чортъ и чертовка уговорились нарядить другъ друга во всевозможные цвѣта, какъ можно пышнѣе. Чертовка успѣла сдѣлать задуманное, украсивъ чорта вездѣ, гдѣ только можно было, различными цвѣтами; чортъ же успѣлъ воткнуть въ голову чертовкѣ одинъ только цвѣтокъ, и тутъ запѣли пѣтухи. Они такъ и остались, обратившись въ павлиновъ, такъ какъ, по народному повѣрью, черти имѣютъ силу только до первыхъ пѣтуховъ.

[*Холмская Русь*]. Въ день Свѣтлаго Христова Воскресенія, богатый человѣкъ, одѣвшись въ дорогія и красивыя платья, не пошолъ въ церковь по просьбѣ жены, и остался дома; жена его, во время богослуженія, лежала въ постели нисколько не заботясь о нарядѣ. Такая лѣнь наказана была Богомъ превращеніемъ обоихъ супруговъ въ птицъ, называемыхъ павами.

Ластівка (ласточка). [*Ушицкій уѣздъ*]. Ласточки произошли изъ земли.

[*Литинскій уѣздъ*]. Ласточка сотворена Богомъ. Вѣрятъ, что пометъ ласточки очень ядовитъ, такъ что если онъ упадетъ на голову человѣка, то

она немедленно покроется паршами. Утверждаютъ, что ласточки укрываются на зиму въ воду, сцѣпившись лапками одна за другую и образуя такимъ образомъ цѣлую „низанку“ (цѣпь). Это бываетъ 26 сентября.

Съ понятіемъ о ласточкѣ сопряжены многія народныя вѣрованія: такъ, напр., если ласточки улетаютъ изъ какой нибудь мѣстности, то тамъ слѣдуетъ непремѣнно ожидать мора людей. Свитыя ласточкой гнѣзда въ домѣ предвѣщаютъ счастіе тому семейству, и разрушать ихъ считается грѣхомъ. Увидѣвши попавшуюся первую ласточку, обмываютъ себѣ лице водою для того, чтобы не имѣть веснушекъ на лицѣ. Яицъ ласточки нельзя трогать, въ противномъ случаѣ будутъ веснушки.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Ластівка якъ напаскудыть на голову, то у того будуть парші“.

[*Будаевка*]. „Ластівкы у осены усе непляются ніжку за ніжку, та у колодезь улітають, та тамъ собі и зімують; а якъ прыйде весна, то воны ожываютъ, и тоді летять зъ крыныці, та вже тутъ літають ажъ до Воздвыженія“ (14 сентября).

[*Тараща*]. „Ластівкы на зіму не летять у вырій, а мерзнуть у воді. Часомъ, кажуть, вытягнешъ зъ воды цілу нызку ластовокъ, посціплюваныхъ лапкамы; ажъ якъ весною пустыть лідъ, и зогріется вода, то воны тогді вылітають зъ воды“.

[*Будаевка*]. „Гріхъ ластовокъ драты, бо то Божа птыця, якъ ії выдрать, то заразъ у того на выду буде ластовыння рабкы“.

[*Тараща*]. „Де ластівкы гнізда роблять у хаті, то то счаслыва хата, и негодытся іхъ зачіпаты; якъ же хто іхъ выдырае, то у того на выду буде ластовыння“.

[*Проскуровскій уѣздъ, Подольская губернія*]. „Якъ хто схоче зігнаты ряботыння зъ лыця, то треба, якъ першій разъ на весну побачышъ ластівку, трычі сказать: ластівко, ластівко! на тобі веснянкы, дай мыні білянкы“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. „Якъ жыды Хрыста роспыналы, то ластівкы кралы въ іхъ цвяшчы, такъ черезъ те саме іхъ гріхъ драты“.

„Якъ напаскудыть ластівка на очи, то той осліпне“.

[*Новомосковскій уѣздъ*]. „Якъ ластівка пролетыть по-підъ коровою, то у тиеі корові спортытьця вимья“.

Воробей. [*Ушицкій уѣздъ*]. Воробьи вышли изъ чертей; они кричали: „живъ, живъ“, когда мучили Христа.

[*Литинскій уѣздъ*]. О происхожденіи воробьевъ разсказываютъ слѣдующее: „Жиды постоянно держали и держатъ козъ. Когда-то они такъ ихъ

любили, что даже пометъ козъ прятали въ свои пуховики. Въ пуховикахъ пометъ этотъ согрѣлся и изъ него образовались воробьи. Жиды подчинены, по народному понятію, дьяволу, а потому и воробьевъ нельзя назвать иначе, какъ только „чортовымъ насінньемъ“. На „Семена“ (въ первый день сентября) воробьи, какъ увѣряютъ, собираются въ камышъ, и тамъ черти мѣряютъ ихъ на мѣрки (четверики); что оказывается выше мѣрки, то чортъ выпускаетъ, остальныхъ же забираетъ себѣ. Воробьи, подобно жидамъ и чертямъ, враждебны намъ, и потому даже во время распятія Спасителя, когда онъ уже висѣлъ на крестѣ, они все еще кричали: „живъ, живъ“. Воробьи, подобно жидамъ и чертямъ, не любятъ сала, и потому совѣтуютъ всякому, желающему отогнать воробьевъ отъ посѣва, при сѣяніи мазать руки освящённымъ саломъ.

[*Южная Россія*]. „Горобъі — прокляті пташкы; іхъ треба выдырать, бо воны казалы: „жывъ“, якъ жыды прыйшлы, да дывылысь: чы вже вмеръ Сусъ Хрыстосъ? Воны бъ не знаны, якъ бы не сказавъ горобей, а то якъ сказавъ вінъ: „жывъ, жывъ“, до єденъ жыдъ узявъ, да й проколовъ пікою бока Сусу Хрысту“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. „Якъ горобці въ купки коло дверей збираются, то це буде погода, а якъ на плотахъ — то дощъ“.

Заклинаніе отъ воробьевъ.

„Пойты до гробу въ вечеръ, якъ сонце заходыть, щобъ знавъ, кто лежитъ; наберы землі три разы и мовъ: „Воспомынаніе Господа нашего. Господь помочъ и я зъ рукою. До пашні стань одъ первого края и молыся Богу, потімъ скинь сорочку и кинь горобцямъ трохы землі, бігай кругомъ пашні голый два разы и крычи: „Агу, горобець! И я молодець“, и за кожнымъ разомъ кидай потроху тыею землею, що взявъ на гробі. Сорочку жъ тую, що скинувъ, не беры назадъ, а нехай тамъ и остается“.

Сорокопудъ. [*Будаевка*]. „Сорокопуда гріхъ драть, бо вінъ за курамы тягне — кобця бъе“.

„Волове око“. [*Будаевка*]. „Волового очка гріхъ драть, щобъ вілъ не осліпъ“.

Кукушка. [*Ушицкій уѣздъ*]. Кукушка и чайка произошли отъ дѣвушекъ. Эти дѣвушки вздумали попугать Спасителя, но Спаситель сказалъ,

чтобы одна кукала, а другая кишкала „покы світа сонця“, и отъ нихъ-то происходятъ кукушки.

[*Литинскій уѣздъ*]. Кукушка, это — оборотень княжны-дѣвицы, влюбившейся-было въ какого-то господина и за то проклятой своимъ отцемъ. Говорятъ, что княжна, влюбившись въ молодаго человѣка, скрывала отъ отца любовь свою, такъ какъ любимый ею былъ ненавидимъ ея отцемъ. Однажды любовники сидѣли въ какомъ-то мѣстѣ, и княжна, въ порывѣ нѣжныхъ чувствъ, проговорила къ своему любовнику: „ахъ ты, моя зозулька (кукушка)“. Отецъ княжны услышалъ это и, въ гнѣвѣ на нее, проговорилъ: „будь же ты и сама кукушка“. Княжна тотчасъ же и превратилась въ кукушку.

Говорятъ, что если кто, весною, въ первый разъ услышитъ кукованье кукушки при деньгахъ, — тотъ будетъ цѣлый годъ при деньгахъ. Вѣрятъ также, что услышавшій въ первый разъ, весною, кукушку, будетъ столько лѣтъ жить, сколько разъ прокукуетъ кукушка на его вопросъ.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Кукушка считается знахаркою. Въ первый разъ услышавъ ея кукованье, спрашиваютъ: „Зозуля, закуй мыні: скількы годъ я буду житы?“ Затѣмъ, считаютъ всякое ея „куку“ за годъ, и если она откликнется только нѣсколько разъ, то вопрошающій остается недоволенъ; продолжительное же ея кукованье для вопрошающаго утѣшительно, какъ знакъ долголѣтней жизни.

[*Проскуровскій и Каневскій уѣзды*]. Когда кукуетъ кукушка, то изо рта у нея выпадаетъ „намысто“, которое она нанизываетъ на вѣточку. Кто только найдетъ это „намысто“, тотъ будетъ очень счастливъ.

„Зозуля якъ первый разъ закуе, и у чоловіка есть въ кышені грошы, то и цілый годъ будуть“.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Кукушка замѣчательна тѣмъ, что сама она не летитъ въ теплыя страны, а несетъ ее на себѣ удодъ.

[*Тараща*]. „Якъ хто почуе на весні зозулю, маючы въ кышені грошы, то матыме й цілый годъ, и які є въ кышені — такі й будуть: якъ срібны, то срібны, якъ мідні, то мідні“.

„Завъязують на весьні шага у сорочку, щобъ нікуды безъ грошей не ходыть....“

Дятелъ. Дятелъ — изъ земли, а что изъ земли, то отъ самаго Бога.

„Кажуть, якъ бы послухать въ ночі коло дятлового гнізда, то можна почуть, якъ вінъ стогне. То въ ёго голова болыть отъ того, що вінъ цілый день клювавъ“.

Сорока. [*Тараща, Проскуровскій уѣздъ*]. Сорока сотворена чортомъ, она служитъ ему вмѣсто лошади, потому-то убитую сороку вѣшаютъ въ конюшнѣ, чтобы сохранить отъ чорта своихъ лошадей.

„Якъ крычыть сорока на хаті, або підъ хатою, то гості будуть“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Застрѣленную сороку привязываютъ къ потолку въ конюшняхъ, въ увѣренности, „що нечиста сила не буде на коняхъ іздить, а учепитьця за сороку“.

[*Новомосковскій уѣздъ*]. „Якъ сорока скригоче, то або хто лаятиме, або якийсь слухъ буде“.

Чайка. [*Переяславскій уѣздъ*]. „Чайка — удова жўінка. Якъ умеръ ii чоловікъ, то вона зробылась чайкою, та літала надъ ёго могылою и кигикала“.

Журавль и дикій гусь. [*Ушицкій уѣздъ*]. Журавли и дикіе гуси произошли изъ земли.

[*Луцкій уѣздъ*]. Журавли происходятъ изъ цыганъ, но какимъ образомъ, — неизвѣстно.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. „Якъ побачышъ, весною, журавлівъ, то треба казать: „веселыкы“, то цілый годъ весело тобі буде; а якъ скажешъ: „журавлі“, то будешъ цілый годъ журицця“.

„Якъ летять дыки гусі, то підкыдають у гору трохы соломы и кажуть: „гусі, гусі, нате вамъ на гніздо“. Потімъ тую солому збірають зъ земли, роблять зъ неі гніздо для квочокъ; то квочка вылупыть тоді стылько курчятъ, на скількохъ яйцяхъ була підсыпана, — ні одного розбовтка не буде“.

Аистъ (гайстеръ, бусолъ, боцянъ, лелека, чорногузъ). [*Ушицкій уѣздъ*]. Аистъ — изъ слуги Пресвятой Дѣвы. Она дала свою рубаху служанкѣ, чтобы та пошла на море и вымыла, запретивъ ей смотрѣть, но та не послушалась, и когда взглянула, то увидѣла множество гадовъ. Тогда Пресвятая Дѣва сказала: „когда ты такая, то будь черногузомъ и ѣшь этихъ гадовъ“. Съ тѣхъ поръ и по это время, черногузы ходятъ и собираютъ всевозможныхъ гадовъ.

[*Литинскій и Проскуровскій уѣзды*]. Аистъ произошелъ такъ. „Когда Богъ убѣдился, что гадюки, ужи и всѣ ядовитыя насѣкомыя дѣлаютъ много вреда людямъ, то собралъ ихъ всѣхъ въ одинъ мѣшокъ и поручилъ какому-то человѣку бросить въ море, предваряя, чтобы человѣкъ ни подъ какимъ видомъ не рѣшался взглянуть въ данный ему мѣшокъ. Но человѣкъ тотъ не утерпѣлъ: посмотрѣлъ-таки въ мѣшокъ, и оттуда разбѣжались ужи, гадюки, черви и

расползлись по цѣлому міру. Въ наказаніе за это, Богъ превратилъ этого человѣка въ аиста и велѣлъ ему ходить по цѣлому міру и собирать распущенныхъ гадовъ". Считаютъ, поэтому, грѣхомъ убивать аиста. Аистъ очень мстительная птица. Говорятъ, что если кто разрушитъ гнѣздо аиста, то таковому не избѣжать несчастія. Аистъ непремѣнно сожжетъ все у того человѣка. Существуетъ также въ народѣ вѣрованіе, что то мѣсто, гдѣ вьетъ себѣ гнѣздо аистъ, — очень хорошее и приноситъ большое счастіе его хозяину.

[*Будаевка*]. „Якъ де есть чорногузъ у селі, то не треба ёго яйця выдыратъ, а то якъ выдерешъ, то вінъ полытыть, та десь візьме головешку, та й запалыть хату. И такъ ёго гріхъ займаты, бо де вінъ есть, — тамъ ніколы не буде велыка туча зъ бурею".

[*Тараща*]. „Якъ де зробыть чорногузъ гніздо на хаті, чі у дворі, то та хата щаслыва. Гнізда ёго зачіпаты негодыться, бо вінъ прынесе вігню и спалыть хату".

Ястребъ. [*Ушицкій уѣздъ*]. Ястребъ произошолъ изъ пана, которому ворона дала названіе ката (палача). Это было вотъ какъ. Ястребъ положилъ снесенное яйцо подъ ворону, ворона высидѣла ястреба, кормила его и, любуясь, все кричала: „панъ, панъ". Когда же ворона, полетѣвъ за кормомъ, долго не возвращалась, ястребъ сильно проголодался и, схвативъ прилетѣвшую ворону, сталъ терзать; ворона же вырвалась и закричала: „катъ, катъ".

[*Литинскій уѣздъ*]. Происхожденіе ястреба неизвѣстно. Ястребу, въ первый день Петрова поста, женщины, собираясь въ корчмы, обѣщаютъ извѣстную десятину цыплятъ; обращаются одна къ другой такъ: „ходімо на шуляка". Это дѣлается, по увѣренію народа, для того, чтобы сохранить цыплятъ отъ глазъ ястреба, который, въ противномъ случаѣ, побьетъ и поѣстъ ихъ. Съ этою же цѣлью, всякая женщина, выносящая въ первый разъ на дворъ своихъ цыплятъ, непремѣнно должна завязать свои глаза и, выпуская цыплятъ на землю, говоритъ: „якъ я не бачу де выпускаю курчята, такъ щобъ не бачывъ іхъ шулякъ".

Сова. [*Ушицкій уѣздъ*]. Совы и филины — изъ кошекъ, потому что имѣютъ кошачьи головы.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Появленіе вблизи села совы и филина наводитъ унынie на жителей, такъ-какъ крикъ ихъ признается недобрымъ признакомъ.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Сова разъ стрітылась зъ соколомъ: „чыі діты крашчі?" Отъ сокілъ и каже: „зведімъ до купы и тоді побачымъ". Звелы. Сова тоді и побачыла, що іі діты гірші, а сокілъ ще й плюнувъ на ныхъ. Отъ сова и каже: „хоть моі й гірші, та мыні моіхъ шкоднійшъ, ніжъ твоіхъ,

бо воны моі діты и ты не плюй на ныхъ, а колы тобі такъ хочется плювати, то плюй на землю".

[*Тараща*]. „Якъ пугачъ крычыть на хаті, то тамъ хтось умре".

[*Борки*]. „Якъ тылько пугачъ сяде на верхъ хаты, та стане пугаты, дакъ у тій семьі непремінно хтось умре, — чыя буде хата.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. „Якъ пугачъ сыдыть на хаті та й крычыть: „вповивъ, вповивъ", то въ тий хаті дитя родиться; а якъ крычыть: „поховавъ, поховавъ", то хтось умре".

Орелъ. [*Ушицкій уѣздъ*]. Орлы — изъ царей, и потому даже теперь орлы вырѣзаны на царскихъ печатяхъ.

[*Новомосковскій уѣздъ*]. „Орла не можна бити; а якъ ёго стріляти, то треба спытать тричі: чи нажився на світі? Якъ нажився, то вінъ буде прямо дивиться на тебе, а якъ не нажився, то одвернетьця. Ёго и черви не ідять, вінъ и не завоняетьця ніколи, хочъ держи, поки въ сухаръ зісхне. У гнізді орлячимъ завсігда есть гроші; вінъ безъ грошей ніколи гнізда не робить".

Крукъ (воронъ). [*Проскуровскій уѣздъ*]. Птица эта пользуется уваженіемъ и иногда служитъ вѣщуномъ. Если напр. летитъ надъ водой, то это предвѣщаетъ сильный вѣтеръ. „Крукъ" высиживаетъ птенцовъ не позже марта мѣсяца, пока нѣтъ муравьевъ, такъ какъ мясо молодыхъ „курчатъ" служитъ имъ особымъ лакомствомъ.

Куропатка. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Если куропатки осенью выводятся близъ жилыхъ мѣстъ, — это предвѣщаетъ очень холодную зиму.

Голубь. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Желающій размножить у себя эту птицу долженъ уворовать „подволоку" изъ плуга и поставить ее на томъ строеніи, гдѣ желаетъ развести голубей. Это будетъ служить имъ очень хорошей приманкой.

[*Новомосковскій уѣздъ*]. Иногда „подволоку" замѣняютъ палкой, уворованной у „старця" (нищаго).

Посмітюха. „Посмітюха" пользуется въ народѣ особымъ уваженіемъ, но почему, — неизвѣстно.

Соловей. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Утверждаютъ, что у птицы этой нѣтъ задней части, — ее оторвалъ „кліщъ"; опасаясь чтобы „кліщъ"; не утащилъ еще чего-нибудь, соловей не спитъ по ночамъ, а все поетъ: „кумъ-кліщъ".

Гады.

Гадюка (змѣя). [*Литинскій уѣздъ*]. Разсказываютъ, что есть два рода ужей: ужи сѣрые и „гадюки-падалыці“ чорныя. Ужей не признаютъ слишкомъ ядовитыми и злыми, гадюкъ-же — напротивъ. Говорятъ, что если гадюка укуситъ человѣка, то всегда бѣжитъ къ водѣ, и если прибѣжитъ къ ней прежде укушеннаго, то для него нѣтъ уже средства спастись отъ смерти. Совѣтуютъ поэтому всякому укушенному гадюкой — непремѣнно стараться какъ можно скорѣе бѣжать къ рѣкѣ или колодцу и погрузить укушенное мѣсто въ воду.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Змѣю признаютъ очень ядовитою.

[*Винницкій уѣздъ*]. По понятію народа, „полозъ“ — длинный толстый змѣй — выраждается изъ обыкновенной гадюки, которая проживаетъ въ землѣ и не выходитъ на свѣтъ Божій въ продолженіи тридцати лѣтъ, и притомъ, если въ логовищѣ ничто не потревожитъ выростающаго полоза, который не долженъ слышать ни одного звука. Если эти условія соблюдены, то полозъ готовъ. По выходѣ его изъ земли, никому нѣтъ отъ него пощады: онъ все пожираетъ.

Ужъ. [*Харьковскій, Проскуровскій и Житомирскій уѣзды*]. Гдѣ плодятся ужи, тамъ будетъ счастливое житье — богатство. Корова, которую сосутъ ужи, будетъ хорошая на удой.

[*Будаевка*]. „Якъ побачышъ, що ужъ кусае жабу, то іхъ треба розборонты палычкою, то та палка буде вже тобі во всімъ приносыть прыбыль“.

Ящурка (ящерица). [*Каневскій уѣздъ*]. „Одна жінка, въ Шендерівці, ящурку проковтнула. Тамъ ящурка розчынылась. А потімъ якъ уже знахоркы почалы ii лічыть, то вона и вырыгала ящирынятъ и ящурку“.

Жаба (лягушка). [*Литинскій уѣздъ*]. „Жаба“ сотворена Богомъ. Она очень часто заводитъ драку съ ужемъ; совѣтуютъ не оставлять этого случая безъ вниманія. Всякій, кто только увидитъ жабу, дерущуюся съ ужемъ, долженъ рознять ихъ какой-нибудь палкой и ту палку хранить, какъ предметъ, имѣющій большое вліяніе на градовыя тучи. Вѣрятъ, что если этою палкой перекрестить градовыя тучи, то онѣ разойдутся.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Якъ колысь царъ Давыдъ кіньчавъ псалтырь, та не знавъ, якъ закончаты: и на умі вертыться, та незгадае, бо жабы клекотять и мішають. Давыдъ думавъ, думавъ, а послі и налаявъ, — каже: „а, проклятi жабы! мовчіть, не мішайте“. А жабы кажуть: „що ты намъ загадуешъ мовчать?— всякое дыханые да хвалыть Господа!“ „А справді, справді“, каже тоді Давыдъ, да и закончывъ псалтырь цімы словамы, а жабъ поблагословывъ“.

Раверъ. Раверъ — большая лягушка; она живетъ въ колодцахъ и „крыницяхъ“ и имѣетъ какую-то силу.

Черепаха. [*Ушицкій уѣздъ*]. Черепаха произошла изъ самаго хитраго чорта, потому что она знаетъ всякія зелья. Самъ разсказчикъ видѣлъ, какъ однажды мальчики огородили колышками черепашьины яйца и какъ она, приползши, принесла во рту какую-то траву, отъ которой колышки, окружавшіе ея гнѣздо, разлетѣлись въ разныя стороны.

[*Каневскій уѣздъ*]. Черепаха сотворена Богомъ уже послѣ общаго творенія міра. Говорятъ, одна скупая и хитрая дѣвушка, желая сокрыть отъ своего отца приготовленное для него мясо, — спрятала таковое въ глиняную миску и накрыла тарелкою. Въ наказаніе за такую скупость дѣвушки, Богъ превратилъ спрятанное мясо въ черепаху. Поэтому черепаха и теперь покрыта двумя щитами въ родѣ тарелокъ и имѣетъ руки, ноги и голову — на подобіе рукъ, ногъ и головы дѣвушки. Утверждаютъ, что черепаха очень полезна для коровъ, и потому очень часто держатъ черепахъ въ ушатѣ съ помоями, которыя даютъ пить коровамъ. Разсказываютъ также, какъ неоспоримый фактъ, что желающій быть воромъ, долженъ отыскать гнѣздо черепахи, въ которомъ она положила свои яйца, — выслѣдить время, когда она уйдетъ за пищею, и въ то время немедленно огородить ея гнѣздо плетнемъ. Тогда черепаха, найдя огороженнымъ свое гнѣздо, немедленно отыскиваетъ и приноситъ какое-то зелье, отъ котораго плетень разлетается, какъ пухъ отъ вѣтра. Желающій быть воромъ долженъ выжать изъ принесеннаго черепахой зелья сокъ и хотя каплю такового впустить за кожу своей ладони. Отъ прикосновенія этой ладони къ какому бы то ни было замку, онъ немедленно разлетается въ мельчайшіе куски.

„Черепаха знає, де есть розрывъ-трава. Якъ обгородыть ii гніздо, то вона сімъ зіллемъ заразъ розрываe. Злодіі, которі хотять мать це зільля, заразъ ii пісьля цёго хапають и выймають пісьля того у неі изъ рота. Черепаху держать въ помыйныці для того, щобъ більше корова молока давала“.

„До єдноі молодыці да прыйшла зъ далека въ гості ii маты. Отъ вона зразу тамъ ii и шанувала, чімъ Богъ давъ, а далі бачыть, що маты довго до дому не йде, — вона й стала жалувать ій істы — скупа така була — усе каже нема нічого, такі бъ то недостатки, а сама собі ість въ потайці одъ матері. Отъ разъ маты й бачыть, що вона собі курку зварыла та й ість потыхеньку. Стала маты ій докоряты, а вона тоді каже, що то вона не курку, а черепаху зъ недостатківъ варыла. Тоді маты ii и закляла, щобъ вона сама черепахою стала; до такъ вона й досі. И теперъ черепаху часомъ звуть куркою“.

Рыбы.

Щука. [*Харьковскій уѣздъ*]. „Красна щука“ живетъ въ „джерелахъ“ (источникахъ) и въ хорошихъ „крыницяхъ“.

Однобока рыба. [*Дударі, Каневскій уѣздъ*]. „Аже кажуть, що якъ Архангелъ Говрылъ объявывсь Матері Божій и сказавъ саме въ субботу: „Твій Сынъ воскресне зъ мертвыхъ“; а Маты Божа саме снідала рыбку, такъ мнясо объіла, що зосталысь самы реберця. Перекрыстылась вона та й каже: „Тоді мій Сынъ воскресне, якъ оця рыбка ожыве“, — а рыбка: плюсь... й ожыла.

„То оце не знаю, чы вы бачылы, а я таки самъ, на свої очы, бачывъ у Дністрі ту рыбку: зъ одної стороны зовсімъ такъ якъ жыва, а зъ другої тылько реберця выдно, такъ дочиста, якъ объідены, — такъ бокомъ и выляє по воді“.

Камбала. [*Ушицкій уѣздъ*]. Камбала имѣла прежде видъ обыкновенной рыбы и два глаза; теперешній же плоскій видъ и одинъ глазъ получила оттого, что проклята Божьей Матерью. Говорятъ, Матерь Божія кушала камбалу и когда вонзила вилку ей въ глазъ, то камбала опрокинулась изъ тарелки на землю. Матерь Божія уже не поднимала ее, а прокляла, каковое проклятіе тяготѣетъ надъ ней и теперь. Она и теперь постоянно находится на днѣ моря и никогда не видитъ солнца.

Насѣкомыя.

Саранча. [*Каневскій уѣздъ*]. „Саранча — Боже наказаные“.

[*Холмская Русь*]. Саранча имѣетъ на своихъ крыльяхъ надпись, которая измѣняется: за какія прегрѣшенія людскія посылаетъ ее Богъ, то такого рода и надпись на ея крыльяхъ.

Червякъ. [*Каневскій уѣздъ*]. „Ті, що продають ряжанку, кладуть на дно горщка червяка, щобъ була густа ряжанка“.

Майскій жукъ. Если майскіе жуки появляются въ большомъ количествѣ, то это признакъ хорошаго урожая на просо.

Москаликъ. Насѣкомое это отличается краснымъ тѣломъ, покрытымъ чорными пятнами.

Свірщокъ (цвіркунъ). „Якъ хто хоче, щобъ свірщки въ хаті не водились, то нехай такъ робить: розкошлає волосы, сяде верхомъ на кочергу, постукує ею по хаті, та нехай и двері отворить, та тоді и каже: „Свірщки-молодці, ходіть сюди, кличе васъ місяць на новоженя“. Та й проговорить це разівъ зо три“.

Муравей. Если муравьи устраиваютъ большіе муравейники, — зима будетъ съ сильными морозами.

Паукъ. По тканямъ пауковъ предугадываютъ слѣдующее:
Круглыя сѣти, — будетъ вёдро; сѣти въ углахъ комнаты — тоже.
Драка пауковъ изъ-за сѣтокъ, — признакъ сильнаго холода.
Паукъ, спускающійся на нити на землю, предвѣщаетъ хорошую погоду.

Блоха. Въ то лѣто, въ которое много блохъ, будетъ хорошій урожай гречихи.
Не нужно бить блохъ на Рождество Христово, иначе онѣ будутъ очень кусать лѣтомъ.

Вошь. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Если ихъ нѣтъ у человѣка, — это признакъ большаго несчастія.
Тотъ, кто пьетъ сокъ „граба“, имѣетъ ихъ всегда очень много.

Заклинанія, относящіяся къ животнымъ.

Горячого коня поіть. „Пы, коню (такой-то) Ордань-воду святую, святый (такой-то) день проты святого (такого-то) дня, а не въ хамуті“.

Одъ крові у коней. „Ишовъ красный панъ, нісъ воды збанъ, панъ новалывся, збанъ розбывся, вода розлылася, у сірого коня кровъ унялася. Текло тры рікы підъ калыновый містъ: перва — водяна, друга — молошна, трейтя — крівава; я воду зопью, а молошну спожыву, а кріваву испыню, изъ сірого коня кровъ изгоню. Летівъ чернъ воронъ изъ за крутої горы, сівъ у сірого коня на крыжі, зъ крыжа на спыну, а зъ спыны на грыву, зъ грывы до долу“.

Отъ червей. (Говорится не-переводя духа). „Святый Мыколай, угодныкъ Божый! Ходы къ мені на помочъ... кінь рыжый, а въ коні рана, а въ рані десять червъяківъ, одынъ другого ість, другый трейтёго, третій четвертого,

четвертый пѣятого, пѣятый шостого, шостый сёмого, сёмый восьмого, восьмый девьятого, девьятый усіхъ поість".

Къ кобылѣ. „Тынъ залізны, гора камъяна, моя рука святая, жды, кобыла (такая-то), до поры. Олыдляно, медлянно, фирнопяно, тамъ же калянно, свирно, и свідро, свирса, свирсу, свирку, ити, араво".

Отъ нападенія звѣря на скотъ. „Господу Богу помолюся и святому Духу и святому Мыколаю, святому Мыхаилу и святій Пречістій, святому Вознесенію, святій Покрові и святому Юрью, и тебе прошу, краснее сонце, и тебе прошу, ясный місяцю, и васъ прошу, зоры-зорныці — Божыі помошныці, и тебе прошу, голочко: одверны злыхъ собакъ одъ мого скота, и тебе прошу царя Давыда и кротості твоеі — стань ты мыні въ помощі". (Зап. Ал. Шишацкимъ-Илличемъ, въ Черниговск. Губерн. Вѣд. 1858 г., стр. 129).

Молитвы, къ пчеламъ относящіяся.

Сія книга — сочиненіе преподобнаго отца нашего Зосима, наставленіе въ ней о пасикѣ и пчелахъ, а принадлежитъ она крестьянину м. Шендеровки Бонифату Ѳедоровичу Семерику, а переписалъ еі Иванъ Ѳедосіевичъ Коваленковъ, житель Гуты Шендеровской. Во славу Трєединому Богу.

Молитва преподобному отцу нашему Зосиму. Єгда изыскаша роя на роєви, иже полетѣша на гору Елеонскую, тогда запретилъ имъ святый Зосимъ, также и всѣмъ непреятелемъ моимъ, абы мнѣ жадной злости не говорили моимъ помощникамъ, т. е. пчеламъ Божіимъ, и дабы негде не сходили утекомъ, но завше на семъ мѣстѣ зоставались у мене раба Божого N, и всякіе пожитки приносили мнѣ, т. е. частые рои, густые добрые меды, жолтые воски, Господу Богу на офѣру, а менѣ Господарю N на пожитокъ.

Наставленіе А. Єжели маішъ выставлять пчелы весною, выставляй ихъ на теплого Алексѣя, та выкопай посреди пасѣки дернину на четыре углы, такую, яко дно малое, и обойди пасѣку съ тею дерниною трижды и, принесше въ пасѣку тую дернину, приткни у каждаго улея и такъ мовъ: „якъ тая земля не може рушыты зъ грунту свого, такъ бы не моглы рушытысь моі пчелы у мене, раба Божія N, изъ моеі пасѣки Божію помощію и дѣйствіемъ св. Духа и молитвами пресвятыя Богородицы и преподобнаго отца нашего Зосима и всѣхъ святыхъ. Аминь". Вложи тую дернину де еі выкопалъ и приткны тымъ коренемъ, что кони припынають.

Наставленіе Б. Єгда выпускаешь пчелы, выпускай ихъ сквозь щучу голову изъ уліевъ. Голову же должно пріобрѣсть въ навечеріе Рождества Христова, и глаголы сіе: „Господи Іисусе Христе Боже нашъ, стань мнѣ въ

помощъ со всѣми святыми, якъ тая рыба въ морѣ и въ рѣкахъ буяла, играла, родна и плодна, такъ бы и мои пчелы играли и буяли, родны и плодны были, и якъ тоі щуки всякая рыба боится и утикаетъ отъ нея, такъ бы и отъ моихъ пчелъ чужая пчела боялась и утикала на неі перелетѣ и на еі дорозі дорозѣ; помощію твоею Господы и молитвами Пресвятыя Богородицы и заступленіемъ честныхъ и небесныхъ силъ, и всѣхъ святыхъ, и преподобнаго отца нашего Зосимы, яко благословенъ еси во вѣки вѣковъ. Аминь".

Наставленіе В. А потомъ возьми покрышку огню и положи херувимскаго ладону и житняго цвѣта, которого первый разъ увидишъ, заготовъ его и тоеі травы, что на святый вечіръ прыготовышъ. Покады по-трохи каждый улій и глаголи сіе: „Владыко Господы Іисусе Христе! Помозы мнѣ грѣшному рабу твоему N, молитвами Пресвятыя Богородицы, Матери Твоея и всѣхъ святыхъ и дѣйствіемъ святаго Духа и преподобнаго отца нашего Зосима. Аминь.

Наставленіе Г. „Я васъ, пчелы, выпускаю на бѣлый свѣтъ и на всякій цвѣтъ, который есть вамъ пожиточный, на четыре части свѣта сего, на горахъ, на долынахъ и на всѣхъ странахъ: на востокъ, на западъ, на сѣверъ и на югъ и по потужномъ вѣтру, такъ же и по тихомъ и по тепломъ воздуху на струсовыхъ крильяхъ, на хмілевомъ пору, по густые меды, по частые рои, по жолтые воскы, идите съ радостію на всякіе двѣты и травы и зелія и возвращайтеся назадъ зъ велыкымъ прибыткомъ, предъ-то я васъ, пчелы мои, Божіи работницы, выпускаю и благословляю не самъ собою, но изволеніемъ Бога Отца и споспѣшеніемъ Сына и совершенствомъ Святаго Духа и молитвами Пресвятыя Богородицы, силою Честнаго и Животворящаго Креста и заступленіемъ честныхъ и небесныхъ силъ дѣйствіемъ преподобнаго отца нашего Зосима и всѣхъ святыхъ. Аминь".

Наставленіе Д. Єгда на теплого Алексѣя случится зима, пришедше въ погребъ и подрушивъ каждый улей, глаголи сіе: „ну-те вы, пчелы мои, Божіи работницы, готуйтеся: Божій бо пришелъ часъ, идите, не лѣнитеся: дѣлайте густые меды, частые рои, жолтые воскы Господу Богу на хвалу, мыру хрыстыанському и мнѣ господарю вашему на пожитокъ. Я васъ благословлю не самъ, но изволеніемъ Господнимъ, и ты, матко Фарынко, и дѣтки-гнѣткы пойдите на зачатіе воску и отглядайтеся соколовыма очима вовчими, щучима отъѣдайтеся зубамы, дабы были славны и сильны по трыдевьятоі землі Божіей помощію и дѣйствіемъ святаго Духа и святаго Зосима, и всѣхъ святыхъ. Аминь".

Наставленіе Е. На Благовѣщеніе Пресвятыя Богородицы достань просфору всенощную и взявши обойды съ тою просфорою кругомъ пасѣки и сховай, и перваго дня кажного мѣсяца понатерай тою просфорою у новыхъ уліевъ снозы, очкы и бокы кругомъ, также и въ серединѣ, и глаголи сіе: „Господи Боже, Творче небеси и земли, видимыя и невидимыя твари, послалъ еси Архангела

Гавріила благовѣстити Дѣвѣ Маріи зачатіе отъ Святаго Духа, исполнися небо и земля славы Твоея; повели, Господи Боже нашъ, и пчеламъ моимъ, отъ Тебя даннымъ, зачати имъ густые меды, частые рои, жолтые воски на хвалу имени Твоему, да будетъ имъ, Господи, Твоя милость отъ росы небесныя, отъ влаги небесныя, отъ влаги земныя и отъ цвѣту, молитвами Пресвятыя Богородицы и преподобнаго отца нашего Зосима и всѣхъ святыхъ. Аминь".

Наставленіе Ж. Держи оную просфору до будущаго года, а на будущій годъ приготовь другую, а прошлогоднюю раздроби и свары зъ сытою, и по выходѣ четырехъ дней, якъ выставышъ пчелы, и загодуй іхъ, натовчы раковыння зъ мохомъ гробовымъ, то оны заразъ посылокъ возьмуть отъ того; на сыту же воду брать за водою.

З. Отъ уроковъ. Также на Воскресеніе Христово, ежели медъ маішъ істы, то изъ того меду вари сыту, въ которую вложи часть лѣторослыхъ палычокъ отъ грабыны-дерева, въ новомъ горщатѣ, зъ непочатой воды, и чтобы сладко было, также изъ ясыны лѣторослыхъ прутиковъ тридевять спалить у попелъ, смѣшать съ глиною и замазуй очки. Оно полезно пчеламъ.

Наставлніе И. На веснѣ убей дикаго голубя и положи въ муравью, дабы мясо отгныло; кости же съ него возьми и повдовбуй въ каждый улей по троху; перья же съ того голубя схорони, паче чаянія вкинется телецъ, то вышеписанными перьями подкурыть каждый улей.

Наставленіе І. Каждаго мѣсяца, перваго воскресенія, въ тое время, якъ служба Божа отправляется, должно покропить всі бжолы. Также ежели замѣтилъ, что не уподобаютъ бжолы улієвъ, и постережешъ, что они хотять учинить побѣгъ, достань кленоваго или липоваго листу, что было въ церквѣ на Сошествіе Святаго Духа, такъ ровно и васильківъ, и всякаго зелья изъ церкви, и ежели бы не уподобали улієвъ рои, то тымъ зільемъ понатерай улієтѣ и свое тѣло, дабы тебя не укусили.

Наставленіе К. А если кто нашлетъ на твою пчелу свою, то ты возьми осиновый колъ, отмѣрь на одну сажень и три пяди, и верти съ толщого конца дырку, пока можешь достать свердломъ, а тоньшій край затесать и убый за старшими пчелами; насланныхъ же пчелъ возми тридевять и уложи въ ту дірку, что есі вертѣлъ, нарви за старшими пчелами травы, заткни дірку. Єжели же прійдетъ той хазяинъ и начнетъ просить, то ты два-девять пусты, а третій удержи, або чужая пчела до того, коли вся привратить, два девять пускаши глаголы сіе: „Летите себѣ, гдѣ були, а вже больше не бувайте. А якъ выйде первый рій, за старшими пчелами поставь его".

Л. Отъ недуга пчелъ. Возми малиновую ягоду и смѣшай съ медомъ и закопай підъ порогомъ у пасиці, а ежели на весни выставышъ пчелы, въ то время выкопай и тыми ягодами понамазуй очки, а послідній отдай істы имъ.

Наставленіе М. Въ навечеріе Рождества Христова достань рыбу щуку съ икрою и отрѣжъ голову, и икру выберы, и сховай; также достань окуня или плитку, икру выберы и сховай совмѣстно и зъ щучею головою и икрою; какже будешъ загодовывать бжолы, розотры ту икру съ перцемъ, съ медомъ, съ саломъ барсуковымъ, чебрецемъ полевымъ. Трохы артосу и херувимского ладону и глаголи сіе: „Якъ тая рыба въ морѣ и въ рѣкахъ плодна была, такъ и вы, пчелы мои, Божіи работныці, были плодны, не сами собою, а Божію помощію и молитвами Пресвятыя Богородицы и всѣхъ святыхъ, и преблагословеннаго отца нашего Зосима. Аминь“. Того жъ самаго вечера урѣжъ съ-споду вощинъ съ медомъ или онаго меду изготовъ, только бы съ вощинами, и розсыты такъ, якъ бы въ продажу, и завдай дрожжами въ горшку и закопай на покутѣ подъ лавою. Ежели же домашніе будутъ садится къ вечери, въ то время глаголи сіе: „якъ сего святого вечера родъ христіанскій собирается и садится съ радостію вечерять, богатый и убогый, старый и малый, и бываютъ сыты и полны, такъ бы и мои пчелы насыщены были Божіею помощію и молитвами Пресвятыя Богородицы и преподобнаго отца нашего Зосима, и всѣхъ святыхъ. Аминь“.

Какъ же медъ тотъ устоится, уложи вощинъ, что урѣзалъ еси на святый вечеръ, и даждь своимъ домашнимъ каждому напиться, а остатокъ закопай у землѣ, ажъ до Вознесенія Господня. На Вознесеніе же Господне выкопай тотъ горшокъ и окропляй улей, дабы пчелы водились и роились.

Наставленіе Н. Въ навечеріе Богоявленія Господня какъ можно успѣвай, дабы могълъ еси набрать впредъ святой воды; беручи, глаголы сіе: „якъ сего святого вечора люды тыснутся и радуются до сей святой воды, такъ бы тыснулысь и радовалысь мои пчелы, носячи густые меды, жолтые воски, и якъ чоловікъ не обыйдется безъ этой воды, такъ бы и мои пчелы не могли обойтись безъ моей пасѣки, на вѣчные вѣки жилище у меня раба Божія N, Божіей помощію и молитвами Пресвятыя Богородицы и преблагословеннаго отца нашего Зосима и всѣхъ святыхъ. Аминь“. И заразъ, послѣ службы Божои, покропы пасѣку и пчелы, воду же оную нужно держать до слѣдующаго года и покропляютъ каждаго мѣсяца до Воскресенія Христова.

Наставленіе О. Егда ослабѣютъ пчелы, что даже не могутъ въ поле итти, возьми мурашекъ и сыщи очеретину, спали пепелъ съ черепахъ и съ муравьевъ, свари въ ситѣ, которою ситою покропи во уліяхъ и глаголи сіе: „я васъ, пчелы мои, покроплаю, Божіи работныці, дабы укрѣплены были, укрѣплены Божіими силами и помощію Пресвятыя Богородицы и преподобнаго отца нашего Зосима, и всѣхъ святыхъ. Аминь“.

Наставленіе П. Пойди въ поле и сыщи гдѣ камень; принеси до пасѣки и глаголи сіе: „Якъ сего камня нихто не можетъ вкусити, такъ бы и моихъ

пчелъ злый чоловікъ или злая жена, или чужая пчела не могла ничего злаго учинить, силою Божіею и дѣйствіемъ Святаго Духа, и преблагословеннаго отца нашего Зосима, и всѣхъ святыхъ. Аминь". Вкопай тотъ камень посреди пасѣки и глаголи сіе: „Якъ сей камень не можетъ въ чужую землю изъ сеі земли, такъ бы не моглы и пчелы мои отходыты утекомъ изъ моей пасѣки, отъ мене, раба Божія Н. Я васъ запрещаю силою Божіею и дѣйствіемъ Святаго Духа, и преподобнаго отца нашего Зосима и всѣхъ святыхъ. Аминь".

Наставленіе Р. Егда намѣреваешъ отобрать мѣсто на пасѣку, не пропускай тѣхъ дней, въ которыхъ мѣсяцы прибуваютъ дни; въ той день назначи мѣсто святаго креста въ кругѣ ⊕ и возьми горшокъ, пойды за текущею водою и надлежащимъ порядкомъ набери, только бери воду за водою, а принесши той воды, отмѣрь тридевять ложокъ и поставъ на означенномъ тобою мѣстѣ и покрый чѣмъ случится, и огради крестомъ святымъ, на которомъ мѣстѣ переночуетъ. На другой день тую воду тою же самою ложкою перемѣрь; если же не прибудетъ воды и малаго количества, не станови на томъ мѣстѣ пчелъ, ибо то мѣсто злое.

Конецъ, и Богу слава.

Заклинанія, относящіяся къ пчеламъ.

I. Возьми огню на покрышку и вложи туды ладану, и покады каждый улій зъ бжолами, и мовъ такъ: „Господе! станься на помічъ рабу Божому и всі святыі небесныі сили, Анголі, Архангелі, Херувыми и Серафими; я васъ пускаю на біли цвіты, на всяки цвіты, на чотырі часті світа цёго: на східъ, на західъ, на полудень, на полуночъ, по всёму світу, по густі меды, по часты роі, Господу Богу на хвалу, господареві вашому на пожитокъ; я васъ сёгодня, бжолы, выпускаю и благословляю именемъ Господнімъ, не самъ собою, но со Отцемъ и Сыномъ и Святымъ Духомъ и Пречистою Богородыцею и со всімы святымы, идіть зъ радостію и навертайтеся скоростію.

II. Возмы купень хліба свяченого и вложи ліду купень; беручи, мовъ такъ: „Якъ замерзаютъ ріки, болота и всяка вода, — такъ бы ся стыналось плодъ и діло мене раба Божого N. И тому чоловіку, чи жінці, котры бы хотілы злую мысль чинныты на мою пасіку, нехай ёму замерзне серце лукаве, и мысль, и языкъ". Після, лідъ роспусты, и коли будешъ пчолы загодовуваты, то и тую воду пусты въ сыту.

III. На першую неділю нового місяця піды на воду текучую, нахылыся надъ водою и мовъ такъ: „Якъ тоеі воды ніхто не може обернуты на свій обычай, такъ щобъ моі бжолы жадный уречи не могъ".

IV. Кажи такъ: „Господи! Яко же послалъ єсі бжольнаго роя въ пащу льва, исхитілъ єси, Господі, Самсона отрока твойго, и яко же послалъ єсі росу и воду зъ каменя угоднику твоєму Мойсею, и якоже послалъ єсі росу отроку твоєму Самсону, страждущему отъ кості сухія, и насытілъ єсі Самсона, такожде пошлі Господі влагу земную и росу небесную и насыті Господі бжолы моі своєю сылою, и всі святыі“.

V. Якъ побачишъ першій росквітъ на житі. Наберы того жита и цвіту и мовъ такъ: „Яко тоє жито наповнюється отъ влаги земной и отъ росы небесной, и якъ той квітъ добровольно отпадае отъ своєі нывы, пры своєму корыні, такъ бы отъ моіхъ бжолъ во время своє вольно роі одходылы и сідалы въ моій пасіці, раба Божого N, при своєму корені сідалы, у своіхъ ульяхъ и зъ новыми матками и зо всімы пожитками“.

VI. Щобъ матка не втікала. Найды прыколень, що коня прышынають, и выймы ёго изъ землі и мовъ такъ: „Якъ тоє быдло було прышьяте, не могло пійты відъ того міста нігде, такъ бы моі матки не могли выйты изъ пасіки, відъ мене, раба Божого“.

VII. На Воскресеніе Хрыстово. Ставши у церкві, пыльнуй, щобъ напередъ взяты дары, и мовъ такъ: „Якъ до священныка люде тыснутся и радуются, до тоі дары идучи, такъ бы ся моі пчолы тыснулыся и радовалыся, матки и роєві, до моєі пасіки, идучи до мене, раба Божого N“. Возьмы тую дару и принесы до пасіки и потырай нею усі ульи на само Воскресеніе, съ мыромъ, и паски трохы украй и до тыєі дары прыліпы.

VIII. На Благовіщенье. Доставши проскурки, прынесы до своєі пасіки и першого дня вытерай нею улькі, въ которыхъ есть бжолы, и мовъ такъ: „Господы, Творче земли и всіхъ тварей, выдимыхъ и невыдимыхъ. Яко послалъ єси Архангела своєго Гаврыила благовістыты Дівi Марії зачатіе въ чреві Господа нашего Іисуса Христа, и полныі суть небеса и земля славы ёго. Господы! пошли пчоламъ моімъ зачаты густыі меды, жовтыі воски, частыі роі, Господу Богу на хвалу, а мыні, господареві вашому, на пожитокъ, манну отъ росы небесноі и отъ влагы земныя и отъ всіхъ зілій цвітущихъ и деревъ по землі“. Держи тую проскурку у пасіці, а колы будешъ загодовуваты пчолы, альбо пускаты, — учины имъ опту съ перцемъ и барсуковымъ саломъ и ледовой солі трохи вкинь, то вары и добре шшумуй, и тоді довай пчоламъ“.

IX. Обыйды пасіку тры разы и глаголи сіе: „Якъ кожный зъ Божого дому радуется и веселится по благословеніи, єрейскомъ, возьме кожный свою паску, и біжять всі хрыстыяне по домамъ своімъ, — такъ бы моі бжолы радовалися и веселилися и умножалися у моіхъ бжолъ роі“. Возьмы древо у церковъ підъ пахвы и обыйды прудко тры разы и мовъ такъ: „Господы Іисусе Хрысте

Боже нашъ, яко же отъ землі всякое древо множается и коренится, такъ бы моі бжолы у моіи пасіці родылися и умножалися".

X. Вары пшеныцю, та уріжъ меду у старихъ пчолъ, перемішай цее и закопай посередъ пасіки и мовъ: „Такъ якъ пшеныця и той медъ не може выйты съ тоеі землі, такъ бы и моі пчолы не моглы утікты зъ моеі пасіки, відъ мене, раба Божого N".

XI. Доставши рыбу щуку, або яку другу, принесы до дому, росплатай, одріжъ голову, засуши и сховай, и якъ будешъ загодовувать пчолы, то зотры тую икру и змішай зъ медомъ, съ перцемъ и барсуковымъ саломъ и говоры такъ: „Якъ тая рыба въ морі и въ рікахъ плодная и родная, и роскошная була, и веселилася, не сама собою, но Отцемъ и Сыномъ и Святымъ Духомъ, и Пресвятою Богородицею, такъ бы и моі пчолы свірки и вірки плодні и родні булы. Помощію Божою и всіми небесными сылами и дѣйствомъ Святого Зосима".

XII. Обнесы пасіку прыколнемъ три разы и мовъ такъ: „Якъ ся обращають сонце, місяць и звізды повеленіемъ твоімъ Господнімъ, якъ ся навернувъ голубъ до ковчега, такъ бы ся моі пчолы навернулыся и радовалися до моеі пасіки идучи, до мене, раба Божого N". Внесы той прыколень и добре сховай у пасіці.

XIII. Якъ ховаты пчолы. Третёго дня по Покровихъ, затыкаты ульи вовною, а оттыкать на средопустну неділю у середу, а колы буде холодно, то тілько порушъ ульи назадъ; а на Олексія-чоловіка Божого, — постукай добре и пробуй коломъ по середыні пасіки и вложи тую вовну, и мовъ такъ: „Якъ тая вовна не може выйты изъ моеі пасіки и съ тоеі землі, такъ моі пчолы не моглыбъ выйты зъ моеі пасіки, відъ мене, раба Божого; не сами собою, но помощію Божією и Святого Зосыма".

ЦАРСТВО РАСТЕНІЙ.

Разныя деревья.

Сосна. [*Холмская Русь*]. Постоянную зелень сосны объясняютъ особеннымъ благословеніемъ Божіимъ, почившимъ на ней съ того времени, какъ древесина ея оказалась негодною на гвозди при крестномъ страданіи Христа Спасителя.

Осина. [*Ушицкій уѣздъ*]. Осина или „осика“ — это нечистое дерево: имъ прибиваютъ упырей, которые имѣютъ сношеніе со всѣми чертями.

[*Литинскій уѣздъ*]. Осина сотворена Богомъ. Ей приписываютъ большое вліяніе на чертей, вѣдьмъ и проч. Ходящимъ мертвецамъ, вѣдьмамъ и проч. при погребеніи непремѣнно слѣдуетъ вколачивать въ гробъ осиновый колъ. Это средство удерживаетъ тѣхъ мертвецовъ отъ хожденія.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Осина признается деревомъ заклятымъ, потому что на ней всегда трясутся листья. Колъ изъ осины вбиваютъ въ могилу тому, кого считаютъ ходящимъ по смерти; на постройку она употребляется при недостаткѣ деревъ другихъ породъ.

[*Холмская Русь*]. Осина потому шелеститъ листьями, что когда Іосифъ и Пресвятая Дѣва Марія уходили въ Египетъ, то, при приближеніи воиновъ, они скрывались подъ осину. Въ то время всѣ деревья замолкли, одна только осина не перестала шелестѣть листьями.

[*Будаевка*]. „Гріхъ осыковою палкою быты и скотыну, и людей, бо заразъ скрутытся“.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Оська проклята, бо на осыці повісывсь Юда; чырезъ тее вона и трясетця, хочъ и вітру немае“.

Ива. [*Ушицкій уѣздъ*]. Ива проклята Богомъ за то, что изъ нея дѣлаемы были гвозди, которыми сколачивали крестъ, для пропятія Спасителя. За то ее точатъ черви.

Липа. [*Литинскій уѣздъ*]. Липа сотворена Богомъ и считается деревомъ благодѣтельнымъ для мужчинъ. Липа отвращаетъ проклятія, произносимыя женами мужьямъ, принимая таковыя на себя. Поэтому-то на липѣ бываетъ больше всего наростовъ, которые не что иное, какъ женскія проклятія.

Дубъ. [*Каневскій уѣздъ*]. „Дубъ минявсь зъ березою корою, да вона не схотіла, каже: мене кора на світі тылькы и держыть“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Если на дубѣ жолуди обильны, — предстоитъ хорошій урожай, и на-оборотъ.

Береза. [*Каневскій уѣздъ*]. „Юда хотівъ перше повісытьця на березі, а вона злякалась та й побіліла, чырезъ тее вона й теперъ біла“.

„Суха верба“. [*Винницкій уѣздъ*]. Повѣрье гласитъ, что въ сухой вербѣ сидитъ чортъ. Объ этомъ говоритъ и пословица: „влюбывся, якъ чортъ въ суху вербу“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Если листья ея осенью долго не опадаютъ,— это признакъ холодной зимы.

„Усохле дерево“. [*Будаевка*]. „Котре дерево усохле, то неможна ёго ложыты, шобъ садъ не всыхавъ, а треба на тынъ стромляты“.

Бузина. [*Литинскій уѣздъ*]. Бузина — дьявольское произведеніе: ее насадилъ чортъ и теперь постоянно сидитъ подъ нею, поэтому ее никогда не выкапываютъ съ корнемъ, чтобы не раздражить дьявола, а оставляютъ расти, въ какомъ бы мѣстѣ она ни была.

Бузину называютъ чортовымъ, проклятымъ деревомъ, потому что на ней повѣсился предатель Спасителя, Іуда. Бузины не слѣдуетъ ни рубить, ни выкапывать, чтобы не навлечь на себя несчастія.

[*Холмская Русь*]. Бузину нельзя выкапывать, потому что тотъ человѣкъ, который ее выкопаетъ, будетъ постоянно имѣть какую нибудь болѣзнь.

[*Каневскій уѣздъ*]. „На бузыні першъ не було ягодъ, да якъ повісылы на ій святу Варвару Великомученыцю, да й скреблы залізными скрібачкамы, до після того на бузыні сталы родыть ягоды“.

[*Винницкій и Проскуровскій уѣзды*]. Бузина считается кустарникомъ нечистымъ; въ особенности нельзя уничтожать корней ея: сведетъ руки и ноги смѣльчаку, сдѣлавшему это. Равнымъ образомъ, нельзя ничего строить на томъ мѣстѣ, гдѣ есть старый корчъ бузины: мѣсто это — обиталище чорта.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Бузина, верба, дубъ, липа, береза, яворъ — изъ земли.

Разныя растенія.

Папоротникъ. [*Литинскій уѣздъ*]. Съ понятіемъ о папоротникѣ соединяется очень много суевѣрій; человѣкъ, пріобрѣвшій цвѣтъ папоротника и сохраняющій его при себѣ, получаетъ даръ прозорливости. Папоротникъ цвѣтетъ только одинъ мигъ, въ ночь наканунѣ дня Ивана Купалы, и потому воспользоваться этимъ цвѣткомъ очень трудно; тѣмъ болѣе, что расцвѣтающій папоротникъ всегда охраняется отъ людей чертями. Желающій достать цвѣтокъ папоротника долженъ преодолѣть прежде самого чорта.

Къ замѣченному предварительно кусту папоротника смѣльчакъ отправляется наканунѣ Ивана Купалы вечеромъ. Разостлавъ около растенія освященную скатерть, употребляемую обыкновенно въ свѣтлые праздники, онъ чертитъ освященнымъ ножемъ кругъ около себя и папоротника, окропляетъ послѣдній освященною водой и затѣмъ начинаетъ молиться. Послѣ девяти часовъ, чортъ пробуетъ всевозможныя средства, чтобы перепугать смѣльчака:

стрѣляетъ въ него, бросаетъ камнями, деревьями, наѣзжаетъ и проч. Совѣтуютъ берегущему цвѣтъ папоротника не бояться угрозъ чорта и не оглядываться, потому что чортъ имѣетъ силу только до круга, начерченнаго священнымъ ножемъ. Въ двѣнадцать часовъ папоротникъ будто бы расцвѣтаетъ и цвѣтокъ моментально слетаетъ на разостланную скатерть, которую слѣдуетъ сейчасъ свернуть и спрятать за пазуху.

При расцвѣтаніи папоротника кустъ его освѣщается какимъ-то особенно необыкновеннымъ свѣтомъ. Цвѣтокъ папоротника стараются сберегать за кожею ладони.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. Вѣрятъ, что папоротникъ, въ ночь на Ивановъ день, цвѣтетъ. Если достать цвѣтъ папоротника, то, нося его при себѣ, можно быть всевѣдущимъ. Чортъ постоянно препятствуетъ людямъ сорвать этотъ цвѣтокъ — то страхомъ, то угрозами, то обманомъ. „Одинъ крестьянинъ потерялъ воловъ и когда отправился розыскивать ихъ въ лѣсу, къ нему въ лапоть упалъ цвѣтокъ папоротника. Съ этимъ цвѣткомъ крестьянинъ не только узналъ, гдѣ волы его, но узналъ даже, въ которомъ мѣстѣ зарыты разныя сокровища. Между тѣмъ какъ крестьянинъ, идя по лѣсу, разсуждалъ о пріобрѣтеніи извѣстныхъ ему богатствъ, подошелъ къ нему какой-то господинъ, роскошно одѣтый, и предложилъ свои сапоги въ замѣнъ лаптей. Крестьянинъ согласился, взялъ и надѣлъ сапоги, а господинъ, получивши лапти, исчезъ. Какъ только крестьянинъ лишился лаптей, то вмѣстѣ съ ними лишился и всевѣдѣнія, и сдѣлался еще глупѣе, чѣмъ былъ“.

[*Луцкій уѣздъ*]. О папоротникѣ говорятъ, что онъ цвѣтетъ въ ночь на Ивана Купалу и что если кто достанетъ его цвѣтокъ, то будетъ знать все настоящее и будущее. „Человѣкъ, наканунѣ Ивана Купалы пасшій въ лѣсу скотъ, потерялъ его и затѣмъ началъ его искать. Въ лапоть ему упалъ цвѣтокъ папоротника. Онъ сейчасъ же узналъ, гдѣ его скотъ и, пригнавши его домой, говоритъ своей женѣ:

— Давай заступъ, пойду откапывать деньги.

— Возьми же другія портянки, говоритъ жена: потому-что эти мокрыя.

„Онъ началъ переодѣваться, цвѣтокъ папоротника выпалъ, и онъ въ ту же минуту забылъ о кладѣ“.

[*Винницкій уѣздъ*]. О папоротникѣ существуетъ такое повѣрье, что это растеніе цвѣтетъ въ полночь предъ Ивановымъ днемъ. Свойство его цвѣта состоитъ въ томъ, что обладающимъ имъ онъ сообщаетъ даръ всевѣдѣнія; потому-то черти, для поддержанія своего достоинства, берегутъ тотъ моментъ, когда зацвѣтетъ папоротникъ. Человѣкъ ни за что не достанетъ этого цвѣтка. Были смѣльчаки, но, при всѣхъ усиліяхъ своихъ, не выдержали наводимыхъ на нихъ чертями ужасовъ; черти лѣзли на подстерегавшихъ цвѣтъ и ужами,

и звѣрями, оглушали ихъ свистомъ и ревомъ и, при неподатливости ихъ, швыряли въ нихъ даже каменьями, чего конечно нельзя было выдержать. Но разъ, случайно, цвѣтъ папоротника упалъ на „ходакъ“ (лапоть) наймиту, отыскивавшему воловъ, и вдругъ онъ получаетъ даръ всевѣдѣнія: онъ знаетъ, гдѣ его волы, знаетъ, что съ нимъ будетъ завтра и проч. И надо же было ему сбросить замокшіе лапти! Тутъ-то онъ и потерялъ цвѣтъ папоротника, а съ нимъ и всевѣдѣніе.

[*Сосницкій уѣздъ*]. Папоротникъ — любимое зѣлье вѣдьмъ.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Цвѣтъ папоротника можно достать только слѣдующимъ образомъ:

Наканунѣ Иванова дня нужно идти въ лѣсъ, взявши съ собою ножъ, освященный 12 разъ, и скатерть такую же, разостлать эту скатерть и священнымъ ножемъ очертить кругъ около себя и папоротника. Какъ только цвѣтъ расцвѣтетъ, его нужно сорвать какъ можно скорѣе и, сдѣлавши разрѣзъ въ кожѣ лѣвой руки, спрятать цвѣтокъ туда, и затѣмъ бѣжать, не оглядываясь и не останавливаясь, не смотря ни на какіе ужасы.

Камышъ. [*Литинскій уѣздъ*]. Камышъ принадлежитъ чертямъ, гдѣ они всегда проживаютъ. Черти завладѣли камышемъ во время земной жизни Спасителя. „Однажды, чортъ, встрѣтивши Спасителя, началъ просить Его отдать ему въ распоряженіе гречиху и овесъ на томъ основаніи, что онъ пособлялъ Богу творить міръ, и между тѣмъ не имѣетъ ничего собственнаго. Спаситель исполнилъ его просьбу, сказавъ: „пусть будетъ и такъ, пусть отнынѣ овесъ и гречиха принадлежатъ тебѣ“. Чортъ такъ обрадовался этимъ подаркамъ, что забылъ даже поблагодарить Спасителя и побѣжалъ отъ него, подпрыгивая. Въ это время попался ему на дорогѣ волкъ, который, замѣтивъ необыкновенную радость чорта, закричалъ ему:

— А ты чего такъ скачешъ?

„Чортъ такъ испугался этого внезапнаго появленія волка, что даже позабылъ о полученномъ подаркѣ и второпяхъ, вмѣсто того, чтобы отвѣтить: Богъ подарилъ мнѣ гречиху и овесъ, сказалъ: „бо мыні Богъ давъ очеретъ и осетъ“. Утверждаютъ, что чортъ до сего времени не припомнитъ еще что подарилъ ему Спаситель, и потому черти, по первому отзыву чорта, владѣютъ только „осетомъ“ и „очеретомъ“ (камышемъ).

Ястеръ. [*Литинскій уѣздъ*]. „Ястеръ“ очень полезенъ въ дѣтской болѣзни — сухоткѣ. Больныхъ дѣтей обыкновенно купаютъ въ отварѣ этого растенія. Но чтобы „ястеръ“ имѣлъ цѣлительное свойство, совѣтуютъ тѣмъ, которые его ломаютъ, оставлять возлѣ куста кусокъ хлѣба и копѣйку, утвер-

ждая, что въ противномъ случаѣ „ястеръ“ очень вредно подѣйствуетъ на то лицо, которое его ломаетъ: „ёму выдыйме або руку, або ногу“.

Терлычъ и тоя. [*Грубешовскій уѣздъ*]. „Терлыча и тоі“ боятся черти. Это подтверждается слѣдующей легендой: „Въ одну дѣвушку былъ влюбленъ чортъ. Онъ ходилъ къ ней очень долго и наконецъ порѣшилъ взять ее къ себѣ совершенно. Чортъ былъ въ образѣ человѣка. Мать, приготовляя свою дочь къ отъѣзду, убрала ее голову цвѣтами терлыча и тои; когда же пришелъ чортъ, то не могъ приступить къ дѣвушкѣ и началъ просить ее сбросить съ себя цвѣты. Дѣвица, не понимая, чего отъ нея требуютъ, начала сбрасывать съ себя всѣ свои вещи и такимъ образомъ дотянула, пока запѣли пѣтухи; тогда чортъ сказалъ: „Кедыбъ не терлычъ, да не тоя, була бъ дівчына моя“. И въ одинъ мигъ исчезъ“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Терлыча и тои боятся черти, а потому эти растенія освящаютъ въ церкви и кладутъ въ колыбели маленькихъ дѣтей.

Отваромъ терлыча умываются дѣвушки, чтобы выйти скорѣе замужъ. Сколько дѣвушка весной отыщетъ кустовъ терлыча, столько будетъ имѣть женіховъ.

Тоя. [*Литинскій уѣздъ*]. Тоя сотворена Богомъ и предохраняетъ людей отъ чорта. Существуетъ такая легенда: „однажды, въ день Ивана Купалы, дѣвки, собравшись по обыкновенію на улицѣ, начали свои игры. Въ это время пролетѣвшій надъ ними чортъ закричалъ: „гоя, гоя, всяка дівка моя“; въ числѣ этихъ дѣвушекъ дѣйствительно была одна, которая украсила свою голову цвѣтами „тоі“. Въ другой разъ, таже самая дѣвушка и въ томъ же головномъ уборѣ вышла на прогулку въ лѣсъ. Тамъ встрѣтился съ нею чортъ въ образѣ молодаго и очень красиваго парня и завелъ съ нею любовный разговоръ, приговаривая безпрестанно: „скынь, дівко, тою, будешъ моею“. Въ порывѣ сердечныхъ чувствъ, дѣвушка исполнила домогательство мнимаго парня, и ею сейчасъ же овладѣлъ чортъ.

Чортополохъ. [*Холмская Русь*]. „Чортополохъ“ употребляется какъ средство отъ испуга.

Коровякъ. [*Винницкій уѣздъ*]. До восхода солнца нужно пригнуть коровякъ до земли и прикрыть камешкомъ, употребляемымъ при варкѣ бѣлья; отъ такого прикрытія коровяка черви, находящіеся на скотинѣ, выпадутъ сами собою.

Осетъ. [*Ушицкій уѣздъ*]. Сорныя травы, а особенно осетъ, сѣетъ чортъ. „Онъ однажды просилъ Бога, чтобы далъ ему какую нибудь пашню. Богъ отвѣчалъ: — Что же я тебѣ дамъ? ржи, пшеницы, гречихи, ячменя, проса, гороху я не могу тебѣ дать, развѣ дамъ тебѣ овесъ". Дьяволъ съ радостію побѣжалъ отъ Бога, все крича: „овесъ, овесъ". Святые Петръ и Павелъ пожалѣли овса и сказали Богу:

— Господи! на что ты отдалъ этому „луцыперу" овесъ? вѣдь онъ нуженъ скоту, который работаетъ человѣку.

— Чтожъ дѣлать, сказалъ Богъ, когда я уже подарилъ ему.

— Я, Господи, пойду и отберу, сказалъ Павелъ.

— Какъ же ты отберешь?

— Я уже употреблю такую штуку, что отберу.

— Ну, такъ иди.

„Павелъ перегналъ чорта и сѣлъ подъ мостомъ. Вотъ бѣжитъ чортъ и все кричитъ: „овесъ, овесъ, овесъ!" Вдругъ Павелъ изъ-подъ моста: „ага-го!" Чортъ и сталъ.

— Бодай же тебе, сказалъ чортъ Павлу, — подарилъ мнѣ Богъ какую-то траву или пашню, но изъ-за тебя я и забылъ какую.

— Можетъ быть, жито?

— Нѣтъ.

— Пшеницу?

— Нѣтъ.

„Что не спрашивалъ, все нѣтъ и нѣтъ.....

— Можетъ быть осетъ?

— Эге, эге! сказалъ съ радостію чортъ и побѣжалъ вихремъ, все крича: „осетъ, осетъ, осетъ!"

„Вотъ такимъ образомъ онъ и сѣетъ теперь осетъ, а овесъ остался въ пользу человѣка и животныхъ".

„Макъ-выдюкъ". [*Литинскій уѣздъ*]. „Макъ-выдюкъ" употребляется какъ предохраняющее средство отъ власти ходящихъ мертвецовъ. Макъ этотъ всегда святятъ и сѣменами его обсыпаютъ домъ, куда ходятъ мертвецы и вѣдьмы.

Любистокъ. [*Литинскій уѣздъ*]. Въ любисткѣ купаютъ дѣвочекъ, чтобы ихъ впослѣдствіи любили мужчины („парубки").

[*Луцкій и Проскуровскій уѣзды*]. Любистокъ употребляется дѣвушками, какъ средство для возбужденія къ себѣ симпатіи молодыхъ людей.

[*Холмская Русь*]. Любистокъ дѣвушки носятъ подъ мышкою, думая, что чрезъ это скорѣй понравятся мужчинамъ.

[*Тараща*]. „У любці купають дітей, щобъ іхъ, якъ выростуть, усі любылы. Для того, якъ кого усі люблять, то кажуть: мабудь тебе маты у любці купала“.

„Братки“. [*Литинскій уѣздъ*]. Растеніе „братки“ получило это названіе отъ того, что на одномъ стеблѣ его бываетъ два цвѣтка: синій и жолтый, какъ братъ съ сестрой. „Братки“ очень полезны въ дѣтскихъ болѣзняхъ. Больныхъ дѣтей обыкновенно купаютъ въ отварѣ этого растенія.

[*Холмская Русь*]. О „браткахъ“ разсказываютъ такъ:

„Былъ себѣ братъ и сестра и отправились они странствовать. Долгое время они не видали другъ друга, наконецъ, сошлись и одинъ другого не могли узнать. Между тѣмъ, сестра понравилась брату, и они обвѣнчались. Послѣ узнали, что они — братъ и сестра. Имъ стало стыдно, и братъ сказалъ сестрѣ:

— Ну, сестра, пойдемъ въ поле, посѣемся: ты будешь цвѣсть лиловымъ цвѣтомъ, а я жолтымъ“.

„Горы-цвіть“. [*Каневскій уѣздъ*]. „Оце вже й горыцвіть зацвівъ, годылось бы позбирать ёго, бо то, кажуть, якъ що першый разъ побачышъ ёго, та насушышъ, то воно добре одъ курячої сліпоты підкурювать“.

„Нычуй-вітеръ“. [*Литинскій уѣздъ*]. „Нечуй-вітеръ“ очень полезенъ отъ кашля и отъ мора свиней. Отваромъ его поятъ больныхъ.

[*Переяславскій уѣздъ*]. „Нечуй-вітеръ“ полезенъ, когда падаютъ свиньи.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. „Нечуй-вітеръ“ употребляется какъ хорошее средство отъ головной боли.

Царскій скипетръ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Цвѣтъ этого растенія употребляютъ страдающіе грудными болѣзнями. Онъ, кромѣ того, обладаетъ еще симпатическимъ средствомъ отъ червей. Если у коня или вола заведутся черви, то, не трогая ихъ, отыскиваютъ до восхода солнца кустъ царскаго скипетра и, нагибая его верхушку къ землѣ, говорятъ: „Дивино, не пущу тебе, доки не випадуть робаки зъ (такоі-то) худоби“, и при этомъ верхушку куста приваливаютъ камнемъ къ землѣ: черви дѣйствительно выпадаютъ.

Чорнобыль. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Этому растенію приписываютъ вліяніе на дьявола, и потому на Ивана Купала ломаютъ вѣтви съ него и затыкаютъ въ „стрихи“.

Говорятъ, что подъ чорнобылемъ выкапываютъ иногда какія-то уголья, и если на ихъ мѣсто положить мѣдный грошъ, то онъ впослѣдствіи будетъ хорошимъ средствомъ отъ лихорадки.

Полынь. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Полынь имѣетъ свойство предыдущаго растенія.

„Ломынісъ“. [*Проскуровскій уѣздъ*]. „Ломынісъ“ обладаетъ свойствомъ нарывать на тѣлѣ, вслѣдствіе чего и употребляютъ его съ цѣлью избѣжать рекрутской повинности.

„Чорно-зилля“. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Если падежъ на свиней, то отваръ „чорно-зилля“ употребляютъ какъ лѣкарство.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Водка, настоенная на „чорнимъ-зілли“, — хорошее средство отъ лихорадки.

„Сонъ-зілля“. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Отваромъ этого растенія красятъ яйца въ зеленый цвѣтъ.

„Ласкавець“. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Огородное растеніе это употребляется для дѣланія крестовъ въ избахъ, вмѣсто иконъ.

Барвінокъ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Барвинокъ, вмѣстѣ съ ягодами калины, есть символъ дѣвичества. Онъ служитъ для украшенія головы.

Купчаки. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Цвѣты его дѣвушки втыкаютъ себѣ въ голову.

Чорнобривці. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Цвѣты эти имѣютъ такое же назначеніе.

„Рожа“ и васплекъ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Употребляются такъ же, какъ и „чорнобривці“.

Тернъ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Отваръ корня и ягодъ употребляется для задержанія поноса.

Нехворость. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Въ случаѣ горячекъ, курятъ нехворостью, чтобы болѣзнь не распространялась.

Пшеница и рожь. [*Литинскій уѣздъ*]. По вѣрованію народа, тотчасъ по сотвореніи міра, ни пшеницы, ни ржи не было. Впослѣдствіи уже пшеница переродилась изъ куколя, а рожь изъ „стоколоса“.

Ячмень и горохъ. [*Литинскій уѣздъ*]. Ячмень и горохъ произошли отъ слезъ Адама, когда онъ, по изгнаніи изъ рая, обработывалъ въ первый разъ землю и плакалъ.

Просо. [*Будаевка*]. „Покы проса не посіешъ, то гріхъ на дворі обідать, або вечерять, щобъ родыло гарне“.

„Святояньська голова“. [*Грубешовскій уѣздъ*]. Въ Ивановъ день розыскиваютъ „святояньску“ голову. Идутъ въ поле и розыскиваютъ два сросшихся колоса ржи; нашедши ихъ, выкапываютъ и находятъ корень изъ чистаго серебра, похожій на человѣчью голову. Эта голова и называется „святоянскою головою“. Хранящій у себя эту голову будетъ имѣть во всемъ счастіе и во всю свою жизнь не будетъ знать, что̀ такое значитъ бѣда и горе.

Сорныя травы. [*Луцкій уѣздъ*]. Происхожденіе сорныхъ травъ, вредныхъ насѣкомыхъ, хищныхъ звѣрей считаютъ зависящимъ отъ Бога.

Разныя растенія. [*Ушицкій уѣздъ*]. Любистокъ, рожь, ячмень, пшеница, гречиха созданы Богомъ изъ земли на пользу человѣка.

Огурцы. „Кажуть, що якъ цвітуть огіркы та багацько пустоі завъязі, то треба ii надрывать та й вынесты по заході, або до східъ-сонця, проты череды, та розсыпать по дорозі, щобъ скотына потопкала, то тоді уродять огіркы“.

Цыбуля (лукъ). [*Щаснівка*]. „Якъ хлопець, або дівка, найперше покоштуе зеленоі цыбулі, то буде стрелькувата“.

Чеснокъ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Если съ чеснока снимать шелуху, то онъ говоритъ: „Не обирай мене до живого, відборони відъ всёго злого“.

Дикая морковь. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Отваръ ея — средство отъ поноса.

Заклинанія, относящіяся къ растеніямъ.

1. На урожай пшеницы. [*Константиноградскій уѣздъ*]. Въ голодный святъ-вечеръ, во время ужина, зовутъ въ окно морозъ: „Морозе, морозе! иды до насъ вечеряты, та не морозь ны ягнятка, ны телятка, жыта и пшеницы, и всякоі пашныці“.

2. „На завытьте“. [*Записано Шишацкимъ-Илличемъ, 1858 года*]. „Господу Богу помолымся, Пречистая Матіръ Божая, ходы къ мыні на помочъ святою рызою беззаконного Юду або Юдыху, місячного відьмача або відьму вырвать и въ ростані однесты, осыковымъ колкомъ пробыть, що ты думаешъ, злая відьма, у зіво и въ жывітъ твой“.

3. „На вырванне завітъ“. [*Записано Шишацкимъ-Илличемъ, 1858 г.*]. Взявши кій осиновый, сухой берестъ изъ пустой ямы, вышедши, сказать:

„Не я тебе палю, а осыковый кій пустоі ямы берестъ палыть; якъ берестъ отъ огню корчытьця, такъ беззаконную Юду або Юдыху, місячнаго відьмача або відьму, щобъ корчило и ломало; якъ на осыці Юда вішався, такъ сей відьмачъ, або відьма, щобъ вішалысь безъ перестані“.

4. При собираніи травъ. [*Записано въ Саратовской губерніи*]. „Святый Одамъ оравъ, Іисусъ Хрыстосъ насіння дававъ, а Господь сіявъ, а Маты Божа полывала, та всімъ православнымъ на помічъ давала“.

5. „Приговоръ до маку“. „Якъ неможна изъ цёго маку нікому щоту знимати, такъ бы не можна людямъ на мене, раба Божого N, гніва класти, до суда суднёго, до віку вічнёго и до гроба Божого“. Приговорюючи, держи макъ у правій руці, обсипъ себе и очеркны нимъ себе округи тамъ, де станешъ. Макъ для сёго святять у Праву Середу“.

Г. Залюбовскій.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТАЯ.

Человѣкъ.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Понятіе о человѣкѣ очень просто: родился одинъ отъ другого, какъ и въ настоящее время рождаются.

[*Литинскій уѣздъ*]. Суевѣрныхъ понятій о человѣкѣ очень мало; нѣкоторыя изъ нихъ относятся къ возрасту дѣтскому, а нѣкоторыя относятся къ возмужалости.

[*Винницкій уѣздъ*]. Человѣкъ — твореніе Божіе.

[*Тараща*]. „Негодыться переступаты черезъ того, хто ще росте, бо не буде бильше росты. А якъ буває переступышъ, то треба переступыть назадъ“.

Члены человѣческаго тѣла.

Зубы. [*Тараща*]. „Якъ выпадають у дітей зубы, то щобъ тісны пороелы, того треба зуба взять, закынуть на пічъ, та й сказать: „мышко, мышко! на тобі костяного зуба, а мыні дай залізного“.

[*Рудаковка*]. „Якъ істы, що мыша погрызла, то крішкы будуть у того зубы“.

Брови. [*Дударі*]. „Якъ у кого на переноссі бровы сходятся одна зъ другою, то й буде нещаслывый.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Если зудитъ правая бровь, то будетъ плачъ, а если лѣвая, — то утѣха.

Руки. [*Дударі*]. „Негодится давать старцеві лівою рукою хлібъ, або грошы“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Руки вверхъ не нужно поднимать, потому что „це хрестъ диявола“.

Ногти. [*Будаевка*]. „Якъ позрізуешъ ногті, то треба іхъ у пазуху забірать, черезъ те, що чортъ, якъ понаходыть, то пошые собі шапку, то ёго ніхто вже й не побачыть, а шапка звется тая — невыдымка“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Срѣзанные ногти не нужно бросать куда попало, а спрятать за пазуху. Это нужно дѣлать для того, что на страшномъ судѣ, когда ангелъ будетъ переводить души умершихъ черезъ мостикъ, тонкій какъ соломинка, и спроситъ: гдѣ ногти? и если ихъ не окажется, то шедшій долженъ будетъ искать ихъ до тѣхъ поръ, пока всѣхъ не соберетъ.

Ноги. [*Дударі*]. „Якъ сыдишь на лаві або на стільці, то не можна гойдать ногою; кажуть, чорта гойдаешъ“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Если кто притворитъ себѣ дверью ногу, — знакъ, что будутъ гости.

„Пьята“. [*Будаевка*]. „Негодытьця пъятою крутыть на земли, бо якъ хто небудь ступыть у ту ямку, то заразъ короста нападе“.

Разныя дѣйствія.

Умыванье. [*Будаевка, Проскуровскій уѣздъ*]. „Якъ умываешься, до негодится після рукамы брызкать, бо зъ того чорты плодятця. Кылько упаде брызокъ, стылько и чортівъ уродится“.

Утиранье. [*Тараща*]. „Нетреба утыраться настільныкомъ, щобъ люде не гудылы“.

Ношеніе палки. [*Уманскій уѣздъ*]. Мужчины начинаютъ ходить съ палками съ сорока лѣтъ, она служитъ помощью человѣку. Такъ съ малыхъ лѣтъ онъ ходитъ на четырехъ (ползаетъ), въ зрѣломъ возрастѣ на двухъ (на ногахъ); подъ старость на трехъ (на двухъ ногахъ при помощи палки), а въ дряхлости опять на четырехъ (на рукахъ и ногахъ).

[*Житомирскій уѣздъ*]. Хожденіе мужчинъ съ палками начинается съ шестидесяти лѣтъ.

[*Харьковскій уѣздъ*]. Мужчины обыкновенно начинаютъ ходить съ

палками послѣ женитьбы, но это не исключительно, — ходятъ съ палками и неженатые — „парубкы“.

[*Луцкій уѣздъ*]. Съ палками ходятъ только тѣ, которымъ по слабости здоровья необходимо бываетъ на что нибудь опираться.

Потягиванье. [*Рудьковка*]. „Не годится потягатьця на людыну, бо вмре, або занедужае. На стѣну, кажуть, треба потягатьця“.

Свистанье. [*Дударі*]. „Якъ свистіть у дворі, то буде пусто“.

Чиханье. [*Проскуровскій уѣздъ*]. При чиханьи посторонній долженъ сказать: „на здоровье“, а чихнувшій: „дзінькую, вашеці, за добре жичення“. Чиханье днемъ означаетъ будущую честь и вообще служитъ хорошимъ признакомъ, но ночью наоборотъ. Говорятъ, что щекочетъ по носу близъ стоящій „упиръ“, и если чихнувшій хоть самъ себѣ не скажетъ: „на здоровье“, онъ умретъ въ скоромъ времени.

Плеванье. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Не нужно ни на кого плевать, потому что за это на томъ свѣтѣ плюнувшій будетъ лизать горячую сковороду.

„Ідучи, або идучи куды“. [*Г. Залюбовскій*]. „Во имя Отца и Сына и Святого Духа. Амінь. На марті місяці, на неділі на седмыці, на тайностраствыці, у горахъ у пещерахъ, стояла Божа церковъ соборна, треглава; у тій церкві престолъ стоіть, на Престолі Владычиця Мать Пресвята Богородыця спочивае и Господь Богъ пребывае, и анголи Божыі трепещутся. Сохраны мене, Господы, раба Божого N, во дни и въ часы и въ получасы, по всякъ часъ, на уеяке время Христове и помылуй відъ ворога и супостата, відъ летучого и відъ ползучого, відъ мужеського и відъ женьського полу, защиты мене, Мать Божая, Пресвятая Богородыця, своею нетлінною рызою отъ землі и до неба. Слава тобі, Господы, Слава тобі, Господы, Слава тобі Господы, и Сыну и Святому Духу. Аминь“. Це читать тричи.

„Щобъ ніхто не спортывъ у хаті, або на свадьбі“. [*Г. Залюбовскій*]. „Увійды у хату, подывысь на усі стороны, на сыдячихъ и стоячихъ и кажи: „Смерку, смерку! Замыкаешъ засіки и башты, — замкны моімъ ворогамъ роты, щобъ проты мене новорожденного, молытвенного и хрищенного раба Божого N, рота не роззявыли и языка не обернули, худого слова не проговорыли“.

„Гостѣванье“. [*Борисполь*]. „Якъ ідешъ до кого у гості, дакъ посыдь по-переду дома трохы, якъ гость, щобъ у гостяхъ хороше прыймалы“.

Благословеніе родителей. [*Ушицкій уѣздъ*]. Благословеніе родителей имѣетъ чрезвычайно большую силу; такъ если родители не благословляютъ своего дитяти, то изъ него ничего не будетъ хорошаго.

Благожеланія вообще. [*Проскуровскій уѣздъ*]. „Щобысь ся мавъ, якъ свята земля. Щобы васъ Богъ не опускавъ. Бугъ заплацъ. Щобъ тебе щастья ся трімало. Най васъ Богъ споможе. Най васъ Богъ благословить. Дай, Боже, здоровля. Дай, Боже, щастья. На щастья, на здоровля, на щасливу долю“.

Проклятіе родителей. [*Литинскій уѣздъ*]. Проклинать своихъ дѣтей считаютъ большимъ преступленіемъ. Особенно непозволительными проклятіями считаютъ такія: „а щобъ ты дубомъ ставъ, а щобъ ты камінемъ ставъ, а щобъ ты здубывся, а щобъ тебе лыхе взяло“ и проч. Утверждаютъ, что такія проклятія, а особенно матери, очень часто исполняются, и тогда плачъ матери напрасенъ. Какъ фактъ, оправдывающій такое понятіе, указываютъ на два каменные столба, находящіеся около селенія Березной; вѣрятъ, что это — дѣти, братъ и сестра, проклятые своею матерью. Объ этомъ разсказываютъ такую легенду:

„Когда-то одна женщина изъ селенія Березной вышла въ поле съ своими дѣтьми, сыномъ и дочерью, жать рожь. Во время работы дѣти лѣнились и очень часто стояли праздно, о чемъ-то между собою разговаривая. Мать до того на нихъ разсердилась, что начала ихъ проклинать и между прочимъ сказала: „а щобъ вы каменямы поставалы.“ Проклятіе ея сейчасъ же исполнилось: дѣти ея дѣйствительно окаменѣли“.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Въ осуществленіе родительскаго проклятія вѣрятъ, какъ въ дѣло сбыточное и неминуемое.

[*Холмская Русь*]. Родительское проклятіе отдаетъ дѣтей въ распоряженіе дьявола, иногда душу и тѣло вмѣстѣ, а иногда одну только душу.

[*Харьковскій уѣздъ*]. Сила родительскаго проклятія ужасна: она дѣлаетъ дѣтей несчастными.

Брань и проклятія. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Во время ссоры народъ употребляетъ чрезвычайно много брани и проклятій. Такъ: „Щобъ тебе чортъ взявъ. Щобъ тебе кольки вкололи. Щобъ тобі маму мордовало. Щобъ ти здурівъ. Щобъ ти дорібку не мавъ. Сто чортівъ въ твою матіръ. Щобъ тебе перунъ забивъ. Щобъ ти віявся якъ вітеръ. Щобъ ти ходывъ съ круга світа. Щобъ ти посивіла. Щобъ ти не зникла. Трясця твою матіръ. Щобъ тебе покрутило та поломило. Сто сотъ твою матіръ. Щобъ ти голову зломавъ.

Щобъ тебе ще маленькимъ лихо взяло. Дрантя погане. Скотъ поганый. Шельма. Потороча. Чортъ твою маму паривъ. Чортъ би твою ма. Мара світова. Напивбися золы. Щобъ ти въ Бога ласки не мавъ. Наівбися лиха. Щобъ на тебе вся біда злізлася. Щобъ тебе лихо побило. Щобъ тобі очи повилазили. Щобъ тобі покрутило. Щобъ тобі позавертало. Нехъ тебе чортъ візьме. Вилюку клапоухий. Щобись світа не бачивъ. Лихо мамі твоій. Негідна. Псы въ тебе гонили. Гопивъ би ти собі маму. Дідько въ тебе цілувавъ. Богъ би тебе скаравъ. Подлий. Волоцюго. Заволоко. Лярво. Хлипитуро. Злодію. Розбійпику. Ледащице. Ницъ доброго. Щобись лопъ та трісъ. Щобъ ти щастья не мавъ. Чортъ бы тебе взявъ. Щобъ ти не вилізъ зъ біды. Непотрібний. Гій, гій на тебе. Навиджений. Щобъ по тобі вість тілько прийшла. Щобъ ти зъ димомъ пішовъ. Свиніе. Паршивий. Смердячий. Поганий господару. Пся тисячу твою ма. А щобись не дождавъ до вечора. Негідний, и проч".

Сны. 1. Якъ сниться, що хто тобі каже, що ты вмрешъ черезъ годъ, або такъ який часъ, то це значить, що вмруть твоі злидні черозъ стілько часу.

2. Якъ снится, що падаєшъ, то то ростешъ.

3. Якъ бъешъ кого нибудь въ ночі, то хто нибудь прибъетьця.

4. Якъ приснятьця грибы сушени, то це проты якого нещастья.

5. Якъ снятьця яйця, то буде сварка.

6. Якъ снитьця, що місяць въ вікно бъе, то буде женихъ; якъ снытьця повный, то буде старый, и не швидко, а якъ молодыкъ, — то молодый и швыдко. Такъ само и парубкові.

7. Якъ снитьця жито, то це проты добре, а якъ пшениця, то буде яке небудь нещастья.

8. Якъ снытьця пожежа, то буде сварка.

9. Якъ пчолы снятьця, то буде пожежа.

10. Якъ снятьця коні, то буде слабость.

11. Якъ снытся, що въ тебе виросли вусы, або волосъе, або що, то це значить, що въ тебе буде яка небудь прибыль.

12. Якъ снытьця дідъ, баба, хлопець и дівчина, то це противъ поганого я якъ чоловікъ, або жінка, молоді, то добре.

13. Якъ снытьця, що выстрелишъ изъ рушныці, и піде великій гулъ, то получишъ звістку яку небудь.

14. Якъ снытьця квітка ясна, то добре, а якъ темна, то погано.

15. Якъ гадину во сні вбъешъ, то це значить, що збавився відъ свого ворога.

16. Якъ манахъ приснытьця, до то чортъ тобі привижуетьця.

Битье о закладъ. [*Ушицкій, Остерскій и Переяславскій уѣзды*]. Битье объ закладъ бываетъ между молодежью, особенно на „вечорницяхъ“; тутъ-то каждый парень желаетъ показать свою неустрашимость. Закладываются больше принести что нибудь изъ кладбища, или изъ лѣса. Тотъ, кто вызывается самъ на подвигъ, непремѣнно проиграетъ, потому что чортъ гонитъ его прочь.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Не можна йты въ закладъ, бо на того, хто йде прыносыть тамъ що, усі чортяки напустятця“.

[*Житомірскій, Литинскій, Луцкій, Грубешовскій и Проскуровскій уѣзды*]. Битье объ закладъ непремѣнно окапчивается для смѣльчака несчастіемъ.

Присяга. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Присяга, по народнымъ понятіямъ, есть чрезвычайно важная вещь: ложно-присягнувшій будетъ непремѣнно пораженъ какимъ-нибудь несчастьемъ.

Клятвы бываютъ различны, но наиболѣе важною и распространенною считается та, произнося которую клявшійся беретъ въ ротъ немного земли.

Сохранилась впрочемъ и теперь клятва надъ заряженнымъ оружіемъ.

Заклинанія.

I. Одъ себе заговорювать. [*Зап. Ал. Шишацкимъ-Илличемъ. Нап. въ Черн. Губ. Вѣд. 1861 г., стран. 118. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „На морі на лукоморі стоіть дубъ, підъ тымъ дубомъ камень, на камені лежить кровъ; хто тую кровъ лызатыме, то й мене, раба Божого N, скушатыме“.

II. Любовныя. [*Каневскій уѣздъ*]. „Треба выйты до воды у півночы, положыть на воду кладку, стать на кладку босымы ногамы, трястысь и казать такъ:

а) „Трясу, трясу кладкою, кладка водою, а вода купыною, а купына чортамы, а чорты козакомъ N, щобъ ёго тряслы, тряслы, та й до мене принеслы, до нарожденної, хрещенної и молытвянної рабы Божої дівчыны Марусі“.

б) „Отець домовый! скочъ до долу, та прынесы мого Ивана до мого дому; несы ёго душу, несы ёго кості, несы ёго жывітъ и біле лыце и щыре сердце, якъ найскорійше, якъ найпрудчійше: въ цей часъ, въ цю годыну. Біжы прудко, біжы хутко, якъ цей дымъ біжыть у гору, щобъ ты такъ прудко та хутко прынісъ нарожденного, хрещенного и молытвянного раба Божого козака N до дому мого“.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Треба на молодыку войты на двіръ и говорыть до місяця тры разы:

в) „Місяцю Владымыру, ты высоко літаешъ, ты все бачышъ, ты все чуешъ, якъ невольныкы й невольныці плачуть, за батькомъ та за матірью, за діткамы маленькымы; якъ корова за телямъ, якъ лошыця за лошямъ, якъ ослыця за ослямъ, якъ море за моремъ. Даруй же, Господы, щобъ такъ за мною нарожденною, хрещенною и молытвянною рабою Божою Марусею Грыцько плакавъ“.

„Посля того прочытать тры разы: „Отче нашъ“ и „Богородыце Діво“.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Говорыть це треба, якъ іты до хлопця:

г) „Усі передъ тобою, місяцю, и я нарожденна, хрещенна, молытвянна раба Божая Маруся. Саме голо зерно пшеныці, сонце мыні у вічы, місяць мыні у плечы, Матіръ Божа попередъ мене. Якъ отъ Бога, такъ и отъ тебе, Иване, уся ласка, доброта на мене. Я проты тебе зъ ласкою, ты до мене зъ добротою и зъ ласкою. У мене очы соколыны, а бровы соболыны, а у тебе добра ласка на мене нарожденну, хрещенну и молытвованну рабу Божую Марусю. Я до тебе на соколі іду, ты жъ глянь на мене соколыными очыма и прыверныся до мене своімъ добрімъ и матерыньскымъ серцемъ до нарожденної, хрещенної, молытвянної рабы Божої Марусі“.

д) „Зірочко вечірняя и світовая! Позычте мыні того кубочка, що Сусъ Хрыстосъ рукы мые, а я вамъ тоді верну, якъ хрещенного, нарожденного и молытвъяного козака Ивана до себе прыверну“.

(Це треба казать зъ вечора, скоро зіркы зайдуть):

„Вы зоры-зорныці, васъ на небі тры сестрыці: одна нудна, друга прывітна, а третья печальна. Беріть голкы и шпылькы, гордове каміння; быйте ёго и печіть, паліть и нудіть; ны дайте ёму ні спать, ні лежать, ні істы, ні пыть — другыхъ любыть. Тягніть до мене хрещенного, нарожденного и молытвованого козака N, до нарожденної, хрещеної, молытвъяної рабы Божої дівчыны N“.

(Це треба казать у півночы на дворі, коло покутя):

— Добры вечіръ тобі, огненный бугало“!

— Здорова хрещена, нарожденна, молытвъяна раба Божая дівчыно! — Куда ты летышъ?

— Полечу ліса палыть, а землі сушыть, а травы въялыть. — Не леты жъ ты, огненный бугало, ліса палыть, землі сушыть, а травы въялыть! Полеты жъ ты, огненный бугало, до козака у двіръ, де ты ёго спобіжышъ, де ты ёго заскочышъ: чы въ лузі, чы въ дорозі, чы въ наідкахъ, чы въ напыткахъ, чы у вечері, чы у постелі, — учыпыся ты ёму за серце, затомы ты ёго, запуды, запалы ты ёго; щобъ вінъ трясся и трепетався душею и

тіломъ за мною нарожденною, хрещеною, молитвъяною дівчыною N, щобъ вінъ мене не запывъ, не заівъ и зъ іншымы не загулявъ, усе мене на помысляхъ мавъ. Тягніть до мене нарожденної, хрещеної и молитвъяной дівчыны N, нарожденного, хрещенного и молитвъяного козака N".

— Добры вечіръ тобі на вечорыно. — Здорова нарожденна, молитвена, хрещена. У тебе кінь Халамынъ, у мене сынъ Саламынъ. Возьмы коня Халамына, та посады Саламына; мечъ ёму дай у рукы, пошлы ёго на села, на города, та на болота, на усякі міста, де ёго спобіжышъ, де ёго заскочышъ, тамъ ёго січы, тамъ ёго нуды, тамъ ёму не дай ны спать, ны лежать, ны пыты, ны істы, ны пыть, ны іншыхъ любыть. Щобъ въ цей часъ и мынуту до мене прыбувъ нарожденный, хрещеный и молитвованный N до мене дівчыны N".

„Це треба казать на покуті на дворі".

„Выйты въ ранці, чуть стане сонце зходыть и тоді, якъ не буде хмарно на дворі, стать передъ сонцемъ и казать:

— Добрый день тобі, сонечко яснее. Ты святе, ты ясне-прекрасне; ты чысте, велычне й поважне; ты освіщаешъ горы и долыны и высокыі могылы, — освіты мене, рабу Божу передъ усімъ мыромъ: передъ панамы, передъ попамы, передъ царямы, передъ усіимъ мыромъ хрыстыяньскымъ: добротою, красотою, любощамы й мылощамы; щобъ ні було ні любійшоі, ні мылійшоій одъ рабы Божоі нарожденної, хрещеної, молитвъяної N. Яке ты ясне, велычне, прекрасне; щобъ и я така була ясна, велычна, прекрасна передъ усімъ мыромъ хрыстыяньскымъ на вікы віковъ амінь" (це треба говорить тры разы и „Отче нашъ" и „Богородыцю" шепсъ тры разы".

[*Проскуровскій уѣздъ*]. е) „Зори, зірниці, есть васъ на небі три рідни сестриці, четверта хрещена, порожденна Марія. Идіть ви, зберіть ви красу покладіть на хрещенну, порожденну Марію. Якъ ви ясни, красни меже зорами, щоби була така красна межи дівками. (Це такъ говорить дівчина въ вечері, якъ хоче щобъ іі хлопці любили). Сонечко, ясне, красне, освічаешъ гори, долини, освіти мое личко, щоби мое личко було ясне-красне, якъ сонечко. Позбавлю я росу а збавлю зъ жінокъ, съ панівъ повагу, съ попівъ пиху, съ парубківъ гордость, а зъ дівокъ красу".

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Дѣвушка, желающая нравиться парнямъ, должна дѣлать слѣдующее:

Уворовать подволоку отъ плуга, принести домой и, обходя три раза кругомъ хаты, говорить: „якъ ся тягнуть плуги съ каждоі хати идучи въ поле, щобъ такъ ишли до хрещенної, порожденної (такоі-то) кавалери зо всёго села и якъ не можуть безъ плуга и орання хліба істи, щобъ такъ не могли безъ мене сісти".

„Якъ дівчину очарують, то вона умивається въ непочатій воді и приговорює: „Хрещенна, порожденна Марія збиралася до церкви, бере на себе шовкову сорочку, шовкову спідницю, шовковий фартушокъ, золотий вінокъ. И шла жъ вона до церкви, переходить ей чарівниця, ліходільниця, що лихо робить. Пищала жъ вона, скритала жъ вона, — ніхто не чувъ, ино чула Матінка Божа. Матінка Божа приходить до неі: „Чого жъ ти пищишъ, чого жъ ти кричишъ?“—Маріе, якъ же мені не скричати, коли зъ мене чарівниця шаты зъ мене збирае, а въ чари, въ біду вбирае.“ Взяла ii Матінка Божа за праву руку, а святый Демьянъ за ліву, повели ii на Ёрданъ ріку, посадили ii на золоте крисло, вмивають ii відъ нігъ до голови відъ чарівъ. Матеръ Божа вмиває, а въ шати добре вбирае“.

По окончаніи заговора хухнуть три раза на воду, въ которой умывались, и вылить въ такое мѣсто, гдѣ никто не ходилъ. Черезъ три дня заговоръ повторяется.

ж) „Якъ прычарувать дівчину, або жинку, або й хлопця? Возьмы чубукъ и скрізъ нёго пропусты трычи воды зъ рота, черезъ зубы, приговорюючи трычи: „Стою на порозі, выжу сволокъ, а зъ сволока на плямку, а зъ плямки на N (таку-то). Якъ маты моя за мною побывается, такъ бы за мною убывалась N“. Після обнесы ту воду, колы можна, трычи округы того, кого хочешъ причаровать и дай ёму выпыты; а колы не можна обнесты, то візьмы зъ стакана трычи въ ротъ воды тыеі и трычи вылый изъ рота опъять у стаканъ и тоді дай выпыты“.

з) „Піймай голуба, выймы изъ живого очи, ёго самого пусты, а очи изсуши и зітры такъ, щобъ бувъ одынъ тылькі білый попелець. Потімъ дай выпыты, кому слідъ, приговорюючи: „якъ голубу безъ очей, такъ бы тобі, раба Божа N, за мною, безъ ночей“.

и) „Щобъ відстала на половыну:

„Треба робыть такъ якъ въ первому заговорі, но до половины чубука, и прыказывать: „Якъ маты за мною не дуже побывается, такъ бы и за мною не убывалась N“. Дать выпыть тыі воды, но лыть воду въ протывну сторону“.

і) „Вералы дівки ложку у парубка, швірень одъ білоі кобыли и яйце съ підъ білоі квочки, що сидить. Зварили кашу проты неділі у ночи, вкинулы те яйце, тоею ложкою помішалы и закопалы, — де збіраєтця улыця, забылы тамъ той швірень и ту ложку та ще й потанцювали на тому місці. До вже, де ходыть, не ходыть парубокъ, а туды такъ якъ цуркою тягне. Таки мусыть прыйты на шкворівщину. Навітъ собака, де бігае, не бігае, а прыбіжить туда, попюхае, сяде та такъ и завые“.

к) [*Проскуровскій уѣздъ*] „Якъ жінка хоче, щобъ ii чоловікъ любивъ,

то бере трохи воску съ того креста, що дають мертвецю въ руки, и шматочокъ креста, що стоіть на роздорожу, кладе це въ хустку, що ноги мертвому завъязують, та й зашие все въ ёго сорочку".

Къ суду. [*Каневскій уѣздъ*]. а) „Вы стіны не будьте німы, вы сволокы підеймітесь; лыхы речы, лыхы мысли на добре перевернитесь, бо (така-то) іде чорнымъ воломъ, щобъ ставъ моімъ ворогамъ языкъ коломъ".

б) „На коні іду, а гадюкою поганяю, усімъ, усімъ моімъ непрыятелямъ и супостатамъ роты затыкаю. Гадючый хвістъ а жабъяче черево, якъ прыіду я мыжъ паны, то щобъ сталы воны якъ сухе дерево".

в) „Лаво, лаво, становысь на-право! Якъ тобі на-право не ставаты, гыльлямъ не маять, лыстямъ не трепетать, щобъ такъ на мене ворогамъ и супостатамъ и непріятелямъ ротівъ не роззявлять, очей не вытрыщать на мене нарожденну, хрещену, молытвяну дівчыну N".

г) „Камъяны сіны, камъяны стіны, камъяны столы, камъяны паны, камъяне вино пъють. Колы воны будутъ те выно пожыраты, тоді на мене будутъ роты роззявляты и очы вытрещаты".

д) „Добры-вечіръ тобі, царю бузнычый (у бузыні сыдыть бы то царь), добрый чоловиче! що тому буде, що батька й матіръ убывъ, зъ сестрою гріхъ зробывъ? И нічого не було: терлось та мъялось, та й такъ зосталось. Щобъ же такъ зосталось моє діло рожденної, хрещенної, молытвованої рабы Божої, чы тамъ раба Божого N".

(Треба выйты на порігъ у темный вечоръ и прымовлять до ночи три разы):

е) „Нічъ темна, нічъ тышна, сыдышъ ты на коні буланому, на сідлі соколыному, замыкаешъ ты коморы, дворці и хлівці, церквы й монастыры и Кіевськы престолы. Замкны моімъ ворогамъ губы и губыща, щоки й пращокы, очы й праочы, щобъ воны на мене нарожденну, хрещену и молытвовану рабу Божую зубівъ и очей не вытрыщалы, гніва въ серці не малы, щобъ усе поважалы и въ добріхъ мысляхъ малы".

ж) „Иду я зъ хаты, за мною Сусъ Хрыстосъ и Божая Маты; Мыколай на порозі,— помога мыні въ дорозі". Це говорять не только тоді, якъ идуть позываться зъ кымъ небудь, а и тоді, якъ идуть куды въ дорогу.

з) „Иду я до папівъ, ангелы Хрыстові на правімъ плечі, Богоматіръ мыні у помочі, іхъ нічъ, а моя річъ, іхъ коменъ, а мій верхъ. Не сама я йду— зъ Божою помочю, зъ медвежою силою, зъ вовчымы зубамы, совынымы лапамы. Вовчыми зубами одгрызуся, ведмежою сылою одборюся, — я цёго найства ничего не боюся".

и) „Иду я зъ дарыкомъ и зъ паскою,— до мене паны зъ доброю ласкою;

я зорою піднережуся, та нікого не боюся. То дымъ, а то овечка,—не скажуть мыні ны словечка".

к) „Господы мылостывый, стань мыні на помічъ зо всімы святыми; не моя то похвала — Пресвятої Богородыці похвала и честь и ій слава одъ ныні и до віку. Яко болящая прибліжается родіті, въ болізні своій воскрыча, и якъ важко малымъ дітямъ за матернею харчею, — щобъ було такъ важко и жалко рабамъ біса, судьямъ, протывныкамъ, ненавыстникамъ и усімъ ворогамъ моімъ за мною, рабомъ Божімъ N".

л) „Помяны Господы царя Давыда и усю кротость. Царь Давыдъ сократывъ небо и землю и насъ грішныхъ; — такъ, Господы, сократы рабовъ бісіхъ, усіхъ судей и усіхъ протывныківъ передо мною, и мене грішного, раба Божого N, передъ нымы".

м) „Я до начальства иду, по Божому сліду господнімы стопамы, нехай начальству стануть очи стовпамы. Щобъ на мене нарожденного, хрещенного и молытвованого раба Божого очей не вытрыщалы, рота не роззявлялы. Якъ радуются паны лисыцямъ и куныцямъ, щобъ такъ радовалысь моімы словамы".

Объ удачной охотѣ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. „Якъ якій мисливий (охотникъ) хоче добре стреляти, то вінъ иде въ Страсну Субботу у церковъ, та якъ скаже батюшка: „Христосъ воскресъ", то вінъ не говорить: „воистину воскресъ", а все: „я стриляю, я стриляю", то тоді вже, щобъ ни попалось,— усе убье!"

Относительно воровства. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Для того, чтобы во время воровства кто нибудь не проснулся изъ спящихъ въ домѣ, воръ зажигаетъ свѣчу, сдѣланную изъ жира мертвеца. Говорятъ, что если эта свѣча горитъ, — всѣ въ домѣ будутъ спать какъ мертвые.

Если у хозяина уворована какая нибудь вещь, и онъ хочетъ возвратить ее, долженъ бросить три гроша на нары въ то время, когда на нихъ несутъ умершаго на кладбище. Вслѣдъ за этимъ, вора начнетъ трясти лихорадка и если онъ не возвратитъ уворованную вещь, — непремѣнно умретъ въ скоромъ времени.

Кладъ.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Кладовъ, по понятію народа, существуетъ множество, но всѣ они почти заклятые, и человѣкъ не можетъ ими пользоваться потому, что ими владѣетъ сатана. Клады эти прятались во время народныхъ войнъ, во время гайдамаковъ и татаръ. Обыкновенно деньги и другія цѣнныя вещи закапывались въ землю и ихъ поручали или чорту, или желали, чтобы кто нибудь воспользовался ими, и такіе счастливцы нерѣдко бывали. „Жилъ одинъ очень богатый крестьянинъ въ то время, когда нападали

татары и грабили народъ. Онъ имѣлъ нѣсколько сыновей; одного изъ нихъ хотѣли взять въ солдаты, онъ и запрятался въ сарай, на сѣно. Отецъ не зналъ, куда онъ спрятался, и, опасаясь за свои сокровища, вздумалъ закопать ихъ въ землю. Ночью онъ пришелъ въ тотъ сарай, гдѣ скрывался его сынъ, выкопалъ яму по срединѣ сарая и началъ носить туда деньги. Сынъ все это видѣлъ и, когда старикъ, высыпавши извѣстное количество денегъ, опять возвращался за таковыми, сынъ выходилъ изъ своей засады и каждый разъ набиралъ себѣ по шапкѣ денегъ. Когда старикъ, вынесши все свое сокровище, намѣревался засыпать землею, то привелъ барана и надъ этою ямой мучилъ его до тѣхъ поръ, пока не замучилъ на-смерть, потомъ засыпалъ яму и произнесъ: „щобъ такъ мучыло того, хто найде ці гроші“.

Клады очищаются посредствомъ огня; они горятъ большею частью въ великую субботу, ночью: нечистые — съ вечера, а чистые — передъ разсвѣтомъ; и кто видитъ, какъ они горятъ, въ особенности чистые, тотъ можетъ смѣло подойти и бросить на то мѣсто платокъ или портянку; деньги, въ такомъ случаѣ, подымутся на верхъ и останутся на такомъ разстояніи, какова толщина брошенной вещи, и человѣку не будетъ большаго труда взять ихъ; а если горятъ нечистыя деньги или заклятыя, то, по очищеніи, входятъ глубоко въ землю, и ихъ никто не находитъ.

„Въ селѣ Яновкѣ жилъ одинъ очень богатый крестьянинъ. По смерти его остались три сына, весьма богатые хозяева, но потомъ обѣднѣли; одному изъ нихъ ворожеи присовѣтывали идти ночью на „раздорожжа“ и тамъ, раздѣвшись до-нага, ждать пока запоютъ пѣтухи. Онъ такъ и сдѣлалъ. Въ полночь, видитъ онъ, идутъ цѣлою компаніей черти: одни играютъ, другіе танцуютъ, третьи курятъ табакъ, свистятъ, кричатъ и т. п. Черти прошли мимо его, не обративъ вниманія; такимъ же образомъ прошла и другая компанія; наконецъ, позади всѣхъ идетъ кривой чортъ. Поровнявшись съ стоявшимъ, чортъ спрашиваетъ: „зачѣмъ ты тутъ стоишь?“ Тотъ, разсказавши всѣ подробности, проситъ, чтобы чортъ далъ ему кладъ, за это онъ обѣщалъ ему свое дитя-калѣку. Чортъ, ругнувши его порядкомъ, сказалъ: „что ты мнѣ даешь такое дитя, что „ні Богові свічка, ні чортові огарокъ“, и при этомъ такъ хватилъ его въ „пыку“, что тотъ повалился на землю, а чортъ продолжалъ: „у меня есть много кладовъ съ деньгами, но такимъ дурнямъ, какъ ты, я не даю; моими деньгами владѣютъ всѣ богатые купцы, а ты хочешь, чтобы я, за такое негодное дитя, далъ тебѣ денегъ“,—и пошелъ себѣ дальше.

[*Харьковскій и Лубенскій уѣзды*]. Кладъ, по народному понятію, можетъ найти только тотъ, „кому на роду написано“. Когда закапываютъ кладъ, то его заклинаютъ на нѣсколько головъ; и если уже надъ нимъ пропало нѣсколько головъ, на сколько онъ заклятъ, то тогда кладъ тотъ дается вся-

кому. Иногда бываетъ такъ, что кто-нибудь услышитъ, на сколько головъ заклинается кладъ и притомъ неизвѣстно какихъ, тотъ употребляетъ хитрость: убиваетъ столько головъ животныхъ и бросаетъ на то заклятое мѣсто. Послѣ этого кладъ дается безъ труда.

[*Холмская Русь*]. Повѣрій про клады существуетъ множество, но всѣ они сходятся на томъ, что клады стерегутъ черти. Чистый кладъ можно взять безъ опасности потерять жизнь: стоитъ только подмѣтить, когда горитъ онъ, и бросить на мѣсто, гдѣ горитъ огонекъ, что-нибудь изъ одежды или обуви. Если брошенъ будетъ сапогъ, то кладъ будетъ въ землѣ по колѣно, если же бросить шапку, то придется рыть въ ростъ человѣка. Нечистый кладъ добыть труднѣе: здѣсь нужно необыкновенное присутствіе духа, при видѣ разныхъ привидѣній. Одно нечистое, скверное слово можетъ испортить все дѣло: кладъ, хотя бы уже и открытый, пойдетъ обратно въ землю и больше никогда не выйдетъ.

[*Литинскій уѣздъ*]. Клады, по вѣрованію народа, бываютъ двухъ родовъ: добрые и злые. Деньги и все драгоцѣнное закапываютъ въ землю, съ цѣлью или сокрыть отъ грабежа и насилія, или укрыть отъ завладѣнія прямыми наслѣдниками. Въ первомъ случаѣ — клады бываютъ добрые, а въ послѣднемъ — злые.

Человѣкъ скупой, зарывая свои деньги въ землю, всегда заклинаетъ ихъ, говоря: „щобъ ці грошы одкопали такі руки, які закопали“. Такими кладами постоянно завладѣваетъ чортъ, въ видѣ козы, кота, собаки. Отыскать такіе клады и воспользоваться ими очень трудно, потому что, предварительно, нужно отогнать чорта, который очень ревностно охраняетъ свое сокровище; впрочемъ, если кому и удается, то такіе клады никогда не пойдутъ въ пользу. Нашедшій такой кладъ непремѣнно будетъ воромъ, или разбойникомъ, или пьяницей, или наконецъ найденный кладъ будетъ у него украденъ. Мѣста добрыхъ кладовъ обнаруживаются или огнемъ, или привидѣніями, по большей части, въ видѣ дряхлыхъ, сѣдыхъ стариковъ. Если кто увидитъ, что горятъ деньги, и пожелаетъ воспользоваться ими, то долженъ непремѣнно на мѣстѣ появленія огня положить изъ чего бы то ни было крестикъ и бросить туда свою вещь. Опытные и расторопные всегда бросаютъ сапогъ, или подстилку изъ сапога, утверждая, что въ такомъ случаѣ горѣвшія деньги будутъ покрыты слоемъ земли такой толщины, какой толщины бываетъ подстилка; если кто броситъ шапку, то деньги горѣвшія войдутъ въ землю на глубину, соотвѣтствующую росту того человѣка. Если кому обнаружится мѣсто клада въ какомъ нибудь привидѣніи, то онъ долженъ это привидѣніе перекрестить и поклониться ему. Въ такомъ случаѣ привидѣніе само собой разсыпается кучей серебра или золота.

Утверждаютъ, что денегъ никогда не слѣдуетъ закапывать въ глиняныхъ сосудахъ, потому-что они очень глубоко войдутъ въ землю. Лучше всего закапывать деньги въ деревянныхъ ящикахъ.

[*Житомирскій уѣздъ*]. Вѣрятъ, что въ землѣ есть много зарытыхъ кладовъ. Они были зарыты во время старинныхъ войнъ богатыми людьми. Находка этихъ кладовъ, безъ особеннаго къ тому случая, невозможна по неизвѣстности, гдѣ они зарыты.

[*Винницкій уѣздъ*]. „Одинъ богатый шляхтичъ случайно открылъ подземелье съ желѣзною дверью, запертою висячимъ замкомъ. Отбивъ замокъ и растворивъ дверь, онъ увидѣлъ несмѣтныя сокровища: въ одной бочкѣ — золото и на немъ крестъ, въ другой — серебро и на немъ евангеліе, въ третьей мѣдь, а на ней сидящаго живаго пѣтуха-чорта. Шляхтичъ струсилъ, однако началъ набирать деньги въ шапку. Вынесши этихъ денегъ разовъ пять, онъ пришелъ и въ шестой разъ. Вдругъ чорный пѣтухъ говоритъ ему, указывая на крестъ и евангеліе: „вынеси прежде вотъ то, а потомъ бери сколько хочешь“. Шляхтичъ въ испугѣ послушался и, взявъ св. вещи, только успѣлъ выйти изъ подземелья, какъ все это мѣсто рухнуло и провалилось съ гуломъ“.

Вообще о кладахъ есть множество повѣрій. Кладъ можетъ являться въ хату въ видѣ старика съ сѣдою длинною бородой. До такого старика слѣдуетъ только дотронуться пальцемъ и сказать: „аминь“, то старикъ тотъ въ ту же минуту разсыплется деньгами.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Кладовъ очень много; трудно только отыскать ихъ, потому что они бываютъ „закляты“. Иногда впрочемъ деньги эти берутъ случайнымъ образомъ. Разсказываютъ, напр., слѣдующую легенду:

„Одинъ богатый старикъ, умирая, не хотѣлъ оставить денегъ своему семейству, а рѣшилъ ихъ закопать; чтобы сдѣлать это безъ свидѣтелей, онъ поразсылалъ всѣхъ домашнихъ; осталась только одна дочь, лежавшая на чердакѣ. Старикъ началъ бросать деньги въ выкопанную имъ яму и приговаривать: „яки руки загрібають, щобы ти и одгрібали“, затѣмъ легъ въ постель и умеръ. Дочь, слышавшая произнесенныя умершимъ слова, слѣзла съ чердака, взяла трупъ и его же руками выкопала деньги“.

Нѣкоторые клады закапываются на извѣстное число лѣтъ, по большей части — на семь. По прошествіи урочнаго времени, кладъ превращается въ какое-нибудь животное: свинью, кошку, собаку и т. п. Тогда слѣдуетъ только толкнуть это животное, и оно разсыплется деньгами.

Жилище, хозяйственныя постройки, орудія и утварь.

Изба. [*Ушицкій уѣздъ*]. „Первую избу построилъ сатана, но, построивши, не продѣлалъ оконъ, и въ ней было темно. Не зная что дѣлать, чтобы былъ свѣтъ въ избѣ, сатана взялъ мѣшокъ и давай носить мѣшкомъ солнечный свѣтъ; что принесетъ, выпуститъ въ хатѣ, а свѣта все-таки нѣтъ. Вотъ приходитъ Богъ и спрашиваетъ его, что онъ дѣлаетъ? Сатана говоритъ, что онъ построилъ избу, но въ ней темно, какъ ночью, а хотѣлось бы, чтобы было свѣтло, какъ бываетъ на дворѣ днемъ.

— Сколько ни тружусь, сколько ни ношу свѣта, а въ хатѣ все-таки темно и темно.

— Подари мнѣ, сказалъ Господь, то я сдѣлаю.

— Бери, а то мнѣ уже наскучило носить.

„Тогда Господь сдѣлалъ три окна, и въ хатѣ стало свѣтло. Съ тѣхъ поръ люди начали строить хаты“.

[*Литинскій уѣздъ*]. „До потопа люди не умѣли строить домовъ и жили подъ открытымъ небомъ. Послѣ же потопа, когда наступила сильная зима, Ной выстроилъ для своего семейства деревянный шалашъ, въ родѣ какой-то конурки, и въ ней проводилъ нѣсколько зимъ. Съ увеличеніемъ семейства Ноева, онъ построилъ большой шалашъ, наконецъ, усовершенствовавшись въ плотничьемъ искусствѣ, — онъ построилъ маленькій домикъ. Первые, послѣ Ноя, домики всегда строились безъ оконъ; одна женщина, желая освѣтить свой домикъ, схватила рѣшето и начала бѣгать по двору, желая уловить лучъ солнца. Во время этого занятія, ей явился какой-то человѣкъ, навѣрно ангелъ, и, посмѣявшись надъ нею, сказалъ:

— Дурна ты, баба. Взялъ затѣмъ топоръ, прорубилъ въ домѣ дыру и, такимъ образомъ, комната освѣтилась. Увидѣвъ это, женщина сказала:

— Все это хорошо, но какъ же я стану защищать свою избу отъ холода.

„Желая помочь ея горю, поясненный выше человѣкъ пошолъ на берегъ моря, нашелъ большую рыбу, вынулъ изъ нея пузырь и таковымъ закрылъ сдѣланное отверстіе въ домѣ, не отнимая тѣмъ свѣта. Съ того времени начали всѣ подражать той женщинѣ“.

[*Винницкій уѣздъ*]. Говорятъ, что до Соломона не было хатъ, и люди, большею частію, не были изобрѣтательны. Но разъ, посѣщая свое царство, Соломонъ увидѣлъ, что человѣкъ строилъ деревянную избу.

Закладины. [*Ушицкій и Проскуровскій уѣзды*]. Размѣривъ для избы мѣсто, вяжутъ дерево, потомъ копаютъ ямы для столбовъ, въ эти ямы сыпятъ рожь, для того, чтобы Богъ далъ житья и жизнь,— „довгый вікъ“, потомъ на ночь кладутъ въ каждый изъ четырехъ угловъ по „цѣлушкѣ“ хлѣба и стаканчику воды. Это дѣлается для того, чтобы узнать, счастливо ли то мѣсто, гдѣ закладываютъ домъ? И если на другой день застаютъ въ такомъ же видѣ хлѣбъ и воду, и если еще вода прибудетъ такъ, что переливается черезъ край, то это считаютъ весьма хорошимъ признакомъ, а если застанутъ хлѣбъ и воду тронутыми, то считаютъ несчастіемъ, и такой человѣкъ не охотно уже строитъ домъ, а иные сейчасъ обращаются къ знахаркамъ или же къ „ворожбитамъ“.

[*Переяславскій уѣздъ*]. Когда закладывается изба, то въ то время никто изъ постороннихъ не долженъ присутствовать, иначе тому будетъ большая бѣда: главный мастеръ можетъ заложить домъ на свою голову, и непремѣнно умретъ.

[*Будаевка*]. „Якъ закладують хату, то неможна дерева у-поперекъ дерева класты, щобъ не померлы“.

[*Будаевка*]. „Въ самый передъ, тамъ, де думаешъ становыть хату, треба на всіхъ чотырохъ углахъ понасыпаты по купці жита; та якъ переночуе тее жыто та ніхто ёго не займе, то тамъ можна хату строіть. А якъ переночуе та хто нибудь поворушыть жыто, то тамъ не можна строіть, черезъ те не можна, що тамъ чорты будуть товктысь“.

[*Будаевка*]. „Де треба строіть хату, до перше треба назначыть місце по всіхъ чотырохъ углахъ, понакопувать ямкы да й понасыпать пшеныці, якъ ні що не поість за трое сутокъ, то те місто благополучне и тамъ можна хату закладать“.

„Якъ хату роблять, то не можна быть по сволоку довбнею й сокырою, щобъ головы не болілы. Ще кажуть не буде въ тій хаті жыття доброго“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Назначивъ мѣсто для постройки дома, хозяйка печетъ нѣсколько хлѣбовъ и на одномъ изъ нихъ дѣлаетъ какую-нибудь замѣтку. Испекши хлѣбъ, осматриваютъ намѣченный: гладокъ ли онъ, или нѣтъ? Въ первомъ случаѣ хозяину будетъ жить хорошо; во второмъ — плохо, и тогда онъ обращается „къ ворожбітамъ“. Вечеромъ, въ день печенія хлѣба, берутъ кусокъ сухой овечьей шерсти, раскладываютъ на мѣстѣ, назначенномъ для постройки дома, и на шерсть ставятъ порожній горшокъ. На другой день, утромъ выжимаютъ шерсть, и если окажется хоть одна капля воды, то это служитъ очень хорошимъ признакомъ, и наоборотъ.

Окно. [*Литинскій уѣздъ*]. Окна, это — мѣста для ангеловъ. На окнахъ всегда, невидимо, сидятъ ангелы.

[*Переяславскій уѣздъ*]. „Негодыться у вікно плювать, бо на вікні сыдыть анголъ — Божый слуга“.

[*Винницкій уѣздъ*]. Соломонъ выдумалъ прорубать окна, а пока онъ не выдумалъ, то люди жили въ пустыхъ темныхъ домахъ.

Порогъ. [*Рудъковка*]. „Негодыться черезъ порігъ здороваться: полаешся съ тымъ“.

[*Будаевка*]. „На порозі гріхъ що небудь робыть, бо не буде воно такъ, якъ хочешъ“.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Не подавай воды черезъ порігъ, бо не оженисся“ (не выйдешь замужъ).

[*Проскуровскій уѣздъ*]. „На порозі не можна розпинаться“. Рубить что-нибудь на порогѣ опасно, такъ какъ послѣ этого будутъ бѣгать черезъ порогъ бѣшенныя собаки.

Ключи. [*Батуринъ*]. „Ключей на столі класты не годытьця, бо будешъ забуватьця“.

Столъ. [*Литинскій уѣздъ*]. Столъ — святое мѣсто: это тотъ же престолъ Бога.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Нельзя угощать на непокрытомъ столѣ, въ особенности, дѣвушку; въ противномъ случаѣ, мужъ ея будетъ лысый.

[*Переяславскій уѣздъ*]. „На столі гріхъ класты шапку, бо то місто самого Бога“.

Вѣникъ. [*Литинскій уѣздъ*]. Считается смертнымъ грѣхомъ ставить на покутѣ вѣникъ: его мѣсто въ углу, около печи.

[*Переяславскій уѣздъ*]. „Віникомъ не можна бытьця, бо якъ ударышъ, то непремінно на того чоловіка нападе короста“.

Кочерга. [*Литинскій уѣздъ*]. Кочерга пользуется уваженіемъ, какъ предметъ нужный для печи. Никто не посмѣетъ бросить ее съ пренебреженіемъ, гдѣ ни попало, а непремѣнно ставятъ ее въ углу, около печки.

[*Переяславскій уѣздъ*]. „Не можна кочергу на нічъ ставыть, а треба ложыть, также само й рогачі: якъ покласты іхъ, то воны будуть отдыхать и хозяйці дякувать, а якъ не покласты, то будуть лаять“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Ручкою отъ кочерги нельзя трогать огня, потому что ястребъ будетъ хватать куръ.

Помело. [*Литинскій уѣздъ*]. Помело пользуется уваженіемъ въ народѣ, какъ предметъ нарочно предназначенный для печки.

Выметанье. „Якъ лягають спать, до метуть хату черезъ те, що анголъ ходытыме; а якъ неметена хата, то туда вінъ и не прыйде. Це роблять, що-вечора, завсюды".

Заклинаніе ружья. „Іхавъ чортъ Хамеолъ, візъ сімъ мішківъ зъ піскомъ, забывавъ въ дуло пулю, кремень, воду и землю".

Сказавъ это, подуть въ ружье и опять продолжать: „Вверхъ летыть соколомъ, внызъ летыть осыковымъ колкомъ". Этими словами можно заговорить ружье, услышавши только выстрѣлъ, послѣ чего оно не будетъ убивать на самомъ даже близкомъ разстояніи и можетъ исправиться только тогда, когда его промоютъ сперва уксусомъ, а потомъ святою водой *).

„Зольныця". [*Проскуровскій уѣздъ*]. Деревянный сосудъ для золенья бѣлья. Сухого бѣлья въ „зольныцю" бросать нельзя: отъ этого дѣти заболѣютъ чахоткой.

Мотовило. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Въ два мотовила не нужно мотать, потому что скотъ будетъ бодаться.

Веретено. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Если оно упадетъ изъ рукъ пряхи и мальчикъ подастъ его, то нужно ущипнуть мальчика, чтобы онъ послѣ не падалъ при ѣздѣ на лошади.

Грабли. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Нельзя брать въ руки грабли на Рождество Христово, потому что куры будутъ портить гряды.

Кварта. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Это — жестяная посудина для питья воды. Доливать воды изъ кварты въ горшокъ, наполненный какою нибудь кипящею жидкостью — нельзя: отъ этого на губахъ явятся волдыри.

Каганецъ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Это — небольшой, глиняный сосудъ, который наполняютъ жиромъ, кладутъ туда фитиль и употребляютъ вмѣсто свѣчи.

Потухшій мгновенно „каганець" предвѣщаетъ смерть одному изъ жителей дома.

---

*) Напеч. въ Ворон. Губ. Вѣд. 1863 г., стр. 69. Сообщено Л. Н. Майковымъ.

Ножницы. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Если ножницы, упавши на землю, воткнутся острымъ концемъ, — это предвѣщаетъ гостей.

Погребъ. [*Переяславскій уѣздъ*]. „Негодытся исты, якъ ідешъ до погреба, бо якъ будешъ исты, то будуть жабы и мышы падать у варево“.

Сарай. [*Литинскій уѣздъ*]. При постройкѣ сараевъ, прежде всего, стараются узнать, не занято ли то мѣсто чортомъ. Для этого, передъ постройкою, кладутъ на ночь въ четырехъ углахъ избраннаго мѣста по краюшкѣ хлѣба и по горсти ржи. Если хлѣбъ и рожь останутся нетронутыми, то избранное мѣсто годится для постройки. Утверждаютъ, что въ сараяхъ, особенно предназначенныхъ для лошадей, всегда поселяется чортъ, а потому сараевъ тѣхъ никогда не слѣдуетъ освѣщать и въ нихъ нельзя свистать, чтобы тѣмъ не раздражить дьявола, который можетъ замучить лошадей.

Мельница. [*Ушицкій уѣздъ*]. Мельница есть постоянное жилище чорта, гдѣ онъ, по ночамъ, мелетъ табакъ и старается передразнивать людей, ночующихъ тамъ. Говорятъ, что въ мельничной печкѣ никогда не слѣдуетъ жарить сала, такъ какъ это можетъ раздразнить чорта. „Одному человѣку, который жарилъ въ мельницѣ сало и ѣлъ его, чортъ, незамѣтнымъ образомъ, втиснулъ ему въ руку, вмѣсто сала, лягушку, и человѣкъ тотъ едва не проглотилъ ее“.

Изъ мельницы не слѣдуетъ ничего брать въ домъ; взявшій изъ мельницы что-нибудь въ свой домъ непремѣнно переведетъ оттуда всѣхъ крысъ. Дерево изъ мельничнаго зданія ни къ чему не годится, развѣ только на сараи для свиней. Въ сараяхъ изъ мельничнаго дерева свиньи бываютъ очень плодовиты, подобно крысамъ. Свиней чортъ боится и потому не переходитъ съ мельничнымъ деревомъ въ ихъ сарай.

„Чортъ збудовавъ млына, але якъ будовавъ того млына, то геть все поробывъ, якъ и треба було, тылько тыі снасти, що трясе тую скрыню, що сыплють збоже, що надъ камнемъ вісыть, — ніякъ не мігъ зробыты, то вінъ, якъ млынъ меле, самъ стоявъ коло тыі скрыні да и трусывъ рукою, а на решті, якъ ёму уже наскучыла та робота, то и покынувъ ii. Бигъославъ св. Мыхаіла доробыты тыі снасті, то завжды треба було бы такого чоловіка, которы бы стоявъ возли скрыні, да и трусывъ бы его“.

Хозяйственныя орудія.

Возъ. „Зъ самого початку світа люде не малы возівъ, а іздылы літомъ и зимою на саняхъ. Нема такого майстра, щобъ зробывъ воза. Разъ и каже Богъ до св. Петра и Павла:

— Якъ маєте тутъ снуватыся изъ кутка въ кутокъ, то йдіте лучче пошукайте такого майстра, щобъ зробывъ воза для людей.

„Взялы святы Петро и Павло на себе сермъягы, взялы по куску хліба, кыя въ рукы и пійшлы. Идуть воны день, идуть другый, идуть и третій, пытаются воны людей:

— Чы не бачылы де майстра, жебъ мігъ зробыты воза?

— Нѣ, кажуть, не бачылы.

„Идуть воны зновъ дальше; ажъ-то підъ вечіръ прыходять до болота; дывлятся воны — стоіть хатка на курячій ніжці. Слухають, а въ тій хатці стрелъ, пукъ, тріскъ, крыкъ, гамъ, гвалтъ, — просто якъ у тому пеклі.

„Злякалыся Петро и Павло и вже хотілы втікаты, але жъ якъ трохы страхъ пройшовъ, — кажуть еденъ до другого:

— Чого мы маємо боятысь, ходимъ до хаты, подывымося: що тамъ робытся?

„Нарадылыся и пійшлы до хаты. Ввійшлы въ хату, ажъ тамъ стоіть візъ, чысто, гарно зробленый, навітъ зъ колесамы, а коло того воза працюе неборачысько чортъ. Вже на ёму ставъ и шумъ, а вінъ все такы не покыдае своеі праці: то потягне сюда, то туда, то въ двері, то въ вікно, а візъ зачепытся то колесомъ, то лушнею и неякъ не може выіхать зъ хаты.

„Забачылы святы Петро и Павло, же чортъ не може вывезты воза, кажуть:

— Э, теперъ той візъ буде нашъ!

— А що ты, чорте, робышъ? крыкнувъ св. Петро.

„Чортъ злякався, почувшы чыйсь голосъ, але жъ побачывшы, же святы Петро и Павло — знакомі люде, каже імъ:

— Отъ зробывемъ воза, але ніякъ неможна вывезты ёго зъ хаты.

— Э, дурню ты, дурню, каже Петро, дай намъ того воза, то мы ёго заразъ вывеземо.

— А выжъ що мыні дасте?

— А що тобі дамо: дамо овесъ, ячмінь.

— Добре, хай буде такъ.

„Петро и Павло взялы, розыбралы того воза и вынеслы на двіръ. Чортъ якъ забачывъ, що візъ уже на дворі, и каже:

— Теперъ колы уже візъ на дворі, то я ёго вамъ уже не дамъ.

— А колы не дасы, то мы тебе перехрестымо и не будешъ маты ні віза, ні овса.

— Ну, беритъ, каже, воза, та тылько скажить, що вы мыні даєте за ёго?

— Скажемо, тылько зложы намъ ёго такъ, якъ вінъ повыненъ буты.

„Зложывъ чортысько воза и зновъ просыть платы за візъ.

— Мы тобі казалы, що даємо тобі за твого воза очеретъ.

„Пошовъ чортъ въ очеретъ, а святы Петро и Павло завезлы воза до людей и далы ёго імъ. Отъ зъ-відкы пішовъ візъ. Теперъ нымъ іздять всі добрі люде; а ляхы, паны, богаты мужыкы заводять собі вже брычкы, нетечанкы, кочабрыкы, каріты, бачъ чого навыдумувалы, — ще десь то воны хытрійшы одъ самого чорта. А чортъ сыдыть въ очереті та полохає жабівъ, та тіхъ людей, котрі не боятся Бога“ *).

[*Ушицкій уѣздъ*]. „Візъ и колеса чортъ робывъ такъ, щобъ Богъ не бачывъ, десь въ кутку, але зробывшы воза не могъ ёго а ніякъ зъ-тамечка вывезты. Прыходыть до ёго Богъ и пытается:

— Що ты, Героде, робышъ?

— Зробывъ я воза, щобъ малы люде на чімъ іздылы.

— А ну, вывезы свого воза на улыцю.

„Геродъ мучывся, мучывся, та не вывізъ такы того воза, бо тый кутокъ, де вінъ ёго зробывъ, бувъ вельмы тісный: візъ не якъ не выходывъ. Бигъ до ёго каже тоді:

— Дурный ты, Героде, возмы, по ковалку розберы та й вынесь, а потімъ знову зложышъ.

„Геродъ такъ и зробывъ; але потімъ неякъ не могъ ёго зложыты. Що вінъ не робывъ, якъ не мучывся, а такы не зложывъ того воза, якъ піршы вінъ бувъ. Бигъ все дывывся и сміявся зъ ёго, а на решті Геродъ вельмы розсердывся: покынувъ того воза та й утікъ, а Богъ прислався святого Мыхаіла зложыты тей візъ, и святый Мыхаілъ якъ зложывъ, то мы тепіръ и іздымо возамы“.

[*Литинскій уѣздъ*]. Возъ — изобрѣтеніе Соломона. Разсказываютъ, что когда онъ ѣхалъ на изобрѣтенномъ имъ возѣ, то удивлялся самъ, какъ это дѣлается такъ, что переднія колеса не уйдутъ, а заднія никакъ не могутъ догнать.

Земледѣльческія орудія. [*Литинскій уѣздъ*]. Плугъ, рало, соха, борона, сани, вѣсы и проч. изобрѣтены Соломономъ. Богъ, изгоняя Адама и Евву изъ рая, далъ имъ только лопату и заступъ, и, до временъ Соломона, этими орудіями обработывалась земля. Объ изобрѣтеніи Соломономъ вѣсовъ разсказываютъ слѣдующую исторію: „Соломонъ былъ нелюбимъ матерью своею за то, что всегда называлъ женщинъ дурами. Однажды, послѣ изобрѣтенія

*) Записалъ Константинъ Жуковскій.

вѣсовъ, онъ началъ на нихъ что-то вѣсить. Въ это время проходившая возлѣ мать его спросила, что́ онъ дѣлаетъ? Соломонъ отвѣчалъ:

— Вѣшу женскій умъ съ собачьимъ г..... и удивляюсь, почему г..... собачье перевѣшиваетъ женскій умъ?

„Мать за это такъ разсердилась на Соломона, что велѣла одному изъ своихъ слугъ вывести его въ поле и тамъ умертвить, приказавъ принести, въ доказательство смерти Соломона, палецъ и сердце его; но слуга, сжалившись надъ Соломономъ и оставивъ его живымъ, отрубилъ ему только палецъ, который и принесъ своей госпожѣ, матери Соломона, вмѣстѣ съ сердцемъ убитой имъ собаки, выдавая его за Соломоново сердце. Соломонъ послѣ того долго ходилъ по міру оборваннымъ и нищимъ и въ то время еще болѣе усовершенствовался въ мудрости. Вслѣдствіе этого еще и теперь называютъ часто нищихъ и оборванцевъ премудрыми Соломонами“.

[*Ушицкій уѣздъ*]. О печкѣ, столѣ, лавкѣ, дежѣ, откуда взялся первый огонь и плугъ, кто научилъ людей пахать, сохѣ, косѣ, граблямъ, возу, санямъ, колесамъ, — народъ говоритъ, что все это выдумалъ самъ Богъ, для пользы человѣка. „Такъ, когда Адамъ изгнанъ былъ изъ рая, то Богъ далъ ему всѣ хозяйственныя орудія и сказалъ:

— Когда ты не хотѣлъ исполнить мою заповѣдь, то на тебѣ орудія, ступай, живи и обработывай землю“.

[*Винницкій уѣздъ*]. Еще въ раю, послѣ грѣхопаденія Адама и Еввы, Богъ, изгоняя ихъ, далъ Адаму заступъ, грабли, сказавъ: „иды Адамъ, землю загрібай“.. А Еввѣ, давъ прялку въ руки, сказалъ: „иды Ево, запрядаты“.

О происхожденіи косы говорятъ такъ:

„Однажды Соломонъ увидѣлъ, что на кузницѣ, крытой землею, выросла трава и люди тянутъ на кузницу вола, для съѣденія той травы. Соломонъ, зашедши въ кузницу, показалъ кузнецу, какъ сдѣлать косу и, набивъ ее на рукоять, заставилъ людей скосить траву и дать волу. Возвращаясь тѣмъ путемъ, онъ изобрѣлъ: плугъ, рало, возъ и т. д.

Одежда.

Шапка. [*Будаевка*]. „Шапкы на стілъ негодытся класты, бо кілько крышокъ на столі, то стылько буде вошей въ голові у того, що положывъ“.

„Негодытся дві шапкы надівать на голову; якъ хто надіне, то той два годы дурный буде“.

„У шапці гріхъ у хаті сідіть, бо богы есть“.

Рубаха. [*Каневскій уѣздъ*]. „Якъ надіваешъ нову сорочку у першый разъ, дакъ годыться ножыкъ кру неій трычы пропустыть“.

[*Таращ*а]. „Якъ хто сорочку часомъ на-выворотъ надіне, то хтось бытыме; то заразъ и просыть кого небудь, щобъ ударывъ, щобъ на тому вже й окошылось“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Если, при надѣваніи, рубаха сзади подвернется, это — признакъ, что кто нибудь побьетъ.

Если дѣвушка, мывши бѣлье на рѣкѣ, замочитъ свою рубаху, это предвѣщаетъ ей мужа пьяницу.

„Сорочку на-виворотъ надівають одъ сглазу“.

Штаны. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Если мальчику шьютъ первые штаны, то ихъ нужно начать и окончить въ одинъ присѣстъ; въ противномъ случаѣ, ему впослѣдствіи трудно будетъ найти невѣсту.

Сапогъ. [*Переяславскій уѣздъ*]. „Якъ ходыть въ однымъ чоботі, то вмре мати. Цёму старі не вірять, а тількы дітей лякають, щобъ такъ не робылы“.

Иголка. [*Переяславскій уѣздъ*]. „Неможна красты голокъ, бо хто украде голку, того на тімъ світі чорты будуть черезъ ушко проганять“.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Якъ хто кому голку дае, то треба вколоть по малэньку, щобъ не посварылысь“.

Пища и сосуды для нея.

Ложка и ножъ. [*Будаевка*]. „Негодытся стукать по столу ложкою або ножемъ“.

[*Борисполь, Переяславскій и Проскуровскій уѣзды*]. „Не можна по столу стукать ножемъ, бо буде въ семъі завсіды сварка“.

[*Батуринъ*]. „Негодыться по столу ляпать ложкою, бо будуть зубы боліть“.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Негодытся істы одною ложкою у двохъ, щобъ не посердытьця“.

„Негодытся ложокъ мыть, якъ сонце зайде“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Если къ вечеру ложки будутъ поставлены „стоймя“, то въ эту ночь никто въ домѣ спать не будетъ.

Дѣвушки не должны ѣсть большими ложками, такъ какъ отъ этого у нихъ будутъ слишкомъ развитыя груди.

Горшокъ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Если въ домѣ горшокъ розобьется, то говорятъ: „нехай на нимъ станеться“. Если положить топоръ на „припічокъ“, то горшки будутъ разбиваться.

Хлѣбъ. [*Тараща*]. „Негодыться одвертаты хлібъ надрізанымъ бокомъ до стіны, бо такъ люды одвертатемутця одъ хазяіна“.

[*Дударі, Каневскій уѣздъ*]. „Якъ надрізуе чоловікъ хлібъ цілый, то попереду черкае ножемъ навхрестъ и такъ каже:

— Господы благословы! А парубкові, або дівчыні не можна цёго робыть, бо воны ще нікого не хрестылы: не носылы до попа хрестыть“.

Соль. [*Каневскій уѣздъ*]. „Негодыться соли подавать кому небудь за столомъ, бо будуть лаятьця. Якъ хто подае кому небудь сіль, то нехай засміється, щобъ не сердытьця“.

Водка. [*Литинскій уѣздъ*]. Какъ фактъ, подтверждающій о неизбѣжномъ пребываніи чертей въ корчмахъ, разсказываютъ такую легенду: „Во время земной жизни Спасителя, одинъ чортъ, начальствовавшій надъ другими, жилъ себѣ въ небольшомъ домикѣ и отъ праздности вздумалъ дѣлать водку изъ „дывъ-дерева“.

„Однажды зашелъ къ нему Спаситель съ св. Петромъ и Павломъ, и чортъ, желая оказать имъ честь, началъ угощать ихъ изобрѣтенною имъ самимъ водкою. Спаситель отказался пить водку, но св. Петръ и Павелъ выпили по рюмкѣ. Послѣ первой рюмки, св. Павелъ пожелалъ выпить еще, а потому, обратившись къ чорту, сказалъ: „Га, добра твоя горілка, дай выпьемъ ще“. Чортъ далъ ему вторую рюмку, но св. Павелъ потребовалъ и третью. Наконецъ Спаситель началъ прощаться съ чортомъ; въ то время послѣдній, схвативъ съ св. Павла шапку, сказалъ:

— Перша чарка прыіздна, друга відъіздна а за третю заплаты.

„Случилось такъ, что ни у св. Павла, ни у св. Петра, ни у Спасителя не было денегъ, а потому Спаситель, обратившись къ чорту, сказалъ:

— Чекай; виддай шапку, а тобі буде заплата така: котори люды будуть вміраты зъ горілкы, тыхъ душы будуть твоі.

„Чортъ согласился съ этимъ и отдалъ шапку св. Павлу. Послѣ этого чортъ постоянно проживаетъ въ корчмахъ, гдѣ и подстрекаетъ людей пить водку до смерти, такъ какъ это его прибыль“.

Сало. [*Тараща*]. „Хто багато сала ість, то въ того губы товсты будуть“.

Молоко. [*Будаевка*]. „Якъ молоко исты, до гріхъ надъ мыску ножемъ хліба крышыть, а треба ламаты, а ні, до на столі ножемъ накрышыть, а тоді у мыску класты, бо якъ ножемъ прямо у мыску кыдать, то буде молоко портытыця“.

Кваша. „Якъ запарують, до прыговорь щобъ удалась:

„Ишовъ чернець черезъ нашъ дворець, да споткнувся на г.... , да обернувъ медъ-віно, да въ нашу квашу“.

„Щобъ не вдалась: „Се ходыть вінькъ по выныці, — буде кваша въ помыйныці“.

Чеснокъ. „Негодытьця часныку исты проты ночы, бо ту хату, у которі наіється хто нибудь, — ангелъ буде за дванадцять дворівъ обходыть“.

Кавунъ. [*Будаевка*]. „Якъ посадышъ кавуны, до въ постолахъ або чоботяхъ не можна тамъ ходыть, щобъ кавуны родылы“.

Ѣда до богослуженія. [*Будаевка*]. „Въ неділю до службы гріхъ исты, бо такъ якъ въ ротъ уложышъ, на тімъ світі у пеклі сыпатымуть жаръ у ротъ“.

Ѣда въ шапкѣ. [*Будаевка*]). „У шапці исты — теща глуха буде“.

Недопитая рюмка. [*Каневскій уѣздъ*]. „Не ставляйте недопытої чарки на стілъ, щобъ спына не боліла“.

Лѣченіе болѣзней.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Извѣстнѣйшія въ народѣ болѣзни суть: „сухоты, несплячкы, оспа, жовтяныці, остуда, волосъ, врокы“. Изъ этихъ болѣзней: „сухоты, оспа, жовтяныці, остуда“ — лѣчатся различными зельями, а „несплячкы, волосъ и врокы“ — лѣчатся различными заклинаніями.

Въ Холмской Руси, извѣстнѣйшія народу болѣзни, кромѣ „вроковъ“, слѣдующія: „тітка (лихорадка), поруха, рожа, катарръ, боль головы и боль зубовъ“. При лѣченіи этихъ болѣзней, народъ никогда не прибѣгаетъ къ помощи врачей, а вообще довѣряется знахарямъ и шептухамъ.

Въ Житомирскомъ уѣздѣ извѣстнѣйшія болѣзни слѣдующія: „прычына, ночныці, пранці, кіръ, холера, прыстрітъ, сказъ, підвій, уразъ и крыксы“. Сюда же относятся и болѣзни, извѣстныя въ другихъ мѣстностяхъ: „віспа, жовтяныці, остуда, волосъ, врокы и рожа“.

[*Винницкій уѣздъ*]. Извѣстнѣйшія въ народѣ болѣзни тѣже, что и въ Житомирскомъ уѣздѣ, и кромѣ того: „родымець, чума и завыныця“.

Для излѣченія всѣхъ этихъ болѣзней, прежде употреблялись бабки-знахарки; теперь же, при болѣзняхъ, каковы холера и чума, хотя бы тысячи бабъ нашептывали разныя слова, — это не поможетъ, тутъ нужна помощь дѣйствительная, а заклинанія и нашептыванія безсильны: онѣ не въ состояніи ни уменьшить страданій больнаго, ни прекратить болѣзнь; поэтому, въ такихъ случаяхъ, безусловно держатся наставленій медицинскихъ и, заболѣвши, прибѣгаютъ за помощію къ дѣйствительному врачу. На долю бабъ остались поэтому самыя пустыя и незначительныя болѣзни.

Заклинаніе общее отъ всѣхъ болѣзней. [*Кіевская губернія*]. „Во имя Отца и Сына и Святаго Духа, аминь (трижды). Царь-батюшка рѣка! какъ ты царь-батюшка течешь: со востока на западъ своими струями-колодезями съ горъ, съ холмъ, съ суходоловъ, крутые берега обмываешь, дровесныя и травесныя коренья ломаешь. Омой и оторви отъ раба Божія (имя рекъ) всякія болѣзни отъ головы, отъ его очей, отъ его плечей, отъ ногтей (*) и всей крови“.... **).

Заклинаніе общее въ болѣзняхъ младенцевъ. (Больной умывается святою водой, въ которую кладется ладонъ „херувимскій“, и предъ умываніемъ читаютъ слѣдующее):

„Господы поможы, пособы Пресвятая Тройця, Маты Богородыця своімы словамы, своімы устамы и своімъ Святымъ Духомъ. Хто на тебе подумавъ, хто на тебе щелепы рознымавъ, хто на тебе языкы обертавъ. Ты, вода вечірня, случылася ты зъ вечера до півночі и до білого світа, надъ тобою хрестъ умочалы, надъ тобою Евангелію чыталы, бісы-дъяволы заклыналы, изъ хрыстыяньской віры высылалы. И ты, лукавый, чи ты водяный, чи ты вітровый, чи ты выхровый, чи ты подуманый, чи ты погаданый, чи ты насланый, чи ты наспаный, чи ты найденый, чи ты напытый, чи ты місцовый, чи ты прыччовый, чи ты прызырный, чи ты въ часу, чи ты въ получасу, чи ты въ дні, чи ты въ полудні, чи въ ночі, чи въ півночы? Поты ты стоявъ, поты ты буявъ, покы я не знала. Стала тебе знаты, стала тебе зъ кості высылаты. Піды собі, де собакы не брешуть, де курі не поють, де хрестіяньскый голосъ не ходе. Не я тобі помагаю, помогае самъ Господь Хрыстосъ, и Маты Божа

(*) Не разобрано.

(**) Записалъ В. А. Яковлевъ. Сообщено Л. Н. Майковымъ. Конецъ оторванъ. Недостающее окончаніе можно пополнить изъ другихъ заклинаній, такъ какъ всѣ они имѣютъ одну общую формулу.

прыходыла, здоровья прыносыла отъ усякоі болісті, отъ усякоі скорботы. Нароженому, молитвенному (имя рекъ) поможы Господы!“ *).

Несплячкы. [*Ушицкій уѣздъ*]. Отъ „несплячекъ“ (когда дитя не спитъ) дѣлаютъ такъ: баба беретъ дитя, идетъ на то мѣсто, гдѣ высыпается соръ, обращается лицемъ къ лѣсу и говоритъ: „Добры-вечіръ тобі, лісе недоборе! побратаймося: я маю сына, а ты дочку, посватаймося: на мого сына дрімлывыці, сонливыці и сплячкы, а на твою дочку сырлывыці, плаксывыці и несплячкы; бо мій сынъ хрыщеный, пороженый, именованый, книжный, молитвованый“. Такъ говоритъ она три раза и оставляетъ дитя на томъ мѣстѣ, а мать сама должна прійти и взять его.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Этою болѣзнью страдаютъ преимущественно дѣти. Заболѣвшему „несплячкою“ натираютъ масломъ животъ и, выйдя вечеромъ на дворъ, говорятъ: „ліси, ліси лебедини, я маю дочку (або сина) и ти маешъ дочку (або сина). На твого сина плаксивыці, дрисливыці, сырливыці и вся нечистота, а на мою дочку (або сина) чистота, красота и сонъ зо всіхъ сторонъ“.

Если хотятъ заразить этою болѣзнью кого-нибудь изъ сосѣдей, то ожидаютъ вечера, и какъ только увидятъ огонь въ сосѣднемъ окошкѣ, становятся противъ него и говорятъ: „Синку, иди-жъ собі до тоі хати, зогріешъ собі ручки, ніжки и головку и лишишъ тамъ плаксивиці, сирливиці, а звідти візьмешъ красоту, чистоту, сонъ зо всіхъ сторонъ и будешъ спати“.

Если же эту болѣзнь „на лісъ отсылаютъ“, то говорятъ: „ліси, праліси, въ тебе дочка, въ мене синъ; посватаймося, побратаймося: нехай твоя дочка дасть сонливыці и світлость; а мій синъ віддасть плаксивыці“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Поятъ отваромъ маковыхъ головокъ, а также и свинымъ молокомъ.

Воруютъ у какого нибудь хозяина немного соломы съ крыши и, бросивъ ее въ приготовленную купель, купаютъ тутъ же ребенка.

Корь. [*Холмская Русь и Проскуровскій уѣздъ*]. Если кто заболѣетъ корью, то ему даютъ пить медъ, чтобы скорѣе выступали „прищі“.

Глисты. [*Ушицкій уѣздъ*]. Отъ глистовъ мажутъ дегтемъ подъ ложечкой и на горлѣ, даютъ пить воду или отваръ съ такъ называемымъ цытварнымъ сѣменемъ, а также даютъ внутрь чернушку и чеснокъ.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Отъ глистовъ также даютъ пить отваръ съ растенія, называемаго „хробочникъ“. Трутъ въ порошокъ мѣлъ и даютъ въ водѣ.

*) Зап. въ Саратовской губерніи. Сообщено Л. Н. Майковымъ.

Толкутъ живыхъ раковъ и, сдѣлавши пластырь, кладутъ на брюхо.

Жгутъ скорлупу съ куринаго яйца, растираютъ въ порошокъ и даютъ пить.

Мажутъ дегтемъ подъ носомъ.

Вышедшую глисту сушатъ, толкутъ въ порошокъ и въ водкѣ даютъ пить.

Приготовляютъ купель съ козинымъ испражненіемъ и купаютъ въ ней ребенка. Вскорѣ послѣ купели у ребенка на всемъ тѣлѣ показываются небольшіе черные пузырёчки, которые срѣзываютъ бритвами, въ увѣренности, что это головки глистовъ.

Желтуха (жовтяныці). [*Грубешовскій уѣздъ*]. Желтуха лѣчится отваромъ моркови, посвященной въ день „найсвентшей панны Зельной“. Нѣкоторые больные желтухой ходятъ въ костелъ смотрѣть на „патыну“ (кругъ изъ матеріи, на которомъ стоитъ чаша).

[*Шендеровка*]. „Булы у старыну поясы тканы суконны, якъ теперъ поясы красны. Баба, скупавшы дытыну въ воді, у котру положыла мурашківъ жовтыхъ зъ пурупалемъ (що тамъ у купі комашня нанесе усякого зілля). Якъ выкупала да обвязала поясомъ, то вся жовтяныця выйшла на поясъ, и поясъ зробывся зовсімъ поганымъ“.

„Зоры зоряныці! возмить раба Божого N жовтяныці: ранні, и повранні, денны и повденны, вечірні и повечірні, ночныі и повночныі“! *)

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Отъ желтухи, между прочимъ, употребляютъ слѣдующія средства:

Пьютъ гусиное испражненіе съ водой.

Мочатъ растеніе „крокишъ“ и пьютъ.

Мочатъ „короли“ и водой этою умываются.

Пить въ теченіи трехъ дней утромъ яичный желтокъ.

Испражненіе собаки толкутъ въ порошокъ и пьютъ.

Вѣшаютъ на шею живаго линя и держатъ до тѣхъ поръ, пока онъ живъ.

Жовны. [*Ушицкій уѣздъ*]. Вылѣчиваютъ такъ: задавливаютъ слѣпыша и, тотчасъ же послѣ удавленія его, руками ощупываютъ больное мѣсто.

Насморкъ. [*Харьковскій уѣздъ*]. При насморкѣ нюхаютъ хвостъ у кошки или зажженную шерсть.

---

*) Напеч. въ Черниг. Губ. Вѣд. 1860 г., стран. 330. Сообщено Л. Н. Майковымъ.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Нюхаютъ также жжоную муку, пшено или же „устілку“.

„Завыныця“. [*Винницкій уѣздъ*]. Ее излѣчиваютъ не нашептываніями, а болѣе или менѣе дѣйствительными средствами: выжимаютъ полынный сокъ и даютъ пить больному, а также толкутъ чеснокъ и даютъ больному ѣсть.

„Куряча сліпота“. [*Ушицкій уѣздъ*]. Излѣчивается такимъ образомъ: берутъ печень изъ чорной свиньи, святятъ ее на Свѣтлое Воскресеніе, держатъ ее цѣлый годъ и, на случай болѣзни, ѣдятъ. Или же: варятъ чорную курицу, и этимъ отваромъ мажутъ глаза больному.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Больной „курячею сліпотою“ послѣ захода солнца ничего не видитъ. Она наиболѣе прививается весною, во время великаго поста, вѣроятно отъ постной пищи. Излѣчиваются отъ нея тѣмъ, что подкуриваютъ печенью чорной курицы; рыбою, найденною во внутренностяхъ щуки.

Ставятъ въ мискѣ воду въ сараѣ, гдѣ сидятъ куры, и утромъ умываются этою водой.

Больной этою болѣзнью не долженъ ходить въ то мѣсто, куда выбрасывается соръ изъ избы.

„Сояшниці“. [*Шендеровка*]. „Одъ сояшныць, треба маленькій горщічокъ налыть водою, та тречы положыть въ ёго пшона, беручы ёго межъ пальцямы, да прыставыть до жару. Треба взять мыску, ложку, ніжъ и веретено. Тоді якъ закыпыть, то треба высыпать изъ горщыка у мыску и горщыкъ у мысці перевернуть и на животі поставыть мыску, ніжъ у рукы и водыть кругомъ по дні по горщыку.

„Святытелю Мыколаю, угодныку Божый, помошныку скорый! допоможы мыні ласкою своєю небесною — вымовыты и выговорыты и сояшниці, и веретільныці, и заспаны, и насланы, и ранніі, и познііі. Я васъ вымовляю, я васъ вышепчу, я васъ заварю, бо тутъ вамъ не стояты, часу не теряты, кышкамы не воёваты. Въ другый разъ въ добрый часъ“. За другымъ разомъ ножыкъ топлять у мыску, потімъ ложку, веретено и гребінку. Послі подухають на мыску и кажуть: „не мій духъ — Господній, Господы Мылосердный и святая Варваро, мученыця велыкая! до номожы мыні вымоваты“. Тоді мыску знымають зъ живота, ставлять сторчъ ніжъ и тречі зъ верху полывають водою, такъ и на гребінку, на веретено, на ложку и дають тры ложечкы выпыть, а після вылывають у помыі, бо на двіръ вылывать гріхъ“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Признаки „сояшниці“: въ рукахъ и плечахъ боль съ опухолью.

Для излѣченія ея нужно масломъ растирать плечи больнаго и дать выпить большую рюмку водки. Если это не поможетъ, то берутъ насѣкомое „зозулю“, растираютъ на камнѣ и намазываютъ языкъ.

Отъ перелоговъ. „Ишовъ святый Авраамъ по крутыхъ горахъ, по мохахъ, болотахъ, по нызкыхъ лозахъ, замочывсь, заросывсь, — нігде ёму спочыть, прыйшовъ, сівъ, спочывъ на сірымъ коні: уставъ и пошовъ, за собою перелогы, сояшныці, урокы, прымовкы понісъ“ *).

[*Харьковскій уѣздъ*]. Отъ опухоли въ горлѣ, кашля, простуды — отваривають шалфей въ молокѣ и пьютъ.

„Бешыха“ (рожа). [*Ушицкій уѣздъ*]. а) При лѣченіи „бешыхы“, бабы обыкновенно молятся и говорятъ пять разъ: „Богородице дѣво, Отче нашъ“, и три раза „Вѣрую во единаго Бога“. Помоливщись, говорятъ такъ: „Чы ты зъ вітру, чы ты зъ сонця, чы ты зъ каменя, чы зъ росы, чы зъ воды, чы турецкый, чы нимецкый, чы жидівскій, чы бахурськый, чы жиночый, чы дівочый, чы чоловічый, чы парубочый? Яжъ тебе відмовляю, яжъ тебе вызываю; тутъ тобі не буваты, тутъ тобі не роскошуваты, жовтої кості не ломаты, червоної крові не въялыты, білого тіла не сушыты. Иды собі мыжі каміння, мыжі яры, мыжі ямы, — тамъ тобі воюваты, тамъ тобі роскошуваты, каміння перевертаты, жовты піскы пересыпаты, а тутъ тобі не буваты“.

[*Холмская Русь*]. б) При лѣченіи „бешыхы“ употребляется и слѣдующее заклинаніе:

„Я рабъ Божый прызываю на помічъ Матінку Божую, Матінко Божа, Сокальська, Шаршасовська, Почаєвска, Ченстоховська стань мыні на помочъ, на ратунокъ о ласкы своей и Духомъ Святымъ. Рожонько паняночко! уже ты білого тіла накрушыла, жовтої кості наламала, червоної крові напыла, сыніхъ жылъ нассала. Иды собі дубы крутыты, на степа, очерета и разны дорогы! Війды изъ раба Божого, хрыщеного, имёнованого, а вы всі Святыі поможіть мыні“.

[*Шендеровка, Каневскій уѣздъ*]. в) „Треба той платокъ, що підъ паскою бувъ, якъ ії святылы, и вощынъ кусочокъ; — платка и вощынъ положыть на жаръ и підкурюючы приговорювать: „Богородыцю“ и „Достойно“, а після казать тры разы: „Богородыце Дівo! прошу тебе на помічъ вышептать и вымовыть бехъ и бешыху, и престрітну, и шляхову, и вітряну, и водяну, и подуману, и погадану, и залытяну, и заідену и вышептать и вымовыть одъ кості, одъ румъяного лыця, одъ веселого серця, нарожденому, хрещеному и

*) Напеч. въ Черн. Г. В. 1858, стр. 129. Сообщ. Л. Н. Майковъ.

молытвѣяному рабу Божому N. Було васъ одынадцять, а бехъ дванадцятый, а зъ одынадцяты десять, зъ десяты девъять, зъ девъяты вісімъ, зъ восьмы сімъ, зъ семы шість, зъ шесты пъять, зъ пъяты четырі, зъ чотырохъ тры, зъ трохъ два, зъ двохъ одынъ, а зъ одної та не одної, нарожденому, молытвенному, хрещеному рабу Божому N".

„Бехъ Иродовъ сынъ, а одынадцять бешыхъ,— дочкы Иродовы".

г) „Якъ бешыха въ прыщахъ, то зовуть пожарною, кладуть на поясі начесся тры клубочкы у трохъ місцяхъ и запалють говорючы:

„Огні, ангелы и архангелы, и палаешъ и потухаешъ, и потушы нарожденному, хрещеному, молытвенному рабу Божому N, бехъ и бешыху и пожарну и прыстрітну" говорять такъ тры разы и сожигають начесся".

д) Дѣлаютъ и такъ: смѣшавъ деревянное масло съ камфорой, бабка шепчетъ:

„Пійшла Пресвятая Богородыця живымъ мостомъ, на встрічу ii самъ Исусъ Хрыстосъ съ помощію мужыцького глаза, и одъ порубочого, и одъ жіночого, и одъ водяної, и одъ вітряної, стрічної, підстрічної и выхровоі; вамъ тутъ не стояты и міста не маты, жовтої кості не ламаты, ретывого серця не язвыты, червоної крові не пыты, и ты, бешыхо-бешыще колючая, стрылючая, выхровая, вітровая, подуманная и погаданная, тутъ тобі не стояты, иды собі на луга, на болота, де люде не ходють и людськый хрыстіянскый глазъ не заходе, тамъ тобі бувать и роскошувать одъ едынорожденного, молытвенного, хрыщеного раба Божого N, и помылуй ёго Господы одъ всякой скорбы, лютої болісті. Выйшлы попы и дьякы на Іордань воды святыты, освятывшы усі розыйшлыся, такъ едынородного, хрещеного, молытвенного раба Божого N бышыха розыйшлась. Господы! прыймы тое малое моленіе, якъ прынявъ удовыці два лепфта; св. Антоній, Дмытрій и Мусій и Ангелы-Архангелы, простіте и помоліте Бога обо мні". Затѣмъ масломъ мажутъ больное мѣсто *).

е) Положить въ крынку горшка горящихъ уголей, разныхъ Кіевскихъ святостей, какъ-то: стружекъ и обрѣзокъ съ гробницъ св. угодниковъ и т. д., пасхальныхъ крохъ, воску изъ сотовъ умершихъ пчелъ, воску страстной свѣчи и т. п., и когда отъ этого пойдетъ дымъ, то больной долженъ надъ нимъ наклониться больнымъ мѣстомъ, которое покрываютъ полотномъ, а бабка подъ полотномъ давитъ опухоль и говоритъ. „Отче нашъ" (трижды). „Якъ бувъ чоловікъ пустый и волы пустыі, и плугъ пустый, и погонычи пустыі, и пусту ныву оралы, и пусту пшеныцю сіявъ, пуста зыйшла, пуста и посіла, пусты й жнеці

*) Напеч. въ Вор. пам. кн. 1865—66 гг., ст. 230, 31. Сообщ. Л. Н. Майковымъ.

пустымы серпамы жалы, у пустыі ряды стлалы, пусті копы клалы, пустымы возамы возылы, пусті стогы становылы, на пустому току молотылы, пустымы ціпамы былы, пустымы граблямы згрібалы, пустымы мітламы зміталы, пустымы лопатамы віялы, въ пусті мішкы вбіралы, пустымы завъязкамы завъязувалы, до пустого міста возылы, на пустому камню мололы, ту бешыху розмололы, по хатахъ, по болотахъ, по пустыхъ очеретахъ. Ты-жъ, бешыхо, вітряна и водяна, подумана и погадана, и помыслыма, и мужыцька, жіноча и хлопъяча, и піды зъ єго очей, зъ плычей, отъ жызні на жылы, одъ червоноі крові, одъ семыдесяты семы суставівъ *)".

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Одъ „бешихи" употребляются такъ же, какъ дѣйствительныя средства:

Толстою, синею бумагою покрываютъ опухоль. Когда передъ Пасхою рѣжутъ поросенка, то въ крови его мочатъ полотенце, которымъ и подкуриваютъ больнаго.

Обвязавъ больное мѣсто краснымъ поясомъ, раскладываютъ на немъ девять кучекъ пакли, каждую отдѣльно, и зажигаютъ, не допуская горѣть поясу. Послѣ этого баба приговариваетъ: „Бишиха синя, бишиха брунатна, бишиха вітрова, бишиха зъ ідженя, бишиха зъ ходу, бишиха зъ праці, бишиха зъ покликомъ, бишиха зъ пристріту, бишиха зъ лихимъ часомъ.... **).

Чорная болѣзнь. [*Харьковскій уѣздъ*]. Отъ чорной падучей болѣзни нѣтъ лѣкарства.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Отъ чорной болѣзни излѣчиваются слѣдующимъ образомъ:

Берутъ крота, кладутъ въ на-глухо закрытый горшокъ и держатъ въ печкѣ до тѣхъ поръ, пока кротъ не сгоритъ въ порошокъ, который, просѣявъ сквозь сито, намачиваютъ въ водкѣ на три дня. Водку эту, по истеченіи трехъ дней, даютъ больному передъ наступленіемъ припадка и очень старательно смазываютъ ею больнаго; послѣ чего его обматываютъ „заткаломъ".

Даютъ пить желчь щенка.

Если больной, во время припадка, упадетъ на землю, то его накрываютъ чѣмъ-нибудъ чорнымъ (платкомъ) и накрываютъ корытомъ, на которомъ разбиваютъ горшокъ.

Прокалываютъ мезинецъ и добытою кровью мажутъ на лбу крестъ.

Сказъ. [*Винницкій уѣздъ*]. „Сказъ" лѣчится не нашептываніями, а какими-то секретными кореньями и зельями, свойства которыхъ знаетъ не

---

*) Напеч. въ Вор. пам. кн. 1865—66 гг. стр. 231. Сообщ. Л. Н. Майковымъ.

**) Пропущено.

каждый, и потому трудно открыть это, такъ какъ обладающіе этими секретами люди, боясь потерять доходъ, который они имѣютъ отъ лѣченія людей отъ „сказу“; ни за что не открываютъ его.

Холера. [*Переяславскій уѣздъ*]. Холера лѣчится различными средствами. Больного холерой трутъ суконными тряпками, обмоченными въ уксусѣ; внутрь даютъ пить водку, настоенную на перцѣ — „перчековку“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Холеру народъ олицетворяетъ въ видѣ женщины или бѣлой собаки, и гдѣ собака эта дохнетъ — тамъ и холера.

Лихорадка. [*Винницкій уѣздъ*]. а) Лихоманка (лихорадка) также лѣчится большею частію накуриваніемъ мукой, разными зельями и даже мукой и махоркой, которая производитъ такой угаръ, что не привыкшаго будетъ рвать, какъ отъ самаго большаго пріема рвотнаго. Больнаго накуриваютъ еще засушенною лягушкой и велятъ носить ее за пазухой на шеѣ. Священный хлѣбъ, макъ и другое что-нибудь изъ освященныхъ предметовъ привѣшиваютъ, въ день Воскресенія Христова, на шеѣ, но впрочемъ такъ, чтобы страдающій не зналъ, что онъ носитъ; въ противномъ случаѣ, носимое не окажетъ своей цѣлительной силы.

[*Харьковскій уѣздъ*]. б) Настаиваютъ на горячей водѣ корень шалфея и даютъ этотъ настой пить больному лихорадкой.

Подкуриваютъ невысиженнымъ замершимъ въ яйцѣ цыпленкомъ.

Когда кошка рожаетъ, то подъ нее подстилаютъ тряпку и потомъ этою тряпкой подкуриваютъ. Это считается самымъ радикальнымъ изъ всѣхъ средствъ.

[*Каневскій уѣздъ*]. в) „Пропасныць семьдесятъ сімъ. Імъ треба зварыть яйце куряче, завъязать облуплене у пазусі и носыть девъять день, після прыйты до річкы, до східъ-сонця, та и казать: „Добрыдень, пропасныці! есть васъ сімдесятъ сімъ, а я прынесла вамъ сніданьне всімъ“. Кынуть яйце у річку, да иты до дому не оглядуючысь“.

[*Переяславскій уѣздъ*]. г) „Одъ лихорадкы пропасныці треба личытыця такъ: устать рано, до східъ-сонця и найшовшы те міcто, де росте полынь, треба нагнутыця до полыню и не займаючы ёго рукамы, зырвать кылько стеблывъ прямо зубамы и зъісты, то пропасныця заразъ покыне: не буде ii більшъ ніколы“ *).

д) [*Остерскій уѣздъ*]. „Пропасныцю лічать такъ: якъ тылько вона почне розбірать человіка, то треба заразъ скынуть зъ себе сорочку и, напрымітывшы зазделегідь де небудь камень, побігты и підложыть підъ нёго сорочку, то

*) Зап. П. И. Раевскій.

хоть бы яка була завзята то покыне. А то ще и такъ роблять: Якъ почне трусыть тебе, або въ огонь кыне, то біжы до річкы и дывыся на воду, покы въ очу стане тобі не добре, — покыне навісна“ *).

е) [*Нап. въ Памятн. Стар., стр. 167. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Чы ты гнетуха, чы ты трясуха, чы ты водяна, чы ты вітрова, чы ты выхрова, чы ты подумана, чы ты погадана, чы ты наслана, чы ты наспана, чы ты наідена, чы ты напыта, чы ты місцёва, чы ты прычтова, чы ты прызірна, чы ты прысільна, чы ты въ часу, чы ты въ получасу, чы въ дні, чы въ полудні, чы въ ночі, чы въ півночы? Поты ты стояла, поты ты буяла, покы я не знала, стала тебе знаты, стала тебе зъ костей высылаты. Буду я тобі лыце залываты, буду тобі очы выпікаты, буду тебе молытвамы заклынаты, буду тебе зъ хрыстіяньскоі віры высылаты: піды собі, де собакы не брешутъ, де курі не поють, де хрыстыяньскый голосъ не ходе, колы будуть ушакы роззівляться, тоді буде лыхоманка піднываться, и гнетуха, и трясуха.

ж) [*Нап. въ Вор. пам. кн. 1865—66 гг. стр. 229. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. Пишутъ слѣдующее на клочкѣ бумажки и вѣшаютъ больному на шею на три дня, съ условіемъ, чтобы ни самъ больной и никто изъ постороннихъ не видѣлъ ее, на четвертый день бумажку эту сжигаютъ:

„Молитвъ ради Пресвятыя Твоея Матери и всѣхъ Твоихъ святыхъ, избави Господи раба твоего N отъ дѣвицы трясовицы и знобицы. Ты, еврейская красавица, отойди отъ раба Божьяго N, а если не отойдешь, то возьмутся на тя четыре Евангелиста: Матвѣя, Лука, Марка и Іоанна златоустаго и будешь ввергнута въ тьму зубовъ, гдѣ будеши во вѣки горѣть. Аминь, Аминь, Аминь.“

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Отъ лихорадки можно излѣчиться еще и слѣдующими средствами:

Взявъ яйцо, изрубленное мелко, и 77 зеренъ проса, больной долженъ идти на плотину и говорить: „есть васъ сімдесятъ сімъ, принісъ я вамъ всімъ“; при этомъ яйцо бросается по одну сторону плотины, а просо, завязанное въ платкѣ, — по другую.

Найти вьюна во внутренностяхъ щуки, высушить его и истолочь въ мелкій порошокъ; затѣмъ настоять на водкѣ или водѣ и давать больному при наступленіи пароксизма.

Подкуриваютъ свинымъ испражненіемъ.

Курятъ шелухою гречишною и перьями и вслѣдъ за этимъ выпиваютъ немного отвару „чемериці“.

---

*) Зап. П. И. Раевскій.

Пьютъ воду, въ которой намочена рыбья внутренность, высушенная прежде и „посвященная“.

Смѣшиваютъ испражненіе свиньи съ медомъ и даютъ больному.

Пьютъ смолу съ водкой.

Варятъ въ борщѣ растеніе „очетокъ“ и пьютъ. Изъ этого же растенія дѣлаютъ пластырь и прикладываютъ къ рукамъ.

Больной носитъ при себѣ девять дней куриное яйце; разрѣзываетъ его на семдесятъ семь кусковъ и, бросая въ рѣку или прудъ, говоритъ: „есть васъ сімдесятъ и сімъ, даю вамъ істи усімъ“.

Сушатъ лягушку, толкутъ въ порошокъ и съ водою даютъ пить.

Спящему больному кладутъ лягушку за пазуху.

Больной закапываетъ яйцо въ могилу и ложится тутъ-же спать. Проснувшись утромъ, выпиваетъ закопанное яйцо.

Больной, три ночи сряду, отправляется ночевать въ свинарню. Ночью къ нему будетъ являться женщина и будетъ просить уступить ей его мѣсто; если онъ не исполнитъ ея просьбы, — будетъ здоровъ.

Взять у больнаго три вши и секретно дать ему ихъ выпить съ водой.

Подкуриваютъ кожею хорька.

Даютъ пить на-тощакъ настой „чемерыці“.

Привязываютъ на шею кусокъ „галуну“, завороченнаго въ тряпку. Это дѣлаютъ секретно отъ больнаго.

[*Сообщено Залюбовскимъ*]. „Одлічити разъ тридевять, другий разъ тридевять и третій разъ тридевять пшонинъ, завъязать въ платочокъ и винести на роздорожжа та й кинути и сказать: „Васъ сімдесять сімъ, — отъ вамъ на кашу всімъ. Одрікаюсь, одхрищуюсь одъ васъ, идіть собі на очерета, на болота, на нетрі, на тущі, и нате вамъ оце пшоно, буде що істи“.

„Ишовъ святий Авраамъ дорогою, зострічае вінъ сімдесятъ сімъ трясовыць:

— Куды ви идете?

— Идемо-жъ ми на Білую Русь людей мордувати, и тіломъ труждати, и кості ломати, и кровъ морити.

— Сину мій, Сімсоне! побіжи, побіжи, возьми залізную шину, та роспечи и розжени тихъ сімдесятъ сімъ пропастниць-трясовыць, нехай воны тіла не труждають, костей не ломають, кровъ не морять.

— Святий Аврааме! не бый насъ, не лай насъ и не печи насъ, не лай же ти, мы будемъ кровъ морити, тіло труждати, кость ламати, людей мордувати, а хто буде твою святую заповідь знати, то ми ёго не будемъ нападати и двіръ ёго будемъ минати.

— Я відъ васъ знаю, одъ всіхъ одмовляю, молитву читаю; не мучте

біднихъ христянъ; трясіть купъями, очеретами и болотами. Я одмовляю одъ раба Божого".

Укушеніе змѣи. [*Летичевскій и Проскуровскій уѣзды*]. а) Если змѣя укуситъ человѣка, то ему нужно, какъ можно скорѣе, бѣжать къ водѣ и погрузить уязвленное мѣсто въ воду; если же онъ прибѣжитъ позже змѣи, которая тоже, послѣ укушенія, старается скорѣе приползти къ водѣ, то такому укушенному уже нѣтъ спасенія: онъ неизбѣжно долженъ умереть.

б) [*Зап. А. Маркевичемъ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. Лѣчатся также заклинаніями: „Заклинаю васъ, гадюки, именемъ Господа нашего Іисуса Христа и Святаго великомученика и побѣдоносца Георгія и всѣми небесными силами. Заклинаю тры царыцы: Куфію, Невію, Палію, чтобы не вредили (имя) волосамъ (такого-то цвѣта). Послѣ заклинанія читаютъ молитвы: „Пресвятая Тройце" — пять разъ, „Отче нашъ" семь разъ. Если змѣя очень ядовитая, то заговоръ повторяется три раза.

в) [*Зап. Ал. Шишац.-Илліч. стр. 128. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Помолымся Богу и Матері Божій, Пречыстій Святій и всімъ святімъ преподобнымъ. Підъ сонцемъ, підъ жорстькімъ, підъ лісомъ, підъ чорнымъ, підъ высокімъ, тамъ стоіть верба; підъ тою вербою сімсотъ коренівъ и на тій вербі сімсотъ канатівъ и на тіхъ канатахъ сыдыть царь Ханъ и царыця Ханыця. И прошу я царя Хана и царыці Ханыці и власныківъ іхъ, и допоможыте и выміте тры зубы лыхіхъ зъ раба Божого зъ крові чорноі, зъ кості жовтоі, зъ шерсті рыжоі (трыжды проговорыть и плюнувъ сказать: „Дай Боже помочъ").

г) [*Зап. В. А. Яковлевымъ въ Кіевѣ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „На морѣ на окіянѣ, на островѣ Буянѣ, стоитъ кровать новая, тесовая; на кровати лежитъ перина пуховая, на перинѣ лежитъ змѣя шкурная: Осохасолоха пустила свой плодъ по шнямъ, болотамъ, по лѣсамъ, по жолтымъ пескамъ. Вынимай змѣя свое острое жало и какъ невыймешь, то пойду къ Кузьмѣ и Дамьяну, то Кузьма и Дамьянъ и самъ Господь пошлетъ на тебя громъ и молнію: громъ убьетъ, молнія сожжетъ и пыль вѣтромъ по полю развѣетъ". (Говорятъ этотъ заговоръ обводя мезинцемъ укушенное мѣсто).

д) [*Пинскій уѣздъ*]. Ставши лицемъ къ западу, произносятъ на коркѣ хлѣба:

Вужу гижу гадъ,
Прыймы свой ядъ,
Вужъ надъ вужамы,
Гадъ надъ гадамы,
Круль надъ крулямы,
Зберы своіхъ семъ сотцівъ—

Домовые, луговые,
Боровые, межевые и лужевые
Скажы и прыкажы,
И вынную віддай,
А если не прикажешь,
То я пойду до Господа Бога
Исуса Хрыста Бога нашого,
Попрошу огненнаго меча,
Мечемъ высѣку,
Огнемъ высмолю.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Если на мѣстѣ, укушенномъ гадюкой, явится опухоль, то берутъ „непочатої“ воды, бросаютъ въ нее семь прутьевъ и говорятъ слѣдующій заговоръ: „Ганно, Ганнусько! Ти вкусилась въ ногу, впустилась; ідь до серця, а съ серця — въ кишки, съ кишокъ — въ кровъ, съ крови — въ кість, съ кости — въ шкуру, зъ шкури вонъ вийдуть“. Затѣмъ водой обмываютъ ужаленное мѣсто и даютъ ее пить.

Берутъ горшокъ кислаго молока, бросаютъ туда лягушку и прикладываютъ къ укушенному мѣсту.

„Руту“ варятъ и даютъ пить. Укушенный долженъ сейчасъ же напиться своей мочи.

Мозгомъ укусившей змѣи мажутъ ужаленное мѣсто.

„Въ воспоминаніе Господа Бога нашого, Богородыце Дѣво и Господы помилуй“ (три разы).

„Господь помощъ и я зъ рукою по синёму морі озираємна, на озираємні грушевина, на грушевині гніздище, на гніздищі царыця Лага. „Царыця Лага, царыця Лагыще! Собірай своє військо гадюцькее и гадежськое, собірай и спинай зубы, губы и уста, одъ звірного лиця, одъ білої кості, одъ червоної крові раба Божого N“.

„Въ первимъ разі, лучшимъ часі. Надъ жуковимъ полемъ, тамъ стояла груша, а въ тій груші царыця Єлена. Царыце Єлено! Закажи своімъ тридевять дванадцятомъ сестрицямъ по колющому и по болющому, а якъ не скажешъ, то мы тому чоловіку скажемъ, що въ неділю воза маже и дрова рубає, то вінъ васъ посіче и порубає. „Якъ укусе гадюка, то це проговорить три разы, дмухнуть и плюнуть“.

„На Сіяньськіхъ горахъ, на морскихъ плитахъ стоявъ дубъ; на тімъ дубі Семенове гніздо, у Семеновимъ гнізді Оленова змія. Прихожу я до ясного сонця: „Олена — змія! зберы всіхъ лютихъ змій, зберы, роспитай, котора люта змія упустила жало, нехай вона вийме жало, рану залиже, опухъ потушить“.

Сухоты. Больнаго „сухотами“ (чахоткой) купаютъ предварительно въ водѣ, зачерпнутой изъ трехъ колодцевъ, въ которую бросаютъ соръ (сміття), собранный изъ трехъ мѣстъ, пережжённую глину („печину“) изъ трехъ печей и мохъ съ трехъ крышъ. Если это не пособляетъ, тогда купаютъ больнаго въ отварѣ разныхъ зельевъ, собранныхъ въ девяти избахъ. Если, наконецъ, и это не пособляетъ, тогда баба катаетъ по тѣлу больнаго яйцо, при извѣстныхъ ей заговорахъ, и это яйцо отдаетъ собакамъ.

Больное „сухотами“ дитя купаютъ въ отварѣ чорнаго поросенка, свареннаго въ горшкѣ живымъ, причемъ предварительно въ купель эту, приготовленную для больнаго дитяти, кладется чорная кошка. Если это не пособляетъ, тогда кладутъ больнаго въ „ночвы“ и трижды сажаютъ его въ теплую печь, изъ которой только что былъ вынутъ испеченный хлѣбъ.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Ребенка, страдающаго „сухотами“, выносятъ во время новолунія на дворъ и говорятъ: „Місяцю новый, князю молодый! на тобі боклагъ порожній, дай мені боклагъ повный“. Въ купель, приготовленную изъ „непочатої“ воды, бросаютъ кусокъ глины изъ печки и купаютъ въ ней три раза ребенка. Въ отварѣ вербы купаютъ, и купель выливаютъ подъ вербу. Легкія дикаго гуся варятъ и отваръ даютъ пить ребенку. Берутъ рубаху ребенка и, найдя въ лѣсу дубъ съ дупломъ, оставляютъ на немъ рубаху.

[*Сообщено Залюбовскимъ*]. „Возьми хвору дитину, посади на лопату, та й засунь у пічъ, звісно — въ недуже гарячу. Посады тамъ та й спали соломы три крутені підъ челюстями, щобъ загнітити, якъ хлібъ гнітять. А підъ дверми нехай хто стане та й питае: „Чи можна жъ дитину у пічъ сажати?“ А той, що сажа, відказуе: „Чи можна жъ сухотамъ дитину нападати?“ Це приговорюй тречи и тоді вийми дитыну. Викопай нору у землі — краще всёго у рові и протягни дитину тричи скрізь землю. Одинъ бере за плечи дитину и подае другому. Сей, що прийма, питае: „Чи можна дитину скрізь землю протягати?“ А той, що подае, відказуе: „Чи можна жъ сухотамъ дитину нападати?“ Такъ протягують и приговорюють тричи; послі того скінь зъ дитини сорочку и покінь тамъ. Не оглядуючись и не балакаючи ні до кого, иди до дому. Возьми непочатої воды, зроби три-девять варениківъ изъ сира, якъ завжди роблять, и скупай у тій воді и варениках дитину, тежъ тричи; після кожного купаньня тужъ саму таки воду зъ варениками трошки прокипіти. Це обмивання треба зробити по заході сонця и до східъ-сонця, у одну нічъ заразомъ. Потімъ вареники и воду викінь геть“.

Остуда. „Остудою“ называются темно-желтыя пятна, появляющіяся на лицѣ беременной женщины. Чтобы устранить эту болѣзнь, которая сопровождается и проявляется тошнотою и болью около сердца, совѣтуютъ женщинѣ, родившей первое дитя, обтереть свое лицо „місцемъ“, т. е. дѣтскимъ мѣстомъ.

Волосъ. [*Летичевскій уѣздъ*]. Болѣзнь называемая „волосомъ“ и способъ ея лѣченія уже извѣстны, а именно: берутъ нѣсколько пустыхъ ржаныхъ колосьевъ, связываютъ ихъ въ пучокъ, поливаютъ теплою „непочатою“ водою и, прикладывая эти колосья къ больному мѣсту, приговариваютъ: „Волосъ, волосъ! выйды на колосъ“. Вѣрятъ, что послѣ этого волосъ всегда выходитъ изъ больнаго мѣста и обматывается вокругъ колосьевъ.

[*Харьковскій уѣздъ*]. Волосъ выливаютъ знахарки.

Боль зубовъ. Зубную боль вылѣчиваютъ слѣдующими заговорами:

а) [*Холмская Русь*]. „Мертвеці во гробі, місяць на небі и камень въ морі сходылысь до купы, ілы, пылы, розмовлялы: чого болять зубы у раба Божого N?“

Женщины, при болѣзни зубовъ, употребляютъ различныя средства: собираютъ растенія: цвѣты, травы, сожигаютъ ихъ, окуриваютъ зубы — и заговариваютъ:

б) [*Нап. въ Черн. губ. вѣд. 1859 г., сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Мѣсяцъ ты мѣсяцъ, серебрянные рожки, золотые твои ножки. Сойди ты мѣсяцъ, сними мою зубную боль. Марѳа, Марія и Пелагея, три сестры Лазаревы, пойдите къ своему брату Лазарю, спросите у своего брата Лазаря: не болятъ ли у него зубы. Не болятъ и у меня зубы, заговариваю я раба N, чтобы у него не болѣли по сей часъ, по сей день, по жизнь“.

в) [*Нап. въ Черн. губ. вѣд. 1859 г., сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. Місяцю-маю, чогось я тебе спытаю: чы болять въ мертвого зубы? Ні, не болять; ні, не щымлять. Щобъ не болілы и не щымілы у рожденного крещеного и молытвенного раба Божого N“.

г) [*Нап. въ Черн. губ. вѣд. 1859 г. сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Місяцю, молодый княже! чы бувавъ ты въ старого, чы пытавъ ты ёго: чы болять у ёго зубы? Щобъ у мене вікъ вікомъ, судъ судомъ зубы не болілы. Заець въ полі а рыба въ морі, місяць на небі, колы будуть тры брата въ купі гуляты, то тоді у мене зубы будуть болiты“.

д) [*Нап. въ Черн. губ. вѣд. 1859 г. сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Місяцю молодый, на небі хресть золотый! Пытается сынъ батька: чы бо-

лять зубы у нежывого? Ні, не болять. Нехай же и у рожденного, хрещеного, молытвенного раба Божого N не болять".

е) [*Нап. въ Черн. губ. вѣд. 1859 г. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Святый Антонію, зубовый цілытелю! поможы мені. Молодыче, молодыче, пытаюся старого: чы болять зубы у мертвого? Ні, не болять вікъ вікомъ и судъ судомъ у хрещеного, рожденного и молытвенного раба Божого N".

ж) [*Кіевъ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. Читать тры разы „Отче нашъ" и „Богородыцю". „Місяцю, місяцю! тобі уповнятыся, а мыні рабу Божому N костямъ и зубамъ уніматыся".

з) [*Зап. Н. А. Маркевичемъ, напеч. въ соч.: „Обычаи и повѣрья Малороссіянъ", стр. 91, сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Ты, місяцю, Адаме, молодыкъ, пытай ты мертвыхъ: у васъ зубы не болять? у мертвого зубы ніколы не болять, кості задубілы, зубы занімілы, ніколы не будуть боліть. Даруй Господы, щобъ у мене, раба Божого, нарожденного, молытвенного, хрещеного N зубы занімілы и ніколы не болілы".

и) [*Тамъ же*]. „Місяць на небі, мертвець у гробі, камень у морі; якъ тры браты до купы зойдутся и будуть бенкетъ робыты, тоді у мене зубы будуть боліты".

і) [*Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Тобі, місяцю зъ повні, мені на здоровьі, тобі, місяцю, на-світытыся мені по світу надывытыся, добре находытыся" (говорить увидѣвши молодой мѣсяцъ правымъ глазомъ).

к) [*Зап. Шишацкимъ-Илличемъ. Нап. въ Черниг. губ. вѣд. 1858 г. стр. 129. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Архангелъ Мыхаілъ— місяць праведный, бувъ на тімъ світі? — Бувъ. — Бачывъ мертвыхъ людей? — Бачывъ. — Не болять у іхъ зубы? неболыть іхъ жовта кость? не болыть чорна кровъ? раба Божого N щобъ зубы не болілы и не щемілы, хрещеного, нароженного, молытвенного.

л) [*Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Пытается молодый у старого: чы болять у ёго зубы? — Ні, не болять и не щымлять. Щобъ и у мене, раба Божого, молытвенного, хрещеного ніколы не болілы зубы".

м) [*Зап. В. А. Яковлевымъ. Херс. Губ. Вѣд. Одесск. у. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Місяць у небі, кітъ-рыба въ окіяні, дубъ на земли. Якъ оці тры браты зыйдутся, то тогді у раба Божого N зубы будуть боліты".

н) [*Записано В. А. Яковлевымъ. Херс. Губ. Одесск. у. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. (При новолуніи три дня съ ряду, ставъ лицемъ къ лунѣ— говорить слѣдующее): „Во имя Отца, Сына и Святаго Духа, аминь. Мѣсяцъ на небѣ, дерево на землѣ, камень въ морѣ. Когда эти три брата сойдутся вмѣстѣ, тогда у меня, раба Божія N, будутъ зубы болѣть".

о) [*Нап. въ Полт. Губ. вѣд. 1846 г. стр. 576. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Ты, місяцю, Адаме, молодыкъ, пытай ты мертвыхъ и живыхъ: у мертвого зубы чы болять? у мертвого зубы ніколы не болять, кості задубілы, зубы занімілы, ніколы не будуть боліть. Даруй же Господы, щобъ у мене раба Божого нарожденного, молытвенного хрещеного N, тежъ на вікъ занімілы зубы".

п) [*Нап. въ Полт. губ. вѣд. 1846 г. стр. 576. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. Увидѣвши съ правой стороны молодой мѣсяцъ, въ первый разъ послѣ новолунія и, перекрестившись, произнесть слѣдующее: „Тобі місяцю зъ повні а мені на здоровьі подывытыся и хороше находытыся".

р) [*Кіевъ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Місяць у небі, звіръ у лісі, рыба у морі, колы сі тры браты докупы зыйдутся, тогды у мене раба Божого, молытвенного, хрещеного N зубы не будуть болиты".

с) [*Нап. въ Вор. губ. вѣд. 1863 г. стр. 69. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. Читать трижды, не переводя ни разу духа: „місяць высоко на небі, камень нызько въ землі, а мертвець ажъ у земли. Замовляю зубы именемъ сотворившаго небо и землю, никогда не болѣть зубамъ у раба Божого N".

т) [*Напеч. въ Пам. Стар. Русск. Литер., вып. III, стр. 167. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Святый Адаме, святый Мыколай, святый Спасытель, святый Власій, святый Ѳедосій, храбрый Ягорій, святый Иванъ Предтеча, святый Мытрій, святый Мытрохванъ, святый отче Андрій и Маты Марія! и пособіте и помылуйте отъ усякоі болісті, отъ усякоі скорботы, раба Божого N и звіръ въ полі, рыба въ морі, зоры на небі. Колы сі тры браты до купы зійдутся, тогді у мене, рабо Божого N зубы болітымуть."

(Одинъ изъ употребительныхъ заговоровъ): „Ишло два планітники, два пристрітники, дві планітниці, дві пристрітниці и здибае іхъ Дівa Марія, Матінка Христова. „А де жъ вы идете, два планітники, два пристрітники, дві планітниці, дві пристрітниці".—„Идемъ до хрещеного, миромъ помазанного N, вступимъ въ голову, въ зубы, въ сімдесятъ суставівъ, костівъ." „Нейдіть ви, бо я буду визивати, я буду честний хрестъ прикладати въ голову, въ зубы въ сімдесятъ суставівъ. Амінь". И тутки три разы чихнуть".

Унятіе крови. 1) [*Зап. въ г. Харьковъ. Нап. въ Черниг. губ. вѣд. 1859 г. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. Для того, чтобы остановить теченіе крови изъ раны, придавливаютъ рану пальцами и говорятъ:

„Іхавъ святый Петро на білымъ коні, кінь біжыть ажъ камінь січе, та буде проклята кровъ, котра потече." При этомъ три раза дуютъ на рану и сплевываютъ.

2) [*Нап. въ Черн. губ. вѣд. 1859 г Сообщ. Л. Н. Майковымъ*].

„Іоанне Хрестителю, хрестывшый духомъ святымъ и водою! Святую воду несемъ відрамы, вода розлывается, кровь унімается відъ раба Божого N во имя Оца, Сына и святаго духа, аминь.“

3) [*Нап. въ Черн. губ. вѣд. 1859 г. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Іхавъ Илья на коні, тягъ ногы по землі, ногы піднявъ, кровъ унявъ. Ишла Пречыста одна до Кіева, друга до Чернигова, третя до Ніжена. Несла срібну галочку, шовкову ныточку, рану зашывала, кровъ замовляла. Кровъ зъ буйной головы, зъ румъяного лыця, зъ ретывого серця, зъ живота, зъ костей, зъ мозгівъ, зъ чорныхъ кісъ, зъ карыхъ очей.“

4) [*Нап. въ Черн. Губ. вѣд. 1859 г. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Ѣхалъ человѣкъ старъ, подъ нимъ конь каръ, по рытвинамъ, по дорогамъ, по притоннымъ мѣстамъ. Ты, мать руда жильная тѣлесная, остановись, назадъ воротись. Старъ человѣкъ тебя запираетъ, на покой согрѣваетъ. Какъ коню его воды не стало, такъ бы тебѣ, руда-мать, не бывало. Слово мое крѣпко.“

5) [*Нап. въ Черн. губ. вѣд. 1858 г. стр. 129, 130. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Йшлы лікы черезъ тры рікы и лозы рубалы, и рожу сажалы, не прынялась и кровь унялась. Пускалы водяную, пускалы молошную и крівавую, замовляну и порубану, прыбытую и порізану, своімъ духомъ обнымаю, святого Бога упомынаю, святого Мыколая Чудотворця, также я сей крові не пускаю, также я греблю гачу, и денно и полуденно, и ночную и зірочную и місячную, человікъ зъ духомъ, а Богъ зъ помочью.“

6) [*Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Іхала Пречыста на білымъ коні і зъ білымъ конемъ до білого каменя, каменя рубаты, крові замовляты: стань кровъ каменемъ, а якъ не станешъ каменемъ, то буде тобі те якъ тому чоловікові, що до службы дрова руба“.

7) [*Зап. въ Полт. губ. Хорольск. уѣзда. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Йшовъ Ісусъ Хрыстосъ черезъ море, загнавъ собі дерево въ ногы. Ставъ вінъ дерево выйматы та й ставъ кровъ замовляты: „кровъ не вода, рікою не біжыть. Тпру и чмокъ.“

8) [*Кіевъ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Біглы тры дівчыны, выривалы тры очеретыны, та заткнулы тры жерели рабу Божому N, аминь.“

9) [*Вол. губ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Йшлы калікы черезъ тры рікы: ружу сіялы, а розу вітгыналы. Якъ тая роза не прынялась, такъ и ты, кровъ, не зъявляйся, угамуйся у хрещеного, молытвенного, на имя нареченного.“

10) [*С. Поросье. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Йшло тры браты трома дорогамы: іденъ Дынысъ, другый Борысъ, третій Лывко. Сіклысь, рубалысь и крові не пустылы. Бігло тры річкы: ідна водяна, друга смоляна, третья крівава. И кажу тобі: стань крівава, а якъ не станешъ, то буде тобі тее,

що тому чоловікові, що въ неділю до службы Божої въ гаі дрова рубає; що тій жінці, що въ неділю на городі до службы Божої моркву копає.“

11) [*Кіевъ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Іхало тры браты: Петро, Павло и святый Гурій, ще іде самъ Господь на сывый кобылі. Богъ кобылу мечемъ січе, кровъ не тече—такъ и ты, руда, нейды. Запікайся кровъ, заговоруйся кровъ, замовляю тебе не самъ своімы духамы—Господнімы наукамы. Ухъ святый духъ! Встань, Господы, на помічъ, евангелі на радость, Пречыстая Діво поможы.“

Чума. [*Нап. въ Вор. Пам. кн. 1865—66 г., ст. 225, 26. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. Ставится на столъ „чокрышка“ съ жаромъ, въ которую кладутся стружки съ рукоятки кочерги, кусочекъ помела и немного пшена, и надъ этимъ произносятъ: „Во ймя Отца и Сына и Святаго Духа, аминь. Чума чумыще, відьма відьмыще, огненная, водяная, вітряная, пойды собі отъ раба Божого N, нарожденного, молытвенного, хрещеного, одъ ёго красноі крові, одъ жовтоі кості, одъ білого тіла; пойды собі за быстрый Дністръ, за сыне море, на пустыі рікы.“

Затѣмъ говорящій плюетъ въ лѣвую сторону и опять начинаетъ молитву сначала и повторяетъ ее до тѣхъ поръ, пока все не сгоритъ.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Чуму народъ представляетъ себѣ въ видѣ женщины, собаки или же просто чеки. Разсказываютъ, напр., что крестьянинъ возвращался съ мельницы, гдѣ онъ мололъ хлѣбъ, и потерялъ чеку. Поискавъ немного, онъ наткнулся на палку, похожую на чеку, и замѣнилъ ею потерянную. Проѣхавъ немного, колесо начало скрипѣть ужаснѣйшимъ образомъ и наконецъ слетѣло съ оси: чеки опять на стало. Тутъ ужъ крестьянинъ догадался, что это чума; нашелъ опять палку и хотѣлъ бросить подальше, но палка превратилась въ „корали“ которые онъ и подвезъ домой, но былъ за это наказанъ: къ вечеру вымерла вся семья.

Сглазъ. [*Ушицкій уѣздъ*]. Непочатая вода употребляется какъ лѣкарство при скидываніи огня, т. е. когда кто кого сглазитъ. Это дѣлается такъ: берутъ какую нибудь „посудину“ и наполняютъ ее непочатою водой. Въ эту воду бросаютъ горячіе угли три раза по девяти, причемъ произносятъ: „Богородице дѣво“ семь разъ, три раза „Вѣрую во единаго Бога“ и пять разъ молитву Господню. Послѣ сего омываютъ окна, счерпываютъ три раза ладонью и льютъ за окно въ дыры, продѣланныя въ „лавахъ“ (скамейкахъ), для того, чтобы держали кудель, который прядутъ. Зачерпываютъ воду, льютъ въ дыры, а миску подставляютъ подъ дыры, чтобъ вода опять стекала въ сосудъ; послѣ этой операціи даютъ больному пить изъ сосуда на всѣ четыре

стороны; омываютъ больнаго и выливаютъ воду въ глухой конецъ, т. е. подъ „бѣгунъ“, въ дверяхъ, твердо притомъ вѣруя, что больной послѣ этого непремѣнно выздоровѣетъ на другой же день.

Стыклызна. [*Летичевскій уѣздъ*]. Непочатая вода, сваренная съ зельемъ Матери Божіей („коса“), употребляется особенно отъ „стыклызны“ (бѣшенства). Давая пить эту воду больному, обыкновенно приговариваютъ такимъ образомъ:

Шло собі трохъ братівъ, балакалы,
Въ стыклаго собакы пыталы.
Иды правою дорогою,
Черезъ Орданьску ріку,
На высоляньску гору:
Тамъ ходыть баранъ
Зъ велыкымы рогамы,
И выстрыжы ёму вовну
Межи рогамы
И верпысь назадъ.
Орданьскоі воды наберы,
Білого камня зъ скалы влупы.
И да поможатъ мыні всі святыі хранытели,
Замовляты, заклынаты,
Відъ стыклого собакы.

Послѣ этого приговора нужно прочесть семь разъ: „Отче нашъ“ и „Богородице Дѣво“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Берутъ растеніе „дрокъ“, кладутъ въ новый горшокъ, наполненный водой, залѣпляютъ отверстіе тѣстомъ и варятъ довольно долго. Послѣ, больной пьетъ этотъ настой одинъ разъ въ день. Осматриваютъ старательно языкъ: нѣтъ ли подъ нимъ пузырьковъ, величиною въ булавочную головку. И если есть, то прижигаютъ ихъ раскаленною булавкой. При этомъ даютъ по шпанской мухѣ въ одинъ пріемъ.

Поруха. Гладятъ животъ крестообразно и говорятъ:

Всѣ святые святочкы,
Годовые празднички,
Прійдіте мнѣ на помощь
А ей на поратунокъ.
Золотый золотныченкъ,
Чого ты забывся,
Изъ міста звалывся.
Чы ты зъ подымківъ,
Чы ты зъ подівківъ,
Чы ты молошный,

Чы ты урочный,
Чы ты паньскый,
Чы ты цыганьскый,
Чы ты попівскый,
Чы ты жыдівскый.
Сядь ты на своёму місті
На золотымъ креслечку,
Где тебе самъ Господь Богъ
Посадывъ зъ апостоламы.

Уразъ. [*Переяславскій уѣздъ*]. „Выразку загоюють такъ: якъ тылько на весні береза брунькы понагоняє, то ты брунькы зрываются, зсыпаются въ пляшку (бутылку) и налываются горілкою; тымъ настоемъ треба залывать выразку".

Боль головы. [*Переяславскій уѣздъ*]. „Якъ хто купается у річці да насцыть у воду, то въ того чоловіка, якъ тылько вінъ выйде зъ воды, заразъ почне голова боліть."

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Какъ лѣкарства, употребляютъ: жареный мозгъ бѣлки, прикладываютъ капустные листья, сырые бураки, дѣлаютъ изъ воску подобіе шапочки и надѣваютъ на голову.

„Звыхъ". [*Переяславскій уѣздъ*]. „Якъ хто звыхне собі руку або ногу, то ёго вылічують такъ: кладуть у горщокъ правої березы, котра наломлена въ праву середу, налывають ії водою и ставлять въ пічъ, щобъ закыпіла. Тоді звыхнуту руку, або ногу обмотують клочьемъ и полывають зверху тыєю водою, въ которій варылась права береза. Після того звыхнуту руку, чы ногу, потягують, то звыхъ и проходыть."

„Одміна". „Одміна" (англійская болѣзнь) бываетъ исключительно у дѣтей; признакъ ея: дѣти не ростутъ, имѣютъ большую голову, кривыя ноги и руки, словомъ, бываютъ уродами. Болѣзнь эта, по народному вѣрованію, не есть болѣзнь, и дѣти, страдающія этою болѣзнію, не есть дѣти тѣхъ матерей, которыя ихъ кормятъ, а дѣти чертей, подброшенныя взамѣнъ настоящихъ дѣтей. Въ болѣзни этой трудно пособить. Впрочемъ, нѣкоторымъ очень практичнымъ бабамъ удается излѣчивать эти болѣзни; лѣченіе бываетъ такого рода:

Берутъ, по заходѣ солнца, дитя на руки, выносятъ его на дворъ, кладутъ на томъ мѣстѣ, гдѣ ссыпаютъ соръ, и тутъ, при какихъ-то секретныхъ заговорахъ и заклинаніяхъ, начинаютъ бить его вербовою вѣткой. Затѣмъ оставляютъ больнаго на нѣкоторое время на томъ же мѣстѣ и отходятъ въ сторону. Утверждаютъ, что чортъ, сжалившись надъ своимъ ребенкомъ, при-

носитъ украденное дитя и забираетъ свое, но такая жалость чорта очень рѣдка.

Перелякъ и переполохъ [*Летичевскій уѣздъ*]. Въ болѣзни называемой „перелякомъ“, по народному убѣжденію, исключительную помощь можетъ оказать одна только баба, окачивая больнаго яйцемъ и отдавая таковое собакамъ. При этомъ нашептывается слѣдующій заговоръ: „Перелякъ-перелячыще! яжъ тебе яйцемъ выкачую, а водою вылываю, на пущі и на сухый лісъ высылаю, тутъ тобі не буваты, червоної крові не спываты, сыніхъ жылъ не потягаты, жовтої кості не ламаты.“ Затѣмъ баба должна три раза плевать и разодрать пазуху больнаго.

[*Переяславскій уѣздъ*]. „Якъ хто перелякается чого небудь, до тому треба перевернуть сорочку пазухою на потылыцю“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Нужно разорвать пазуху рубахи и хухнуть три раза. Подкуриваютъ зельемъ „страхополохомъ.“

Підвій. [*Летичевскій уѣздъ*]. Болѣзнь, называемая „підвіемъ“, происходитъ, по народному вѣрованію, отъ подвѣянія заболѣвшаго вѣтромъ, а въ особенности — вихремъ. Отъ нея, по народному вѣрованію, можетъ пособить только баба, окачивая больнаго яйцемъ. Приступая къ этому дѣлу, баба, обыкновенно, нашептываетъ такимъ образомъ:

Стань мыні першымъ разомъ,
Ліпшымъ часомъ
Стань мыні, Господе,
До помощі!

Окачивая же больнаго яйцомъ, баба нашептываетъ слѣдующій заговоръ: „Препавъ нічный, північный, трепавъ зъ роботы, зъ сухоты, зъ ідання, зъ пытья, зъ гулянья, зъ буянья, зъ поклыку, зъ помыслу, зъ погляду. Препавъ зъ хмары, зъ вітру и зъ сонця. Нічный, північный, полуднёвый, сходовый, нудяный и сердешный! Яжъ тебе вымовлю, водою вылываю, яйцомъ выкачую, на пущі и на сухый лісъ відсылаю. Тамъ тобі гуляты и буяты, гнылы холоды вывертаты, жовты піскы пожираты, сыне море выпываты. Щобъ тутъ тобі червоної крові не спываты, сыніхъ жылъ не потягаты, жовтої кості не ламаты, и тфу, и тфу, и тфу!“ Три раза баба плюетъ. Затѣмъ яйцо, которымъ окачивался больной, должно отдать собакамъ. Собака хотя и съѣстъ все злое, но это ей не повредитъ, такъ какъ она имѣетъ способность „выбрехаты“ все злое.

„Урокы“. а) [*Винницкій уѣздъ*]. „Врокы“ (боль головы) считаютъ, что кто-то изъ знахарей постоянно смотрѣлъ на человѣка, это смотрѣніе вредно

подѣйствовало. Кромѣ того, различныя болѣзни происходятъ отъ вреднаго дѣйствія чаровницъ, знахарей, которые своимъ вліяніемъ производятъ различнаго рода болѣзни.

Заклинанія отъ уроковъ. б) [*Зап. Шишацкій-Ильичъ. Напеч. въ Черн. губ. вѣд. стр. 129. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Йшлы святы Петро и Павелъ зъ Пресвятою Богородыцею высокіхъ гіръ ворочаты, внизъ воды спускаты, за раба Божого N уровівъ-прымовокъ зныматы: чоловічыхъ и жіночыхъ, паробочыхъ, дівочыхъ, дытячыхъ, вітряныхъ, водяныхъ, подуманыхъ и прымовленыхъ: зъ очей карыхъ, зъ очей сыніхъ, зъ очей красныхъ, зъ очей білыхъ. Вы, зорі-зорнычі, Божьі помощныці, — я речью, а вы помочю“.

в) [*Напеч. въ Черн. губ. вѣд. 1859 г. стр. 173. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Помагаешъ ті, вода явленная, очыщаешъ ты, вода явленная, и луга, и берега, и середыну. Очыщаешъ ты, вода явленная, нарожденного отъ прозору: надуманого, погаданого, встрічного, водяного, вітряного, жиноцького, мужыцького, парубоцького, дівоцького. Подіте, урокы, на сорокы, на луга, на очерета, на болота, на моря“.

г) [*Москвитянинъ, 1853 г. кн. II, отд. VII, стр. 69—70. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Було собі тры браты: шлы собі шырокою дорогою, найшлы собі рукавыці-ваганыці и врокы. Пійшлы въ світлыцю, сілы на скамныцю и сталы поділятыся: одному — рукавыці, другому — ваганыці, а третёму — врокы: подуманы, погаданы, батьковы, матерыны, сіры очы дівочы, хлопчачі и дівочі. Тутъ вамъ не буты, червоної крові не въялыты, серце не сушыты; идіть же собі на очерета та на болота и на велыкіи пущі, де півень не співа, де чоловічый гласъ не заходе“.

д) [*Нап. въ Черн. губ. вѣд. 1859 г. стр. 174. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Иду межъ мыръ, мыромъ мыроваппая, я зорямы одягненная, місяцемъ подперезанная, прычыстая моя тварь, щобъ мене нарожденной, хрещеной рабы Божої N ввесь мыръ радъ. Я до васъ иду зъ перцемъ та зъ паскою, а вы до мене зъ щырымъ серцемъ та зъ ложкою, до нарожденной, молытвенной, хрещеной рабы Божой N, щобъ вы не здумалы, не згадалы лыхого слова сказать и подумать“.

е) [*Нап. въ Черн. губ. вѣд. 1859 г. стр. 174. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „День добрый тобі! у мене дівка, а у тебе парубокъ: посватаймось, побратаймось. Тутъ тобі не стоять, жовтої кості не ламаты, червоної крові не томыты, щырого серця не нудыты. Дубе, дубе нелыне (?), я тебе зъімъ зъ гіллямъ зо всімъ: гамъ, гамъ, гамъ“.

Слова эти приговариваютъ, бросая навзничь въ сосудъ, наполненный не-

початою водой, три-девять раскаленныхъ углей. Потомъ надъ головою больнаго приговариваютъ: „Урокы-урочыща, підіть собі на луга, на ліса дримучыі, на степы степучыі, де гласъ чоловічый не заходыть, де півні не співаютъ; пойды собі болість огная“.

ж) [*Тамъ же, стр. 193*]. „Якъ на відлігъ рукою не робыты, такъ моёму лыцю и тілу відъ нікого не боліты, такъ и міні не наврокуваты“.

з). [*Зап. В. А. Яковлевымъ, въ Кіевѣ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Урокы-урочыща, я васъ вышіптую, выкышкаю, Господа мылосердного на помічъ прызываю. Господь зъ помочамы, а я зъ словамы, я васъ вышіпчую, выклыкаю: зъ очей, зъ плечей, зъ рукъ, зъ нігъ, изъ семыдесяты жылъ, изъ румъяного лыця, изъ щырого серця. Тутъ вамъ не стояты, тутъ вамъ не гуляты, буйноі головонькы не ламаты, румъяного лыця не палыты, щырого серця не нудыты, семыдесяты жылъ не стягаты и підъ серденько не підпіраты. Покы вы нудылы, покы вы ломылы, покы я Господа мылосердного на помічъ не прыклыкала. Господь зъ помочамы, а я зъ словамы. Я васъ вышіптую, выклыкаю на очерета, на болота вызываю. Идіть собі на очерета, на болота, тамъ вамъ столы достланы, кубкы поналываны, тамъ вамъ пыты, гуляты и роскошуваты, а отъ рожденноі, молытвенноі, хрещеноі рабы Божоі утікаты“.

и) [*Нап. въ Черн. губ. вѣд. 1859 г., стр. 173. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. Знахарка беретъ сосудъ, наполненный водою, и переливаетъ ее въ другой сосудъ, говоря при этомъ:

„Добрый вечіръ (або добры день) водыце-Уляныце! Дай мыні урокы-урочыща відшептаты, відігнаты. Пресвятая Маты Божа, стань мыні на помочі и поможы мыніу рокы-урочыща відігнаты, відшептаты прістрітельны, насыланы, вітряны, выгняны, урокы-урочыща, батьковы, матерыны, чоловічі, жіночы, парубочы, дівочы, хлопячы, дівчачы, урокы-урочыща, вызываю, выклыкаю изъ ёго рукъ, изъ ёго ногъ, очей, плечей, изъ семыдесяты составівъ. Тутъ вамъ не сыдіты, жовтоі кості не ламаты, червоноі крові не въялыты, коло серця не нудыты. Изыйдіте на крутыі берегы, на жовтыі піскы, відъ хрещеного, молытвенного, рожденного раба Божого N“. Послѣ этого знахарка креститъ три раза себя и больнаго, даетъ ему напиться той воды, надъ которой происходило шептаніе, сбрызгиваетъ ему этою водой лицо, и продолжаетъ говорить опять: „Не я то шептала, Пречыста у головахъ стояла, урокы-урочыща шептала, відшептувала відъ хрещеного, рожденного, молытвенного раба Божого N“. Послѣ этихъ словъ знахарка смачиваетъ водою, наружною стороною руки, три раза: лицо, руки, грудь, спину и ноги больнаго и наконецъ выливаетъ воду за двери, въ глухую сторону.

і)[*Напеч. въ Кіевлянинѣ 1866 г., стр. 93. Сообщ. Л. Н. Майковымъ*]. „Святыі угодныкы Божыі, станьте мыні до помочы Св. Володымеръ, Св. Спасытель, Св. о. Мыколай, Св. Иванъ Крестытель, Св. Великомученыце Варваро, невістка хрыстова, и всі святыі Кіевскі, Печерскы, Почаевскы, Єрусалымськы, манастырскы, станте мыні до помочы. Не мый духъ, Божый духъ, не моя сыла — Божа сыла, не моя помочъ, не я лікарка, самъ Господь лікаръ, моімы словамы, моімы молытвамы, хрещеному, нарожденому, молытвеному, наименованому рабу Божому N прыстрітъ измовляю изъ головы, изъ очей, изъ плечей, изъ рукъ, изъ нігъ, изъ всёго тіла, изъ жовтоі кості, изъ червоноі крові. Тутъ тобі не буты, тутъ тобі не жыты, кості не ломыты, білого тіла не знобыты. Иды собі на очерета, на болота та на дрімучі ліса, де курячый гласъ не заходыть“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Больной „вроками“ („подивованнѣ“) часто „позіхае“ и его клонитъ ко сну. Для излѣченія нельзя допустить себя заснуть, а сейчасъ же обмыть лицо мочою. Берутъ „непочатоі“ воды и кипятятъ на огнѣ изъ терновника или обручей. Когда уже нагоритъ довольно много жару, берутъ раскаленные угольки и бросаютъ въ горшокъ съ водой; причемъ, послѣ каждаго брошеннаго угля, говорятъ: „не разъ, не два, не три, не чотыри, не пять, не шість, не сімъ, не вісімъ, не девять“.... и это повторяется три раза; если угольки тонутъ, то говорятъ: „ото зъіли, повилазилибъ імъ таки очи“.

Прыстрітъ. [*Летичевскій уѣздъ*]. Болѣзнь, называемая „прыстрітомъ“, проявляется слѣдующими признаками: зѣвотою, тошнотою, дрожью и наконецъ горячкою. При появленіи ея, прежде всего лижутъ три раза лобъ больнаго и за каждымъ разомъ сплёвываютъ назадъ себя; умываютъ больнаго мочою и утираютъ лице его подоломъ рубашки на изнанку. Если это не пособляетъ, тогда баба зачерпываетъ сапогомъ „непочату“ воду, сливаетъ таковую въ кувшинъ, бросаетъ туда, при извѣстныхъ ей заговорахъ, девять угольковъ и водою этою умываетъ больнаго, а оставшуюся воду выливаетъ подъ „бігунъ“ дверей. При этомъ еще замѣчаютъ: если угольки, брошенные въ воду, плаваютъ на поверхности ея, то больной будетъ здоровъ, а если напротивъ — то на выздоровленіе больнаго нѣтъ надежды, и въ такомъ случаѣ баба, по большей части, оставляетъ больнаго безъ всякой помощи.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Прыстріте й прыстрітыще и врокы и врочыща, вітряный, и водяный, и подуманый, и погаданый, и помышляный, и запытяный, и заідяный, и прылюбованый, и прымылованый, и батьківъ, и матерынъ, и чоловічый, и жіночый, и хлопячый, и дівчачій, и раній, и денный, и сутковый, и трыдневный, и годовый, и лісовый, и шляховый. Я тебе вы-

мовляю, я тебе вышепчу: що зъ панівъ, що зъ цыганъ, що зъ жыдівъ, що зъ татаръ, — то я тебе вымовлю, то я тебе вышепчу. Щобъ ты не бувъ ні въ рукахъ, ні въ ногахъ, ні въ очахъ, ні въ плечахъ, ні въ грудяхъ, ні въ жівоті, ні въ жовтоі кості, ні въ червоній крові, ні въ сыніхъ жылахъ, ни въ румяному лыці, ні въ веселому серці, у хрещеного, молытвенного, рожденного раба Божого N. Бо тутъ тобі не стояты, часу не теряты, кості не ламаты, крові не розлываты, руса волоса не въялыты, світлыхъ очей не сліпыты; піди собі тыхенько и легенько зъ хаты, зъ дымомъ а зъ двора зъ вітромъ; одъ твоіхъ рукъ, одъ твоіхъ нігъ, одъ твоіхъ очей, одъ твоіхъ плечей и одъ сімыдесяты суставівъ. Вы лісы-лісыща, вы боры-борыща, возміть собі прыстрітыща и урочыща, занесіте іхъ на пущі, на нетрі и на сухі ліса, на быстрі воды. Тамъ люде не ходять и курі не поють и тваръ не реве, а тобі дай Богъ крепість и легкість, не одъ мене, а одъ самого Ісуса Хрыста, Сына Божого, на твоі рукы, на твоі груды, на твій жывітъ, на твоі очы, и на твою кість, и на твоі ногы, и на румъяне лыце, и на веселе серце, нарожденному, молытвенному, хрещеному рабу Божому N".

„По-переду треба тры разы говорыть „Отче нашъ" на непочату воду; тоді жару тры-девять углівъ укынуть у тую воду и казать: „Святый отче Мыколаю, угодныку Божый, помошныку скорый, допоможы мыні ласкою своєю небесною прыстрітъ вымовыты и выговорыты".

„Въ другый разъ шепчуть, то, замість Мыколая, говорять такъ: „въ другый разъ, въ Божый часъ, Пресвятая Маты Богородыця". А въ третій разъ: „Пресвята Варваро Велыкомученыце". Въ четвертый разъ: „Кіевскы печерскы Фтедосій и Антоній и Григорій и Васыль и Макарій, всі святыі угодныкы и преподобныкы". Промовляючы, перерізують ножемъ навхрестъ воду и тімъ ножемъ дають недужому пыть воду. Тоді набере воды въ ротъ и прысне на очы, а після набере воды въ руку, та на-выворотъ рукою мыс очы и каже:

„Свята вода Олыяно, очыщаешъ лугы и берегы, и корінья, и камінья, очысты Господы и твою душу и твое тіло, и румъяне лыце и веселе серце, нарожденого, молытвенного, хрещеного раба Божого N". Также прыговорює, якъ мые рукы, ногы и груды и плечы. Воду вынесты и вылыть у ворота підъ пьятку, у глухый кінець. Якъ чоловікъ самъ собі прыстрітъ скыдає, до каже такъ: „стань мыні Господы въ помочі и столы, и лавкы, сокыры, лопаты и все те, що тылько есть у хаті".

[*Сообщено Залюбовскимъ*]. „Господу Богу помолюся и Причистий Божій Матері поклонюся и всімъ силамъ небеснимъ и отцямъ Печерськимъ, стойте мені въ помочъ святі Печерськи: Антоній и Ѳеодосій и всі святиі Печерськи угодники Божиі станьте мені въ помочъ. Иду я на золотий містъ,

стріла мене Господня мати: „Куды ты идешъ?“ — „Пристріту топтати, рожденного, молитвенного, хрещеного раба Божого N.

„На синёму морі, на камені воронъ сидить, лапами розгрібае, хвостомъ розмітае, одъ хрещеного раба Божого N всякій пристрітъ одганяе“.

„**Дання**“. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Причиной этой болѣзни есть „ворожбитъ“. Желая сдѣлать кому нибудь зло, онъ беретъ ящерицу, лягушку или змѣю, сушитъ ее, толчетъ на порошокъ и въ водкѣ или водѣ даетъ его выпить. Изъ порошка вновь зараждается „гадъ“, и вслѣдствіе этого выпившій чувствуетъ тошноту и нестерпимую боль въ желудкѣ. Больной обращается за помощью къ знахарю, который, убѣдившись, что болѣзнь эта есть дѣйствительно „дання“, даетъ больному пить настой „чемериці“, стянувши предварительно больному животъ. Въ скоромъ времени, послѣ пріема настоя „чемериці“, у больнаго является сильная рвота, которая и принуждаетъ змѣю или ящерицу, пребывающую въ желудкѣ, убраться оттуда. „Дання“ приготовляется также дѣвушками для парней, чтобы ихъ любили. Изъ наиболѣе употребительныхъ есть слѣдующее: нужно пойти въ лѣсъ и найти такой корень, изъ котораго растутъ дубъ и береза вмѣстѣ, взять изъ первого и со второй по щепоткѣ мху, положить на лѣвую руку и сказать: „щобы ты ся мене такъ трімавъ, якъ той дубъ берези“, это повторяется три раза. Возвратившись домой, мохъ высушиваютъ и, стеревши въ порошокъ, даютъ выпить.

„**Гостець**“. [*Проскуровскій уѣздъ*]. „Не я иду до Матінки Божої зъ хрестомъ святимъ, зо всіми святими апостолами, щобы ся не взяли жадни біды хрещеної, порожденої N, я жъ тебе замовляю Господомъ Богомъ, Сусомъ Христомъ съ Пречистою Дівою и зъ Маткою найсвентшою Тыненскою, Соколецкою и Почаевською, — Господа Бога и Суса Христа. Очистивъ свою душу Господь Богъ сотворяще й сотворывъ и на сей світъ пустивъ проситься и молиться Господа Бога поратунку. Господи Боже, вызволи гостець, пристрітъ и очисти мою душу. Господи Боже сотворящей! съ чого ти почався? Съ чого ти почався гостець? Чи ты почався зъ вітру, чи ты почався съ холоду, чи ты почався зъ охоти, чи ти почався зъ роботы, чи ты почався съ поганихъ очей? Чи зъ раннёго світання, півночного, вечірнёго, полуденного? Чи зъ сонця, чи чоловічихъ, чи жіночихъ, чи дівочихъ, чи дитячихъ очей? Я жъ тебе замовляю відтинаю залізнимъ ножомъ зъ пятьма пальцями, шостою долонею, самъ собою, Божою волею. Господи Боже, очисти мене своєю ласкою святою пренайсвітліймаго и явися намъ. Очищае Господь Богъ своєю ласкою весь світъ, весь повітъ, очищае горы, моры, каміння, лісы очисти, Боже и тую душу. Ишли черниці, бігли до кірниці, брали собі водыці. Помогай тобі

Богъ, водыце-Ёрданице, пребуваешъ ти въ лугахъ берегахъ, очищаешъ, очисти и сю душу. Аминь".

„**Подвіяньня**". [*Проскуровскій уѣздъ*]. Если вихрь летитъ по улицѣ и кто изъ проходящихъ съ нимъ столкнется, то заболѣетъ этою болѣзнью. Во избѣжаніе этого, купаются три раза на Благовѣщенье.

„**Підливаньня**". [*Проскуровскій уѣздъ*]. Если кто желаетъ кому нибудь сдѣлать зло, то варитъ собачье испражненіе и „сміття" и водою этою поливаетъ мѣсто передъ тѣмъ порогомъ, черезъ который должно проходить задуманное лицо.

Лѣчатся отъ этой болѣзни тѣмъ, что выгребаютъ изъ печи горячей золы, посыпаютъ мѣсто передъ порогомъ и заставляютъ собаку пройти по этому мѣсту.

„**Насланьня**". [*Проскуровскій уѣздъ*]. Женщины, поссорившись между собою, стараются другъ-другу сдѣлать какую нибудь пакость. Насылаютъ одна на другую огромное число лягушекъ, такъ что отъ нихъ нельзя никуда спрятаться. Въ этомъ случаѣ преслѣдуемая женщина ловитъ одну изъ лягушенъ, зашиваетъ въ намоченный кусокъ полотна и вѣшаетъ коптить надъ дымомъ. Но если кто убьетъ лягушку палкой, непремѣнно серьезно заболѣетъ.

Повѣтріе. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Объ этой болѣзни сохранилось слѣдующее преданіе:

„Когда-то, уже очень давно, летѣло красное облако довольно низко надъ землею, и на томъ пространствѣ, которое оно занимало въ своемъ полетѣ, вымирали всѣ люди и звѣри. Во избѣжаніе этого, народъ рѣшилъ ставить сторожей на наиболѣе высокихъ курганахъ, чтобы они, завидѣвъ облако, давали знать объ этомъ всѣмъ жителямъ, а эти могли бы прятаться".

„**Насердниця**". [*Проскуровскій уѣздъ*]. Главный признакъ этой болѣзни, это — боль подъ ложечкой. Средства лѣченія: даютъ пить соль, растворенную въ водѣ. Лижутъ, растертое на ладони, насѣкомое „москаликъ".

Во время золенья бѣлья, бросаютъ въ эту воду раскаленную пулю.

Боль въ ручныхъ суставахъ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Если чувствуется боль въ суставахъ, то говорятъ, что это „рука розвелась", и связываютъ ее обрѣзкомъ краснаго сукна или веревкой изъ красной шерсти.

Колики. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Въ этой болѣзни крестьянинъ тотчасъ бросаетъ кровь и повторяетъ это нѣсколько разъ. Если же это средство не помогаетъ, то дѣлаютъ слѣдующее:

Пьютъ съ водкой волчьи кишки, истертыя въ порошокъ.

Изверженіе куриное или другихъ птицъ наливаютъ горячею водою, и сосудъ съ смѣсью ставятъ на больное мѣсто.

Переломъ костей. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Въ случаѣ перелома, кость вкладываютъ между двухъ лубковъ, крѣпко связываютъ и, при этомъ, даютъ пить медъ.

Боли желудка. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Въ этой болѣзни пьютъ золу съ водкой.

Мертвая кость. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Случается, что на лицѣ или на рукѣ является какой-то подвижной бугорокъ, впрочемъ не причиняющій боли.

Для уничтоженія бугорка, берутъ кость трупа и придавливаютъ ею „мертву кость“.

Раны. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Свѣжую рану примачиваютъ холодною водой и прикладываютъ древесный трутъ. Если рана незначительная, то лѣченіе этимъ и оканчивается.

„Вогныкъ“. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Это — волдыри на лицѣ дитяти. Для излѣченія приводятъ ребенка въ кузницу, и кузнецъ, обмокнувши метлу въ воду, въ которой охлаждаетъ желѣзо, кропитъ три раза ребенка.

Опухоли. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Лѣченіе ихъ слѣдующее: прикладываютъ нагрѣтую кочергу, теплый голубиный помётъ, живую, разодранную мышь, лукъ печеный.

Ракъ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Въ народѣ неизвѣстно ни одного радикальнаго средства, а потому больной спѣшитъ отправиться въ больницу.

Короста. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Для излѣченія „коросты“ берутъ „шевською“ смолы, мочи и сѣры—смѣшиваютъ все вмѣстѣ и смѣсью старательно смазываются. Затѣмъ, полежавъ немного на теплой печкѣ, купаются въ рѣкѣ.

Боль ушей. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Въ случаѣ боли въ ушахъ впускаютъ по каплѣ деревяннаго масла и затыкаютъ уши камфорой, обернутой хлопчатою бумагой.

Глухота. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Трубку, сдѣланную изъ новаго полотна, вставляютъ въ ухо и зажигаютъ. Болѣзнь эта пройдетъ, такъ какъ трубка при горѣніи „витяга сірку, що въ усі“.

Болѣзнь глазъ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Наиболѣе употребительныя средства:

Взять гусиный помётъ въ маѣ мѣсяцѣ, налить водою и, въ случаѣ надобности, промывать глаза.

Сжечь сороку въ уголь, истолочь, смѣшать съ свѣжимъ коровьимъ масломъ и на ночь мазать глаза, а утромъ промывать ихъ теплою водой.

Впускается въ глаза по каплѣ кровь, взятая изъ-подъ крыла голубя.

Впускаютъ въ глазъ женское молоко.

Прикладываютъ свѣжее мясо.

Обмываютъ глаза дѣтскою мочею.

Отъ раны въ глазѣ лучшее средство жиръ перепела, впускаемый по каплѣ.

Прикладываютъ кислое молоко.

Берутъ воды „съ тирсака“ и примачиваютъ глаза.

Прикладываютъ желтую, мокрую глину.

Смѣшать тертый хрѣнъ съ уксусомъ и къ плечамъ прикладывать.

Прикладывать бѣлокъ съ галуномъ.

Бѣльмо. [*Проскуровскій уѣздъ*]. „Іхавъ Святый Юрій на Сіяньску гору; біглиза нимъ три хорти: іденъ чорный, другій червоний, третій білый. Чорный чорне більмо засцявъ, білый біле більмо засцявъ, червоный — червоне більмо засцявъ“. Письля цёго плюнуть три раза въ очи.

„Іхавъ святый отець Миколай на білимъ коні до білої церкви; а въ білий церкві, на білимъ престолі — Пресвятая Діва Марія“. Сію примову три раза говорять“.

Засыпаютъ глазъ табакомъ.

Дѣлаютъ масло изъ женскаго молока и мажутъ глазъ.

Бросаютъ въ масло земляныхъ червей на 9 дней и послѣ масломъ мажутъ.

Заливаютъ глазъ медомъ.

Жовна (золотуха). Болѣзнь эта встрѣчается чаще всего у дѣтей.

Послѣ новолунья, становятся на томъ мѣстѣ, гдѣ рубятъ дрова, и говорятъ три раза: „Бувъ собі чоловікъ жовна, мавъ вінъ девять жінокъ: зъ девятой — восьму, зъ восьмой — сёму, зъ сёмой — шосту, зъ шостой — пяту, зъ пятой — четверту, зъ четвертой — третю, зъ третій — другу, зъ другій — ідну, зъ ідної — жадну“. Після хухнуть на жовнаки“.

„Була така жовна, мала дванадцятеро дітей, тиі діти мали всі по дванадцятеро дітей — скільки всіхъ було? Всіхъ сто сімдесятъ сімъ. Якъ не

знаю де ся взяли, щобымъ не знала де ся поділи". Та якъ кажуть цю примову, мизинцями притискають жовну".

Жага. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Случается преимущественно у беременныхъ женщинъ и проявляется сильною, жгучею болью подъ ложечкой.

Для излѣченія: ѣдятъ макъ, глотаютъ по нѣсколько зеренъ овса, ѣдятъ мѣлъ, землю, конопляное сѣмя и проч.

Поносъ. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Средства для излѣченія:

Зола съ водкой.

Отваръ терновыхъ ягодъ.

Жженое пшено.

Хлѣбъ ржаной, солёный.

„Порохно" съ груши.

Глина пережженная съ водкою.

Густая „лемішка" съ водкою.

Кусокъ хлѣба прикладывать къ пуповинѣ.

Пить вино, смѣшанное съ пепломъ жженой бумаги.

Ячмінь. [*Сообщено Залюбовскимъ*]. „Якъ народиться на віці ячмінець, то приговорюють: „Ячмінець, ячмінець! На тобі кукишъ, — що хочешъ купишъ. Купи собі шабельку, зрубай головку". Це говорить тричи и вмісті съ цімъ зроби кукишъ и круты округи по-надъ хворимъ окомъ, а далі піднесы кукишъ до ока та й чмокни — наче даєшъ кому кукишъ, и поплюй на бікъ".

Лишай. [*Сообщено Залюбовскимъ*]. „Якъ зійдешъ на лишай — те місце, де кінь покачався, — то приговорюй: „Якъ кінь лоша приведе, тоді мене лишай нападе; а якъ кінь лошади не приведе, мене лишай не попаде". Поплюй тоді тричи на бікъ; не бійсь нічого, бо лишай не нападе".

Одъ крові. [*Сообщено Залюбовскимъ*]. „Треба перехреститись и казать:

„На синёму морі лютий змій реве. „Чого ти, лютий змію, ревешъ?" — „Бо нема мені чимъ дітей годувати. — „Иды, лютий змію, у N двіръ и візьмы одъ раба Божого N молитвенного и хрещеного люту кровъ, и будешъ мати, чимъ дітей годувати." Тричи сказать и за каждимъ разомъ вздовжъ спини дунуть".

Маточное кровотеченіе. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Употребляютъ слѣдующія средства:

Руки въ водѣ мочатъ.

Берутъ воробьинаго помета „три разы по девять“, стираютъ въ порошокъ и даютъ пить.

„**Крикливці**“. „По заході сонця иды въ курятникъ підъ сідало зъ нездоровою дитиною. Стань підъ сідаломъ, підкидай у гору до курей дитину и приговорюй: „Добры — вечіръ тобі, Матвію півню! и одзывайся сама собі: „здоровъ“. Прийшла я до тебе зъ крикливицями и безсонныцями. Курі-куриці, нате вамъ крикливиці: вечірні, полувечірні, полуночниі, світові и ранкові; а моій дитині дайте сонливиці, дрімливыці“. Проговоры тричи, иди въ хату не оглядуючись; ні до кого не говори, и заразъ присипай дитину“.

ГЛАВА ПЯТАЯ.

МІРЪ ДУХОВНЫЙ.

Відкиль світъ взявся. [*Ольгопольскій уѣздъ*]. „Разъ Исусъ Хрыстосъ и святый Петро, не маючы що робыты, сыділы й нудылыся. Але святый Петро и каже:

— Боже, еднакъ не маешъ що робыты, то хоць теперъ зробы світъ.

— Добре, каже Исусъ Хрыстосъ, тылькы треба заклыкаты чорта, щобы доставъ изъ моря піску и сынёго каменю, а то якъ я самъ буду доставаты?

„Заклыкалы чорта. Исусъ Хрыстосъ и каже:

— Лізь у воду та й кажы: „не я беру, а Богъ бере“, и доставай, що въ руку потрапытся.

„Чортъ полізъ у воду, але не сказавъ такъ, якъ казавъ ёму Исусъ Хрыстосъ, а каже: „не Богъ бере, а я беру“.

„И вінъ нічого не доставъ. Лізе бідный чортъ у другый разъ, але знову такъ само сказавъ и не доставъ нічого, а якъ полізъ у третій разъ, то вже послухавъ Исуса Хрыста, та й сказавъ: „не я беру, а Богъ бере“, хапнувъ обома лапамы. Вылізшы на верхъ, вінъ побачывъ, що мае въ одній руці пісокъ, а въ другій сыній камень.

„Исусъ Хрыстосъ взявъ одъ нёго и одно и друге и зробывъ світъ зовсімъ якъ треба, тылько треба було ёго ще перехрыстыты.

— Якъ бы то намъ перехрыстыты світъ? каже Исусъ Хрыстосъ.

— Я знаю якъ, каже святый Петро.

— Ну, робы, якъ собі знаешъ.

„Святый Петро заклыкавъ до себе чорта, та й каже до ёго:

— Вызы мене до тыє воды, що бачышъ передъ собою, а я тобі за те зроблю все, що ты хочешъ.

— Добре, каже чортъ, завезу тебе, тылькы наробы мыні помошныківъ, бо я самъ не можу управытысь въ світі.

„Святый Петро обіщавъ ёму наробыты помошныківъ, и чортъ взявъ ёго на плечы и потащывъ. Але воны заіхалы на самый край світа, а воды нема. Тылькы вода показалася въ тій стороні, звідкыль воны выіхалы, чортъ завернувся та й іде назадъ; але проіхавшы знову ввесь світъ поперекъ, — воды не найшлы, тылькы побачылы воду на правій стороні світа. Чортъ вже не знае, що ёму и робыты, такъ змучывся, але мусыть іхаты. Прыіхавшы на правый край світа, знову не найшлы воды, тылькы щось біліе передъ нымы, ныбі вода. Чортъ знову іде, але якъ доіхавъ до конця світа, святый Петро каже:

— Досыць, вже мы світъ перехрестылы, теперъ я тобі скажу, якъ маешъ помошныківъ собі наробыты: Встань рано въ субботу, возьмы воды та й брызкай назадъ себе: кылькы буде по-за тобою брызгівъ, тылькы буде чортівъ.

„Чортъ зробывъ тее и съ тоєі поры на світі робытся гірше та й гірше, бо чортівъ робытся більше та й більше.

„А найкраще бъ зробывъ бы святый Петро, якъ бы одурывъ чорта, бо одурыты таку погань — нема гріха“.

[*Радомыслькій уѣздъ*]. „Перше не було ны неба, ны землі, була тылькы тьма и вода змішана съ землею, такъ неначе кваша, а Богъ летавъ святымъ духомъ по-надъ водою, котора шуміла піною. Отъ, разъ Богъ ходыть по воді да дыхнувъ на ту піну и сказавъ: „нехай буде янголъ“.

„Отъ и ставъ янголъ, да тылько безъ крылъ. Богъ давъ ёму двоє крылъ да каже:

— Летай такъ, якъ и я. А анголъ каже:

— Неможна, Господы.

„Богъ ёму давъ ще двоє крылъ и сказавъ: летай.

— Неможна, Господы, одвічае янголъ.

„Богъ ёму давъ ще двоє. Отъ, вінъ и літае.

„Тоді Богъ сотворывъ світъ и давъ янголю мічъ.

„На другый день Богъ сотворывъ небо. На третій день Богъ каже до шестокрылого серафыма:

— Пойды въ воду глыбоко да одділы маленьку часточку землі на моє имя та ii посіемъ, щобъ росла.

„Сатанаілъ (такъ звавсь той серафымъ) полізъ у воду да одділывъ часточку землі, але не на Боже имя, а на свое. Тая земля, що вінъ одлупывъ, взяла та й розсыпалась у ёго въ руці, да й не можна ёму прынесты до Бога. Вінъ прыходыть до Бога та й каже до ёго такъ:

— Неможна одділыть.

„Богъ уже знае, що вінъ на свое имя одділявъ, але мовчыть и каже ёму:

— Пойды зновъ, та одділяй.

„Вінъ тоді взявъ та одділывъ на Боже имя малу частычку, да взявъ та й собі трошкы сховавъ за губу. Якъ уже вінъ прынісъ до Бога землю, то Богъ заразъ поблагословывъ ii и сказавъ посіявшы, щобъ вона росла. Якъ узяла земля росты — то й тая росте, що за губою. То й серафымъ крычыть:

— Господы, ратуй: я вкравъ трошкы землі за губу, да вона тежъ росте за губою.

— Выплюй, каже ёму Богъ.

„Якъ зачавъ вінъ плювать, та якъ зачалы зъ рота такі, якъ вінъ, вылітаты, да летілы, ажъ покы вінъ не выплювавъ усеі землі. Якъ выплювавъ усю землю да й ще плюнувъ разъ скылько чыстою слынею. Тоді вже началы вылітать одынъ за другымъ янголі ище кращі, якъ вінъ. Тоді Богъ и каже:

— Теперъ трошкы оддышмо, да підемъ на небо.

„Богъ лігъ да замість спыть, а всевыдящімъ окомъ усе добре бачыть. Сплять и світлы янголы, тылько не спыть Сатанаілъ зъ першымы янголамы — темнійшымы, да радытся, щобъ Бога и тіхъ янголівъ у воду повтышковаты — повпыхать. Порадылысь: „Якъ укынемъ Бога и янголівъ у воду, до тоді самы на небі будемо богамы“.

„Взявъ Сатанаілъ Бога на рукы, а ті анголі тіхъ анголівъ да й понеслы кыдать у воду. Вода здается імъ и не далеко, да не можна до неі дойты. Носылысь воны, носылысь, на всі чотырі стороны, да все такы не донеслы до воды, да взялы та й покыдалы іхъ на тімъ місти, де взялы, а самы й позасыпалы. А земля розрослась чы мала. Богъ уставъ зъ вірнымы анголамы, забравъ тыхъ усіхъ, що спалы, да й повкыдавъ у воду, самъ же полетівъ на небо зъ анголамы. Іднымъ давъ по шість крылъ и назвавъ іхъ Серафымамы, другымъ давъ тылькы по двое крылъ, але назвавъ іхъ Арханголамы и начальныкамы надъ янголамы. Ідного назвавъ Говрыіломъ, другого — Мыхаіломъ, всіхъ поназывавъ. На небі сотворывъ сонце, місяць и зоры. Це вже було въ четвертый день.

„У пъятый день зробывъ дві рыбы велыкіхъ и дві малыхъ. Велыкы підложывъ підъ землю и сказавъ, щобъ поддержувалы ii, а малыхъ укынувъ у воду, щобъ розводылысь. Потімъ зробывъ пташкы та й попускавъ, щобъ літалы и плодылысь“.

Сотвореніе человѣка. [*Ушицкій уѣздъ*]. О человѣкѣ существуетъ слѣдующее повѣрье: „Сатана все можетъ сдѣлать, только съ условіемъ, если Богъ позволитъ и благословитъ. Такъ, наприм., человѣка сатана слѣпилъ изъ глины и сдѣлалъ его такъ удачно, что Господу Богу стоило только благословить и дать ему живую душу. Когда сатана слѣпилъ человѣка, то поставилъ его стоймя, а потомъ оплевалъ его вездѣ-вездѣ. Отъ этого и теперь человѣкъ плюетъ и кашляетъ“.

[*Луцкій уѣздъ*]. О человѣкѣ говорятъ, что онъ сотворенъ Богомъ.

[*Дер. Хорощанка*]. „Сотворилъ Богъ человѣка изъ земли и пустилъ его по свѣту. Первый человѣкъ былъ очень красивъ, а дьяволъ неуклюжъ. Вотъ и началъ онъ завидовать красотѣ человѣка. Выбравъ удобное время, дьяволъ пришелъ къ человѣку и оплевалъ его. Богъ сжалился надъ оплёваннымъ, и всю слюну, покрывавшую человѣка, вложилъ въ его внутренности. Съ тѣхъ поръ и плюетъ человѣкъ, и все-таки всего не можетъ выплевать“.

„Когда Богъ сотворилъ человѣка, то дьяволъ пожелалъ и себѣ сдѣлать такого же. Принялся за работу, но у него, вмѣсто человѣка, вышелъ волкъ. Чтобы оживить его, бѣсъ сказалъ: „гужя Бога“, но волкъ не двигался. Затѣмъ Богъ сказалъ волку: „гужя ёго“, волкъ тотчасъ сорвался и побѣжалъ за дьяволомъ, а чортъ ушолъ и хотѣлъ взлѣзть на дерево, но волкъ догналъ его и схватилъ за ногу. Изъ раны потекла кровь и заструилась по стволу дерева, а то дерево была ольха. Потому и теперь это дерево красно“.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Чоловіка Богъ зробывъ изъ землі, а жінку изъ тіста та й поставывъ іхъ проты сонечка, щобъ то, бачте, высохлы; а Мыхаілу загадавъ стерегты. Отъ Мыхаілъ стерігъ, стерігъ, да якось и задывывся на щось-то, а собака прыбігъ та й зъівъ жінку. Уложывъ Богъ душу у чоловіка да взявъ у ёго одну кістку изъ ребра та й зробывъ ёму уже вдруге жінку. Чоловіка Богъ назвавъ Адамомъ, а жінку уже самъ чоловікъ назвавъ Евою“.

[*Луцкій уѣздъ*]. Народъ твердо вѣритъ, что перваго человѣка создалъ Богъ, что есть загробная жизнь и что человѣкъ долженъ будетъ отдать отчетъ о своихъ дѣлахъ.

[*Радомысльскій уѣздъ*]. „Богъ сотворивъ Адама зъ тіста пшенишного да й поставивъ на сонці, щобъ висохъ, а собака взяла да й изъіла. Отъ тоді Богъ вилипивъ изъ глины, вдихнувъ въ ёго ангельську душу, да давъ ёму рогове тіло, шобъ ніколи не зогнило и не боялось холоду. Тоді взявъ Богъ да наславъ на Адама сонъ, да якъ заснувъ Адамъ, до Богъ узявъ да зъ рожи сотворивъ жінку да й положивъ ії коло Адама. А Адамъ прокинувсь, шо жінка не така, якъ вінъ, да и каже Богу: „Я не хочу жінки зъ цвіту; якъ бы мені така жінка, якъ и я“. Отъ тоді Богъ взявъ да зновъ навівъ

на Адама ще більший сонъ. Да якъ заснувъ Адамъ, до Богъ узявъ да винявъ изъ ёго ідно ребро, да сотворивъ съ того ребра Еву да й положивъ киля Адама. Адамъ прокинувсь да побачивъ, що ёго жінка така, якъ и вінъ, да й узявъ ії собі. Тоді Богъ и питаєтьця Адама: „А що, котору ти теперъ лучче уподобаєшъ: чи ту, що зъ цвіту, чи ту, що зъ твого ребра?“ А Адамъ каже: „Уже жъ певно мені лучче нехай тая, шо зъ мого ребра“. А Богъ: „Ну, а мені здаєтьця, шо тая, шо зъ цвіту; я ії дамъ сину своёму за матіръ“. Да взявъ Богъ тую жінку, шо зъ цвіту да й одиславъ на небо, а Адаму и Еві сказавъ: „іжте усяке яблоко, тілько не іжте изъ одного дерева, бо якъ зъісте, то заразъ умрете“.

„Гріхъ першихъ людей“.—„Тільки Богъ пішовъ на небо, Ева заразъ и пішла въ садъ гулять. А вона була така гарна, шо той ангелъ, которого Богъ скинувъ зъ неба, заразъ и полюбивъ ії. Взявъ тоді той ангелъ перекинувсь у змію та й вилізъ на ту яблоню, де були ти яблоки, шо Богъ не казавъ істи. Підходять туды Адамъ и Ева. Отъ, вінъ імъ и каже: „Чому жъ це вы зъ цёго дерева не рвете яблокъ? Уже жъ воны поспіли“. А Ева каже: „Намъ Богъ казавъ, шобъ мы не іли зъ цёго дерева яблокъ, бо помремъ“. А змій: „То Богъ на те такъ сказавъ, щобъ вы не були богами; бо якъ изъісте хочъ ідно яблоко зъ цёго дерева, то будете богами“. Думала Ева шо й справди, взяла да й хтіла істи яблоко зъ того дерева,— коли иде и Адамъ: „А ти жъ забула, шо ціхъ яблокъ не можна істи“. А Ева й каже: „Мы будемо богами, якъ изъімо хочъ ідно яблоко“. Да взяли да й зъіли того яблока. Якъ проковтнули, то заразъ імъ стало соромъ и холодно. Воны посшивали листи зъ липы, позакривались да й поховались, щобъ іхъ Богъ не найшовъ. Але Богъ дознавсь да й прогнавъ іхъ, а коло воритъ поставивъ ангола, щобъ стерігъ Рая. А рогове тіло заразъ Богъ переміниъ на таке, якъ у насъ теперъ, а рогового тіла оставивъ тільки на конці пальцівъ“.

„Адамъ и Ева въ пустині“.—„Якъ Богъ вигнавъ Адама и Еву зъ раю, то воны посідали въ лісі да й плачуть, не знаютъ, що и робить. Зославъ Богъ до нихъ ангела, а ангелъ давъ ёму жменю жита и заступъ да й каже: „Возьми да скопай кусокъ землі да посій оце жито, до тобі зъ ёго буде хлібъ“. А Еві давъ жменю конопляного сімя, да каже: „Оце ти посій, до одъ цёго буде вамъ плаття; а колись Богъ дасць, шо одъ туєї жінки, шо зъ цвіту народитьця Синъ Божий, до вінъ васъ зновъ упустить у рай“. Ото посіяли вони да й посідали, — оддыхають. А той анголъ, що іхъ підвівъ перекинувсь у самого старшого ангола да й каже: „Вы вже посіяли собі

таке, шобъ бувъ у васъ и хлібъ и плаття, але про то нема у васъ такого, шобъ ви не вмерли. Ви возьміть да зійдіться до купи ідно зъ другимъ, до одъ Евы родиться синъ, до той синъ випросить у Сина Божого (котрый родитьця съ туєі жінки, шо зъ цвіту), шобъ васъ изновъ упустили у рай". А Ева каже: „Та ми не знаємъ, якъ же то зійтись до купи? Аже жъ ми и теперъ въ купі". Отъ той ангелъ якъ показавъ, та й родився у Евы Каинъ. А Каинъ дуже не любивъ Адама: вінъ, бачте, знавъ, шо ёго батько — той ангелъ, котрого Богъ вигнавъ зъ неба".

„Послявъ разъ Адамъ Каина сіяти жито, а Ева й каже Адамові: „Совокупімось, може я приведу дочку, шобъ сіяла конопли". Отъ и привела Ева Авеля. Ото якъ вырісъ Авель ёго послали пасти овечки, а Каинъ понісъ ёму обідать, да взявъ и зъівъ той обідъ. Авель якъ вернувсь до дому, до й сказавъ Адаму, що вінъ не обідавъ, а Адамъ взявъ да й выбивъ Каина. Каинъ розсердився на Авеля, да й убивъ ёго, а Богъ за це убивъ грімомъ Каина".

Пісьня объ Адамі и Еві.

Седить Адамъ просто рая
И наготу покриває.
— А ти, Ево, не смутися,
— И до мене обернися,
— Прошу я тебе!
Господь Адаму говоряше:
— Де жъ ти, Адаме, живешъ?
— Осьде — въ кутку,
— Охъ, мій смутку,
— И зъ Евою молодою
— Тішу біду свою.
Заповеді не хранивъ,
. . . . . сотворивъ.
— О, бачъ, Ево,
— Смутна жено,
— Було жить, не грішить,
— Вибачай же теперъ
— Лучче було въ раю жить,
— Солодки яблоки во рту имѣть.
— Теперъ треба працювати,
— Щобъ кавалокъ хліба мати
— До самоі смерти.
Зачавъ Адамъ розмышлять:
Якъ бы намъ хліба достать
Укопать я не вмію

И не знаю що посію,
Бо не маю чого.
Янголъ къ ёму явився:
— Иды, Адаме, поучися,
— Візьми заступъ да пагнися,
— Копай землю, потрудися,
— Да побачишъ, що тобі вродить.
Проклята Ева и змія,
Шо веліли выйти изъ рая,
И по пущі блудити,
И въ сирій землі жити
По конецъ віку.

Душа. [*Кіевская губернія*]. Душа умершаго пребываетъ въ домѣ Давида. Домъ тотъ стоитъ на сухой землѣ, но окруженъ со всѣхъ сторонъ моремъ. Построенъ же домъ царемъ Давидомъ для того, чтобъ уберечься тамъ отъ смерти.

„Три святителя: Василій Великій, Григорій Богословъ и Іоаннъ Златоустъ во время своей земной жизни ходили вмѣстѣ, учили народъ, носили на плечахъ церковь Божію и въ ней совершали службу. Разъ они пришли къ болоту и съ трудомъ чрезъ него перешли. Объ этомъ узналъ владѣлецъ того мѣста и велѣлъ построить черезъ то болото мостъ. Вскорѣ господинъ тотъ умеръ и попалъ за грѣхи въ адъ. Чрезъ нѣсколько лѣтъ святители возвращались обратно тѣмъ же путемъ и, дошедши до болота, удивились, что тутъ построенъ мостъ. Они на мосту раскинули церковь Божію и начали отправлять богослуженіе за ту душу, которая сдѣлала такое богоугодное дѣло. Едва окончилась литургія за упокой души, какъ вдругъ прилетѣлъ въ церковь ангелъ съ обожженными крыльями. На вопросъ святителей — отчего у него обожжены крылья, ангелъ отвѣчалъ имъ: „Та душа, о которой вы молились и служили службу Божію, была въ адѣ, на самомъ днѣ. Господь повелѣлъ мнѣ вывесть ее изъ ада за то, что молитесь вы, и я исполнилъ волю Господню; но какъ это было трудно, вы можете судить по обожженнымъ крыльямъ. Господь послалъ меня для утѣшенія вашего“.

[*Винницкій уѣздъ*]. Душа человѣка есть духъ, могущій принимать разные виды.

„Одна старуха разсказывала, что, когда она была еще дѣвочкой, умерла ея тётка. Всѣ старшіе родственники ея вышли изъ хаты, гдѣ лежала покойница; осталась она одна и услышала, что подъ „припечкомъ“ кто-то стонетъ. Дѣвушка испугалась и, выбѣжавъ изъ хаты, объявила старшимъ домашнимъ. Они вошли въ хату; стоны прекратились. Домашніе опять вышли изъ хаты, стоны опять начали повторяться. Она опять побѣжала объявить домашнимъ.

Тогда они догадались, что тутъ что нибудь да есть. Думали, что это открывается кладъ, и потому, ставши за дверьми, чтобы дѣвочка не боялась, слыша стоны, — велѣли ей сказать такъ: „всяка душа да хвалитъ Господа“. Она это сдѣлала, и стонавшее отвѣтило: „и я хвалю Бога Предвѣчнаго“.

— Душа „покутующа“, чего ты хочешь и кто ты такая?

— Я бабка твоей бабки. Болѣе ста лѣтъ, какъ я тутъ „покутую“. Бросаютъ на меня дрова, сметаютъ на меня соръ. Я требую твоей помощи, окажи мнѣ ее отъ труда рукъ твоихъ, но помни, чтобы никто болѣе не трудился.

„Она взяла у матери денегъ, купила коленкору и нитокъ, сдѣлала три манишки, вынесла на ярмарку и продала ихъ. Отдавши взятыя у матери на покупку деньги, она опять купила на оставшійся барышъ коленкору и нитокъ для той же цѣли. Видя, что денегъ уже достаточно для платы за богослуженіе, она обратилась къ ксендзу, который отслужилъ панихиду за упокой усопшей. Возвратясь домой и прочитавъ молитву за упокой души (Anioł Pański), стали обѣдать. Только что начали ѣсть, вдругъ видятъ, стоитъ у порога женщина, довольно пожилая, и ни на кого больше не смотритъ, какъ только на ту дѣвушку, и при этомъ сказала ей: „Bóg zapłać“. И повторивши это три раза, стала невидима. Утверждаютъ, что это была душа“.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Душу народъ представляетъ себѣ въ видѣ мухи.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. Понятіе о душѣ весьма разнообразно. Душа можетъ, по своему произволу, оставлять человѣка во время сна. Улетая изъ него, она принимаетъ на себя видъ сивой мыши.

„Душа одной молодой женщины прожила у своей матери болѣе двухъ недѣль. Въ теченіе этого времени душа ничего не ѣла, а только постоянно сидѣла надъ горячимъ хлѣбомъ и вдыхала въ себя выходящій изъ него паръ.

[*Холмъ*]. Душу представляютъ маленькимъ ребенкомъ.

[*Харьковскій уѣздъ*]. Душа, это — маленькій человѣчекъ съ чистымъ и прозрачнымъ тѣломъ.

[*Луцкій уѣздъ*]. Душа принимаетъ видъ человѣка.

[*Каневскій уѣздъ*]. Душа, это — маленькій ребенокъ, имѣющій крылышки.

Пѣснь о душѣ.

Изъ Кыева изъ Єрусалыма —
Алылуя!
Изъ Кыева изъ Єрусалыма —
Господы, помылуй!

Відтыль ішло а тры черныченькы —
Алылуя!
Видтыль ішло а тры черныченьки —
Господы, помылуй!
Первая йде на главі хрестъ несе —
Алылуя!
Первая йде на главі хрестъ несе —
Господы, помылуй!
Другая іде євангелію несе —
Алылуя!
Другая іде євангелію несе —
Господы, помылуй!
Третья іде кадыльныцю несе —
Алылуя!
Третья іде кадыльныцю несе —
Господы, помылуй!
Встрічає іхъ Божая Матіръ —
Алылуя!
Встрічає іхъ Божая Матіръ —
Господы, помылуй!
Ой де жъ вы булы а тры черныченькы —
Алылуя!
Ой де жъ вы булы а тры черныченькы —
Господы, помылуй!
Ой булы жъ мы, Божая Маты —
Алылуя!
Ой булъ же мы, Божая Маты —
Господы, помылуй!
У Кіеві у Єрусалыми —
Алылуя!
У Кіеві у Єрусалымі —
Господы, помылуй!
Що жъ вы бачылы а тры черныченьки —
Алылуя!
Що жъ вы бачылы а тры черныченьки —
Господы, помылуй!
Бачылы жъ мы, Божая Маты —
Алылуя!
Бачылы жъ мы, Маты Божая —
Господы, помылуй!
Якъ душа зъ тіломъ та й ростававалася —
Алылуя!
Якъ душа зъ тіломъ та й ростававалася —
Господы, помылуй!
Розставалася та й позналася —
Алылуя!

Розставалася та й позналася —
Господы, помылуй!
Чомъ же ты тіло, чомъ ты не терпіло —
Алылуя!
Чомъ же ты тіло, чомъ ты не терпіло —
Господы, помылуй!
Чомъ же ты, главо, умомъ не зносыла —
Алылуя!
Чомъ же ты, главо, умомъ не зносыла —
Господы помылуй!
Чомъ же ты, тіло, постівъ не постыло —
Алылуя!
Чомъ же ты, тіло, постівъ не постыло —
Господы, помылуй!
Чомъ же ты, душе, неділі не чтыла —
Алылуя!
Чомъ же ты, душе, неділі не чтыла —
Господы помылуй!
Будешъ же ты, тіло, въ сырій землі пріты —
Алылуя!
Будешъ же ты, тіло, въ сырій землі пріты —
Господы, помылуй!
А ты будешъ, душе, у огні горіты —
Алылуя!
А ты будешъ, душе, у огні горіты —
Господы, помылуй!

Богъ. [*Ушицкій уѣздъ*]. Народъ представляетъ себѣ высшее существо въ образѣ человѣка. Понятія о немъ — свѣтлыя, православныя. Его никто, нигдѣ и никогда не видѣлъ.

[*Литинскій уѣздъ*]. Бога-Отца народъ представляетъ себѣ въ образѣ святаго человѣка, старика, съ огромною сѣдою бородою, живущаго въ первомъ раю, устроенномъ собственно для Себя.

[*Холмская Русь*]. Бога-Отца народъ представляетъ весьма древнимъ старцемъ.

[*Житомірскій уѣздъ*]. Бога-Отца простой народъ представляетъ себѣ человѣкомъ.

Іисусъ Христосъ. [*Каневскій уѣздъ*]. „Сусъ Хрыстосъ родывся зъ Дівыці Маріі, котора его породыла безъ мужа“.

[*Сосницкій уѣздъ*]. О рождествѣ Іисуса Христа народъ имѣетъ понятіе, согласное во всемъ съ повѣствованіемъ евангельскимъ.

[*Литинскій уѣздъ*]. „Спаситель, по мнѣнію народа, родился необыкновеннымъ образомъ, не такъ, какъ рождаемся всѣ мы. Духъ Святый вошелъ въ Святую Дѣву Марію ртомъ и оплодотворилъ ее, а Спаситель родился или, вѣрнѣе сказать, вышелъ изъ нея чрезъ голову. Поэтому-то утверждаютъ, что Святая Дѣва Марія и, по рожденіи Спасителя, осталась Дѣвою и поэтому же указываютъ, что у новорожденныхъ дѣтей и теперь на головѣ бываетъ замѣтно непокрытое, впродолженіе извѣстнаго времени, костью мѣсто. Спаситель родился въ Виѳлеемѣ, въ ясляхъ, гдѣ Пресвятая Дѣва Марія скрывалась нѣкоторое время отъ преслѣдованій царя Ирода, преднамѣрившагося умертвить Спасителя Младенца. Иродъ, изъ предсказаній пророка Иліи и другихъ, зналъ, что долженъ родиться Спаситель, который положитъ основаніе христіанской религіи и освободитъ изъ ада души умершихъ до того времени, а потому, подстрекаемый діаволомъ, далъ приказъ умертвить всѣхъ младенцевъ. Родившагося Спасителя укрывали волы и ослы, прикрывая его постоянно соломою и огрѣвая своимъ дыханіемъ, почему они и теперь называются благословенными; лошади же, напротивъ, прокляты Богомъ, потому что постоянно съѣдали солому, которою былъ прикрываемъ Спаситель“.

„Спаситель жилъ на землѣ тридцать-три года и занимался въ это время разными ремеслами, пріобрѣтая этимъ пропитаніе для себя и для своей Матери, Пресвятой Дѣвы Маріи“.

[*Луцкій уѣздъ*]. О Спасителѣ народъ имѣетъ правильное понятіе.

[*Винницкій уѣздъ*]. О земной жизни Спасителя въ народѣ сохранилось слѣдующее сказаніе:

„Однажды Спаситель проходилъ черезъ ниву богатаго человѣка, во время воздѣлыванія ея подъ посѣвъ. Земля была хорошая. Спаситель спросилъ:

— Что, человѣче, будетъ здѣсь хлѣбъ?

— О, какъ не быть на этой землѣ хлѣбу; я знаю, что и безъ Бога будетъ здѣсь хлѣбъ.

„Господь пошолъ дальше и увидѣлъ бѣдняка, воздѣлывающаго свою землю. По неимѣнію хорошаго снаряда и хорошей скотины, онъ кой-какъ расцарапалъ свою землю. Господь спросилъ его:

— Что, человѣче, будетъ здѣсь хлѣбъ?

— Богъ дастъ, — будетъ, отвѣчалъ бѣднякъ.

— Ну, говоритъ Спаситель, — ты довольно потрудился: сѣй, и завтра выходи жать.

„Бѣднякъ пришелъ въ изумленіе отъ этихъ словъ прохожаго, но положился во всемъ на Бога. На прощаньи Господь сказалъ ему:

— Завтра, какъ ты будешъ жать, здѣсь будутъ проходить жиды и

спрашивать тебя: „проходилъ ли здѣсь такой-то?“ ты скажешь имъ, что проходилъ.

„Вотъ, на другой день, бѣднякъ, побуждаемый голодомъ, вышелъ съ женой на жатву, смотритъ: на его нивѣ такая рожь, что лучше и желать нельзя. Приходитъ и богачъ посмотрѣть на свои всходы и видитъ, что на его нивѣ выросла такая же рожь, спѣлая, какъ и на нивѣ бѣднякa, но только тамъ, гдѣ прошелъ Господь, а остальное пространство поросло бурьяномъ.

— Что значитъ, обратился онъ къ бѣдняку: что на твоей нивѣ такой хорошій урожай, а на моей только тамъ, гдѣ прошелъ вчерашній путникъ.

— Не знаю, отвѣчалъ бѣднякъ; но вчера тотъ путникъ сказалъ мнѣ: „сѣй и завтра жни“. Я думаю, что это былъ Богъ.

„Тогда и богачъ догадался, что это былъ Богъ и сказалъ:

— Жаль, что не зналъ: тогда бы я выводилъ Его по всей нивѣ.

„Видитъ бѣднякъ, — жиды идутъ и спрашиваютъ его: „не проходилъ ли здѣсь такой то человѣкъ?“

— Проходилъ.

— Когда?

— Вчера, когда я сѣялъ эту рожь.

— Врешь, тому уже годъ, какъ ты сѣялъ.

„Такимъ образомъ, жиды не повѣрили правдѣ“.

[*Харьковскій уѣздъ*]. „Ишовъ Сусъ Хрыстосъ зъ святымъ Петромъ. Прыйшлося імъ ночувать у дорозі. Просятся воны у одну хату; дома бувъ одынъ чоловікъ, а жінкы не було. Чоловікъ ставъ відказуваты:

— Не просится, люде добрі, у мене жінка скажена; якъ вона прійде, до не вамъ, не мені покою не буде.

„Спасытель и Петро просылы такы того чоловіка, покы вінъ пустывъ іхъ.

— Глядіть, добры люде, про мене, якъ знаєте, тылько впокою вамъ не буде.

„Ввійшлы у хату. Спасытель и Петро ляглы підъ лавою: Спасытель підъ стінкою, а Петро відъ краю, а чоловікъ лігъ на полу. О півночы прыходе до дому пъяна жінка, почала лаяты, а далі й быты чоловіка. Якъ перестала вже быты ёго, уздріла Петра та й каже:

— Э, та ты тутъ не одынъ, зъ тобою ще якысь пъяныці, понаводывъ уже!

„Кынулась до Петра, была, была ёго, та впъять за чоловіка, а потімъ впъять за Петра, побыла ёго и вдруге. Петро и просе Спасытеля:

— Господы, ляжъ ще хоть ты одъ краю, а то у мене уже ребра болять.

„Лігъ Спаситель одъ краю, а Петро лігъ підъ стінкою. Жінка, побывши чоловіка и втретте, каже:

— Постой, я ще другого, того, що підъ стінкою. Та впъять до Петра, побыла его бідолагу и въ третій разъ".

[*Винницкій уѣздъ*]. „Єдного разу Господь зъ св. Петромъ и Павломъ ходылы по землі и зайшлы до Авраама въ гості. Авраамъ прынявъ іхъ и угостывъ бардзо добре, и воны обіцялы ёму за тее, що у ёго черезъ рікъ уродыться сынъ, не вважаючы на те, що Авраамъ мавъ уже більше якъ сто літъ и не сподівався уже маты дітей.

„Черезъ рікъ уродывся у Авраама сынъ, которого вінъ назвавъ Сачкомъ. Сачко вырісъ гарный, жвавый парень и вже бувъ зъ ёго добрый погонычъ або й ролнык, аже бувъ бардзо послушный, за те Авраамъ купывъ ёму на торзі гарну люльку. Отъ, одного разу Господъ каже до Авраама:

— Авраме! колы ты мене щыре любышъ, то застрель сына свого Сачка.

„Авраамъ бардзо любывъ Бога. Недовго думаючы, набывъ фудзію, взявъ Сачка за руку, повівъ ёго въ гай, прывъязавъ до дуба, одвівъ курка и вже хотівъ було стреляты, але жъ Господь, побачывшы, же Авраамъ хоче застрелиты Сачка, то й Господеві жаль зробылося.Ославъ янголя, жебъ вінъ сказавъ Авраамові, щобъ вінъ не стрелявъ. Але жъ янголъ летівъ, летівъ зъ неба, ажъ перекыдався та летівъ, а на решті, бачышь, же не можна долетіты, а тутъ Авраамъ вже отъ-отъ мае спустыты курка, — давай крычаты що було сылы: „Авраме, не стреляй, Авраме, не стреляй, бо Сачко добрый хлопець". Але жъ побачывшы, що и крыкомъ нічого не візме, замочывъ пановку, и Авраамъ не мігъ уже застрелыты Сачка, бо скілько не хляпавъ, пановка не спалыла".

„Въ еднымъ селі бувъ бардзо цікавый коваль; бувало, якъ выстрыгне плуга, рало, сокыру, або окуе воза, то — на чудо, ажъ сміется. А ще треба знаты, же вінъ бувъ бардзо гордый, казавъ себе велычаты: „майстеръ надъ майстрамы". Отъ, едного разу вінъ зъ своімы наймытамы робыть въ кузни, ажъ то йдуть тры старці и заходять до кузні. Сталы воны на порозі и кажуть:

— Будьте ласкові, майстре, подаріть насъ.

„Розсердывся коваль на старцівъ, за те, що не звалы ёго: „майстеръ надъ майстрамы", и каже до ныхъ:

— Знайте, що мене все село и вся околыця зове „майстромъ надъ майстрамы", а вы, обдертусы, зовете мене тылько майстромъ, памятайте, жебъ я не чувъ одъ васъ того більше.

— Ну, колы вы такый майстеръ, же кажете велычаты васъ „майстромъ

надъ майстрамы", каже еденъ старець, то, будьте ласкаві, скажить намъ, що вы умієте робыты?

„Розсміявся коваль и каже:

— Жебысь знавъ, що я умію робыты, то я тобі скажу, що я умію же робыты.

— А зъ старого молодого вы можете зробыты?

„Ще гіршъ засміявся коваль, — ажъ за жывітъ взявся та й каже:

— А може ты, діду, умієшъ зробыты таку штуку?

— А чому жъ ні, зроблю.

— А ну, зробы.

„Якъ разъ въ ту пору проходывъ коло кузні старый дідъ. Старець задоклыкавъ ёго кузні и казавъ своімъ товарышамъ вкынуты ёго на огонь. Вкынулы дідка. Тіло ёго почорніло, на решті вінъ ввесь згорівъ, осталыся тылько де які кості. Потімъ той же старець казавъ добуты зъ огню недогорівшы кості, казавъ положыты іхъ на ковадлі, і ну дуты молотамы. Ударылы тры разы по кісткахъ, кості зробылыся білы; ударылы зновъ тры разы, на костяхъ стало росты тіло и вже цілый чоловікъ, тылько безъ духу. Тутъ старець пыхнувъ на нёго своімъ духомъ и той чоловікъ ожывъ, та вже не той дідокъ, що бувъ перше, а парубокъ, молодый, здоровый, прыстойный, хочъ до шлюбу ставляй. Забачывъ, коваль здывовався, здывовалася и челядь ёго, котора пізнала, що то не прості старці зробылы зъ старого молодого, а самъ Господь Мылосердный, Сусъ Хрыстосъ и товарыші ёго св. Петро и Павло.

„У коваля того бувъ старый батько, старый якъ світъ, казалы, що ёму есть уже більше, якъ сто літъ. Отъ, ковалысько, зъ дурного розуму, посылае по свого батька, вже то, бачъ, хоче вдаты таку штуку, якъ Господь мылосердный зробывъ — одмолодіты старого. Прыходыть наймытъ до хаты та й каже.

— Татуню! Майстеръ надъ майстрамы васъ клычуть.

„Старый бувъ вже глухый такъ, же наймытъ мусывъ добре крычаты, покы вінъ почуе. Але жъ то старый, розыбравшы, чого хоче одъ ёго наймытъ, каже:

— Йды до кузні и скажы майстрові, що я не здужаю и зъ печы злізты, не то що до кузні дойты.

„Прыйшовъ наймытъ до кузні та й каже до коваля:

— Не могуть татунь прыйты до кузні.

— А колы не може, то підить и въ штырохъ прынесіть сюда заразъ.

„Пійшлы наймыты и прынеслы ковалёвого батька.

— Ну, старый, знаешъ, на що я казавъ прынесты тебе сюда? Я хочу зробыты зъ тебе молодого. Возміть хлопці та вкыньте ёго на огонь.

„Закрычавъ дідъ дывнымы голосамы — та й Богу душу отдавъ. Вытяглы нежывого батька, положылы на ковадлі и ну гріть молотамы, ажъ косткы поламалыся. Бьють молотамы, нема нічого. Поламалы всі косточкы, а тіло не наростає на іхъ. Отъ, коваль и злякався вже:

— Ну, каже, буде жъ мыні теперъ: забывъ батька!

„Ажъ то на ту пору коло кузьні зновъ проходять: Спасытель и св. Петро и Павло. Выйшовъ коваль та й бухъ Господові въ ногы:

— Эй, змылуйся, Господоньку! забывъ я свого батька; хотівъ, бачъ, зробыты зъ старого молодого, та не вдалася штука!

„Змыловався Господь надъ ковалемъ, бо побачывъ, же вінъ розкаявся въ своімъ гріху. Зайшовъ у кузню, казавъ зобраты поломаны косткы, вдарывъ кылько разъ молотомъ, пыхнувъ на нёго своімъ духомъ, старый вставъ, та вже не старый, а молоденькый, такъ літъ на трыдцять показуе.

„Тутъ Господь сказавъ ёму, що вінъ прожыве ще тры рокы, а на четвертый умре; а ковалеві сказавъ, щобъ вінъ шанувавъ свого батька, не якъ молодого, а такъ якъ старого; научывъ, щобъ вінъ не бувъ гордый, и пішовъ зъ товарышамы своєю дорогою“.

„Когда Богъ ходилъ по землѣ (а онъ всегда ходилъ съ апостолами Петромъ и Павломъ), тогда былъ на землѣ золотой вѣкъ: хлѣба и всего тогда было очень много; колосья злаковъ доходили до земли. Уменьшилъ же Богъ колосья вотъ за что: „Одинъ разъ Спаситель, съ апостолами Петромъ и Павломъ, зашелъ къ одной женщинѣ, въ образѣ нищихъ, и началъ просить милостыни. Женщина же эта сказала:

— Вотъ тамъ за окномъ лежитъ кусочекъ хлѣба, возьмите и идите себѣ.

„Они подняли тотъ хлѣбъ и увидѣли, что тѣмъ хлѣбомъ женщина отерла дитя. Сожалѣя, что Его даръ такъ неуважаемъ, Богъ рѣшилъ лишить этого дара людей; съ этой цѣлью онъ пришелъ къ растущей пшеницѣ и началъ отирать ее снизу до верху, въ намѣреніи отереть всю; въ то время собаки начали выть, и Богъ оставилъ немного для нихъ“. По понятію народа, человѣкъ пользуется собачьею частью“.

О хожденіи Бога съ апостолами Петромъ и Павломъ по землѣ, — есть такая легенда:

„Въ давні времена, якъ ходывъ по земли Богъ зъ Петромъ и Павломъ, у неділю рано зайшлы воны до попа и просыли, щобъ імъ далы пообідаты. Прыйшовъ піпъ та каже:

— Чого воны хотять? А попадя й каже:

— Воны просять, щобъ имъ даты пообідаты.

— Нехай перше змолотять по копі.

„Повівъ іхъ до клуні и давъ имъ по копі: Богові копу, Петрові копу и Павлови копу, та й допіру дає имъ пообідаты; идуть воны до купы молотыты. Богъ каже:

— Вінъ намъ по копі скынувъ, колы вінъ такый, треба ёму змолотыты всеньке.

„Взявъ Богъ запалывъ стырту жыта, сгоріло. Богъ дыхнувъ духомъ и все стало окроме: зерно особе, полова особе, салома особе. Побачывъ піпъ, якъ Богъ молотывъ, та й побігъ до пана и говорыть:

— Дайте мыні молотыты пшеныцю за половыну.

„Панъ согласывся. Запалывъ піпъ тікъ и весь тікъ згорівъ. Стое піпъ надъ попеломъ и дыхае. Дыхавъ, дыхавъ, по нічого не зробывъ та й пішовъ до дому; взявъ грошы, догнавъ Бога, Петра и Павла, и каже:

— Куды вы йдете, Божі старці?

— Идемъ у світъ, каже Богъ.

— И я піду зъ вамы.

— Иды.

„Идуть воны, идуть, пытается піпъ:

— Де мы будемъ почуваты?

— За селомъ, каже Богъ.

— Щожъ мы будемъ исты?

— Біжы до чоловіка въ хлівъ, тамъ є маленькый баранчыкъ: возьмы ёго и принесы сюда.

„Пішовъ піпъ у хлівъ, дывытся а тамъ два бараны: велыкый и маленькый. Піпъ говорить до себе: „Що жъ мыні такый маленькый: Богъ хоче исты и я хочу, то мы маленькымъ не наімося“. Бере піпъ здорового барана и тягне зъ хліва. Баранъ закрычавъ, хазяінъ выбігъ и почавъ попа быты.

— Хто тобі казавъ браты?

— Богъ.

— Которого жъ тобі казавъ браты?

— Маленького.

— Ну, маленького беры, а здорового не дамъ.

„Прыносыть піпъ маленького баранця, а легке и печінкы піпъ украв, сховавъ на-завтра. Идуть воны рано въ село, а въ тімъ селі панова дочка була слаба. Богъ взявъ порубавъ дочку, переполоскавъ въ воді и склеівъ, якъ слідуе, положывъ на столі, духнувъ, и вона встала. Відкрывъ панъ скрыню грошей и говорыть:

— Беріть скылько хочете.

„Богъ узявъ жменю, Петро жменю и Павло жменю, а піпъ повну торбу и пійшлы. Идуть воны идуть, прыходять у друге село, а тамъ сказалы, що єсть у пана слаба дочка. Богъ пошовъ въ путь, а піпъ пошовъ лічыть. Прыходыть и говорыть панові:

— Я чувъ, що у васъ дочка слаба, позвольте я ії буду порубаты.

— Добре, каже панъ.

„Піпъ порубавъ дочку, переполоскавъ у чістій воді, склавъ на столі та й дыхае, а вона такы не встае. Вінъ хтівъ утікаты, а ёго не пустылы.

— Скоро вона не встане, то мы тебе такъ порубаємо.

„Богъ каже:

— Вернімся та выкупымъ того дурня ще разъ.

„Прыйшовъ Богъ, дохнувъ, и вона встала. Панъ відчынывъ скрыню:

— Беріть гроши, скылько кому треба!

„Богъ узявъ жменю, Петро жменю и Павло жменю, а піпъ повну торбу, и пішлы. Прыходять до річкы, а піпъ и каже:

— Якъ же мы будемъ перевозытьця, колы нема на чому?

„Иде Богъ упередъ, Петро и Павло за нымъ, а піпъ изъ самого заду. Ті перейшлы по-верхъ воды, а піпъ почавъ зарынаты, зарынувъ по пахы. Богъ и пытается:

— Ты вкравъ легке и печінкы зъ барана?

— Ні, каже піпъ.

— Ну, ще цей разъ простю.

„Идуть, идуть, — уже вечіръ, а Богъ пытается:

— Де мы будемъ ночуваты, чы тамъ, де плачуть, чы тамъ, де скачуть?

— Тамъ, де скачуть, каже піпъ.

„Прыходять воны до корчмы; лягае Богъ підъ грубою, Петро — коло Бога, Павло — коло Петра, а піпъ зъ самого краю. Ажъ ось прыходыть тры пъяныхъ мужыківъ и кажуть:

— А що то за єдны сплять? чы є въ іхъ пашпортъ? А піпъ каже:

— Нема.

„Бере мужыкъ попа, выбывъ та й пустывъ. Піпъ лігъ знову та й каже до Петра:

— Пустіть мене туды, бо тутъ будуть зновъ быты.

„Прыходыть другый мужыкъ та й каже:

— Уже крайнёго былы, теперъ давай сюды того, що лежыть другымъ.

„Выбылы, выбылы та й пустылы. Піпъ лігъ та й каже до Павла:

— Эй, пустіть мене, бо ще будуть быты.

„Прыходыть третій мужыкъ и каже:

— Уже цёго былы и цёго былы, давай ще третёго.

„Выбылы, выбылы й пустылы. Піпъ лігъ коло Бога и просыть:

— Пустіть-но мене підъ грубу.

„Прыходять вже всі тры мужыны и кажуть: цёго былы, цёго былы и цёго былы, давай ще й цёго, четвертого".

„Вытяглы попа, побылы, побылы и пустылы. Идуть воны, идуть цілый день; въ вечері зновъ Богъ пытается:

— Де мы будемъ ночуваты, чы тамъ, де плачуть, чы тамъ, де скачуть?

— Тамъ, де плачуть, каже піпъ.

„Прыйшлы на похоронъ; сівъ піпъ, зачавъ чытаты совтыру (псалтырь). Попу дають істы й пыты. Выходять воны звідты; піпъ и говорыть:

— Якъ бы я бувъ знавъ, то и вчора ночувавъ бы тутъ, а не тамъ, де скачуть.

„Прыходять воны до перехрестної дороги, Богъ и каже:

— Тутъ уже намъ треба розыйтысь: давай гроши — розділімося.

„Іхъ штырі, а Богъ кладе гроши на пъять купокъ и кладучи говорыть:

— Єдна — мені, а це тобі, Павле, а це тобі, Петре, а це тобі, попе, а ця тому, хто прызнается, що вкравъ зъ баранця легке и печінкы.

— Я вкравъ, каже піпъ.

„Богъ тоді и каже тому попу:

— Всіхъ ціхъ грошей, що мы заробылы, намъ не треба, беры якъ хочешъ собі всі на легке пожыванія; тылько слухай, що я тобі скажу: не будь такый лукавый.

„И кожный изъ іхъ пішовъ своєю дорогою".

Духъ святый. [*Ушицкій уѣздъ*]. О Святомъ Духѣ народъ имѣетъ правильное понятіе.

Божія Матерь. Божія Матерь была Іудеянка. Когда Ей было три года, родители привели Ее въ школу (синагогу), для изученія Закона Божія, гдѣ все время проводила въ той части школы, куда никто не можетъ входить, кромѣ стараго раввина, и то только три раза въ годъ. Во все время пребыванія въ школѣ, Матерь Божія питалась пищею, приносимою ей ангеломъ. На тринадцатомъ году жизни она родила Спасителя; жила на землѣ всего сорокъ шесть лѣтъ, и сорока семи лѣтъ взята ангелами живою на небо.

Пѣснь Почаевской Божіей Матери.

[*Млѣевъ, Черкасскаго уѣзда*].

Пасли пастырі овці на горі,
Да выдалы гобразъ Матері Божоі на скалі
На той скалі сліды знаты,
Де стояла Божая Маты,
Изъ ныхъ воду беруть,
Усімъ вірнымъ дають.
А зъ Баграда-града
Туркы въ Почаєвъ войшлы,
Много народу хрыстыянъ знайшлы,
Сталы браты, брамы штурмуваты,
Хотілы въ неволю хрыстыянъ забраты.
Дакъ не помогла імъ Божая Маты.
Туркы, Татары брамы обляглы
И вже патріарсі голову зъ плечъ зняли;
Несуть голову у руцѣхъ взявшы,
Матері Божій поклінъ оддавшы.
А й же невіра-турокъ проклятый!..
А въ манастырі люде закрычалы;
Руці возносять,
Крежемъ падають,
Матері Божій
Поклінъ подають.
Змылуйся, Божая Маты,
Не дай же намъ погыбаты,
Ты єсть, Царыця неба и землі!
Не бійтеся, хрыстыяне,
Не пустымо бусурмана—
Святъ Мыхаілъ зъ мечемъ йде,
Мечемъ іхъ побъе.
Крыкнувъ баша: «забыта наша!
Якого війська... да все зъ мечамы
Выступае вслідъ за намы,
Да нейде землею—йде облакамы
Уже стріли и пулі пострелялы.
Назадъ намъ іхъ поверталы
А все невіру-турка побіждалы.»
Зарікся турокъ по вікі вікокъ амінь.
Больше не будемъ воюваты
И Почаєва займаты,
Ажъ покы тутъ буде
Божая Маты.
Запрысягъ же турокъ на вікы, амінь.

А *).

[*Рогозовъ, Переяславскаго уѣзда*].

1 Выйшла зоря вечоровая,
2 Надъ Почаєвомъ стала —
3 Выступыло Турецьке війско
4 Якъ чорная хмара.
5 Ой выйшовъ, выйшовъ чернець Залізо,
6 Слёзамы умывся:
7 — Ой, рятуй, рятуй, Маты Божая,
8 — Монастыръ погібає.
9 — «Ой не плачъ, не плачъ, чернець Залізо!
10 — Монастыръ не загыне:
11 — Мусымо статы, монастыръ рятуваты,
12 — Чудо показаты.»
13 Ой выступыла Матіръ Божая,
14 На крыжеві стала
15 Кулі вертала, турка вбывала,
16 Манастыръ рятувала.
17 Дознались туркы, злы недовіркы,
18 Що єсть Божая Маты,
19 Подписалися до Почаєва
20 Що года дань даваты.
21 Самі вы, туркы, злі-недовіркы,
22 Самі вы зло й учынылы,
23 Що въ славному граді, ажъ у Вышневі,
24 Кровъ зъ піскомъ змісылы.
25 Вы, хрыстіяне, вы, православні,
26 До Бога ударяйте —
27 Матері Божій Почаєвській
28 Поклонъ создайте.

Б **).

[*Борисполь, Переяславскаго уѣзда*].

1 Б=Зійшла... 1 А, 2 Б=2 А, 3 Б=Вышло, выйшло 3 А, 4 Б =... темная... 4 А.
5 Туркы татары
6 Городъ оступылы

*) Это — варіантъ, см. предисловіе.
**) Подъ этою буквой, а также подъ В, помѣщены разночтенія, см. предисловіе.

7 Почаєвъ воёваты —
8 Божа Маты Почаєвська
9 Буде насъ рятуваты
10 Отець Залізо зъ келіі выйшовъ.
11 Б =...ся вмыває 6 А, 12 Б=Охъ...7 А, 13 Б=Почаєвъ...
... 8 А, 14 Б=....Отець Залізо 9 А, 15 Б=нашъ Почаєвъ...
10 А, 16 Б=....чудъ показаты 11 А, 17 Б=Почаєвъ 11 А,
18 Б=13 А, 19 Б=14 А, 20 Б= 15 А, 21 Б=Почаєвъ...16 А,
22 Турокъ не вірыть: изъ лука мірыть,
23 На манастыръ ціляе.
24 Ой ты стрілы, назадъ лытілы
25 Самыхъ іхъ побывалы
26 Б=прокляті.... 21 А, 27 не славы наробылы
28 Б=23 А, 29 Б= 24 А, 34 мы есть люде и всі хрыстыяне,
35 Б=.... всі вдаряймо 26 А, 36 Б=27 А, 37 Б=28 А.

В.

[Wołyń Steckiego, т. I, стр. 109 — 111].

1 В=1 Б, 2 В=2 А, 3 В=3 Б, 4 В=4 Б
5 Выйшло, выйшло, брямы облягло
6 Та й взялося воёваты.
7 В=... плаче, рыдає 10 Б, 8 В=8 А, 9 В=не...отче... 9 А
10 Не умывайся слёзамы
11 В=16 Б, 12 В=.... рятуваты 16 А
13 Выйшла, выйшла Божая Маты,
14 В=....своімъ троні... 14 А, 15 В=...коні тратувала 15 А
16 В=16 А, 17 В=30 Б, 18 В=...то....18 А, 19 В=запы-
салыся.... 19 А, 20 В = Велыкую... 20 А.
21 Зсукалы свічку ізъ ярого воску,
22 Воскомъ облыту,
23 Порохомъ набыту,
24 Въ монастыръ доставлялы.
25 Підъ тую свічку
26 Шість волівъ запрягалы,
27 Підъ Почаєвску гору
28 Въ монастыръ доставляли.
29 Прыснылося старому чернцю
30 Тей свічкы не світыты,
31 Вывезты ii въ чысте поле,
32 Сокырамы розбыты.
33 Вывезлы свічку въ чысте поле,
34 Сокырамы розбывалы,
35 Кулі, патроны на всі стороны

36 По полю розкыдалы.
37 В = Ой.... вы.... 21 А, 38 В = 27 Б.
39 Въ славному містечку въ Влинывці
30 В=....розмісылы 24 А, 31 В=А мы люде, мы...34 Б
32 В=....ся удаваймо 26 А, 33 В=27 А, 34 В=Всі.....
отдаймо 28 А.

Боговозбранной Дівѣ.

[*Борисполь, Переяславскаго уѣзда*].

Боговозбранная Дѣва, Маты-отроковыце,
Дѣтствомъ похвальная, Пречистая,
У молодыхъ літяхъ вела мене у свої волі
Тяжкого припадку гріховъ моихъ одъ неволі.
Милосты не маю, підлізты не смію....
Ты-жъ, наша обороно, я на тебе всю надію имію.
Простырай-же руці, котрі Бога носилы,
Показуй-же ти персі, котрі Христа кормыли.
Покрый-же насъ своімъ честнымъ омофоромъ —
Служителі вічни будемъ передъ твоімъ Сыномъ.
Сойдуть Ангели зъ неба будуть насъ будыты
Сынъ нашъ Богъ нашъ буде одъ гріховъ судиты
Черезъ тебе, клядьбо, зайшовъ Господь зъ сёго світа...
Благословы, Чистая Панно, всіхъ насъ на многіе літа.

Пресвятой Богородицѣ Бердичевской.

[*Изъ рукописнаго сборника Кулиша*].

Взываєть тебе ціла Украина,
Дѣво, Царица, надеждо єдына,
Абись подала руку ей въ пригоді,
Въ огню, повітрі, войни и голода
Ти намъ черезъ Сына збавленніе справила;
Хочъ душа зъ тіломъ много согрішила,
Не дай пропасты, маєшъ до насъ право
Отжени сильно всяке зло лукаво;
Къ тебі отъ всіхъ сторонъ людъ ся собираєть,
Бо всіхъ прыймаєшъ, хто тя призываєть.
Тутъ, въ Бердичеві, хто тя о що просить
Ціло-радостно благодать односыть:
Сліпъ, хори, хроми буває здоровый,
Въ смутку ратунокъ одбірає новый;

Сила бісовська и та одступаєть,
Помощъ Маріі сію проганяєть;
Імъ же случится въ водахъ потопаты,
Животъ даруєшъ, преблагая Маты.
Будучи уже сложены на мары,
Хвалять тя, Діво, и приносять дари.
Свядчать таблиці рукъ, ногъ, полни стіны—
Много ласкъ отъ Ласкавоі.
Нехъ воєводство Кіевское голосыть,
Якъ много дарівъ зъ рукъ твоіихъ односыть;
Ты свавольныі купы прогоныла
Отъ нашествій іхъ городъ сохранила,
Та покій сладкый дала Украіні,
За що тя хвалимъ одъ віку до нині.
Помагай, Матко, намъ въ каждоі потребі
Живущимъ на землі, и сподобы въ небі
Лицемъ къ лицу Бога оглядаты,
Съ Нымъ и съ Тобою вічно царствуваты.

Охтырській Божій Матері.

[*Харьковъ. Изъ рукописнаго сборника Кулиша*].

Схилилися віки
И всі чоловіки
Руськоі державы,
А нашоі славы
Суще въ благостыні (2).
Се бо изъ востока,
Звізда безъ порока,
Ахтырськая Діва
Во образі жива
На престолъ узыде (2).
У храмі Покровськимъ,
На стильці жонськимъ,
У теперешні віки
Зъ небеснымы лики
Избра місце святе и чисте (2).
Де молиться Сыну
И у день, и у вікъ віку
Крысть амохворомъ
И зъ Ангельскимъ хоромъ
И служать, славословлять (2).
Простырає рукы
Да ни збавыть муки,
Вірующій народъ
Відъ грішноі страсты и вражоі часты (2).

Чуда дасть ускорі
На землі й на морі,
Честной твоій иконі
Відасы поклоны,
Молымъ Діву
Во образі святу и живу (2).
Исціля болізды
На много літъ жизды
Пісня до слону,
Небесному трону
Полычуе віки
И бере на віки (2).
О, Матіръ Пресвята,
Умолы Распъята,
Исправы наши пути
Во всякіи минуті
Твоєму Сыну
Работаты выну (2).
Сліпымъ даєшъ зряки,
Чортивъ гонышъ мраки,
Крывыхъ и хромыхъ
Робыты способныхъ (2).

[*Оттуда же*].

Дивная Владычице наша Пресвятая
Розныі чуда творишъ, Преблагая (2).
У Охтырці на предмісті, якъ сонечко ясне,
Якъ у Рамні, такъ и у долі чуда сотворяешъ (2)!
Сліпымъ очі просвітляешъ, немощныхъ посіщаешъ,
Крывыхъ, хворыхъ робышъ слободныхъ (2).
Градъ Охтырка полководный
Въ сёму світу путь слободный (2)
Зріты преславныхъ чудесъ
На исцілення душі и тілесъ (2)
У покровы Богоматері лучі засіялы,
Де Пресвятая Панна на престолі стояла,
Припадімо передъ Нею тіломъ и душою
И обмыемъ совість цілебною водою (2).
Цюю радисть прийміте, Панну усі славте
И у пісняхъ объ чудесахъ іі усімъ співайте (2),
Просючи исцілення крывымъ, сліпымъ,
Що и зъ вірою идуть прославляють (2),
Не лиши насъ просящихъ, до тебе приходящихъ,
Зъ вірою и любовію відъ Тебе відходящихъ (2),
Прыймы відъ насъ Бого маты цюю похвалу,
Що даруешъ цільбу злоту стару и малу (2).

Ангелы. [*Литинскій уѣздъ*]. Ангелы и часть архангеловъ сотворены Богомъ, для служенія Ему. Архангелы представляются въ образѣ молодыхъ красивыхъ людей съ крыльями. Ангелы же — въ образѣ птицъ съ человѣческими головами. Ангелами дѣлаются всѣ крещенныя дѣти, умершія въ первые дни своей жизни и не сосавшія груди матери.

[*Сосницкій уѣздъ*]. Объ ангелахъ народъ имѣетъ правильное понятіе.

Св. Михаилу.

[*Изъ рукописнаго сборника Кулиша*].

Михайле! хто яко Богъ возопивъ єсть
Єгда зъ небесивъ Люципера у адъ струтивъ есть (2),
Захотівъ бо той проклятый рівнымъ буты Богу,
Тимъ паде, акі мольнія, унизъ тобі підъ ногу (2),
Цехъ гордый, проклятый, зъ небесъ пораженный,
Зо всіми демонами-бісами до пекла низверженный! (2),
Не терпить бо, Михайле, світлості твоєі,
Утікає й забуває гордості своєі (2),
И де тилькі имя твоє славимо буває,
Вітты прогонить сатану и демонъ втікає (2).
Славенъ єси, Михайле, по усіхъ земнихъ странахъ,
У царяхъ и короляхъ, княжатахъ и сильнихъ гетьманахъ (2),
Ты єноха перенісъ єси колись убо до раю —
Тимъ же й силу чудесъ твоіхъ и славу воспіваю (2).
Ты и Мойсея со Израильтянами перевівъ черезъ море,
Хвараона потопивъ и зробивъ ёму великее горе (2).
Даніила ввержена львамъ уста заградивъ еси,
Прийти Даніілу и зъ хлібомъ Аввакума звавъ еси (2),
Давиду помігъ єси Галияхта поразити
И голову проклятому каменемъ сокрушити (2).
Ты Исусу Навину на гумні представъ,
Исусъ Навинъ тя уздривъ и предъ тобою упавъ (2).
И гды же славлять тя, чудный Михайле,
Представавъ єси на помічъ и ратувавъ сміло (2).
Петро Апостолъ помошника знайшовъ тя у темниці,
Сказавъ єси: «устань Петре, й ступай зъ пленици» (2),
Архипъ старецъ молитвами тебе призиває,
Камінь, жезломъ пораженный, воду пожирає (2).
Михайле, храмъ свій заховавши відъ води потопленія,
Заховай насъ, молимъ тя, відъ усякоі пригоди и грихівъ
плиненья (2).
Воспоємъ и въ янголы Бога єдиного,
У Тройці святий во вікъ віковъ славимого! (2)

Св. Петръ и св. Павелъ. [*Записалъ Константинъ Жуковскій*]. „Разъ св. Петро и Павло ходылы по землі, ажъ то здыбають воны вовка. Воны ёго трохы злякалысь, ане жъ то вовкъ каже до ныхъ:

— Не бійтесь мене: я вамъ нічого не зроблю, а буду васъ просыты: прыйміть мене за апостола.

— Добре, каже Петро: прыймемъ тебе за апостола, тылькы памятай, же у насъ теперъ пістъ — не можна істы мняса (тоді саме була Петрівка).

— Добре, каже вовкъ: не буду істы мняса, тылько прыймить.

— Ну, ще зъ тобою робыты, ходы зъ намы — будешъ апостоломъ.

„Иде вовкъ зъ нымы день, иде другый, иде третій, — не ідять Петро и Павло ничого, и вовкъ нічого не ість. Вже вовкові жывітъ прытягнуло ажъ до спины, хочъ бы мышкою маленькою пожывытця, та де тамъ! На решті, на четвертый день, вовкъ не вытерпівъ: дывытця, — на ставу пловають гусы. Вовкъ прызостався — хапъ гуску, та й ізъівъ. Вже то йде небі невыненъ. Оглядуется св. Петро, бачыть, а у вовка на морді піръе.

— А що ты, каже, зробывъ, на що ты зъівъ гуску?

— А на що жъ вона на апостола сычала? я ій за те саме и зъівъ.

— Э, колы такъ, то не можете вы, вовче, буты апостоломъ, ідіте собі одъ насъ.

„И св. Петро прогнавъ вовка“.

Святый Николай. [*Ушицкій уѣздъ*]. Волки находятся подъ покровительствомъ св. Николая. Одинъ человѣкъ ѣхалъ лѣсомъ, гдѣ захватила его ночь, и онъ остановился ночевать. Вдругъ прибѣгаетъ стадо волковъ и между ними является старичокъ. Этотъ старичокъ приказываетъ тому человѣку отрѣзать у своихъ лошадей ляшки и дать волкамъ. Человѣкъ не согласился, жалѣя, конечно, лошадей. Св. Николай самъ вырѣзалъ и отдалъ волкамъ, потомъ сказалъ имъ, чтобы они пошли и съѣли корову одной вдовы, которая жила въ селѣ Катериновкѣ, — слободѣ раскольниковъ, возлѣ села Сыворогъ, и постоянно пасла свой скотъ по чужимъ травамъ. Человѣкъ, котораго лошади были такъ изуродованы, съ-перепугу лёгъ и разсуждалъ самъ съ собою, что ему дѣлать съ лошадьми. Но поутру увидѣлъ, что лошади его цѣлы, какъ были. Ему лежалъ путь черезъ Катериновку, и онъ, пріѣхавши, какъ разъ увидѣлъ плачущую по своей коровѣ вдову и разсказалъ ей, что видѣлъ въ лѣсу св. Николая, что онъ велѣлъ волкамъ съѣсть ея корову за то, что она дѣлала убытки людямъ.

Св. Миколаю.

[*Городище, Черкасскаго уѣзда, Кіевской губ.*]

Большого есть на землі трона,
Хто схощеть собі за патрона
Забраты Миколая Свята,
То вінъ ёму помошникъ — памятай въ разумі!
Аще былъ потопалъ на морі,
Прибуде Миколай во-скорі;
Токмо рцы: «Святой Миколай,
Ратуй мя!», заразъ свої руци даѣ — вамъ на помощъ.
Ратуѣ, ходить и у темниці,
Дасть и способъ сироті, вдовыці,
Та дасть и способъ, якъ на світі жити,
Тилькі ёго потреба проситы — на помощъ.
Досить ѣ и немало люда,
Що дознались присвятого чуда.
Тилькі ёму щиро помолимся —
Найменьшій члунокъ не заболить — здравъ буде.
Изведеть на путь блудящаго,
Возслишить молящого,
Та й не упадешъ между лютыя волкі
Розжене бісовскія полкі — не згибнешъ
Аще одъ якоі напасти
Не дасть тобі святъ Миколай пропасти
Сиротамъ вінъ ѣсть опекунъ и справа
Разныхъ вінъ ѣсть патронъ Святый Миколай
Такъ не уважай, хочъ немаѣ злата,
Но тилькі проси Миколая свята — у помощъ.
Кормитель вінъ ѣсть всему миру
То дасть намъ всімъ офіру,
То дасть намъ и способъ, якъ у світі жити,
Алчущого, речетъ, накормити — завсігда!
И мы и всі исклонивши главу:
«Прибудь намъ Миколай усімъ явный!»
Ще мы ёго будемъ благаты, —
Буде, буде намъ во всімъ помагати — святый Миколай.
О, святителю Мыколаю оче,
Просимо тя во всімъ чудотворче, —
Творця за миръ ублагаты,
Шобъ мы змогли всігда прославляти — на вікі віковъ.

Б.

[*Берестечко, Дубенскаго уѣзда*].

1 Б=1 А, 2 Б=2 А, 3 Б=3 А, 4 Б=Бо въ немъ есть...4 А, 5 Б=Хоць бысь былъ.... 5 А, 6 Б=6 А
7 Б=7 А, 8 Б=8 А; 9 Б= ... заглянь... 9 А, 10 Б=10 А. 11 Б=11 А, 12 Б=12 А, 13 Б=... и такъ... 13 А
14 Б=Познали... 14 А, 15 Б=хто... ся помолить 15 А, 16 Б=... щиленъ буде 16 А
17 Б=17 А, 18 Б=скоро тя услишитъ... 18 А, 19 Б=хоць бысь упавъ межи... 19 А
20 Б=20А, 21 Б=хоць бысь былъ у... 21 А, 22 Б=22 А.
23 Хоць бысь былъ осужденъ на згубу,
24 Упаде напасникъ въ пагубу вічную!
25 Б=23 А, 26 Б=24 А (безъ Св. М.) 27 Б=25 А, 28 Б=26 А, 29 Б=27 А
30 Хто ему подасть на офіру
31 Б=29 А, 32 Б=... напевно 30 А.
33 А мы къ нему приклоніми главы
34 Святому отцю Миколаю...
35 Во що мы его будемъ облачаты?..
36 Б=34 А, 37 Б=35 А. 38 Б=ратуй насъ яко самъ... 36 А, 39 Б=радъ... 37 А, 40 Б=абы мы могли выхвалять.... 38 А.

В.

[*Млѣевъ, Черкасскаго уѣзда, Кіевской губерніи*].

1 Ой хто, это Мыколая любить,
2 Ой хто, это Миколаю служить,
3 То тому святый Миколай
4 На всякий часъ помагае
5 Ой хто, хто къ ему прибуваe,
6 На помочъ къ собі призиваe,
7 Ой хто, хто живе въ его дворі, —
8 Миколай на землі й на морі
9 Сохраняe одъ напасти,
10 Не даe одъ злихъ пропасти — святый Миколай!
11 Пастыру словесного стада!
12 Вызволь насъ одъ вічного гада;
13 Бо хотять же насъ поглотыти,
14 Шічъ огнéнну згородити, святый Миколай!
15 Миколай имня знаменито
16 Побіждаe всіхъ именитихъ;
17 Побіждаешъ Угаряновъ,

18 Утішай насъ хрістіяновъ,— святый Миколай!
19 Мы тебе всігда прославляємъ,
20 На помочъ къ собі призываємъ.
21 Будь похвальны, Святителю,
22 Мирнокіевські учителю,— святый Миколай!
23 Мы тебе завжды прославляємъ,
24 На помочъ призываємъ,
25 Имня твоє всігда славимо
26 Заступника въ серці міємо,— Миколая на вікі!

Г.

[*Изъ рукописнаго сборника Кулиша*].

1 Г=1 В, 2 Г=2 В, 3 Г=3 В, 4 Г=во... 4 В, 6 Г=5 В, 6 Г=на помічъ... 6 В, 7 Г.
7 Той не буде ошуканый
8 Відъ грихівъ душа найде стража, св. Миколай.
9 Г=7 В, 10 Г=8 В, 11 Г=Визьме ёго відъ.. 9 В, 12 Г=10 В, 13 Г=11 В,
14 Г=... варварського ада 12 В, 15 Г=13 В; 16 Г=14 В. 17 Г—15 В.
18 Побіждаєшъ знаменитихъ
19 Г=... Агаряновъ 17 В, 20 Г=18 В
21 Побіждай урагівъ нашихъ усюди
22 Помошникъ до насъ прибуди
23 Г=... будемо прославляты 19 В, 24 Г=25 В
25 Мы тебе будемъ всігда славити; 26 Г=26 В.

Д.

[*Ростовъ-на-Дону*].

1 Д=1 В, 2 Д=2 В, 3 Д=3 В, 4 Д=4 В
5 Маты Мария Сына породила
6 Ангеловъ, Архангеловъ и всіхъ святыхъ собрала.
7 Стала думать и гадать —
8 Яке ёму имя дать.
9 Дали ёму имя святого Петра.
10 Маты Мария не злюбила:
11 Всіхъ ангеловъ роспустила
12 Д=1 В, 13 Д=2 В, 14 Д=3 В, 15 Д=4 В. 16 Д= 5 Д, 17 Д=6 Д, 18 Д= 7 Д, 18 Д=8 Д
20 Д=... Иллі 9 Д. 21 Д=10 Д, 22 Д=11 Д. 23 Д=1 В, 24 Д=2 В, 25 Д=3 В
26 Д=4 В, 27 Д=5 Д, 28 Д=6 Д; 29 Д=7 Д, 30 Д=8 Д. 31 Д=... самъ Исусъ Христосъ 9 Д; 32 Богородиця излюбила,
33 Всіхъ святыхъ наградила
34 И всіхъ святыхъ роспустила

Е.

[*Берестечко, Дубенскаго уѣзда*].

Днесь взиграйте, язицы,
Прославите отця Миколая-Владико;
И прибігайте всі христиане,
Взиграйте во славі.
Дасть вамъ днесь побіду на враговъ, —
Вінъ же єсть пастиръ добрый словесного стада.
Не дастъ пойти овцямъ до вразського ада!
Вінъ заорудить у своя руки,
Да не дасть упасты у тяжкія мукі грішному чоловіку,
Вінъ же єсть намъ орархъ (іерархъ)
Праведному милъ буде,
Вінъ жъ сохраняе одъ бѣдъ вся своя люде,
Алчущихъ кормити буде.
Прибѣгайте жъ къ нему вся люди,
Днесь молитися єму.
Вінъ дорога нашого серця
На путі блудящомъ онъ грешнікамъ правца,
Вінъ одъ волковъ оборонитъ,
Одъ розбойниківъ схоронитъ,
Днесь помолимся єму.
Сироты а вдовы плачуть ищуще єго
Калікі, больныі просять на помощъ єго:
Святителя отця Миколая да нехай кажденъ ласкі дознае,
Воля твоя Пресвятая, отче Миколае и святителю,
Надъ врагами нашими отъ днесь побѣдителю,
Во здравіе телесное, спасеніе вечное
Просимъ одъ тебе.

Святый Георгій. [*Винницкій уѣздъ*]. „Полісунъ или святый Юрій управляетъ волками. Это видѣлъ одинъ путникъ, ѣхавшій наканунѣ Юрьева дня. Застигла его ночь подъ лѣсомъ. Видитъ онъ, — мерцаетъ въ лѣсу огонёкъ. Онъ подумалъ, что тамъ ночуютъ люди, и въ обществѣ ихъ ему безопаснѣе будетъ провести ночь. Подъѣзжаетъ — и что же? видитъ онъ: сидитъ человѣкъ, убѣлённый сѣдинами, предъ нимъ горитъ свѣча, а вокругъ его волковъ — видимо-не-видимо! Старикъ тотъ былъ св. Юрій. Человѣкъ испугался, но Юрій, ободривъ его, сказалъ:

— Не бойся, волки тебѣ не сдѣлаютъ вреда, но знай, что они собрались сюда съ жалобой на тебя, что ты всегда отбиваешь у нихъ добычу. Берегись же впредь дѣлать это, чтобы и тебѣ не сдѣлаться жертвою ихъ

кровожадности. Вотъ ты теперь кажешься ихъ глазамъ облитымъ кровью; и если бы не я, они растерзали бы тебя на мѣстѣ. Знай-же, что самъ Богъ назначаетъ волкамъ, что имъ ѣсть, и ихъ жертва всегда кажется имъ облитая кровью“.

Святый Іоаннъ Воинъ. [*Литинскій и Переяславскій уѣзды*]. Святого Іоанна Воина признаютъ преслѣдователемъ воровъ, и потому-то обращаются къ нему съ молитвою преимущественно пострадавшіе отъ воровства.

Святый мученикъ Антипъ. [*Литинскій уѣздъ*]. Святаго мученика Антипа признаютъ врачемъ отъ зубной боли, а потому и молятся ему особенно страждущіе зубами.

Ивану Хрестителю.

[*Изъ рукописнаго сборника Кулиша*].

Памъять твоя праведная єсть (съ) похвалами,
Нема більшого окромъ тебе рожденна жонами,
Тобі бо єсть звычайно правду глаголаты:
«Покайтеся одъ грехівъ» и судомъ устрашаты;
Ты бо єси у чреві матернімъ узыгрався,
Коли Ісусъ у Пречистый Дівы пізнався.
Ты же, святый пророче, відъ старихъ родывся
По рожденьні въ пустку відъ грудей вселився,
А изъ пусткі на річку Ерданъ вселився;
И відъ тебе Царь Царівъ у тий річці хрестився.
Ты жъ, ходивши по містахъ и селахъ, провіщавъ:
«Покайтеся відъ грехівъ!» и судъ Божій возвіщавъ.
Прочувъ царя Ирода бенкетъ и собравша,
И що жинку собі Пилипову у жинкі понявша,
Сказавъ єси Ироду: «не повинно тобі
Братню жинку поняты; отсе заміть собі!»
Иродъ сеє чувъ и дуже розгнівався:
Звелівъ узяты пророка у темницю потщиться.
Жинка бувши Иродыада дивицю науча:
«Прохай главы пророчої щобъ утнути,» віща.
Дивиця прыйшовши къ царю лестьми рече:
«Дай мені, батьку, чогося мні хоче»..
Иродъ царь ій глаголе: «дамъ півъ-царства тобі»
Вона жъ знову сказала: «дай чого треба мині!»
Иродъ же ій клявся, що «дамъ тобі,» рече:

«Дамъ тобі, дщи моя, чого ся ты хоче!»
Дивиця у радисті: «даждь мні Ивана Предтечу,
Щобъ утнуты главу пророчу»....
Иродъ сему усумнився, що клявся сильно;
Казавъ узяты пророка обезглавити тіло,
Спекулаторъ видтявъ голову и нісъ изъ темниці,
Честную голову дадє плясовиці;
Плясовыця подала матери-лжиці.
Тоді кривъю наповнились блюда и скляниці...
Ученикі прыйшовши узяли тіло и главу
Заховали пророка у церкві во славу...
Ирода черви иззіли, дивицю бісы,
Иродыаду-лжицю укусали псы.
Мощи твоі святыі, яко солнце сіяють,
И хрещенямъ своімъ людей обливають:
Молимъ тя, Хрестителю, пречудная глове,
Славный світе Ивану, пророчесько слово,
Наставы насъ путями благими хождати,
А мы памъять твою святую будемъ у вікі прославляты.

Олексію Божому чоловіку.

А.

[*Изъ рукописнаго сборника Кулиша*].

Ой що жъ то за батька сила
Ожинила неволею сина?
Та не хотівъ сынъ та и зъ жинкою жити,
Та й пійшовъ же вінъ по кущахъ блудиты?
Та й блудить же вінъ сімъ літъ ще й читири,
Та й блудить же вінъ не пивши не івши.
Ой и ставъ же вінъ одъ земли чорніты,
Та приблудився та до отецького двору
Та и ставъ же вінъ милости прохаты (2).
Велить отець слугамъ істи й пити даты
А сынъ-старець та свого не вживає (2)
Та все єго хортамъ оддаває!
Та покажите та й отцю й неньці знаты,
Нехай идуть прощенія браты (2),
Бо я сейчасъ буду умираты!
Та йде батько та зъ шляху зблужаєця,
Та слізонъками та й умываєця,
За нимъ серце побиваєця!
Та й, Олексійку, та мій рожевый квітку,

Та, Олексійку, та звязаный світку! *)
Та чи не можно бо, Олексійку, встаты
Та й отцю, неньці прощенія даты?
Та й накажите та й моєі жынці знаты,
Та нехай иде прощенія браты.
Та й иде жинка, та зъ шляху зблужаєця
Та слізоньками та й умываєця.
Та, Олексійку, та крищатый барвінку!
Олексійку, завязаный світку!...
Та мы съ тобою на рушничку стояли,
Та мы съ тобою й присягу мали (2),
А безъ тебе свій вікъ скалатала!
Та чи неможна, Олексійку, статы,
Хочъ отцю, ненці прощенія даты?

Б.

[*Шаснівка, Козелецкаго уѣзда*].

1 Що на цебі великая сила, 2 Б = Женивъ батько... 2 А; 3 Б = 3 А 4 Б = ... по пущахъ... 4 А. 5 Б = Ходивъ, блудивъ... рікъ... 5 А, 6 Б Приблудився къ батьківскому двору, 7 Б Батько сына та вже й не пізнає,
8 Батько сына за старця считає.
9 Звелівъ слугамъ келію зробыти,
10 Звелівъ слугамъ істи приносити.
11 Єго слуги та й не послухали,
12 Сами сіли та й покушали.
13 Прилетіли та два анголі зъ неба,
14 Все Олексію поміраты треба.
15 Дайте, слуги, то батоньці знаты,
16 Нехай идуть сына пізнаваты.
17 Батенько йде та въ листоньку читає,
18 Читаючи то жалибненько ридає:
19 Ой, світе мій, світе! світе мій ясный
20 Олексію, мій сыну прекрасный.
21 Прилетіло та два янголі зъ неба,
22 Вже Олексію поміраты треба,
23 Дайте слуги та до матінки знаты,
24 Нехай иде та сина пізнаваты.
25 Матінка йде, въ листоньку читає,
26 Читаючи та жалибненько ридає:
27 Ой, світе мій, світе, світе мій ясный,

*) Вінъ, бачите, єго силою оженивъ, той не схотівъ жить, пошовъ блудить, то покі умеръ. Вінъ прійшовъ до батьківського двора та й умеръ.
Прим. пѣвца.

28 Олексію, мій сыну прекрасный.
29 Прилетіло та два янголи зъ неба
30 Вже Олексію поміраты треба.
31 Дайте, слуги, то до братіка знаты.
32 Братічокъ иде, въ листоньку читає,
33 Читаючи та жалибненько ридає:
34 Ой, світе мій, світе, світе мій ясный,
35 Олексію, мій брате прекрасный...

В.

[*Село Войтова, Переяславскаго уѣзда*].

1 Єсть у світі великая сила, 2 В = 2 Б, 3 В казавъ ёму жити, 4 В = А вінъ пойшовъ... 4 Б. 5 В = Блудивъ сімъ рикъ... 6 А, 6 В Прійшовъ до батька якъ земля счорнівши 7 В = 7 Б, 8 В = 8 Б, 9 В = ... зробыти 9 А, 10 В Сёго старця до смерти держаты; 11 В = ... доношаты 10 Б;

12 В Єму слуги істи доношали;
13 В А все тее псы пожирали,
14 В Прійшло время старцю умираты,
15 Сівъ старець карту писаты,
16 Пойшли слуги отцю доложили,
17 Що вже старець лігъ умирати.
18 Прийшовъ же отецъ, карту читає,
19 Зъ великого жалю замірає:
20 Ой гіркій мій, ой нудный мій, світе!
21 Олексію, а сыну мій квіте
22 Яжъ тебе, мій сыночку, не пізнавъ,
23 Въ своєму дому за старця прыймавъ;
24 Теперъ тебе, мій сыночку, знаю,
25 Ой яжъ тебе хороше сховаю,
26 И янголі у труби затрублять
27 И мертвыхъ отъ гробовъ пробудять.

Г.

1 Г = 1, Ой Боже мій, що въ отця за сила! 2 Г = 2 А.
3 Г = ... зъ дружиною... 3 А, 4 Г = 4 В; 5 Г = 5 А, 6 Г = 6 А; 7 Г = 6 В, 8 Прійшовъ же вінъ хотівъ помирати, 9 Не взнавъ ёго ні отець, ні мати;

10 Одсилають у солому спати:
11 Иди, старче, у солому спати,
12 Велю слугамъ лижко збудувати,
13 Велю слугамъ істи приношати.
14 Слуги моі, слуги вірнесенькі

15 = Дайте... 16 А, 16 Г = 14 В
17 Прійшли отець мати у світлицю
18 Ударились объ скамницю:
19 Ой, Боже жъ мій, окрашеный світе,
20 Олексію, Божій чоловіче!
21 Ввійшла и мила и къ ёму въ свитлицѣ
22 Г = 19 Г, 23 Г = 20 Г.
24 Я съ тобою и шлюбъ шлюбовала,
25 Я съ тобою підъ вінцемъ стояла,
26 Я жъ съ тобою и гріха не мала!

Преподобному Онопрею.

А.

[*Изъ рукописнаго сборника Кулиша*].

1 О, преподобный и преблаженный,
2 Онопріе святый, благословенный!
3 Ты изъ дытыны
4 У пустыні
5 Много-трудно,
6 Боголюбно
7 Подвызався
8 И плакався,
9 Якъ молився.
10 Царськіі палаты зоставывъ єсы,
11 Густую пустыню злюбывъ єсы;
12 Царськіі троны
13 И іхъ короны,
14 Перлову главу
15 И іхъ славу,
16 И сонъ... О, Боже!..
17 Ни во чтоже
18 Вмінывъ єсы!
19 Шестдесять три годы тамъ живъ,
20 Чоловічого обличчя не бачивъ.
21 Изъ доброі віры
22 Зъ дыкыми звірмы,
23 Зъ розмаітымы птахи
24 У розмаіты часы
25 Тамъ співалы,
26 Выкликалы
27 Изрядныму гласы

28 Якъ зносывъ єсы мякую одію,
29 Тоді зложивъ єсы на Бога надію.

30 Була молытва
31 Почута,
32 Довга борода
33 Єму дана,
34 Волосся булы
35 По усёму тілу,
36 Сонцемъ закоптілу.

37 Якъ прыйшовъ часъ жиздь скончаты,
38 Тоді прыйшлы ёму звірья услужаты:

39 Два левы
40 Яму єму
41 Копалы,
42 Вырывалы
43 И плакалы,
44 И рыдалы,
45 И гірко волалы.

46 Скитокъ твій той-же часъ роспався
47 И смоковныця нызпроверженна.

48 Водяны потёки
49 Почалы стікаты
50 И съ того часу
51 Сталы высыхаты,
52 И голодныхъ,
53 И прагненныхъ
54 Не напуваты.

55 У той же часъ и гласъ до тебе зъ неба зійшовъ,
56 Котрый тебе у пустыні знайшовъ:

57 Прыйды, слуго
58 Благовірный,
59 Добрыми ділами
60 За живота страту
61 Прыймешъ заплату,
62 Царськую палату.

63 Просимъ тебе, Онопріе, Святійшій Отче,
64 Дай намъ упрохаты чого мы хочемъ:

65 Передъ судъ Божій
66 Честными статы,
67 Облыччя ёго
68 Соглядаты,
69 И зъ янголямы,
70 И архангелямы
71 Завжде царствуваты.

Б.

[*Мліевъ, Черкасскаго уѣзда*].

1 Б = 1 А, 2 Б = ... Богу блаженный 2 А, 3 Б = 3 А, 4 Б = Богу... 4 А
5 Трудно-блудно
6 Богу возлюбно,
7 Б = 7 А, 8 Б = 8 А,
9 И всігда вымолявся,
10 Б = 10 А, 11 Б = 11 А, 12 Б = 12 А, 13 Б = Тройны й... 13 А
14 А царськія главы
15 И инныі булавы
16 Оставылъ єсы;
17 А густую пустыню
18 Возлюбылъ єсы

19 Пятьдесятъ три літі тамъ проживалъ єсы, 20 Чоловіка въ образъ не видѣлъ єсы, 21 Б = Иныя... 23 А, 22 Б = 24 А, 23 Б = 25 А, 24 Б = 26 А 25 Б = 27 А

26 Це тобі, Онопрею, се съ небесъ глась зійшовъ, 27 Б = 56 А, 28 Б = 39 А, 29 Б = 40 А, 30 Б = 41 А, 31 Б = 42 А, 32 Б = 43 А, 33 Б = ... всігда... 44 А.

34 Покуда живый въ гробі —
35 Чаша не высыхаша;
36 А тера время
37 Ріки повысыхали.

Ивану Богослову.

[*Изъ рукописнаго сборника Кулиша*].

Ивана Богослова
И ритора сладкословна
Достой не можемъ воспіти
Ані восхвалити.
Чистотою той чистійшій,
Надъ снігъ біліймій,
Надъ лиліі и надъ рожи,—
Избра єго Сынъ Божій!
Премудростї глубина,
Наперсникъ Божія Сина,
Пречистоі Дівы-Маріі сожитель,
Таінъ Божихъ служитель!
Орелъ у неба подлітає

Сонце правды повідає,
Пыше: у началі бє слово —
Євангеліе Христово.
Сто и пъять літъ живъ у мирі,
Умицняючи умы у вірі.
Самъ собі могилу копає,
Жива самъ себе ховає,
Де мається судъ зачаты,
Туды прыйдуть антихриста облічаты.
Великіхъ святихъ трёхъ:
Иванъ, Илия и Єнохъ.
Предъ Илию, Єноха и Йвана
Божія милость дана;
Божія милость одесную буты
И во вікъ віка хвалити.

Ивану Золотоустому.

Златоскованную сурму (2)
Восхвалимъ днесь дудку пастирську,
Скомпонуємъ піснь мусикійську,
Органъ дивний Духа Святого
Ивана Золотоустаго! (2)
Днесь позлащена сурмо (2),
Квітъ чистый, яко финике ласкавой
Жде у Имперіи коштовної столиці
Ивана Золотоустого
Архирея Царгородьського (2).
Вічної славы царъ (2),
Слово предвічне и зъ янгольскимъ чиномъ
Тебе узыває Укоханымъ Синомъ;
Прыйди, чадо моє, укохане,
Чертогъ світа, премудрый Иване! (2)
Янголи дивляться, (2)
Уздривши Йвана у ризы облечена,
Мытра на голові хорувымомъ дана, —
Хрестъ побіды — пастыра славы
У руці єго на зміины главы (2).
Златогранный промінь (2),
Якъ пророкъ у пустині, а ты у Аѳині,
Арменивъ посрамивъ, вірныхъ звеселивъ;
Колодезю глибокій, пастыру высокій,
Світъ просвітливъ, вірныхъ звеселивъ! (2)

Сопилка духовная (2),
Сурмо златая, арфо Єлеоньська,
Тимпанъ золотый, ты церквиъ Споньська,
Колп засурмить Господь тобою,
Не забуды мене, щобъ статься тобою! (2)

Архидіякону Степану.

[*Изъ рукописнаго сборника Кулиша*].

Страдання мученика
Степана прославляємо;
У тимпані доброгласнимъ
Піснь єму воспіваємо. (2)
Вінъ о віри зъ фарисеі
Почавъ истязаты,
Вонп єму не можаху
Противъ мудрості стати. (2)
Узявши єго, ухвативши
Й привели на сонмище,
И ложные тамо свідителі
Стали на соборищи. (2)
Фарисеі, Садукеі
Зглянули на нёго сидяще
И бачучи лице єго
Якъ янголя світяще. (2)
На високімъ місті
Святый Степанъ стоявъ
Відъ Авраама навітъ до Христа
Подробно сповідавъ. (2)
Аще убо разориться
Місто сее Назорей!
Даждь мі отвітъ, о Степане!
Сказавъ Архирей. (2)
Доколи вы Юдеі
Сліпо во дні ходите?
Бігъ явився воплотився
Вы єго не видите. (2)
Ярахуся яко львове
И уши затикали;
Ниби дивые звірп
Зубами скреготали. (2)

„Чого на мя яритеся?
Теперъ вы вопрошаю:
Небо отверсте моє
Вамъ повідаю“. (2)
Ярахуся яко львове
И зубами скреготали
А окрутнимъ же каменемъ
На Степана метали. (2)
„Відпусти імъ, Боже Отче,
Сказавъ Архидияконъ
Прыйми духъ мій, Цару-Христе,
На вікі віківъ“. (2)

Св. Варварі.

[*Мльевъ, Черкасскаго уѣзда*].

Покои благодаті тє,
Владычице-Маты....
Мучилася за Христа
Создателя и Творца;
Бога въ Троиці спизнала
И три окна создала.
Отець ii не возлюбывъ —
Звелівъ запретыты
И отъ Отця Небесного
Муками страшиты.
Береть ii за волоса
И у темныцю выруша
На мученія ii.
За волосъ ii взявши,
Къ стовну привязавши,
А ногтямы тіло сорвавши,
Біяеть ii у ліцо.
„Христова мучиныця,
Христова возлюбленная!“
Сойшовъ той гласъ изъ небесъ
Державъ Варвару у днесь....
Утікала одъ отца,
Якъ одъ вовка овця.
Вы, горы камъяніе,
Яскоръ разступыся,
Мучиныця, скрыйся,
Отець гнівомь не пополнытся....

Паслы пастері — перстомъ указалы
Та й каменемъ сталы,
Которыі мовчалы
То ти святымы сталы.
Де яскоръ проклятый
Буде въ пекло взяты,
Ажъ де грішныі люди.
Стоя на пристолі
Невісто Христова
Царствуй, царствуй облєки
Зъ Сусомъ Христомъ на вэкі
И молы Бога за всіхъ насъ".

Марія Египетская.

„О то, шо співають у церкві на поклонахъ: „Преподобная маты Марія молы Бога о насъ", и „Преподобный отче Андріє молы Бога о насъ",—до то Марія була маты того Андрея, а потімъ стала єго й жінкою. А то отъ якъ воно зробылось:

„Тая Марія не любыла свого чоловіка, да любыла другого, да взяла да свого чоловіка зтруіла, а Андрей тоді бувъ маленькый, да той ії полюбовныкъ, и каже ій:

— Заріжъ свою дытыну, до я тебе возьму.

„Вона взяла, розрізала Андрею жывота, да думала, шо вінъ не буде больше жыть, да, шобъ ніхто не дознавсь, узяла да скоренько єго положила въ коробку да й пустыла на річку, тая коробка й поплыла да прыплыла у чужу землю, а тамъ якось огородныка дочка зловыла ту коробочку да прынесла до дому, да зашыла Андрею жывота, да вінъ тамъ и вырісъ. А той огородныкъ павчывъ єго огородныкуватъ да хотівъ єго й оженыть на тій своій дочці, шо єго знайшла. Да разъ отъ шо зробылось:

„Пішовъ Андрей у лісъ на полюваннье, да якъ угнавсь за зайцемъ да й заблудывъ. Бігавъ, бігавъ по лісу, ажъ до ночы, а проте не найшовъ дорогы, але забравсь у такый лісъ, шо тылько небо да земля. Вінъ ходывъ, ходывъ, да й заснувъ. Вставъ вінъ на другый день и пішовъ куды выдно. Йде та йде, колы ажъ прыйшовъ на край ліса да дывытся, ажъ стоіть якесь село, а то те село, де вінъ родывсь. Вінъ пішовъ у те село, переночувавъ у ідноі бабы и не знае, шо то єго село и на другый день объявывсь громаді. Отъ та громада єго прыписала до свого общества и вінъ нанявсь у своеі матырі, але вінъ не знавъ, шо то єго маты, а вона не знала шо то ії сынъ. А ії полюбовныкъ, тоді якъ вона Андрея пустыла на воду, сказавъ:

— Колы ты не пожаловала свого дытяты, до ты й мене стратишъ зъ світа.

„И вінъ не схотівъ ii брать. Вона такъ и жыла собі, да якъ наняла до себе Андрія, заразъ ёго й полюбыла, бо вінъ бувъ дуже гарный. Отъ вона ёму и каже:

— Ну, ты мыни будешъ чоловікомъ.

„Вінъ согласывсь. Воны и повінчалысь.

. . . . . .

. . . . . .

„Андрей ій каже:

— Мыні казалы, шо мене найшлы на річці у коробці, да въ мене бувъ розпоротый жывітъ да зашылы мыні.

„Марія тоді якъ заголосыть:

— Ой Боже жъ мій, да це жъ ты мій сынъ!

„Да й розсказала ёму, якъ вона зробыла. Андрей заразъ сказавъ, шобъ ёго спустылы въ старый колодязь, де не було воды, да тамъ и жывъ, нічого не івъ пъятнадцять годъ; а Марія пійшла въ пустыню да тамъ и вмерла, нічого не івшы сімъ годъ. Якъ пійшлы въ той колодязь, де жывъ Андрей, до такъ якъ жывый сыдыть собі надъ проскурочкою, згорнувъ рукы и очи закрывъ, нежывый! Черезъ те ёго й назвалы „Крыцькымъ“, шо вінъ у колодязі крывсь пъятнадцять годъ безъ хліба! А Марію черезъ те назвалы Ягыпецкою, шо вона жыла въ Ягыпті у пустыні сімъ годъ, да тамъ и вмерла, да ii левы загреблы“.

Черти.

Чортъ. [*Литинскій уѣздъ*]. Въ простонародьи вѣрятъ, что очень многіе видѣли чертей. По большей части черти являются въ образѣ умершихъ людей, а часто и въ образѣ священниковъ. Всякій, кто только видѣлъ чорта и заговаривалъ съ нимъ, непремѣнно пролежитъ нѣкоторое время больнымъ.

„Одинъ человѣкъ возвращаясь зимою, около десяти часовъ вечера, съ ярмарки, гдѣ продалъ овцу, вдругъ встрѣчаетъ ее на дорогѣ. Думая, что проданная имъ овца какъ-нибудь ушла отъ покупщика, онъ слѣзъ съ санокъ и, поймавъ ее, началъ ласкать, приговаривая: „о, бідна моя овечка, бідна овечка!“ Вдругъ мнимая овца вырвалась изъ его рукъ, захохотала и, проговоривъ: „бідна овечка“,— исчезла“.

„Одинъ человѣкъ, возвращаясь ночью со сватьбы и проходя мельничною плотиною, увидѣлъ стоящаго возлѣ мельницы священника. Онъ рѣшился

подойти къ нему и испросить благословенія; едва онъ задумалъ это, какъ мнимый священникъ захохоталъ и исчезъ".

И въ томъ, и въ другомъ случаѣ, являлся чортъ.

Черти также являются и ходятъ въ образѣ тѣхъ предметовъ, о которыхъ они мечтаютъ. Молодымъ, распутнымъ людямъ являются въ образѣ красивыхъ, молодыхъ женщинъ; сребролюбцамъ — въ образѣ богача-человѣка, раздающаго свои сокровища всѣмъ желающимъ.

Уговоры съ чортомъ производятся на перекрестныхъ дорогахъ и утверждаются кровью изъ мезинца, проколотаго иголкой.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. „Одинъ крестьянинъ съ женой, возвращаясь съ ярмарки, нашелъ на дорогѣ чорнаго пѣтуха съ связанными ногами. Пріѣхавши домой, посадили пѣтуха на печь и ночью съ нетерпѣніемъ ожидали его пѣнія, но пѣтухъ не пѣлъ. Тогда они зажгли огонь и пошли посмотрѣть, что дѣлается съ пѣтухомъ. Приблизившись къ печкѣ, они увидѣли, что передъ пѣтухомъ насыпаны кучи золота, серебра и разнаго зерноваго хлѣба. Крестьянинъ догадался, въ чемъ дѣло, какого видитъ передъ собой пѣтуха, и, будучи религіозенъ, взялъ его, отнесъ на мостъ и бросилъ въ воду. Мгновенно взбушевала рѣка, и поднялся такой вѣтеръ, что едва не сбило крестьянина съ ногъ. Возвратившись домой, крестьянинъ увидѣлъ на томъ мѣстѣ, гдѣ лежали деньги, одну только смолу".

[*Холмскій уѣздъ*]. Чертей обыкновенно представляютъ въ видѣ чорнаго человѣка, съ когтями, хвостомъ и рогами, а мѣстомъ жительства его считаютъ адъ, гдѣ черти мучатъ грѣшниковъ: возятъ на нихъ дрова, смолу и т. п.

[*Луцкій уѣздъ*]. Чорта народъ представляетъ въ видѣ безобразнаго человѣка, съ хвостомъ, рогами и когтями. Онъ является людямъ всегда во фракѣ.

[*Записалъ Ковальчукъ*]. „Люды кажуть, якъ идешъ коло церквы, то не знымай шапкы, потому, же чортъ сыдыть на вікні, вытрыщывъ языкъ и передразнює".

„Єденъ чоловікъ ішовъ коло церквы въ ночі и побачывъ трёхъ панычівъ (панычамы звуть чорта). И зойшлысь воны до купы. Чортъ зробывся чоловікомъ и пытается:

— Куда ты ходывъ, куме?

— У корчмі бувъ.

„Чортъ знову ёму и каже:

— Ходімъ до тебе вечерять.

— Ходімъ.

„Сталы вечерять, — усе поілы. Чортъ зробывся панычемъ и прывівъ

чоловіка до колоды и пхнувъ ёго черезъ тую колоду. Уставъ чоловікъ и пійшлы воны далі (се було зімою). Прывівъ чортъ того чоловіка підъ клуню, издеръ зъ ёго постолы, самъ засміявся и полетівъ".

[*Каневскій уѣздъ*]. „Въ Шендерівці одынъ чоловікъ бачывъ чорта и говорывъ зъ нымъ. Цей чоловікъ бувъ слабый дуже и хотівъ пысать завіщанє. День для завіщаня вінъ назначывъ неділю. Въ понеділокъ за пъять день до неділі въ ночі прыйшовъ до ёго чортъ, въ образі маленького паныча, такъ годівъ десяты, або дванадцяты. Було темно, а то стало одъ разу выдно. Ото чортъ розбудывъ чоловіка и каже:

— Ходімъ у ту хату роспыску пысаты.

„А той чоловікъ и каже:

— Чого жъ вамъ такъ до спіху: я въ неділю буду пысаты, да и пысать не вы будете, а мій сынъ.

— Дарма, тамъ уже есть два панычі: воны будуть пысать.

„Чоловікъ той ажъ тоді догадався, що то чортъ, та и прочытавъ: „Да воскреснетъ Богъ", — вінъ и зчезъ".

[*Винницкій уѣздъ*]. Черти были и прежде сотворенія міра: это видно изъ того, что въ то время, когда ничего не было кромѣ Бога, ходившаго по водамъ, Богъ увидѣлъ въ пѣнѣ чорта, который заинтересовалъ Его на столько, что Онъ началъ распрашивать чорта, кто онъ такой? Узнавши, что то былъ чортъ, Онъ взялъ его съ собою.

[*Винницкій уѣздъ*]. Чорта представляютъ въ видѣ чорного человѣка съ крючковатымъ носомъ, съ двумя рогами и когтями на рукахъ, локтяхъ, колѣнахъ и ногахъ. Жилище чертей — строенія, гдѣ рѣдко бываетъ человѣкъ. Черти слетаются на совѣтъ, что видно изъ слѣдующей легенды:

„Бувъ собі чоловікъ и мавъ вінъ собі два сына. Єдному сыну Богъ давъ щастя, а другому ні. Іхъ батько умеръ, воны осталыся та й пожелылыся. Отъ єденъ зробывся багатый, а другый бідный и мавъ вінъ дітей багацько, а у багатого не було не одної дытыны. Прыйшовъ бідный до богатого позычаты хліба.

— Позычъ мыні, брате, мірку жыта. Скоро дасы мыні выбраты свое око, то я тобі дамъ мірку жыта.

— Выберы.

„Зробывъ той шпычку и выбравъ ёму око. Другый разъ прыйшовъ позычаты пъять рублівъ грошей, а той и каже:

— Дай же мыні друге око выбраты, то я тобі позычу пьять рублівъ.

— Выбірай.

„Выбравъ вінъ ёму друге око и давъ пъять рублівъ. Бідный тоді и каже:

— Колы ты мыні повыбіравъ очы, то вывезы мене підъ хрестъ, я тамъ сяду и буду хліба просыты.

„Вывізъ вінъ ёго підъ ту фыгуру, що за селомъ та й покынувъ тамъ. Колы такъ, якъ у пізні вечорі, позліталыся туды чорты и говорять еденъ до другого:

— Ты чувъ, що братъ братові очы повиколювавъ?

„А еденъ чортяка каже:

— Можна ёму порадыты, щобъ вінъ бачывъ, щобъ до східъ сонця росою умывся.

— Ты чувъ, брате, що у одному селі люде за тры мылі по воду ходять?

— Можна такъ зробыты, щобъ імъ воду пустыты: тамъ лежыть насередъ села велыкый камінь и ёго можна изырваты и воду пустыты.

„А той сліпый слухавъ и все зробывъ: очы промывъ росою и пішовъ у те село и той камінь зірвавъ, и воду пустывъ. Ёму далы за те сто рублівъ, и вінъ пішовъ до дому. Прыходыть до брата и віддае ёму пъять рублівъ. А той и каже:

— Хто тобі такъ зробывъ, що ты бачышъ и де ты взявъ грошей?

— Далы мыні люды за те, що я пустывъ воду. Тамъ злітаются чорты и говорять, де яке нещасте и чымъ ёго можна збавытыця. Я почувъ и такъ собі розжывся.

„А той и каже:

— Повыбірай же мыні, то я пійду підъ ту фыгуру.

„Той узявъ, повыбіравъ ёму очы. Позліталыся чорты та й кажуть:

— Чы нема кого на нызу, а ну ходімъ!

„Прыходять, а той сыдыть. Воны взялы,— та й розырвалы ёго“.

Обдумавши все, черти выходятъ изъ своего логовища и нашептываютъ человѣку, которому вздумаютъ повредить, чтобы онъ шолъ воровать, пьянствовать, разбивать, разрисовывая въ его воображеніи все это такими яркими красками, настоящую же жизнь — такою скверною, безобразною, или зовутъ его, особенно пьянаго, въ такое мѣсто, гдѣ онъ можетъ погибнуть. Черти особенно часто привязываются къ музыкантамъ, которые, чаще всего, встрѣчаются съ чертями.

„Случилось, говоритъ одинъ музыкантъ, идти мнѣ со сватьбы часовъ въ двѣнадцать ночи. Выходитъ противъ меня „панычъ“.

— Иды, пожалуста, зо мною граты на балъ.

„Я иду. Подходимъ къ освѣщенному дому; входимъ. Домъ полонъ гостей, меня сажаютъ и велятъ играть. Я играю; даютъ мнѣ водки, закуски. Ѣшь, ѣшь,— не съѣшь всего и прячешь за пазуху, или въ карманъ. Гости

танцуютъ. Передъ разсвѣтомъ расплачиваются со мной: даютъ кредитные билеты и велятъ продолжать игру. Вдругъ пѣтухъ: „кукуріку“, и гости, и домъ и все — какъ не бывало. Смотришь — разсвѣтаетъ. Осматриваешься вокругъ себя, и съ ужасомъ замѣчаешь, что сидишь на кочкѣ въ болотѣ, или надъ какою нибудь пропастью. Достаешь оставшуюся закуску, оказывается за пазухой или въ карманѣ какой нибудь пометъ, вмѣсто денегъ, и т. п. дрянь“.

Если иногда человѣкъ, забывши Бога, обращается къ чорту за содѣйствіемъ къ достиженію какой нибудь цѣли, услужливый чортъ не заставитъ себя долго ждать, соглашается помочь ему, только за большую сумму: требуетъ, чтобы человѣкъ отдалъ ему по смерти свою душу. Для этого, не довѣряя его слову, требуетъ у него росписки, писанной не чернилами, а кровью изъ мезиннаго пальца. Ножъ для разрѣзыванія пальца, перо и пергаментъ услужливый чортъ всегда дастъ свои, потому что онъ всевѣдущъ и знаетъ, что можетъ случиться и что будетъ нужно.

Человѣкъ призываетъ чорта въ разныхъ случаяхъ: желая быть очень богатымъ, онъ вступаетъ съ чортомъ въ условія.

„Одинъ человѣкъ, желая сдѣлаться богачемъ, выкопалъ большой „лехъ“, оставивъ небольшое отверстіе, въ которомъ могла помѣститься только шапка, въ которой онъ прорвалъ дыру, и, призвавъ чорта, сказалъ ему:

— Насыпъ мыні ото повну шапку золота, то я віддамъ тобі мою душу.

„Много стоила чорту хитрость мужика, однако, за такую важную награду, удовлетворилъ его желанію и получилъ условленную награду“.

Поэтому люди и смотрятъ недружелюбно на всякаго богача-мужика, сдѣлавшагося богатымъ ни-съ-того, ни-съ-сего. Ихъ называютъ „фармазонами“.

Вѣрятъ, что въ пустыхъ, старыхъ, полуразрушенныхъ зданіяхъ непремѣнно живутъ черти и тамъ, по ночамъ, свищутъ. Въ полуразрушенныхъ, недѣйствующихъ мельницахъ черти мелятъ нюхательный табакъ. Мѣсто, куда чортъ заведетъ человѣка, покажется такимъ прекраснымъ, что, какъ говорится, глаза разбѣгаются; тамъ и прислуга для гостя, и гостепріимство, и музыка, и ляски: гость, какъ бы въ какомъ обояніи, проведетъ тамъ ночь. Послѣ ужина, состоящаго изъ богатыхъ яствъ, слуга подноситъ трубку, и гость съ наслажденіемъ предается этому. Наконецъ, его уводятъ въ спальню, на мягкіе пуховики, и тутъ-то онъ отдыхаетъ, какъ никогда еще не отдыхалъ. Пропѣли пѣтухи — все кончено. Гость видитъ себя въ какомъ нибудь пустырѣ, лежащимъ въ грязномъ мѣстѣ, или въ болотѣ, или камышѣ, или же сидящимъ на какомъ нибудь бугрѣ и сосущимъ вмѣсто трубки комокъ засохшей земли или скотскаго помёту. Опомнившись, онъ крестится и плюетъ

во всѣ стороны; а гдѣ-нибудь въ углу, спрятавшійся чертёнокъ, въ круглой соломенной шляпѣ, одѣтый во фракъ, изъ-подъ котораго виднѣется собачій хвостъ,— скалитъ ему зубы и хохочетъ во все свое чортово горло. Ночевавшій въ чортовомъ болотѣ почти всегда заболѣваетъ.

Видѣвшій чертей замѣчаетъ у нихъ рога на головѣ, тщательно закрываемые круглою шляпой съ широкими полями, собачью морду, хвостъ крючкомъ, когти на рукахъ и ногахъ. Одежда ихъ: коротенькая курточка, узкіе панталоны. Чортъ любитъ иногда принимать на себя видъ заблудившагося козлёнка; онъ является проѣзжему, и такъ жалобно блеётъ, что путникъ беретъ его къ себѣ въ повозку и лаская говоритъ: „козочка, козочка“, а онъ повторяетъ: „козочка, козочка“. Путникъ, въ испугѣ, бросаетъ его на землю, послѣ чего мнимый козлёнокъ исчезаетъ. Чортъ любитъ искушать людей и дѣлать имъ вредъ.

„Была въ одномъ селѣ примѣрная семья: жила, какъ говорится, душа въ душу; ни одного злого слова члены семейства не слыхали другъ отъ друга. Но чортъ ненавидитъ добра. Въ этой семьѣ была беременная невѣстка. Однажды она повѣсила на колышкѣ возлѣ порога свои коралы, которые, будучи задѣты кочергой во время стряпни, упали въ помои. Этого никто не замѣтилъ. Помои были вынесены коровѣ, и коралы перешли въ ея утробу. Спустя нѣсколько времени, спохватились кораловъ, но слѣдъ уже пропалъ. Ѣдетъ свёкоръ къ ворожеѣ и беретъ съ собою меньшого сына - хлопца. По обыкновенію привозитъ ворожеѣ подарки: хлѣбъ, яйца и водку. Баба - „ворожка“ съ притворною ласкою цѣлуетъ гостей, усаживая ихъ на почотномъ мѣстѣ. Выслушавъ, въ чемъ дѣло, она объявила, что имъ нужно остаться ночевать, потому что ей, для гаданья, слѣдуетъ смотрѣть на звѣзды. Согласились. Послѣ ужина свёкоръ пошелъ спать на дворъ къ лошадямъ, а хлопецъ, незамѣченный „ворожкою“, забрался на печь. Ночь. Вдругъ изъ-подъ полу выскакиваетъ бѣлый „хортъ“ и передними лапами оперся „ворожкѣ“ на грудь, глаза его горятъ, какъ два раскалённые угля. Баба и спрашиваетъ его:

— Что сказать пріѣхавшимъ о коралахъ?

„Хортъ“ говоритъ о нихъ все какъ было; но запрещаетъ „ворожкѣ“ сказать правду и велитъ сказать ей, что коралы украла невѣстка, продала ихъ и деньги пропила.

— Если ты такъ скажешь, то свёкоръ и вся семья возненавидятъ невѣстку и будутъ постоянно укорять ее, а та, съ-горя, совершитъ самоубійство, а такъ какъ она также и беременна, то я буду имѣть вмѣсто одной души — двѣ.

„Хлопецъ не спалъ, все это видѣлъ, все слышалъ. Поутру ворожка

объявляетъ, что она смотрѣла на звѣзды и тамъ показано ей, что коралы проданы его невѣсткой, а деньги пропиты.

„Возвращаясь домой, свёкоръ уже сердился на невѣстку и везъ въ сердцѣ своемъ готовый уже раздоръ въ семью, но хлопецъ разсказалъ дома все видѣнное и слышанное и посовѣтывалъ, для вѣрности, зарѣзать корову, въ желудкѣ которой и были найдены коралы.“

„Человѣкъ, сгоравшій желаніемъ разбогатѣть, рѣшился погубить свою душу и пошолъ въ полночь на перекрёстную дорогу, тамъ троекратнымъ свистомъ вызвалъ чорта. Сатана не замедлилъ явиться къ нему и спрашиваетъ его:

— Чего ты хочешь?

— Богатства.

— Хорошо. Запиши же мнѣ свою душу.

„Человѣкъ въ испугѣ отговаривается неимѣніемъ чернилъ; но чортъ, подавъ ему ножикъ, посовѣтывалъ разрѣзать мезинный палецъ руки и на поданной бумажкѣ принудилъ его записать собственною кровью свою душу. По возвращеніи домой, онъ видитъ у себя дома несмѣтное богатство и живетъ, не боясь растратить его.“

[*Соснецкій уѣздъ*]. Чорта называетъ народъ „старшимъ“, а прочихъ— его помощниками, не имѣющими ни отца, ни матери, ни семьи.

Вѣруютъ, что они низвергнуты Богомъ съ неба за то, что поставили себѣ престолъ на небѣ выше Божьяго, возгордились и не захотѣли повиноваться Богу.

Народъ не желаетъ не только говорить о чертяхъ, но и вспоминать ихъ. Вспоминая же чорта, онъ спѣшитъ оградить себя крестнымъ знаменіемъ.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Чорта народъ представляетъ въ видѣ человѣка небольшаго роста, чернаго, ноги у него собачьи или куриныя, хвостъ короткій, морда широкая, носъ длинный, глаза какъ раскаленные уголья, волосы чорные, длинные и жосткіе, руки длинныя, съ длинными когтями, роги бараньи или козьи, одежда на немъ нѣмецкая, шляпа высокая. Мѣстопребываніе его: мельницы, пустыя строенія, глубокіе овраги; но чаще всего онъ проживаетъ въ человѣкѣ съ лѣвой стороны. Онъ свободенъ въ своихъ дѣйствіяхъ отъ полудня до полуночи. Христіанамъ они мало опасны: стоитъ только перекрестить чорта, и онъ бросится бѣжать безъ оглядки, но къ еврею чортъ подходитъ смѣло. Одинъ разъ въ году, именно въ судный день, чортъ до такой степени бываетъ смѣлъ въ обращеніи съ евреями, что схватываетъ одного изъ нихъ, безъ разбора, и, какъ ни въ чемъ не бывало, живого уноситъ на мѣсто своего жительства. И это продѣлывается совершенно безнаказанно.

Видѣть чорта очень трудно, такъ какъ онъ ходитъ въ шапкѣ-невидимкѣ. Утверждаютъ, однако, что слѣдующее средство довольно вѣрное: въ праздникъ Пасхи, когда крестьяне приносятъ священнику въ подарокъ „крашанки“, взять одну изъ нихъ, просверлить насквозь и черезъ эту дырочку можно увидѣть чорта въ шапкѣ-невидимкѣ, которою можно тутъ же завладѣть.

Происхожденіе чертей. [*Литинскій уѣздъ*]. Черти происходятъ другъ отъ друга. Они, подобно людямъ, родятся, женятся, но не умираютъ. Нѣкоторымъ людямъ даже приходилось присутствовать при сватьбѣ чорта.

„Два извѣстныхъ въ окрестностяхъ музыканта-крестьянина возвращались ночью изъ г. Хмельника, гдѣ они играли на сватьбѣ. Въ нѣсколькихъ верстахъ отъ Хмельника, они встрѣтили нѣсколько щегольскихъ экипажей, въ которыхъ ѣхали какіе-то господа. Ѣхавшіе въ послѣднемъ экипажѣ остановили упомянутыхъ музыкантовъ и предложили имъ ѣхать съ ними играть на сватьбѣ, объяснивъ, что во всѣхъ проѣхавшихъ экипажахъ поѣхали сватебные гости, и что сватьба будетъ въ сосѣднемъ городскомъ домѣ. Музыканты согласились и, сѣвши въ экипажъ, вдругъ очутились въ какомъ-то огромномъ и красивомъ домѣ, гдѣ и начали играть за условленную плату. Поигравши нѣсколько времени, одинъ изъ музыкантовъ вышелъ освѣжиться на чистомъ воздухѣ и, проходя возлѣ конюшни, завелъ разговоръ съ однимъ кучеромъ, отъ котораго по секрету узналъ, что они играютъ сватьбу у чорта, и что кучеръ тотъ — утонувшій человѣкъ, обреченный теперь на службу чертямъ. Кучеръ этотъ присовѣтовалъ музыканту идти въ комнату и помочить правый глазъ водою, находящеюся въ сосудѣ, стоящемъ возлѣ окошка, говоря, что въ то время онъ увидитъ все, но предупредилъ, впрочемъ, его ничему не удивляться и казаться ничего не видящимъ. Исполнивъ все это, музыкантъ увидѣлъ, что они играютъ въ камышѣ, на топкомъ мѣстѣ, возлѣ м. Уланова, что всѣ гости не люди, а черти, и что видѣннаго имъ прежде дворца не существуетъ. Перевязавъ затѣмъ помоченный глазъ, подъ предлогомъ болѣзни, музыкантъ продолжалъ играть. Сватьба скоро кончилась, и музыканты, получивъ условленную плату, вдругъ очутились на описанномъ уже островѣ, откуда были перевезены на лодкахъ рыбаками. Все же видѣнное ими исчезло въ одно мгновеніе, по окончаніи сватьбы и, вмѣсто полученныхъ ими денегъ, оказались черепки изъ побитой глиняной посуды. Спустя нѣсколько времени послѣ этого, одинъ изъ тѣхъ музыкантовъ, мочившій себя правый глазъ чертовскою водою, бывши на ярмаркѣ въ м. Улановѣ, вдругъ увидѣлъ правымъ глазомъ того самаго чорта, который уговаривался съ нимъ играть сватьбу. Подойдя къ нему, онъ началъ требовать условленной платы деньгами, а не черепками. Чортъ сейчасъ пригласилъ его въ ближайшій домъ и, отдавая ему

условленныя деньги, просилъ разсказать ему, какъ онъ его можетъ видѣть. Музыкантъ, по неопытности, разсказалъ ему все происходившее. Чортъ, услыхавъ это, ударилъ музыканта пальцемъ въ правый глазъ такъ, что тотъ сейчасъ же ослѣпъ, а чортъ исчезъ.

„Многіе лично знаютъ поясненнаго музыканта и утверждаютъ, что описанный разсказъ — неоспоримая истина.“

[*Холмская Русь*]. „Богъ сказалъ чорту, чтобы онъ омочилъ палецъ въ морѣ и бросилъ бы каплю воды за себя, не осматриваясь назадъ. Чортъ это сдѣлалъ, но не вытерпѣлъ: посмотрѣлъ, и увидѣлъ подобнаго себѣ чорта. Сталъ онъ дальше продолжать этотъ опытъ и чертей явилось безчисленное множество.“

Говорятъ, что у каждаго человѣка находится по правую сторону ангелъ, а по лѣвую чортъ.

[*Уманскій уѣздъ*]. О происхожденіи чертей народъ разсказываетъ такъ: „Когда небо было готово, но не было еще земли, а только вода въ видѣ пѣны, — „сатана-люцыперъ“ пищалъ въ этой пѣнѣ. Богъ освободилъ его оттуда, взялъ съ собою на небо и позволилъ сѣять камни, а Самъ сѣялъ землю. Когда позволено было чорту сѣять камни, то онъ такъ много ихъ насѣялъ, и такъ они скоро росли, что чуть не доставали своими вершинами до неба. Чортъ выдумалъ себѣ такой способъ: умывалъ руки и трясъ ими позадъ себя: отъ этого народилось множество чертей“.

Названія чертей. [*Винницкій уѣздъ*]. „Однажды самый старый чортъ вздумалъ сравниться съ Богомъ. Для этого онъ велѣлъ выстроить чертямъ высокую башню. Когда была окончена башня, всѣ черти взобрались туда, чтобы полюбоваться своими работами, но Богъ разрушилъ это зданіе, и черти летѣли оттуда сорокъ дней и сорокъ ночей, и который куда падалъ, тамъ находится и до настоящаго времени, получивъ отъ того мѣста, въ которое упалъ, свое названіе: который упалъ въ воду — „водянымъ“, въ лѣсъ — „лісовымъ“, въ болото — „болотянымъ“, на поле — „полевой“, въ очеретъ — „очеретянымъ“, и т. д.

[*Городъ Холмъ*]. Народъ называетъ чертей слѣдующими именами: „кадукъ, дідько, болотянымъ, морокъ, мара, дыво, лыхо, біда, бісъ, чортъ, дыяволъ, недоля и облудъ“. Всѣхъ этихъ чертей народъ представляетъ въ различныхъ видахъ. Нѣкоторые изъ чертей любятъ жить преимущественно въ камышахъ, въ болотахъ, лѣсахъ, поляхъ, пустыхъ домахъ и сараяхъ. Они постоянно стараются приносить людямъ вредъ и несчастія. Говорятъ, что въ каждомъ городѣ, въ судный еврейскій день, чортъ похищаетъ одного изъ толпы евреевъ, въ то время, когда они молятся въ синагогѣ, и уноситъ его

въ пропасть. Поэтому всегда, послѣ каждаго суднаго дня, евреи замѣчаютъ что между ними не достаетъ одного изъ собратовъ.

Домовой. [*Винницкій уѣздъ*]. Есть повѣріе, что богатые простолюдины непремѣнно имѣютъ при себѣ домовика и пріобрѣтаютъ его слѣдующимъ образомъ: когда вихрь подвѣетъ курицу, то она снесетъ „зносокъ“ — маленькое яичко, которое желающій имѣть домовика своимъ помощникомъ долженъ только положить себѣ подъ-мышку и носить впродолженіе девяти дней; по истеченіи этого времени изъ яичка выродится домовой-чортикъ.

[*Записалъ Константинъ Жуковскій*]. „Чортъ, що сыдыть коло будынківъ, у ночі йде у хлівъ и іздыть на коняхъ, грыву імъ позаплітае. Но разъ чоловікъ пошовъ до хліва у ночі и побачывъ, же щось седыть на коневі біле. Чоловікъ догадався, же то чортъ. На другый день узявъ, забывъ сороку и повісывъ ії надъ конемъ, и чортъ переставъ іздыть на коняхъ, а почавъ уже на сороці“.

[*Переяславскій уѣздъ*]. „Ишовъ Богъ, святый Петро и чортъ. Отъ чортъ и каже Богу:

— А, Господы! у тебе слуга єсть, а у мене не маѥ.

— Хыба й ты, каже Богъ, хочешъ слугы?

— Хочу, Господы!

— Йды жъ ты до річкы, умочы палець у воду та й трепны.

„Умочывъ вуынъ палець, трепнувъ; огляпется позадъ себе, ажъ стоіть такый куцый, якъ и вуынъ. Вуынъ якъ узявъ трепать, якъ узявъ трепать, дакъ такого ихъ натрепавъ, що лышечко! Колы Богъ оглянется, ажъ тамъ іхъ така пропасть! „А будьте, каже, вы всі прокляты!“ да й проклявъ іхъ. Пошлы воны всі домовыками, по хатахъ да по горныцяхъ. Дакъ и теперь ихъ можна бачыть, хто хоче. Туылькы треба стоять на страсті у церкві и неоглядатьця и ні съ кимъ не говорыть, и до дому, йдучы не оглядатьця. А прыйшовшы до дому полізты на хату зъ тымъ огнемъ, що зъ церквы прыносять, то вуынъ буде лежать на хаті. Якъ буде той хозяінъ богатый, то вуынъ буде въ шерсті, а якъ бідный, то голый буде лежать“.

Лѣсовой. [*Записалъ Ковальчукъ*]. „Лісовымъ чортомъ называется той, що завсіды жыве въ лісі. Якъ йде чоловікъ, до лісовый чортъ зныме зъ нёго шапку, або колеса познымае зъ воза, то водыть чоловіка цілу нічъ по лісу. Самъ чортъ каже: „хто люлькы не курить, то той ніколы не одурыть чорта“.

[*Записалъ Константинъ Жуковскій*]. „Лісовый чортъ — той, що сыдыть въ лісі. Вінъ боіться чоловіка. Хто ёго не боіться, то вінъ тому является.

Єдна баба ёго бачыла, же вінъ у чоботяхъ и чорный суртукъ на ёму. Сыдыть вінъ на пеньку, бъе молоточкомъ клынкы зъ дерева и свыстыть.“

Перелестникъ. [*Житомирскій уѣздъ*]. „Перелестникъ“ — злой духъ, являющійся кому нибудь въ образѣ любимой умершей особы. „Перелестникъ“ бываетъ видимъ большею частью молодыми людьми, тоскующими по умершихъ своихъ любовницахъ или любовникахъ. Такимъ неопытнымъ людямъ очень часто они являются, ведутъ съ ними любовный разговоръ, цѣлуются, удовлетворяютъ страсти. Но — горе такому человѣку: онъ начинаетъ сохнуть, чахнуть и потомъ умираетъ.

Лизунъ. [*Литинскій уѣздъ*]. „Лизунъ“ — чортъ — въ образѣ большаго звѣря, онъ живетъ исключительно въ лѣсахъ и тамъ пожираетъ людей.

Полевой. „Полёвый чортъ той, що завсіды сыдыть на поляхъ“.

„Болотяныкъ“. [*Переяславскій уѣздъ*]. „Болотяныкъ, то — той, що жыве въ болоті. Вінъ у ночі, якъ колы хто грае на сопілку, затягуе до себе въ болото проізжого, або прохожого“.

„Очеретяныкъ“. „Єденъ чоловікъ іхавъ коло очерету и побачывъ такого скопа (барана) білого и зъ ныхтямы, и крычыть. Чоловікъ взявъ ёго на візъ, а коні не можуть ёго підвезты, тогді чоловікъ хотівъ ёго скынуть зъ воза. Скыдавъ, скыдавъ, — не скыне, а якъ заспівалы півні, вінъ самъ, той баранъ, изскочывъ, засміявсь и пішовъ“.

„Скарбныкъ“. [*Винницкій уѣздъ*]. „Скарбныкъ“ — чортъ. При попыткѣ украсть что-нибудь у того богача, у котораго живетъ „скарбныкъ“, невѣдомая сила ставитъ вора столбнякомъ у украденнаго предмета — и держитъ его тамъ до тѣхъ поръ, пока явится самъ хозяинъ. „Скарбныкъ“ во всемъ помогаетъ своему кліенту при его жизни. Страшна только смерть такого человѣка. Сатана налетаетъ на его хату съ сонмомъ своихъ слугъ, въ видѣ чорныхъ галокъ, принося его кровную запись на душу, которую и вырываетъ у него съ адскою радостью. Взрывъ потолка и вылетъ оконъ при смерти такого покойника — суть непремѣнныя явленія, какъ слѣдствія унесенія души сатаною.

„Одмінокъ“. [*Ушицкій уѣздъ*]. „У одной женщины черти подмѣнили дитя; она не знала и кормила его, какъ свое. Оно не росло, а только много жрало. Вотъ у дитяти начали появляться на головѣ рога; тогда женщина

начала усердно молиться, но ничего не помогало. Разъ, возвращаясь откуда-то съ богомолья, она шла черезъ село, гдѣ былъ большой камышъ. Когда она шла по плотинѣ съ другими женщинами, услышала изъ камыша голосъ, который говорилъ:

— Имбересъ! гдѣ ты былъ?

— У бабы, отвѣчало дитя.

— Что ты тамъ дѣлалъ?

— Ѣлъ и пилъ.

„Какая-то женщина, шедшая вмѣстѣ, сказала:

— Брось къ чорту его, это не твое дитя. И когда женщина бросила дитя, то оно начало свистать, плясать и пошло вихремъ ломать камышъ“.

„Одна бабка-акушерка была у беременной женщины и вечеромъ возвращалась къ себѣ домой. Вдругъ, на дорогѣ, попадается ей лягушка огромнѣйшаго объема. Въ испугѣ она сказала:

— Бый тя болото, и тобі, якъ я бачу, незабавкомъ треба бабы.

„Въ полночь прилетаетъ къ ней чортъ и настойчиво требуетъ, чтобы баба отправилась къ его женѣ, которая лежитъ больна. Баба сначала отнѣкивалась. Сатана взялъ ее и понесъ въ лѣсъ. Баба, сдѣлавши свое дѣло, вдругъ узнаетъ, что дитя уже не чортово, а подмѣненное у той женщины, отъ которой она, возвращаясь домой, встрѣтила лягушку. Узнавши дитя, баба воткнула въ голову его булавку и дитя начало сильно кричать. Кричитъ одну ночь, кричитъ другую. Чертовка не знаетъ, что ей дѣлать, наконецъ она сказала чорту:

— Возьми это дитя и отнеси, оно не даетъ мнѣ покоя.

„Чортъ взялъ и тотчасъ отнесъ, а свое принесъ. Когда чортъ отпускалъ бабку домой, то чертовка сказала ей, чтобы она не брала за труды денегъ, а брала бы кирпичъ и угли. Насыпавъ въ мѣшокъ бабкѣ углей, чортъ самъ отнесъ ее домой. Когда бабка дома развязала мѣшокъ, то увидѣла, что тамъ полно серебра. Бабка тотчасъ отправилась къ первой родильницѣ и вынула изъ головы дитяти иголку, послѣ чего дитя болѣе не кричало и его тотчасъ крестили“.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Если родившая женщина, вмѣстѣ съ ребенкомъ, не вложетъ въ „колыску“ роговаго ножа и не будетъ поддерживать въ комнатѣ, гдѣ лежитъ ребенокъ, постояннаго огня, то рискуетъ тѣмъ, что „богиня“, т. е. чертовка возьметъ изъ „колыски“ ребенка и на его мѣсто положитъ своего, который отъ этого замѣна и получилъ названіе „одмінника“ или „відминника“.

„Одмінокъ“ имѣетъ слѣдующіе отличительные признаки: маленькую голову, уши длинныя, тонкія ноги, большое брюхо, постоянно болѣетъ, не хо-

дитъ до семи лѣтъ и весьма обжорливъ, такъ что его нельзя никогда накормить, и если оставить въ горшкѣ какую нибудь пищу и выйти изъ хаты, то „одмінокъ“ пожретъ все и побьетъ горшки. За послѣднее его часто сѣкутъ розгами и выбрасываютъ на то мѣсто, куда выметаютъ соръ.

Мать „одмінника“—„богиня“, увидѣвъ, что съ ея дитятей обращаются такъ не хорошо, приноситъ взятое и говоритъ: „на тобі твою дитину: ты надъ моею збыткуешся, а я твоій ніцъ не кажу, дивись яка вона гарна та чиста“.

Антихристъ. [*Винницкій уѣздъ*]. Будетъ время, когда существованіе человѣка на землѣ прекратится. Передъ этимъ родится антихристъ, онъ будетъ страшнымъ образомъ мучить христіанъ. Поставитъ сначала большую пику: кто ее перескочитъ, тотъ пойдетъ въ рай, а кто не перескочитъ — въ адъ. Перескочившихъ черезъ пику возьметъ и, положивши на сковороды, прикуетъ къ нимъ и будетъ жечь, спрашивая: „до кого прыстанешъ, чы до мене, чы до Хрыста“. Кто пристанетъ къ нему, того пуститъ; ктоже будетъ терпѣть, того будетъ опредѣленное время печь, а потомъ уже тотъ пойдетъ въ рай. Все это онъ будетъ дѣлать съ людьми воскресшими. Для умерщвленія же людей живущихъ слетятъ находящіяся до сихъ поръ на небѣ птицы съ длинными желѣзными клювами.

Рай. [*Ушицкій уѣздъ*]. Рай — прекрасный садъ, изобилующій всѣмъ, чего только въ состояніи человѣкъ пожелать. Въ раю никто изъ живыхъ людей никогда не былъ.

Адъ. [*Записалъ Константинъ Жуковскій*]. „Якъ тылько начався світъ, то чорты сталы ставыть пекло на людей, и — отъ, началы воны ёго ставыть и ніякъ не моглы ёго кончыты. Якъ скажуть на велыкдень „Хрыстосъ воскресъ“, то пекло заразъ и розсыпется. Зробылы воны таке залізо на Хрыста и разъ ішовъ Хрыстосъ дорогою и зайшовъ до пекла. Старый чортъ и просыть ёго, щобъ надівъ на себе те залізо. Хрыстосъ загадавъ ёму попереду надіты. Чортъ якъ улізъ, то Хрыстосъ такъ и заклявъ ёго до страшного суду. Чортъ и теперъ грызе те залізо, и якъ уже перегрызае, то тутъ и скажуть „Хрыстосъ воскресе“, а залізо зновъ зробыться таке, якъ и було“.

[*Переяславскій уѣздъ*]. „Богъ, увидя приготовленныя чортомъ оковы, спросилъ чорта:

— Что это ты сдѣлалъ?

— Оковы.

— Для кого?

— Для людей.

— Что же ты сдѣлаешь съ ними?

— Закую по рукамъ и ногамъ и, такимъ образомъ, лишу ихъ свободы.

— Какъ же ты это сдѣлаешь, покажи-ка мнѣ?

— А вотъ какъ. И чортъ надѣлъ на себя оковы. Тогда Богъ взялъ его, привелъ въ адъ и тамъ приковалъ. Стоитъ онъ тамъ прикованнымъ и по сей день, на самой серединѣ ада, что̀ и видно на картинѣ, изображающей страшный судъ".

„Адъ у землі. Тамъ дуже страшный огонь. У котлахъ тамъ кыплять грішны душы, а чорты ще дрова підкладують".

Мара. [*Луцкій уѣздъ*]. „Мара" покрываетъ невидимою сѣтью глаза у людей и затемняетъ разсудокъ, чтобы завести человѣка въ опасное мѣсто.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. „Мара сдѣлалась изъ обыкновеннаго человѣка. Одна женщина была воспріемницею родившагося дитяти у своей сосѣдки. Когда, по совершеніи обряда крещенія, она возвращалась домой, позабыла имя дитяти и назвала по собственному произволу Марой. Съ тѣхъ поръ душа этого дитяти и начала ходить по міру и пугать людей".

Морокъ. [*Винницкій уѣздъ*]. „Морокъ", это — чортъ. Онъ дѣлаетъ людямъ много зла: заколдовываетъ умъ, и человѣкъ ходитъ, какъ сумасшедшій.

Манія. [*Винницкій уѣздъ*]. „Манія" — духъ, навязывающійся людямъ и выводящій ихъ изъ терпѣнія; говорятъ поэтому: „прычыпився якъ тая манія".

Вова. [*Холмская Русь*]. „Вовою" называютъ все страшное, могущее дѣлать вредъ. Указывая дѣтямъ на что-нибудь, могущее ихъ напугать, обыкновенно говорятъ такъ: „хро, вова!"

Духо-человѣки.

Вѣдьмы. [*Литинскій уѣздъ*]. Вѣдьма — женщина, связавшаяся съ дьяволомъ. Она дѣлаетъ людямъ одно только зло. Вѣдьмы бываютъ: или природныя, или наученныя. У первой всегда выростаетъ сзади хвостъ, величиною въ палецъ, который, если вѣдьма занимается чародѣйствомъ, выростаетъ

до такихъ размѣровъ, какъ хвосты у собакъ. Кромѣ способностей, принадлежащихъ „чаровникамъ“, вѣдьмы также владѣютъ способностью перекидываться въ собакъ, кошекъ и птицъ, отнимать у коровъ молоко, сосать у людей кровь, задерживать дождь, управлять градовыми тучами и проч. Какимъ образомъ вѣдьмы выдѣлываютъ всѣ эти вещи — ни кому не извѣстно, потому что изъ подстерегающаго ихъ тайны онѣ высасываютъ кровь, и такой любопытный всегда оканчиваетъ смертью. Говорятъ, что вѣдьма, желая отправиться на промыселъ, снимаетъ съ себя рубашку, намазываетъ все свое тѣло какою-то мазью, ставитъ послѣ этого въ печку горшокъ съ какою-то жидкостью, разогрѣваетъ ее и, когда жидкость начинаетъ испаряться, въ то время вѣдьма схватываетъ кочергу или помело, садится верхомъ, какъ на лошадь, и улетаетъ вмѣстѣ съ парами жидкости въ трубу. Въ это время вѣдьма обладаетъ способностію перекидываться въ собакъ, кошекъ и птицъ, летать подъ облаками, давать, по своему желанію, извѣстное направленіе тучамъ, задерживать дождевыя тучи и проч. Вѣдьмы дѣлаютъ зло, по предварительному совѣщанію ихъ въ назначенномъ ими сборномъ мѣстѣ, гдѣ уже постоянно предсѣдательствуетъ „вѣдьмакъ“. Во время этихъ собраній, вѣдьмы затѣваютъ игры, въ родѣ войны на мечахъ, и потому, отправляясь на такія собранія, вмѣсто кочерги и помела, захватываютъ мечикъ отъ „терницы“ (шестъ, которымъ мнутъ стебли конопли). Согласно съ такими понятіями, разсказываютъ слѣдующую легенду:

„Когда-то, въ домѣ извѣстной вѣдьмы, поставленъ былъ на постой молодой солдатъ. Солдатъ этотъ скоро завелъ съ своею хозяйкой-вѣдьмой любовную связь, но при этомъ началъ подозрѣвать ее въ чемъ-то недобромъ. Всегда бывало хозяйка его ложится съ нимъ спать; но лишь только солдатъ заснетъ, хозяйка куда-то исчезаетъ и является уже по-утру истощенная, измученная. Это заинтересовало солдата, и онъ, въ одну ночь, притворившись спящимъ, сталъ слѣдить за своею хозяйкой. Тутъ онъ замѣтилъ, что та сняла съ себя рубаху, намазала свое тѣло какою-то мазью, вскипятила горшокъ съ жидкостью, и схвативши мечикъ, улетѣла въ трубу. Солдата все это такъ подстрекнуло, что онъ рѣшился испытать все это на себѣ. Исполнить это было не трудно, потому что онъ хорошо замѣтилъ, гдѣ были запрятаны мазь и горшокъ. Когда горшокъ началъ кипѣть, солдатъ почувствовалъ, что его какъ будто подноситъ; желая во всемъ подражать своей хозяйкѣ, онъ началъ осматриваться, не найдетъ ли гдѣ мечика; но не найдя таковаго, схватилъ въ торопяхъ свой тесакъ и съ нимъ улетѣлъ въ трубу. Въ одно почти мгновеніе онъ очутился въ какомъ-то пустынномъ мѣстѣ, среди многочисленнаго собранія вѣдьмъ. Испугавшись, онъ спрятался за первый попавшійся ему камень и началъ наблюдать. Вѣдьмы начали примѣрный бой на мечахъ, при-

говаривая: „втну, та не дотну“. Игры эти до-того подзадорили солдата, что онъ выскочилъ изъ-за камня и тоже пустился драться съ вѣдьмами своимъ тесакомъ, приговаривая: „я втну, та и перетну“. Случилось такъ, что онъ дрался съ своею хозяйкой и отрубилъ ей палецъ. Затѣмъ вѣдьмы разлетѣлись по домамъ, а съ ними улетѣлъ и солдатъ. Тутъ хозяйка начала упрекать солдата за его любопытство и, вмѣстѣ съ тѣмъ, сожалѣть о немъ, говоря, что какъ она его ни любитъ, а все-таки за свою вину онъ долженъ пострадать. Дѣйствительно, она высосала изъ него кровь, и тотъ солдатъ умеръ“.

Говорятъ, что если вѣдьма пожелаетъ отобрать у коровы молоко, то старается корову эту выдоить или на Благовѣщеніе, или въ день св. Юрія, или въ первый день Свѣтлаго праздника. Такая корова своимъ хозяевамъ уже не дастъ молока: оно принадлежитъ уже исключительно одной вѣдьмѣ. Вѣдьма не имѣетъ уже надобности постоянно доить такую корову, она только, послѣ перваго доенія ея, пробуравливаетъ въ одномъ изъ столбовъ своего дома или кладовой дырку, затыкаетъ ее, при извѣстныхъ ей приговорахъ, колышкомъ и, когда нужно доить корову, вынимаетъ колышекъ, и молоко коровы течетъ оттуда, какъ изъ крана.

Если вѣдьму, во время доенія коровы, замѣтитъ хозяинъ, и если есть у него собака - „первакъ“, то вѣдьмѣ приходится въ то время плохо и жутко. Собака - „первакъ“ можетъ ее разорвать, если только она не успѣетъ перекинуться птицей и улетѣть.

Вѣдьмъ чаще всего можно видѣть на перекрестныхъ дорогахъ, около крестовъ, куда онѣ собираются для снятія звѣздъ съ неба, взлѣзая для этого на крестъ вверхъ ногами.

Вѣдьму можно видѣть въ церкви, во время страстного богослуженія; въ послѣднемъ случаѣ, желающій видѣть вѣдьмъ, долженъ поступать такъ: въ „запусты“, предъ великимъ постомъ, онъ долженъ взять подъ языкъ немного сыра и такъ держать его цѣлую ночь. На другой день сыръ этотъ нужно завязать въ поясъ, который и носить впродолженіе цѣлаго поста; въ этомъ же поясѣ идти и на страстное богослуженіе, гдѣ онъ увидитъ всѣхъ вѣдьмъ, которыя будутъ просить его и даже грозить, чтобы онъ выбросилъ сыръ, спрятанный въ поясѣ.

Вѣдьма природная, желая кого-нибудь научить своему искусству, прежде всего, дѣлаетъ надъ своею ученицею испытаніе. Оно совершается такъ: вѣдьма беретъ кусокъ своего сыра и предлагаетъ взять часть его и своей ученицѣ и отправляется съ нею къ колодцу или рѣчкѣ. Тутъ вѣдьма предлагаетъ своей ученицѣ раздробить принесенный ею сыръ на мелкіе кусочки и бросить въ воду, приказывая ей смотрѣть въ воду и сказать, что она тамъ увидитъ?

Та, конечно, отвѣчаетъ, что ничего не видитъ. Затѣмъ вѣдьма раздробляетъ свой сыръ и бросаетъ его тоже въ воду; тотчасъ сбѣгаются всевозможные гады и быстро расхватываютъ этотъ сыръ. Вѣдьма, указавъ это своей ученицѣ, говоритъ: „Такъ растерзаютъ черти твою душу на томъ свѣтѣ за ремесло вѣдьмы“. Если ученица не устрашится этого и приметься учиться, тогда вѣдьма начинаетъ давать ей уроки.

[*Луцкій уѣздъ*]. Вѣдьмами называютъ тѣхъ женщинъ, которыя перекидываются въ кошекъ или другихъ животныхъ и отбираютъ молоко у чужихъ коровъ. Какимъ образомъ они перекидываются — невѣдомо. Вѣдьмы знаются съ чертями. Народъ боится ихъ и старается избѣгать всякихъ непріятныхъ съ ними столкновеній. Вѣдьмы, въ ночь на Ивана Купалу, отправляются „на Лысу гору“, въ Кіевъ, на помелѣ или на кочергѣ.

[*Холмская Русь*]. Вѣдьмы исключительно занимаются доеніемъ коровъ и могутъ превращаться въ собаку, а въ крайне-затруднительныхъ случаяхъ дѣлаются невидимыми. Въ опредѣленное время собираются на „Лысу гору“, у Кіева, и тамъ тѣшатся вмѣстѣ съ чертями. Вѣдьма имѣетъ хвостъ.

[*Острожскій уѣздъ*]. „Відьмы бувають родымі и учені, але родымі не такъ шкодять, якъ учені: ці молока одбіраютъ, жыто перетынаютъ“.

[*Каневскій уѣздъ*]. „Разъ йшла відьма коло Семенцёвого ставку, въ Шендерівці. Вона була въ довгій білый сорочці, несла дойныцю въ рукахъ и молоко хлюпалось“.

[*Село Хорово. Записалъ И. Мулевичъ*]. „Люды кажуть, що відьмы ходятъ у загонъ коровъ доіть; але вона выдоіть корову и йде. А чоловікъ шовъ на тікъ спаты, побачывъ ії и злякався, а вона взяла, перекынулась и зробылась котыкомъ и полізла на шопу (на верхъ клуни), а чоловікъ хутко пошовъ до хаты и казавъ своій жінці:

— Ой, жінко, шо я бачывъ на току: шось доіло корову, я злякався, а воно побачыло мене, перекынулось котыкомъ и полізло.

— То відьма, почкай, Максыме, я зловлю ії.

„Чоловікъ попросывъ свого сусіда:

— Ходімъ, Пілыпе! Я йшовъ на тікъ спаты, ажъ дывлюся, відьма корову доіть.

„Пылыпъ и пішовъ зъ нымъ ловыть відьму. Тылько що воны полягалы спаты, ажъ дывлятся: прыходыть сучка и перекынулась жинкою. Тоді тыі накынулы на єі верёвку, звязалы єі и судятся: шо ій зробыты? А далі — взяли и одрубалы ій пальця. Переночувалы и пійшлы шукаты на село відьмы. Прыйшлы до єдноі — нема, до другоі — нема. Идуть воны на выгонъ, а люды пытаются:

— Куды вы йдете?

— Йдемъ шукаты відьмы: мы вчора изловыли. Она якъ стала рватыся, мы взялы ій одрубалы пальця, и теперъ йдемо шукаты. Якъ найдемо, то побачымо, хто то такый бувъ коло нашіхъ коровъ.

„И таки найшлы, а то була Максымова кума. Та й оддячыла жъ вона Максыму. Прыйшовъ вінъ разъ изъ млына и сівъ зъ жінкою обідать, та тылько шо зъівъ ложку молошної кашы, заразъ вмеръ“.

[*Винницкій уѣздъ*]. „Въ еднымъ селі не мігъ ны єденъ дячокъ довго жыты: поступыть на прыходъ, послужыть місяцівъ пъять — и умре. Прычыною тому було то, що у єдного хозяіна була дуже гарна дочка, котора була дуже велыка відьма, вона управляла всімы околышнімы відьмамы, могла зробыты все те, що ій захочется. Особенно, вона мучыла дяківъ свого прыхода, которі не моглы выносыть ій напастівъ и уміралы. Єденъ молодый дячокъ поступывъ на той прыходъ; мавъ вінъ не більше, якъ роківъ вісімнадцять. Не мавъ ні жінки, ні дітей и найшовъ собі кватыру у єдної бабы, котора була также подвласна тій дівці-відьмі. Баба, якъ забачыла того молодого дяка, и зачала ёму говорыты:

— Тебе шкода, небоже, що ты такый молодый и гарный, но ты довго тутъ не будешъ.

— Чомъ же я, бабко, не буду тутъ довго?

— Я бъ тобі сказала, но не моя річъ говорыты, а такъ, якъ мыні, тебе шкода, щобъ ты въ такімъ молодымъ віку не уміравъ, то хыба и скажу, тылько чыкай прычыны.

— А якъ бы вы, бабко, булы такі ласкаві и добрі для мене, щобъ вы мыні сказалы.

— Ой, не встережесся, небоже!

— Чомъ, бабко, ні.

— Я тобі кажу, що не встережесся; я бъ тобі сказала, якъ бы ты бувъ добрый та не выдавъ мене.

— Ні, бабко, не выдамъ.

„Тоді баба почынае ёму розсказуваты, й говорыть:

— Ото якъ будешъ иты у неділю до церквы, то ты здыбаешъ дівчыну, дуже гарну, вона буде ністы воду и скаже тобі: „добры день вамъ, дяче!“ Ты шапкы на те ій прывітання не скыдай и нічого не відказуй, а якъ відкажешъ, то біду напытаешъ.

„Йде дякъ, дочекавшы неділі, у церкву и здыбае такъ, якъ ёму баба розсказувала, и все выповнывъ такъ, янъ вона ёго навчыла. Прыйшовъ у церкву, відслужывъ службу, прыйшовъ до дому, пообідавъ и лігъ спочываты. Пытается баба:

— А що, здыбавъ такъ, якъ я тобі казала.

— Здыбавъ, бабко, и все зробывъ и теперъ буду вірыты, що все то правда, що тылько вы мыні казалы.

— Чекай, небоже, я ще тобі більше скажу. Ты выйдешъ такъ, якъ буде сонечко спочываты, и якъ будешъ іты, то візмы собі обротьку въ сіняхъ, за моімы двермы, выйдешъ за ворота и підъ плотомъ перша підпора стоіть. Ты кыдай на ню оброть и заразъ сідай на ню, бо то та сама, которую ты здыбавъ, маѣ на тебе за зле, за то, що ты зъ нею не поздоровався. Якъ сядешъ на нюю, то вона тебе буде дуже носыты и по-верхъ воды и по-верхъ ліса. Вона схоче тебе скынуты, а ты держыся и бый іі, скілько зможешъ и куда попадешъ.

„Прыйшла та пора. Дякъ выйшовъ, взявъ оброть, накынувъ ту оброть на першу підпору и сівъ на нюю. Та підпора зробылась відъ нымъ гарнымъ конемъ и стала ёго носыты. Вінъ бывъ, бывъ, такъ бывъ, що уже й сылы не стало. Прыіхавъ до дому, скынувъ оброть и тылько зачувъ:

— Добре тебе хтось навчывъ, вражый сыну, але на цёму не кінець.

„Отъ прыходыть вінъ до хаты, а бабка и пытается:

— А не вбывъ ты іі?

— Ні, бабко; якъ оброть скынувъ, то ще заговорыла: „добре тебе хтось навчывъ, вражый сыну, але цёму не кінець.

— Ще будешъ зъ нею прычыну маты, але послухай мене, що я тобі буду казаты, то те й робы.

„Другого вечора зновъ баба ёму говорыть:

— Беры жъ тую саму оброть, беры доброго кыя, накынь оброть на ту саму підпору и сядь, тылько такъ бый, щобъ уже й жывоі не пустыты зъ рукъ.

„Сівъ вінъ на ню, то вона ёго ще втроє гірше носыла, якъ перше, але вінъ запасъ ще больше кывъ, якъ ёму баба казала, и бывъ такъ, що до дому вже пішки прыйшовъ, а вона не знать, де й ділась зъ-підъ ёго, и нічого вже ёму не сказала. Прыходыть дякъ до дому и пытается ёго баба:

— А що, небоже, бачывъ, де вона поділась?

— Ні, бабко, не бачывъ, вже нічого и не говорила, але я такъ бывъ іі, що ледві до дому прыйшовъ.

— Ой, небоже, ще мало ій, а тымъ часомъ буде зъ неі, якъ це вытрімаѣ, але стрівай, що то ще зъ цёго выйде? Хочъ вона и вмре, то ты будешъ маты хлопотъ, бо не знаю, чы й ты выкрутыся?

„Отъ на третій день та дівка заслабла, полежала дві неділі та й умерла. Але якъ умірала, то батька просыла:

— Якъ я вмру, до візмішъ мене на тры добі до церквы и дякъ не-

хай тры ночы чытае надо мною псавтыру, и що вінъ схоче, те ёму й дайте.

„Батько зробывъ такъ, якъ вона хотіла: завезлы ii на тры добі до церквы. Батько йде просыты дяка, щобъ ішовъ на тры ночы псавтыру чытаты. Дякъ иде радытысь до бабы: що робыты? Баба ёму й каже:

— Біда, небоже, але вона тобі нічого не зможе; иды — годыся, тылько за добру ціну. Візмы хочъ за дві тысячы.

„Дякъ пійшовъ, згодывся за ту ціну. Наступыла нічъ. Але баба навчыла ёго, що ёму робыты:

— Візмы собі свяченый роговый ніжъ и, якъ тылько трісне труна, ты чытай, а другый разъ якъ трісне, то майся на осторожносты, а якъ трісне третій разъ, то скоро падай на землю и обцірклюйся тымъ ножемъ.

„Пішовъ вінъ чытаты. Чытае, чытае, ажъ тутъ тріснуло труна разъ, вынъ чыта; другый разъ, — вінъ уже стережется; а третій разъ якъ тріснуло, вінъ упавъ на підлогу и зробывъ такъ, якъ ёму баба казала. Умерша встала. Що жъ вона выробляла надъ нымъ! И воды лила, и стреляла, але нічого не могла ёму зробыты. На другу нічъ баба и каже:

— Иды чытаты, дяче, тылько будешъ въ гіршимъ страху, якъ перше. Перший разъ и другый якъ трісне, то ты чытай, а третій разъ якъ трісне, то ты закрывай скоро труну и лягай на нюю навзничъ и обыймайся зъ нюю рукамы.

„Вінъ пішовъ, а якъ третій разъ тріснуло труна, положывся на нюю и обыймався рукамы. Вона вставала, вставала, но не могла встаты. Зослала на нёго своіхъ підвласныхъ; воны на ёго и вогонь сыпалы, и воду лылы, и горячымъ залізомъ пеклы, и різалы ёго, а якъ запілы курі, воны й порозбігалыся.

„На третю нічъ дякъ уже не хоче йты, но баба ёму каже:

— Нічого тобі не поможе, треба йты, бо и гроши твоі пропадуть и самъ умрешъ, якъ не пійдешъ, и такъ не знаю — чы выкрутыся, бо вже и я тамъ буду. Якъ тылько трісне першій разъ труна, то майся вже на сторожі, другый разъ якъ трісне, то чімъ дужъ тікай у вівтаръ и ховайся у тую шафу, въ которій вісять рызы; накрыйся чорнымы рызамы и замкныся зъ середыны. Не знаю, чы дасть тобі Богъ вытріматы цюю нічъ.

„Иде дякъ знову чытаты до церквы. Чытае вінъ, чытае, тріснуло разъ труна, а вінъ хутко зірвався та въ шафу, вона за нымъ та й утратыла: тутъ бувъ та не ма. Шукала, шукала, а далі и пійшла за товарышкамы:

— Глядіть ёго: зпередъ моіхъ очей утікъ.

„Гляділы, гляділы,— нема.

— Васъ выдно нема всіхъ. Нема ще старої: ідіть за нею, прышліть ії сюды.

„Отъ прынеслы тую саму бабу, у которої дякъ мае квартыру.

— Вона добре знае, де вінъ подівся, тылько ій ёго жалко, бо гарный хлопець: шукайте, повыненъ буты.

„Шукалы, шукалы, не знайшлы.

— Пійдіть мыні за тою, що тылько що вродылася, вона знайде.

„Прынеслы й тую, а вона імъ и каже:

— Які вы дурні, вінъ онде, въ шафі, але ёго відтыль трудно намъ достаты. Пійдіть но вы, назбірайте зілля и прынесіть мішечка кузнецького, та скоріже, бо пора зіходыть.

„Якъ посыпалы того зільля, та сталы чадіты и тымъ мішечкомъ поддуваты и тею діркою, що ключъ входыть, дымъ пускаты, то вінъ, сіромаха, трохы не вдушывся, сыдючы тамъ и ковтаючы той дымъ. Але тутъ на ёго щастя курі заніли.

— Ну, маешъ щастя, вражый сыну, що такый розумный уродывся въ світъ, ще на світі довго будешъ жыты.

„Сама вона знову положылася въ труню, а решта тежъ счезла“.

[*Винницкій уѣздъ*]. Есть вѣдьмы „родимыя“ и есть учоныя. Первыя изъ нихъ не такъ вредны. „Родимыя“ родятся такими еще въ утробѣ матери, заклятыя кѣмъ-нибудь въ несчастный часъ. Вслѣдствіе этого „родимая“ вѣдьма какъ-бы невинна.

„Разъ, въ отсутствіе вѣдьмы, служанка ея захотѣла полюбопытствовать, какъ вѣдьма прячетъ молоко. Уходя на село, вѣдьма оставила дома ключъ отъ кладовой. Отперши кладовую, служанка, къ удивленію своему, не нашла и слѣдовъ молока. Она уже хотѣла уходить, какъ замѣтила въ углу кладовой столбъ и въ немъ воткнутый „чопъ“. Попробовавъ „чопъ“, она увидѣла просачивающееся молоко, она выдернула чопъ весь и вдругъ оттуда полилось молоко струею. Въ замѣшательствѣ, она оставила кладовую и пошла къ сосѣдямъ отыскивать хозяйку.

„Возвратясь домой, она вошла, вмѣстѣ съ вѣдьмой, въ кладовую и увидѣла, что изъ отверстія столба вытекло все молоко и уже вмѣсто молока течетъ кровь. Хозяйка-вѣдьма заткнула „чопъ“; но слѣдствіемъ этого происшествія былъ недостатокъ во всемъ селѣ молока у коровъ, овецъ и т. д.“

Такъ, посредствомъ волшебнаго столба, доятъ млекопитающихъ учоныя вѣдьмы. „Родимыя“ же доятъ обычно, приходя съ досенками. Такихъ вѣдьмъ можетъ видѣть человѣкъ - „первакъ“. Есть повѣрье, что человѣкъ-„первакъ“, спрятавшись за бороною, можетъ увидѣть вѣдьму, можетъ даже поймать ее на тотъ „очкуръ“, которымъ опоясываютъ его, когда онъ первый разъ на-

дѣваетъ штаны. Пойманная вѣдьма будетъ проситься; тогда — не пускай ее только съ „очкура“ и вали ее дубиною, гдѣ попало. Она будетъ превращаться въ разныя животныя, но ты не обращай на это вниманія и бей ее. Послѣ такой свалки, въ какой хатѣ отыщется побитая женщина, та и есть приходившая вѣдьма. „Первакъ“ - человѣкъ можетъ проучить и провесть учоную вѣдьму, и даже исправить ее.

„Жила учоная вѣдьма: у мужа ея служилъ „наймытъ-первакъ“; онъ все видѣлъ, что дѣлается въ домѣ. Вотъ разъ собрались подруги-вѣдьмы въ ея домъ для совмѣстнаго ночного высасыванія крови у людей (высасыванію этому подвергаются всѣ спящіе „горілыцею“, т. е. лицомъ вверхъ). Мужъ хозяйки, полнокровный мужчина, въ то время спалъ. Вѣдьмы, не исключая и хозяйки, прельстившись его полнокровіемъ, вытянули изъ него кровь; запекши ее предварительно на жаровнѣ, надѣлали лепёшекъ и, не ѣвши, покрыли ихъ покрышкой въ тарелкѣ и сами ушли.

„Наймытъ“, какъ „первакъ“, все это видѣлъ и, по уходѣ ихъ, припряталъ лепёшки въ другое мѣсто. Хозяинъ, вставъ по-утру, почувствовалъ себя сильно нездоровымъ и пожелтѣлъ какъ лимонъ. „Наймытъ“ и спрашиваетъ его:

— Чого вы, дядьку, нездоровы?

— Нездоровъ.

— На те іжте оці лепешкы, то будете знову здоровісіньки.

„Хозяинъ, съѣвши свою кровь, сдѣлался здоровымъ. На другую ночь хозяйка, улетая, оставила дома свое туловище, наймышъ взялъ и спряталъ его. Когда пропѣли пѣтухи, хозяйка возвращается домой и прямо къ своему туловищу; но, увидѣвъ, что его нѣтъ на своемъ мѣстѣ, выдержала пытку до разсвѣта. Тогда „наймытъ“ отдалъ ей туловище въ присутствіи мужа. Уличонная, она потеряла способность заниматься своимъ ремесломъ.

[*Радомскій уѣздъ*]. „Відьма літає на Осіяньську гору, збірає росу и доіть коровъ“.

[*Ковельскій уѣздъ*]. Вѣдьмою можетъ быть только женщина. Чтобы сдѣлаться вѣдьмою, нужно въ полночь идти на перекрестокъ и тамъ ожидать чорта. Женщина, желающая быть вѣдьмой, должна отречься отъ Бога и записать свою душу чорту. Чортъ, въ свою очередь, обязывается исполнять малѣйшія требованія записавшейся женщины.

„Разсказываютъ, что одинъ богатый крестьянинъ, имѣвшій много коровъ, замѣтилъ недостатокъ молока и, заподозрѣвъ въ этомъ воровъ, пошолъ подстерегать ихъ. Въ полночь явилась въ хлѣвъ женщина съ кувшиномъ и начала доить корову. Хозяинъ хотѣлъ подойти къ ней, но женщина исчезла, и хозяинъ увидѣлъ только убѣгающую отъ него лягушку. Догадавшись, что

это вѣдьма, хозяинъ началъ бить лягушку и ударилъ ее топоромъ по переднимъ лапамъ. Лягушка закричала, превратилась въ свинью и убѣжала. На другой день всѣмъ было извѣстно, что старшая вѣдьма потеряла нѣсколько ручныхъ пальцевъ".

Кромѣ этого разсказа существуетъ много другихъ, подобныхъ этому.

[*Городъ Ровно*]. Вѣдьмъ раздѣляютъ на „родимыхъ" и на ученыхъ. Первыя съ хвостами, а вторыя безъ хвостовъ. Простой народъ вѣритъ, что если нѣтъ дождя и дѣлается засуха, то это означаетъ, что вѣдьмы отворачиваютъ „хмару" обратно.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Желающій видѣть вѣдьму, долженъ дѣлать такъ:

На великопостныя „заговыны" оставить немного сыра отъ пирога, на другой день вынуть его, завернуть въ тряпку и спрятать. Въ Воскресеніе Христово, утромъ пойти въ церковь, и тамъ можно видѣть, кто изъ присутствующихъ — вѣдьма, такъ какъ каждая вѣдьма въ это время имѣетъ на головѣ „дойныцю", невидимую для постороннихъ.

Ловятъ вѣдьмъ слѣдующимъ образомъ: изъ новыхъ, еще неношенныхъ штановъ берутъ „очкуръ", святятъ его вмѣстѣ съ пасхой и съ нимъ же подстерегаютъ вѣдьму въ сараѣ. Какъ только она придетъ, нужно забросить петлю на шею и держать крѣпко, не смотря на то, что она будетъ превращаться и въ собаку, и въ волка, и въ лягушку и т. п.

„**Вѣдьмакъ**". [*Литинскій уѣздъ*]. „Вѣдьмакъ" обладаетъ способностью знать всѣхъ вѣдьмъ и чаровниковъ; онъ ничего злаго не дѣлаетъ, а напротивъ старается быть полезнымъ. Распоряжаясь всѣми вѣдьмами, онъ запрещаетъ имъ дѣлать людямъ зло. Запрещаетъ ходить мертвецамъ, разгоняетъ тучи, всегда первенствуетъ въ засѣданіи вѣдьмъ, изъ опасенія, чтобы онѣ не уговорились сдѣлать какое нибудь зло. „Вѣдьмакъ" и по смерти не теряетъ своей власти. Разсказываютъ, что не разъ видѣли его, какъ онъ дерется съ мертвецами на могилахъ и всегда остается побѣдителемъ.

„**Упыръ**". [*Луцкій уѣздъ*]. Говорятъ, что упыри имѣютъ только образъ человѣческій, а въ сущности они — черти.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Упырь, это — ходящій по ночамъ мертвецъ; чтобы избавиться отъ его посѣщеній, слѣдуетъ класть на окнѣ кусочекъ желѣза.

[*Ушицкій уѣздъ*]. „Упыръ якъ ходыть, до треба ёго одкопать и, одкопавшы, пробыть осыковимъ колкомъ, то вже бильше ніколы не буде хо-

дыть. Упыра можна познаты ще тоді, якъ вінъ жывый. Вінъ на лыці дуже красный".

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Упыри, по мнѣнію народа, бываютъ двухъ родовъ: живые и мертвые. Отличительные признаки ихъ тѣ, что у мертваго лице красное, навзничъ лежитъ въ гробу и никогда не разлагается; у живого лице тоже красное, хотя бы онъ былъ и старикъ, и чрезвычайно крѣпкое тѣлосложеніе.

Мертвый упырь безъ живаго не можетъ быть вреденъ, такъ какъ онъ не можетъ ходить, а его носитъ на спинѣ живой.

Если крестьяне подозрѣваютъ, что умершій кто-нибудь изъ нихъ — упырь, ему пробиваютъ осиновымъ коломъ грудь, чтобы онъ не могъ причинить вреда.

Упырь нападаетъ („потыгнае") на человѣка всегда сзади.

„Вовкулака". [*Литинскій уѣздъ*]. „Вовкулаки", по народному вѣрованію, рождаются отъ женщинъ людьми; но, въ извѣстные часы, мимо воли своей, обращаются въ волковъ, за грѣхи своихъ родителей, которые предъ праздниками и постами имѣли плотскія связи. Волками они бываютъ только нѣкоторое время, а послѣ опять превращаются въ людей. Обратить „вовкулака" изъ волка въ человѣка никто не можетъ, такъ какъ эти превращенія бываютъ отъ Бога, въ наказаніе.

[*Село Хорово*]. „Вовкулакъ ходыть у лісъ до настоящихъ вовківъ и тамъ воны бігають, щобъ поймать що небудь и зъісты. Світомъ вовкулакъ иде до дому и передъ селомъ зновъ перекидается въ чоловіка, а жінка ёго вже знае, нічого вже ёму й не каже.

[*Записалъ Мулевичъ*]. „У насъ люде кажуть, що той чоловікъ, который въ свято робыть, матыме сына вовкулаку, вінъ буде дуже понурый, буде ходыть на граныцю и робытьця вовкомъ".

[*Село Вишеньки, Остерскаго уѣзда*]. „Вовкулакою звется такый чоловікъ, котрый може робытьця вовкомъ. Вінъ, якъ изробытся уже вовкомъ, ходыть по кошаромъ, душыть тамъ овець, абы, бачте, накость зробыть хозяіну, бо вовкулакъ (бый ёго сыла Божа!) тылько подушыть, а не ість."

Мавки. [*Литинскій и Проскуровскій уѣзды*]. „Мавки" или „лоскотницы" не что иное, какъ черти. Онѣ живутъ въ лѣсахъ и являются людямъ въ образѣ молодыхъ и красивыхъ дѣвушекъ. Бѣда тому, кто ихъ встрѣтитъ: онѣ прежде привлекаютъ вниманіе встрѣтившагося своею красотою, заводятъ затѣмъ съ нимъ разговоръ, любезничаютъ и, наконецъ, свою жертву, увлекшуюся сердечными порывами, защекочиваютъ до смерти.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Кромѣ этого, „мавки“ опасны тѣмъ, что иногда отрѣзываютъ встрѣтившемуся голову.

Мавки, это — уворованныя дьяволомъ дѣти.

Русалки. [*Остерскій уѣздъ*]. Русалки, это — утонувшія, во время купанья, дѣвушки. Онѣ живутъ на днѣ рѣки, въ великолѣпныхъ хрустальныхъ чертогахъ. Ночью, когда взойдетъ луна, онѣ всѣ выплываютъ на берегъ рѣки, плещутся и поютъ пѣсни, оглашая окрестность чудными, очаровательными звуками. Звуки эти имѣютъ большую силу: услышавшій ихъ, непремѣнно подойдетъ къ нимъ; если русалки замѣтятъ пришедшаго, то немедленно защекочиваютъ его до смерти.

[*Переяславскій уѣздъ*]. „Неможна купатьця дівчатамъ на зелены святкы, бо якъ пійде котора, та еще не візме зъ собою въ руку полыню, то ії непремінно залоскочуть русалкы“.

[*Записалъ Маркевичъ, 1860 г.*]. Русалки — водяныя красавицы; ночью, при лунѣ, онѣ выходятъ на берега озеръ, рѣкъ, ручьевъ нагія, въ вѣнкахъ изъ осоки и древесныхъ вѣтвей; онѣ садятся на травѣ, расчёсываютъ косы, или водятъ хороводы. Иногда онѣ скрываются въ кустахъ, въ травѣ. Всего чаще ихъ вызываетъ на землю заря. На зарѣ дѣвушки идутъ къ рѣкѣ за водой; притаясь за деревьями, русалки ихъ ждутъ; бѣда неосторожной, если она забыла взять полынь или „любистокъ“. Русалка бросается къ ней и спрашиваетъ: „полынь, или петрушка?“ Если та отвѣтитъ: „полынь“ — русалка убѣжитъ; если же: „петрушка“ — русалка защекочиваетъ ее на смерть, и потомъ тащитъ въ рѣку.

„Чаровникъ“. [*Ушицкій уѣздъ*]. „Чаровникъ“ — человѣкъ, родившійся подъ извѣстною планетой — хорошею, или злою. Если онъ родился подъ хорошею планетой, то и дѣлаетъ все хорошее; если же — подъ злою, то и будетъ дѣлать людямъ одно зло.

„Одинъ еврей-„планитникъ“ шилъ у крестьянина свитку. Жена крестьянина, разсердившись на дѣтей, сказала: „а бодай вамъ очи повылазылы“. Еврей помолчалъ, но когда на него нашла планета, то онъ, обратившись къ женщинѣ, проговорилъ: „а ну, скажы ще такъ“. Женщина и сказала, только уже не къ дѣтямъ, а къ еврею: „не хай тобі очи вылезуть“, и у еврея, въ то же мгновеніе, выпали глаза“.

[*Литинскій уѣздъ*]. „Чаровникомъ“ называется человѣкъ, заключившій дружбу съ чортомъ и обрекшій себя дѣлать людямъ единственно одно зло. Чаровникъ, разными зельями и приговорами, можетъ мѣшать и препятствовать во всѣхъ дѣлахъ человѣку, можетъ разстроить семейное счастіе чело-

вѣка, можетъ заставить того или другого человѣка полюбить нелюбимую особу, словомъ, онъ можетъ дѣлать все злое для всякаго человѣка.

[*Луцкій уѣздъ*]. Чаровниками называютъ тѣхъ, которые могутъ сдѣлать что-нибудь вредное для здоровья людей, а также очаровать ихъ на смерть. Они дѣлаютъ вредныя „закрутки“ на хлѣбахъ. „Закрутки“ эти бываютъ двухъ родовъ: однѣ крутятъ на смерть хозяина, а другія — для перехода урожая на свое поле.

„Случилось однажды, что молодой чаровникъ, для опыта, завертѣлъ „закрутку“ на березѣ, и когда, осенью, онъ началъ въ клунѣ молотить рожь, то со всѣхъ сторонъ налетѣло въ клуню множество березовыхъ листьевъ“.

[*Холмская Русь*]. Чаровника считаютъ всемогущимъ, такъ какъ онъ можетъ однимъ словомъ или жестомъ обратить человѣка въ волка, собаку, свинью и т. п.

[*Винницкій уѣздъ*]. Чаровникъ — злой человѣкъ, его избѣгаютъ всѣ, исключая молодыхъ парней и дѣвушекъ. Они обращаются къ нему за совѣтомъ, какъ привлечь любовь извѣстной особы.

„Ворожбытъ“. [*Холмская Русь*]. „Ворожбитъ“ лѣчитъ болѣзни людей и животныхъ. Онъ способенъ отгадывать будущее посредствомъ картъ, бобовъ, руки и т. п. Передача секретовъ между ними можетъ быть только тогда дѣйствительною, когда „ворожбитъ“-новичокъ успѣетъ, ни кѣмъ невидимый, среди глухой полночи, взобраться вверхъ ногами на крестъ и въ такомъ же положеніи спуститься обратно на землю.

[*Харьковскій уѣздъ*]. Ворожбитъ — человѣкъ безвредный, незлобивый, хотя, судя по его могуществу, могъ бы надѣлать много зла. Съ чертями онъ не имѣетъ ни какихъ сношеній.

[*Винницкій уѣздъ*]. Ворожбитъ, это — мошенникъ.

„Вихованці“. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Домъ, въ которомъ живетъ „выхованець“, всегда отличается богатствомъ и зажиточностью, хотя за это хозяинъ дома долженъ, умирая, испытывать страшныя мученія. Благодаря этому свойству „выхованця“, нѣкоторые хозяева, не страшась послѣдствій, пріобрѣтаютъ его себѣ слѣдующимъ образомъ:

Нужно взять куриное яйцо, называемое „зноскомъ“, и, впродолженіе девяти дней, носить его подъ мышкой. На десятый день рождается изъ яйца маленькое существо, совершенно похожее на человѣка и съ маленькими рогами. Кормятъ его пшеничными „паляницями“ и молокомъ.

Любимымъ мѣстопребываніемъ „выхованця“ есть „лежникъ“, на чердакѣ.

„**Мемозины**“. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Увѣряютъ, что въ морѣ находятся странныя существа, полу-рыбы, полу-женщины: голова, руки и брюхо женскія, а вмѣсто ногъ — рыбій хвостъ.

„Мемозины“ эти замѣчательны также пѣніемъ, до такой степени прекраснымъ, что, когда онѣ поютъ, море перестаетъ волноваться и человѣкъ можетъ заслушаться на вѣки.

„**Характерникъ**“. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Это — колдунъ, для котораго не существуетъ ни какой опасности, благодаря множеству заговоровъ, которые онъ знаетъ.

Убить его можно только серебряною пулею, надъ которою, предварительно, прочитано двѣнадцать литургій.

„**Вішалникъ**“. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Повѣсившихся народъ признаетъ дѣтьми дьявола.

Въ домахъ, гдѣ кто повѣсился, не живутъ, а предоставляютъ ихъ разрушенію.

Повѣсившихся не погребаютъ на общемъ кладбищѣ, а закапываютъ на границѣ полей, вложивши въ ротъ желѣзный гвоздь изъ бороны и пробивши грудь осиновымъ тупо-затесаннымъ коломъ. Безъ этихъ предосторожностей, погребенный могъ бы надѣлать много вреда, такъ какъ онъ обладаетъ силою, позволяющею ему вставать изъ гроба.

Утопленники. [*Проскуровскій уѣздъ*]. Каждый мѣсяцъ, на новолунье, утопленники приплываютъ къ тому мѣсту, гдѣ кто утонулъ, и купаются при лунномъ свѣтѣ.

Утопившихся хоронятъ на кладбищѣ, но ихъ опасаются менѣе, чѣмъ повѣсившихся.

Знахарь. [*Луцкій уѣздъ*]. Знахарями называютъ тѣхъ, которые могутъ отгадывать будущее по картамъ или звѣздамъ. Секреты ихъ неизвѣстны. Передача ихъ ограничивается только пересказываніемъ кому нибудь изъ родныхъ. Передъ кончиною, они непремѣнно передаютъ свои знанія кому нибудь изъ родныхъ или друзей. Этимъ они, по ихъ убѣжденію, избавляютъ себя отъ грѣховъ, заслуженныхъ въ жизни посредствомъ чаръ.

[*Литинскій уѣздъ*]. Знахаремъ называется человѣкъ-мошенникъ, предсказывающій будущее изъ своихъ корыстныхъ видовъ. Въ доказательство этого приводятъ поговорку: „навчыть біда ворожыты, якъ нема що въ ротъ вложыты“. Несмотря на такое понятіе о знахарствѣ, многіе вѣрятъ предсказа-

ніямъ, а особенно женщины, уважая знахарей, какъ людей необыкновенныхъ или святыхъ, или знающихся съ чортомъ.

[*Винницкій уѣздъ*]. Знахарь — человѣкъ, запродавшій свою душу чертямъ.

Мясо гада. [*Винницкій уѣздъ*]. О свойствѣ „гадючьяго“ мяса въ простонародьи есть слѣдующій разсказъ:

„Разъ, во время набѣга Крымскихъ Татаръ, случилось одному казаку быть захваченнымъ въ плѣнъ. Онъ попался къ татарскому знахарю. Случилось ему ѣхать съ знахаремъ въ лѣсъ, для собиранія травъ, и здѣсь-то, ночью, казакъ былъ свидѣтелемъ татарскаго ужина, для котораго татаринъ, поймавъ живую гадину, варилъ ее въ десяти водахъ. Татаринъ принялся ѣсть порѣзанную „гадюку“, и казакъ съѣлъ кусочекъ того мяса. На возвратномъ пути, казакъ слышитъ говоръ всѣхъ степныхъ растеній. Чернобыль говоритъ: „я отъ чорной болѣзни“, терлычъ кричитъ: „я талисманъ любви“. Козакъ засмѣялся. Слыша это, татаринъ догадался, что козакъ все уже знаетъ. Считая его соперникомъ, отпустилъ на волю, и тотъ козакъ сталъ знаменитымъ знахаремъ“.

Миѳическія существа.

Змѣй. [*Соснецкій уѣздъ*]. „Колысь змій переівъ бувъ усіхъ людей; дойшла черга до царівны; отъ — вона, злякавшысь, и заховалась у кузню Кузьмы и Демъяна. Змій прылетівъ до кузні и требовавъ, щобъ воны оддалы ёму царівну. Святы Кузьма и Демъянъ сказалы:

— Пролижы за трычы зализны двери, то тоді и отдамо.

„И колы змій пролизавъ двері, Кузьма и Демъянъ взялы ёго за языкъ залізными клещамы, запряглы въ залізну соху и оралы, ажъ покы доорався змій до моря: тамъ напывся вінъ воды стылько, що й лопнувъ. Кузьма и Демъянъ взялы тоді ёго, спалылы и попелъ до купы згорнулы. Тымъ бы й кончылось. Такъ на біду проходылы мымо старці и ударылы пугамы по тому попелу, такъ и полізлы: гадюкы, ужі, ящуркы и друга погань“.

Грифъ. [*Литинскій уѣздъ*]. О грифѣ разсказываютъ, что это — громаднѣйшая птица, заслоняющая крыльями свѣтъ солнца; она можетъ летать безъ отдыха сорокъ сутокъ.

Единорожецъ. [*Литинскій уѣздъ*]. Когда Ной забралъ въ ковчегъ всѣхъ птицъ, то единорожецъ заявилъ, что онъ въ состояніи плавать сорокъ сутокъ, и потому не желаетъ идти въ ковчегъ. Вѣрятъ, что онъ дѣйствительно прожилъ бы, еслибъ не утопили его другія птицы, спасаясь отъ потопленія на его спинѣ.

„Злыдні". [*Переяславскій уѣздъ*]. „Злыдні", это — невидимые старики-нищіе, которые гдѣ только поселятся, то тамъ будетъ вѣчно бѣдность.

„Морськи люды". [*Литинскій уѣздъ*]. „Морськи люды" живутъ въ моряхъ. Нижняя половина туловища ихъ подобна хвосту рыбы. Морскія женщины отличаются необыкновенною красотою и увлекательнымъ голосомъ. Имъ-то и приписываютъ произведеніе всѣхъ извѣстныхъ въ народѣ пѣсень и сказокъ. Вѣрятъ, что женщины тѣ подплываютъ къ кораблямъ и начинаютъ пѣть и, если по неопытности плывущихъ на кораблѣ, ихъ не отгонятъ пушечными выстрѣлами, то онѣ до того успѣваютъ увлечь слухъ, что всѣ на кораблѣ засыпаютъ, и тогда „морськи люды" опрокидываютъ корабль. Утверждаютъ, что нѣкоторые видѣли морскихъ женщинъ.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. „Морськи люды" получили свое начало съ того времени, когда Фараонъ гнался за евреями въ Чермное море, а вода и застигла его со всѣмъ войскомъ на самой серединѣ, съ тѣхъ поръ они и превратились въ морскихъ людей, принявъ форму въ нижней части тѣла — рыбью, а верхняя осталась человѣческою. „Морськи люды" сочиняютъ пѣсни и перекладываютъ ихъ на ноты.

[*Ушицкій уѣздъ*]. „Морськи люды" ночью выходятъ изъ моря на берегъ, и кого только встрѣтятъ, — непремѣнно съѣдятъ.

„Лісовы люды". [*Литинскій уѣздъ*]. „Лісовы люды"—роста обыкновеннаго, съ большими сѣдыми бородами и постоянно засморканные. Зимой изъ носа этихъ людей вытекаютъ „смаркли" (сопли) до самой земли, и такъ замерзаютъ. Въ такомъ положеніи лѣсные люди проводятъ зиму. Увидѣть лѣсного человѣка признается счастіемъ.

„Одна дѣвушка, вышедши осенью въ лѣсъ, нашла подъ деревомъ лѣсного старика, скорчившагося. Замѣтивъ, что онъ дрожитъ и крѣпко „засмаркался", она, изъ состраданія, обтерла ему носъ своимъ передникомъ, и старикъ разсыпался передъ нею кучей серебра.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Лѣсные люди — безъ одежи и обуви; они—косматые и ѣдятъ все, даже людей.

„Гдѣ-то возлѣ Москвы, пошелъ въ лѣсъ одинъ охотникъ, взявъ съ

собою жареную курицу, чтобы поѣсть, когда проголодается. Вдругъ явились къ нему два лѣсныхъ человѣка, на подобіе барановъ, въ шерсти, отняли курицу, съѣли, и до самого охотника стали добираться. Но онъ имѣлъ ружье, и тѣ, видя, что ничего не подѣлаютъ вдвоемъ, пошли звать на помощь себѣ товарищей, а охотникъ тѣмъ временемъ ушолъ".

„Сыроіды". [*Ушицкій уѣздъ*]. Есть люди съ одною рукой, ногой и однимъ глазомъ. Эти люди цѣпляются одинъ за другого и бѣгаютъ такъ шибко, что отъ нихъ очень трудно уйти. Если они поймаютъ какого нибудь человѣка изъ обыкновенныхъ людей, то такого рѣжутъ и ѣдятъ. Они называются „сыроіды" и живутъ въ „Туретчині за Дунаемъ".

„Въ селѣ Капустянахъ есть и теперь одинъ солдатъ, который попался было „сыроідамъ". Онъ, попавши къ этимъ людямъ, былъ имъ послушенъ: работалъ усердно, копалъ землю и коренья, такъ что они убѣдились, что солдатъ не уйдетъ. Однажды этотъ солдатъ пошолъ въ лѣсъ съ маленькимъ ребенкомъ своихъ хозяевъ, и ушелъ. Такъ какъ тамъ большіе лѣса, то онъ вынужденъ былъ нѣсколько ночей проводить на деревьяхъ. Нѣсколько сутокъ шолъ онъ, самъ не зная куда, но вдругъ натыкается на своихъ товарищей-солдатъ, и такимъ образомъ спасся".

Пигмеи. [*Луцкій уѣздъ*]. О пигмеяхъ говорятъ, что послѣ страшнаго суда настанутъ такіе люди-крошки, что двѣнадцать человѣкъ будутъ молотить въ нашей обыкновенной печи.

Богатыри. [*Винницкій уѣздъ*]. „Була собі одна жінка, и вона не мала зроду дітей. И шла вона одынъ разъ дорогою и здыбала горошокъ, що качався по дорозі. Вона підняла ёго й зъіла и стала важка (беременна). Уродывся у неі хлопчыкъ. Ставъ той хлопчыкъ росты, и рісъ у неі тры роки. Якъ вінъ мігъ уже ходыты, то пішовъ разъ на двіръ гратыся и найшовъ тры грошы. Прынісъ вінъ іхъ до хаты, відавъ мамі и казавъ, щобъ вона купыла ёму цыганьську голку. Взявъ вінъ ту голку и пішовъ до коваля и казавъ ёму, щобъ зробывъ ёму таку палыцю, щобъ якъ кынуты іі въ гору, и якъ вона буде летіты зъ горы внызъ, підставыть мезынный палець, и щобъ вона, якъ вдарытся въ палець, не переломылася. Коваль узявъ, зробывъ ёму таку палыцю, важыла вона сто пудъ. Коты-Горошокъ взявъ тую палыцю, підкинувъ у гору и підставывъ свій мезынный палець. Вона якъ ударылась, такъ и переломылася. Вінъ тоді и каже ковалеві:

— Зробы мыні таку палыцю, щобъ уже важила двісті пудъ.

„Коваль зробывъ, Коты-Горошокъ узявъ тую палыцю и зновъ підкынувъ ii до горы, а самъ лігъ спаты, наказавшы ковалеві:

— Якъ буде шуміты и гудіты, щобъ ты збудывъ мене.

„Спавъ вінъ тры дні, а коваль стоіть та слухае. Слухае коваль: шумыть, гуде, — Коты-Горошкова палыця летыть.

— Эй, Коты-Горошко! Годі спаты, вставай, будешъ підъ палыцю палець підкладаты.

„Уставъ Коты-Горошокъ, дывытся: летыть палыця. Вінъ підклавъ свій палець, но палыця уже не переломылась. Коты-Горошокъ узявъ тую палыцю и помандрувавъ зъ нею у світъ. Иде вінъ, иде та й иде, дывытця: сыдыть Верны-Гора межи горамы и стулюе іхъ до купы. Побачывъ Верны-Гора Коты-Горошка и пытается:

— Куды ты йдешъ!

— На мандрівку иду.

— И я пійду зъ тобою.

— Иды.

„Верны-Гора злізъ зъ тыі горы и пішовъ. Идуть воны мылю, идуть другую, дывлятся: сыдыть чоловікъ на верхъ ліса и своімы усамы стынае верхы дерева. И той чоловікъ побачывъ ихъ и зачавъ пытаты:

— Куды вы йдете?

— У світъ.

— И я піду зъ вамы.

— Иды.

„Злізъ вінъ и пішовъ за нымы. Идуть воны вже всі тры и зачалы пытатыся едінъ другого: якъ воны звутьця?

— Я — Коты-Горошокъ, каже одинъ.

— А я — Верны-Гора.

— А я — Пруды-Вусъ.

„И зачалы сміятыся зъ Коты-Горошка, що вінъ недужый: тылько горошокъ перевертае. Дывлятся воны: стоіть хата въ лісі, воны и кажуть одынъ до другого:

— Идемъ мы до тоі хаты: якъ нема тамъ нікого, то будемъ мы сідіты.

„Прыходять воны до тоі хаты: есть въ ній істы й пыты, но ныма нікого. Зачалы воны радытыся:

— Идімъ два на полювання, а одынъ нехай обідаты варыть.

„Пруды-Вусъ и Коты-Горошокъ пійшлы, а Верны-Гора остався дома. Отъ уже и обідъ звареный, Верны-Гора слухае, крычыть Баба:

— Відчыны.

— Не відчыню.

— Відчыны, бо хату переверну.

„Вінъ узявъ и відчынывъ.

— Пересады черезъ порігъ. Вінъ пересадывъ.

— Высады мене на прыпічокъ. Высадывъ.

— Кажы казкы.

— Не вмію.

— Кажы байкы.

— Не смію.

— Кажы, сякой-такой, небылыці, бо буду пасы дерты відъ нігъ до головыці.

„Взяла Баба здерла зъ нёго пасъ и потерла ёму плечы ячмінною половою, а зъ горшківъ все повыідала и въ горшки понапаскудювала, а сама втікла. Вінъ повымывавъ горшкы и зновъ почавъ обідать варыты, но тыі прыйшлы зъ полювання. Пруды-Вусъ и говорыть:

— Вінъ негоденъ справлятыся, нехай но я зостанусь завтра.

„А Верны-Гора и не каже, що ёму було одъ Бабы. На другый день уже Пруды-Вусъ остаєтся дома. Якъ тылько вінъ зварывъ обідать, ажъ слухає, крычыть Баба:

— Відчыны.

— Я тобі не відчыню.

— Відчыны, кажу тобі. — Вінъ одчынывъ.

— Пересады черезъ порігъ. Пересадывъ.

— Высады на прыпічокъ. Высадывъ.

— Кажы казкы.

— Не вмію.

— Кажы байкы.

— Не смію.

— Кажы, сякой-такой, небылыці, бо буду драты пасы відъ пъятъ до головыці.

— Не знаю.

„Вона и зъ цімъ зробыла также. Прыйшлы тыі зъ полювання, ажъ и ще обідъ неготовый!

— Эй, закрычавъ Коты-Горошокъ. Негодні вы справлятысь. Нехайно я останусь на завтра обідать готуваты!

„Остаєтся вінъ дома, а ті пійшлы. Зварывъ Коты-Горошокъ обідъ, слухає — крычыть Баба:

— Відчыны.

— Не відчыню, вража Бабо!

— Відчыны, бо хату переверну.

— А ну, ну!

„Нічого робыть, одчыныла сама.

— Пересады черезъ порігъ.

— Сама перелізешъ.

— Высады на прыпечокъ.

— Не маленька, сама злізь.

— Кажы казкы.

— Скажу.

— Кажы байкы.

— Скажу.

— Кажы, сякой-такой, небылыці, бо буду драты пасы одъ нігъ до головыці.

— Я буду казаты, но котре котрому перше скаже: „брешешъ“, съ того пасы драты.

„Почавъ вінъ розсказуваты:

— Отъ якъ я єдного разу ходывъ по лісі та дуже захотівъ істы. Дывлюся: печені шпаки летять въ дупло. Ставъ я и думаю: якъ бы я тыі шпакы доставъ? Вылізъ я на дуба до самого дупла, стромляю руку — не влізе, стромляю голову — не влізе. Колы я попробувався, та й самъ улізъ. Зачавъ істы. Якъ наівся, та й не мігъ вылізты. Побігъ я до мельныка, позычывъ бердынкы (маленькій топоръ), прорубавъ дупло та й вылізъ. Иду я и бачу: пасется дядькова кобыла. Я сівъ на нюю та й іду, а бердынку застромывъ за поясъ зъ-заду. Я кобылою „тюпъ-тюпъ“, а бердынка „цюкъ-цюкъ“. Я оглянувся, а задъ ірже за передомъ. Я вставъ, прывівъ задъ до переда та й збывъ вербовымъ клынкомъ, и зновъ сівъ на кобылу та й іду. Оглянувся я, ажъ той кілъ вырісъ до неба: я по тій вербі вылізъ ажъ на небо. Пішовъ я скрізь по небі.... Тамъ не такъ роблять святі, якъ мы робымо: выбирають горохъ изъ половы, я імъ показавъ, якъ ёго віяты, а воны за те далы половы на матузокъ. Я зъ тыі половы зсукавъ матузокъ, щобъ злізты зъ неба. Якъ зачавъ я лізты и короткый матузокъ нессягавъ ажъ до землі, то я візьму, въ горі урву, а внызу доточу, но недалеко до землі я взявъ и скокнувъ та й попавъ въ колобатыну (топкое, болотистое мѣсто). Якъ попавъ я въ колобатыну та й не мігъ вылізты. Прыходыть до мене левъ, я вчепывся ёму за хвістъ и якъ крыкну: „а ты чого тутъ“? Вінъ якъ шарпне та й урвавъ хвістъ, а мене такы не вытягнувъ. Після прыходыть до мене заєць. Я якъ пійму ёго за хвістъ, а вінъ якъ піде зо мною, вывізъ мене такъ далеко, верстовъ за тры, ажъ такъ я вылізъ зъ тыєі колобатыны.

„А та відьма пытается:

— А мій тато що на небі робыть?

„А Покоты-Горошко и каже:

— Твій тато мого тата на двіръ возыть.

— Брешешъ!

„Вінъ тоді взявъ ії за косы, забывъ у пень, а самъ пішовъ у світъ“.

[*Ушицкій уѣздъ*]. О богатыряхъ „Верны-Горѣ“ и „Коты-Горошкѣ“ народъ говоритъ, что они и теперь живутъ въ „Туретчыні“.

[*Грубешовскій уѣздъ*]. О существованіи нѣкогда людей съ огромнѣйшею силою сохранилось непоколебимое вѣрованіе. Разсказываютъ, что когда-то жилъ силачъ Иванъ-Верны-Гора, который, будучи семи лѣтъ отъ роду, переворачивалъ мезиннымъ пальцемъ горы.

„Велытні“. [*Ушицкій, Литинскій, Грубешовскій и Луцкій уѣзды*]. „Велытні“ или великаны существовали только до потопа. Когда начали появляться настоящіе люди, то допотопный человѣкъ, нашедши однажды на полѣ плугъ съ шестью волами и „плугаторомъ“, забралъ все это на свою ладонь, принесъ къ отцу и просилъ его объяснить, что это за червячки? Отецъ объявилъ ему, что послѣ нихъ (т. е. отца съ сыномъ) будутъ на землѣ такіе точно люди.

Баба-Яга. [*Винницкій уѣздъ*]. Народъ представляетъ Бабу-Ягу столѣтнею старухой, ужасно злою.

Олицетворенія.

Доля. [*Винницкій уѣздъ*]. Доля — судьба или счастье человѣка, работающее за него.

„Було собі два браты: єденъ богатый, а другый бідный. Разъ выйшовъ бідный на поле свого брата и бачыть, що по полю ходыть якась жінка, збірає колоскы и втыкає въ снопы. Отъ вінъ и пытается:

— Хто ты така?

— Я доля твого брата.

— Де жъ моя доля?

— Отъ тамъ лежыть підъ грушею.

— Що жъ ій зробыты, щобъ вона була така рабоча, якъ ты?

— Отъ я тебе наражу: візьмы добрый кыёкъ и пійды підъ ту грушу

и, підкравшись до неї, піймай и бий скылько можешъ и прыговорюй: „оце тобі, лыхая доле, за тее, що не йдешъ у поле робыты на мене, вже зовсімъ біда насіла; помагай мыні, бо вбъю“.

„Вінъ пошовъ та такъ и зробывъ и після того все ёму стало добре и вінъ скоро зробывся ще багаччімъ одъ брата“.

„**Пъятныця**“. [*Каневскій уѣздъ*]. „У одному селі жинка сіла у пъятныцю ткать полотно. У хаті вона була одна. Колы се прыходыть у хату жінка-Пъятныця: взяла, зідрала тыеі жінкы шкуру и повісыла ii на верстаті; це за те, що вона ткала въ пъятныцю“.

[*Остерскій уѣздъ*]. „Пъятныця, то це така молодыця. Вона ходыть у пъятныцю по хатахъ и дывытся: хто пряде зъ жинокъ. Якъ побачыть що жинка пряде, то вона зробыть такъ, що тій прясі на обохъ рукахъ покорчыть пальці.“

[*Переяславскій уѣздъ*]. „У десяту пъятныцю, послі велыкодня, не можна прясты и шыть.“

Смерть. [*Литинскій уѣздъ*]. Смерть представляютъ женщиною-старухою тощею, съ большими зубами, костлявыми руками и ногами, съ косой и заступомъ. Эта женщина-смерть всегда стоитъ въ головѣ умирающаго человѣка. Она приходитъ къ нему еще во время его болѣзни, и если станетъ у ногъ постели, то больной можетъ еще надѣяться на выздоровленіе; но неизбѣжно нужно разстаться съ жизнію тому больному, у постели котораго смерть станетъ въ изголовьи; стараются, поэтому, за изголовьемъ больнаго ставить крестъ или икону и святую воду, думая тѣмъ занять тамъ мѣсто смерти и заставить ее стать въ ногахъ больнаго.

[*Винницкій уѣздъ*]. Смерть-женщина — въ бѣлой рубашкѣ, съ распущенными волосами. Она невидимо вынимаетъ изъ человѣка душу; избавиться отъ нея невозможно, что̀ доказывается слѣдующей пѣсней:

Смерте жъ моя, смерте,
Та не дай мыні вмерты;
Зожды жъ мыні хочъ годыну:
Нехай зберу всю родыну.

Какъ смерть ни хитра, но бываетъ иногда обманываема людьми, а особенно солдатами, что̀ доказываетъ слѣдующая сказка:

„Бувъ собі москаль, прослужывъ вінъ на службі двадцать пъять літъ царю земному. Отъ и дума:

— Дежъ я теперь дінусь? Піду ще двадцять пъять літъ служыть царю небесному.

„Добывся вінъ до раю и стоіть у Бога на часахъ. Ажъ ось иде смерть, а вінъ говорыть до неі:

— Куда, паршивая?

— До Бога.

— Зачѣмъ?

— Якіхъ мыні Богъ людей позволить душыть.

— Стой здѣсь, безребрая, я самъ пойду, доложу и спрошу.

„Получывъ москаль одъ Бога позволення для смерты сімъ літъ душыть старіхъ людей. Прыйшовши до смерты, вінъ, не сказавъ правды, але:

— Велѣлъ тебѣ Богъ семъ лѣтъ старые дубы грызть.

„Самъ бувъ чоловікъ немолодый, то може и злякався, щобъ и ёго не задушыла. Пішла смерть, грызла сімъ літъ дубы и зновъ иде до Бога.

— Куда, паршивая?

— До Бога.

— Зачѣмъ?

— Щобъ сказавъ якіхъ мыні людей морыты.

— Стой здѣсь, безребрая, я самъ пойду, доложу и спрошу.

„Получывъ москаль для смерты позволення сімъ літъ маленькихъ людей морыты.

— Велѣлъ тебѣ Богъ семь лѣтъ молоденькіе дубки грызть.

„Пійшла смерть и грызла сімъ літъ молоденькы дубкы. Прыходыть зновъ до Бога, зновъ москаль не пускае іі: пішовъ самъ и, одыбравшы позволення сімъ літъ середніхъ грызты людей, зновъ не сказавъ правды.

— Велѣлъ тебѣ Богъ семь лѣтъ молодые, средніе дубы грызть.

„Смутно, чуть-чуть пійшла смерть и грызла сімъ літъ середні дубы и прыйшла зновъ до Бога. Богъ, якъ забачивъ іі, то ажъ злякався и пытается:

— Чого ты така худа стала?

— А де жъ, колы ты мыні казавъ двадцать одинъ годъ дубы грызты.

— Якъ? що? колы? Я завше прыказувавъ черезъ москаля якіхъ маешъ людей грызты, то то вінъ тебе обманювавъ.

„За таку провыну москаля Богъ велівъ ёму сімъ літъ на плечахъ смерть носыты, куды вона ёму скаже. Нема що: Богъ казавъ, то треба сповняты: бере и носыть іі два рокы. Але одного розу сівъ вінъ и начавъ нюхаты табаку, а смерть, сыдячы у нёго на плечахъ, и пытается:

— Що ты робышъ?

— Табакъ нюхаю.

— Дай же й мыні.

„Смерть перекынулась мухою и влетила въ табатерку, а москаль на-

крывкою „хлопъ“ и замкнувъ смерть! Носивъ ii тамъ решта пъять рокивъ. Бачыть Богъ, що москаль таки штукы доказуе надъ смертю, велівъ ёму иты куда хоче:

— Иды собі, москалю, або въ пекло, або въ рай.

— Ну, ты играй, я буду танцовать.

„Пішовъ москаль въ рай и пытается ангелівъ:

— Что, дѣвка есть?

— Нѣтъ.

— Водка есть?

— Нѣтъ.

— Трубка есть?

— Нѣтъ.

— Вотъ тебѣ-на! ничего хорошаго нѣтъ; да-ка я запалю свою трубку.

„Якъ запалывъ, всі янголы повтікалы изъ раю.Ославъ Богъ москаля въ пекло. Якъ тылько вінъ прыйшовъ туды, заразъ и пытается у чортівъ:

— Что это такое?

— Пекло.

— А, значитъ, тутъ тепло!

„Обходывъ москаль свою квартиру и бачыть, що грішны душы кыплять у котлі и пытается:

— Что это переворачивается?

— Грішны душы.

— А, галушки, ну, давай, будемъ есть.

„Зачавъ вінъ забываты цвяшкы, де вінъ ружжо повісыть, де амуныцію, де ліжко поставыть; чорты перелякалысь и думають:

— Якъ бы такъ прогнаты москаля намъ?

„Забыли молодого чортыка, зідралы зъ нёго шкуру и зробылы барабанъ. Якъ почувъ москаль барабанъ, заразъ зхватывъ всі свої вещі и крычучы: „походъ, походъ“, — выбігъ зъ пекла! Якъ тылько що выбігъ, чорты двері „хлопъ“, и зоставсь москаль на двори. Що тутъ робыть? Заразъ иде москаль до Бога, а Богъ ёму сказавъ:

— Колы ты такый непокірный, що нігде не можешъ ужытысь, то иды собі зновъ на той світъ“.

[*Ушицкій и Переяславскій уѣзды*]. Смерть приходитъ къ умирающему, въ видѣ скелета человѣческаго, съ косою въ рукахъ, которою и умерщвляетъ.

Хожденіе мертвецовъ. [*Винницкій уѣздъ*]. Злые люди, живя на землѣ, привязываются къ кому нибудь и, по смерти, посѣщаютъ предметы

своей привязанности. Матери навѣщаютъ своихъ дѣтей, вымываютъ и вычесываютъ ихъ, даютъ имъ разныя наставленія. Любовники не перестаютъ любовничать и послѣ смерти.

Рахманы. [*Литинскій уѣздъ*]. „Рахманы“ — христіане. Они не имѣютъ собственнаго счисленія времени, и потому празднуютъ пасху тогда, когда доплыветъ къ нимъ скорлупа яйца. Вслѣдствіе этого существуетъ въ народѣ обыкновеніе выбрасывать въ великую субботу въ рѣку скорлупы яицъ, которыя доплываютъ къ „Рахманамъ“ черезъ три съ половиною недѣли, и „Рахманы“ тогда только празднуютъ пасху.

[*Ушиц., Луцк. и Остерск. уѣзды*]. „Рахманы“ живутъ подъ землею и, когда къ нимъ доплыветъ скорлупа изъ „крашанки“, тогда они празднуютъ пасху. Эта скорлупа приплываетъ къ нимъ на преполовеніе и называется „рахманьскимъ великоднемъ“.

Пѣснь о страшномъ судѣ.

(*Стецкій, Wołyń, т. I*).

Когда часъ прыходыть, же треба умираты,
Хоть яке богатство треба покидаты,
Часъ-годына уплывае,
Страшный судъ ся приближае,
Готуймося всі!
Якъ покаже Хрыстосъ небо,
Же праведнымъ ясно,
То той часъ всімъ грішнымъ дывытыся страшно,
Очи будуть закрываты,
Бо большій страхъ будуть маты.
Якъ зыйде Хрыстосъ,
Огненныі ріки будуть клекотаты
И скверную землю очыщаты,
Піднесутся підъ небеса
Крыжемъ падемъ, острахнемся
Времья Господне.
Ой на штырі часті анголы затрублять,
Въ той часъ всіхъ умерлыхъ въ гробахъ збудять:
Всі умерши вставайте,
Отвітъ Богу оддавайте
Творцю своему.
Грішный чоловіче, що маешъ діяты,
Въ той часъ не одкупыть ні отець, ні маты.

Волівъ бы я не родытьця,
Ніжъ въ пеклі смажытьця
За гріхі свої.
На Сафатовой долині зыйдутся люде,
То тамъ прыятельство вітатыся буде,
Когда крыкнуть всі святыі:
Одыйдіте, проклятыі,
Въ пропасть огненную.
А мы, хрыстыяне, грішить перестаньмо,
Предъ Сотворытелемъ крыжомъ упадаймо,
Жебъ намъ гріхі живо дароваты,
Лице ёго оглядаты
Въ небі на вікі!

Страшный судъ. „Якъ буде Страшный Судъ, то тоді уся земля горітыме и вода кипитыме, а небо скотыться у клубочокъ и впаде до долу, на землю. Усі мертві повстають изъ ямъ своіхъ и всі воны стануть трыдцятыліткамы, и старе, и мале, хтобъ якімъ не вмеръ, усі стануть однаковіхъ літъ, трыдцятыліткамы. Чортъ нарядыться Богомъ и ходытыме скрізь по-міжъ людьми съ камнемъ и золою у рукахъ; до жадного, хто крычатыме: „ой, істочки, пыточки“, — вінъ прысаватыме и пытатымется:

— Кому ты віруєшъ: Богові, чи чортові? Повіруй мыні, ось я дамъ тобі істы й пыты. Якъ скаже та людына: „вірую тобі“, то вінъ возьме іі съ собою и поведе іі у пекло. Той камінь здоватымется людыні хлібомъ, а зола водою. А якъ відкаже ёму людына: „вірую во едыного Бога“, то чортъ и одступыть. И Богъ ходытыме по-міжъ людьмы, носытыме хлібъ и воду, а здоватымутся воны людыні камінемъ и золою. Съ нымъ ходытыме и святый Петро. И Богъ пытатыме жадного: „кому ты віруєшъ?“ Якъ одкаже: „вірую во единого Бога“, то тоді вінъ дасть ёму істы й пыты, а якъ скаже: „вірую тобі“, то то значыть повірыла вона чортові. Після того Богъ сяде на весельці и судытыме людей. Передъ нымъ постають усі люде. Тоді, кому Богъ скаже „одесную“, той пійде у рай, а кому скаже „ошую“, той — у пекло. Ті, що попадуть у пекло, будуть кыпіть тамъ у смолі, але ихъ може вырятувать більшъ ніхто, якъ тылько ихъ хрещені діты-хлопці“.

Болѣзни. 1. Лихорадка. [*Литинскій уѣздъ*]. Лихорадку олицетворяютъ въ образѣ молодой и красивой дѣвушки, которая обладаетъ способностью превращаться въ воздухъ. Человѣкъ, проглотившій этотъ воздухъ, вмѣстѣ съ пищею, немедленно заболѣваетъ. Въ подтвержденіе разсказываютъ слѣдующую легенду:

„Однажды мужикъ встрѣтилъ на дорогѣ двухъ дѣвицъ-лихорадокъ, которыя, не замѣчая его, вели между собой такой разговоръ. Одна изъ нихъ говорила „я пойду къ такому-то богатому господину, онъ особенно любитъ пить вино, и постараюсь, чтобы онъ съ виномъ выпилъ и меня“. Другая же отозвалась: „а я пойду къ такому-то бѣдному человѣку“, къ тому самому, который незамѣтно шолъ за ними и слушалъ ихъ разговоръ. Тутъ первая отозвалась: „какъ же ты это сдѣлаешь?“ — „Не безпокойся, отвѣчала вторая; я очень хорошо знаю мысли того мужика: онъ едва только переступитъ порогъ своего дома, какъ закричитъ къ своей женѣ: „жінко, вары галушки, бо дуже мыні іхъ хочется“, и, съ первою галушкой, онъ непремѣнно проглотитъ меня.

„Мужикъ, когда пришелъ домой, то дѣйствительно сильно пожелалъ съѣсть галушекъ. Когда галушки были поданы на столъ, мужикъ взялъ первую галушку, бросилъ въ заранѣе приготовленный мѣшокъ и завязалъ его веревкою. Вмѣстѣ съ галушкою, мужикъ поймалъ лихорадку и повѣсилъ ее въ трубѣ, чтобы она окоптилась дымомъ. Долго висѣла тамъ лихорадка и долго поэтому не было ее между людьми; но мужикъ, побуждаемый любопытствомъ увидѣть, что̀ сдѣлалось съ лихорадкой, неосторожно развязалъ мѣшокъ и упустилъ лихорадку. Отсюда повѣрье, что всѣ прихоти больнаго лихорадкою есть дѣло овладѣвшей имъ дѣвицы-лихорадки.

2. Холера. [*Грубешовскій и Литинскій уѣзды*]. Холеру представляютъ въ образѣ женщины, расхаживающей по селеньямъ и городамъ, въ одной рубашкѣ, съ распущенными волосами. Она постоянно плачетъ, и тамъ, гдѣ услышатъ ея вой, неизбѣжно слѣдуетъ смертность.

3. Чума. [*Литинскій уѣздъ*]. Чуму олицетворяютъ въ образѣ богатой госпожи, разъѣзжающей въ экипажѣ, запряженномъ шестью бѣлыми лошадьми, за которыми всегда бѣгутъ борзыя собаки. Подъѣзжая къ какому нибудь дому, чума предварительно спрашиваетъ подъ окошкомъ: „а чы есть чума въ домі?“ И если живущіе имѣютъ неосторожность отвѣтить, что нѣтъ, то сейчасъ же заболѣваютъ и умираютъ. Для отвлеченія вниманія чумы, вынимаютъ во всѣхъ домахъ оконныя рамы, желая тѣмъ выразить, что въ тѣхъ домахъ не живетъ никто и чумѣ нѣтъ надобности быть тамъ. Чума очень богата и хитра. Она разбрасываетъ по дорогѣ и по улицамъ различныя цѣнныя вещи и даже деньги и, если кто рѣшится поднять хотя одну изъ такихъ вещей, тотъ умираетъ.

Превращенія.

[*Ушицкій уѣздъ*]. Превращенія совершаются посредствомъ волшебной веревки, которую превращенному навязываютъ на шею, и до тѣхъ поръ онъ будетъ въ превращенномъ видѣ, пока кто не сниметъ этой веревки, или она сама не порвется.

„Одинъ шляхтичъ любилъ дѣвушку, но, по какимъ-то причинамъ, не могъ на ней жениться, а женился на другой. Когда онъ ѣхалъ уже къ вѣнцу, возлѣ дома первой своей возлюбленной, то, вспомнивъ, что онъ не разъ тамъ ѣлъ и пилъ, зашелъ попросить у матери ея благословенія и вмѣстѣ просить на сватьбу. Мать той дѣвушки была волшебница, и когда онъ наклонился испрашивать благословенія, она навязала ему на шею веревку, конечно волшебную, и женихъ, вышедши изъ ея дома, тотчасъ превратился въ волка и убѣжалъ въ лѣсъ. Въ этомъ видѣ онъ пробылъ полтора года. Когда же, по повелѣнію св. Николая, ему велѣно было залѣзть въ хлѣвъ и взять указанную ему овцу, а онъ не захотѣлъ той овцы, а выбиралъ, которая показистѣе, овцы начали биться въ хлѣвѣ, и хозяева пришли посмотрѣть, что тамъ дѣлается. Онъ хотѣлъ уйти, но какъ-то зацѣпился этою веревкою и оборвалъ ее. Онъ тотчасъ сдѣлался опять человѣкомъ, разсказалъ все тѣмъ хозяевамъ, и они накормили и напоили его“.

[*Литинскій уѣздъ*]. Говорятъ, что когда-то были такіе люди, что могли превращать другихъ людей въ скалы, камни и проч., но теперь такіе люди уже не существуютъ и о нихъ остались только преданія въ сказкахъ.

Въ настоящее время, по народному вѣрованію, превращенія людей въ скалы, камни и проч. могутъ быть только вслѣдствіе наказанія Божія, при проклятіи дѣтей родителями.

[*Холмская Русь*]. Есть люди, которые, по своей волѣ или по волѣ знающихся съ нечистою силой, превращаются въ разныя животныя и въ неодушевленные предметы. Секретъ превращеній неизвѣстенъ.

[*Луцкій уѣздъ*]. Колдуны, посредствомъ кувырканья нѣсколько разъ, превращаются въ „вовкулаковъ“, бѣгаютъ и дѣлаютъ большой вредъ, вызываемые особенною местью къ кому либо, а потомъ опять перекидываются и становятся опять людьми. О превращеніи людей въ волковъ разсказываютъ такъ:

„Одна крестьянка хотѣла выйти замужъ за извѣстнаго ей парня и онъ уже приготовился къ сватьбѣ; между тѣмъ она измѣнила ему и дала слово другому и чрезъ нѣсколько времени повѣнчалась съ нимъ. Тогда сторона

перваго парня сдѣлала такъ, что всѣ бывшіе на сватьбѣ превратились въ волковъ и побѣжали въ лѣсъ".

Говорятъ, что у одного человѣка видѣли израненныя руки и ноги отъ того, что когда онъ былъ превращенъ въ волка, то бѣгалъ на рукахъ и ногахъ.

Есть люди, могущіе человѣка, превращеннаго въ волка, обратить опять въ человѣка. Для этого у нихъ есть скатерть, которая три раза лежала на столѣ въ праздникъ Пасхи. Берутъ эту скатерть, кладутъ на землѣ и гоняютъ мнимаго волка, чтобы онъ три раза перескочилъ черезъ эту скатерть, послѣ чего онъ превратится опять въ человѣка.

„Одна женщина была недовольна на свою сосѣдку, пришла къ ней ночью, забрала ходившихъ по двору утокъ и, погнавши къ себѣ, заперла ихъ подъ печью. Потомъ опять отправилась къ сосѣдкѣ, чтобы еще уворовать что либо. Между тѣмъ сосѣдка, подсмотрѣвши все это, заперла ее въ сарай, позвала на помощь сосѣда, и они, поймавши уже не женщину, а собаку, отрубили ей на передней ногѣ пальцы. На другой день хозяйка узнала, что ея утокъ нѣтъ дома. Она приходитъ къ сосѣдкѣ и видитъ, что утки ею загнаны подъ печь, а сама сосѣдка лежитъ на печи и стонетъ. На вопросъ пришедшей „что съ ней", та отвѣчала, что ошпарила себѣ кипяткомъ руку. Но она лгала: у нея были отрублены пальцы".

„Говорятъ, что одна женщина бросила въ воду родное дитя и сказала: „да будешь ты два года ракомъ", и дитя дѣйствительно сдѣлалось ракомъ; но, по прошествіи одного года и шести мѣсяцевъ, одна молодая дѣвушка брала воду, съ водою вытащила и мнимаго рака, заговорившаго къ ней человѣческимъ голосомъ, что онъ обращенъ въ рака своею матерью".

[*Винницкій уѣздъ*]. „Одна мать послала свою дочь полоть ленъ, съ условіемъ, чтобы и домой не приходила, если не выполетъ его. Дѣвушка, задумавшись, стала надъ урочною работою. Мать, желая удостовѣриться, прилежно ли работаетъ дочь надъ заданною ей работой, пошла посмотрѣть и, къ неудовольствію, увидѣвъ ее совершенно праздною, — сказала: „ото поле! (вотъ какъ полетъ) бодай же ты, доню, полола въ чуді та въ дыві". Испугавшись этихъ роковыхъ словъ, дѣвушка сказала: „Я то полю, то стою", какъ бы такъ говоря: „я тополею стою" (дѣлаюсь), и вдругъ, при этихъ словахъ, на глазахъ матери, „къ чуду и дыву", ея дочь-дѣвушка стала выростать въ стройную, красивую тополь. Такъ и не выполола дочь льну, и не пришла домой на-вѣки. Мать стала плакать по ней, приговаривая: „дочко жъ моя, тополе моя!"

ПОСЛОВИЦЫ И ЗАГАДКИ.

Послѣ изданія г. Номисомъ, замѣчательнаго по полнотѣ и обработкѣ, сборника Малорусскихъ пословицъ и поговорокъ,—всякое другое собраніе представляется бѣднымъ. Таково и предлагаемое нами собраніе пословицъ и поговорокъ. Многія изъ приводимыхъ здѣсь пословицъ имѣются и въ сборникѣ Номиса; но мы все-таки нашли нужнымъ напечатать ихъ въ „Трудахъ Экспедиціи“, по слѣдующимъ соображеніямъ: 1) пословицы и загадки уясняютъ міровоззрѣніе народа, а потому служатъ дополненіемъ къ матеріаламъ, напечатаннымъ въ 1 выпускѣ I-го тома; 2) всѣ пословицы и загадки, приводимыя нами, взяты изъ рукописныхъ источниковъ, а именно: или записанныхъ нами, или сообщенныхъ намъ другими собирателями. Такъ, по Ушицкому уѣзду Подольской губерніи, большая часть пословицъ сообщена намъ г. Дыминскимъ, по Черкасскому Кіевской губерніи—Г. М. Симиренкомъ. Большая часть пословицъ записана въ западной части Подольской губерніи, а равно въ Подлясьѣ и Полѣсьѣ, откуда до сихъ поръ было наименѣе этнографическихъ матеріаловъ, и потому предлагаемыя пословицы и загадки представляютъ интересъ, свидѣтельствуя о степени распространенности однородныхъ пословицъ по территоріи Малорусскаго населенія. 3) Независимо отъ этого, предлагаемое собраніе пословицъ и загадокъ служитъ матеріаломъ для изученія языка, представляя особенности фонетическія, лексическія и грамматическія, характеризующія

или Подольское, или Полѣсское, или Украинское нарѣчія. 4) Наконецъ, мы расположили пословицы по предметамъ, или понятіямъ, ими характеризуемымъ; поэтому представляется извѣстное удобство пользованія ими, хотя, конечно, при этой группировкѣ, потребовавшей не мало времени и труда, неизбѣжны недостатки. Наприм., пословица иногда имѣетъ нѣсколько значеній; но мы, избѣгая повторенія, помѣщали ее одинъ разъ, по понятію или предмету, характеризуемому ею, или, въ случаѣ трудности подведенія подъ то или другое понятіе,—по предмету, въ пословицѣ упоминаемому. Но, не смотря на неизбѣжныя ошибки отъ такого или иного толкованія пословицы, мы смѣемъ думать, что принятый нами способъ группировки пословицъ и загадокъ—практичнѣйшій, по удобству пользованія матеріаломъ.

П. Чубинскій.

Марта 12-го дня 1873 года.
Городищенскій заводъ.

ПОСЛОВИЦЫ.

А.

Ангелъ.

Якъ дитина паде, то ангілъ подушку кладе; а якъ старий лижить, то чортъ камінь держить. [Уш. у.]

Б.

Баба (*женщина, старуха, знахарка*).

Якъ світъ світомъ—то не буде баба війтомъ. [Чер. у.]
Бабине грімно—всімъ людямъ дивно.
Не буде баба дівкою.
Гарна баба й безъ єдвабю [Уш. у.]
Якъ би де въ затинку, то стала би за дівку. [Уш. у.]
Бабо, давай сало, аби за моє стало.
Зъ чимъ баба на торгъ, зъ тимъ зъ торгу.
Хотіла баба видри, та насилу сама видерлася.
Изгадала баба дівера, що добрий бувъ. [Черк. у.]
Сідай, бабо, підвезу тя.—Нема часу: треба йти.
Баба зъ воза—копямъ легше.
Баба й чортъ—то все ідно:
Де чортъ не може, то тамъ бабу пошле.
Бабу й чортъ не змудруе.
Баба й чорта звела. [Уш. у.] (См. Жінка).

Багатство, Заможність (*богатство, богатый, зажиточность, зажиточный*).

Повне пролитимъ не буває. [Черк. у.]
Багатство Богъ на вилахъ носить: кому схоче, тому й дасть. [Рад. у.]
Хиба птичого молока въ нёго нема.
Тілько пташечого молока нема. [Ум. у.]
Багатство дме, а нещастя вдвое гне.
Багатий бідного не знає.
Хто ість фляки, той думає, що каждий таки.
Багатий дивується, чимъ убогий харчується. [Ум. у.]
Багатому щастя, а убогому діти.
Багатому чортъ діти колише.
Багатому и дурневі мисце дадуть.
Хто багатъ, тому радъ. [Ум. у.]
Багатый, якъ земля свята. [Ум. у.]
Мужикъ багатий, а панъ кудлатий, то все ідно.
Багачі ідять калачі, але вони сплять въ день, а мало въ ночі. [Ум. у.]
Багато задумає, а смерть за плечима. [Ум. у.]
Якъ є колò чòго тупать, то є що й хрупать. [Черк. у.]
Тоді чоловікъ весело співає, якъ пятерикомъ погоняє.
Хлібъ вбірає, хто ёго має. [Ум. у.]
Я умію ворожить, якъ є що въ ротъ уложить. [Черк. у.]
Добре дуріти, якъ приступає.
Ситий голодного не понімає. [Рад. у.]

Бадёристый (*бодрый духомъ, бойкій, бравый*).

(См. Веселий).

Ага! вбоки взялася, аби ребро не боліло. [Черк. у.]
Хлопъ біду по боку, коли докучає, трястя ії матері, нехай мене знає! [Черк. у.]
Не говори, біда; мовчи, лихо!
Помолися въ скалі, въ лісі, та нічого не бійся.
Дай, Боже, якъ дававъ. [Ум. у.]

Бажання, Молитва (*желаніе, пожеланіе*).

(См. Проклёнъ).

Дай, Боже, трое разомъ: щастя, здоровъя и душі спасення. [Черк. у.]
Пошли, Господи, съ неба чого кому треба. [Черк. у.]

Дай, Боже, старимъ очі, а молодимъ розумъ. [Черк. у.]

Ой, Боже, батьку, дай грошей и въ препілъ и въ шапку. [Черк. у.]

Дай ему, Боже, въ землі легко лежати. [Ум. у.]

Борони, Боже, відъ пана Яна, козячого кожуха, соломьяного капелюха, вербовихъ дровъ. [Ум. у.]

Сідайте, най все добре сідає. [Ум. у.]

Колибъ то можно бути черезъ зіму котомъ, черезъ літо пастухомъ, а на Великдень попомъ. [Ум. у.]

И моя душа не зъ лика—того хоче, що й людьська.

И моя душа не зъ лопуцька, того хоче, чого й людьська. [Берд. у.]

Бодай васъ лихо минуло.

Щобъ васъ пророкувáла добра година [Черк. у.]

Най ёму легенько икнеться. [Ум. у.]

Бакаляръ (*бакалавръ*).

Бакаляру, не дрімайте, беріть перігъ та кусайте. [Ум. у.]

Балакливий (*словоохотливый*).

(См. Лепетень).

Більше іжъ, а меньше говори. [Ум. у.]

Баршиполець.

Що пьяна жінка, що скаженна кішка, що зъ Баршиполя чоловікъ — все одна. [Полт. губ.]

Басаринка (*выговоренный подарокъ, взятка*).

Дай куку въ руку. [Черк. у.]

Треба ёму дати куку въ руку.

Батько (*отецъ*).

(См. Мати. Діти. Дочка. Синъ).

Батькове и мамине благословіння и въ воді не тоне, и въ огні не горить. [Ум. у.]

Якъ кажуть, то й батька вьяжуть. [Ум. у.]

Одинъ тому часъ, що батько въ плахті, а мати що-дня, то й не кажуть, що бріднЯ. [Черк. у.]

Выгравъ батько справу: взявъ въ шкуру и до-дому пішовъ. [Ум. у.]

Впавъ батько зъ гори—чортъ ёго бери.

Байка (*баснь, выдумка*).

Не все то правда, що байка каже. [Уш. у.]

Безгрішьє (*безденежье*).

(См. Гроші. Бідность. Багатство).

Все купи, та купи—купила притупило. [Черк. у.]

Біда (*бѣдность, несчастіе*).

(См. Лихо. Недоля. Злидні. Нещастя).

Нікому не хочеться за горячий камень ухватиться. [Черк. у.]
И муха на заваді. [Черк. у.]
Міні (чи тамъ ій, ёму і д.) и муха на заваді. [Чер. у.]
Одною поганяю, а другою слези втираю. [Черк. у.]
Кому що, а мені якъ разъ підъ стежку. [Черк. у.]
Аби тільки торбинка розвязалась, а тамъ и мешечокъ. [Черк. у.]
То тільки цвітокъ, а впереді ягідки. [Уш. у.]
На около вода, а въ серединѣ біда. [Уш. у.]
Ідна біда не докучить, а десять.
Ідна біда не докучить, мовлять старі люде,
Бо якъ ідна заверушить—то сотня прибуде. [Берд. у.]
Зъ бідою, якъ зъ рідною мамою.
Ідь хутко—біду наженемъ, ідь по волі—тебе нажене.
Не ходить біда по лісі, а по людяхъ.
Бісъ біду перебуде,—ідна згине, друга буде.
Біда біду породила, а біду чортъ. [Уш. у.]
Вже иду, взявшися за біду. [Уш. у.]
Булобъ краще, та нікуди—хочъ у боки, та навприсядки. [Черк. у.]
Відъ біди поли вріжъ та втікай. [Уш. у.]

Бідність, Неспроможність, Убожество (*бѣдность, нищета*).

(См. Біда).

Куди не обирни, то дзюравимъ на верхъ. [Уш. у.]
Що потімъ, якъ борщъ ні съ чимъ. [Уш. у.]
Якъ нема статку, то й нема упадку. [Черк. у.]
При злидняхъ, та ще й зъ перцемъ. [Черк. у.]
Зъ пустої стодолі пусті горобці. [Уш. у.]
Кожухъ козиний, вербові дрова—то й смерть. [Черк. у.]
На світі стількі латъ, скілько въ селі хатъ. [Уш. у.]

Наша хата зъ Богомъ тріма: якъ на двóрі, то и у насъ тепло.
Коли убогому женитися, то тоді нічь мала.
Утікай голий, бо ти обдеруть. [Уш. у.]
Зимно—то не димно. [Уш. у.]
Збіранимъ колосьямъ не напхаєшъ рота.
„Іжъ, куме, хлібъ, хочь позичений.“ — „Та меніжъ ёго не оддавати.“ [Черк. у.]
Такъ чисто въ хаті, що хоть каши розкинь. [Черк. у.]
Куди пішовъ, то весь хвесь. [Черк. у.]
Кому те добро зістанеться, що нема нічого — прийде голий, забере въ пазуху, та й понесе. [Черк. у.]
Вставъ, підперезався, та й зовсімъ зобрався. [Уш. у.]
Чи зискъ, чи страта—одна заплата.
Бодай той іздурівъ, що мені виненъ. [Уш. у.]
Чого въ багатимъ дворі нема,—хіба хліба та солі. [Черк. у.]
Спать зъ панами, а істи зъ свинями. [Черк. у.]
Не скупость—така спроможність. [Золот. у.]
Якъ умре богатиръ, то іде весь миръ, а якъ умре біднякъ, то тільки піпъ та дякъ. [Уш. у.]
Пийте, діти, воду, бо вода свячена. [Уш. у.]
Якъ въ стодолі не молотиться, то въ хаті не колотиться. [Уш. у.]
Якъ я се добро мавъ, то я тоді кумовавъ, а якъ теперь підупавъ, то я вже не кумъ ставъ. [Каменец. у.]
Де коротко, тамъ и рветься. [Уш. у.]
Де тонко, тамъ ся рве. [Уш. у.]
Який борщъ—такъ ёго й морщъ. [Полт. губ.]
Купивъ-би село, та грóшей голо. [Черк. у.]
Прийшовъ нестатокъ, випивъ остатокъ. [Уш. у.]
Меньше вкусу, меньше й трусу. [Черк. у.]
Ото зібрався, якъ убогій на сісіль. [Уш. у.]

(См. Біда. Лихо).

Більмо.

Більмо окові не искодить, а тілько на него не бочить. [Уш. у.]

Більший (*высшій по положенію или средствамъ*).

(См. Старший.)

Більшому більше й треба.
Великому велика й ями.

Бійка (*битье, драка*).

(См. Сварка. Кий).

Палиця має два кінця.

Бьють такъ якъ Гамана Жидівського.

Въ очахъ миготить, а въ голові світиться.

За битого двухъ небитыхъ дають, та ще й не беруть.

Богъ.

(См. Образъ. Набожний. Чортъ).

Іденъ Богъ безъ гріха.

Такъ буде, якъ Богъ дасть. [Уш. у.]

Що Богъ дасть, то буде. [Уш. у.]

Хто зъ Богомъ—Богъ зъ нимъ.

Якъ бувши въ Бога годенъ, то не будеть голоденъ. [Черк. у.]

Кого Богъ засмутить, того й потішить.

Который Богъ помочивъ, той и висушить. [Уш. у.]

Кого Богъ судить, чоловікъ не розсудить. [Уш. у.]

Якъ Богъ дає, то й вікномъ пхає. [Уш. у.]

Якъ Богъ дасть вікъ, то найдеться лікъ. [Уш. у.]

Якъ Богъ нашъ, такъ ми бісові. [Уш. у.]

Якъ Богъ не позволить, то й свиня не зъість.

Якъ би Богъ слухавъ пастуха, то бъ вся череда виздихала.

Якъ Богъ дасть, батко хату продасть, та собаку купить, то до хати ні хто не пристипуть.

Якъ би не Бігъ, хто бы намъ помігъ.

Якъ зачнуть сіно косити, не треба Бога за дощъ просити. [Уш. у.]

Якъ ми Богові, такъ нашъ Богъ. [Уш. у.]

Чоловікъ мислить, а Богъ керує.

Божої моці ні хто не переможе. [Уш. у.]

Богу помолись—зачинай, не бійсь.

Богъ терпівъ и намъ казавъ. [Уш. у.]

Богъ терпить до пори. [Рад. у.]

Черезъ те чоловікъ и вольнує, що Богъ милосердний. [Черк. у.]

Богъ не злізе зъ неба зъ кіемъ бити, але якъ накаже, то ажъ очі повилазять. [Уш. у.]

Богъ не прийде батогомъ карати. [Рад. у.]

Богові Святому дякуйте. [Уш. у.]

Богъ має більше, якъ роздавъ. [Уш. у.]

Богъ бачить, якъ сирота плаче.
Богъ давъ, Богъ взявъ. [Ум. у.]
Богъ-би за васъ говоривъ.
Бога хвали, а чорта не гніви. [Рад. у.]
Богъ знає хто живий, а чортъ знає хто вмре. [Ум. у.]
Безъ Бога ні до порога, а зъ Богомъ хоць и за море. [Рад. у.]
Безъ Божої волі не згинешъ ніколи. [Бѣльск. у.]
Хто Бога не боиться, той людей не соромиться. [Ум. у.]
Передъ Богомъ гріхъ, передъ людьми сміхъ.
Боженьки, Боженьки! надъ кими ви богуватимате, якъ насъ не буде? [Черк. у.]
Набрався Богъ богатихъ да бідними роскидає. [Каменецк. у.]
Бога не вчить, якъ хлібъ родить. [Ч. П.]

Болото.

Болото—золото.

Борода.

Борода—честь, а вуси и въ собаки єсть. [Рад. у.]

Бридкий, Нечипурний (*безобразный, некрасивый, неряшливый, неопрятный*).

(См. Вдача. Лінощи).

Вродила мати, та не облизала.
Не дивись, що забродивсь, аби халявъ не покалявъ. [Гадяч. у.]
Задріпалась, якъ мельникова корова. [Ум. у.]
Такий чистий, якъ жидівський пантофель.
Нечистаго и вода не обмое. [Ум. у.]
Іли, якъ пани, а наляли, якъ свині [Ум. у.]
Масти мужика медомъ, а вінъ смердить гноёмъ. [Ум. у.]

Брехня (*неправда, ложь, лгунъ*).

(См. Лепетень. Наговіръ. Поговіръ).

За-що купила (або: купивъ), за те й продаю.
То така правда, якъ вошъ кашляє.
Песъ бреше, а вітеръ несе.
Песъ би того не слухавъ. [Ум. у.]
Людямъ брехні не перещекати.

Не все то правда, що на весіллі плещуть.
Правда що раки: бо червона юшка. [Уш. у.]
Якъ скаже сухо, то застряне по ухо. [Уш. у.]
Нехай брешуть, аби не вкусили. [Черк. у.]
А хочешъ що збрехати — язикъ прикуси. [Уш. у.]
Брехнею світъ перейдешъ, а назадъ не вернесся. [Уш. у.]
Брехню люблять, а брихнівъ ні.
Хто бреше, той ся пробреше. [Уш. у.]
По правді бреши, по правді очі вилізуть. [Кам. у.]
Хто разъ збреше и другий разъ не вірять.
Бреше, ажъ за нимъ куриться.
Бреше, якъ шовкомъ шиє.
Заклявсь, ажъ сорочка полотномъ стала.
Вітеръ віе, собака бреше, а брехунъ говоре — то все ідно. [Рад. у.]
Брехать не ціпомъ махать. [Черк. у.]

Бувалий (*опытный, практичный*).

(См. Зрістя. Розумний. Наука).

Бувъ я на коні и підъ конемъ. [Уш. у.]
Знаю я де козамъ роги втипають.
Чоловікъ хочь не молочений, та по току волочений. [Черк. у.]
Не питай вченого, а питай бувалого. [Черк. у.]
Не питай старого, а бувалого. [Рад. у.]
Колибъ той разумъ на переді, що на заді. [Уш. у.]

В.

Вартість (*стоимость*).

Не йде о каштунокъ, але наідокъ. [Уш. у.]
Худший — то золотий, которий хороший — то сорокъ грошей. [Уш. у.]

Вдова, Вдовецъ.

(См. Рідъ. Семья).

Богъ за жінку, чоловікъ за дівку.
Хто вдову мина, то щастя нема. [Черк. у.]

Вдача (*характеръ, природныя качества*).

(См. Кроса. Бридкій).

Така Парася придалася. [Рад. у.]
Який вродився, такий и згине. [Уш. у.]

Лисий вродився, лисий згине. [Уш. у.]
Ще ся той не вродивъ, щоби всімъ угодивъ. [Уш. у.]
Піймаєшъ—поідешъ, а не піймаєшъ—пішки підемъ. [Уш. у.]

Веселість (*веселый нравъ, веселое состояніе духа*).
(См. Бадёристий).

Хоць біда, та гоцъ. [Уш. у.]
Та нехай люде сміються який я веселий. [Уш. у.]

Весілля (*свадьба*).

Гарне весілля на воротяхъ не висить.
Поки ся весілля скоіть, то и рана загоіть. [Кам. у.]
Якийсь то дідько жениться, та весілля нема. [Кременецк. у.]

Верба (*ива*).

Сукъ не верба.

Вербичъ (*вербная недѣля*).

Вербичъ! а на себе кожухъ тербичъ. [Рад. у.]

Вередливість (*капризъ*).

Хоць гірший, аби инший. [Уш. у.]
Зъ него и чортъ въ ступі не потрафить. [Уш. у.]

Видъ (*лицо*).

На чолі не написано хто який.

Вила.

Вила острі, а іденъ конець мають.

Вина, Пеня, Напасть (*виновность, придирка, несправедливое обвиненіе*).
(См. Кара).

По нитці клубокъ ся знайде. [Уш. у.]
Ударъ стілъ—ножниці обізвається.
Не бісъ батька нісъ—самъ улізъ.
Святий та божий, свічки поівъ, та пьночі сидівъ. [Чер. у.]
Не богатий платить, а виноватий.
Кінь на чотирохъ ногахъ спотикається. [Уш. у.]
Не жаль впасти, та каби зъ добраго коня. [Уш. у.]
Дядько на тітку насівся: тітку, голубко, засмійся. [Черк. у.]
На моій Насті вчипилися напасті. [Уш. у.]

Чиі родини, а наші уходини. [Уш. у.]
Накривъ єго мокримъ рядномъ.
На кімъ скрутиться, а старому змелеться. [Ушицк. у.]
Горобці просо зъіли, а синиця въ клітку впала. [Уш. у.]
Знає кішка чиє сало зъіла. [Уш. у.]

Выродокъ (*отродье*).

(См. Рідъ).

Рідъ не безъ вирода.

Витребеньки (*затьи*).

Спустився на витребеньки. [Уш. у.]

Виховання (*воспитаніе*).

(См. Наука. Пестунъ. Діти).

Гни тоді дерево, якъ воно молоде.
На круте дерево крутого клина треба.
Чимъ горнець накипівъ, тимъ буде смердіти. [Уш. у.]
Де сімъ нянекъ, тамъ дитина безъ очей. [Уш. у.]

Вівця (*овца*).

Вівцю стрежуть, а друга дивиться.
Ідна паршива вівця все стадо заразить.

Въідливість (*надоѣдливость, придирчивость, навязчивость*).

Лізе въ очі, якъ слота.
Причепився, якъ сліпий до затирки. [Уш. у.]
Приліпився, якъ пьявка до тіла.
Вчепився, якъ слиній плота.
Мовъ репяхомъ взявся.
Безъ Гриця и вода не освятиться. [Кам. у.]
Де не посієшъ, то тамъ вродится.

Відплата (*отмщеніе, воздаяніе*).

Якою мірою міряєшъ, такою и тобі отдадуть. [Уш. у.]
Що посіявъ, то ся вродить. [Уш. у.]

Візъ (*возъ*).

Маєшъ візъ и перевізъ.

Вілъ (*волъ*).

Працює, якъ чорний вілъ. [Ум. у.]
Силованимъ воломъ не доробишся.
Безъ вола хата гола. [Ум. у.]
Старий вілъ борони не попсує. [Ум. у.]
Волові дай, положись и жини по волі. [Ум. у.]

Вірність (*вѣрность*).

Разлучить рискань та лопата. [Ум. у.]

Вісті (*вѣсти*).

Ні пісьма, ні посла. [Ум. у.]

Вітеръ (*вѣтеръ*).

Вітеръ дощъ пропудить. [Черк. у.]

Війна (*война*).

До завою, треба строю. [Ум. у.]

Владика (*владыка, архіерей*).

У владикі два язики: однимъ Бога хвалить, другимъ людей дурить.

Власність (*собственность*).

(См. Своє. Користь. Чуже.)

Ліпше своя латана, ніжъ нова хапана. [Ум. у.]
Чужого не бери, а свого не попусти. [Черк. у.]
Ваша хата, ваша й правда. [Ум. у.]

Вовкъ (*волкъ*).

(См. Злість.)

Не затрубить такъ песъ, якъ вовкъ. [Ум. у.]
Вовкъ не такий недобрий, якъ страшний. [Ум. у.]
Вовка ноги годують. [Ум. у.]
Вовча натура тягне до ліса. [Ум. у.]
Вовка бояться, то и въ лісъ не йти. [Ум. у.]
И ліченого вовкъ. бере [Ум. у.]

Не поганий вовкъ, що въ порожню лізе комору. [Черк. у.]
Носивъ вовкъ вівці, понесли и ёго. [Ум. у.]
Одізвуться вовкові коровьячи слёзи.
О вовку помовка, а вовкъ и есть. [Рад. у.]
Кусь мене, вовче, хоць зубівъ не маєшъ.
Зъ вовками по-вовчи вой. [Ум. у.]

Вода.

Скільки води ни пий, а все пьянимъ не будешъ.
Тиха вода береги ломить. [Ум. у.]
Всёго не переймешъ, що водою плине. [Ум. у.]
Вода въ ідного бере, другому дає. [Ум. у.]

Водохрище (*канунъ Богоявленія*).

Чудо не водохрищи: цілий день пости, а въ вечері води напийсь. [Ум. у.]

Волоцюга (*бродяга*).

Хто втікъ, той пропавъ. [Ум. у.]

Воля (*свобода*).

Всякому своя воля. [Ум. у.]
Вольному воля, спасенному рай. [Ум. у.]
Горе тобі, воле, коли тебе корова рогомъ коле.

Ворогъ (*врагъ*).

Доки не нагодуєшь своіимъ хлібомъ, дотн не будешъ ворога мати. [Ум. у.]

Ворога хлібомъ карай. [Ум. у.]

Ворожба.

Баба ворожила: або вмре, або буде жива. [Ум. у.]
Баба ворожила, та й головою наложила.
Ворожила, даки въ пісокъ не вложила.

Вошъ.

Держиться, якъ вошъ кожуха.

Встидъ (*стыдъ*).

(См. Соромъ).

Такий встидъ, якъ тій кобилі, що візъ переверне. [Ум. у.]

Г.

Гадюка (*змѣя*).

Дівчата не бийте гадюки, бо не спичете хліба чорного. [Черк. у.]

Гиря (*шалопай*).

(См. Гульвіса).

Захтіла гиря кісниківъ. [Полт. губ.]

Гладкий (*жирный, толстый*).

(См. Здоровье.)

Треба шестй, щоби звестй.
Поки тлустий схудне, а худий згине. [Ушин. у.]

Глухий (*глухой*).

(См. Ухо.)

Глухий не дочує, то видумає.
Мовчи, глуха, менше гріха. [Ум. у.]

Голінний (*отважный, смѣлый*).

(См. Швидкий).

Або панъ, або пропавъ. [Ум. у.]
Або збуду, або дома не буду.

Голодъ.

(См. Біда. Бідность).

Голодъ не панъ. [Ум. у.]
Голодний кумі хлібъ на умі. [Ум. у.]
Голодний зъість и холодне. [Ум. у.]
Добро собаці й муха. [Ум. у.]
Въ степу и хрущъ мясо. [Ум. у.]
Не голодна корова, якъ въ стрісі солома є. [Черк. у.]
Такъ ість—ажъ за вухами трещить. [Ум. у.]
Зося, Ядоха, колибъ борщу хочь трохи. [Ум. у.]
За круля Собка—не зосталось на хаті снопка. [Ум. у.]

Голова.

(См. Разумъ. Здоровье).

Що голова, то розумъ. [Уш. у.]
Що зъ голови, то и зъ мислі.
Голова велика, а розуму мало.
Голова місця шукає.
Сива голова—а дурна. [Уш. у.]
На те Богъ давъ голову, щобъ посторонокъ не зсунувся.
Твоя голова не до позолоти.
А де-жъ бъєшъ, якъ не въ голову. [Уш. у.]

Голота *(нищета)*.

(См. Бідність. Старець).

Голота вилізла зъ болота.
Голому розбій не страшенъ. [Рад. у.]
Голота не боіться ні грому, ні тучи. [Бѣльск. у.]
Голота не боіться ні дощу, ні болота. [Бѣл. у.]

Горбатий.

(См. Вдача).

Не приліпить горбатого до стіни. [Черк. у.]

Горе.

(См. Лихо. Недоля. Жаль. Біда).

Ні, отъто горе—що важко нести, а жаль покинути. [Черк. у.]
Не въ думці печена редька. [Черк. у.]

Горілка *(водка)*.

(См. Пиття)

Горілка не дівка, здорова злодійка.

Гори *(горы)*.

Шануй гори, мости будуть ціли кості. [Уш. у.]

Городяне *(горожене)*.

Розумнійше міске теля, якъ сільска дитина.

Горобець *(воробей)*.

Горобець малий, та й то моє серце. [Уш. у.]

Господарство и Господаръ (*хозяйство, хозяинъ*).

(См. Хліборобство. Жінка. Чоловікъ).

При готовой колодці добре вогонь класти. [Уш. у.]

Якъ не гарно, то не господарно. [Уш. у.]

Хто купує садъ, то гроші вернутся назадъ, а хто купує млинъ, то й гроші зъ нимъ. [Черк. у.]

До святого Миколи—не сій гречки, не стрижи овечки. [Уш. у.]

На жито ору, а гречки не маю. [Уш. у.]

Меньше на дворі, легше въ голові. [Кам. у.]

И когутъ на своімъ сміті господаръ. [Уш. у.]

Добра господиня, коли повна скриня. [Уш. у.]

Господиня! Сімъ городівъ одна диня. [Уш. у.]

Наварила, Луця-же не буде істи цюця.

За першої небожки, були на маслі пирожки; а за цієї бридохи и но киселя трохи. [Уш. у.]

За сієї Евдохи—колибъ борщу хоць трохи. [Уш. у.]

Де багацько господинь, тамъ хата неметена.

Пішло поле въ лісъ [Уш. у.]

Гостюванне и Гість (*гощеніе и гость*).

(См. Щирий. Рідъ.)

Въ гостяхъ добре, а въ дома ще лучше. [Уш. у.]

Въ гостяхъ добре пити и істи, а въ дома спати.

Де люблять—не вчащай, де не люблять—не бувай. [Уш. у.]

Тутъ мені ради, а тамъ мене ждуть. [Черк. у.]

Першого дня гость—якъ золото, другого—якъ срібло, третёго—якъ мідь: хоть сідай, та до дому ідь.

Гость, якъ невільникъ, де посадять, тамъ и сидить.

Гость увидить чого треба. [Уш. у.]

Дай, Боже, гостя, то й наллюся. [Уш. у.]

Який гість, така єму честь. [Уш. у.]

На прошеного гостя багато треба. [Уш. у.]

Грибъ.

Сиди, грибе, поки тебе хто здибле. [Уш. у.]

Обібрався грибомъ, то лізь въ борщъ. [Уш. у.]

Гріхъ.

(См. Богъ. Чортъ. Рай. Пекло.)

Гріхъ не йде въ губу, але зъ губи. [Уш. у.]
Все минется, а гріхи зостанутся. [Уш. у.]
Гріхъ зъ губи холяву робить. [Черк. у.]
Коли гріхъ, то сховай въ міхъ.
Що гріхъ, то въ міхъ, а що спасибі—то въ торбу. [Черк. у.]
Чоловікъ не святий, щобъ не согрішивъ, а не чортъ—щобъ не покалвся.

Громада (*міръ, общество*).

(См. Гуртъ.)

Громада—великий чоловікъ.
Голосъ громади—голосъ Божий. [Уш. у.]
Міръ—великий чоловікъ, запоможе одного. [Черк. у.]
Що буде бабці, то буде и громадці.

Громниці.

На громниці—напьется півень водиці. [Бѣльск. у.]

Гроші (*деньги*).

(См. Багатство. Бідність).

Въ грошей очей нема. [Черк. у.]
Гроші—не полова. [Уш. у.]
Грошей, якъ въ жида вошей. [Уш. у.]
Грошей багацько, а спастя нема.
На ві-що намъ гроші, коли ми сами хороши.
Хто має гроші—всюди хороший.
За свій грошъ, всюди хорошъ.
Все добре, якъ-би то гроші.
Чого за гроші не можна зробить — и Бога за гроші можна купить. [Черк. у.]
Аби побренькачи, будутъ послухачи.
Якъ підешъ безъ грошей въ городъ, то самъ собі будешъ ворогъ.
Пропали моі гроші, и собаки не брехали. [Черк. у.]
Біда зъ грішми—біда и безъ грошей. [Уш. у.]
Охъ! Боже, Батьку! Дай мені грошей въ припілъ и въ охалку. [Черк. у.]

Гуртъ (*общество, компанія*).

(См. Громада.)

Де густо, тамъ не пусто.
Гуртъ зробить, гуртъ и зъість.
Въ гурті істи, въ гурті робить й треба. [Черк. у.]

Гульвіса (*шалопай*).

(См. Гиря. Ледащо).

Гуляй, гиро,—три дні святъ.
Дзюраваго мішка не насипишъ.
За тобою скрізъ золоті верби ростуть.

Гуска (*гусь*).

Штири гуски—дві подушки.

Д.

Дання (*отрава*).

Се вже такъ—зъ дання причина. [Черк. у.]

Дбалість (*заботливость*).

Зеренце до зеренця, то й буде мірка.
Піду до господи, щобъ не було шкоди. [Черк. у.]

Делікатний (*нѣжный*).

Делікатний, якъ паньський хортъ.

День.

Прибуло дня на курячу пъядь. [Уш. у.]

Дівка.

(См. Жінка. Кохання. Любощи).

Дівка, якъ верба, де сі посадишъ, тамъ вона прийметься. [Уш. у.]
Хочъ кривоносъ, аби Богъ принісъ.
Неси, Боже, патлатого, щобъ було за-віщо скубти [Черк. у.]
На ногахъ не зігнешъ, та й дівкою не вирешъ [Черк. у.]
Соломъяний парубокъ візьме золоту дівку.

Скорійше оженеться соломъяний парубокъ, ніжъ оддасться золота дівка.

Такъ мене, мамко, хлопці дуже любять, що за кулаками світа не бачу. [Каменец. у.]

Тікай до дідька, бо мамка ся дивлять. [Уш. у.]

Тілько зиску, що въ писку. [Уш. у.]

Тоді дівку віддавай за-міжъ, коли ся люде шлють.

Треба чепко ходити, будуть хлопці любити. [Уш. у.]

Хоць ряба и погана, та доля кохана. [Уш. у.]

Якъ прийде перша Причиста—тоді лисиця чиста. [Черк. у.]

Объіхало двіръ білою конякою. [Черк. у.]

До Дмитра дівка хитра, а по Дмітрі лавку витри. [Уш. у.]

Кому калачъ пікся, а кому довівся. [Черк. у.]

Дідъ (*дѣдушка*).

(См. Рідъ. Семья).

Лучше соломъяний дідъ, ніжъ золотий синъ. [Уш. у.]

Наши діди зазнали біди.

Дідько (*чортъ*).

(См. Чортъ).

Дідька зъіжъ не печінку. [Уш. у.]

Дідько ся наплаче, якъ часто мруть. [Уш. у.]

Діло (*дѣло*).

(См. Праца. Работа. Хліборобство).

Пішло діло назадъ, що й дідько не радъ. [Уш. у.]

Не дивись на чоловіка, а на его діло. [Уш. у.]

Не кажи: „гоцъ“, поки не перескочишъ. [Уш. у.]

Діти (*дѣти*).

(См. Батько. Мати. Семья. Дочка. Синъ).

Дасть Богъ діти, дасть Богъ и на діти. [Черк. у.]

Мали діти—малий клопітъ, а підростуть—буде великий. [Уш. у.]

Сёго пальца вріжъ—болить, и того вріжъ—болить.

Пъять пальцівъ на руці, которого не обріжъ, то все болить. [Рад. у.]

Ідної мами діти, та не ідноки. [Уш. у.]

И сова хвалить свої діти.

Якъ би не діти, то булобъ добре въ корчмі сеціти.
Люби дитину якъ душу, а тряси, якъ грушу. [Уш. у.]
Свого розуму пробує.
Дитина каже, що бита, але не каже за-що. [Уш. у.]
Дитина не плаче, мати не догадається. [Уш. у.]
Вмерла мала дитинка—хороша годинка. [Черк. у.]
Така дитина, якъ опецокъ. [Уш. у.]
Гуща дітей не розгонить. [Кіевск. у.]
Натягни, Боже, на кисіль шкурку, поки мати зъ цёркви прийде.

Дніпро (*Днѣпръ*).

Роби, якъ Дніперъ робить. [Черк. у.]

Довгъ (*долгъ денежный*).

Дай руками, а не виходишъ ногами.
Довгъ мутить, а голодъ краде. [Уш. у.]

Добро, Добрий (*добро, благотворительность, доброта*).

Кинь назадъ себе, знайдешъ передъ собою. [Уш. у.]
Ліпше зъ добримъ загубить, якъ зъ дурнимъ найти. [Уш. у.]
Зъ добримъ найдешъ, то й поділишъ.
Доброму скрізь добре. [Рад. у.]
Доброму—добра памъять.
Такій, якъ хлібъ мъякий. [Чер. у.]

Доля (*судьбина, счастье*).

(См. Щастя. Недоля).

На щасливого долю. [Уш. у.]
Лихої долі не вгодаєшъ. [Уш. у.]

Дорідъ (*урожай*).

(См. Хліборобство).

Роди, Боже, на щастливого долю. [Уш. у.]
Роди, Боже, на всякого долю. [Уш. у.]
Такъ багато губъ, що й лісъ захрясне. [Чер. у.]
Якъ мокрий Май, то жито—якъ гай.
Нажато, якъ на довгій ниві. [Уш. у.]

Дорога.

Хто дорогу простує, той дома не ночує. [Бѣльск. у.]
Хто колує, то вдома ночує.
Подъ носомъ вється, та въ руки не дається. [Чер. у.]
Гай, гай, та не дома. [Уш. у.]

Дороге (*дорогое*).

Тяжко брати, а важко кидати. [Уш. у.]
Тяжко нести, а жаль покинуть. [Уш. у.]

Достатокъ и Прибутокъ (*зажиточность, прибыль*).

(См. Багатий).

Отъ прибутку голова не болить. [Чер. у.]
Коли стало на Юшку, стане и на Петрушку. [Уш. у.]
Кашу масломъ не зопсуешъ.

Дочка (*дочь*).

(См. Батько. Семья. Діти. Дівчина).

Годуй дочки, хоць безъ сорочки.

Дощъ (*дождь*).

Дай, Боже, погоду, и зверху воду. [Чер. у.]
Знову дощъ—чи винъ накупився.
За великою хмарою малий дощъ буває.

Дружба.

Для милого друга и воли зъ плуга.

Дуля (*шишъ*).

Невелика штука—загни палець, та й корлюка. [Чер. у.]

Дурень (*дуракъ, глупецъ*).

(См. Недотепний).

Що не скаже, то все півтора людського. [Чер. у.]
Торохъ! діда въ кашу; слава Богу, що въ нашу. [Уш. у.]
Пуць зъ неба! Ось и ми коли вамъ треба. [Чер. у.]
Таке меле, що и купи не держиться. [Чер. у.]
Великий до неба, а дурний якъ треба. [Чер. у.]

Великий, якъ світъ, а дурний, якъ сакъ.
Високий, ажъ до неба, а дурний, якъ не треба. [Рад. у.]
Вирісъ, а розуму не винісъ. [Уш. у.]
Пъяниця проспиться, а дурень ніколи. [Уш. у.]
Не має третёї клепки въ голові. [Уш. у.]
Дурна голова нічого не поможе. [Уш. у.]
За дурною головою, то и ногамъ біда.
И въ ночі и въ день—завше пень.
Не знає нічого, якъ табака въ розі. [Уш. у.]
Учений, та не дрюкований.
Возиться, якъ дерень зъ ступою. [Чер. у.]
Рветься, якъ дурний до образа. [Уш. у.]
Зъ дурнимъ найдешъ, то й не поділисся.
Зъ дурнемъ зайди самъ дурнемъ будешъ.
Зібралося два Юриі, та обидва дурниі. [Уш. у.]
Дурному первазія, а умершому ладанъ—то все ідно.
Дурному вічная памъять.
Дурному огню въ руки не давай. [Уш. у.]
Дурний думкою богатіє.
Дурний не спить, а дурному ся снить. [Уш. у.]
Дурнівъ не сіють, сами ся родять.
На дурні—не орють, не сіють, сами ся родять.
Багатому и дурневі місце дадуть.
На, дурний, печеної редьки—будешъ розумний. [Кам. у.]
Ні въ пъять, ні въ десять. [Уш. у.]
Ти ёму говори лубки, а вінъ каже, що образки.
Ти тільки знаешъ, що зъ миски та въ ротъ. [Уш. у.]
У людей дурні мруть, а у насъ якъ зъ води йдуть. [Кам. у.]
Пішли дурня по раки, а вінъ жабъ наловить. [Уш. у.]
Ворона литає, а дурень голову задирає.
Ані івши, ані пивши,—скачи, дурню, ошалівши. [Уш. у.]
Ані до сака, ані до бовта—вічний дурень. [Уш. у.]
Ані шити, ані пороти. [Уш. у.]
Плаче що мала галузка на шию впала. [Уш. у.]
Поіхавъ вітра въ полі шукати.
„Що дурню робишъ?“ Воду міряю.
Ти ёго въ воду, а вінъ проситься въ болото.
Отакъ наши галки бъють. [Чер. у.]
Я кажу: „образи“, а вінъ мині лубъя провадить. [Чер. у.]

Вискочивъ, якъ козакъ зъ маку.
Напитавъ сорокъ святихъ безъ великого посту.
Першъ розжвякай, а потомъ говори.
Ще тютя зъ поливянимъ носомъ. [Уш. у.]
Неначе й гапка люде! [Чер. у.]
И Богъ за дурнимъ. [Уш. у.]

Дурниця (*пустякъ*).

Не спускайся, Грицю, на дурницю. [Уш. у.]
Не здавайся, Грицю, на дурницю. [Кам. у.]
Вари воду, вода й буде, вкинь храну—юшка буде. [Уш. у.]

Душа.

Гарний на лиці, а поганий на душі. [Уш. у.]
Пішла душа по рукамъ, та й чорту досталась. [Уш. у.]
Радабъ душа до раю, да гріхи не пускають.
Бідний той,—що душі не має. [Уш. у.]

Дяка (*благодарность*).

(См. Бажання).

Задзінкує,—тато мами не цілує. [Уш. у.]
Цілую васъ въ закаблуки. [Уш. у.]
Одна дяка за рибу, ще за рака. [Уш. у.]
Дай вамъ, Боже, здоровья и вікъ. [Чер. у.]

Дятелъ.

Чортъ би дятла знавъ, колибъ на ёго нісъ. [Уш. у.]

Ж.

Жаба (*лягушка*).

Дметься, якъ жаба въ болоті. [Уш. у.]
Пнеться, якъ жаба до гусяти. [Уш. у.]

Жаль (*сожалѣніе*).

(См. Горе. Журба. Плачъ).

Мати моя часто и густо плаче за мною. [Чер. у.]
Жаль, та не дуже; плакалабъ, та не хочеться. [Чер. у.]

Такъ плакали за нимъ батько и мати, що трохи въ голову не позаходили. [Чер. у.]

Жалько пива, жалько й дива [Чер. у.]

Багатому жалько карабля, а вбогому кошеля. [Чер. у.]

Жарти *(шутки, загрыванія)*:

Зъ жартівъ добра нема. [Ум. у.]

Дай, Боже, жартовати, аби не хорувати. [Ум. у.]

Жартъ—жартомъ, а хвістъ на бікъ. [Ум. у.]

Життя *(жизнь)*.

(См. Здоровья).

Живий—жива загадка.

Нехай мруть, та дорогу труть, а ми сухарівъ насушимъ, та за ними рушимъ. [Чер. у.]

Пишно не пишно, лишби затишно. [Кам. у.]

Зъ кимъ жити, того й пізнавати.

Що на світі прожилось, такъ якъ во сні здалось. [Ум. у.]

Чортъ бери все коли життя зле. [Ум. у.]

Іму такъ жити, якъ въ Бога за дерми. [Ум. у.]

Половина світа скаче, половина плаче. [Чер. у.]

Поміжъ гіллямъ влучай. [Чер. у.]

Треба жить, якъ набіжить. [Ум. у.]

Не такъ жий якъ хочеться, а такъ якъ можеться. [Ум. у.]

Жий тихо, тихо, та не рушай лихо. [Ум. у.]

Такъ жить, якъ набіжіть:—не такъ якъ хочеться, а такъ, якъ можеться. [Чер. у.]

Тимъ ся концемъ чисати, которимъ можно достати.

Живітъ *(желудокъ, животъ)*.

(См. Здоровья.)

Лядащому животові и пирогі водять [Ум. у.]

Слабому животові и перігъ зашкодить.

Жидъ *(еврей)*.

Жидъ не сяде обідати, доки кого підмане. [Ум. у.]

Жидівське заразъ, а паньське почекай. [Ум. у.]

Жидъ брехнею живе и все зъ носъ тягне.

Якъ біда, удавайся до жида.

Рабинъ умеръ, а книжка осталась. [Ум. у.]

Де десять жидівъ,—тамъ ярмарокъ. [Ум. у.]
Чваниться, якъ Берко въ колоді. [Ум. у.]
Горе моій аренді зъ паршивимъ жидомъ. [Ум. у.]
Якъ киємъ набито жидівъ въ хаті. [Чер. у.]

Жінка (*жена, женщина*).

(См. Чоловікъ. Одружина. Баба).

Жінка перша—відъ Бога, друга—відъ людей, а третя—відъ чорта. [Ум. у.]
Жінка въ чоловіка вкраде и передъ ёго поставить [Чер. у.]
Воду вари—вода й буде; ідна жінка вмре—друга буде. [Ум. у.]
Розумна жона—якъ два міха пшона. [Ум. у.]
Розумна жона чоловіка зъ біди вирятує, а дурна ще втовкмачить [Ум. у.]
Дівкою—повна улиця, жінкою—повна пічъ. [Ум. у.]
Розумна жона якъ стуга пшона, а якъ пшоно въ узлі, то й розумъ въ г...і. [Чер. у.]
Біда якъ жінка бліда, але жъ лиха година, коли жінка — якъ калина. [Чер. у.]
Не гнівись жона, коли въ каморі міхъ пшона.
У баби волосъ довгий, а розумъ короткий.
Волосся довге, а розумъ короткий. [Ум. у.]
Не віръ жінці дома, кобилі въ дорозі. [Ум. у.]
Нігде жінці правди не кажи. [Ум. у.]
Зъ паномъ не братайсь, жіньці правди не кажи, а чужоі дитини за свою не бери. [Чер. у.]
Хто жінці волю дає, той самъ себе продає. [Ум. у.]
Який дідько Хомка, така й ёго жінка.
Якъ чоловікъ жінки не бъє, то вона якъ колода гниє.
Чоловікъ, якъ ворона, а все жінці оборона. [Ум. у.]
Не кажи бабці, а лишъ всій громадці. [Ум. у.]
Не хвалися зъ семого дня, а зъ семого року. [Чер. у.]
Колібъ було ранше прийшовъ, то бувъ би зъ хвостомъ знайшовъ.

Журба (*кручина*).

(См. Жаль. Горе).

Журба ссе за серце якъ жаба. [Рад. у.]
Журба нічого не дасть. [Рад. у.]

З.

Завада.

Ёму и муха на заваді [Чер. у.]

Заєць.

(См. Хорий. Квороба).

Вінъ такъ боіцця, якъ заєць бубна.
Волочиться, якъ заєць зъ хвостомъ. [Уш. у.]
Куди куцому до зайця.

Заздрість, Зазіханнѧ *(задность и зависть).*

(См. Чуже. Користь).

Очима пиво випъєшъ.
Єсть въ глеку молоко, та голова не влазить. [Уш. у.]
Риба въ воді, та істи ії годі. [Уш. у.]
Зазіхни гіршъ, щобъ було більшъ. [Чер. у.]
Въ чужихъ рукахъ завше більший кавалокъ.

Залежнисть *(зависимость).*

(См. Багатий. Сила. Старший. Наймитъ).

На чиімъ возі ідешъ того и пісню співай. [Уш. у].
Не ходять ясла за волами а воли за яслами. [Уш. у.]
Якъ дудку настроишъ, такъ вона грає. [Уш. у.]

Запасъ.

Запасъ біди не чинить. [Рад. у.]

Запомога *(помощь).*

Протри мині смажні уста, а сахарни и самъ соби протру. [Чер. у.]

Зарикання *(зарокъ).*

Не зарикайся нічого робити, тілько ухо укусити. [Кам. у.]
Не зарикайся бути въ старцяхъ. [Уш. у.]

Зайвий *(лишній).*

Приший кобилі хвістъ.

Збіжжя *(хлѣбъ).*

Хлібъ мое ноги й руки.

Звіръ (*звѣрь*).

Не виръ, бо звіръ,—хоть не вкусить, то злякас. [Уш. у.]

Звичай (*приличія и обыкновенія*).

Я знаю кому день добрий, а кому добридень. [Уш. у.]
Яке добридень, таке й помагай Боже. [Уш. у.]
Въ гостяхъ всёго було, а припрохи ні трохи. [Чер. у.]

Здоровъя (*здоровье*).

(См. Живітъ. Зубъ. Ліки.)

Глянь на лице, та не питай о здоровья. [Уш. у.]
Здорова, якъ вода. [Уш. у.]
На добрий камень що насипъ, то змеле. [Уш. у.]
Здоровий, якъ полісьскій злодій. [Чер. у.]
Такий слабий, якъ вчетверо мотузъ. [Уш. у.]

Земля.

Багатий, якъ земля свята. [Уш. у.]
На чорний землі хліба сіють. [Уш. у.]

Зіма.

Зіма на дитячий розумъ переведе. [Уш. у.]

Злість (*злость и злостливость*).

(См. Вдача. Люде. Песъ. Чортъ.)

Якъ нема риби безъ кості, такъ чоловіка безъ злості. [Уш. у.]
Тілько кости, а повно злости. [Уш. у.]
Гризешъ мене, яка ржа залізо. [Уш. у.]
Бігае зъ язикомъ, якъ зъ мечемъ. [Уш. у.]
И межъ капустою есть болото гнилыхъ качанівъ.
Сотворивъ Богъ три зла: чорта, бабу и козла.
Добро довго памятается, а зло ще довше.
Не будуть ся за ними звони звонити.

Злидні (*злосчастіе*).

(См. Бідний.)

Просилися злидні на три дні, та й вигнать не можна. [Чер. у.]
Черезъ злидні світа не бачу.
Чисті злидні, ажъ на три дні. [Кам. у.]

Злодій (*воръ*).

(См. Вина. Крадіжъ. Кара. Чуже.)

Злодія на шибеницю ведуть а вінъ ще каже, що не правда.
Злодіёві—одна дорога.
Зли замки и доброго злодія зроблять. [Уш. у.]
Хто порося вкравъ тому въ ушахъ пищить.
На злодію шапка горить. [Бѣльск. у.]
Доти, доки своєю головою не наложивъ.
Не винуватъ Гнатъ, а винувата хата, шо въ хату. [Чер. у.]
Кортить, якъ того злодія красти. [Чер. у.]
Обдирай церкву, а дзвоницю латай.

Знаёмість (*знакомство*).

Знаються, якъ лисі коні.

Зневага (*неуваженіе*).

Теперъ яйці стали розумніші, якъ курі.

Золото.

Дорогій товаръ зъ земли лізе. [Чер. у.]
Золото и въ болоти світиться.

Золотоноша.

Золотоноша! якажъ ти хороша. [Чер. у.]

Зрістъ (*возрастъ, лѣта*).

(См. Молоде. Старість).

Якій зрістъ—така й сила, які літа—такій розумъ. [Чер. у.]
Які літа—такій розумъ. [Уш. у.]
Рісъ—якъ мокрого літа.
Бувъ кінь добрий, та зъіздився. [Уш. у.]
Пройшли моі літа, якъ вітри округъ світа. [Уш. у.]
Минулося мое время, не рветься, не плаче. [Чер. у.]
Більшъ я забувъ, якъ ти знаєшъ.

Зуби.

Аби зуби, то хлібъ буде. [Рад. у.]
Каби зуби, а хлібъ буде. [Кам. у.]
Добрі зуби, що й кисіль ідять. [Чер. у.]
Щука вмре, та зуби ii будуть.

И

Искра.

(См. Пожежа).

Зла искра все спалить и сама згине. [Ум. у.]
Зъ малої искри великій вогонь буває.

І.

Іжа (*пища, кушанье*).

Колибъ не губка, то булабъ и шубка. [Ум. у.]
Щоби не губка то була би шубка.
Якъ єсть що їсти, добре на печи сісти. [Ум. у.]
Стільки смаку, скильки гріху. [Чер. у.]
Хоць ненасипчасто, аби накипчасто. [Ум. у.]
Хлібъ та каша, то іда наша. [Чер. у.]
Хлібъ та вода, то козача іда. [Чер. у.]
Тоди іжъ, якъ їсться; тоді пий, якъ пъється.
Густа каша дитей не розгонить. [Ум. у.]
Не стане кишка за начинку. [Ум. у.]

Казнащо (*дрянь*).

Не буде зъ неї муки хліба. [Ум. у.]

Камінь (*камень*).

На однімъ місті й камень оброста. [Полт. губ.]
Підъ лежачій камінь и вода не потіче. [Рад. у.]
Пропавъ, якъ камінь въ воду. [Ум. у.]
Що може зродить камінна гора, коли въ ій води нема. [Чер. у.]

Каня (*коршунъ*).

Виглядає, якъ каня дощу. [Ум. у.]
Нехай коршакъ на ваші півні насядеться. [Рад. у.]

Кара (*наказаніе*).

(См. Вина. Злодій).

Чия кривда, най того Богъ скарає.
Зъ єдного вола двохъ шкуръ не деруть. [Рад. у.]
Хто підъ кимъ яму копає, той въ неї самъ упадає.
Гриць наваривъ, Гриць и поівъ.

Прийдеться ёгò, до ёгò. [Чер. у.]
Прийдеться ниточка до клубочка. [Чер. у.]
Звідки пришло, туди й пішло. [Уш. у.]
Нехай знає два кроки назадъ. [Уш. у.]
Нехай разбирає по суботахъ. [Уш. у.]
Якесь наварившъ пива, такъ и випий ёго.
Катюзі по заслузі.

Кацапъ (*великоруссъ*).

Богъ сотворившъ цапа, а чортъ кацапа. [Чер. у.]

Кашель.
(См. Здоровья.)

Кашель безъ кольки—нічого невартъ. [Чер. у.]

Квасъ.

Такій квасъ, якій въ насъ. [Уш. у.]

Кій (*палка*).

Хто хоче собаку вдарити, той кій знайде. [Бѣльск. у.]
Хто хоче пса вдарити, той знайде чимъ. [Уш. у.]

Кінь и Кобила.

Коня купить—не бублики купить. [Чер. у.]
Дай коневі вівса та гони якъ пса. [Уш. у.]
Киньську головку де здибаешъ, загнуздай.
Силуванимъ кóнемъ не наіздисся. [Чер. у.]

Кітъ.

Перший кітъ за плітъ. [Уш. у.]

Кліщи (*клещи*).

На те циганъ кліщи держить, щобъ ёго въ руки не пекло.

Клопитъ (*хлопоты*).

Не мала баба клопоту, та купила порося.

Клятьба (*божба*).

Хрестъ мене—хрестикомъ далебі зашморгомъ, коли неправда. [Чер. у.]

Ковбаса.

Не для пса ковбаса.

Коза и Козелъ.

Не борони козі ліса—най гложе. [Уш. у.]
Зъ козла ні шерсти, ні молока.
Бовть, якъ козелъ у воду.

Козакъ.

Козакъ, якъ голубъ, куди не полетить, то наіється. [Чер. у.]
Не пивъ води Дунайськоі, не івъ солі козацькоі.
Коли козакъ въ полі, тогди вінъ на волі. [Уш. у.]

Колісникъ *(колесникъ)*.

Колісникъ по шиі въ тріскахъ, по коліно въ довгахъ. [Уш. у.]

Комаръ.

Кусає комаръ до пори.

Компанія.

Зли компаніи и доброго чоловіка запутають.
При компаніи и смерть добра.

Користь, Користливість (*корыстолюбіе, личная польза*).

(См. Заздрість. Чуже).

Кождий за себе дбас.
Рука хоць крива, та собі горнить.
Своя губа близче.
Своя рука владика.
Близча сорочка тіла, якъ сукмана, або кожухъ. [Уш. у.]
Самъ собі чоловікъ не ворогъ. [Рад. у.]
Іжъ рибу, та рибалки не зъіжъ. [Чер. у.]
Куй залізо, якъ гаряче, а якъ захолоне—тоді не вколупнешъ. [Чер. у.]
И твоє моє и моє твоє, тільки моє не твоє. [Чер. у.]
То тимъ, то сімъ, аби за моє стало. [Уш. у.]
Риба пливе де глибче, а чоловікъ де лучче.

Корова.

Корова, що дуже реве, мало молока дає.

Ходивъ до коровъ и кожухъ роспоровъ. [Уш. у.]
Ходить якъ корова за телямъ.

Корчма (*кабакъ*).

(См. Горілка. Пиття).

Хто корчму минає, той щастя не має.

Кохання (*любовь*).

(См. Любощи. Миле. Краса).

Хоць на два дні, аби ладний. [Кам. у.]
Любишь мене убрану, люби и неубрану. [Кан. у.]
Хоць въ одній лёли, аби до любові. [Чер. у.]
Нехъ не буде чого істи, аби було зъ кімъ сісти. [Кам. у.]
Що будемо робити, коли погана не хоче любити,—то ли будемо бити. [Чер. у.]

Краса, Врода (*красота*).

Що грубе, то й люба. [Уш. у.]
Хорошій—чорту на гроші, поганий—Богу коханий. [Уш. у.]
Пребери пень—то буде подобень. [Уш. у.]
Одъ поганихъ не втікла, гарнихъ не догнала. [Черк. у.]
Не впувала на худобу, а впувала на уроду. [Черк. у.]
Красоту на тарильці не крають. [Уш. у.]
Чичко товаръ продає. [Уш. у.]
На чорному й хлібъ родить, а на білому—ср..ь ходять. [Чер. у.]
Дала красу, та не дала долі. [Уш. у.]

Кравець (*портной*).

Такъ кравець крає, якъ матеріи стає. [Кам. у.]

Крадіжъ (*воровство*).

(См. Вина. Злодій).

Взявъ чуже личко, віддай ременець.
Хто вміє вкрасти, той уміє и сховати.
Не за те, що зле сховає. [Уш. у.]
Сира красти не можно, буде за зубами знати.
Не стілько іди, скілько біди. [Уш. у.]
Не піймавъ—не скуби. [Уш. у.]
Прощай, ряба кобило, черезъ тебе зъ світа іду.

Нема лучче, якъ старому брехати, а богатому красти. [Уш. у.]
Хто кравъ, той тішився; а кто видивъ, той висівъ. [Уш. у.]

Кривда (*кривосудъ, неправда, несправедливость*).

(См. Правда. Брехня. Лукавство).

До неба високо, до Цара далеко.
Неправда на столі, а правда на дворі. [Уш. у.]
Чужа біда—за цукоръ.
Була колись правда, та заржавіла. [Чер. у.]
Хто тягне, того ще й підтинають.
Чия згуба, того гріха повна губа. [Кам. у.]

Кровъ (*кровь*).

Кровъ не вода—розливати шкода. [Уш. у.]

Кузка (*насѣкомое*).

Жеби кузка не скакала, то би й ноги не зломала. [Уш. у.]

Куликъ.

Сидить куликъ на болоті.

Кума.

Такъ ходить, якъ нова кума. [Уш. у.]

Купецъ.

(См. Торгъ).

Купець! щобъ тобі усохъ пупець. [Уш. у.]

Курка (*курица*).

Сліпий курці просъ сниться.
Трапилось разъ на віку сліпий курці пшоно.

Кухаръ (*поваръ*).

Жаба до покою, а кухаръ зъ рожномъ и зъ мукою.

Куций (*безхвостый*).

Такий я добрий куций, якъ ти зъ хвостомъ.

Л.

Ладъ (*согласіе*).

Най буде бабці пихано, а дідові мелено. [Кам. у.]
Мова мовиться, а хлібъ ісьться. [Уш. у.]

Ласощі (*лакомство*).

(См. Роскішь).

На ласий шматочокъ найдеться куточокъ. [Черк. у.]
Ласий, якъ кітъ на ковбасу. [Уш. у.]
Якъ медъ, то й ложкою.
Не будь-но ласий, якъ попівна заміжъ.
Козакові Омелькові картопельки тепленькоі. [Черк. у.]
За кавалокъ кишки бігъ штири милі пішки. [Уш. у.]
Залізъ, якъ муха въ патоку.

Ласкавий (*ласковый*).

Ласкаве телятко дві матки ссе.

Лайка (*ругань, ссора*).

(См. Сварка. Бійка).

Лайка—байка, а битва—молитва. [Уш. у.]
Лайка—байка, а бить—купить. [Рад. у.]
Нехай бісова віра лає, не пристає, якъ горохъ до стіни. [Черк. у.]

Легка нажива (*легкое пріобрѣтеніе*).

Легко прийде, легко пійде. [Уш. у.]

Легке (*лёгкое*).

Дується, якъ легке въ горшку. [Уш. у.]

Ледащо (*лѣнтяй, никуда негодный*).

(См. Лінощи. Неоглядність. Недотепність. Лежунъ).

На ледачого и кий положи, то все едно.
На лядякого—вибий весь лісъ, то все іденъ бісъ. [Уш. у.]
Рання пташка носокъ чистить, а пізна очі протирає.

Ледащому всюди зле.
Ледащо ледащимъ и згине.
Сюдю, якъ та святóха. [Черк. у.]
У слідъ—хочъ тупицею.
На, головка, щобъ не спадала вірёвка. [Зол. у.]
Ледачаго можна дослáться, а сонливого можна добúться. [Черк. у.]
Вінъ хоче лѐжаного хлíба! [Черк. у.]
Такъ пристає, якъ горохъ до стíни. [Уш. у.]
Доброго далѐко чути, а ледачого ще дàлі. [Рад. у.]
Шити,—білити,—взавтра Великдень. [Уш. у.]
Якъ-би хотівъ робити, то-бъ робивъ и дома.
Якъ пішовъ по масло, то и въ печі погасло. [Уш. у.]

Лежу́нъ (*лежебока*).

Лежунòві Богъ щастя дає.
Лежить, лежить, а Богъ ему дóмо держúть. [Уш. у.]
Лежить, якъ песъ на стерві.

Лемекуватий (*неповоротливый*).

Повóли, Грицю, бо на корито впадешъ. [Уш. у.]
Мне, якъ вовну. [Черк. у.]
Поки зберéсся, то боляре и медъ попъють. [Черк. у.]
Козакъ охота не вилізъ на коня безъ плота. [Уш. у.]
Ото, ще говòрить!—рябоі кобили сонъ росказує. [Черк. у.]

Лéпетень (*болтунъ, пустомеля*).

(См. Брехня. Балакливість. Язикъ).

Лéпетень лепéче, а дурень слухає.
Литовский цíпъ—на обúдва бóки молóтить. [Черк. у.]
Говори, говори, а колись-ты договòрився.
Писокъ роспустивъ, якъ циганъ фáйду.
Чувесь де дзвóнять, а не знаєшъ въ котрі церкві.
Лепѐче, якъ той пустий млинъ.
Сюди тордхъ, туди тордхъ, та й вродиться горохъ. [Черк. у.]
Меле язычкомъ, якъ песъ хвостомъ. [Уш. у.]
Те-жъ, та дрýгимъ бокомъ. [Черк. у.]

Лихо (*бѣдствіе*).

(См. Біда. Недоля).

Не шукай лиха—само тебе знайде. [Рад. у.]
Лихо нікого не красить. [Черк. у.]
Лихо въ горло влізло.
Мовчи, та макъ товчи; а сиди, грибе, поки тебе лихо здибле. [Чигир. у.]
Біда лихомъ свище. [Уш. у.]
Безъ лиха не бува добра. [Рад. у.]
Лихо не згине, ані пропаде.
Лихе не згубиться.
Однако вісіти, якъ за обі ноги, такъ и за ідну. [Уш. у.]
Рости псу трава, коли мого коня нема. [Уш. у.]
Рости псу трава, коли кобила здохла.
Разъ мати родила, разъ гинути. [Уш. у.]
Хто потопає, той ся бритви хапає. [Уш. у.]
Взявъ чортъ корову, нехай бере и теля. [Уш. у.]

Липа.

Обдеръ, якъ липку. [Уш. у.]

Лико.

Тоді лико дери, коли деретьсл. [Уш. у.]
Немає чимъ смердіти, то ликами.

Линъ.

Ходе по світі, якъ той линъ по воді, до жадної риби не доторкається. [Уш. у.]

Литвинъ.

Богъ не дитина—слухати дурного Литвина.

Лики (*мѣченіе*).

Десять бабъ—десять родъ, сто бабъ—сто родъ. [Уш. у.]
Прикличъ сто бабъ, то скажуть сто лікъ. [Зол. у.]

Лінощи (*лѣность*).

(Лєдащо. Неоглядність. Бридкій).

За спання нема коня, а зъ лежи нема одежи. [Уш. у.]
Каби грушка въ писокъ впала. [Уш. у.]

Колибъ хлібъ та одежа, івъ би чоловикъ лежа. [Ум. у.]
Облупи яєчко, та дай. [Ум. у.]
Дай ёму яєчко, та ще й облупи.
Рано встала, а мало напряла. [Чер. у.]
Якъ не стане—то батько достане, якъ не буде—то мати добуде. [Чер. у.]
Робить, якъ мокре горить. [Чер. у.]
Тень, тень, отъ прийшовъ день. [Чер. у.]
Такъ ставъ лінуватись, що не робить, та й въ рукахъ захолоне. [Кан. у.]
Посидь, сусідко, поки видко. [Чер. у].
Трошки гречки, трошки проса, трошки взута, трошки боса. [Чер. у.]
Радуйся, Касъяне, Савка цеберъ несе. [Чер. у.]
Тпру! бо вже дома. [Чер. у].
Хто пізно встає, у того хліба не має.
Ёго тілько по смерть посилати. [Ум. у.]
Ідьмо, поки пішки трапиться. [Кам. у.]
И близько видать, та далеко дибать. [Кам. у.]
Що хвилька-томилька, а спіткнеться—то й дві. [Чер. у.]
Въ поле мене не бери и дома не лиши. [Ум. у.]
Вчи лінивого не молотомъ, а голодомъ. [Ум. у.]

Літо.

Літомъ качка прачка. [Рад. у.]
Разъ літо родить.
До св. Духа не скидай кожуха, а по святимъ Дусі ужежъ у кожусі. [Ум. у.]
Сверху святий та божій, а въ середині на чорта похожій. [Полт. губ.]

Лукавство (*хитрость, коварство*).

(См. Вдача. Песъ. Кривда).

Нате и мою мазничку на деготь, бо и моя голова паршива. [Ум. у.]
Въ вічі правда, а за очи брехня. [Черк. у.]
Дурний говорить, якъ ворона, а хитріщий за чорта. [Черк. у.]
Говорімо гоже, та Боже. [Черк. у.]
Сімъ зъ окомъ и бісъ зъ бокомъ. [Черк. у.]
Ангельский голосокъ, чортова думка. [Род. у.]
Хитро, мудро, не великимъ коштомъ.
Кума не безъ ума. [Ум. у.]

Любощи (*любовь*).

(См. Кохання. Миле).

Кусокъ хліба зъ водою аби серце зъ тобою. [Кам. у.]

Близько да слизько, далеко да легко. [Уш. у.]
Якъ дасть обняться, то дасть и поцілуваться. [Уш. у.]
А не любишъ, не цілуй. [Уш. у.]

Люде (*люди*).

(См. Чоловікъ. Людьска натура. Вдача).

Що Богъ—то Богъ, а що люде—то люде. [Черк. у.]
Світъ, якъ світъ, а люде, якъ баньки. [Уш. у.]
Люди не татари—дадуть хліба и сметани. [Уш. у.]
Є люде й людища. [Рад. у.]
Не святий, щобъ не согрішивъ. [Уш. у.]
Кому біда, а людямъ сміхъ. [Уш. у.]
Кому весілля, а курці смерть. [Уш. у.]

Ляхъ (*полякъ*).

(См. Шляхта. Панъ).

Буде зъ Ляха й курки. [Черк. у.]
Доти Ляхъ мутивъ, доки не наівся. [Уш. у.]
Розумний Ляхъ по шкоді.
Ляхъ якъ істи хоче, то свище.
Страхи на Ляхи.
Сімъ тимъ да Ляха одурила.

М.

Макъ.

Не родивъ макъ сімъ літъ, та голоду не було. [Уш. у.]

Мана (*обманчивый видъ*).

Не въ тімъ сила що кобила сива, а въ тімъ що не везе. [Рад. у.]
Не въ тімъ річь, що въ хаті пічь. [Уш. у.]
Не все золото, що світить.

Масниця (*сырная недѣля*).

Почекайте, вареники, прийде на васъ масниця. [Уш. у.]

Мати (*мать*).

(См. Батько).

У кого мати рідненька, у того сорочка біленька. [Уш. у.]
Все єсть купити, тілько мами нема. [Уш. у.]

Мами ні купишъ, ні заслужишъ. [Ум. у.]
Нема того краму, щобъ купити маму. [Черк. у.]
Цить, не плачь! мати принесе калачъ, медомъ помаже, тобі покаже, а сама зъість. [Черк. у.]

Майстеръ (*мастеръ*).

Що майстеръ—то и ні якъ. [Ум. у.]

Медвідь.

Реве медвідь, а не знае чого.
Медвідь реве, бо мала гільяка на нёго впала. [Ум. у.]

Медъ.

Та то не медъ, щобъ істи ложкою. [Ум. у.]

Мрець (*мертвецъ*).

(См. Хвороба. Смерть).

Умеръ! та й всего ся збувъ.
Мертві зъ гробу не встають. [Рад. у.]
Мертвого зъ гробу не вертають.
Такъ помагае, якъ умерлому кадило. [Ум. у.]
Що ся відволоче, то не втіче. [Ум. у.]
Вони на правді, а ми на кривді. [Черк. у.]

Микола святий.

Миколаю, я тебе не маю.
Св. Миколо, гораздъ зъ тобою.

Миле (*дорогое*).

Хоць гнило—та мило. [Ум. у.]
Най буде кому якъ постілъ, а мені якъ сокілъ. [Ум. у.]

Милостиня.

Ялмужна нікого не зубожить. [Ум. у.]
Мала милостинка, та вартъ за велику. [Черк. у.]

Миръ.

(См. Громада. Гуртъ).
Зъ миру по нитці, то голому сорочка. [Рад. у.]

Мишъ.

Мишъ за два чоловіка важить на возі. [Уш. у.]
Мишко, Мишко! нейди въ поле, бо тамъ тебе коза сколе. [Черк. у.]

Міра (*мѣра*).

Все любить міру. [Рад. у.]

Місяць.

Аби мені місяць світивъ, а зори якъ схотять. [Уш. у.]
Аби мені місяцъ світивъ, а звізди и коломъ побъю.
Місяць чернець—світові конець. [Уш. у.]

Мішканне (*жилище*).

Сяке таке плесканне, аби добре мішканне. [Уш. у.]
Димъ не коробка—не розсиплеться. [Уш. у.]

Мова (*рѣчь*).

(См. Лепетень. Балакливість.)
Въ вола язикъ довгій, та говорить не вміє. [Уш. у.]
Що зъ мови, то зъ мисли.

Мовчаливість (*молчаніе, неразговорчивость*).

(См. Мова).

Хто мовчить, то двохъ навчить. [Уш. у.]
Менше говори—більше вчуєшъ. [Уш. у.]
Отакъ собі седимо, хоть макъ сій. [Черк. у.]

Мода (*мода*).

Чортъ плаче, що моди не настаче. [Черк. у.]

Молоде (*молодость*).

(См. Зрість).

Молоде—золоте.

Москаль (*солдатъ*).

(См. Кацапъ).

Москаль добрий чоловікъ, але шенеля ёго злодій.
Причепився, якъ Московска пеня.

Отъ-то Московска пеня.

Одъ чорта одхристисся, а одъ Москаля ні. [Канев. у.]

Де ви були, Москалі, що васъ куля не минула, що васъ лизень не лизнувъ. [Черк. у.]

Крупа крупу гонить, а крупу и чортъ не догонить. [Ум. у.]

Мудрація (*мудренность*).

Не велика штучка—та мудра. [Ум. у.]

Мужикъ (*простолюдинъ*).

Мужикъ хитрійшій відъ чорта.

Мужикъ жінку бъє, коли хоче їсти, а панъ свище.

Мужикъ дурний, якъ ворона, а хитрий якъ чортъ.

Не буде зъ Ивана пана.

Не дай Боже зъ Ивана пана, а зъ Марійки господині. [Ум. у.]

Музика.

Музика що витерликавъ, то и проликавъ. [Ум. у.]

Або грай, або гроши віддай.

Муха.

Чує муха де струпъ.

Чує муха де струпъ,—туди й летить. [Черк. у.]

Мъясо.

Тане мъясо пси ідять. [Ум. у.]

„Ти дурний!“—„Дурний хлібъ безъ мъяса“. [Черк. у.]

Н.

Набожний (*набожный*).

(См. Богъ. Бажання.)

Набожний, якъ св. Юръя кінь. [Ум. у.]

Такий набожний, якъ жидъ подорожній. [Ум. у.]

„Климе, а чому въ церкві не буваєшъ?“—„Якъ то! А мене разъ пси загнали.“ [Ум. у.]

Наговіръ (*клевета*).

Баба винована, що дівка черевата.

Надія (*надежда, ожиданіе*).

(См. Богъ. Набожний.)

Не журись, да Богу молись. [Радом. у.]
Колись и въ мое вікно сонце загляне. [Уш. у.]
Колись и на мому підвірі буде болото. [Уш. у.]
Гора съ горою не зійдется, а чоловікъ съ чоловікомъ зійдется.
Стало на юшку—стане и на петрушку. [Уш. у.]
Не що дня й бредня. [Черк. у.]
Зійде колись сонце и передъ нашими ворітьми.
Не вважай на урожай, сій жито—хлібъ буде. [Уш. у.]
Хто сіє, той ся надіє.
Не уважай на урожай—гречку сій.
Де сподіється нічъ ночувати, то тамъ дві будешъ.

Насмішкуватий (*насмѣшливый*).

Хто сміється, тому не минеться. [Черк. у.]

Натяканнѣ (*намёкъ*).

Навдогадъ буряківъ,—а капусти дайте. [Уш. у.]
Навтяки буряки, щобъ капусти дали. [Черк. у.]
Барана стрижуть, а козлові на вишки дають. [Черк. у.]

Наука (*наука, знаніе*).

(См. Бувалий. Розумний. Дотепний.)

За ідного вченого дають десять невченихъ.
Добре все знати, а не все робити. [Уш. у.]
Не святі горшки ліплять.
Запознайте світа, поки служать літа. [Уш. у.]
Вікъ живи, вікъ учись.
Чоловікъ до віку вчиться, а дурнемъ вмре. [Черк. у.]
Чоловікъ цілий вікъ розуму вчиться, а дурнемъ вмірає. [Уш. у.]
Цілий рікъ, або вікъ вчись, а дурнемъ умрешъ. [Уш. у.]
Девять убий, а десятого навчи. [Рад. у.]

Наймитъ (*батракъ*).

(См. Залежність).

Якъ нанявсь, якъ продавсь. [Черк. у.]
Не вжалуешъ тата въ наймахъ. [Уш. у.]

И гроші дає, и шкуру дере. [Уш. у.]
Яка служба, така и плата.
Не той добрий, що въ доброго вибуде, а той що въ злого. [Уш. у.]
Дослужився—хоць въ одежу вбився. [Кам. у.]
Біда и пішому безъ наймита. [Уш. у.]
Хто служить, той не тужить.

Нѐбій (*безстрашный*).

(См. Страхъ).

И нѐбоя вовки ідять. [Уш.у.]
Я тебе такъ боюсь, якъ торішнёго снігу.

Небувалий (*неопытный, малосвѣдущій*).

Ти ще не бачивъ смаляного вовка.

Невартість Негідність (*неумѣнье*).

Не вартъ и печеної цибулі.
Такъ потрібенъ, якъ дзюра въ мості. [Уш. у.]
Шкода псові білого хліба.

Невмілость (*неумѣнье*).

Втікайте зъ хати, бо буду веретеномъ микати.
Въ невмілого руки не болять. [Черк. у.]

Невчений (*неучь*).

Якъ не коваль, то й губи не погань.
Мовчи! коли пісьма не знаешъ. [Уш. у.]
Що ти знаешъ, въ ночи вродившись? [Уш. у.]
Говорити було не мало, та розуму не стало.

Негодиться (*указываются поступки, которыхъ слѣдуетъ избѣгать*).

Не плюй въ воду, бо самому доведеться напиться. [Рад. у.]
Не плюй въ криницю, бо може коли прийдеться води напиться.
Не копай по-підъ кимъ ями, бо самъ въ неі впадешъ.
Зъ кимъ жити—того не гнівити. [Уш. у.]

Недбалість (*незаботливость, безпечность.*)

(См. Лінощи. Недотепність. Неоглядність.)

Недбалиця гірше пъяниці.
На чужі галиці—викидає палиці. [Черк. у.]

Дбаєшъ за мене, якъ песъ за пяту ногу. [Уш. у.]
Стоіть—хоць дійницею підставь. [Уш. у.]
По моій голові—хоць вовкъ траву іжъ.

Недо́глядъ (*недостатокъ вниманія или присмотра*).

Охъ! шкоди багато; того й конемъ не нагнать, що пропало безъ до̀гляду. [Черк. у.]

Недоладу, Недостаті (*некстати, неподстать*).

(См. Дурний. Неоглядність).

Найшовъ монастиръ Богу молиться! [Уш. у.]
Коня кують, а жаба ногу підставля.
Не до тебе пьють, не кажи: дай Боже здоровья. [Уш. у.]
Коли не пінъ, не суйся въ ризи. [Уш. у.]
Коли не Кирило, то не пхай тамъ рило. [Уш. у.]
Коли не перігъ—то не пирожися. [Уш. у.]
Не твоє діло, Самійло! [Черк. у.]
Вінъ грає, якъ знає; а той танцює, якъ уміє. [Уш. у.]
Пристало,—якъ свині на ритники. [Черк. у.]

Недоля, Несчастя (*злая доля, несчастіе*).

(См. Доля. Щастя).

Не було добра зъ-ранку не буде до останку.
До нашого берега ні що добре не припливає: коли не гній, то тріска.
Якъ лихо—той болячка зверху. [Черк. у.]
Пливъ, пливъ, та при березі и втопився. [Уш. у.]
Штурхъ! Панька въ око! Бо Панько и такъ сліпий. [Уш. у.]
Заживай Ѳедьку—то хрінъ, то редьку. [Уш. у.]
Бувесь лісничимъ, а теперь нічимъ.
Було—той позбуло. [Уш. у.]
У сусіда повна пічь дровъ—та гарять; а у мене єдно—та не хоче.
Пропавъ сватъ за три гроші.
Коли не викинувъ, то випхавъ. [Уш. у.]
Колись була сімъ пілъ по переду, а теперъ и трижъ таки, тудижъ таки. [Черк. у.]

Покіль сонце зійде, то роса очи виість. Рад. у.]

Недорідъ (*неурожай*).

Такій баштанъ—що, прикупивши, и продать можно. [Черк. у.]

Недотепність (*неспособность*).

Куди тобі зъ паршивою головою, та въ духъ лізти. [Черк. у.]
Нема зъ нёго нічого,—якъ зъ снісу марцёвого. [Уш. у.]
Скорий—та босий.

Нездолність (*не по силамъ*).

Не втне Абрагамъ Исаака.
Не втне, Панько, тіста бо ячміннє.

Неладъ (*несогласіе*).

Іденъ дивиться до ліса, а другий до біса.
Ідно до ліса—друге до біса.

Нелюбъ (*нелюбимый*).

Любить якъ сіль очи. [Уш. у.]

Ненадія (*безнадежность*).

Тогді доробишься, якъ на моєй долоні волосся виросте. [Уш. у.]
Якъ би на васъ чекавъ, то досі вмеръ-би. [Черк. у.]

Неситий (*ненасытный, жадный*).

(См. Заздрість).

Радъ, якъ би его хто на сто коней посадивъ.
Пігнався за зайцемъ,—та коневі голову зломавъ. [Уш. у.]
Івъ би очима, та душа не приймає.

Необачність, Неоглядність (*непредусмотрительность, неосторожность*).

(См. Недотепність. Недбалість).

Не тогді, мати, лежи губи, якъ солодкі, а тогді—якъ горкі.
Прійде коза до воза, та сіна не буде. [Черк. у.]
Не тоді давати конёві вівса, якъ вінъ дивиться на пса.
Не тоді коня сідлати, якъ треба ждати.
Не тоді хорти годувати, коли на влови йти. [Уш. у.]
Іхати на полевання, тоді пси кормити.
Не продерешъ очі, продерешъ калитку. [Уш. у.]
Де окомъ не доглядишъ, тамъ калиткою доплатишъ.
Вершіть у стозі, бо нема на возі. [Черк. у.]
Міняй бики на волы, аби дома не були. [Уш. у.]

Суботнімъ штрихомъ на недільный торгъ. [Ум. у.]
Шкуру пропивъ,—а вовкъ у лісі. [Ум. у.]

Неповинний.

Не іла душа часнику, не буде смердіти. [Ум. у.]

Неправдивість (*несправедливость*).

(См. Кривда. Лукавство).

За моє жито—ще мене и набито. [Ум. у.]
Людямъ калачъ купи, якъ не вгоденъ,—то самъ зъіси. [Черк. у.]
Чуже видитъ підъ лісомъ, а свого підъ носомъ не видитъ.
У людей бачишъ запороху въ оці, а въ себе и бервена не бачишъ. [Черк. у.]

Мацько зробивъ, Мацько зъівъ. [Ум. у.]

Нерівня (*неравенство*).

Ти мені не Татьяна, а я тобі не Савка. [Ум. у.]
Прийшла свиня до коня, та шерсть не така. [Ум. у.]
Рівнялась свиня до коня, тількі шерсть не така. [Ум. у.]
Рівняйся кінь съ конемъ, а вілъ зъ воломъ.
Кінь конёві нерівни.

Несвідомість (*невѣдѣніе*).

Ні хто не відає, якъ хто обідає. [Ум. у.]
Не знати, чи є въ Кузьми гроші. [Ум. у.]

Несправний (*неисправный*).

Справний,—якъ вілъ до корита. [Ум. у.]

Несподіване (*неожиданное*).

И въ голову не клавъ собі.

Нетерплячка (*нетерпѣніе*).

Нетерплячий Омелько зъ діжи рощину бере, на сковороді перепечку пече. [Черк. у.]

Неудача.

Куди не кинь,—а все клинъ.
Хвативъ шиломъ патоки. [Ум. у.]

Тоді будешъ бачивъ—якъ ракъ свисне.
Зъ вогню да въ поломя.
Вимінявъ мило на швайку. [Уш. у.]
Напитавъ підрядъ, що ёму и дідько нерадъ. [Уш. у.]
Идуть наші—везуть кваши. [Каменец. у.]
Набравсь, якъ май грушъ. [Уш. у.]
По бороді тікло, а въ роті сухо. [Уш. у.]
Трафивъ добре! зъ дощу підъ ринву. [Уш. у.]
По добромъ обіді, зла вечера. [Уш. у.]
Сподівався дідъ на медъ, та й безъ вечери лігъ спати.
Тинфу дали оттаку! [Черк. у.]
Підъ носомъ вється, та въ руки недається. [Черк. у.]
Опарився, якъ окропомъ.
Опарився на молоці, то на зімну воду дує. [Уш. у.]

Неймовірний (*недовѣрчивый*).

Хто не вірить, той нехай собі перемірить. [Черк. у.]

Нікчемне (*никуда негодное*).

Ні Богові свічка, ні чортові огарокъ.
Зробивесь дядя—на себе глядя.
Цю вербу не можна и побить на віръ. [Черк. у.]

Ні се, ні те (*ни сё, ни то*).

Ні лій, ні масло. [Уш. у.]
Ні лиха, ні грушъ. [Уш. у.]
Ні се риба, ні се мясо. [Уш. у.]
У нашої Параски ні гніва, ні ласки. [Кам. у.]

Нісенітнеця (*вздоръ, пустяки*).

Якъ би не сее, тобъ було тее. [Уш. у.]
Зъ пустого въ порожне переливати.
Городить ні се, ні те. [Черк. у.]
Городить теревені. [Черк. у.]
Що ти мелишъ?—ні зіму, ні літо. [Черк. у.]
До пуття поговоримо не знать-що. [Черк. у.]
Якъ нема чого, то й се здасться. [Черк. у.]
Ідного часу несли грушки зъ лясу. [Уш. у.]
Ідному—вісімнадцять, другому—безъ двухъ двадцять. [Уш. у.]

Ні сюди, ні туди *(неловкое положеніе).*

И сюди болячѳ, и туди горяче. [Уш. у.]

Німець (*нѣмецъ*).

По німецькі нецкі, по руські корито. [Уш. у.]

Нічь *(ночь).*

Нічь своє право маєь.
Нічь — мати, все покрие.
Хто по ночі ходить, той немочі шукає.
По ночі—всі корови чорні. [Уш. у.]

Нужда.

(См. Біда. Бідний. Злидні. Лихо).

На безрибъі и ракъ риба, на безлюдъі и Хома чоловікъ. [Радом. у.]
Кого не припікає, той не посуває. [Уш. у.]
Навчиться ворожити, якъ нема що въ ротъ вложити. [Уш. у.]
Коза не хоче на торгъ—та видуть.
Якъ не підешъ на місто, то не буде чого істи.

О.

Образъ (*икона*).

(См. Богъ).

Якъ вже ми Бога маємъ, то вінъ вже свячений. [Черк. у.]

Обіцянка (*обѣщаніе*).

(См. Надія).

Дзінькує, паночку, за теплее слово, а я вже зіму перезімовавъ.
[Камен. у.]

Багацько офирує, та нічого не дарує. [Рад. у.]
Мягка пистелюга—а твердо спати.

Обопольність *(взаимность).*

Рука руку мие, аби обидві біли були.
Мамко! хвали насъ,—ви мене, а я васъ. [Кам. у.]

Оглядність и Осторога *(осмотрительность, предусмотрительность, осторожность, предосторожность).*

(См. Розумний. Прозірність).

На все вважай и на усъ собі мотай.
Десять разъ одміряй, а разъ одріжъ.
Лягай спать, та подумай якъ встать. [Рад. у.]
Хто не важить, той не має. [Ум. у.]
Треба світить очима по-за плечима. [Черк. у.]
Стереженного и Богъ стереже.
Стереже якъ ока въ голові. [Ум. у.]
Держись берега—риба буде. [Чер. у.]
Цілий свій вікъ зъ торбою не зварися.
Не всякому віръ. [Ум. у.]
Не зъ всякимъ витайся, лучше людей распитайся. [Ум. у.]
Не спитавшись броду, не суньсь въ воду.
Напередъ невода не иди.
Напередъ не виривайся, а зъ заду не мішайся.
Чувъ-нечувъ, бачивъ-небачивъ,—мовчи. [Ум. у.]
Не клади пальця межи двери.
Не клади пальця въ ротъ, бо вкусишъ.
Не кайся рано встати, молодимъ женитись и пізно лягти. [Ум. у.]
Хто рано жинився, хто рано вставъ — ніколи не пожалкувавъ. [Черк. у.]
Хто хлібъ носить, той істи не просить. [Ум. у.]
Вздихай тяжко—повезешъ легко. [Камен. у.]
Чеши, дядьку, зъ—рідка, щобъ не задорнути.
Не кашляйте, бо шляхъ близько. [Черк. у.]
Зъ гори моя мила, щобъ ти воза не побила. [Ум. у.]
Де ідять—тамъ пхайся, де бьються—звідти втікай. [Ум. у.]
Що пиши, а що лиши.

Огонь

Якъ мало дровъ, то и вогонь не хоче горіти. [Ум. у.]

Одежа.

Назадъ свитка—бо зъ узами. [Черк. у.]
Сукманка—не мамка, якъ ся істи хоче. [Ум. у.]
Не пізно хороше ходити. [Ум. у.]

Одесъ.

Одесъ—песъ, пересипъ—собака. [Черк. у.]

Одружини (*бракъ*).

(См. Жінка. Чоловікъ. Кохання).

Оженився—зажурився. [Уш. у.]

Хто хоче крику, той нехай ожениться, або заміжъ вийде. [Черк. у.]

За гарного піди, гарне буде й лихо. [Уш. у.]

Заміжъ хоче заразъ, а робить ні просить. [Черк. у.]

За гарного підешъ—лиха нажиешъ. [Уш. у.]

Не плачъ, небого, що йдешъ за него; най плаче вінъ, що бере біду въ дімъ. [Уш. у.]

Наівшися, напившися та й кгвалтъ женитися; а якъ зголоднію, то де жинку подію. [Черк. у.]

Онуки (*внукъ—грядущія поколѣнья*).

Наші онуки зазнають муки.

Ополоникъ (*розливная ложка*).

Якъ ополоникъ міжъ ложками. [Чер. у.]

Осінь.

Ложка води, цеберъ болота. [Уш. у.]

Прийшовъ Спасъ, держи руковиці про запасъ. [Уш. у.]

Охота.

Охота гіршъ неволі.

Очи (*глаза*).

Віръ своімъ очамъ, а не своімъ річамъ. [Уш. у.]

Що очи не видять, того й не жаль. [Уш. у.]

П.

Панъ, пані и панна (*баринъ, барыня и барышня*).

(См. Ляхъ. Шати).

Більшъ панівъ, ніжъ курей. [Уш. у.]

Знати пана по халявахъ.

Панъ въ чоботяхъ, а боси сліди знати.
Пани, съ чого сорочка—съ того штани.
Який панъ, такий и крамъ. [Ум. у.]
Обіщавъ панъ кожухъ, та тепле его слово.
Паньска ласка на бистромъ коні іздить.
Паньска ласка до порога.
Пани бьются, а мужикамъ чуприни трясутся.
Пани бьются—Ивана чуприна бѣлить. [Ум. у.]
Паньске око коня тучить.
Який вінъ панъ, коли хати не має. [Ум. у.]
На нозі сапьянъ рипить, а въ горшку біда кипить. [Ум. у.]
Самъ панъ, самъ халаманъ. [Ум. у.]
Мужикъ жинку бъє, коли хоче їсти, а панъ—свище.
Зъ панами не будь за панъ-братъ.
Пишлабъ мама за пана, та панъ сі не хоче. [Ум. у.]
Жаба на порігъ, а панъ за стілъ.
Жаба свище, пана їсти кличе.
Не годишъ панамъ, а годишъ своєму лихові. [Черк. у.]
Не оббирай мене до живого, видбороню тя відъ всёго злого. [Ум. у.
Въ паньскімъ дворі брама широка, а вузько вийти.
Якъ до пана идуть, то два хваляться, а одъ пана—одинъ. [Черк. у.]
Така пані—аби мухи не сідали. [Полт. губ.]
Я паньского роду, не ходила боса зъ роду. [Черк. у.]

Пекло *(адъ)*.

Товчеться, якъ Марко по пеклі. [Ум. у.]
Туди дорога широка, звідти узька. [Ум. у.]

Перелякъ *(испугъ)*.

(См. Страхъ).

Труситься якъ осичина. [Ум. у.]
Битому й різку покажи, то вінъ боіться.
Втікає, якъ варъятъ. [Ум. у.]
Господи! прости—була на страсти! [Ум. у.]
Утіканка не славна, але дуже пожитечна. [Ум. у.]

Перігъ *(пирогъ)*.

(См. Іжа).

Перігъ животові не шкодить.
Чекайте, пироги, прийде на васъ мясниця.

Песъ.

(См. Лукавство. Злість).

Не диво що кобила здохла, але диво, хто давъ псамъ знати — що зъіли.

Песъ пса ість, якъ нема барана. [Уш. у.]
Не зъість песъ поки не поваляє. [Уш. у.]
Песъ знає кого кусає. [Уш. у.]
Не віръ собаці, бо вкусить. [Уш. у.]
Не іденъ песъ—гливко. [Уш. у.]
Песъ и на Бога буде брехати. [Уш. у.]
Скажена собака свого господаря кусає. [Уш. у.]
Крутиться якъ песъ въ сливкахъ. [Уш. у.]
Військо псове и на Владику брехатиме.
Не біжить собака відъ калача, але відъ бича. [Уш. у.]
Не втікає песъ відъ колеса, тілько відъ бича.
Виляє, якъ той песъ въ човні.
Собака відъ хліба не утіче. [Уш. у.]
Доти песъ не навчиться плавати, доки ёму ухами нальється. [Уш. у.]
Жиють якъ песъ съ котомъ. [Уш. у.]
А бий же пса, най буде попомъ. [Уш. у.]
Собачі голоса нейдуть по-підъ небеса.
Богатий, якъ песъ кудлатий. [Уш. у.]
Звикла собака за возомъ бігти—побіжить и за саньми. [Черк. у.]
Виешъ такъ, якъ песъ коло ятки.
Собаці собача й честь. [Рад. у.]
Не радъ песъ, що вбито, та ще ногами дригає.
Зсунувся, якъ песъ зъ соломи. [Уш. у.]
Зъ псячого хвоста сита не буде. [Уш. у.]
Я тутъ, а пси горшки дома деруть. [Уш. у.]
Пропавъ, якъ песъ въ ярмарокъ.
Пусти пса підъ стілъ, то вінъ ноги на стілъ. [Уш. у.]

Пестунъ (*баловень*).

Такий хлопець, що батькові штани короткі. [Черк. у.]

Піблиза, Облесливий (*льстецъ, подлипало*).

Хто мастить, тому візъ не скрипить. [Уш. у.]
Підлазить, якъ чортъ підъ монастиръ.

Підсліпий (*близорукій*).

Очи якъ баньки, да нічого не бачать. [Рад. у.]

Підъячий (*подъячій*).

Нашъ підъячий любить хлібъ горячий, а якъ голодный — то ість и холодний. [Черк. у.]

Піпъ, попадя и попівна (*попъ, попадья и поповна*).

Нема нікому такъ добре на світі, якъ попові та котові: оба лежать, та хлібъ дурно ідять. [Уш. у.]

Аби люде, то піпъ буде. [Уш. у.]

Що не піпъ—то батько.

Який піпъ, таке благословенство. [Уш. у.]

Піпъ попові не рівня. [Уш. у.]

Піпъ людей ховає, сховають и ёго [Уш. у.]

Піпъ своє, чортъ своє, а вітеръ своє. [Уш. у.]

Такий світъ наставъ, що й піпъ засвиставъ. [Черк. у.]

На те піпъ посвятився, щобъ по церкві крутився.

Дурний піпъ, дурна ёго й молитва. [Черк. у.]

Освятивъ піпъ паску—не стою ёго ласку.

Не давъ піпъ дари, чортъ ёго бери. [Уш. у.]

Піпъ живе зъ олтара, а писаръ зъ каламара. [Уш. у.]

Піпъ-дерунъ дере и зъ живого и зъ мертвого. [Уш. у.]

Піпъ и панъ—то одно. [Уш. у.]

Попу отдай діжу зъ тістомъ, то вінъ тісто вибире и очі тоби видере. [Черк. у.]

У попа здачи, якъ у шевця остачи. [Черк. у.]

Нехай дзвонить—ёго нихто на панщину не гонить. [Черк. у.]

Піпъ дзвонить за-для своєї користі, може чує де хаптури поісти. [Черк. у.]

Бий попа, тільки голову сховай, бо вона свячена. [Уш. у.]

Останя въ попа жінка. [Черк. у.]

Попові дзвонять, попадю зъ села гонять. [Уш. у.]

Хто любить попа, а я попадью. [Уш. у.]

Хватається, якъ попівна заміжъ. [Уш. у.]

Свищи попоньку—дочка зъ москалями пішла. [Уш. у.]

Пісня (*пѣсня*).

Зъ пісні и казки слова не викидають. [Уш. у.]

На що мині музики, коли въ насъ довги язики. [Уш. у.]

Пістъ (*постъ*).

Понеділокъ такъ помага, якъ старому палиця. [Черк. у.]
Якъ поститимешъ, такъ виспешся. [Уш. у.]

Пічъ (*печь*).

И въ сиримъ пецу чортъ палить.

Пильнуванія (*высматриванье, досматриванье, внимательность*).

Пильнуй себе, буде зъ тебе. [Каменец. у.]
Свого не бачишъ підъ носомъ, а чуже підъ лісомъ. [Уш. у.]

Писанне (*письменность, акты письменные*).

Пісьмо очі коле. [Радом. у.]
Писаного сокірою не вирубаєшъ. [Уш. у.]
Що записано перомъ, того не вирубаєшъ топоромъ. [Бѣльск. у.]
Що записано перомъ—не витягнешъ и воломъ. [Уш. у.]

Пиття и **Пьянство** (*питье и пьянство*).

(См. Горілка. Корчма).

Де пьють, тамъ и льють. [Уш. у.]
Не стілько пива, скількі дива. [Уш. у.]
Напився,—скрутився. [Уш. у.]
Пийте жили—поки живи, бо якъ замрете, тоді чорта запъєте. [Уш. у.]
Я німецького роду—пью горілку, якъ воду. [Черк. у.]
До загину горілку питиму. [Черк. у.]
Прощай, розуме, взавтра побачимося. [Черк. у.]
Хто пьє до дна, тому не видать добра.
Не на те козакъ пъє—що є; а на те—що буде. [Черк. у.]
Руки золоті, та горло потане. [Уш. у.]
Лату на лату сади, а грішъ на горілку клади.
Грішнику, покайся: покинь кварту, та возьмися до чланку. [Уш. у.]
Добро пьяниці й кварта. [Черк. у.]
Наші неборачки, одинъ пішки, другой рачкй. [Черк. у.]
Збувся, тато, клопоту: жито змолотивъ, гроши пропивъ.
Святий Царю, ані грошей, ні товару. [Уш. у.]
Дувся, дувъ и здоровья ся позбувъ.
У пьяного на язиці, а у твердого на умі.
Раки зъ рота летять.
Ёму світъ—якъ банька, а люде—якъ мухи. [Уш. у.]

Якъ пьянъ—то капітанъ, а якъ проспиться — то и свині боіться. [Ум. у.]

Та вінъ би маму свою пропивъ.

Пъяному и Богъ зъ дороги звертае. [Радом. у.]

Пъяному море по колина. [Ум. у.]

Пъяний—гірше скаженого пса.

Пъяний, такъ якъ дурний. [Радом. у.]

Пъяний, якъ швець.

Пъяній свічки не поставить. [Ум. у.]

Пъяниця! пропивъ штани, да ще й чваниться. [Рад. у.]

Пъяниця—недбалиця. [Ум. у.]

Пъяниця пъе, а єму Богъ дае. [Ум. у.]

Духъ святий зъ нами—швець прийшовъ. [Черк. у.]

Въ кого въ рукахъ, въ того въ устахъ. [Черк. у.]

Гірко! колибъ іще стілько. [Черк. у.]

Пийте більше—дурнімі будете. [Черк. у.]

Випиймо по повні, бо нашъ вікъ не довгій. [Ум. у.]

Хто не випъе до дна, той не мисле добра. [Кан. у.]

На здоровъя намъ, на безъголовья великимъ панамъ.

Якъ цёму сволоку не розвиваться, такъ намъ не упиваться. [Черк. у.]

Якъ до цего сволока чесну громаду збирали, такъ щобъ насъ чесно за чубъ съ хати тягали. [Черк. у.]

Випъемъ по-повні, вікъ же нашъ не довгій; не биймося, не лаймося—будьмо здорові.

Безъ горілки—нема говірки. [Ум. у.]

Будьмо здорові, якъ сірі корови, а я якъ бикъ ізъ чарки смикъ. [Черк. у.]

На здоровъе намъ, на злість ворогамъ, на безголовъе великимъ панамъ и тімъ бісовімъ синамъ, що завидують намъ. [Черк. у.]

Шинкарь пьяницю любить, та дочку за нёго не видасть. [Ум. у.]

Пиха *(гордость, чванство, заносчивость)*.

(См. Хвастливість).

Носиться, якъ съ писаною торбою. [Черк. у.]

Носиться, якъ баба зъ ступою.

Хвальби повні торби, а въ тіхъ торбахъ пусто. [Бѣльск. у.]

Родомъ—кури чубати. [Ум. у.]

Величается и куцій бикъ въ городі. [Ум. у.]

Великого роду, а псёго ходу.

Ми-то кислиці, зъ насъ то квасъ. [Черк. у.]
На ши штири хустки, а въ кешені самі пустки.
Є де сісти, да нема чого зъісти. [Рад. у.]
Зъ верха блищить, а въ середині свищить. [Уш. у.]
Що въ тому титулі, коли пусто въ шкатули. [Чер. у.]
Хочъ зъ чинами, та по по-підъ тинами. [Черк. у.]
Високо літавъ, а низько сівъ.
Хто високо літає, той низько сідає. [Уш. у.]

Плата.

(См. Рахунокъ).

Собъ! бицю до плота, яка заплата, така й работа.

Плачъ.

(См. Жаль).

Такъ плаче, кричить: жива до Бога лізе. [Черк. у.]
Сегодня такъ ридала, що до сліду приподала. [Черк. у.]

Плохий (*скромный*).

На низьке дерево и коні скачуть. [Черк. у.]
Будь вивцею—вовкъ найдеться.
Нахились—то й піша ворона буде бить. [Черк. у.]

Повільність, Помірність (*умѣренность въ движеніяхъ и поступкахъ*).

Хлібъ, сіль да вода, нема голода.
Не будь гіркий—бо тя приплюють, не будь солодкій—бо тя злижуть. [Уш. у.]
Хто иде по волі, того голова не болі. [Уш. у.]

Погане (*скверное, гадкое*).

Чортъ—не чортъ, а люде не такі.
На криві узюрки криві палки. [Уш. у.]

Поговіръ (*дурная молва*).

Чи все то пириймати, що по воді пливе. [Уш. у.]

Подарунокъ (*подарокъ*).

Даровому конёві не заглядують въ зуби. [Уш. у.]
На тоби, небоже, що мені не гоже.
Чого не купити, того не жаловати. [Уш. у.]

Пожежа (*пожаръ*).

Не вмірай, кобило! пожарі горять. [Черк. у.]

Покірность (*покорность*).

Покірне телятко дві матері ссе. [Бѣльск. у.]

Покій (*спокойствіе*).

Святий спокою! гораздъ съ тобою.

Покута (*покаяніе*).

Де гріхъ, тамъ и покута.

Попрікъ (*упрекъ*).

Згодюсь я тобі не теперъ, то въ четверъ.

Порада (*совѣтъ*).

Що порада, то не зрада. [Черк. у.]
Послухай часомъ и дурня, то будешъ розумнимъ. [Ум. у.]

Поселъ и Посланецъ.

Посла ні бъють, ні січуть.
Посла ні січуть, ні рубають.
Ні посла, ні козла.

Посміхъ (*насмѣшка*).

Сміялася верша съ сака, та й сама така. [Ум. у.]

Потайний (*скрытный*).

Наша хата съ краю, я нічого не знаю.

Потреба (*необходимость*).

Аби біда—гроши найдуться. [Ум. у.]

Похвальба (*угроза*).

Жарти, жарти—а хвістъ на бікъ. [Чер. у.]
Кому, кому—а куцому змелеться.
Кому скрутиться, а куцому змелиться. [Ум. у.]

Починокъ (*пряжа*).

Починокъ безъ семи долинокъ. [Ум. у.]

Пошесть (*эпидемія*).

Та дідько ся наплаче, якъ часто мруть. [Ум. у.]

Правда.

Правда зъ моря виренає. [Радом. у.]
Правда холодна, а брехня тепла. [Ум. у.]
Давно торба полотномъ стала. [Ум. у.]
Що правда, то не гріхъ. [Чер. у.]
По правді роби, по правді й очи вилізуть. [Чер. у.]
Люби, Боже, правду. [Чер. у.]
По правді роби—доброго кіньця сподівайся. [Ум. у.]
Чужого доброго не гудь, а свого ледачаго не хвали. [Черк. у.]
Якъ умію—такъ і пію. [Чер. у.]
Не схотілось у брехні язика поломить. [Черк. у.]
Роби добре, добре и буде. [Радом. у.]
Говоришъ на вовка, але и по-за вовка. [Ум. у.]
Хочъ голъ, та справедливъ. [Чер. у.]

Празникъ.

Не всякий день празникъ. [Ум. у.]
Три дні работи—а день празнику. [Ум. у.]

Праця и Працевитість (*трудъ и трудолюбіе*).

(См. Лінощи. Робота. Діло).

Хто зъ молоду працює, той на старість панує. [Ум. у.]
Якъ робить, такъ и ходить.
Якъ хочешъ богацько жити, то треба мало спати.
Що хто робить, все собі. [Ум. у.]
Якъ дбаєшъ, такъ маєшъ. [Ум. у.]
Безъ праці не будуть калачі. [Ум. у.]
Рано пташка росу оббиває.
Не відкладай на завтра, що ниньки будешъ робити.
Аби хтіли, можно найти мўки на руки. [Ум. у.]
Що робити, то робити, аби сидячого татары не взяли. [Ум. у.]
Збувся тато лиха—все жито змолотивъ. [Ушиц. у.]
Роби, небоже, то и Богъ поможе. [Радом. у].
Роби коли можъ, іжъ коли хочъ. [Ум. у.]
Робить—якъ чорний вілъ. [Ум. у.]
Хто везе, того погонять не можно. [Черк. у.]

Привитання (*привѣтствіе*).

Ані слихомъ слихати, ані видомъ видати. [Уш. у.]

Приплідъ (*приплодъ*).

Чиі бички, а наші телички. [Уш. у.]

Причина.

Безъ причини смерті нема.
Безъ піджоги дрова не горять. [Уш. у.]

Прозірність (*прозорливость*).

Колибъ чоловікъ знавъ що впаде, тобъ соломи постеливъ. [Уш. у.]
Щоби знаття, що въ кума пиття, то и діти забравъ.
Переведуться люде на Ицкову сучку. [Черк. у.]

Проклёнъ (*проклятье*).

Нехай коршакъ на ваши кури насядиться. [Чер. у.]
Щобъ тебе по-підъ лави.

Пропажа (*потеря*).

Пиши що пропало.

Прорва (*обжора*).

Сирота—а писокъ якъ ворота.

Процесія (*крестный ходъ*).

Хапай бики, бо процесія иде. [Уш. у.]

Призвичаянне (*привычка, навыкъ*).

Чого бикъ навикъ, того и въ ночі реве.
Привикъ зъ бідою—якъ риба зъ водою. [Уш. у.]

Птиця (*пташка*).

Всяка пташка свою пісьню співає.
Всяка пташка своє гніздо знає.
Рано пташка заспівала, якъ би кішка не зъіла.
Нема такого дерева, щобъ на нёго птиця не сідала.

Р.

Ракъ.

Змилувавсь Богъ надъ ракомъ, та давъ ёму очи не тамъ де треба.
Ракъ—неборакъ, де вщепне, тамъ и знакъ.

Рахунокъ (*расчетъ, расплата*).

Прийдешъ, Юрку, по рахунку.

Рай.

Хто батька шануе, той собі рай готуе. [Уш. у.]
Хочъ не въ раю, хочъ-би съ-краю. [Чер. у.]

Ремество (*ремесло*).

(См. Кравецъ. Швецъ. Колісникъ. Ситнікъ. Різникъ).

Більше ремесла, більше й злиднівъ. [Чер. у.]
Було ремесло, та зільемъ поросло.

Репъяхъ (*репейникъ*).

Держиться,—якъ репъяхъ кожуха. [Уш. у.]

Рівня (*ровня*).

Братайся вілъ зъ воломъ, кінь зъ конемъ, а свиня объ тинъ, коли нема зъ кимъ. [Уш. у.]
Якій іхавъ—таку здибавъ. [Чер. у.]
Чортъ сімъ паръ постолівъ стоптавъ, поки іхъ до копы зобравъ. [Уш. у.]
Сімъ паръ чортъ ходаківъ зносивъ, поки іхъ до куши зложивъ. [Уш. у.]
Якій чортъ, така ёго й жінка. [Чер. у.]
Такий я добрий голий, якъ ти безъ сорочки. [Уш. у.]

Рідъ (*родъ, родство, родственники*).

(См. Семья. Батько. Мати. Діти. Дідъ. Внукъ. Дочка. Синъ. Сирота.)

Доброго куща—добрий й одростокъ. [Радом. у.]
Не відкотиться яблучко відъ яблуньки. [Уш. у.]
Якій рідъ, такий плідъ. [Уш. у.]
Яка яблунька, таки яблука. [Уш. у.]
Яке коріння, таке насіння. [Уш. у.]

Яка мама—таки дітки. [Уш. у.]
Яка колода—такий клинъ, якій батько—такий синъ.
Нашому роду—нема переводу. [Полт. губ.]
Нема роду безъ вироду. [Кам. у.]
Поганому роду нема встиду. [Уш. у.]
Де свої ся пси кусають, най чужі ся не мішають. [Уш. у.]
Рідъ, рідъ! Якъ би загнавъ на лідъ, то такъ би й розчахнувся. [Черк. у.]
Въяжи мене на всі чотири, тілько кинь мене межъ своімі. [Чер. у.]
Сорочка ближща—якъ свита.
Біда не наші, та й біда зъ нашими. [Чер. у.]
Свій хоць не заплаче, то скривиться.
Свій коли не вкусить—то вщепне. [Уш. у.]
Сестра собі несла, а братъ собі бравъ. [Уш. у.]
Братъ любить сестру богату, а чоловікъ жінку здорову.
Зять любить взять, а тесть любить честь. [Уш. у.]
Зять любить взять, а шуринъ очи жмурить, та не хоче дать. [Чер. у.]
Якъ есть, то есть, а все-таки собака лучше, якъ тесть. [Чер. у.]

Різникъ (*мясникъ*).

Теля ще десь, а різникъ вже зъ голкою забигає. [Уш. у.]

Річка *(рѣка)*.

Де річки текли, тамъ и будуть. [Уш. у.]

Риба *(рыба)*.

Єсть риба въ воді, та істи ії годі. [Уш. у.]
Якъ таку рибу істи, то тілько хлібъ розплёвувати. [Чер. у.]
Риба шукає де глибше, а чоловікъ де ліпше. [Уш. у.]
Передъ неводомъ риби не лапай. [Уш. у.]

Риньдя.

Ходімъ, ринде, куди инде, де насъ люде незнатимуть и риньдями не зватимуть. [Полт. губ.]

Робота (*занятіе, трудъ*).

(См. Праця. Діло).

Всему є кінець, тілько роботі нема кіньця. [Рад. у.]
Що зробити—то сегодня, а що зъісти—то завтра.
Аби руки, біда буде. [Черк. у.]

Найся ходакъ находить, німся чобітъ нагодить. [Уш. у.]
Швидка робота — животу скорбота. [Уш. у.]

Роззява *(ротозѣй)*.

Въ Римі були и папи не видали.
На коневі іде и коня шукає. [Черк. у.]
Щось не доглядівъ, то доплативъ. [Уш. у.]
Хто пізно приходить, той самъ собі шкодить. [Кам. у.]

Розмова *(разговоръ)*.

Люба розмова, якъ зъ кобилою въ болоті. [Уш. у.]

Розумъ (*умъ, разсудокъ*).

Розумъ більший якъ сила. [Уш. у.]
Кожна голова має свій розумъ.
Мудрий голові досить дві слові.
Людей питай, а свій розумъ май. [Уш. у.]
Що знаєшъ — о тімъ не питай, а свій розумъ май.
Якъ скаже що, то такъ якъ въ око вліпить. [Черк. у.]
Не зъ Микити книти, але зъ нимъ поговорити. [Уш. у.]
Слухає, та на усъ мотає.
Розсказує, якъ съ писаного. [Уш. у.]
И вовкъ ситий, и кози цілі. [Уш. у.]
Знає на чимъ світъ стоіть. [Уш. у.]
Ви мене розберіть по чисницямъ. [Черк. у.]

Роскішъ *(роскошь)*.

(См. Багатий).

Плаває, якъ варенікъ въ маслі.

Роспуста (*развратъ, похотливость*).

(См. Вдача. Вина. Кара. Жінка.)

До чого бикъ навикъ, до того й реве. [Черк. у.]
Забувъ що оженився, та й пішовъ въ солому спати. [Уш. у.]
Кумъ не кумъ, а въ горохъ не лізь.
Хочъ свиняча...., аби гаряча. [Черк. у.]
Не всилуєшъ дівки, коли паробокъ не хоче. [Уш. у.]
Граєся, якъ мишка зъ котомъ. [Кам. у.]

Сідина въ бороді, а чортъ въ я...хъ. [Кіевск. у.]

Мало посту бабиному хвосту.

Зъ діда, зъ прадіда скаче въ борозну. [Ум. у.]

Ой вийду я на майданъ, кому зхочу, тому и дамъ. [Рад. у.]

То въ тебе, куме, то у васъ, а до насъ въ солому спать. [Черк. у.]

И псові въ одну діру наскучить лазити.

За трохи молока—такъ бити бока. [Ум. у.]

Не за то бито, що ходила въ жито, але за те, що не ночувала дома. [Ум. у.]

Якъ бочились въ горосі, то й досі. [Чер. у.]

С.

Сакъ *(рыболовный снарядъ)*.

(См. Риба).

Вибачайте, сакомъ піймавъ риби. [Черк. у.]

Сварка *(сора)*.

(См. Лайка. Бійка).

Подерлися, якъ песъ съ котомъ.

За онучу збили бучу.

Два бъються—третій не мішайсь. [Радом. у.]

Безъ піджогу дрова не горять. [Черк. у.]

Святий на святого кривиться. [Черк. у.]

И меже святими бувае суперечка. [Ум. у.]

Сварка на воротяхъ не вісить.

Сваха.

Достанеться каждій свасці по ковбасці.

Свідокъ *(свидѣтель)*.

У свідка очи якъ у дідька. [Черк. у.]

Світъ *(вселенная, міръ)*.

Скільки світа, стільки й дива. [Черк. у.]

Сей світъ, якъ маківъ цвітъ. [Ум. у.]

Щей світъ, якъ маківъ цвітъ: днемъ дише, а въ ночі спаде. [Ум. у.]

Не тілько світа що въ вікні.

Хиба тільки й світа, що въ вікні—за вікномъ більше. [Черк. у.]
Світъ широкий—и дурні містяться. [Уш. у.]

Свиня (*свинья*).

(См. Злість. Рівня. Нерівня).

Понура свиня, глибоко корінь копає. [Уш. у.]
Знай свиня стійло. [Черк. у.]
Знає свиня—що морква.
Свині зъ земли не підняти.
Побраталась свиня съ пастухомъ. [Уш. у.]
Якъ би свиня роги мала, тобъ всіхъ людей виколола.
Добре Богъ зробивъ, що не давъ свині рогівъ. [Уш. у.]
Не дай, Боже, свині роги, бо всі гори покопає. [Кам. у.]
Нема надъ попову свиню.
Свині не до поросятъ, коли ії смалять. [Уш. у.]

Своє (*свое*).

(См. Власть. Користь. Чуже).

Своя сермяжка не тяжка.
Братъ не братъ—а въ горохъ не лазь.
Бодай и несъ свою хату мавъ. [Уш. у.]

Село.

Нема села — безъ мужика богатого, пса кудлатого и білої кобили. [Уш. у.]
Нема ліса – безъ вовка, а села безъ сукиного сина. [Рад. у.]

Семъя.

(См. Чоловикъ. Жінка. Рідъ. Батько. Мати. Дочка. Синъ. Дідъ. Вдова. Вдовець. Діти).

Своя хата покришка.
Боявъбись я своєї сорочки. [Уш. у.]
Мужъ и жона—ідна сатана.
Чоловікъ и жіна—одна сатана.
Чоловікъ любить жінку здорову, а тещу богату. [Уш. у.]
Зъ синомъ сварися—за стілъ берися, зъ зятемъ сварися—за двери берися. [Уш. у.]

Сердитий (*сердитый*).

(См. Злість).

Надувся, якъ сичъ на морозъ.
Надувся, якъ вошъ на морозъ. [Уш. у.]

Сила.

(См. Богатство. Старшій).

Скачи, враже, якъ панъ каже.
Зъ богатимъ не судися и зъ сильнимъ не борись.
Сильного руку Богъ судить. [Уш. у.]
Чия лата, того й правда.
За тимъ, Боже, хто кого зможе. [Уш. у.]
Поздоровъ, Боже—спину, а кулаки видержать. [Черк. у.]
Побачимо, чий чортъ дужчий. [Черк. у.]
Кому, кому—а куцому змелиться.
Ліпше поклонись голові, ніжъ хвостові.

Синъ (*сынъ*).

(См. Семья. Батько).

Хто має синки, той готуй сумки. [Черк. у.]

Синиця (*синица*).

Пропадешъ, якъ синиця въ кузобі. [Черк. у.]

Сирота.

(См. Рідъ. Семъя).

Що сирота, то пустота. [Уш. у.]
Світъ великий, а нема де дітись.
Чуже добро—по-підъ очима мокро. [Уш. у.]
За сиротою Богъ зъ калитою. [Уш. у.]
Горе сироті и бородатому. [Уш. у.]
Тоді въ сироти неділя, коли сорочка біла. [Черк. у.]
Якъ сирота ожениться, то и нічъ мала. [Кам. у.]
Не ізъ ідного пеца хлібъ івъ. [Уш. у.]
Сирітьскі слези не пропадуть. [Уш. у.]

Сиръ (*творогъ*).

Сиръ тілько відкладний добрий. [Уш. у.]

Ситникъ (*дѣлающій сита*).

Не сватъ ситникъ коробейникові. [Черк. у.]
За́ново ситце на кілочку. [Уш. у.]

Скажений (*бѣшеный, сумасшедшій*).

(См. Дурень).

Не поможе бабі кадило, якъ бабу сказило. [Уш. у.]

Скупий (*скупой*).

(См. Богатство).

Сидить песъ на сіні, самъ не ість и другому не дає.

Лежить, якъ песъ на стерві, и самъ не ість, и другому не дає. [Уш. у.]

Захтівъ ти у ялової корови молока! [Уш. у.]

Ідного минувъ, а другому не давъ. [Уш. у.]

Багацько два грибки въ борщъ.

Багато двухъ грибківъ въ борщъ, буде й одного. [Кам. у.]

Давъ би на молебень—та собі потребенъ. [Уш. у.]

Ні вамъ, ні мені, ні попові, ні наймитові. [Черк. у.]

На що намъ люде—зъ насъ самихъ буде. [Черк. у.]

Радъ би гостю—хліба шкода. [Кам. у.]

Тілько дли нихъ—що въ нихъ. [Кам. у.]

Такої ласки—можно достати и въ Параски. [Уш. у.]

У нёго зімою лёду не випросишъ. [Уш. у.]

Та вінъ зъ рідного батька злупить.

Живъ такъ, якъ бісяка въ скаляхъ. [Черк. у.]

Скупий збірає, а чортъ калитку носить.

Хто бугаями оре, а дякомъ збірає, той нігди хліба не має. [Уш. у.]

Мале пожалуєшъ, велике втераєшъ.

Якъ умремо—нічого не заберемо. [Черк. у.]

Сліпий (*слѣпой*).

(См. Підсліпий).

Небачить—якъ сліпа курка проса.

Чогобъ хотівъ сліпий, якъ би бачивъ світъ. [Уш. у.]

Слово.

(См. Письмо. Мова).

Добре слово лучше якъ готові гроши. [Уш. у.]

Слово—не горобець, назадъ не вернеться.

Съ пісьма слова не викидають.

Служба.

За Богомъ молитва, за Царемъ служба не заводиться. [Черк. у.]

Смакъ (*вкусъ, вкусное*).

Нема надъ рибу — линину, надъ мясо — свинину.
Смаку — якъ въ печеному раку. [Ум. у.]
Инший любить попа, а инший попадю.
Добре зъ макомъ, добре й такъ. [Черк. у.]
Трошки — та чого доброго.

Смерть.

(См. Суджене).

Ідної смерті не минешъ, а двохъ не буде. [Ум. у.]
Хто жис, той умре. [Ум. у.]
Смерті не відперти. [Ум. у.]
Відъ смерті и въ склепу не заморуєшься. [Ум. у.]
Умірать — не на візъ кластись.
Самъ собі смерті не придаси. [Черк. у.]
Не шукай смерті — сама знайде. [Ум. у.]
Яке життя — така смерть. [Ум. у.]
Думка — за моремъ, а смерть — за плечима. [Радом. у.]
Думка наша за горами, а смерть за плечами.
Не така страшна смерть, якъ намалёвана. [Ум. у.]
Нехай мруть, та дорогу труть, а якъ ми сухарівъ насусимо, то й сами рушимо. [Черк. у.]

Сміхъ (*смѣхъ*).

(См. Насмішковатий).

Засмійсь, Матвійку, дамъ копійку. [Черк. у.]
Зъ кого ся насміваютъ, зъ того люди бувають. [Ум. у.]

Смутокъ (*грустъ*).

Більше смутку — ніжъ радості. [Ум. у.]

Сова.

Знати сову по полёту.
Чи совою въ пень, чи совою въ дуба, а все сові дуба. [Ум. у.]

Сонъ.

Не буде лиха — коли спить.
Спали, спали, — въ курячу ногу заснули. [Черк. у.]

Дурниця, коли батько сниться! [Черк. у.]
Якъ живеться, такъ и плететься. [Черк. у.]

Сорока.

Заглядає, якъ сорока въ кістку.
Що чула сорока, то дубові сказала. [Уш. у.]
Сорока зъ кола, а девять на ii місце.

Соромъ (*срамъ, стыдъ*).

Псові очи продавъ. [Уш. у.]
Дайте ёму стидъ! [Черк. у.]
Тамъ тільки черезъ огонь перескочишъ, то й соромъ покинешъ. [Черк. у.]

Спілка (*товарищество, артель*).

Тамъ ся добре діе, де два оре, третій сіе. [Уш. у.]
Спілка—чоловікъ та жінка. [Уш. у.]

Старістъ (*старостъ*).

(См. Зрістъ. Краса).

Старість не радість.
Поки діда—поти й хліба. [Черк. у.]
Де старий споткнеться, тамъ нехай молодий добре напнеться. [Черк. у.]
Старого коня не навчишъ. [Черк. у.]
Старий—якъ малий. [Рад. у.]
Старе—якъ мале, що побачить, того й просить. [Рад. у.]
Старий—а дурний. [Уш. у.]
Якъ-би літа вернулися, то щобъ хлопці горнулися. [Черк. у.]
Якъ була молода, то була и врода; а теперъ на виду, то й въ дзеркалі не найду. [Золот. у.]
Не надовго старий сміється.

Старший (*начальство, старшій по положенію или возрасту*).

Волій—голові кланяться, якъ хвостові.
Безъ голови—військо гине. [Уш. у.]
Безъ порядку військо гине. [Радом. у.]
Куди голка—туди й нитка.
Куди голова, туди й хвість.
Старший Гриць—якъ Параска. [Камен. у.]

Старець (*нищій*).

(См. Бідность).

Якъ не називай, а хліба дай.
Хто має хлібъ въ торбі, той не сяди на горбі. [Ум. у.]
А ну-те, сліпці,—збірайтесь до корьця! [Черк. у.]
Хто не має, той не теряє. [Ум. у.]

Страхъ.

(См. Перелякъ. Небій).

Страхъ має очи велики. [Ум. у.]
У страха очи велики. [Ум. у.]
Де страхъ, тамъ и Богъ. [Радом. у.]
Бояться вовка та въ лісъ нейти. [Ум. у.]
Бояться попа, нейти въ вівтаръ. [Ум. у.]

Стрілець.

Стрілець стріляє, а Богъ кулі носить. [Ум. у.]

Судъ.

(См. Басаринка. Кривда. Панъ).

Нехай буде, якъ скажуть люде. [Ум. у.]
Не помастишъ не поідишъ. [Ум. у.]

Суджене (*суженое*).

(См. Вдача. Доля. Недоля).

Такъ буде, якъ Богъ дасть. [Ум. у.]
Смерть и жона — отъ Бога назначона.
Суженого конемъ не объідишъ. [Радом. у.]
Сужене не роспужене.
Скорий самъ біжить, а на тихого Богъ нашле. [Ум. у.]
Крути не верти, а треба вмерти.
Не шукай моря, и въ ковбані втопишъся. [Ум. у.]
Мруть люде и намъ то буде. [Ум. у.]
На кого Богъ, на того й люде.
Не всякому паномъ бути. [Ум. у.]
Рубай дерево куди хилиться. [Радом. у.]

Схожість *(подобіе, сходство)*.

(См. Рівня).

Чортъ чорта познавъ и на пиво позвавъ. [Уш. у.]
Якій чортъ, така ёго й жінка. [Черк. у.]
Лихий лихого зъ далека бачить.
Крукъ крукові ока не виклює.
Який іхавъ, таку здибавъ. [Уш. у.]
Трафила коса на камінь.
Пізнає свиня своє порося. [Уш. у.]
Пізналися, якъ лиси коні. [Уш. у.]

Т.

Таємність *(тайна)*.

Якъ би въ серці дверці, то увесь світъ би знавъ. [Чер. у.]

Таланъ.

(См. Дотепність. Вдача. Доля).

Кому таланъ, тому й дуля. [Чер. у.]
Хоть роби, простягься, якъ нема талану, то нема нічого. [Уш. у.]

Танець *(танецъ)*.

Танець не робота, але зъ нёго яка громота. [Уш. у.]
Куди бідному за грішъ танцювати. [Уш. у.]
Ледаякіі танечниці и фортухъ на заваді. [Уш. у.]

Теля *(теленокъ)*.

(См. Корова. Дурень).

Гарцює, якъ теля на мотузі.
Скаче, якъ теля на мотузку. [Уш. у.]
Дурному теляті не давати чепеляти, бо заріжеться. [Кам. у.]

Тепло.

Добра річъ, якъ въ хаті пічъ.

Терплячка, Потерпіння *(терпѣніе)*.

(См. Надія. Чекання).

Эхе! терпи,—що терпець увірвався. [Чер. у.]
За потерпіння дасть Богъ спасіння. [Рад. у.]

Перемелеться—мука буде. [Уш. у.]
Сиди тихо, най спить лихо.
Терпи шило, чогось хтіло. [Уш. у.]
Перемнеться, та й такъ минеться. [Чер. у.]
Сиди у моря та чекай погоди. [Уш. у.]
Хто терпенъ, той спасенъ. [Уш. у.]
Чекай, и на нашій улиці буде празникъ. [Уш. у.]
Терпи душа, спасена будешъ. [Уш. у.]
Терплячка ввірветься. [Жит. у.]

Терличъ (*растеніе*).

Колибъ не терличъ, не бувъ би я твій паничъ. [Уш. у.]

Тіснота (*тъснота*).

Густо, якъ въ горшку.

Торгъ (*торговля*).

Отто набравъ грошей за перець. [Уш. у.]
Бачили очи, що куповали, теперь іжте, хоть повилазьте.
Не навчить купча, а навчить продажа. [Чер. у.]
Першого купця не кидайся. [Уш. у.]
Купити—не купити, а поторговати можна. [Уш. у.]
Заочного купця батогами бьють. [Чер. у.]

Трудість (*трудность*).

Трудно, якъ до Божого гробу. [Уш. у.]

Туръ.

Ми теперь, якъ тури въ горахъ. [Пол. губ.]

Тютюнъ (*табакъ*).

Ну-те, синки,—за люльки, паска постоіть, а поросяти чортъ не візьме. [Чер. у.]
Покуримо люльки, та забудимось думки. [Чер. у.]
Табаки понюхати,—ради послухати. [Уш. у.]

У.

Умілий (*умѣлый, умѣющій*).

(См. Дотепний. Наука. Бувалий).

У вмілого руки не болять. [Чер. у.]

Умова (*договоръ*).

Взявся за гужъ, то не кажи, що не дужъ. [Рад. у.]

Упартий (*упрямый*).

Говори, чорте, за попомъ. [Уш. у.]

Упартий якъ цапъ. [Уш. у.]

Хоць ёму клинъ на голові теши. [Уш. у.]

Горбатого випрямить могила, а упрямого дубина.

Ухо.

Якъ не глухо, до що скажи, то почує. [Рад. у.]

Х.

Хлібъ (*хлѣбъ*).

(См. Хліборобство. Іжа).

Треба неба, треба й хліба.

Лежачого хліба нігде нема. [Рад. у.]

Єденъ хлібъ завше приість ся.

Кий на кий водить, а хлібъ на хлібъ ні.

Безъ хліба не обідъ. [Черк. у.]

Зъ хліба зъідъ не буде. [Черк. у.]

Дурне сало безъ хліба. [Черк. у.]

Хліборобство.

(См. Хлібъ. Дорідъ. Господарство).

Сякий, такий торгашъ, та все ість калачъ, а хліборобъ — хліба робить, хлібъ и ість. [Черк. у.]

Виори мілко, посій рідко, та и уродиться дідько. [Уш. у.]

Якъ посіешъ, такъ и зберешъ.

Якъ посіе, такъ ся вродить. [Уш. у.]

Збожжє сій, та ся надій. [Уш. у.]

Де оре сошка, тамъ хліба трошка.

Якъ будемо робити, такъ буде и родити. [Черк. у.]

До Миколи,—нема добра ніколи,

На св. Макара,—пізній овесъ, а раньше — татара.

Хворість, Хвороба *(слабое здоровье, болѣзнь).*

(См. Смерть).

Скрипливе дерево довго живе.
Скрипуче колесо довго живе. [Рад. у.]
Скрипливе колесо багацько іздить.
Худий, якъ смерть. [Уш. у.]
День біжить, а три дні лижить.
Кого болять кості, той не думає въ гості.

Хвалько, Хвальба (*хвастунъ, хвастовство*).

(См. Пиха. Брехня.)

Поки хвалько нахвалиться, то будько набудеться. [Черк. у.]
Хвальба сорочки не дасть. [Уш. у.]
Ще не зловивъ, а вже скубе.
Дай, Боже, нашому теляті вовка зъісти. [Уш. у.]
Не хвались въ сімъ день, а въ сімъ літъ. [Уш. у.]
Не хвалися, а Богу молися.
За іднимъ пострілomъ сорокъ сімъ качокъ убивъ. [Уш. у.]
Не такъ ся добре діє, якъ ся говорить. [Уш. у.]
Добре дуть, якъ дадуть. [Черк. у.]

Ц.

Царица и Царь.

За цариці *) іли паляниці, а за царя **) нема й сухаря. [Черк. у.]
Царъ, якъ отець, візьме корову, пришле по скопець. [Уш. у.]

Циганъ.

Лакомий якъ циганъ на сало.
Уміла готувати, та не вміла давати. [Черк. у.]
Приставъ, якъ циганъ до точила. [Черк. у.]
Крутить, якъ циганъ сонцемъ.
Казавъ циганъ: нема правди въ світи—тільки въ Бога, та у мене трошки. [Уш. у.]
Якъ біжить—то дріжить, якъ впаде—то лежить. [Уш. у.]
Обійдеться циганьське весілле и безъ марципанівъ. [Канев. у.]
Циганъ за компанію дався повісить.

*) Екатерины II-й.
**) Павла I-го.

Цікавий (*любопытный*).

Цікавий, то босий. [Уш. у.]

Хто багацько знає, той мало має.

Цілування (*поцѣлуй*).

На здогіньці не націлуєшся.

Ч.

Часъ (*время*).

(См. Прозірность. Зрістъ.)

Часъ на часу не стоіть. [Уш. у.]

Ще до того багацько води утіче. [Уш. у.]

До св. Духа не кидай кожуха, а по святому Дусі—зновъ ходи въ кожусі. [Черк. у.]

Ни разомъ Краківъ збудовано.

Зъ однимъ разомъ дерево не звалиться.

Часъ плаци, часъ траци. [Уш. у.]

Въ злій часъ мовчати, а въ добрий говорити. [Уш. у.]

Було добре, та давно,—буде гораздъ, та не заразъ. [Черк. у.]

Минули ти часи, що літали ковбаси.

Минули ті роки, що распірало боки.

За старого Хмеля, якъ було людей жменя. [Черк. у.]

Свята година була колись, а теперь перевелась. [Черк. у.]

Се було за короля Горошка, якъ було людей трошка.

Доти збанъ воду носить, доки ухо не урветься. [Уш. у.]

До часу збанъ воду носить, допуки ся ухо урве.

Дочекався гречаної паски.

Чеканнє (*ожиданіе*).

Ждала баба внукового книша, та вилізла душа. [Чер. у.]

Дощикъ сёгодня клався, клався та й ни зібрався. [Чер. у.]

Ждемо, ждемо та й ждáнки поіли. [Чер. у.]

Два третёго не ждуть. [Рад. у.]

Чернець (*монахъ*).

Найшовъ чернець клубокъ—не радовався, згубивъ—не смутився. [Уш. у.]

Буде зъ ченця яйця, а зъ жида курки. [Черк. у.]

Манашецька злоба до гроба. [Черк. у.]

Чирякъ (*чирей*).
(См. Хорій.)

И чирякъ даремне не сяде—хиба почешешь.
Чирякъ великій, а гною мало.

Чоловікъ (*человѣкъ, мужъ*).
(См. Люде. Жинка. Одружини).

Не місце красить чоловіка, а чоловікъ місце.
Чоловікъ—всёму порядокъ. [Уш. у.]
Сякий, такій—аби бувъ, аби хліба раздобувъ. [Уш. у.]
Най буде якъ ворона, та всежъ хоті оборона. [Уш. у.]

Чортъ.
(См. Богъ. Пекло. Дідько. Баба).

Бога хвали, а чорта не гніви. [Уш. у.]
Богу молись, а чорта не гудь. [Чер. у].
Богу ся моли, а чорта не дражни. [Уш. у.]
Богъ знає хто живий, а чортъ знає хто вмре. [Уш. у.]
Кому служишъ, а куцому кланяйся. [Уш. у.]
Німъ Богъ змалює, а чортъ зъість. [Уш. у.]
Давъ Богъ празникъ, а чортъ работу. [Рад. у.]
Чорта христи, а вінъ въ воду лізе.
Чортъ и горами переверне.
Чортъ, чорте, на́ грушъ, та тільки мене не рушъ. [Уш. у.]
Чортъ на кривий нозі живе. [Черк. у.]
Пішъ въ дзвінъ, а чортъ въ колотило. [Уш. у.]
Пішъ въ дзвінъ, а чортъ въ колотило та й каже, що голосніше.
Приступи дідько до попа. [Кам. у.]
Засівъ чортъ въ болоті.
Закохався якъ чортъ въ сухий вербі. [Уш. у.]
Де чортъ любить?—Въ болоті. [Уш. у.]
Убрався якъ чортъ на утренню.
Зъ чужого чортяти не доховаєсся свойго дитяти. [Уш. у.]
Не такий чортъ страшній, якъ ёго малюють.

Чудеса.

Чудеса въ решети: дірокъ багацько, та нікуди вилізти. [Чер. у.]

Чуже (*чужое*).
(См. Заздрість. Користь. Крадіжъ. Злодій. Вина. Кара).

Меже чужи щипці не клади свихъ пальцівъ. [Уш. у.]
Не нашъ візъ, не нашъ и кінь.

Въ чуже просо не пхай носа. [Уш. у.]
Въ чужий загороді не буде худоби. [Уш. у.]
Зъ чужого воза середъ дороги злізай. [Уш. у.]
Зъ чужого коня середъ дороги злізай. [Уш. у.]
Хто чуже бере, того Богъ побъе.
Чужого возмешъ жменю, а свого дашъ пригоршнею. [Уш. у.]
Чужими руками тільки вогонь загортать. [Уш. у.]
Добре коло чужого вогню ноги гріти. [Уш. у.]
На чужий коровай—очей не поривай. [Черк. у.]
На чужий коровай рукъ не протягай. [Бѣльск. у.]
На чужий коровай рта не роззявай.
На чужий трудъ ласий не будь.
Де не оравъ, тамъ не сій.

Чужина (*чужбина*).

Тамъ добре—де насъ нема.

Ш.

Шати (*убранство*).

Наши лати переходять паньски шати.

Швець (*сапожникъ*).

Зібрався, якъ швець на торгъ.
Швець не наша віра, бо натягає шкуру. [Уш. у.]

Швидкій (*скорый*).

Швидкій, якъ муха на окропі.
Не хватайтесь дуже, якъ попівна заміжъ. [Чер. у.]
Вінъ тільки за дугу, а ви вже й на возі. [Чер. у]
Біжить, якъ по свячену воду. [Уш. у.]
Не біжи по-передъ батька въ пекло. [Чер. у.]
Спрягнувъ якъ зъ лука.

Шибеница (*висѣлица*).

(См. Кара).

Пішли наші въ гору, по два на шибеницю.

Шило (*шило*).

Шила въ мішку не утаішъ. [Уш. у.]

Шляхта.

(См. Панъ).

Шляхта не нашої віри — въ середу солонину іла. [Ум. у.]

Щ.

Щастя (*счастье*).

(См. Доля).

Щастя лучче, якъ готові гроши. [Ум. у.]

Щастя, якъ трясця — кого схоче, того нападе. [Ум. у.]

Прибудь щастя, розумъ буде. [Ум. у.]

Хто доброго чоловіка минає, той щастя не має. [Чер. у.]

Не родись хороша, а родись щастлива. [Чер. у.]

Не родись красній, а родись щасній. [Кам. у.]

Щедрий.

На щедрого Богъ посилає гостя, на скупого злодія. [Чер. у.]

Хто дає, той має. [Ум. у.]

Щирий (*искренній, радушный*).

Чимъ хата богата, тимъ и рада. [Ум. у.]

Іште гості и мовчайте, а за решту вибачайте. [Ум. у.]

Щука.

Щука вмерла, а зуби не вмерли. [Чер.

Ю.

Юра Св. (*Св. Георгій*).

На Юра сховається въ житі кура. [Ум. у.]

Юриста (*адвокатъ*).

(См. Підъячій).

Дере коза лозу, а козу вовкъ, а вовка мужикъ, а мужика панъ, а пана юриста, а юристу чортівъ триста.

Я.

Язикъ (*языкъ*).

(См. Мова. Мовчаливість).

Мовчи, язичку, дамъ кашки. [Чер. у.]

Язикъ на конець світа заведе. [Ум. у.]

Тоді ій наврочить, якъ черезъ голку язикъ проволочить. [Ум. у.]

ЗАГАДКИ.

Б.

Барабанъ. Зверху кожа, знизу тоже, а въ серединѣ пусто.

Безмінъ. Тяжча голова одъ тіла. [Бѣльск. у.]

Біда. Єсть таке зілля, що и сліпи знають. [Ушиц. у.]

Блоха. а) Чорненьке, маленьке—хоць би яку гнилу колоду то переверне. [Уш. у.] б) Стоіть панна на кганку, чухається въ поганку. [Ушиц. у.]

Богъ, земля, вітеръ, нічъ. Батько високий, мати низька, синъ кручений, дочка сліпа. [Уш. у.]

Богъ, земля, очи. Що въ світі богатше, що ліпше, а що швидше?

Богъ, пічъ, вітеръ. Тато високо, мама сліпа, дочка крива. [Ушиц. у.]

Ворона. а) Чорна верста все поле вкрила. [Ушиц. у.] б) Дирява верста все поле закрила. [Каменец. у.] в) Дирява радюжка все поле збігає. [Бѣльск. у.] г) Дирява плахта все поле закрила. [Бѣльск. у.] д) Попова хортиця по полі вертитьця. [Балтск. у.]

Бочка. Стоіть дівка на дворі, на ій голи пацюри. [Бѣльск. у.]

Будякъ. а) Цвітки ангольскиі, а кіхті диявольскиі. б) Стоіть колихаєтьця, красною головою величаєтьця, лежачи бодаєтьця.

Буравъ. Сірий кілъ черезъ дерево прошовъ.

Буракъ. а) Червоний когутъ по-підъ землю плює. [Ушиц. у.] б) Кондратъ, мій братъ, підъ землю пішовъ, грошей найшовъ. [Ушиц. у.] в) Зелений когутъ червоніє. [Ушиц. у.] г) Сидить півень у хліві, а косиці на дворі. д) Надъ водою стоіть когутъ зъ бородою. [Ушиц. у.]

В.

Варстатъ. На штирохъ ногахъ, на двохъ верхахъ, на двохъ кишкахъ на одний голові. [Ушиц. у.]

Великдень. Сімъ літъ мосту, на мості яблунька, на ній цвітъ—весело, на весь світъ. [Ушиц. у.]

Відра. Два голуби летять—зъ нихъ кровъ каптить. [Ушиц. у.]

Вікно, пічъ, попілъ у печи. Одно каже: „світай Боже“; друге каже: „не дай Боже“; а третє каже: „мені все одно, що въ день-що въ нічъ“. [Ушиц. у.]

Вілъ. Штири тики, два патики, сёме замахайло. [Ушиц. у.]

Віникъ. а) Шатається, матається, по-підъ пічъ ховається. б) Скручений, звязаний—по хаті танцює. [Ушиц. у.]

Вітеръ. а) Що безъ нігъ біжить? [Ушиц. у.] б) Меже діръ біжить кінь. [Уш. у.] в) Що рідше відъ води? [Ушиц. у.] г) Безъ рукъ, безъ нігъ—двери відчиняє.

Вітракъ. На восьми ногахъ стоіть, а штирма очіма на вітеръ глядить. [Бѣльск. у.]

Вовкъ, песъ, вівця. Прийшла потата підъ мої ворота—питається лепети,—чи въ домі попура. [Уш. у.]

Вовкъ, коза, собака, люди, коні. Прийшла шайда-байда, взяла стрики-брики; якъ почули мъякиники, та сказали житникамъ: „сідайте на вівсяники, доганяйте шайду-байду, віднимайте штрики-брики.

Вогонь. Червоне теля чорну корову ссе.

Вода, болото, очеретъ. Ідно біжить, друге лежить, третє стоіть. [Уш. у.]

Вода. а) Іду, іду—ні дороги, ні сліду. [Уш. у.] б) Въ чимъ дзюри не вивертишъ? [Уш. у.]

Вода и очеретъ. Одно каже: „ходімъ“, а друге каже: „поклонимся“.

Воли и пшениця. Ишовъ дорогою, найшовъ добро въ добрі и добро добромъ вигнавъ. [Уш. у.]

Воскъ. а) На вогні париться, а на вітрі сушиться. б) По воді ходить, по воді сохнить.

Вишня. Вишневий смакъ,—чого воно такъ? [Уш. у.]

Г.

Гадюка. Кругленьке, довгеньке, на чолику лисеньке. [Ум. у.]

Гадюка и шабля. а) Ишовъ дорогою, найшовъ зло и зло зломъ зарубавъ. [Ум. у.] б) Середъ ліса кавалокъ желіза. [Ум. у.] в) За лісомъ-перелісомъ желізо лежить; ніхто ёго не може підняти. г) Посередъ села лежить залізо—ніякъ ёго въ руки взяти. [Ум. у. и Балтск. у.]

Гарбузъ. а) Безъ віконъ, безъ дверей—повна хата людей. [Ум. у.] б) Маленькій погребець повенъ ясць. в) Безъ рукъ, безъ нігъ на плітъ лізе.

Гарбузиня. Тянулися старці черезъ плітъ за пальці. [Ум. у.]

Голка. а) Желізна свиня, мотузяний хвістъ. [Радом. у.] б) Тоненька, тоненька—два пхає, а третій тримає. [Ум. у.]

Голова. Стоіть хапунъ, підъ хапуномъ сапунъ, підъ сапуномъ моргульці, підъ моргульцями поляна, підъ поляною лісъ. [Ум. у.]

Голосъ. а) Не видати, не слихати,—тілько знати. [Ум. у.] б) Якъ Богъ дасть, то й вікномъ подасть.

Горохъ. Кріпко стоіть, слабко вісить, самъ косматий, конець лисий. [Ум. у.]

Горшокъ. Чернець-молодець по коліна въ золоті. б) Чорна овечка на огні горить. [Ум. у.] в) Де впавъ, тамъ пропавъ [Ум. у.] г) Живъ, живъ—не нажився, вмеръ—не поховався. [Ум. у.] д) Чернець-молодець горе-горувавъ, своіхъ дітокъ годувавъ,—впавъ на землю, ніхто зъ него костей не позбиравъ. е) Ідну кобіту двоє дітей ссуть.

Гребень. Костяне, сростяне—черезъ гору свині жене. [Ум. у.]

Грімъ. а) Заривівъ вілъ за сто миль, за сто гіръ. [Ум. у.] б) На тимъ світі буби рубають—на цей світъ трискі летять. в) Шило-вило мотовило по-підъ небесами ходило, съ панами говорило. [Бѣльск. у.] г) Гуркотить, стукотить—сто коней летить. [Ум. у.]

Груба. Насередъ села лежить телиця вбита, хто йде, той руки до неі кладе.

Груша. Віса висить, хода ходить, віса впала, хода зъіла. [Бѣльск. у.]

Грибъ. Стоіть при дорозі на одній нозі.

Гуска. Стоіть пані на дорозі, кричить: ай—ахъ! [Ум. у.]

Д.

День. Сірий вілъ всіхъ людей підвівъ.

Дерево, сердце. У лісі росте, зъ лісомъ ривняється, а зъ світомъ не видається.

Дзвони. а) Крикнувъ вілъ на сто гіръ, — зачалися збігать до ідной хати. [Уш. у.] б) Въ тучи дрова рубають—до насъ тріски литають. [Уш. у.] в) За лісомъ, за прилісомъ золоте теля реве. [Уш. у.] г) За лісомъ, за пролісомъ два вовки трублять. [Уш. у.] д) Сіриі воли до Бога ревли. е) Вийду я на містъ, потягну за хвістъ, а воно ктвалтъ кричить. [Радом. у.] ж) Крикнула вутка, на морі чутко; збіглися дітки до ідноі матки. з) Сидить кокгутъ на вербі, спустивъ коси до земли. [Каменецк. у.]

Дорога. Лягла Кася — простяглася, якъ би встала—до неба достала. [Уш. у.]

Дривітня. єсть у насъ баранъ, та ніхто не вгадає скілько на ёму ранъ.

Душа. Безъ носа, безъ зубівъ, безъ тіла,—а все живе. [Уш. у.]

Димъ. а) Ще ся батько не вродивъ, а синъ уже ходивъ. [Уш. у.] б) Безъ рукъ, безъ нігъ на гору лізе. [Ушицк., Балтск. и Каменецк. уу.] в) Закімъ ся тато вродить, то синъ ся по світі находить. [Уш. у.]

Дитина, парубокъ, старець. Зрану ходило на чотири нозі, потому на дві, а послі на три. [Уш. у.]

Ж.

Жаба. Ходить по городу великого роду,—ноги якъ лопати, а сліда не знати. [Бѣльск. у.]

Жорна. Стукотить, грукотить, сімъ паръ коней летить; треба загадати, що імъ істи дати. [Каменецк. у.]

Жорновий камень. Сивий кінь викідає съ-подъ себе білий гний. [Бѣльск. у.]

Жолудь. Два столи, два човни и шапочка. [Уш. у.]

Жукъ. Летить—кричить, упаде на землю—землю рие. [Бѣльск. у.]

З.

Завертка (въ дверяхъ). Круть-верть,—въ черепочку смерть.

Замокъ и ключъ. Бігъ біглець, задравъ конець; нагнавъ дівку, штурхъ у дірку.

Засувъ. а) Дідъ бабі туркоче, бабі ся не хоче; дідъ бабу за тіло,—бабі ся схотіло. [Ушиц. у.] б) Пробивъ, прометеливъ поповій телиці при самій сростиці. [Ушиц. у.]

Заяць. Сивеньке, чорненьке—все подвіряя збігає. [Уш. у.]

Звізди, небо, місяць. Череда не лічена, толока не міряна, пастухъ не найманий. [Ушиц. у.]

Зерно макове. Чернець-молодець пішовъ въ землю, червону шапочку найшовъ и наверхъ вийшовъ. [Уш. у.]

Зольниця. Стоіть панна въ хаті, на ній листи въ латі. [Уш. у.]

Зори. Ишовъ Волохъ, розсипавъ горохъ, зачало світати, нема що збирати. [Уш. у.]

Зуби. а) За лісомъ, за прилісомъ дві жердки білого плаття висить. [Радомысл. у.] б) Два шнури хустъ білихъ висить, а межъ ними червона запаска. [Ушиц. у.]

К.

Кабакъ (тыква). Стоять коні на припоні, — ні пъють, ні ідять,—все гладки стоять. [Балтск. у.]

Каганецъ. а) Червоний дзендзеликъ, чорна ниточка. [Уш. у.] б) Очи зъ глини, а самъ зъ плятини. [Каменецк. у.] в) Чорна коробочка—золотий чопень. [Уш. у.]

Кагла (труба). а) Чорна курка чубкомъ . . . . . [Уш. у.] б) Сівъ дідъ підъ кучою, заткнувъ дзюру онучою. [Уш. у.] в) Сидить півень надъ кручею, заткнувъ . . . . онучею. г) Пришовъ чернець до черниці,—лапъ черницю по потилиці. [Уш. у.]

Калатало. Помежъ двума дубками бъються Жидки лобками. [Ушиц. у.]

Калина. а) Середъ ліса-ліса червоне плаття вісить. [Ушиц. у.] б) Стоітч дідъ надъ водою зъ червоною бородою.

Камінь. Що росте безъ корінця? [Уш. у.]

Капуста. Була собі панна, мала на собі сто кожухівъ. [Уш. у.]

Каша. Седить панна на припічку, говорить нáціръ по-німецьку. [Уш. у.]

Кітъ и сало. Віса вісить, хода ходить; вона просить коби віса впала— на віки пропала. [Уш. у.]

Ключъ надъ колодцемъ. Дідъ надъ дзюрою плаче. [Бѣльск. у.]

Кобила. Двоє слухає, четверо пляше, сто свище. [Бѣльск. у.]

Коваль. Прибігъ Харкіньскій, заржавъ по кіньські, вклякнувъ, стукнувъ, та й далі побігъ. [Уш. у.]

Колéса. а) Два брати старшихъ, два брати меньшихъ, старшіі зъ-заду, а молодши попереду біжать. [Уш. у.] б) Гурготить, стукотить, — штири коні біжить. [Уш. у.] в) Штири брати,—іденъ другого не догонить. [Уш. у.] г) Штири брати: двое не дожене, двое не втече. [Уш. у.] д) Братъ брата гонить, николи не догонить. [Бѣльск. у.]

Колодязь. а) Насередъ села стоіть бочка вина; съ тоі бочки волочитьця кишечка. [Балтск. у.] б) У діда вісить, а у баби блищить.

Коминъ. Мама грубуля, дочка грубуля, а синъ кучерявий. [Ушиц. у.]

Коноплі. Жиноцьке ремесло окóло обросло, посередині дірка.

Корона. Що вишче Бога? [Ушиц. у.]

Коцюба. Стоіть панна въ кутку въ червонимъ жупанку, въ червонимъ платку. [Уш. у.]

Килишокъ. Чи въ дому, чи въ дорозі на ідний нозі, а хто ёго скалічить—женъ (sic) дохторъ не злічить. [Ушиц. у.]

Кудель. Мамине чересло наоколо обросло. [Ушиц. у.]

Кульбака. Лізу, лізу по залізу на мъясову гору. [Ушиц. у.]

Курка. Въ нашоі невісти сорочокъ двісті, вітеръ повіває—тіло видно.

Кишка. Іжъ, не іжъ, то все ідно буде. [Ушиц. у.]

Л.

Лава. а) Дві ятровки склали до купи головки. [Ушиц. у.] б) Двоє ягнятъ ідну вівцю ссуть. [Ушиц. у.]

Ластівка. Шило-мотовило по-підъ небесами ходило, по-турецьки говорило, по-німецьки закидало.

Лемішъ. Сивий селезень по-підъ землю лазить.

Лідъ. а) Світлий якъ дияментъ, родюся відъ мами, боюся вогню. [Ушиц. у.]

Лідъ на річці. Разъ въ годъ кристься бродъ.

Лижко. а) Штири ноги, а не звіръ; есть піръя, а не пташка. [Бѣльск. у.] б) Въ лісі було, листье міло,—теперъ тримае душу й тіло. [Бѣльск. у.]

Люди въ церкві и піпъ. Повенъ хлівець овець, а межъ ними одинъ баранець. [Бѣльск. у.]

Лёхъ. Игнатъ-багнатъ, при землі не знать. [Ушиц. у.]

М.

Макъ. а) Тичка, на тичці капличка повна людей. [Ушиц. у.] б) Насередъ села стоіть стріла, а въ тий стрілі сімсотъ и дві. [Балтск. у.] в) Підъ однимъ ковпакомъ сімсотъ мужиківъ. г) Стоіть паличка, на ній капличка. [Каменецк. у.]

Макогінъ. Батько деревяний, мама зъ глини, а діти трискачи. [Ушиц. у.]

Макітра. а) Мама широка, тато узенькій, а діти щенята. [Ушиц. у.] б) Мамина потичка, а татунівъ потакъ.

Мелникъ. Бігла щитка по-підъ воритка, вибігъ лечикъ, заклавъ мечикъ—щитка стала. [Уш. у.]

Містъ. Ношу тягіръ крепкій, излучаю скали, а крішко стою. [Уш. у.]

Місяць. а) Иде лісомъ не трісне, иде водою не плюсне. [Уш. у.] б) Сама на дворі, а сукня у хаті. в) Выросла верба посерідъ села, роспустила гіллє на все підпілье. г) Лисий вілъ крізь ворота дивиться. д) Безъ рукъ, безъ нігъ, тілько зъ рогами, а ходить по-підъ небесами. [Радомысл. у.] е) Повна піцъ паляниць, а на середині книги. [Ушиц. у.]

Млинъ. а) Стукотить, грукотить, якъ сто коней біжить; треба встати погадати, треба конямъ трави дати. [Балтск. у.] б) Стоить данъ нъ данахъ, на дванадцяти ногахъ. [Ушиц.у.] в) За лісомъ, за прилісома два кабани гуде. Вийшовъ Юркисъ, стукнувъ бужисъ — перестало гудіти, зачало шуміти. [Уш. у.]

Молотъ. Самъ худий, а голова важитъ зъ пудъ. [Уш. у.]

Морква. а) Сидитъ пані въ коморі, роспустила косы. [Ушиц. у.] б) Сама въ коморі,—коси на дворі. [Уш. у.] в) Жовта куриця підъ тиномъ кублиться. [Радомыс. у.]

Мрака. Сива кобила все поле облягла. [Уш. у.]

Миска. Коло ями всі стоять зъ булавами. [Ушиц. у.]

Мишъ, кокгутъ, кітъ. Бігла моргуля, питала крикуля: „чи є въ дома хапуля?“ [Уш. у.]

Н.

Нагайка. Що то такее, що скрученее вдвое, зубівъ не має, а добре кусає. [Бѣльск. у.]

Небо, земля, вода, нічъ. а) Мама широка, тато высокій, синъ кручений, а невістка сліпа. [Ушиц. у.] б) Два стоіть, два ходить—шкоду робить. [Ушиц. у.]

Нічъ и день. а) Чорна корова всіхъ людей поборола, а біла кобила всіхъ зведе. [Ушиц. у.] б) Чорне сукно лізе въ вікно. [Ушиц. у.]

Ніжъ. Тиснешъ—лізе, не тиснешъ—то стоить. [Ушиц. у.]

Ножниці. Два кінці, два кольці, посередині цвяхъ. [Ушиц. у.]

Нісъ. Стою меже двома світлами, природа моя горбата, богати соки моі збірають, а бідни на землю кидають. [Ушиц. у.]

О.

Обідъ. Коло хати, коло ями всі сидять съ колами. [Каменец. у.]

Облака. Толока неміряна, череда не лічена, а пастухъ рогатий. [Ушиц. у.]

Образи. а) Ставъ підъ стіною, підперся палицею костяною. [Ушиц. у.] б) Стоить дерево середъ села, въ каждий хатці по шлячці, тілько въ коршмі нема. [Ушиц. у.]

Огірки. Підъ хворостомъ двое съ хвостомъ. [Ушиц. у.]

Огірокъ квашений. а) Встромивъ якъ ріг, а винявъ якъ хлякъ, а зъ нёго капъ-капъ. [Ушиц. у.] б) Всунувъ якъ мъяло, винявъ да й звяло. [Радомысл. у.] в) Стоять коні на припоні, — не пьють, не ідять, а все повни стоять. [Ушиц. у.]

Огонь. а) Якъ літо такъ зиму чоловікъ безъ ёго не може бути. [Ушиц. у.] б) Прийшовъ хтось, узявъ щось, — вийду я за нимъ, — не знаю за кімъ. [Ушиц. у.]

Око. Голе въ середину ховається, а мохнате съ мохнатимъ стуляється.

Оріхъ. а) Рісъ, рісъ—не дорісъ, ему ся тіло залупило, вінъ на дівчину полізъ. [Ушиц. у.] б) Кругленьке, маленьке, на чолику лисеньке. [Ушиц. у.]

в) Крепко стоіть, слабко вісить; самъ косматій, конецъ лисий. [Ушиц. у.]

Очеретъ. Стоить дідъ надъ водою, трясе бородою. [Ушиц. и Бѣльск. у.]

Очі. а) Два шнури до неба. [Бѣльск. у.] б) Братъ съ братомъ черезъ дорогу живуть, а іденъ другого не бачить. [Бѣльск. у.] в) Черезъ межу братъ брата не бачить. г) Два ужики все підъ лісъ бігали. [Каменецк. у.] д) Людьска природа кругомъ обросла, прийде біда, потече вода. [Бѣльск. у.]

II.

Палка. Ні очей, ні ушей, а сліпцівъ водить. [Бѣльск. у.]

Пальці (прядуть кужиль). а) Стоіть пять бративъ підъ стріхою, пять на дворі, и ти, що на дворі, сухи, а ти, що підъ стріхою мокри. [Ушиц. у.] б) Десять козъ тягнуть на ноги роги.

Папіръ. а) Хоць зъ якоі высокоі гори впаде—не разібъється, а впаде на воду—росплинеться. [Ушиц. у.] б) Поле біле, а чорне насіння, хто не вміє, то не посіе. [Радомысл. у.]

Павутиня. Що єсть въ хаті не тесане? [Уш. у.]

Песъ. Штири стоіть, а пятий спати лягає. [Уш. у.]

Перо. Зверха космате, знизу гостре, сунешъ сухо, выймешъ мокре. [Ушиц. у.]

Пічъ. а) Мати гладуха, дочка красуха, синъ кучерявий. [Уш. у.] б) Біла кобила весь лісъ переіла. [Бѣльск. у.] в) (Пічъ съ хлібомъ). Седить медвідь на яйцяхъ. [Бѣльск. у.] г. Лата на латі, а нитокъ не знати. [Бѣльск. у.]

Плугъ. а) Стоіть на дорозі, росклавъ нозі; прийшовъ хлопъ—о землю нимъ—гопъ! Бігъ помагай! б) Мій братъ Кондратъ по-підъ землю ходить, червонці находить. [Ушиц. у.] в) Червоне чересло все поле занесло. [Ушиц. у.]

Подушка. а) Корова лежить, а шкура до води біжить. [Ушиц. у.] б) Чоловікъ якъ ляже спати, не може заснути безъ пёго. [Ушиц. у.]

Покійникъ. Бігунчики біжать, ревунчики ревуть, — сухе дерево несуть. [Ушиц. у.]

Помочи. Въ день якъ драбина, въ ночі якъ вужъ. [Ушиц. у.]

Поросята. За лісомъ, за прилісомъ вовки шкуру мнуть. [Радомысл. у.]

Порогъ. Въ насъ єсть такиі пахолки, що каждий кобіті заглядають підъ подолки. [Ушиц. у.]

Постіль. Має штири ноги, а не звіръ; має піръя, а не птиця; має тіло, а не чоловікъ. [Ушиц. у.]

Пранікъ. а) Загрива собака на воду бреше. [Ушиц. у.] б) Золоте теля на воду реве. [Каменец. у.] в) Білий песъ надъ водою бреше. [Ушиц. у.]

Птиця. Два рази родиться, а разъ хреститься. [Бѣльск. у.]

Пчола. а) Легка худоба, збіра користь и для себе, и для Бога. [Бѣльск. у.] б) Вийду я на гірку, одчиню комірку; якъ би не гайдамаки, то зъілибъ собаки. [Радомысл. у.] в) Летівъ птахъ черезъ Божій дахъ да й каже: „тутъ моє діло огнемъ погоріло.“ [Радомысл. у.] г) Ходить по-

городу великого роду, а слідивъ не знати. [Бѣльск. у.] д) Повний пень черешень,—ніякъ іхъ изъісти. е) Повенъ пень черешень, а въ серединѣ напхато. [Ушиц. у.] ж) На череві тарвалокъ, а въ череві ярмарокъ. [Радомысл. у.] з) Стоить Покрова, въ ній дірочка готова; летить Святъ-Духъ—у дірочку штурхъ!

Пъявка. а) Чорне щеня безъ костей, безъ тіла. [Ушиц.. у.] б) Безкосте, безмозгле—все море сливае [Ушиц. у.] в) Чорний... безъ косточокъ перепливае море й Дунай.

Р.

Ракъ. а) Руками впирається, ногами лізе. [Ушиц. у.] (Ракъ варений.) б) Иде въ баню чорний, зъ бані йде червоний одною головою, пятнацятю ногами. в) Иде рицаръ, при нимъ дві орудини на боці; вплавъ пливе, а поринать не вміе. [Ушиц. у.]

Редька. Баранъ у хліві, а хвістъ на дворі. [Радомысл. у.]

Рікъ. а) Стоить стовпъ до неба, на німъ дванадцять гніздъ; въ каждимъ гнізді по чотири яйця, въ каждимъ яйці по сімъ зародківъ. [Ушиц. у.] б) Триста шпакивъ, пятдесятъ кавокъ, дванадцять воронъ зъ ідного яйця вилізло. [Ушиц. у.]

Рожество, Паска, Тройця. Верхъ зелений, гилля золоте, листя мастке. [Ушиц. у.]

Роса. Впередъ ишла—ключи найшла; місяць уздривъ, сонце вкрало. [Каменец. у.]

Рукавиця. а) Не на томъ тя взявъ, щобимъ съ тобою спавъ, а на то, що би своє тіло въ тебе пхавъ. [Ушиц. у.] б) Загорожу хлівець на пять овець. [Ушиц. у.] в) Мацу-мацу по лавці — надибала рогача, устромила голяча. [Ушиц. у.] г) Мацъ-мацъ по лавці—найшовъ мохнавці. [Ушиц. у.] д) Червоне пхае въ чорне. [Ушиц. у.]

Рушниця. Въ куточку на колочку нагла смерть вісить. [Бѣльск. у.]

Риба. а) Шуварова дочка шуваромъ ишла, сімъ сорочокъ несла, та й ще змерзла. [Ушиц. у.] б) Кину я палицю, пійму нагалицю: скубаю не піря зъ неі, а мясо. [Ушиц. у.] в) Не тимъ я богачокъ, що по десять сорочокъ. [Ушиц. у.] г) Безъ рукъ, безъ ногъ по воді плавае. [Ушиц. у.] д) Очеретомъ — рогозою шарить, сімсотъ сорочокъ на собі носить. [Ушиц. у.]

С.

Самоваръ. У доброго молодця тече зъ кінця. [Ушиц. у.]

Сáні. а) Иде по-підъ лісъ—задеръ нісъ. [Ушиц. у.] б) Два вовки біжать—обидва въ небо глядять. [Ушиц. у.]

Сверделъ. а) Лізе якъ вужъ зъ ями, викидає трубами. [Ушиц. у.] б) Сидить на острішку, крутить лемішку. [Ушиц. у.] в) Чорний волище черезъ стіну дрище. [Ушиц. у.]

Свíтъ. Чорне сукно лізе въ вікно. [Ушиц. у.]

Сволокъ. Десятеро поросятъ одну лёху ссуть. [Ушиц. у.]

Свиня. а) Що то таке: не слабе, а все стогне? [Бѣльск. у.] б) Прийшли Німці підъ бабини сінці, стукотять, а не вміють одчинити.

Серпъ. а) Мусій горбатий—на все поле богатий. [Ушиц. у.] б) Кривенькій, маленькій—все поле збігавъ. [Каменец. у.] в) Горбате, зубате—все поле збігає. [Ушиц. у.] г) Горбатий дідокъ все поле збігавъ. д) Кривенькe-маленькe усе поле оббігало, у коваля обідало. [Балтск. у.]

Сíдло. Чоловікъ може іхати, але безъ ёго дуже трудно бути. [Уш. у.]

Сíль. Въ воді рості, води боіться. [Ушиц. у.]

Скрипка. а) Веселий пташокъ весело співає, кінь на барана хвостомъ ківає. Ушиц. у.] б) Въ лісі росло, до дому прийшло, на печи сохло, на рукахъ плаче. в) У лісі вирубана, сокирою вытесана—на рукахъ плаче.

Слива. Сикель викінь, тіло зъіжъ. [Ушиц. у.]

Сновалка а) Чотири коні на одний нозі, пята по середині, жене за ними свині. [Ушиц. у.]

Снопи, стигъ. Всі синки подвъязани, батько—ні. [Ушиц. у.]

Сонъ и Сонце. Що наймилійше и що найсмачнійше? [Ушиц. у.]

Сонце. а) За лісомъ, за пролісомъ золота діжа сходить. [Ушиц. у.] б) Въ день є, въ ночі нема. [Ушиц. у.] в) Що найбарзій въ солому влізе, якъ вона мокра. [Ушиц. у.] г) Напередъ ліса поляничка ся пече [Ушиц. у.д) Мету, мету—не вимету, несу, несу—не винесу, пора прийде, само вийде. е) За горами, за лісомъ золотий кружокъ встає. ж) Въ вікно, въ двері не входить, а світло всюди. [Ушиц. у.]

Сóпли. Що богачъ ховає у кешеню, то бідний кидає на землю. [Ушиц. у.]

Сопілка. За лісомъ, за прилісомъ золоте теля реве. [Балтск. у.]

Сорока, свиня и вовкъ. Скакля скаче, риндя рие, тікай, ринде — хорманъ іде. [Радомысл. у.]

Соха. Сивеньки кролики підъ землею ходять. [Балтск. у.]

Старость. Въ що чоловікъ вбирається, якъ встає рано. [Ушиц. у.]

Стеля. а) Сімсотъ невістокъ, ідна подушка. [Ушиц. у.] б) Дванадцятеро лебедятъ на одний подушці сплять. [Ушиц. у.]

Стерно́. Кільки на небі зірочокъ, стілько на землі дірочокъ. [Бѣльск. у.]

Стіни. Стоятъ коні на препоні, не пъють, не ідять, тілько крашче стоять. [Каменец. у.]

Стілъ. а) Дубъ, на дубі липа, на липі конопля, на коноплі глиняникъ. [Ушиц. у.] б) Сімсотъ соколятъ на ідний подушці спить. [Ушиц. у.] в) Штири поросята одну свиню ссуть. [Ушиц. у.] г) Штири брата підъ одною гилякою стоять. [Ушиц. у.]

Ступа и чупіръ. а) Мамине ся роздявило, татине ся наставило. [Ушиц. у.] б) Прийду до неі, стану неі,—зжену охоту до самого поту. [Радомысл. у.]

Сито. а) Въ лісі росло, на полю ся пасло, до дому прийшло, бабами трясло. [Бѣльск. у.] б) Въ лісі росте, въ стайні кохається, меже бабами хітається. [Ушиц. у.]

Т.

Терлиця. а) Безъ черева сучка бреше. б) Меже двома дубами завязло теля зубами. в) За лісомъ, за прилісомъ, меже двома дубами січе баба зубами. [Ушиц. у.] г) За лісомъ, за прилісомъ гавкає сучка безъ кишокъ. [Ушиц. у.] д) Стоить панна на дорозі, росклала штири нозі. [Ушиц. у.]

Тінь въ хаті. См. **Сонце** (д).

Тісто. а) Чимъ хлібъ у пічъ сажають? [Радомысл. у.] б) Звечора загорілось, къ світу засандачилось.

Туманъ. Сиви кабани усе поле залягли.

Х.

Хрестъ. Безъ чого християнинъ не може бути. [Ушиц. у.]

Ц.

Цвітъ. Безъ чого хлібъ не буде? [Ушиц. у.]

Церква. Стоіть дві труби, а въ тий трубі сорочкі дві. [Ушиц. у.]

Цукоръ. а) Що солодше за медъ? [Ушиц. у.] б) Білий якъ снігъ, зубами мене кусають, або на воду пускають. [Ушиц. у.]

Цибуля. а) Червоне яйце по горі ся товче. [Ушиц. у.] б) Приіхала панна зъ чужихъ сторонъ. в) Я изъ тихъ бочокъ, що по вісімъ сорочокъ. [Ушиц. у.] г) Бігла лялька коло ковалька въ трохъ кожухахъ та ще й змерзла [Ушиц. у.] д) Вийшла баба зъ-за-гіръ, на ній дванадцять шкіръ. [Ушиц. у.]

Ч.

Часи. Не ість и не пье—ходить и бье. [Бѣльск. у.]

Челюсти. Въ нашої корови чорніі брови. [Ушиц. у.]

Чорнило. Папіръ есть, перо есть, але писати безъ нёго не буде. [Ушиц. у.]

Чобітъ. Маму-мацу по-підъ лавку, надибала щось тепле. [Ушиц. у.]

Човенъ. а) Ногами сидить, руками робить и воно пливе. [Ушиц. у.] б) Візъ безъ восей, дорога безъ піску, бичъ безъ тршаску.

Часникъ. Голова наверху, а борода въ землі. [Ушиц. у.]

Я.

Яблуко и чоловікъ. Виса висить, хода ходить; виса впаде, хода зъість. [Балтск. у.]

Язикъ. Лежить колода середъ болота—не сгниє, не спорхніе. [Ушиц. у.]

Яйце. а) Барилка безъ обручівъ, безъ дна, а въ німъ два сорти вина. [Ушиц. у.] б) Впаде зъ гори бочка—розибъється, нема такого майстера, щобъ ії направивъ. [Ушиц. у.] в) Безъ обручівъ, безъ дна повна бочка вина. г) Амінь, амінь—замурований камінь. [Ушиц. у.] д) Въ ідній бочці два трунки—безъ чопа, безъ дюрки [Ушиц. у.] е) Барило, два трунки; ні чопа, ни дзюрки. [Бѣльск. у.]

КОЛДОВСТВО.

(Изслѣдованіе профессора университета Св. Владиміра В. Б. Антоновича и документы, извлеченные имъ изъ Кіевскаго Центральнаго Архива).

Нижеслѣдующее изслѣдованіе профессора В. Б. Антоновича и приложенные къ нему акты, извлеченные изъ книгъ гродскихъ и магистратскихъ судовъ Юго-Западнаго края, даютъ обильный матеріалъ для характеристики повѣрій и суевѣрій населенія здѣшняго края. Сближая данныя актовъ съ современными этнографическими данными о суевѣріяхъ, нельзя не замѣтить, что тѣ же вѣрованія въ таинственныя силы природы существуютъ и теперь; что народъ и теперь вѣритъ въ возможность принести пользу, или вредъ употребленіемъ извѣстныхъ предметовъ, тѣмъ или другимъ способомъ. Почти всѣ вѣрованія, заключающіяся въ процессахъ XVIII вѣка,— тождественны съ современными. Такъ, вѣра въ вѣдьмъ, упырей, „лятавцевъ"—существуетъ и теперь. Тотъ же взглядъ на „завитку" во ржи, тѣже воззрѣнія на обливаніе пути, тѣже и средства колдовства или знахарства. Вообще, упомянутые процессы могутъ служить богатымъ матеріаломъ для характеристики народныхъ вѣрованій, предлагая, въ тоже время, матеріалъ историко-юридическій, такъ какъ они выражаютъ отношеніе суда къ процессамъ о колдовствѣ, а также характеризируютъ судопроизводство, въ особенности судебныя доказательства. Не можемъ не упомянуть и о томъ, что, какъ въ процессахъ прошлаго вѣка, такъ и въ современныхъ вѣрованіяхъ народа, колдовство обходится безъ чорта. Оно совершается посредствомъ предметовъ природы, или дѣйствій, имѣющихъ таинственную силу. Ко всему этому чортъ непричастенъ. Онъ, въ понятіяхъ народа, вообще представляется скорѣе комическимъ, чѣмъ грознымъ существомъ.

П. Чубинскій.

Кіевъ.
1-го мая 1874 года.

При пересмотрѣ актовыхъ книгъ Кіевскаго Центральнаго Архива, нерѣдко попадались мнѣ документы, относящіеся къ процессамъ, возбужденнымъ по поводу подозрѣній разныхъ лицъ въ чародѣйствѣ. Перечитывая внимательно документы, я, помимо предвзятаго ожиданія, не нашелъ въ нихъ ничего аналогическаго съ тѣми процессами, которые возникали въ Западной Европѣ до конца прошлаго столѣтія. Тотъ жестокій характеръ, какой приняли на Западѣ процессы о колдовствѣ, предавшіе пламени тысячи невинныхъ, болѣзненныхъ или умопомѣшанныхъ жертвъ, выработался вслѣдствіе распространившейся во всемъ обществѣ и пустившей глубокіе корни въ общественномъ сознаніи вѣры въ непосредственное участіе злого духа во всѣхъ, даже мельчайшихъ, отправленіяхъ человѣческой жизни. Демонологія впродолженіе многихъ столѣтій занимала воображеніе людей и обогащалась самыми разнородными понятіями, почерпнутыми и изъ старыхъ культовъ передне-Азіатскихъ и классическихъ народовъ, и изъ младенческихъ вѣрованій и несложившихся еще миѳологическихъ представленій полудикихъ народовъ, населявшихъ континентъ Европы. Понятіе о зломъ духѣ, основанное на старомъ Еврейскомъ преданіи, видоизмѣнялось постепенно подъ вліяніемъ сосѣднихъ культовъ и, главнымъ образомъ, подъ вліяніемъ Зендскаго дуализма, проникавшаго въ христіанскій міръ путемъ ересей (въ родѣ Манихейства), возникавшихъ на восточной его окраинѣ. Персоналъ царства темной силы умножался до безконечности зачисляемыми въ сонмъ злыхъ духовъ божествами сломанныхъ христіанствомъ языческихъ миѳологій, пока, наконецъ, подъ вліяніемъ средневѣковыхъ политическихъ понятій, онъ предсталъ встревоженному воображенію современниковъ въ видѣ грозной, правильно организованной по феодальному строю, расположенной по всѣмъ ступенямъ ленной іерархіи, незримой, но вездѣ сущей, адской монархіи. Опасность отъ нападеній подданныхъ этой монархіи и повседневная борьба съ нею—это главная забота средневѣковаго человѣка. Всякое проявленіе непонятное, необъяснимое, странное или рѣдко встрѣчаемое, хотя бы невинное, приписывается

злому духу. При слабомъ развитіи реальныхъ познаній, чортъ составляетъ гипотетическую причину всѣхъ явленій, необъясненныхъ строгимъ изслѣдованіемъ и научною критикою. „Физическія неудачи, нравственныя страданія, поврежденіе собственности, таинственныя излѣченія, перемѣны погоды и т. п. приписываются чорту“ *). Въ видахъ самосохраненія люди стараются угадать средства, которыми дѣйствуетъ злой духъ, и разрушить ихъ. Но злой духъ—незримый и ускользаетъ отъ изслѣдованія чувствъ человѣческихъ; потому вступить съ нимъ непосредственно въ борьбу — невозможно; за то вполнѣ доступны его слуги, т. е. тѣ лица, которыя, по мнѣнію встревоженнаго общества, вошли въ сдѣлку съ злымъ духомъ, признали себя его вассалами, и при посредствѣ которыхъ проявляется, главнымъ образомъ, его сила на землѣ. Все общество стремится, въ видахъ сохраненія собственной безопасности, открыть признаки, по которымъ можно бы было опредѣлить слугъ злого духа, обличить ихъ дѣйствія и истребить ихъ. Въ началѣ XIII столѣтія начинается интензивное розысканіе и преслѣдованіе колдуновъ и чародѣевъ. Духовенство признаетъ своею прямою обязанностью руководство подобнаго рода усиліями и становится во главѣ всеобщаго стремленія,—начинается длинный рядъ многочисленныхъ недоразумѣній, которыя постепенно слагаются въ юридическія формы. Наконецъ, извѣстный фанатическимъ настроеніемъ папа Иннокентій VIII, буллою „Summis desiderantes“ (5 декабря 1484) предписываетъ инквизиціи заняться истребленіемъ чародѣевъ и возводитъ въ обязательную дѣятельность членовъ всей церковной іерархіи преслѣдованіе колдуновъ. Въ буллѣ подробно перечислены всѣ опасности, которымъ подвергаются люди отъ дѣйствій злого духа и его клевретовъ, и указано на необходимость принять мѣры противъ возрастающей силы ада. Такимъ образомъ, по остроумному замѣчанію Нѣмецкаго писателя, „Иннокентій VIII, гонитель Гусситовъ и Вальденсовъ, отецъ семи незаконнорожденныхъ дѣтей, былъ отцомъ и этого восьмого незаконнаго потомка, пережившаго, къ несчастію, на нѣсколько столѣтій своихъ братьевъ **).

Вслѣдъ за изданіемъ папской буллы, въ 1487 г., предсѣдатель инквизиціоннаго суда въ при-Рейнскихъ провинціяхъ, Яковъ Шпренгеръ, свелъ въ одинъ кодексъ всѣ, до того времени разсѣянныя и бродившія въ ви-

---

*) Gustav Roskoff, „Geschichte des Teufels“, I.

**) Soldan, „Geschichte der Hexenprocesse“, стр. 213.—Для характеристики Иннокентія VIII, авторъ приводитъ современную каламбуръ-эпиграмму, представляющую слѣдующее двустишіе:

Octo Nocens pueros genuit totidem pyellas:
Hunc merito poterit dicere Roma patrem.

дѣ спорадическихъ данныхъ, извѣстія какъ о признакахъ, по которымъ можно узнать чародѣевъ, такъ и о предполагавшихся ихъ дѣйствіяхъ, сношеніяхъ съ злымъ духомъ, обязательствахъ и т. д. Въ заключеніе Шпренгеръ начертилъ весь ходъ юридическаго процесса, весь ритуалъ пріемовъ испытаній, разслѣдованій, пытокъ и казней, который долженъ былъ примѣняться къ лицамъ обвиненнымъ въ колдовствѣ. Сочиненіе Шпренгера,—знаменитый Malleus maleficarum сдѣлался подручною книгою инквизиціонныхъ судовъ: въ немъ были указаны и предполагаемыя, искомыя въ процессѣ, преступленія; съ малѣйшими подробностями передавались способы составленія „пакта“, заключаемаго съ чортомъ, обстановка празднества „саббата“, условія сношеній съ инкубами и суккубами и т. д., и, вмѣстѣ съ тѣмъ, опредѣлялось вѣрное средство добиться признанія обвиненныхъ во всѣхъ взводимыхъ обвиненіяхъ,—пытка, и, наконецъ, помѣщенъ былъ ритуалъ неминуемаго во всѣхъ почти процессахъ финала—auto-da-fé.

Костры запылали во всей Западной Европѣ, усердно раздуваемые фанатизмомъ инквизиторовъ и суевѣрною публикой, и пламя ихъ, нѣсколько лишь ослабѣвшее подъ вліяніемъ реформаціи, потухло только въ исходѣ XVIII столѣтія, подъ давленіемъ широко развившагося на новыхъ началахъ положительной критики европейскаго просвѣщенія.

Но почти до исхода XVIII столѣтія, законоположенія, опредѣлявшія за колдовство смертную казнь черезъ сожженіе, были въ полной силѣ во всей Европѣ. Въ уголовномъ кодексѣ, изданномъ Іосифомъ I для Чехіи, Моравіи и Силезіи въ 1707 году, нѣсколько параграфовъ посвящены опредѣленію сущности преступленія чародѣйства, а также мѣропріятіямъ, необходимымъ для его истребленія,—костеръ указанъ, какъ необходимая казнь виновныхъ. Постановленія эти отмѣнены были только Маріею Терезіею въ 1766 году. Во Франціи еще въ 1718 году парламентъ города Бордо приговорилъ къ сожженію лице, обвиненное въ чародѣйствѣ. Въ Испаніи послѣднее сожженіе чаровницы происходило въ Севильѣ въ 1781 г., хотя процессы о колдовствѣ и аресты по поводу этого обвиненія встрѣчаются еще въ 1804 году. Послѣдній приговоръ о сожженіи чаровницы въ Швейцаріи подписанъ былъ въ Глярусѣ в 1782 году. Наконецъ сожиганіе чаровницъ долѣе всего продолжалось въ Польшѣ: въ окрестности Познани, по приговору магистратскаго суда, сожжена была женщина, заподозрѣнная въ колдовствѣ, въ 1793 году, въ то уже время, когда Прусская коммиссія находилась въ Познани и

принимала во владѣніе эту область *). Около того же времени, въ окрестности Кракова, по приговору помѣщичьяго суда, сожжено было 14 женщинъ, заподозрѣнныхъ помѣщикомъ въ причиненіи болѣзни его женѣ посредствомъ чародѣйства **).

На основаніи вышеприведенныхъ фактовъ можно было бы полагать, что тоже отношеніе къ чародѣйству существовало въ Южной Руси, находившейся въ теченіи почти трехъ столѣтій подъ непосредственнымъ вліяніемъ Польши и совершенно подчинившейся послѣдней въ отношеніи юридическомъ, заимствовавшей изъ Польскаго государственнаго склада и порядокъ судопроизводства, и основныя юридическія понятія, и множество отдѣльныхъ законоположеній, вошедшихъ въ обязательное законодательство края, какъ при передѣлкахъ редакцій Литовскаго статута и при дополненіяхъ его сеймовыми постановленіями, такъ и при устройствѣ городскаго распорядка, на основаніи перешедшаго черезъ Польскую редакцію Саксонскаго права. Между тѣмъ, на дѣлѣ оказывается, что фанатическій взглядъ на чародѣйство и примѣненіе къ нему всѣхъ послѣдствій выработаннаго инквизиціонными судами процесса не переходили этнографической границы, до которой простиралось католическое народонаселеніе Речи-Посполитой. Хотя существовавшая въ Польшѣ съ XIV вѣка „Святая инквизиція“ имѣла право суда и въ Русскихъ областяхъ Речи-Посполитой, по мѣрѣ присоединенія ихъ къ Польшѣ ***), примѣръ чему, по отношенію къ чародѣйству, мы видимъ въ одномъ изъ приложенныхъ актовъ (см. №№ 51, 53), хотя въ Магдебургскомъ правѣ, которымъ управлялись Южно-Русскіе города, и положены были строгія наказанія за чародѣйство ****); тѣмъ не менѣе, на практикѣ эти строгія законоположенія не находили почти примѣненія.

---

*) Soldan, стр. 457—478.

**) Adrian Krzyżanowski, «Dawna Polska».

***) Постановленіемъ 1555 года суду инквизиціи подчинены были только лица недворянскаго происхожденія (Moraczewski, «Starożytności Polskie», I, стр. 407.

****) Въ четвертой части городскаго устава мы находимъ слѣдующую статью: „Ренегатъ, отрекшійся отъ христіанской вѣры, долженъ быть сожженъ. Таже казнь назначается и для чародѣевъ“ („Porządek sądow mieiskich“, Krakow, 1629, ч. IV, стр. 221—222). Еще болѣе обстоятельныя законоположенія о чародѣйствѣ находимъ въ дополненіяхъ, вошедшихъ въ обязательный кодексъ Магдебургскаго права, заимствованныхъ изъ кодекса Карла V; въ дополненіяхъ этихъ мы находимъ слѣдующія постановленія о колдовствѣ: Статья XIV: „Если бы оказалось, что кто-либо училъ чародѣйству другое лицо, или угрожалъ кому либо колдовствомъ, а потомъ приключилось бы дѣйствительно несчастіе тому, противъ котораго была произнесена угроза, равно еслибы на кого либо пало подозрѣніе въ чародѣйствѣ, вслѣдствіе его словъ, обычаевъ, внѣшняго вида и другихъ обстоятельствъ, свойственныхъ колдунамъ, то, въ силу установившейся молвы, такое лице должно быть обвинено передъ судомъ, и если признаки чародѣйства окажутся

Въ числѣ почти ста дѣлъ, встрѣчавшихся мнѣ среди актовъ XVIII столѣтія, нигдѣ не примѣняется строгость взгляда Германскаго уложенія и инквизиторскихъ кодексовъ; среди всѣхъ дѣлъ, возбужденныхъ о чародѣйствѣ, никогда ни гродскіе, ни магистратскіе суды не помышляютъ о наказаніи виновныхъ сожженіемъ и, по большей части, не даютъ процессамъ даже значенія уголовнаго иска. Обыкновенно уплатою штрафа въ пользу церкви, церковною эпитеміею, или очистительною присягою отдѣлываются обвиненные отъ взводимаго на нихъ подозрѣнія. Среди немногочисленныхъ примѣровъ болѣе тяжелыхъ наказаній, почти всегда исключенія приходятся въ тѣхъ случаяхъ, когда истцемъ противъ чародѣя является лицо дворянскаго званія. Помимо необходимости усилить наказаніе, въ виду сохраненія гарантій безопасности привилегированнаго сословія, въ этихъ случаяхъ дѣйствовала еще и другая причина—разница въ основномъ взглядѣ дворянъ и народа на причину чародѣйства.

Причина относительной мягкости судебныхъ приговоровъ всѣхъ судовъ, въ особенности магистратскихъ, лежала не столько въ гуманномъ настроеніи судей, сколько въ отсутствіи тѣхъ демонологическихъ понятій, которыя вызвали на Западѣ жестокое преслѣдованіе колдуновъ. Допуская возможность чародѣйнаго, таинственнаго вліянія на бытовыя, повседневныя обстоятельства жизни, народный взглядъ не искалъ начала этихъ вліяній въ сношеніяхъ со злымъ духомъ; демонологія не только не была развита, какъ сводъ стройно развитой системы представленій, но, до самаго конца XVIII столѣтія, на сколько можно судить по процессамъ, совсѣмъ не существовала въ народномъ воображеніи, даже въ видѣ неяснаго зародыша. Народный взглядъ на чародѣйство былъ не демонологическій, а исключительно пантеистическій. Допуская существованіе въ природѣ силъ и законовъ, невѣдомыхъ массѣ людей, народъ полагалъ, что многіе изъ этихъ законовъ извѣстны личностямъ, тѣмъ или другимъ образомъ успѣвшимъ проникнуть, или узнать ихъ. Само по себѣ, обладаніе тайною природы не представлялось, такимъ образомъ, дѣломъ грѣховнымъ, противнымъ ученію религіи. Если поднимался искъ, то судьи не преслѣдовали обвиняемаго за самый фактъ обладанія, или упо-

---

на немъ, оно должно подвергнуться пыткѣ“ (тамъ же, дополненія, стр. 19—20). Статья XXII. „Во время пытки чернокнижника и чародѣя, должно допрашивать обо всѣхъ обстоятельствахъ его преступленія: какія онъ употреблялъ средства, какимъ образомъ и въ какое время, какія при этомъ онъ произносилъ слова, или совершалъ дѣйствія? затѣмъ слѣдуетъ допросить у кого онъ учился чародѣйству, или какимъ образомъ усвоилъ его пріемы, сколько разъ прибѣгалъ къ нему, и какое бѣдствіе и кому причинилъ?“

требленія таинственнаго средства, а старались опредѣлить, употреблено ли оно было въ пользу, или во вредъ другому лицу? и только во второмъ случаѣ, разсматривая дѣло съ точки зрѣнія гражданскаго иска, соразмѣряли наказаніе со степенью причиненнаго вреда. Западныя понятія объ отношеніи злого духа къ колдовству вовсе не проникали въ сознаніе народныхъ массъ Южно-Русскаго народа до самаго исхода XVIII столѣтія, и только въ рѣдкихъ случаяхъ заимствовались, путемъ книжнымъ, лицами, принадлежавшими къ болѣе просвѣщеннымъ сословіямъ: дворянами и духовными. Если такое лицо поднимало искъ о чародѣйствѣ, то только тогда строгость законовъ примѣнялась до извѣстной степени по настоянію истца, какъ это видно изъ нижеприведенныхъ процессовъ. Впрочемъ, такіе случаи бывали весьма рѣдки. Изъ ста почти документовъ, относящихся къ процессамъ о колдовствѣ, только въ пяти упомянуто имя „чорта“, и только въ одномъ случаѣ, гдѣ дѣйствующими лицами являются дворяне, вліянію злого духа приписывается довольно серьезное значеніе. Въ остальныхъ случаяхъ намеки на чорта являются скорѣе результатомъ пустословія и общимъ мѣстомъ, неимѣющимъ ни какого серьезнаго значенія и необращавшимъ даже на себя вниманія суда.

Вотъ перечень указанныхъ дѣлъ: Въ началѣ XVIII столѣтія въ Каменецкомъ магистратѣ разбиралось дѣло по жалобѣ ткацкаго цехмистра Петра Дерочевскаго, обвинившаго нѣсколько сосѣдокъ своихъ въ томъ, что онѣ распространили слухъ, будто его жена причинила болѣзнь мастеру Костю, наславъ на него чорта. Показанія свидѣтелей, собранныхъ по этому дѣлу, указываютъ на то, что оно возникло изъ пустыхъ сплетень и случайныхъ разговоровъ, но не представляютъ указаній на то, чтобы свидѣтели сами вѣрили въ возможность сношеній Дерочевской со злымъ духомъ (см. Приложен., № 1).

Въ 1709 г. въ тотъ же магистратъ жаловалась мѣщанка Агнеса Шагиновая на сосѣдку свою Клецкую за клевету: Клецкая оговорила ее въ чародѣйствѣ и, между прочимъ, распространила слухъ, будто Шагиновая состоитъ въ связи съ „Лятавцемъ“ *). На судѣ Клецкая старалась оправдаться, отрицая распущенные ею же слухи: „О лятавцѣ я ничего не говорила, сказала она, и ничего объ этомъ предметѣ не знаю“ (см. № 9).

Въ 1741 году. дьячекъ Григорій Комарницкій былъ обвиненъ въ Дубенскомъ магистратѣ въ обольщеніи дѣвицы Екатерины Сахнюковой. Онъ оправдался отъ вмѣняемаго ему преступленія, доказавъ alibi, и, желая

*) Лятавецъ—летучій злой духъ,—одно изъ суевѣрныхъ объясненій падающихъ звѣздъ.

объяснить, какое обстоятельство могло подать поводъ къ обвиненію, онъ высказалъ предположеніе, что „можетъ быть, бѣсъ принялъ на себя мой видъ и въ моемъ лицѣ ходилъ къ Сахнюковой совершать грѣхъ“. Судъ не обратилъ никакого вниманія на это заявленіе (смотри № 47).

Въ 1710 году въ Каменецкомъ магистратѣ разбиралась тяжба между уніатскимъ священникомъ Іоанномъ Ставицкимъ и мѣщаниномъ Григоріемъ Бабиженкомъ; священникъ жаловался на то, что Бабиженко распространялъ оскорбительные слухи о немъ и о его женѣ и, между прочимъ, утверждалъ: „что попъ этотъ имѣетъ въ своемъ распоряженіи чорта“. Обвиненный признался въ произнесеніи приведенныхъ словъ, утверждая, что священникъ самъ подалъ къ тому поводъ, угрожая Бабиженку, будто онъ можетъ вызвать злого духа. Магистратъ не обратилъ на это обстоятельство ни какого вниманія и покончилъ дѣло миромъ, предписавъ Бабиженку извиниться передъ истцомъ (см. №№ 11 и 12).

Единственное дѣло, въ которомъ имя злого духа упоминается въ болѣе серьезномъ значеніи, записано въ книгахъ Виницкаго гродскаго суда; оно производилось по обвиненію дворянки Викторіи Рябчинской въ желаніи отравить своего мужа; задумавъ отъ него избавиться, Рябчинская наняла къ себѣ въ услуженіе дворянку Костецкую и дала ей спеціальное порученіе пріискивать средства для того, чтобы наслать чертей на мужа. Костецкая обращалась ко многимъ знахарямъ, но ни одинъ изъ нихъ не взялся за исполненіе порученія, не смотря на предлагаемую плату. Не желая, вѣроятно, ронять своей репутаціи признаніемъ въ этой некомпетентности, колдуны подъ разными предлогами уклонялись отъ сношенія съ чортомъ. Одна знахарка отвѣтила: „Я не могу околдовать этого человѣка, ибо онъ владѣетъ чортомъ болѣе знатнымъ, чѣмъ мой.“ Другой знахарь сказалъ: „Я не хочу насылать чертей, ибо помню, что когда мать моя наслала чорта на одну дѣвку, то чортъ убилъ и дѣвку и мать, потому я и боюсь прибѣгать къ этому средству“. Не будучи въ состояніи найти эксперта, который умѣлъ бы насылать чертей, Рябчинская была принуждена прибѣгнуть къ отравѣ, но Костецкая побоялась исполнить это порученіе и выдала свою госпожу, разсказавъ передъ судомъ весь ходъ дѣла (см. № 49).

Во всѣхъ остальныхъ процессахъ имя чорта вовсе не упоминается, и дѣла разсматриваются исключительно съ пантеистической точки зрѣнія, безъ всякаго участія демонологическихъ понятій. Въ подтвержденіе этой мысли мы изложимъ содержаніе встрѣтившихся намъ процессовъ о чародѣйствѣ, причемъ сперва обратимъ вниманіе на цѣли, съ которыми колдовство

производилось, а затѣмъ на средства, употреблявшіяся для достиженія этихъ цѣлей. Употребленіе чаровницами и чаровниками таинственныхъ силъ природы, имъ однимъ вѣдомыхъ, могло служить въ пользу, или во вредъ. Всѣ факты, имѣющіеся у насъ подъ рукою, располагаются на слѣдующія группы, въ томъ или другомъ направленіи:

1) Самыя многочисленныя данныя свидѣтельствуютъ о посягательствѣ посредствомъ чародѣйствъ на жизнь, здоровье и разсудокъ, а также объ излѣченіи таинственными средствами различныхъ болѣзней.

2) Другая группа фактовъ относится къ примѣненію колдовства съ цѣлью снискать, или предотвратить любовь.

3) Далѣе слѣдуютъ указанія, касающіяся причиненія пользы или вреда въ хозяйствѣ, или ремеслѣ.

4) Затѣмъ слѣдуетъ группа фактовъ, свидѣтельствующая о прибѣганіи къ чарамъ при разнообразныхъ предпріятіяхъ.

и 5) Наконецъ, пятая группа заключаетъ въ себѣ факты о колдовствѣ, которыми пользуются сторо́ны при судебномъ процессѣ.

Перейдемъ къ разсмотрѣнію самыхъ фактовъ.

Понятіе о томъ, что посредствомъ чародѣйства можно было лишить здоровья и самой жизни, было распространено во всѣхъ классахъ общества, такъ, напримѣръ, въ концѣ XVII-го столѣтія въ Овручскій гродскій судъ поступила жалоба дворянъ Домашевскихъ на дворянъ Ходаковскихъ о разныхъ обидахъ и оскорбленіяхъ, въ которой истцы, между прочимъ, говорили: „не удовлетворившись всѣмъ вышепоименованнымъ, Ходаковскіе съ обдуманнымъ ранѣе намѣреніемъ приготовили составъ, съ цѣлью лишить истцовъ здоровья и *уморить* ихъ. Для этого они научились *докторству*, неприличному шляхетскому званію, и выжидали удобнаго времени; и дѣйствительно, въ прошломъ, 1686 году, 1-го февраля, увидѣвъ, что истецъ идетъ изъ своего дома въ гумно, приказали дочери своей, Еленѣ Ходаковской, приготовленнымъ на погибель истца составомъ облить путь около воротъ, по которому истецъ долженъ былъ проходить. Отъ дѣйствія этого яда собака, бѣжавшая впереди, опухла и околѣла“ *).

Въ 1716 году, въ магистратѣ города Выжвы (на Волыни) разбиралось дѣло по обвиненію мѣщанки Ломазянки мѣщанами Супрунюками въ томъ, что она таинственнымъ образомъ причиняла смерть всѣмъ лицамъ, имѣвшимъ съ нею тяжбу въ судѣ, и, въ томъ числѣ, посягала на жизнь

*) „Архивъ Юго-Западной Россіи“, часть IV, т. I, стр. 232.

матери Супрунюка. Лука Супрунюкъ упрекалъ обвиняемую такъ: „Ты уже съѣла Токарика и Хильчука, а теперь принялась ѣсть мать нашу; погоди, чаровница, это даромъ не пройдетъ; хотя бы пришлось лишиться пары воловъ, мы вызовемъ палача, чтобы онъ тебя пыталъ“.—Сама Супруниха прибавила на очной ставкѣ: „дѣйствительно ты свела со свѣта Токарика и Хильчука, утверждаю по истинѣ, г.г. судьи, принимая на себя отвѣтственность за свои слова, что если она съ кѣмъ нибудь поссорится, то даромъ это не пройдетъ: и Токарикъ, и Хильчукъ лишь только завели съ ней тяжбу, немедленно померли,—въ подтвержденіе незачѣмъ свидѣтелей приводить, по истинѣ утверждаю—они умерли по ея винѣ“ (См. № 21).

Въ 1733 году, въ Овручскомъ гродскомъ судѣ дворяне Ярмолинскіе обвинялись въ томъ, что они *похвалялись* публично,—посредствомъ колдовства умертвить дворянъ Верповскихъ и искоренить ихъ родъ (См. № 40).

Въ 1739 году, въ магистратѣ города Олыки разбиралось дѣло по обвиненію мѣщанки Райской въ томъ, что будто она чародѣйствомъ причинила смерть сыну мѣщанки Анны Шкопелихи (См. № 44) и т. п.

Еще болѣе встрѣчаемъ примѣровъ, относящихся къ посягательству не на самую жизнь, а только на здоровье пострадавшихъ лицъ. Вслѣдствіе обще-распространеннаго мнѣнія о томъ, что болѣзни могутъ быть насланы колдовствомъ, народонаселеніе склонно было искать причины каждой болѣзни не въ естественныхъ и гигіеническихъ условіяхъ, а въ таинственномъ вліяніи враговъ, или сосѣдей. Всякое дѣйствіе, сколько-нибудь эксцентрическое и не ежечасно случавшееся, хотя бы самое невинное и совершенно случайное, принималось за пріемъ чародѣйства, направленный ко вреду здоровья заболѣвшаго лица, или почиталось угрозою кому-либо изъ свидѣтелей этого дѣйствія. Часто, пользуясь существованіемъ вѣрованія въ чародѣйство, стороны, состоявшія въ тяжбахъ, прибѣгали къ угрозамъ чародѣйствомъ, чтобы склонить своихъ противниковъ къ уступкамъ въ свою пользу.

Вотъ перечень фактовъ въ подтвержденіе сказанныхъ замѣчаній:

Въ 1700 году, въ Ковельскомъ магистратѣ разсматривалось дѣло по поводу жалобы мѣщанина Ѳеодора Андріевича на еврея Авраама Иршовича и на еврейку Пейсю о томъ, что послѣдняя поймала кота истца, занесла его въ домъ Иршовича и тамъ оскопила. Андріевичъ полагалъ, что это дѣйствіе можетъ причинить болѣзнь ему и его семейству. Иршовичъ-же объяснялся, что оскопленіе кота произведено было „не на какія-либо чары и не со злобы къ христіанамъ, а исключительно на лѣкарство“. Ковельскій магистратъ, принявъ во вниманіе безупречное поведе-

ніе Иршовича, освободилъ его отъ отвѣтственности, подъ условіемъ, что онъ, въ сопровожденіи двухъ другихъ осѣдлыхъ евреевъ, принесетъ въ синагогѣ слѣдующую присягу по еврейскому обычаю: „что онъ оскопилъ кота не изъ злобы къ христіанамъ, но для облегченія собственной болѣзни, что онъ отрѣзанныхъ частей не мочилъ ни въ медѣ, ни въ пивѣ, ни въ водкѣ, ни въ водѣ и не поручалъ этого дѣлать ни женѣ, ни домочадцамъ своимъ“. Вмѣстѣ съ тѣмъ, еврейка Пейся приговорена была къ эпитиміѣ: она должна была въ теченіи трехъ сабашевъ стоять въ притворѣ синагоги, отрѣзанныя же у кота части Иршовичъ долженъ былъ представить въ магистратъ *).

Въ 1701 году, Каменецкій мѣщанинъ, почтарь Судецъ, жаловался на Гречанку Антоніеву о томъ, что она желала причинить ему болѣзнь, посыпая порогъ его дома какимъ-то порошкомъ. Магистратъ также освободилъ обвиняемую отъ отвѣтственности, приказавъ ей принять очистительную присягу (См. № 3).

Въ 1705 году въ Каменецкій магистратъ жаловалась мѣщанка Морская о томъ, что она находится въ опасности потерять здоровье отъ чародѣйства сосѣдки ея, Зелинской, что она видѣла Зелинскую ночью ходящею по двору обвиняющей, со свѣчкой, въ одной рубашкѣ, „босую и простоволосую“, что затѣмъ, въ слѣдующую субботу, она, Зелинская, въ костелѣ Доминиканцевъ сломала свѣчу и „обратила ее внизъ“. Зелинская пояснила, что она ходила ночью раздѣтая, отыскивая дочь свою, бѣжавшую изъ дому, что свѣчку она поставила какъ слѣдуетъ. Магистратъ не имѣлъ возможности дознаться, какъ была поставлена свѣча, но, на всякій случай, приговорилъ Зелинскую къ эпитиміи, состоящей въ томъ, что она должна была втеченіе двухъ обѣдень лежать „крижемъ“ въ томъ же костелѣ Доминиканцевъ. Между тѣмъ, узнавъ о ходѣ этого дѣла, Армянинъ Богданъ Лукашевичъ заявилъ магистрату, что онъ подозрѣваетъ, что свѣча была зажжена въ обратномъ положеніи во вредъ не Морской, а женѣ его, Лукашевича, которая въ этотъ именно день очень серьезно заболѣла, тѣмъ болѣе, что за нѣсколько дней передъ этимъ Зелинская произносила таинственныя угрозы его женѣ (у Лукашевича была тяжба съ Зелинскою за домъ), слѣдующими словами: „не могла съ тобою сладить пани Шаиновая, такъ я тебя

*) См. книгу Ковельскаго магистрата № 1451, листъ 233, и № 1452, листъ 18 на оборотѣ.

упрячу,—не будешъ ты здоровая обитать въ этомъ домѣ". Приговоръ магистрата по жалобѣ Лукашевича не сохранился въ книгахъ *).

Въ 1706 году Ковельскій мѣщанинъ Трофимъ Григорьевичъ жаловался на сосѣда своего, Михаила Максимовича, о томъ, что обвиняемый съ женою совершили „такое преступленіе, какого и высказать нельзя: очевидно посягая на здоровье истцевъ, они вылѣпили изъ тѣста что-то круглое, въ видѣ калача, и въ собственномъ саду истцевъ повѣсили на деревѣ". Истецъ сильно встревожился и опрашивалъ черезъ сосѣдей жену Максимовича, что̀ означаетъ это дѣйствіе. Максимовичева отвѣтила со злостію: „это вамъ не повредитъ". По распоряженію магистрата, отправленъ былъ присяжный лавникъ освидѣтельствовать фактъ, и дѣйствительно нашелъ на вербѣ кругло-вылѣпленный калачъ изъ ржаного тѣста. Максимовичъ не явился въ судъ къ отвѣту и былъ заочно приговоренъ къ уплатѣ штрафа и судебныхъ издержекъ **).

Въ 1710 году въ Каменецкій магистратъ жаловался мѣщанинъ Ѳедоръ Яцевъ о томъ, что онъ, желая приготовить лѣкарство для больнаго ребенка, варилъ въ печи какое-то зелье, между тѣмъ, горшокъ съ лѣкарствомъ былъ похищенъ изъ печи его сосѣдомъ, Григоріемъ Бабиченкомъ, который вслѣдъ за тѣмъ распространилъ молву объ истцѣ, будто послѣдній занимается чародѣйствомъ (См. № 13).

Въ томъ же году и въ томъ же судѣ состоялся приговоръ, предписывавшій мѣщанкѣ Дабижихѣ принять очистительную присягу въ томъ, что составъ, который она варила ночью въ домѣ своемъ, былъ назначенъ для излѣченія ея ребенка, а не для чародѣйства ***).

Въ 1716 году въ Каменецкомъ магистратѣ разбиралось дѣло по поводу обвиненія мѣщанки Солтовской мѣщанкою Фурикевичевою въ томъ, что обвиняемая пыталась причинить вредъ здоровью обвинительницы, собирая на дворѣ послѣдней щепки и соръ. Обвинительница спаслась отъ послѣдствій чародѣйства только тѣмъ, что немедленно окропила дворъ святою водою (См. № 23).

Въ 1718 году въ магистратѣ города Выжвы разбиралось дѣло, возникшее по жалобѣ жены бурмистра Потаповича на мѣщанку Доминичеву. Дѣло состояло въ слѣдующемъ: Потаповичева предложила обвиняемой удѣлить ей сыворотки и отправилась въ свою „комору", чтобы отлить ея. Доминичевая заглянула въ двери и утверждала, будто уви-

*) См. книгу Каменецъ-Подольскаго Магистрата, № 4440, листъ 68, 73 и 77.
**) См. книгу Ковельскаго Магистрата, № 1453, листъ 102 и 103.
***) См. книгу Каменецъ-Подольскаго Магистрата, № 4440, листъ 518.

дѣла, что Потаповичева, наливъ въ миску сыворотки, обмываетъ ею свои половыя части. Встревожившись, Доминичева убѣжала и стала разсказывать сосѣдкамъ о видѣнномъ. Одна изъ сосѣдокъ вспомнила при этомъ, что когда-то Потаповичева, въ разговорѣ съ нею, отрѣзала у нея кусокъ пояса, и что вслѣдъ за тѣмъ у ней пропало молоко въ груди. Въ городѣ установилось мнѣніе о томъ, что жена бурмистра—колдунья. Когда до послѣдней дошли подобные слухи, она объяснилась публично съ Доминичевою (при чемъ споривши стороны нанесли другъ другу тяжкія оскорбленія) и затѣмъ пожаловалась въ магистратъ за клевету. Магистратъ приказалъ тяжущимся помириться и, подъ угрозою штрафа, запретилъ имъ заводить разговоры о данномъ случаѣ (См. № 28).

Въ 1729 году въ Кременецкомъ магистратѣ два брата: Степанъ и Юрко Охримчуки, споривши о наслѣдственномъ домѣ, обвинили взаимно своихъ женъ въ колдовствѣ и въ причиненіи другъ другу болѣзней посредствомъ обливанія. Магистратъ оставилъ это обвиненіе безъ послѣдствій (См. № 32).

Въ 1731 году, въ Кременцѣ-же мѣщанинъ Леончикъ обвинилъ сосѣдей своихъ Хилькевичевыхъ въ томъ, что они, желая причинить ему болѣзнь, приказали малолѣтней дочери своей бросать соръ въ его усадьбу. Судъ нашелъ обвиненіе бездоказательнымъ, приказалъ тяжущимся помириться и „разгородить усадьбы ихъ плетнемъ“ (См. № 36).

Въ 1732 году Кременецкій мѣщанинъ Адамъ Еткевичъ жаловался на мачиху своей жены, Анастасію Зеленскую, на то, что она, имѣя тяжбу съ истцемъ за спорный грунтъ, похвалялась, что она недопуститъ истца и его жену до судебнаго разбирательства, лишивъ ихъ здоровья. Зеленская говорила слѣдующее, публично въ шинкѣ: „Когда Адамъ подалъ первый позовъ въ судъ—онъ заболѣлъ, другой позовъ подалъ—сломалъ руку, а когда я подамъ третій позовъ, то сломитъ шею,—жену же его будетъ болѣзнь вертѣть и ломать по всему тѣлу“. Магистратъ отказался отъ разбирательства этого дѣла и препроводилъ его на судъ державцы (См. № 37).

Въ томъ же году, въ Дубенскомъ магистратѣ разбиралось дѣло по жалобѣ солдата Степана Гембажевскаго на его сосѣдку, мѣщанку Дембскую, что она причинила истцу семинедѣльную болѣзнь тѣмъ, что разложила на его заборѣ какое-то истолченное зелье. Обвиненная объясняла, что зелье это не имѣло значенія, приписываемаго истцемъ, что она только просушивала истолченную горчицу, приготовленную на лѣкарство больнаго ребенка. Магистратъ опредѣлилъ, чтобы Дембская при-

няла очистительную присягу, а Гембажевскій извинился въ неосновательномъ обвиненіи (См. № 38).

Въ 1733 году въ Каменецкій магистратъ поступила жалоба мѣщанки Екатерины Гломбовичевой на мѣщанку Елену Кузицкую о томъ, что Кузицкая имѣла въ виду выйти замужъ за Гломбовича. Когда же послѣдній женился на истицѣ, то Кузицкая проклинала его неоднократно и тѣмъ причинила ему смертельную болѣзнь; въ настоящее же время утверждаетъ, что ей извѣстно, будто Гломбовичъ скоро умретъ (См. № 41).

Въ 1746 году жаловался въ Кременецкій магистратъ дьячекъ Прокопъ Ѳедоровичъ на тестя своего, священника Матвѣя Подчешинскаго, между прочимъ и о томъ, что тесть научилъ крестьянку Ганку Романиху подмѣшать ему въ борщъ какой-то вредный составъ и, кромѣ того, прибѣгалъ къ разнымъ другимъ подозрительнымъ средствамъ; въ доказательство обвиненія онъ представилъ въ судъ захваченные имъ предметы, служившіе для чародѣйства, а именно: гнѣздо и шкуру ужа (См. № 58).

Въ 1747 году состоялся приговоръ Овручскаго магистрата по жалобѣ мѣщанина Опанаса Мойсіевича, обвинившаго мѣщанку Омельчиху въ томъ, что она, желая причинить ему вредъ, вылила какой-то составъ подъ его хлѣвъ. Обвиняемая объяснялась, что она вылила „щелокъ“ для того, чтобы тамъ не было грязи. Магистратъ опредѣлилъ, чтобы Омельчиха вмѣстѣ съ мужемъ приняла очистительную присягу и извинилась передъ истцемъ, „а впередъ, если она осмѣлится выливать чтобы-то ни было, доброе или злое, въ чужую усадьбу, то безотлагательно будетъ наказана 50-ю ударами“ (См. №№ 62 и 63).

Въ 1750 году въ Кременецкомъ магистратѣ разбиралось дѣло по жалобѣ мѣщанина Грицька Марченка на брата его, Павла. Павелъ Марченко обвинилъ жену Грицька въ томъ, что она больна скверною болѣзнью и что распространяетъ эту болѣзнь, проливая на улицу ванны, которыя она принимаетъ. Жена Грицька Марченка доказала, что она больна не скверною болѣзнью, а „гостцемъ“. Судъ приказалъ Павлу Марченку извиниться за клевету, а женѣ Грицька предписалъ не выливать своихъ ваннъ въ такія мѣста, гдѣ могутъ проходить люди, или скотъ (См. № 68).

Въ 1767 и 1768 годахъ въ Дубенскомъ магистратѣ тянулось дѣло по обвиненію въ чародѣйствѣ мѣщанина Тимка Середы. Свидѣтельскія показанія, собранныя по этому дѣлу, указываютъ, что Середа занимался постоянно чародѣйствомъ; такъ, онъ былъ приглашенъ солдатомъ Лашкевичемъ приготовить такое средство, чтобы росли дѣти у Лашкевича.

Онъ сварилъ какіе-то два состава, указалъ ихъ употребленіе и часть одного изъ нихъ унесъ съ собою для другой практики. Послѣ его ухода Лашкевичъ показалъ оставленные составы какой-то бабѣ, которая признала одинъ изъ нихъ надлежащимъ, а о другомъ сказала, что его не годится и въ домѣ держать. Главное же обвиненіе противъ Середы состояло въ томъ, что онъ сообщилъ мѣщанкѣ Духинской какой-то составъ, которымъ она облила мельника Карпа, когда тотъ въ совершенно пьяномъ видѣ лежалъ безъ чувствъ на дорогѣ, вслѣдствіе чего Карпъ получилъ параличъ обѣихъ ногъ. Свидѣтели показали, что самъ Середа похвалялся, что онъ произвелъ болѣзнь Карпа. Онъ говорилъ многимъ свидѣтелямъ: „заработалъ я въ этомъ дѣлѣ 8 злотыхъ..... Я, по просьбѣ Яцка Мельника, отнялъ ему ноги..... Бѣсъ его не возьметъ, а до пояса отниметъ у него движеніе, потому-что меня Яцко Мельникъ просилъ, чтобы онъ пересталъ ходить.... Онъ, впрочемъ, ходить еще могъ-бы“.... и т. д. Приговоръ магистратскій въ актовой книгѣ не записанъ (См. №№ 69 и 70).

Значительное количество цитированныхъ актовъ свидѣтельствуетъ, что существовало въ населеніи убѣжденіе, что болѣзни могутъ быть причинены чародѣйствомъ; но, какъ уже было замѣчено, магистратскіе суды, члены которыхъ раздѣляли общія убѣжденія, тѣмъ не менѣе разсматривали жалобы на колдовство, какъ гражданскіе иски о вредѣ, не придавая имъ религіознаго характера, и, поэтому, не относились къ такимъ дѣламъ фанатически. Въ рѣдкихъ только случаяхъ, когда мѣстность была поражена эпидемическою болѣзнью, настроеніе народонаселенія становилось тревожнымъ, и паническій страхъ побуждалъ прибѣгать къ крутымъ мѣрамъ по отношенію къ мнимымъ чародѣямъ; примѣромъ этого могутъ служить слѣдующіе три процесса.

Въ 1720 году, въ южной Волыни распространилась моровая язва; въ г. Красиловѣ мѣщане совѣщались о томъ, какія мѣры слѣдуетъ принять для предотвращенія бѣдствія. Всѣ были убѣждены, что зараза происходитъ отъ чьего-то навожденія. Общее вниманіе обратила на себя жившая въ городѣ старуха, Проська Каплунка. Подозрѣнія пали на нее потому, что она дожила до рѣдко достигаемаго возраста (ей было 120 лѣтъ). Въ видѣ предварительной мѣры, мѣщане, съ вѣдома управлявшаго Красиловымъ дворянина Стеткевича, заключили Каплунку подъ стражу, сами-же отправили депутацію, которой поручено было розыскать свѣдущаго знахаря и вывѣдать отъ него, на сколько ихъ подозрѣнія справедливы. Пока депутація розыскивала знахаря, старуха пять сутокъ си-

дѣла въ тюрьмѣ, гдѣ чуть не умерла отъ страха и лишеній. Дѣти ея, зятья и внуки обратились къ управляющему съ просьбой выпустить ее на поруки. Ходатайство ихъ было удовлетворено, и принявшій ее зять Ѳедоръ Мельникъ немедленно, со всѣмъ семействомъ, выѣхалъ изъ города и укрылся въ лугахъ, на берегу рѣки Случи. Но въ это именно время возвратились отправленные къ знахарю депутаты. Знахарь вполнѣ подтвердилъ подозрѣнія мѣщанъ. Тогда жители Красилова собрались всею *громадою* на перекресткѣ двухъ дорогъ за городомъ и отправили четырехъ человѣкъ отыскивать мнимую колдунью. Убѣжище Мельника было найдено; его, вмѣстѣ съ тещею, посадили на возъ и привезли на сборный пунктъ. Вотъ въ какихъ словахъ Ѳедоръ Мельникъ разсказывалъ впослѣдствіи ходъ народной расправы: „мы застали у перекрестныхъ дорогъ множество собравшихся людей, ожидавшихъ нашего прихода, и много приготовленнаго хворосту. Немедленно принялись рыть яму. Затѣмъ, схвативши Каплунку, сняли ее съ воза и поволокли къ ямѣ, не спрашивая ее, дѣйствительно-ли зараза распространилась по ея винѣ, не оставляя ей времени для покаянія и не призвавъ священника для исповѣди. Они посадили ее въ яму по плечи, забросали землею, и землю кругомъ ея плотно утоптали бревнами, такъ-что изъ земли видна была голова и плечи. Сверху набросали хворосту и зажгли его. Въ это время десятникъ, Хвесько Винникъ, обратился къ зятю покойной и, угрожая ему палкою, сталъ требовать съ ругательствами выдачи камня изъ его мельницы. Подъ конвоемъ пяти отряженныхъ человѣкъ, Мельникъ долженъ былъ отправиться въ свою мельницу, изъ нея вынутъ былъ жерновой камень, которымъ и было привалено то мѣсто, гдѣ сожгли покойницу“ (см. № 30).

А вотъ случай, совершенно аналогическій, разсказанный еще съ большими подробностями: Въ 1738 году въ Подоліи распространилась моровая язва. Желая предохранить свое село отъ заразы, жители села Гуменнецъ предприняли ночью крестный ходъ по своимъ полямъ; между тѣмъ, въ сосѣднемъ селѣ, Пржевратьи, у дворянина Михаила Матковскаго пропали лошади. Матковскій ночью-же отправился на поиски. Онъ наткнулся на крестный ходъ. Жители Гуменнецъ сообразили, что неизвѣстный имъ человѣкъ, ходящій ночью по полямъ съ уздечкою, есть не что иное, какъ олицетвореніе моровой язвы; подозрѣвая, что онъ *упырь*, парубки бросились на Матковскаго, жестоко его избили, порвали на немъ одежду и полумертваго оставили на землѣ. Едва возвратился Матковскій домой, какъ изъ Гуменнецъ прибѣжалъ посланный разузнать, живъ-ли онъ? Освѣдомившись о его возвратѣ, посланный побѣжалъ поспѣшно

назадъ. Затѣмъ, еще до восхода солнца, въ Пржевратье пришли всѣ жители Гуменнецъ, вооруженные ружьями, пиками, косами, цѣпами, и окружили домъ Матковскаго. Они послали депутацію къ владѣльцу имѣнія, Маковецкому, просить о выдачѣ имъ Матковскаго, какъ человѣка вреднаго для всей мѣстности. Маковецкій не далъ яснаго отвѣта. Прождавъ до полудня, Гуменницкая громада получила, какъ кажется, ложное извѣстіе отъ дворянина Бжозовскаго, будто владѣлецъ выдаетъ имъ Матковскаго. Немедленно двери были разбиты, и Матковскаго повели въ Гуменцы. Здѣсь, у дома дворянина Качковскаго, собрались всѣ жители села. Предварительно арестованному дали 50 ударовъ, допытываясь связи его съ моровою язвою. Несмотря на увѣреніе въ невинности, большинствомъ голосовъ рѣшили его сжечь. Нѣсколько лицъ заявило, впрочемъ, сомнѣніе о юридической правильности приговора. Нѣкто дворянинъ Выпршинскій протестовалъ, что дворянина нельзя жечь безъ приговора гродскаго суда. Тогда большинство потребовало отъ него, чтобы онъ далъ запись о томъ, что онъ принимаетъ на себя отвѣтственность за всѣ бѣдствія, могущія возникнуть вслѣдствіе оставленія въ живыхъ Матковскаго. Отъ этого Выпршинскій уклонился, отговариваясь сначала отсутствіемъ чернильницы и, наконецъ, сказалъ: „некогда мнѣ писать — жгите“. Впрочемъ, громада пришла въ раздумье, боясь судебной отвѣтственности. Но тутъ нашлись лица, выведшія ее изъ сомнѣнія. Дворянинъ Скульскій прискакалъ верхомъ на сборный пунктъ и крикнулъ: „жгите скорѣе, я готовъ уплатить сто злотыхъ, если за это будетъ штрафъ“. Затѣмъ явился священникъ и, исповѣдавъ Матковскаго, объявилъ: „мое дѣло заботиться о душѣ, а о тѣлѣ ваше; жгите скорѣй.“ Въ толпѣ раздался крикъ: „нужно жечь“! и Матковскаго передали въ руки экспертовъ. Таковыхъ явилось три: дворянинъ Лобуцкій вырѣзалъ поясъ изъ сыромятной кожи, окрутилъ имъ голову жертвы, заложивъ въ уши подъ повязку камушки, и, затѣмъ, вложивъ въ узелъ пояса палку, сталъ его сильно стягивать. Какой-то Войтѣхъ Дикій замазывалъ свѣжимъ навозомъ ротъ Матковскаго, а дьякъ, Андрей Софончукъ, намочивъ большую тряпку въ деготь, обвязалъ глаза Матковскаго. Послѣ этого устроили костеръ изъ сорока возовъ дровъ и двадцати возовъ соломы, втащили на него Матковскаго и сожгли. Наконецъ, послали въ домъ Матковскаго за его одеждою и ее также бросили въ огонь (см. № 55).

Такая-же участь постигла въ 1770 году какого-то захожаго изъ Турціи, Іосифа Маронита, въ м. Ярмолинцахъ, Подольской губерніи, во время чумы, свирѣпствовавшей въ томъ-же году. Подозрѣніе навлекъ на

себя Маронитъ тѣмъ, что былъ иностранецъ и занимался лѣченіемъ въ теченіи нѣсколькихъ лѣтъ, впрочемъ, весьма удачно. Его сожгли, погрузивъ предварительно въ бочку со смолой *).

По общераспространенному взгляду, таинственныя силы природы могли служить какъ во вредъ здоровью, такъ и въ пользу; поэтому, мы относимъ къ этой-же группѣ документовъ и такіе, въ которыхъ говорится объ употребленіи знахарями медицинскихъ средствъ. Дѣйствительно, при полномъ почти отсутствіи въ краѣ медиковъ, народонаселеніе по необходимости должно было прибѣгать къ помощи лицъ, которыя добросовѣстно, или лживо утверждали, что обладаютъ таинственными цѣлебными средствами. Мы приведемъ нѣсколько свидѣтельствъ, относящихся къ медицинской практикѣ такихъ лицъ. Общая характеристика этой практики состоитъ въ томъ, что употребляются исключительно симпатическія средства и свѣдѣнія о нихъ сохраняются въ тайнѣ.

Въ 1699 году въ Ковельскомъ магистратѣ разбиралось дѣло о неудачномъ лѣченіи мѣщанкою Василевичевою дворянки Стеблевской. Мужъ Стеблевской жаловался, что Василевичева неправильно опредѣлила болѣзнь жены, назвавъ ее *дворскою хворобою* (сифилисъ), между-тѣмъ, какъ на дѣлѣ оказался *гостецъ*; что употребляла для лѣченія какія-то *незвычайныя* лѣкарства и ухудшила состояніе больной, получивъ за лѣченіе 38 злотыхъ и *катонку*. Василевичева объяснила, что она принялась за лѣченіе по просьбѣ родственниковъ больной, лѣченіе вела правильно, вѣдомыми ей средствами и получила по уговору только 16 злотыхъ. Судъ вполнѣ ее оправдалъ **).

Въ 1705 году, въ Каменецкомъ магистратѣ, Гапка Мельничка, обвиненная въ колдовствѣ, была оправдана, на основаніи данныхъ ею показаній. Она созналась, что дѣйствительно посовѣтовала кухаркѣ войта Гржибовскаго зарыть подъ порогомъ желѣзо отъ стараго плуга, но что средство это было ею присовѣтовано въ пользу хозяевъ; въ доказательство она разсказала передъ судомъ употребленный ею заговоръ, состоявшій въ слѣдующихъ словахъ: „ чтобы Господь давалъ имъ здоровье на многія лѣта, чтобы ничто не вредило имъ, какъ не вредитъ этому желѣзу; чтобы здоровы были, какъ это желѣзо, люди, которые черезъ него будутъ переступать“ ***).

---

*) См. Przezdziecki, „Podole, Wolyn, Ukraina“, т. II, стр. 35.

**) См. книгу Ковельскаго магистрата, № 1451, листъ 233.

***) См. книгу Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4440, листъ 267.

Въ 1710 году, въ Ковельскомъ магистратѣ обвиненъ былъ мѣщанинъ Григорій Козловскій въ неудачномъ лѣченіи посредствомъ чародѣйскихъ пріемовъ. Изъ показаній многихъ свидѣтелей, судебнаго осмотра домовъ и показаній самого подсудимаго оказалось, что онъ обладалъ секретомъ, сообщеннымъ ему отцемъ, для лѣченія болѣзней, сопряженныхъ съ безсонницей. Козловскій пользовался обширною практикой, хотя, по большей части, неудачно. Употреблялъ онъ постоянно одни и тѣже пріемы, состоявшіе въ слѣдующемъ довольно сложномъ процессѣ. Онъ толокъ вмѣстѣ: полынный корень, какую-то траву, названіе которой не сказалъ, вѣроятно наркотическую, и стружки изъ золотаго червонца. Составомъ этимъ онъ подкуривалъ больнаго, смазывалъ имъ веревки, которыми обвязывалъ больные члены. Затѣмъ обрѣзывалъ у больнаго ногти и четыре пряди волосъ и все это забивалъ осиновымъ колышкомъ въ дыру, которую высверливалъ въ вершинѣ дверныхъ лутокъ. Магистратъ, обративъ вниманіе на частые примѣры безполезности этого средства, воспретилъ обвиняемому употреблять его, подъ угрозою штрафа въ 100 гривенъ, и, сверхъ того, приговорилъ его къ отдачѣ какъ въ костелъ, такъ и въ церковь довольно значительнаго количества воска и къ эпитиміи (лежанію крижемъ) въ теченіи трехъ обѣдень въ костелѣ и трехъ обѣдень въ церкви *).

Въ 1718 году въ Каменцѣ арестована была Еврейка Хайка Шмулиха въ то время, когда зарывала въ навозъ горшокъ съ какимъ-то составомъ. При разслѣдованіи оказалось, что она это сдѣлала по порученію другой еврейки, Іосевой, дочь которой была больна. Приглашенная Іосевою, захожая знахарка приказала сварить множество съѣстныхъ припасовъ и, удаливъ свидѣтелей, что-то производила съ ними, а за тѣмъ приказала закрытый горшокъ спрятать въ такое мѣсто, гдѣ люди не ходятъ. Дѣло это судомъ было оставлено безъ послѣдствій (см. № 27).

Изъ показаній по постороннему дѣлу, разбиравшемуся въ 1720 году въ Дубнѣ, мы видимъ, что знахарки считали весьма полезнымъ, при ненормальномъ теченіи беременности, опрокинуть больную вверхъ ногами и встряхивать её, пока она не почувствуетъ движенія ребенка (см. № 31).

Въ 1729 году Каменецкимъ магистратомъ приговорена была къ 100 ударамъ *канчуками* крестьянка Хвеська Чумачиха за то, что, по совѣту неизвѣстной женщины, она употребляла подозрительное средство для излѣченія своего мужа отъ *гнильца* и *болячекъ*. Средство состояло въ

*) См. Книгу Ковельскаго магистрата, № 1753, л. 234—236.

томъ, что она обмакивала ножъ въ пиво и капала имъ по лѣстницѣ, приговаривая таинственныя слова. Вѣроятно строгое опредѣленіе магистрата зависѣло отъ убѣжденія судей, что средство это клонилось болѣе ко вреду, чѣмъ къ пользѣ мужа (см. № 33).

Въ 1746 году, въ магистратѣ города Олыки разсматривалось дѣло между мѣщанами Андріевичемъ и Остаповичемъ, возникшее по слѣдующему поводу: дитя Андріевича заболѣло отъ испуга; жена его, посовѣтовавшись со свѣдущими людьми, рѣшилась *вылить переляк* (испугъ). Совершивъ условленный пріемъ обливанія больнаго, она вынесла воду и поставила на углу своего дома, а за тѣмъ вылила ее на собаку въ усадьбѣ Остаповича. Послѣдній счелъ это дѣйствіе вреднымъ для себя и сталъ упрекать Андріевичеву въ чародѣйствѣ и *вовкулацтвѣ*. Судъ, выслушавъ показанія сторонъ и свидѣтелей, опредѣлилъ, чтобы Андріевичи извинились передъ Остаповичемъ, а такъ-какъ они прибѣгали къ шептаніямъ и вѣрятъ въ предразсудки, что̀ грѣшно передъ Богомъ, то должны уплатить штрафъ въ пользу магистрата и дать два фунта воска въ костелъ и по одному фунту въ каждую изъ Ковельскихъ церквей (см. №№ 59 и 60).

Въ 1747 году въ Дубенскій магистратъ прислана была изъ села Гурникъ крестьянка Анастасія Иваниха, для выпытанія у нея показаній относительно чародѣйства, въ которомъ она была заподозрѣна. Подсудимая показала, что она дѣйствительно занимается лѣченіемъ, которому выучилась у своей свекрови, превосходно знавшей свойства всѣхъ травъ; что она можетъ лѣчить головную боль, гостецъ, чахотку, колики, лихорадку и нѣкоторыя другія болѣзни, но не знаетъ никакой травы, пригодной на дурныя дѣла или чародѣйство. Она не знаетъ средствъ, которыми можно было-бы повредить, причинить смерть, или вообще нанести какое-бы то ни было зло (см. № 61).

Въ 1741 году, въ Дубенскій магистратъ жаловался мѣщанинъ Иванъ Михайлюкъ на солтыса Демка Халичука за употребленіе вреднаго средства для прекращенія бездѣтности жены истца, 30 лѣтъ бывшей замужемъ. Халичукъ, „учинившись ворожбитомъ“, т. е. докторомъ, уговорилъ эту женщину принять какое-то средство, послѣ котораго явились признаки мнимой беременности, чѣмъ обвиненный сильно хвастался. Михайлюкъ, по просьбѣ жены, приготовился къ крестинамъ къ опредѣленному сроку,-но родовъ не послѣдовало. Беременность продолжалась $1^1/_2$ года; тогда мужъ обратился къ свѣдущимъ бабкамъ и, узнавъ отъ нихъ, что беременность мнимая, отправилъ жену въ Острогъ къ доктору.

Несмотря на это, жена его умерла. Тогда онъ позвалъ къ суду ворожбита, требуя возврата издержекъ, затраченныхъ на лѣченіе жены, простиравшихся, по его словамъ, до крупной суммы 500 злотыхъ. Но Халичукъ, не дожидаясь судебнаго разбирательства, бѣжалъ изъ города. Привлеченная вмѣсто него жена объявила, что она не знаетъ, куда скрылся мужъ, что не въ состояніи пополнить претензіи истца, и обратилась къ послѣднему съ просьбою, чтобы онъ оказалъ ей милосердіе и не доводилъ до нищеты ея дѣтей. На это Михайлюкъ отвѣчалъ: „по истинѣ, у меня убытковъ на 300 злотыхъ, но, не желая тебя обижать, я требую только 100 злотыхъ, которые обязываюсь отдать въ церковь на молитвы, какъ за душу покойницы жены, такъ и за душу твою и твоего мужа; затѣмъ, выдамъ тебѣ квитанцію въ полномъ удовлетвореніи, чтобы мужъ твой могъ возвратиться и заняться воспитаніемъ дѣтей.“ Отвѣтчица согласилась на это требованіе, которое и было утверждено судомъ (см. № 46).

Кромѣ вліянія таинственныхъ средствъ на здоровье, общественное мнѣніе приписывало имъ могущественную силу относительно вліянія на сердечныя влеченія. Снискать любовь, или уничтожить ее можно было, какъ полагали, посредствомъ секретныхъ пріемовъ, извѣстныхъ знахарямъ и чародѣямъ. Факты такого рода рѣдко подавали поводъ къ искамъ, тѣмъ не менѣе, въ числѣ пересмотрѣнныхъ нами актовъ оказалось нѣсколько процессовъ подобнаго рода. Такъ, напримѣръ, въ 1702 году въ Каменецкомъ магистратѣ разбиралось дѣло между мѣщанами Хржановскими и Бахчинскою, возникшее по слѣдующему поводу: обѣ стороны заискивали выгоднаго жениха для своихъ дочерей, именно мѣщанина Бернацкаго. Онъ женился на дочери Бахчинской, съ дочерью-же Хржановскихъ съ горя случилась болѣзнь, похожая на умопомѣшательство. Тогда Хржановскіе приписали болѣзнь дочери чародѣйству Бахчинской и, въ свою очередь, принялись чаровать ея зятя. Они похвалялись передъ знакомыми, что могутъ поручиться, будто новобрачные не проживутъ вмѣстѣ долѣе 3 недѣль, и за тѣмъ пытались подсылать Бернацкому какіе-то чародѣйственные пироги, которые, впрочемъ, не дошли по назначенію (см. № 4).

Въ 1713 году, въ томъ-же магистратѣ разбиралось дѣло между солдатомъ Матвѣемъ Рыковскимъ и мѣщанкою Мариною Дубеняцкою. Жена Рыковскаго ревновала своего мужа къ Дубеняцкой и, подозрѣвая послѣднюю, будто она приворожила къ себѣ ея мужа, заставила послѣдняго пожаловаться въ магистратъ. Судъ нашелъ обвиненіе бездоказательнымъ, приказавъ Дубеняцкой принять очистительную присягу, и въ

рѣшеніи своемъ опредѣлилъ, что если впредь она будетъ замѣчена въ чародѣйствѣ, или въ любовной связи съ Рыковскимъ, то подвергнется тѣлесному наказанію у позорнаго столба и будетъ изгнана палачемъ изъ города. (Наказаніе это обыкновенно полагалось за развратную жизнь) (см. № 16).

Въ 1716 году въ Каменцѣ, въ домѣ Армянскаго войта, арестована была нищая Марина, при которой нашли какой-то подозрительный узелокъ. Въ немъ были завязаны: горсть пыли, куски костей и человѣческій зубъ, неизвѣстно почему признанный за зубъ мертвеца. Подсудимая при допросѣ показала, что она ночевала въ домѣ мѣщанина Павла Святовича, гдѣ дѣвушка обратилась къ ней съ просьбою, употребить какое-нибудь таинственное средство для того, чтобы она вышла замужъ. Нищая, желая получить вознагражденіе, похвалилась, что ей такое средство извѣстно и, затѣмъ, завязавъ въ платокъ вышеуказанные предметы, отправилась въ домъ Армянскаго войта. Судъ магистратскій нашелъ дѣйствія подсудимой весьма подозрительными и постановилъ подвергнуть ее пыткѣ, для разузнанія дѣйствительнаго значенія найденныхъ предметовъ (см. № 22).

Въ 1731 году въ Барскомъ замкѣ разсматривалось дѣло, возникшее между дворянами Гольчинскимъ и Новосельскимъ по слѣдующему поводу. Новосельскій похвалялся передъ сосѣдями, что, если-бы жена Гольчинскаго жила въ одномъ селѣ съ нимъ, то онъ навѣрно имѣлъ-бы съ нею любовную связь, а мужъ ничего-бы не зналъ объ этомъ, потому-что Новосельскій напоилъ-бы его отваромъ *чемерицы* (veratrum nigrum) съ какими-то, ему извѣстными, приправами. Выпивъ этотъ составъ, мужъ теряетъ возможность слѣдить за поведеніемъ жены. Когда слова эти дошли до Гольчинскаго, онъ при встрѣчѣ нанесъ саблею раны Новосельскому. Судъ замковый приговорилъ Гольчинскаго къ излѣченію на свой счетъ противника, а Новосельскаго, за непристойную похвальбу, къ уплатѣ 15 гривенъ штрафа въ пользу замка (см. № 35).

Въ 1749 году, въ Каменецкомъ гродскомъ судѣ сняты были показанія съ парубка Андрея, обвиненнаго въ незаконной связи съ дворянкою Ружковскою. Обвиненный показалъ, что онъ дѣйствительно состоялъ въ этой связи въ теченіи нѣсколькихъ лѣтъ, но постоянно пытался уклониться отъ нея, и разъ десять убѣгалъ изъ дома Ружковской; но послѣдняя различными способами заставляла его возвращаться назадъ. Съ этою цѣлью она, между прочимъ, послѣ каждаго побѣга Андрея, прибѣгала къ чародѣйству; послѣднее исполняла, по порученію Ружковской,

приближенная къ ней женщина, мамка Евдоха. Пріемы ея состояли въ слѣдующемъ: она потрясала плетнемъ, затѣмъ сыпала горячіе уголья и совершенно нагая бѣгала кругомъ дома; послѣ этого пересыпала уголья на собственную рубашку и прикрывала ихъ горшкомъ. Если рубаха не загоралась, то это было предзнаменованіемъ возврата Андрея въ домъ. Послѣдній, во время одной изъ своихъ отлучекъ, поплатился тяжелою болѣзнью за нежеланіе возвращаться въ домъ Ружковской (см. № 66).

Въ 1746 году въ Кременецкомъ магистратѣ разсматривалось дѣло между мѣщаниномъ Зиневичемъ и его женою, и тестемъ, Саввою Нестеренкомъ. Изъ обстоятельствъ дѣла оказалось, что дочь Нестеренка была матерью насильно выдана замужъ за Зиневича 10 лѣтъ отъ роду. Выросши, она желала разстаться съ мужемъ и, съ этою цѣлью, прибѣгла къ чародѣйству. Мужъ жаловался, что она насыпаетъ ему въ сапоги какія-то *любощи*. Обвиненная не отрицала факта, объясняя, что это былъ порошокъ безвредный, долженствовавшій только вселить мужу отвращеніе къ ней. Магистратъ нашелъ, что дѣло исполнено соблазна, отказался отъ постановленія рѣшенія и предписалъ сторонамъ хлопотать о разводѣ въ консисторскомъ судѣ (см. № 56).

Такое-же полезное, или вредное вліяніе чародѣйству приписывалось и на состояніе хозяйства и благосостоянія. Вслѣдствіе распространеннаго предразсудка, всякая неудача въ хозяйствѣ, неурожай хлѣба, продолжительная засуха, падежъ скота и т. п. приписывались таинственнымъ средствамъ, употребленнымъ съ злобною цѣлью врагами. Вотъ нѣсколько примѣровъ, свидѣтельствующихъ о распространенности этого предразсудка.

Въ 1743 году, въ магистратѣ города Олыки разсматривалось дѣло по жалобѣ мѣщанина Еремѣя Максимовича на президента города, Петра Шепельскаго. Обстоятельства дѣла состояли въ слѣдующемъ: Максимовичъ былъ прежде подмастерьемъ у Шепельскаго, но затѣмъ, сдѣлавшись мастеромъ, онъ женился и обзавелся собственнымъ хозяйствомъ. Вѣроятно, отъ конкурренціи по ремеслу, между нимъ и бывшимъ его хозяиномъ развились мало-по-малу враждебныя отношенія; Шепельскій перебивалъ работниковъ у Максимовича, наносилъ побои его слугамъ и подмастерьямъ и даже стрѣлялъ по нимъ. Максимовичъ также принималъ въ свой домъ слугъ и работниковъ, прогнанныхъ Шепельскимъ. Между прочимъ, онъ взялъ къ себѣ въ услуженіе служанку Агриппину, подвергавшуюся наказанію и тюремному заключенію по настоянію Шепельскаго. Съ этого времени Максимовичъ сталъ замѣчать постоянныя попытки къ тому, чтобы околдовать,

какъ онъ полагалъ, его домъ. Подъ окна и на дворъ усадьбы кто-то подбрасывалъ подозрительные предметы: потухшія лампы, зелье, куски вывалившагося изъ печи камня, рогъ, наполненный углемъ и шерстью, и т. п. Максимовичъ ожидалъ съ каждымъ часомъ невиданнаго бѣдствія въ семьѣ, или хозяйствѣ; новая-же служанка поддерживала это тревожное состояніе. Наконецъ, онъ рѣшился устроить вмѣстѣ съ женою ночную засаду. Дѣйствительно, жена его поймала какую-то женщину, проходившую по улицѣ мимо дома. Пойманную втащили въ комнату,—это была слуга Шепельскаго, посланная хозяиномъ розыскивать бѣжавшаго мальчика; пока ее допрашивали и обыскивали, Шепельскіе узнали о задержаніи своей слуги. Они вооружили свою челядь, ворвались въ домъ Максимовича, избили и поранили хозяина и его домочадцевъ и отняли задержанную служанку. Максимовичъ жаловался въ магистратскій судъ за нападеніе ночью съ оружіемъ на его домъ, за что, по Магдебургскому праву, полагалась смертная казнь, и за продолжительное употребленіе колдовства во вредъ его дома. Магистратъ раздѣлилъ оба дѣла и, признавъ себя компетентнымъ въ разбирательствѣ уголовнаго дѣла, предоставилъ обсужденіе вопроса о чародѣйствѣ депутатамъ духовнаго суда, вызваннымъ по этому случаю изъ Олыкскаго капитула. Послѣдніе выслушали многихъ свидѣтелей и разсмотрѣли всѣ доказательства, подвергая каждое обстоятельство тщательному обсужденію. Противъ Шепельскихъ были слѣдующія показанія: служившая у нихъ Агриппина показала, что, въ ея присутствіи, Шепельская варила какія-то травы и призывала старуху нашептывать таинственныя слова надъ отваромъ; что другими травами она окуривала свой домъ; что, наконецъ, самой Агриппинѣ поручала выливать какой-то составъ на перекрестныхъ дорогахъ за городскими воротами. Судьи подвергли свидѣтельницу двойному допросу, она сбилась въ показаніяхъ и наконецъ созналась, что все сказанное ею было выдумано изъ мести за оскорбленіе, которое она испытала отъ Шепельскихъ. Судъ отстранилъ ея показанія. Затѣмъ, разсмотрѣвъ вещи, брошенныя разновременно въ усадьбу Максимовича, судьи хотя и признали, что онѣ были подкинуты съ злымъ умысломъ, но не нашли основанія приписать этотъ поступокъ Шепельскому. Наконецъ, по настоянію Максимовича, произведенъ былъ обыскъ въ домѣ Шепельскихъ и на шеѣ у самой Шепельской найденъ былъ мѣшечекъ, въ которомъ заключалась сухая трава и какое-то вещество, похожее на кусокъ изсохшей земли. Шепельская показала, что трава эта привезена была ея мужемъ изъ города Жолквы, гдѣ онъ получилъ ее, въ качествѣ святости, въ тамошнемъ Базильянскомъ монастырѣ, изъ гроба св. Іоанна Сочавскаго; что она,

будучи беременною, носила эту траву на шеѣ, для предотвращенія выкидыша. Судьи разсмотрѣли эти травы и нашли, что это была трава „материнка“ (serpillum); находившійся-же въ срединѣ ихъ комокъ признанъ былъ случайно попавшею частицею почвы. На основаніи этого изслѣдованія, духовные судьи признали обвиненіе въ чародѣйствѣ неосновательнымъ и возникшимъ исключительно изъ „бабьихъ сплетень и выдумокъ.“ Для очищенія-же Шепельскихъ отъ всякаго подозрѣнія и дурной молвы, предписано имъ было принять очистительную присягу съ пятью почетными свидѣтелями (см. №№ 51, 52, 53 и 54).

Въ 1714 году въ Летичевскомъ магистратѣ получено было письмо отъ мельника Ивана Боровскаго, съ порученіемъ прочитать это письмо въ полномъ присутствіи магистрата. Боровскій требовалъ должной ему отъ города суммы, угрожая, въ случаѣ если его не удовлетворятъ, прибѣгнуть къ таинственнымъ средствамъ, ему одному вѣдомымъ; онъ утверждалъ, что въ его власти уничтожить городскія плотины и мельницы; сверхъ того, похвалялся, что мѣщане Летичевскіе должны молить Господа за него и приносить вклады въ церковь за то, что Боровскій, находясь въ городской мельницѣ, не прикоснулся рукою къ жернову, отчего могли-бы выйти весьма дурныя послѣдствія для города. Магистратъ до того былъ встревоженъ этимъ письмомъ, что немедленно явилъ это посланіе въ гродскія книги (см. № 17).

Въ случаѣ продолжительной засухи, общественное мнѣніе приписывало это бѣдствіе злому умыслу женщинъ, занимающихся чародѣйствомъ. Обыкновенно въ такихъ случаяхъ разыскивали виновныхъ посредствомъ такъ называемаго *плаванія вѣдьмы*. Какъ самъ предразсудокъ, такъ и способъ разысканія виновныхъ были происхожденія не мѣстнаго: въ современныхъ Французскихъ и Нѣмецкихъ процессахъ мы находимъ тоже вѣрованіе, съ тѣмъ-же ритуаломъ разслѣдованія, совпадающимъ съ нашими процессами въ мельчайшихъ подробностяхъ. Въ подтвержденіе заимствованія этого обычая съ Запада, мы укажемъ на то обстоятельство, что въ обоихъ встрѣтившихся процессахъ иниціатива плаванія принадлежитъ лицамъ дворянскаго сословія.

Такъ, въ книгѣ Дубенскаго магистрата, подъ 1711 годомъ, мы находимъ замѣтку о томъ, что управляющій этимъ имѣніемъ, дворянинъ Ѳедоръ Ковнацкій, ссылаясь на старые обычаи, потребовалъ отъ магистрата, чтобы онъ подвергъ испытанію водою мѣщанокъ, заподозрѣнныхъ Ковнацкимъ въ причиненіи засухи. Десять указанныхъ имъ женщинъ были арестованы, такъ какъ онѣ не тонули во время плаванія, маги-

стратъ, однако, освободилъ впослѣдствіи арестованныхъ на поруки, по просьбѣ ихъ мужей (см. № 15).

Гораздо подробнѣе разсказано дѣло о плаваніи вѣдьмы въ книгѣ гродской Каменецкой подъ 1709 годомъ. Во время засухи, бывшей въ этомъ году въ Подоліи, владѣльцы мелкопомѣстнаго села Подфилипья, дворяне: Дружковскіе, Нагурскіе, Локучевскіе и Руцинскіе совѣщались о томъ, какія мѣры слѣдуетъ принять для прекращенія бѣдствія. Дружковскій настаивалъ на томъ, что засуха произведена по злому умыслу чаровницъ. Въ видѣ перваго испытанія, приказано было всѣмъ крестьянкамъ носить ведрами воду изъ рѣки Збруча черезъ поля и поливать ею крестъ, стоявшій у дороги на значительномъ разстояніи отъ рѣки. Такъ какъ всѣ крестьянки исполнили приказаніе, то подозрѣніе отъ нихъ было отклонено. Для совѣщавшихся стало ясно, что удерживаетъ дождь одна изъ дворянокъ. Сосѣдкѣ своей, дворянкѣ Яворской, Дружковскій долженъ былъ значительную сумму денегъ; уже два года уклонялся онъ отъ уплаты ей долга и подвергался сильнымъ преслѣдованіямъ со стороны Яворской. Теперь онъ убѣдилъ остальныхъ сосѣдей, что именно Яворская произвела засуху. Съ общаго совѣта устроили на берегу Збруча нужныя приспособленія, созвали въ это мѣсто всѣхъ жителей села и пригласили Яворскую; когда она явилась, то крестьяне, по приказанію Дружковскаго, бросились на нее, раздѣли до нага, связали особеннымъ образомъ, установленнымъ для подобнаго рода испытаній (большой палецъ правой руки привязывали къ большому пальцу лѣвой ноги и тоже дѣлалось на-крестъ). Затѣмъ, между связанными членами продѣта была веревка, и Яворскую принялись на блокахъ опускать въ рѣку и подымать вверхъ. Такъ какъ при этомъ она тонула, то признана была невинною *).

Впрочемъ, удержаніе дождя не было единственнымъ средствомъ повредить хлѣбнымъ посѣвамъ, посредствомъ чародѣйства. Не менѣе важный вредъ хлѣбу, по общему предразсудку, причиняли такъ называемые *завитки* (клочекъ ржи среди нивы, скрученный въ узелъ). Такъ, напримѣръ, въ 1723 году въ селѣ Мошкахъ, около Овруча, дворянки Люба и Анастасія Мошковскія заподозрѣны были своимъ односельцемъ, дворяниномъ Ильею Духовскимъ, въ томъ, что онѣ занимаются чародѣйствомъ и дѣлаютъ завитки. Когда же завитка оказалась на нивѣ Никона Мошковскаго, то Духовскій взялся отворожить ее и, съ этою цѣ-

*) См. книга гродская Каменецъ-Подольская, № 4021, листъ 311, и № 4022, листъ 3.

лью, встрѣтивъ Любу Мошковскую, ударилъ ее въ грудь на-отмашь такъ сильно, что опрокинулъ ее ударомъ на землю *).

Въ 1718 году въ Овручскій же гродскій судъ жаловались дворяне Невмержицкіе на своихъ сосѣдей, дворянъ Верповскихъ и Ярмолинскихъ, за то, что отвѣтчики „очаровали и завили яровую пшеницу истцевъ“ **).

Кромѣ хлѣба, вредъ чародѣйствомъ можно было принести и всѣмъ другимъ отраслямъ хозяйства. Такъ, напримѣръ, подъ 1710 годомъ въ магистратскихъ книгахъ города Выжвы записано дѣло, возникшее по обвиненію мѣщаниномъ Данилою Олефировичемъ жены мѣщанина Никиты Веремейчика, будто бы она владѣетъ секретомъ задерживать ростъ огородныхъ овощей; такъ, Олефировичъ приписывалъ неурожай капусты на своемъ огородѣ тому обстоятельству, что мимо этого огорода часто проходила обвиняемая. Судъ призналъ обвиненіе несправедливымъ и приказалъ Олефировичу извиниться (См. № 10).

Въ 1700 году въ гродскій Луцкій судъ поступила жалоба отъ дворянъ Порванецкихъ и другихъ лицъ на дворянъ Березницкихъ и родственниковъ ихъ за многія обиды и оскорбленія; между прочимъ Порванецкіе жаловались, что Березницкіе очаровали стадо ихъ овецъ, привязывая конскія кости къ шеямъ животныхъ. Неудовлетворившись этимъ, Березницкіе научили крѣпостную свою женщину Хведониху, подозрѣваемую односельцами въ чародѣйствѣ, чтобы она причинила вредъ истцамъ. Хведониха публично похвалялась, что причинитъ уронъ Порванецкимъ, стала околдовывать ихъ какими-то узелками, обливала водою дорогу въ ихъ имѣніи и безъ спросу ходила въ ихъ пасѣку. Истцы замѣтили, что съ этого времени стали околѣвать у нихъ лошади, скотъ и другія животныя, и пасѣка перестала приносить доходъ. Изъ нея они не получали ни роевъ, ни меду (См. № 2).

Въ 1711 году въ Каменецкій гродскій судъ жаловались дворяне Стеблевскіе на крестьянина Ивана Короваша о томъ, что, вслѣдствіе какихъ-то произнесенныхъ имъ заклинаній, лошадь истцевъ околѣла ***).

Въ 1708 году въ Каменецкомъ магистратѣ разбиралось дѣло, по поводу обвиненія мѣщанина Александра Божкевича мѣщаниномъ Стефаномъ Жульниченкомъ, будто обвиняемый имѣетъ таинственное средство, которымъ портитъ кожи. Молва эта о Божкевичѣ распространилась не только въ Каменцѣ, но и въ сосѣднемъ городѣ Жванцѣ. Судъ ма-

*) См. книгу Овручскую гродскую, № 3227, листъ 556.
**) „Архивъ Юго-Западной Россіи“, часть 4-я, т. I, стран. 388.
***) Книга гродская Каменецкая, № 4022, листъ 300.

гистратскій нашелъ обвиненіе неосновательнымъ, приговорилъ Жульниченка къ уплатѣ штрафа и къ тюремному заключенію за клевету, приказалъ ему публично извиниться и запретилъ всѣмъ вообще жителямъ города повторять слухи о чародѣйствѣ Божкевича, подъ опасеніемъ штрафа и тюремнаго заключенія *).

Теперь приведемъ нѣсколько фактовъ объ употребленіи чародѣйственныхъ средствъ на пользу хозяйства. Въ этомъ отношеніи мы имѣемъ свидѣтельства, касающіяся употребленія колдовства ремесленниками, для расширенія своихъ доходовъ и пріобрѣтенія заказовъ. Такъ, въ 1704 году въ Каменцѣ возникла тяжба между мастеромъ ткачемъ Иваномъ Затвардзяловичемъ и его подмастерьемъ Василіемъ Фіалковскимъ, по поводу неаккуратности въ разсчетѣ. Во время судебныхъ преній подмастерье сталъ уличать своего хозяина въ употребленіи чародѣйства для расширенія практики. Мастеръ, въ свою очередь, обвинилъ Фіалковскаго въ томъ, что онъ ему подавалъ совѣты и доставлялъ средства для колдовства. Изъ показаній свидѣтелей выяснились обстоятельства даннаго дѣла, при чемъ оказалось, что почти всѣ мастера прибѣгали къ таинственнымъ средствамъ для усиленія своего заработка. Средства были весьма разнообразны. Между ними самое важное мѣсто занималъ отрѣзокъ отъ веревки, которая служила для звона въ колокола на колокольняхъ. Бывши еще въ обученіи ткацкому ремеслу, Фіалковскій замѣтилъ, что его хозяйка, добывъ такой отрѣзокъ, окуривала имъ станокъ съ какимъ-то шептаньемъ. Во время отсутствія работы у новаго хозяина, онъ присовѣтовалъ ему это средство и, по его просьбѣ, отрѣзалъ кусокъ веревки на колокольнѣ. Но словъ для нашептыванія онъ не зналъ, и потому средство это было признано недостаточнымъ. Затвардзяловичъ употребилъ другое, состоявшее въ томъ, что онъ принесъ изъ церкви антидоръ, намочилъ его въ святой водѣ и окропилъ ею станокъ. Когда, не смотря на это, заказовъ не поступало, онъ повбивалъ въ щели станка пряди той же веревки, которая служила для окуриванія, и, наконецъ, призвалъ въ помощь славившуюся своимъ знаніемъ старуху Микитиху. Послѣдняя снабдила его какимъ-то чернымъ порошкомъ и посовѣтовала насыпать его въ голенище, причемъ приговаривала: „нехай-ся до васъ всё добре привертае“. Увѣренный въ дѣйствительности этого средства, мастеръ похвалился товарищамъ своимъ. Одинъ изъ нихъ, Телицкій, немедленно побѣжалъ къ Микитихѣ просить такого средства; другой, Желиховскій, сказалъ, что онъ въ немъ не нуждается, потому что онъ уже

*) Книга Каменецкаго магистрата, № 4440, листъ 450 и 451.

имѣетъ средство, посовѣтованное болѣе искусною, чѣмъ Микитиха, старухою. Микитиха на судѣ объявила, что она, дѣйствительно, даетъ мастерамъ извѣстный ей порошокъ, что отъ употребленія его усиливается количество заказовъ, но вреда никакого произойти не можетъ. Судъ призналъ большинство обвиненій незаслуживающими вниманія, но, основываясь на сознаніи мастеровъ, въ наказаніе за то, что они прибѣгали къ „бабскимъ колдовствамъ“ и занимались продразсудками, постановилъ: Затвардзяловича отрѣшить отъ должности цехмистера до слѣдующихъ выборовъ; Телицкому и Желиховскому занимать на цеховыхъ сходкахъ послѣднія мѣста и исполнять цеховыя порученія также до слѣдующихъ выборовъ. Всѣ три должны, сверхъ того, смотря по вѣроисповѣданію, пожертвовать въ костелъ, или церковь извѣстное количество воска (См. №№ 5, 6 и 7).

Въ 1707 году въ Каменецкій же магистратъ была принесена жалоба братчиками церкви св. Николая на вдову Ганку изъ Острога о томъ, что она, заказавъ въ церкви обѣдню, во время ея приказала своему сыну отрѣзать на колокольнѣ нѣсколько кусковъ веревки. Мальчикъ былъ пойманъ на мѣстѣ преступленія ученикомъ братской школы, и братство потребовало разъясненія дѣла (См. № 8).

Въ 1717 году въ Каменцѣ возникла тяжба между двумя шинкарями: Маньковскимъ и Колецкимъ, о томъ, что послѣдній распустилъ слухъ о женѣ Маньковскаго, будто она завлекаетъ въ свое заведеніе тѣмъ, что держитъ въ шинкѣ добытый ею у палача отрѣзокъ веревки, служившей для повѣшенія преступника. Она, будто бы, совѣтовала Маньковскому употребить также это средство. Судъ призналъ этотъ слухъ клеветою, приговорилъ Колецкаго къ тюремному заключенію и къ отдачѣ 12 фунтовъ воску въ магистратскую каплицу (См. №№ 25 и 26).

Кромѣ прибыли въ хозяйствѣ и ремеслѣ, чародѣйство могло причинить пользу и во всевозможныхъ предпріятіяхъ и снискать расположеніе лицъ, въ милости которыхъ нуждались прибѣгавшіе къ чарамъ. Не рѣдко слуги и крѣпостные прибѣгали къ чародѣйству для снисканія себѣ расположенія пановъ, но въ этомъ отношеніи разсчетъ ихъ оказывался не вѣренъ. Почти во всѣхъ процессахъ, цитированныхъ до настоящаго времени, мы видимъ, что магистратскіе суды, разбиравшіе обвиненія въ чародѣйствѣ, относились къ подобнымъ обвиненіямъ мягко и снисходительно. Магистратскіе урядники старались или покончить дѣло миромъ, или, легкими штрафами и наказаніями, пресѣчь вредъ, могущій, по ихъ мнѣнію, возникнуть отъ чародѣйства. Но въ совершенно другое, исключительное

положеніе поставлены они были въ тѣхъ случаяхъ, когда истцомъ являлся дворянинъ, помѣщикъ. Шляхтичи, представители тогдашней интеллигенціи, смотрѣли на чародѣйство не какъ на простое примѣненіе знанія тайнъ природы, а приписывали ему болѣе серьезное, антирелигіозное значеніе. Опасаясь отъ чародѣйства весьма чувствительнаго вреда, они требовали, чтобы магистраты примѣняли къ обвиненнымъ ими лицамъ всю строгость Магдебургскаго кодекса, вмѣсто обычнаго права, основаннаго на народномъ взглядѣ на колдовство. Вотъ образецъ процесса, происходившаго въ подобныхъ условіяхъ.

Въ 1730 году помѣщикомъ Лукою Малинскимъ представлена была въ Кременецкій магистратъ его крѣпостная женщина, Мотруна Перистая, обвиненная имъ въ чародѣйствѣ, съ требованіемъ, чтобы съ нею поступлено было по всей строгости закона. Пять свидѣтелей односельцевъ показали, что Мотруна въ присутствіи ихъ сказала слѣдующія слова: „я уже барыню прибрала къ рукамъ; если бы мнѣ удалось обезпечить благосклонность самого барина, то я бы боялась тогда одного лишь Бога“. Сверхъ того, два свидѣтеля показали, что, въ спорѣ съ ними, обвиненная произносила слѣдующія угрозы: „тогда средства твои поправятся и отдашь замужъ дочерей своихъ, когда волосы выростутъ у тебя на ладони. Ты будешъ нагъ и бѣденъ подобно тому, какъ нага ладонь твоя“. Обвиненную допросили въ магистратѣ. Она сказала на допросѣ: „уповаю на Господа Бога, на барина и на барыню; лишь бы луна свѣтила надо мною, а звѣзды коломъ побью. Сознаюсь я, или нѣтъ, все равно я должна погибнуть“. Судъ призналъ это показаніе неудовлетворительнымъ и, примѣнялсь къ статьямъ Магдебургскаго закона, подвергнулъ обвиняемую пыткѣ. Три раза растягивали ей члены блоками и веревками; три раза прикладывали къ ней раскаленное желѣзо, она постоянно утверждала, что никакихъ чаръ не знаетъ, и что все обвиненіе возникло изъ сплетень, распространенныхъ на ея счетъ ея сосѣдкою Корнеихою. Судъ, разсмотрѣвъ показаніе, не смотря на отрицаніе обвиненной, основалъ свое рѣшеніе исключительно на показаніяхъ свидѣтелей и, примѣнивъ всю строгость Магдебургскаго кодекса, приговорилъ обвиненную къ смертной казни, главнымъ образомъ за угрозы, произнесенныя ею противъ помѣщиковъ (См. № 34).

Въ процессѣ, упомянутомъ уже выше, возникшемъ по поводу обвиненія крестьянки Анастасіи Иванихи въ колдовствѣ, между прочимъ, ее уличали въ слѣдующемъ: будто она присовѣтовала какому-то слугѣ Нѣмцу таинственныя средства, для снисканія милости его господина. Обвинен-

ная созналась въ томъ, что она, дѣйствительно, по просьбѣ Нѣмца, снабдила его тремя корешками травы, называемой „ручки Пресвятой Богородицы“, съ совѣтомъ, чтобы онъ умывался этимъ зельемъ, читая молитву къ Богородицѣ; при томъ она дала ему землю изъ-подъ корня той же травы, приговаривая при этомъ слѣдующій заговоръ: „подобно тому, какъ всѣ мы любимъ дары Божіе, произрастающіе изъ этой земли, такъ пусть всѣ паны тебя любятъ и оказываютъ тебѣ милость“. Приговоръ суда по этому дѣлу не сохранился (См. № 61).

Въ 1733 году каптуровый судъ Подольскаго воеводства приговорилъ 8 человѣкъ крестьянъ къ смертной казни за разбой. При разбирательствѣ дѣла оказалось, между прочимъ, что обвиненные, отправляясь на промыселъ, пытались обезпечить успѣхъ своего предпріятія чародѣйствомъ. Въ числѣ приговоренныхъ было три брата: Семенъ, Иванъ и Микола, мать которыхъ, зная о предпринятомъ ими походѣ, предварительно читала надъ ними какія-то таинственныя заклинанія, обезпечивавшія ихъ предпріятіе (См. № 39).

Въ 1749 году въ Каменецкомъ гродскомъ судѣ отобраны были показанія отъ семи крестьянъ и одного шляхтича, проживавшихъ въ селѣ Пудловцахъ, обвинявшихся въ томъ, что они, безъ вѣдома двора, отрыли кладъ на земляхъ, принадлежащихъ тому же селу. Изъ показаній явствуетъ, что обвиняемые клада не нашли, хотя очень усердно отыскивали его въ теченіи 4-хъ недѣль. Желая обезпечить за собою успѣхъ предпріятія, они прибѣгали также къ колдовству; вотъ въ чемъ заключался весь ходъ дѣла, который можно подробно возстановить изъ отобранныхъ показаній. Двое изъ крестьянъ, возвращаясь ночью изъ церкви, увидѣли падающій аэролитъ. Они заключили, что это горятъ деньги и, пригласивъ нѣсколькихъ сосѣдей, отправились отрывать кладъ. Проработавъ нѣсколько ночей, они наткнулись на твердую поверхность, показавшуюся имъ каменною плитою, но, пока они расчистили эту плиту отъ грязи и освѣтили яму, плита исчезла. Тогда они рѣшились искать помощи и объясненія дѣла у ворожки. Одинъ изъ нихъ поѣхалъ въ сосѣднее село Пораевку и обратился къ свѣдущей старухѣ. Вошедши въ избу, онъ потребовалъ, чтобы ворожка узнала, по какому дѣлу онъ пріѣхалъ. Ворожка вылила воскъ и объявила, что у него случилось бѣдствіе въ хозяйствѣ. Крестьянинъ промолчалъ. Тогда ворожка смутилась, вылила въ другой разъ воскъ и, разсмотрѣвъ его внимательно, объявила, что дѣло идетъ объ отыскиваніи клада; что, дѣйствительно, деньги зарыты въ данномъ мѣстѣ въ мѣдномъ котлѣ, но что находятся

на западъ отъ того мѣста, гдѣ вырыта яма; что слѣдуетъ продолжать работу; что, по очереди, въ землѣ окажутся большой камень, затѣмъ мусоръ, затѣмъ черные черепки, и уже подъ ними деньги; что послѣднія слѣдуетъ добывать въ полнолуніе, ночью, послѣ того, какъ два раза запоютъ пѣтухи. Ободренные этими подробными сказаніями, искатели клада продолжали рыть яму по ночамъ въ теченіи четырехъ недѣль, но, кромѣ обожженныхъ кирпичей и обломковъ горшковъ, ничего не нашли. Огонь, который они высѣкали, сидя въ ямѣ, обратилъ на себя вниманіе сосѣдей, и, въ свою очередь, былъ сочтенъ пламенемъ горящихъ денегъ. Независимо отъ первыхъ кладокопателей составилась другая компанія и, не вдалекѣ отъ нихъ, стала рыть другую яму. Наконецъ, экономія узнала объ этихъ предпріятіяхъ и арестовала обѣ компаніи. По показаніямъ старожиловъ оказалось, что на мѣстѣ, гдѣ происходили работы, существовалъ когда-то давно покинутый кирпичный заводъ; благодаря предубѣжденію и обстоятельнымъ показаніямъ ворожеи, кладоискатели потратили много труда и времени и, въ заключеніе, попали подъ арестъ и слѣдствіе (См. №№ 64 и 65).

Не менѣе широкое, чѣмъ въ хозяйствѣ, примѣненіе чародѣйство находило и въ юридической практикѣ того времени. Къ нему прибѣгали и для того, чтобы открыть виновника преступленія, и для того, чтобы скрыть преступленіе. Посредствомъ чародѣйства можно было, какъ полагали, заставить свидѣтеля дать желаемое показаніе на судѣ и предотвратить чувство боли во время пытки. Въ иныхъ случаяхъ судьи и исполнители приговоровъ должны были наблюдать, чтобы виновные и подсудимые не нарушили таинственными способами нормальнаго теченія юридическаго процесса. Если случалась кража и некого было заподозрить въ совершеніи ея, то прибѣгали къ колдовству для того, чтобы открыть виновнаго. Такъ, напримѣръ, изъ дѣла, возникшаго въ Каменецкомъ магистратѣ въ 1710 году, мы узнаемъ слѣдующія подробности: у райцы магистрата, Станислава Святовича, пропалъ талеръ; онъ заподозрилъ въ кражѣ слугу свою, мѣщанку Костецкую; послѣдняя, желая очиститься отъ подозрѣнія, стала поститься по воскресеньямъ, въ полной увѣренности, что вслѣдствіе этого средства воръ откроется. Между тѣмъ заболѣла жена Святовича и умерла; тогда Святовичъ обвинилъ передъ судомъ Костецкую въ причиненіи смерти его женѣ, утверждая, что она, постившись по воскресеньямъ, вѣроятно, задумала на *безголовье* его женѣ *).

*) См. книгу Каменецкаго магистрата, № 4440, листъ 521.

Въ 1717 году, въ Каменецкомъ магистратѣ разбиралось дѣло о взаимныхъ оскорбленіяхъ между мѣщанками Фарановскою и Фурикевичевою, между прочимъ, и о томъ, что Фарановская распространила невыгодные слухи о противницѣ послѣ того, какъ была призвана въ ея домъ для ворожбы. Она посредствомъ измѣренія воды должна была угадать, кто похитилъ платокъ Фурикевичевой, но, вмѣсто требуемаго указанія, она распространила молву, что въ домѣ Фурикевича происходитъ что-то недоброе, потому что во время измѣренія воды, послѣдняя вспыхивала пламенемъ (См. № 24).

Въ 1738 году Барскій замковый судъ разсматривалъ жалобу дворянина Василевскаго на дворянина Скоржевскаго: Василевскій утверждалъ, что пропавшая у него лошадь была украдена Скоржевскимъ и въ доказательство представилъ свидѣтельство, выданное знахаремъ или „ложнымъ пророкомъ“, какъ его называетъ документъ. Судъ оправдалъ Скоржевскаго, а съ Василевскаго взыскалъ $2^1/_2$ гривны штрафа за то, что онъ прибѣгалъ къ помощи знахаря и „поклонился кумирамъ“ (См. № 43).

Въ 1740 году въ городѣ Олыкѣ случился пожаръ. Въ поджигательствѣ обвинены были кузнецы по показаніямъ знахарки, и едва могли оправдаться. Изъ дѣла видно, что та же ворожка давала указанія на виновниковъ случившейся въ городѣ кражи (См. № 45).

Въ томъ же городѣ, два года спустя, случилась крупная пропажа въ домѣ мѣщанина Павла Савоновича. Для раскрытія виновниковъ онъ опять обратился къ ворожеѣ, мѣщанкѣ Казанихѣ, которая указала, что кража совершена женою пострадавшаго и ея братомъ, Григоріемъ Чайковскимъ. Дѣло поступило въ магистратскій судъ, который оправдалъ оговоренныхъ, а Савоновича приговорилъ къ тюремному заключенію въ теченіи недѣли за то, что онъ прибѣгалъ къ чародѣйству. Ворожка за ложное показаніе приговорена была къ 50-ти ударамъ (См. № 48).

Въ 1719 году Каменецкій магистратъ, подозрѣвая въ колдовствѣ попадью изъ села Устечка, приговорилъ ее къ пыткѣ, съ цѣлью пресѣчь постоянно случавшіеся въ той мѣстности воровство, разбои и чародѣйство (См. № 29).

Въ 1710 году въ Луцкій гродскій судъ подана была жалоба отъ имени Дымерскаго старосты Петра Лоска на слугу его, Франциска Рогозинскаго, о томъ, что послѣдній укралъ у Лоска 800 червонцевъ и потомъ прибѣгалъ къ чаровницамъ, желая скрыть свое преступленіе (См. № 14).

Въ 1736 году замковый Барскій судъ разсматривалъ дѣло по жалобѣ дворянина Самуила Галузинскаго, обвинившаго крестьянина Трофима Лукашенка въ покражѣ у него вола. Въ доказательство истецъ представилъ свидѣтеля, дворянина Андрея Сохацкаго; но Сохацкій далъ противорѣчивыя показанія и, наконецъ, сознался передъ судомъ, что Галузинскій подкупилъ его, поставивъ въ свидѣтели. Тогда Галузинскій объявилъ суду, что обвиненный Лукашенко, вмѣстѣ съ тещею своею, околдовали Сохацкаго и заставили его, такимъ образомъ, дать сбивчивыя и ложныя показанія во вредъ истцу. Судъ, разсмотрѣвъ дѣло, оправдалъ Лукашенка, приговорилъ Галузинскаго къ штрафу за ложное обвиненіе и предоставилъ ему право взыскать убытки съ Сохацкаго (См. № 42).

Въ 1724 году въ Каменецкій магистратъ представленъ былъ помѣщикомъ Верещатынскимъ его крѣпостной человѣкъ, Василій Гуцулъ, съ требованіемъ подвергнуть его пыткѣ, по подозрѣнію въ воровствѣ лошадей и воловъ у помѣщика и въ сношеніяхъ съ разбойниками. Во время пытки, обвиненный ни при растягиваніи членовъ, ни при жженіи огнемъ не показалъ обыкновенныхъ признаковъ страданія. Онъ ни въ чемъ не сознался и, во время производства пытки, былъ спокоенъ, не стоналъ и не кричалъ. Судъ приговорилъ его, тѣмъ не менѣе, къ смертной казни на томъ основаніи, что помѣщикъ съ 5-ю другими дворянами подтвердилъ присягою свое подозрѣніе. Отсутствіе-же сознанія обвиненнаго магистратъ объяснилъ тѣмъ, что онъ несомнѣнно имѣлъ при себѣ чары и, вслѣдствіе этого, во время пытки „проявилъ завзятіе и терпѣніе, необычное въ человѣческомъ тѣлѣ“ *).

Если обратимъ вниманіе на предметы и самые пріемы чародѣйства, то замѣтимъ, что таинственная сила полагается или въ такихъ предметахъ или дѣйствіяхъ, которые поражали воображеніе странностью, рѣдкостью или уродливостью формы, или-же въ предметахъ и дѣйствіяхъ самыхъ обыкновенныхъ, которые, какъ полагали, пріобрѣтали таинственную силу отъ сопоставленія съ другими предметами и дѣйствіями, неестественными въ обыденной жизни, отъ употребленія для такихъ цѣлей, для которыхъ предметы, по своему назначенію, служить не могли, или, наконецъ, отъ исполненія надъ ними дѣйствій хотя обычныхъ, но въ обратномъ порядкѣ. При томъ, всякій предметъ или дѣйствіе, котораго назначеніе или свойство не были вполнѣ понятны и извѣстны, подавали поводъ къ подозрѣнію въ таинственномъ ихъ значеніи. Чѣмъ менѣе было реальныхъ знаній, а,

*) См. „Архивъ Юго-Западной Россіи“, ч. V, томъ 1, стр. 302.

вмѣстѣ съ тѣмъ, чѣмъ менѣе предметовъ обслѣдованныхъ, тѣмъ шире раскрывался кругъ для мистическихъ гипотезъ и подозрѣній. Очевидно было для всѣхъ, что многія растенія мѣстной флоры обладаютъ цѣлительными или вредными свойствами. Но изслѣдованіе этихъ свойствъ не подлежало критической разработкѣ. Узнавали ихъ только медленнымъ, случайнымъ, эмпирическимъ путемъ. Собравъ немного данныхъ въ этомъ отношеніи, предполагали область невѣдомаго гораздо обширнѣе, чѣмъ она была на самомъ дѣлѣ, и потому травы составляли любимое поле, на которомъ знахари искали полезныхъ и вредныхъ средствъ для своего искусства. Общество смотрѣло также на растительное царство, какъ на богатый запасъ сокровенныхъ средствъ, и всякое употребленіе травъ (зілля) считало весьма серьезнымъ цѣлительнымъ или враждебнымъ для себя средствомъ.

Съ чародѣйственною цѣлью травы употреблялись во всевозможныхъ видахъ: свѣжія, толченыя, сушеныя, но чаще всего въ отварѣ. Отваръ предлагался въ питьѣ, въ ванну, но чаще всего служилъ для таинственаго *обливанія, подливанія и переливанія*. Такъ-какъ облить кого-либо противъ его воли было невозможно и опасно, то для этого прибѣгали къ разнымъ хитростямъ: *обливали* данное лице во время сна, или въ безчувственно-пьяномъ состояніи, или, еще чаще, *переливали* ему путь, полагая, что средство произведетъ тоже дѣйствіе, если человѣкъ, или даже животное, перейдутъ чрезъ то мѣсто, гдѣ былъ вылитъ составъ. Дѣйствительно узнанныя, или предполагаемыя свойства травъ составляли секретъ знахарей. Въ большинствѣ случаевъ они не называли той травы, которую употребляли. Они чаще отдѣлывались передъ судомъ общимъ терминомъ *зілля*, и только въ рѣдкихъ случаяхъ, находясь въ относительно трудномъ положеніи, высказывали болѣе точныя указанія. Въ числѣ актовъ, которыми мы пользовались, только четыре раза названы тѣ травы, которыя употреблялись съ лѣчебною или чародѣйственною цѣлью. Такъ, истолченная горчица признавалась средствомъ лѣчебнымъ; полынный корень, вмѣстѣ со многими другими, самыми странными веществами, употреблялся какъ средство противъ безсонницы; чемерица (veratrum nigrum) славилась какъ средство, отнимающее сообразительность и предотвращающее супружескую ревность, и, наконецъ, ростки травы, называемой „ручки Пресвятой Богородицы“, носились съ цѣлью снискать милость знатныхъ особъ (см. №№ 38, 35 и 61).

Но, кромѣ спеціальныхъ свойствъ травъ, мы встрѣчаемъ указаніе на то вѣрованіе, что, вообще, съ цвѣткомъ травы недугъ могъ переноситься

съ одного лица на другое, и потому считалось опаснымъ брать или давать цвѣты незнакомымъ лицамъ (см. № 67).

Изъ числа животныхъ признавались годными для колдовства или такія, которыя обыкновенно вселяютъ отвращеніе наружнымъ видомъ, или такія, надъ которыми были произведены необычныя дѣйствія. Такъ, ожидали, что произойдетъ особенный вредъ, если подъ голову спящаго подложена будетъ *жаба* (лягушка) въ глиняной посудѣ; не менѣе вреднымъ средствомъ считалась кожа змѣи, сброшенная ею весною во время линянія. Смерть могла произойти отъ курицы, если она, по повелѣнію колдуньи, пѣла пѣтухомъ подъ окномъ чьего-либо дома; наконецъ оскопленіе кота угрожало здоровью его хозяина (См. №№ 18, 19, 58, 21).

Отъ домашнихъ животныхъ нѣкоторыя части служили также для чародѣйства, какъ, напримѣръ, рогъ служилъ вмѣстилищемъ для различныхъ вредныхъ средствъ, которыя желали подбросить во дворъ сосѣда. Пометомъ домашняго скота замазывали ротъ упыря передъ его сожженіемъ, какъ это мы видимъ въ дѣлѣ о сожженіи Матковскаго (см. №№ 51, 53, 55).

Особенная сила признавалась за нѣкоторыми металлами. Такъ, золото, вѣроятно, въ силу своей цѣнности, входило въ составъ лѣкарственныхъ препаратовъ. Желѣзо считалось символомъ крѣпости и закапывалось подъ порогомъ дома, чтобы сообщить желѣзную крѣпость здоровью жильцевъ. При этомъ въ основаніи лежало тоже убѣжденіе, что и при переливаніи пути.

Вода имѣла самыя разнообразныя употребленія. При употребленіи извѣстныхъ заговоровъ, она служила для всѣхъ видовъ обливаній, подобно отварамъ изъ травъ. Но, сверхъ того, она имѣла и свое спеціальное примѣненіе. Водою лѣчили отъ *переполоха*, переливая эту болѣзнь вмѣстѣ съ водою на собаку. Особенными пріемами измѣренія воды узнавали виновника кражи. Наконецъ, вода служила единственнымъ средствомъ для прекращенія засухи. Съ этою цѣлью, водою изъ рѣки поливали кресты при дорогахъ и, наконецъ, въ ней-же заставляли плавать вѣдьмъ, какъ выше было указано (см. 59, 60, 15, 24).

Самъ человѣкъ, члены его тѣла, пища, питье, одежда и всѣ предметы домашняго обихода представляли также богатый матеріалъ для колдовства.

Обрѣзанные волосы и ногти могли служить какъ для излѣченія, такъ и для причиненія болѣзней. Мы видѣли, что съ первою цѣлью больному обрѣзывали ногти, отрѣзывали нѣсколько прядей волосъ и, вмѣстѣ

съ различными другими веществами, забивали въ дверныя лутки осиновыми гвоздями. Подбрасываніе отрѣзанныхъ волосъ, особенно подъ подушку, считалось особенно вреднымъ для здоровья. Зубы и вообще кости мертвеца употреблялись съ цѣлью ускорить замужество (См. №№ 19, 22).

Земля, вынутая изъ-подъ слѣда человѣка, могла служить для той-же цѣли, хотя могла также употребляться и для другихъ, гораздо болѣе вредныхъ назначеній. Наконецъ, всѣ члены человѣческаго тѣла подвергались, для излѣченія, особеннымъ мистическимъ пріемамъ, причемъ по большей части ихъ перевязывали красными нитками и тесёмками, съ особенными заговорами и нашептываніями.

Всѣ почти вещества, употребляемыя въ пищу или питье, служили предметами чародѣйства, хотя не сами по себѣ, а какъ лучшій способъ для того, чтобы заставить принять внутрь, подмѣшанное въ пищу или напитокъ, какое-нибудь болѣе дѣйствительное средство. Изъ приведенныхъ актовъ мы видимъ, что чародѣйственныя снадобья подмѣшивались въ борщъ, въ пироги, въ муку, въ пшено, въ макъ, въ яйца и т. д. (см. №№ 27, 58, 4).

Но, сверхъ того, питательныя вещества иногда и сами по себѣ употреблялись для колдовства, но, въ такомъ случаѣ, употреблявшій ихъ не разсчитывалъ, что онѣ будутъ приняты внутрь, а, напротивъ того, давалъ имъ самыя оригинальныя назначенія. Такъ, напримѣръ, калачъ, вылѣпленный изъ сыраго тѣста и повѣшенный на деревѣ, наводилъ страхъ на владѣльца сада, и члены магистрата считали нужнымъ лично его освидѣтельствовать. Не менѣе страшнымъ средствомъ считалось пиво, если его лили по каплѣ черезъ ножъ съ извѣстными заговорами.

Изъ приведеннаго выше разсказа объ обмываніи частей своего тѣла въ сывороткѣ мы видимъ, на-сколько приписывали мистическую силу извращенному употребленію питательныхъ веществъ (см. №№ 28, 33).

Мы встрѣчаемъ менѣе указаній объ употребленіи частей одежды для колдовства. Во всякомъ случаѣ, оторваніе куска одежды считалось дѣломъ подозрительнымъ. При разслѣдованіи одного изъ дѣлъ о чародѣйствіи, немаловажную улику противъ обвиненной личности составило показаніе свидѣтельницы о томъ, что подсудимая когда-то отрѣзала у ней кусокъ пояса (см. № 28).

Ремесленники для поправленія своихъ дѣлъ сыпали пыль въ голенища (см. №№ 5, 6, 7).

Изъ числа предметовъ домашняго быта мы уже видѣли значеніе, какое придавали ниткамъ при лѣченіи болѣзней. Въ связи съ ихъ зна-

ченіемъ, находилось понятіе о чародѣйственномъ значеніи веретена. Такъ, въ 1742 году въ Дубенскомъ магистратѣ обвинена была въ чародѣйствѣ мѣщанка Параска Янушевская за то, что она явилась въ церковь въ Макавеевъ день освящать, согласно съ обычаемъ, разныя травы, среди которыхъ она спрятала для освященія веретено, перевязанное красною лентою. Магистратъ потребовалъ отъ нея объясненій на счетъ значенія веретена, но Янушевская, опасаясь разслѣдованія, скрылась изъ города и не могла быть представлена въ судъ (см. № 50).

Большое значеніе, какъ средство для чародѣйства, имѣла веревка вообще, и особенно такая, которая прежде служила для какой-либо исключительной цѣли. Мы уже видѣли, что ремесленники повсемѣстно считали весьма дѣйствительнымъ средствомъ для снисканія большаго количества заказовъ забиваніе кусковъ веревки въ щели своихъ станковъ, причемъ пытались добывать веревку, или висѣвшую у колокола на колокольнѣ, или, еще болѣе, ту веревку, на которой былъ повѣшенъ преступникъ (см. №№ 5, 6, 7, 8, 25, 26).

Вообще, потряхиваніе веревкой считалось пріемомъ предосудительнымъ. Такъ, въ 1710 году, въ Каменецкій магистратъ жаловался священникъ Іоаннъ Ставицкій на жену священника Бабиженка о томъ, что послѣдняя угрожала женѣ перваго смертью, говоря: „попадья будетъ пухнуть, и ее раздуетъ, и она треснетъ“. Вслѣдъ за тѣмъ угрожавшая стала ходить у воротъ дома Ставицкаго, потряхивая постоянно веревкою, въ чемъ священникъ видѣлъ ясное чародѣйство (см. № 11).

Многіе пріемы колдовства были связаны съ домашнимъ очагомъ. Утаскиваніе изъ печи уголья и *печины* (куски вывалившагося изъ печи кирпича) считалось дѣйствіемъ весьма враждебнымъ и могущимъ нанести вредъ здоровью и хозяйству, равно какъ и перебрасываніе этихъ предметовъ изъ своего двора на чужой. Самъ огонь служилъ если не для колдованья, то для ворожбы. Посредствомъ огня старались открыть вора, раскаленными угольями ворожили о возвратѣ въ домъ любимаго человѣка (см. №№ 51, 53, 24, 66).

Еще болѣе дѣйствительнымъ средствомъ для ворожбы считался воскъ. Его расплавливали, выливали на воду и, всматриваясь въ случайные изгибы его, старались вывести указаніе, какъ поступать въ начатомъ дѣлѣ. Пріемъ этотъ особенно подробно разсказанъ въ выше приведенномъ дѣлѣ объ отысканіи клада (см. № 64).

Смола и деготь, вѣроятно вслѣдствіе замѣченныхъ дезинфекціонныхъ свойствъ этихъ веществъ, считались специфическими средствами, необхо-

димыми при сожиганіи упырей. Мы видѣли, что одному изъ нихъ, передъ казнью, завязали глаза тряпкою, намоченною въ смолѣ, другого сожгли въ бочкѣ, наполненной смолою (см. № 55).

Наконецъ, изъ предметовъ, встрѣчающихся въ домашнемъ быту, важное значеніе приписывалось сору. Нерѣдко возникали процессы за выбрасываніе сора въ чужую усадьбу, причемъ этому дѣйствію приписывалось постоянно мистическое значеніе, и виновнику его вмѣнялось намѣреніе очаровать сосѣда (см. №№ 23, 36).

Даже исполненіе религіозныхъ обрядовъ могло, какъ полагали, обратиться въ средство для колдовства, весьма вредное, если только обряды эти исполнялись въ ненормальныхъ условіяхъ. Такого рода чародѣйство считалось самымъ опаснымъ и, въ общественномъ мнѣніи, влекло за собою смерть того лица, на *безголовье* котораго было задумано. Къ пріемамъ такимъ относились слѣдующія дѣйствія: если кто-нибудь ставилъ передъ образомъ въ церкви свѣчу, задумавъ на душу другого, то прилѣпливалъ ее пламенемъ внизъ, а не вверхъ. Точно такъ-же можно было причинить вредъ врагу, рѣшившись поститься на его „безголовье“; въ такомъ случаѣ постъ долженъ былъ соблюдаться въ скоромный день и, по преимуществу, въ воскресенье. Вообще смертоносную силу приписывали проклятію, особенно, если оно настойчиво и часто повторялось (см. № 41).

Наконецъ, всякое дѣйствіе, почему-либо казавшееся страннымъ, безцѣльнымъ и обращавшимъ на себя вниманіе, хотя-бы по существу самое невинное, возбуждало подозрѣніе въ чародѣйствѣ, а иногда и совершенную въ немъ увѣренность. Таково, напримѣръ, было вѣрованіе въ зловредное значеніе для посѣвовъ *завитокъ*, въ чародѣйство женщинъ, если онѣ выходили ночью изъ дому раздѣтыя и даже если ночью встрѣчались на улицѣ и т. п.

Разумѣется, всѣ перечисленные предметы и дѣйствія рѣдко могли оказать пользу или вредъ сами по себѣ. Для приданія имъ таинственной силы, необходимо нужно было знать формулы особенныхъ заговоровъ, заклинаній (incantaciones) и шептаній, которыя способны были направить силу даннаго предмета или дѣйствія къ той цѣли, къ которой стремился употреблявшій. Конечно, формулы эти не высказывались на судѣ ихъ обладателями; впрочемъ, по нѣсколькимъ встрѣтившимся образцамъ, можемъ судить, что онѣ были довольно несложны и лишены всякаго мистическо-религіознаго характера. Заклинатели заявляютъ въ своихъ формулахъ желанія, чтобы средство дѣйствовало такъ, или иначе. Или употребляли подобіе или сравненіе, какъ, напримѣръ, заклинаніе при зарытіи желѣза подъ порогомъ, или обращались съ молитвою къ Спасителю, къ Богородицѣ и Святымъ; или, наконецъ, произносили слова случайныя, неимѣвшія даже связи другъ съ другомъ.

В. Антоновичъ.

ПРИЛОЖЕНІЕ

(Документы о колдовствѣ, извлеченные изъ Кіевскаго Центральнаго Архива).

1.

1700—1713. Показанія свидѣтелей по дѣлу о заподозрѣніи жены Каменецъ-Подольскаго цехмистра Петра Дерочевскаго въ томъ, что она, при посредствѣ злого духа, причинила болѣзнь мѣщанину Костю.

Testes ex parte Petri Deroczeskiego:

Primus testis, Kazimierz Jabłoński sic recognovit: iż ja, będąc u Kostia w domu, tom słyszał z ust Kościowych: „iż ja nie mam tej choroby ni od kogo, tylo od żony Piotrowej". W tym razie powiedli Kościa do cerkwi. To jeszcze słyszałem, że Łobodzińska na podsieniu, przedemno i cechmistrzem młodszym, powiadała i mówiła te słowa: „bodaj was Bóg zabił z cechmistrzem waszym, iże *nasłał* na człowieka *czarta,* iże cirpi niewinnie, tom słyszała w cerkwi". To zeznał pod sumieniem.

Testis secundus, Sobestian Łuczyński tak zeznał: iż ja słyszałem to od samej Kostychi: «iż się obezwał *zły duch* przez mego męża, który zesłany jest przez cechmistrzową naszą Piotrową». I to jeszcze słyszałam od żołnirki Marcinowej na ulicy Dominikańskiej, iż taż żołnirka powiedziała, że *zły duch* jest nasłany od cechmistrzowej Piotrychi. Zeznał pod sumieniem.

Testis tertius, Ławrzyniec Partman to zeznał: iż my, idąc z kościoła, a że Łobodzińska nam na ulicy powiedziała, iż: «panowie! gdy się nie ujmiecie o tym Kostiu, i to wam wszystkim będzie, gdyż nasłała Piotrowa cechmistrzowa *czarta* na Kościa, bo w cerkwi się obzywał i mówił, żem tu przysłany od chrypliwy cechmistrzowej Piotrowej».

Testis quartus, Kazimirz Baranowicz tak zeznał: iż mie prosił Piotr, abym poszedł do Kostia, abym mu mówił: „czemu udajesz mie i żone moje, aby żona moja nasłała *czarta* na niego". Co ja mówiąc tkaczowi K., on odpowiedział mie: „że ni od kogo to ja mam i cirpie ten ból, tylko od żony Piotrowej cechmistrzowej, iż *grzeje mnie wewnątrz*". Co zeznał pod sumieniem.

Na co pars citata i sama zeznała: „żem to i ja przyznaje jako te świadki powiedzieli i zeznali, co poprzysięgli".

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437; листъ 426 на оборотѣ.

2.

1700. Постановленіе Луцкаго гродскаго суда о производствѣ слѣдствія по дѣлу между дворянами Костюшкевичами и Сенковскими о взаимныхъ обидахъ и оскорбленіяхъ.

Костюшкевичи, между прочимъ, обвиняли Сенковскихъ въ томъ, что послѣдніе приказали крестьянкѣ своей Хведонихѣ, искусной въ чародѣйствѣ, околдовать хозяйство истцовъ, отчего у нихъ случился падежъ скота, убыль въ пасѣкѣ и т. п.

Roku tysiącznego siedmsetnego, miesiąca Aprilis szóstego dnia.

Na roczkach sądowych grodzkich Łuckich, od dnia ośmnastego miesiąca Marca roku teraz idącego, wyż na akcie mianowanego, przypadłych i sądownie odprawować się zaczętych, przed nami: Wojciechem Stanisławem Czermińskim, podczaszym Wołyńskim, podstarościm, Jerzym Stanisławem na Markowiczach Hulewiczem, wojskim ziemskim Włodzimirskim, sędzią, i Wawrzyńcem Stanisławem z Pepłowa Pepłowskim, wojskim ziemskim Łuckim, pisarzem,—urzędnikami sądowemi grodzkiemi Łuckiemi,—przypadła sprawa z regestru sądowego, za przywołaniem woznego generała—szlachetnego Adama Walowskiego, apparitora sądowego, między instigatorem sądowym i jego delatorami, urodzonemi ich mościami pany: Benedyktem i Apollonią Porwanieckiego, rodzicami, Eliaszem i Anną Zorzewskiego, synem i synową, Kościuszkiewiczami Chobułtowskiemi, małżonkami, dziedzicami części pewnych wsi Olizarowa, cum assistentia maritorum debita sprawy swojej aktorami i pozwanemi, a urodzonemi ich mościami pany: Stanisławem i Anną Kopczyńskiego, primi voti Janową Bereznicką, secundi ad praesens voti Sękowskiemi, małżonkami, rodzicami, także pannami: Anną, Katharzyną Bereznickiemi, i panią Zofią Bereznickiego Burbińską, ex primo voto spłodzonemi córkami, tudzież panem Łukaszem Sękowskim, synem, niemniej Sylwestrem Kopczyńskim, bratem rodzonym jej mości paniej Sękowskiej, cum assistentia, którzyby jej potrzebowali, de jure debita, a niepotrzebującemi samemi przez się, także swojej sprawy pozwanemi i aktorami, za pozwami grodzkiemi Łuckiemi mutuo od stron po siebie wydanemi na termin sądzenia się sądów grodzkich Łuckich i u sądu niniejszego produkowanemi, które za podniesieniem od stron oboch były czytane, i jest pierwszy tenoris sequentis:

Athanazy na Miączynie Miączyński, podskarbi nadworny koronny, Łucki, Krzepicki, Łosicki etc. starosta. Urodzonym ich mościom panom: Stanisławowi i Annie Kopczyńskiego, primi voti Janowej Bereznickiej, secundi ad praesens voti Sękowskim, małżonkom, rodzicom, także pannom: Annie, Katharzynie Beraznickim, i paniej Zofiej Bereznickiego Burbińskiej, ex primo voto spłodzonym córkom, tudzież panu Łukaszowi Sękowskiemu, synowi waszmościów, niemniej jego mości panu Sylwestrowi Kopczyńskiemu, bratu rodzonemu waszmości, pani Sękowska, cum assistentia, którzyby jej potrzebowali, a niepotrzebującym samym przez się, pozwanym,—z osoby i ze wszystkich generaliter dóbr waszmościów, leżących i ruchomych, zwierzchnością jego królewskiej mości a moją władzą starościńską przykazuję, abyście waszmość przede mną samym, albo urzędem moim grodzkim Łuckim, na roczkach grodzkich Łuckich, które w roku teraźniejszym—tysiąc siedmsetnym dnia czwartego Februarii przypadną i sądzone

będą, vel his difficientibus in aliis subsequentibus, sami oblicznie i zawicie stanęli, na instantią i prawne poparcie instygatora sądowego i jego delatorów— urodzonych ich mościów panów: Benedykta i Apolloniej Porwanieckiego, rodziców, Eliasza i Anny Zorzewskiego, syna i synowej, Kościszkiewiczów Chobułtowskich, małżonków, dziedziców części pewnych wsi Olizarowa, cum assistentia maritorum debita aktorów, którzy waszmożciów pozywają o to: iż waszmość, przepomniawszy bojaźni Bożej, prawa pospolitego, tudzież i sąsiedzkiej przyjaźni, ale w ścisłym sąsiedztwie zostając, nie kontentując się dawniejszemi krzywdami, szkodami, oppressyami, tak aktorom jako poddanym onych poczynionemi, śmieliście i ważyliście się różnych czasów *owcom kości końskich na szyję wiązać*; za poddanemi z dobytą szablą gonić; Trochima poddanego posiec; sianożęć, ogrody i grunta aktorom należące odebrać; ryb w stawie tamejszym łowić nie dopuszczać; poddanego Charka wygnać; prosa Demkowi wypaść, rodziców, to jest jednych z aktorów, nieraz słowami nieprzystojnemi i uszczypliwemi zelżyć. O czym pierwsza protestatia, process i dekret przez zeszłego jego mości pana Łukasza Porwanieckiego, dziada jednych z aktorów, toczący się szerzej w sobie mają. Coraz tedy i dalsze waszmość czynicie prepeditie: ogród, nazywający się Charkowski, płotem ogrodzony, za dworem swoim violenter odebraliście. Consequenter, roku tysiąc sześćset dziewięćdziesiąt szóstego poddaną swoję Chwedonichę waszmość subordynowawszy, aby Jana Mosnowskiego, chłopca actoris, pobiła i pokrwawiła, ktora do dwora actoris przypadszy, tychże aktorów dyffamując, *będąc w czarach i gusłach podejrzana, publice przechwalała się: „obaczysz co ja wam uczynię"; albowiem od tegoż czasu konie, bydło i drobiazki gospodarskie marnie padną i zdychają; żadnego w pasiece pożytku, miodu ani roju, actoris nie mają, i na zdrowiu coraz znacznie uszczerbek chorując ponoszą; która to Chwediunycha, jako teraz jej gusła przez ludzi dobrze tego wiadomych wyjawiają się, że jakowemiś węzełkami wruży*; ponieważ i roku tysiąc sześćset dziewięćdziesiąt siódmego, na Wniebowstąpienie Pańskie, według kalendarza Ruskiego, *przed wschodem słońca drogie. we wsi Olizarowie wodą z skopca przeliwała*, którą roboczy Chweśko Sawczuk, dziedziczny poddany jego mości pana Jajkowskiego, i drugi parobek na imię Sydor, z noczlegu nadjechawszy, widzieli i upominali, w czym ona, aby tego nikomu nie powiadali i nie głosili, prosiła. O czym actores dowiedziawszy się prosili bez przyjacioł, aby to onej zganiono było i sprawiedliwości z mianowanego chłopca uczynili, tedy waszmość nie uczynili, owszem poblażyli, i tak w te nadzieje i dotąd co roku takoweż *przelewanie ulicy i niciami przeplatania czyni*. W roku tysiąc sześćset dziewięćdziesiąt ósmym roboczego Hawryła Wieliczuka, poddanego actoris, woły pasącego na polu ad praesens jego mości pana Jajkowskiego, nie w żadnej szkodzie, sam waszmość, panie Sękowski, zbiłeś i pokrwawiłeś; sianożęci cerkiewnej część niemałą sobie przywłaszczyłeś. Potym, tegoż roku taż Chwedunicha z wyżrzeczonemi pannami córkami waszmościów po pasiece nieopowiednie chodziła. Tegoż roku, z przychodem wojska cudzoziemskiego, ochraniając ruinę całej wsi poddanym, stacje, rathę i ugodę za wszystko pogodził, jednak ducta proportione do gromady poddanym swoim waszmość przyłożyć się zabronili, przez co waszmość pani Sękowska konfuzyą wielką aktora nieraz nakarmiła. Na ostatek, roku

tysiąc sześćset dziewięćdziesiąt dziewiątego przez całe lato waszmość źrzebiąt pięcioro bez pastucha puściwszy po zbożu ozimym i jarym, pasący się w zbożu aktorów, niemałą szkodę uczyniliście; drogę przez żyto i jęczmień waszmość umyślnie na szkodę aktorów czyniąc, utorowaliście; miedzy poprzeorywać kazaliście. Tegoż lata konie aktoris za górą przerzeczonemu panu Łukaszowi Sękowskiemu zająć kazawszy, przez trzy dni w chlewie głodem morząc, zaledwie wypuściliście. Jeszcze na tym nie mało mając, waszmość pani Sękowska wyżrzeczonego na zdrowie actoris pana Sylwestra Kopczyńskiego, rodzonego swego, sprowadziłaś, który, zjechawszy na pole actoris własnym, ile przy słabości zdrowia jego napadszy, zarówno z czeladzią cum armis, dnia trzydziestego pierwszego Augusta roku terazniejszego, i z koni pozsiadawszy, verbis laesivis confudując, sam pan Kopczyński aktora za piersi porwawszy, po ziemi włoczył bił, a jego mość pan Olszewski, który zarówno z nim przypadł, za barki trzymał, a gdyby nie ludzie, w polu będące, przybiegszy aktora nie salwowali, pewnieby był szablą rozciął i o śmierć przyprawił,—jednak z diffidacyą publiczną na zdrowie aktora odjechała. Tegoż dnia jadącego aktora z pola też wyżmianowane panny córki waszmościów, ze dworu wypadszy swego, osobliwie panna Anna Bereznicka, tak samego aktora jako i matki onego słowami nieprzystojnemi lżyli i sromocili. W kilka dni potym czeladnika actoris, urodzonego Jana Szymańskiego, jadącego z lasu, przerzeczony jego mość pan Kopczyński, z czeladzią swoją zastąpiwszy, mało nie zabit W tejże nadziei waszmość, panie Sękowski, postępując, chłopców poddanych actoris różnie prześladujesz i bijesz. a samego aktora z religiej najgrawasz się: tandem dzień Wniebowzięcia Najświętszej Panny Maryej, święta Rzymskiego, w cerkwi będąc, na konfuzyą aktora, a bardziej urazę Boską, kitajkowę zasłonkę przez aktora daną, odrzucić kazawszy, a swoję płócienną, prezbitera przy znacznej confuzyej, odrzucić kazaliście; a gdy aktor tamtą kitajkową zasłonką obraz Najświętszej Panny zasłonić kazał, bez uszanowania nabożeństwa cerkiewnego i ofiary Boskiej, z krzykiem i hałasem, aktora sromociłeś. Na ostatek, dawno będąc winni od wypłaconych półtorasta złotych prowizyi półósma złotego za półrocza, osmakę żyta pożyczonego—złotych pietnaście, jako i zatrzymanych miarek pastuchom umówionych, jako też Trochimowi, poddanemu aktorów, półmacy żyta Horochowskiej — valoris złotych sześćdziesiąt, — oddać i zapłacić nie chcecie; owszem aktorów publicissime dishonorujecie, na zdrowie odpowiadacie. Przez coście waszmość w winy prawne popadli, do szkod niemałych przyprowadzili, — na termin wyżoznaczony pozywają, na którym, jako na zawitym, abyście waszmość stanowszy, tak processowi i dekretowi pierwszemu w różnych pretensyach ferowanemu, co którego się actores przychylając, jako i różnych wiolencii, oppressii, przez waszmościów tudzież i przez czeladź i poddanych osobliwie: Chwedunichę *gusłów różnych czynić dopuszczacie,*—Jana Mosnowskiego, chłopca actoris, pobicia, we dworze aktorow, diffamowania, Hawryła Wieliczka pokrwawienia, pobicia,—pana Kopczyńskiego, brata swego, na zdrowie actorów sprowadzenia, przez którego na aktora cum armis i z czeladzią napadnienia, dyffamowania, za piersi porwania, po ziemi włoczenia, bicia, przez pana Olszewskiego za barki trzymania, i mało o śmierć nie przyprawienia, na zdrowie diffidowania, przez

panny na drodze zastąpienia aktora, lżenia, sromocenia,—itidem przez pana Kopczyńskiego, z czeladzią swoją zastąpiwszy, Szymańskiego mało nie zabicia, —chłopców różne prześladowania i bicia,—z religiej najgrawania się,—w cerkwi z obrazów Najświętszej Panny zasłonki kitajkowej, przez aktora danej, odrzucenia, przytym aktora sromocenia:—do przysłuchania się win prawnych. A zaś względem sianożęci, ogrodów i gruntów odebrania, ryb w stawie łowić niedopuszczenia, poddanego Charka wygnania, prosa Demkowi wypasienia, ogroda Charkowskiego odebrania, sianożęci cerkiewnej przywłaszczenia Niemcom prowentów przyłożyć się zabronienia, przez żrzybiąt pięciorga w zbożu ozimym i jarym szkody naczynienia, drogie przez żyto jęczmiń actoris umyślnie czynienia, miedzy poprzeorywania, koni za góro zajęcia, przez trzy dni morzenia, prowiziej od sta pięciudziesiąt złotych za pół roku i za osmakie żyta niezapłacenia, miarek pastuchom umówionych, i Trochimowi, poddanemu actoris, półmacy żyta miary Horochowskiej—valoris złotych sześćdziesiąt nieoddania. A zatym do oddania z sowitością tego wszystkiego i szkód nagrodzenia i winom prawnym przysłuchania się, i we wszystkim, co czasu prawa proponowano i deklarowano będzie, sądownie odpowiadając, skutecznie się usprawiedliwili. Pisan w zamku Łuckim, roku tysiącznego siedmsetnego, miesiąca Januaru dnia jedynastego.

Drugi zaś pozew tak się w sobie ma: Athanazy na Miączynie Miączyński, podskarbi nadworny koronny, Łucki, Krzepicki, Łosicki etc. starosta. Urodzonym ich mościom panom: Stanisławowi i Annie Kopczyńskiego, primi voti Bereznickiej, secundi ad praesens voti Sękowskim, małżonkom, cum assistentia mariti, z osob i ze wszystkich generaliter dóbr waszmościów, leżących i ruchomych, zwierzchnością jego królewskiej mości, a moją władzą starościńską przykazuję, abyście waszmość przedemną samym, albo urzędem moim grodzkim Łuckim, na roczkach grodzkich Łuckich, które w roku terazniejszym—tysiącznym siedmsetnym, die 4 Februarii przypadną i sądzone będą, vel his dificientibus in aliis subsequentibus, sami oblicznie i zawicie stanęli na instancią i prawne poparcie instygatora sądowego i jego delatorów, urodzonych ich mościów panów: Benedykta i Apolloniej Porwanieckiego, rodziców, Eliasza i Anny Zorzewskiego, syna i synowej, Kościuszkiewiczów Chobołtowskich, małżonków, dziedziców części pewnych wsi Olizarowa, cum assistentia maritorum debita aktorom, którzy waszmościów do stawienia przed sąd grodzki Łucki, przechylając się do swojej protestatiej i pozwu principalnego, względem przysłuchania się win prawnych i szkód nagrodzenia za uczynki przez nich popełnione, to jest: pana Jana Olszewskiego, który zarówno z jego mością panem Kopczyńskim na aktora cum armis napadszy, tam na zdrowie nastąpienia, mało o śmierć nie przyprawienia, tudzież czeladzi różnych waszmościów różnych wiolencyi, kryminałów, szkód czynienia dopomagającemi i zarówno z waszmościami czyniącemi, w pierwszym pozwie i terminie opisanemi, a waszmościom po imionach i przezwiskach lepiej wiadomemi i znajomemi, osobliwie Chwedonichy, przez którą Jana Mosnowskiego, chłopca actoris, pobicia, i aktorów we dworze diffamowania, będąc *w czarach i gusłach podejrzaną*, tamże publice przechwalania się, przez co *koni, bydła i drobiazków zdychania i pasieki niefruktifikowania, przez nię po pasiece niewiadomie chodzenia,*—do stawienia, a w niesta-

wieniu—samym waszmościom za nich odpowiadania, na termin oznaczony pozywają; na którym, jako na zawitym, abyście waszmość stawszy, pomienionych, to jest: jego mości pana Olszewskiego, tudzież czeladź i poddanych, przed sąd stawili, w niestawieniu sami za nich odpowiadali, i na wszystko, co czasu prawa proponowano i deklarowano będzie, sądownie odpowiadając skutecznie się usprawiedliwili. Pisan w zamku Łuckim, roku tysiącznego siedmsetnego, miesiąca Jannuarii dnia jedynastego.

Trzeci pozew od ich mościów panów Sękowskich i innych po ich mościów panów Kosciuszkiewiczów, małżonków, i innych, temi jest pisany słowy: Athanazy na Miączynie, Maciejowie i Pułajowie Miączyński, podskarbi nadworny: Koronny, Łucki, Krzepicki, Łosicki starosta. Urodzonym ich mościom panom, Alexandrowi Jajkowskiemu, Eliaszowi Kostiuszkiewiczowi Chobułtowskiemu-Stephanowi Ladzie, jedne zmowe z sobą mającym, i powodów spólnie oppri mującym, z osoby i z dóbr waszmościów generaliter wszystkich powagą jego królewskiej mości a władzą urzędu mego starościńskiego przykazuję, abyście waszmość przedemną samym albo urzędem moim grodzkim Łuckim, na roczkach grodzkich Łuckich, roku terazniejszego tysiącznego siedmsetnego, miesiąca Martii ośmnastego dnia przypadających, albo jeśliby te nie doszli — na innych najbliżej przypadłych i najpierwiej sądzących się, sami przez się obliczenie i zawicie stanęli, na instantią i prawne poparcie instygatora sądowego i jego delatorów — urodzonych ich mościów panów: Stanisława Stępkowskiego i Joanny Kopczyńskiego, pierwszego małżeństwa urodzonego niegdy jego mości pana Bereznickiego, powtórnego jego mości pana Stanisława Sękowskiego małżonki, cum assistentia et authoritate tegoż jego mości pana Sękowskiego, małżonka i opiekuna swego małżeńskiego, którzy, przychylając się do protestaciej swoich przeciwko waszmościom w grodzie Luckim zaniesionych, pozywają o to: iż waszmość, mościpanie Jajkowski, w dobrach wsi Olizarowie część pewną prawu dożywotnemu powodki jej mości paniej Sękowskiej, a prawu dziedzicznemu urodzonych pani i panien: Katharzyny urodzonego jego mości pana Stephana Borbińskiego małżąki, Anny i Zofiej panien Bereznickich, z pierszym powodki małżonkiem spłodzonych córek,—podległe, od nienależytego possessora, a raczej prawa własnego i słusznego interceptora, trzymając, i zatrudniwszy znać powodów i dziatki ich w tejże części wsi Olizarowa usiłując wycisnąć, żadnego dnia prawie nie przepuszczasz, któregobyś ciężkiej i nieznośnej powodom nie zadawał krzywdy, które anteriores zapomniawszy, a raczej Panu Bogu oddawszy, w roku przeszłym—tysiąc sześćset dziewięćdziesiąt dziewiątym, dnia dwudziestego ósmego miesiąca Julii, poddanego powodów Olizarowskiego Chwedka, parobka dworskiego, na dobrowolnej drodze mianowicie waszmość, panie Jajkowski, zbiłeś, skaleczyłeś! Lewka parobka w lewą rękę obuchem w staw, gdzie się kości do łopatki schodzą, uderzyłeś, że ręki podnieść i nią robić bez półroka nie mógł; uderzyłeś znowu tego parobka w tymże roku, tysiąc sześćset dziewięćdziesiąt dziewiątym, dnia trzynastego miesiąca Augusta powtórnie, obuchem zbiłeś, skrwawiłeś, że do tego czasu władać sobą i robić nie może, do ostatniej zdrowia ruiny i skaliczenia przywiodłeś; konie i woły swoje na włoce i pode dworem powodów leżącej w owies i w insze zboża za-

siane na złość wpędzasz, zboża tratujesz, wypasasz; w roku tysiąc sześćset dziewięćdziesiąt dziewiątym owsa kop cztyrydzieści wypasłeś, że powodowie i zebrać go dla wielkiej spaszy nie mogli; gdy powodka, jej mość pani Sękowska, woły i konie waszmości w owsie zostawszy, zająć chciała, waszmość zajmować nie dopuściłeś, też konie i woły odbiłeś, a suspitiej, jakoby o tych koniech i wołach, w owsie powodów pasących się, powodom dał wiadomość urodzony Błażej Oszczepalski, czeladnik powodów; waszmość dnia szesnastego miesiąca Augusta, rano bardzo, na samym świtaniu, na dwór powodów, in absentia na ten czas powoda, jego mości pana Sękowskiego, w obozie będącego, naszedszy, tegoż urodzonego Oszczepalskiego, we drzwiach sieni stojącego, zastawszy na podwórze wyciągnołeś, obuchem zbiłeś, w ręce lewej kość piszczel między ramieniem przetrąciłeś i na rękie lewą skaliczyłeś; powodkę, jej mość panią Sękowską, na ten czas na łóżku spiącą, tym tumultem obudziłeś, gdy w białym odzieniu prawie wyszła i „czemuby czeladnika jej biłeś"? pytała, słowy żelżywemi połajałeś, posromociłeś, „żeś bił i jeszcze bić będziesz"—pochwalałeś się i odpowiadałeś; a gdy powodka, jej mość pani Sękowska, urodzonego jego mości pana Sylwestra Kopczyńskiego, brata swego rodzonego, prosząc abyś waszmość od wiolencii, gwałtów supersedowałeś, posłała, a jego mość pan Kopczyński, brat rodzony powodów, dnia ostatniego miesiąca Augusta tegoż roku tysiąc sześćset dziewięćdziesiąt dziewiątego, do waszmości przyjechał, a waszmość, mości panie Eliaszu Kościuszkiewiczu Chobułtowski, zastał i o poprzestanie tychże wiolencyi prosił,—waszmość niesłusznemi poswarkami i zarzutami, urodzeniu szlacheckiemu przeciwnemi, tegoż jego mości pana Kopczyńskiego napadliście, wprzód na polu sieć i rąbać chcieliście, z szablami, przybrawszy do siebie jego mości pana Łada z czeladzią Szymańskim i Hawryłem do samego dworu gnaliście, na gwałt w cerkwi we dzwon bić kazaliście niepojednokroć, „że się po tysiącu złotych złożymy a Kopczyńskiego i Sękowskiego zabijemy" odpowiadacie i grozicie, i inne gwałty i wiolencye, w protestacyach wyrażone, do których i ten pozew referować się powinien, powodom, jako waszmościom na terminie szerzej zarzucono i dowiedziono będzie, zadajecie i czynicie; przez co waszmość winy prawne na się zaciągneliście, powodów do szkód niemałych przywiedliście; do których win na waszmościach wskazania, szkód nagrodzenia, taxy razów zapłacenia, fidejussora za bespieczeństwo zdrowia stawili—powodowie waszmościów na termin wyż oznaczony pozywają, na którym, jako na zawitym, abyście waszmość stanąwszy, skutecznie odpowiadając, usprawiedliwili się. Pisan w zamku Łuckim, roku Pańskiego tysiącznego siedmsetnego, miesiąca Januarii jedynastego dnia.

Po których podniesieniu i przeczytaniu pozwów, strony spólnie u sądu prosiły i domawiały się, aby onym na spólne actorati i reati sprawienie nakazał; a potym strony obie, ich mość panowie Kościuszkiewiczowie, małżąkowie, aktorowie, per maritum personaliter, a jego mość pan Stanisław Sękowski, pozwany, suo et aliorum nomine personaliter, u sądu niniejszego stanowili się, i, w tych sprawach rozprawę prawną między sobą mając, kontrowersowali. Których kontrowersyi sąd niniejszy grodzki Łucki do siebie wniesionych wysłuchawszy i z onych dobrze wyrozumiawszy, ex quo strony obie pretensye grun-

towe, o ogrody, grunta i o wiolencye, do siebie ab utrinque allegują, co bez cognitiej na gruncie rozsądzone być nie może (dla tego potrzebno być uznawa officii condescensio i przyjacioł locatio), i nakazuje, aby strony obie urząd niniejszy, absentia unius vel duorum non obstante, od aktu niniejszego za niedziel dwie najbliższe spólnym kosztem na grunt sprowadziły i przyjaciół po jednemu wysadziły, gdzie urząd, inkwizycyej na wiolencye i spólne stron pretensye wysłucha, strony z ich mościami pany przyjaciołami ex re oculis subjecta, rozsądzą, pomiarkują, ex aequo et justo pomoderują, satisfakcyą, komu będzie należała, nakażą; którego aktu strony impugnować nie będą, owszem dosyć uczynią, dawszy luitę trzesh grzywien przez strone stronie, a sądowi tyleż natychmiast, co strony obie ziścić powinne pod winą banicyej, którą sąd w niedosyćuczynieniu na stronie spreciwiającej się zaraz wskazuje, a publikaciej oraz ukrzywdzonej prosekucyej termin na sądach grodzkich Łuckich po sprzeciwieniu się bliższych zawity zachowuje causa statuitionis ad eundem terminum suspendituret conservatur. Co wszystko dla pamięci do xiąg niniejszych grodzkich, jest zapisano.

Книга городская Луцкая, декретовая, годъ 1700—1706, № 3062; листъ 272.

3.

1701, февраля 12. Рѣшеніе Каменецъ-Подольскаго магистрата, по которому онъ признаетъ бездоказательною жалобу мѣщанина Судца на гречанку Антоновую о томъ, что она посыпала порогъ въ домѣ истца какимъ-то порошкомъ.

Judicium necessarium banitum Cameneci in Podolia, die Sabbatho ante festum sancti Valenti, die 12 Februarii, anno Domini millesimo septingentesimo primo.

W sprawie pana pocztarza Sudca, aktora, przeciw greczynki Antoniowej, ratione *sypania czarów* jakichś, to jest *prochu na progu* sypania.

Sąd tedy niniejszy Kamieniecki subdelegentski, z obostron pilnie uważywszy i dobrze wyrozumiawszy partium propositiones et allegationes, i z inkwiziciej wywiedzionej i świadków wysłuchania, iż nie pokazało się dokumentnie z omówionej greczynki, aby co *złego sypania i czar* było, więc sąd nakazuje, aby pomieniona greczynka poprzysięgła ad proximum judicium samotrzeć, iż nie wie o tym nic i nie sypała żadnego proszku, ani z naprawy czyjej nie czyniła żadnych czarów w domu pana Sudca, pocztarza jego królewskiej mości, i tym się w życiu swym nigdy nie bawiła.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437, листъ 39 на оборотѣ.

4.

1702, февраля 24. Жалоба мѣщанки Маріанны Бахчинской на мѣщанина Северина Хржановскаго и жену его.

Хржановскіе оклеветали Бахчинскую, будто бы она посредствомъ чародѣйства лишила разсудка дочь Хржановскихъ; между тѣмъ какъ сами они похвалялись разстроить колдовствомъ семейную жизнь дочери Бахчинской и пытались подсылать ея мужу какіе-то околдованные пироги.

Actum in officio advocatiali Camenecensi in Podolia, anno 1702, die 24 Februarii.

Do urzędu i akt niniejszych, wojtowskich, Kamienieckich, ormeńskich, przyszedszy personaliter pani Marianna Bachczyńska, protestowała się na pana Seweryna Chrzanowskiego w ten niżej opisany sens i punkta.

Pierwszy punkt: że słyszałam jakoby była mowa przy jego mości panu burgrabim Kamienieckim, żem ja córkę pana Chrzanowskiego *oczarowałam*, iż *szaleć musi*, a z okaziej tej, żeby pan Biernacki córkę moją wziął. Na co o świadków pana Chrzanowskiego proszę.

Drugi punkt: jako się cieszył i chwalił pan Chrzanowski, mówiąc, że po weselu córki pani Bachczyńskiej żyć długo nie mają; na co jest swiadkiem pan Grzybowski, pan Anastas, na co gotowi poprzysiąć.

Trzeci punkt: że *pirożki* kazała nosić panu Biernackiemu do kordygardy, na co jest świadkiem żołnierzka regimentu jaśnie wielmożnego jego mości pana wojewody Kijowskiego, która przy inquisitiej u jego mości pana burgrabiego zeznała tylko, że się tego ważyć nie śmiała i brała się nosić mu te pirożki. I to przy protestaciej zapisuję i waruję sobie, aby mi napotym na dom mój i na dziatki moje czego uczynić nie chciała, bo jeżeli mi się co stanie, to na nię wszystkie wine składać muszę, bo się naważyła na moj dom. O co wszystko protestując się, zachowuję sobie salve w tym prawnie czynić.

Czwarty także punkt: jako się szczyciła pani Chrzanowska, iż nad niedziel trzy pan Biernacki z córką moją żyć z sobą dobrze nie będą, jakoż się tak stało, na co i świadczę się.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700 — 1713, № 4439, листъ 38.

5.

1704, іюля 7. Показанія свидѣтелей по дѣлу объ обвиненіи цехмистра Яна Затвардзевича въ употребленіи чародѣйственныхъ средствъ для усиленія своихъ заработковъ.

Actum Cameneci in Podolia, Sabbatho post festum Visitationis Beatissimae Mariae Virginis proxima, anno 1704.

Bazyli Fiałkowski, aktor, sic retulit: iż robiąc u pana czechmistrza Jana Zatwardziewicza za warsztatem, przyszła na tenczas Mikitycha, która panu

czechmistrowi *dała prochu w płatku czarnym i tak mówiła: „посыпъ *) собі за холевы того проху, нехай ся до васъ все добре привертае“.* Przyszedł wieczor do pana czechmistrza pan Feliczki; pan czechmistrz rzekł panu Feliczkiemu: *„прыніcла міні тётя Микитыха пороху, подитъ й вы возміть собі“.* W tym pan Feliczki poszedł zaraz do domu swego i tam wziowszy mąki szedł do tyi (sic) Mikitychi, a jam natenczas, idąc z wodą, rzekł do mnie pan Feliczki: „хвала Богу, Василю, щось мене перешовъ зъ полнымъ, буде счасця!„ A jam rzykł: „где идете, пане ойче?“—„Пійду до Микитихи просити, щобы міні такого пороху дала, якъ пану цехмистрови“.

Idem sic retulit: iż będąc u pana czechmistrza zarobiłem u niego złoty, a natenczasz byłem winien do czechy funt jeden wosku, w tym przyszedłem do pana czechmistrza, upominając się o złoty, pan czechmistrz tak odpowiedział: „coś ty winien do czechu wosku, to ja za ciebie zapłacę“; w tym pan czechmistrz z bracią, nie kupiwszy wosku do kościoła, tylko pili, on złoty przepili, na co jest i cała czycha.

Ex parte Basilii Fiałkowski, actoris, testis Jakub Hąsirkowicz sic retulit: iż, poszwarzywszy się aktor z panem czechmistrzem młodszym, z swoim majstrem, poczeli sobie na oczy wytykać, jako to, aktor czechmistrowi: „a wy się bawicie czarami“; w tym czechmistrz, wygnawszy go z domu, począł mówić przedemną: „on mnie chce w kłopot wprowadzić, a on sam do tego początkiem, bo *z czerkwi sznura urznął*“. Com słyszał, to zeznaję.

Mikitycha denuo sic retulit: iżem dała znowu tego prochu na to, ale żeby jeno robota była.

Basilius Fiałkowski, actor, sic retulit: iżem był namowiony od czechmistrza młodszego, ażebym był *poszedł na Rozdwo na dzwonnicę i sznura od dzwona urznął*, z którym sznurem gdym przyniosł, czechmistrz wziowszy *on sznur w dziury u warsztatu* pokładł; także strony daru z czerkwi gdym przyniosł w ręce, on odemnie odebrawszy ten dar, *włożył w wodę święconę i oną pokropił.*

Judicium praesens deliberat ad proximum.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437; листъ 231 на оборотѣ.

6.

1704, іюля 14. Показанія подмастерья Василія Фіялковскаго объ употребленіи тремя мастерами ткацкаго цеха въ Каменцѣ чародѣйственныхъ средствъ для снисканія работы.

Actum Cameneci in Podolia, Sabbathô post festum sanctae Margarethae virginis proxime, anno 1704.

Interrogatoria illustri Basilii Fiałkowski, aktoris:

Iże kiedym był w Kozowie u majstrowy pewny, i roboty nie bywało, wtym tamta majstrowa moja posłała syna swego, aby *urznoł sznura od dzwonu.* A

*) Латинскую транскрипцію Южно-Русской рѣчи мы замѣнили Русскими буквами. *Д. Г.*

jam natenczasz (sic) spał. I widziałem, że jak przyniosł syn majstrowy ten sznur, majstrowa, wziowszy on, kurzyła nim i coś przymawiała. Potem, jakem przyjechał tu,do Kamieńca, stanołem u pana czechmistrza młodszego za czeladnika, u którego gdym służył, roboty nie bywało. Wtym ja mu przypomniał Kozowkie roboty strony tego sznura. Wtym pan czechmistrz poczoł mie prosić, abym i ja tego *sznura urznął*, i mnie, podczasz (sic) takich mrozów niemającemu sukień, dał swego pan czechmistrz kożucha, ażebym poszedł i urznoł. Co dla jego prożby uczynił. Z którym sznurem on nic nie robił, tylko kurzył, ale przymówki żadnej nie bywało; także strony daru, iż, jeno włożywszy w wodę święconę, tym darem kropił.

Idem sic retulit: iżem raz siedział na warsztacie, przyszedł do mnie w dom pana czechmistrza Fedor Żelichoski, rzekł do mnie: „крутo коло мене було; колыбы не єдна баба мене подратовала, прышло бы се сгинути". A jam na to odpowiedział: „a która już to baba, czy Mikitychą?"—Ой, нє, odpowiedział, не та Микитыха, але инша".

Czechmistrz młodszy sic retulit:„iż my o wszystkich czarach z panem Tyliczkim wiemy i z Fedorem Żelichowskim".

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437, листъ 233 на оборотъ.

7.

1704, іюля 21. Приговоръ Каменецкаго магистрата, опредѣляющій наказаніе тѣмъ мастерамъ, которые прибѣгали къ употребленію чародѣйства для снисканія себѣ работы.

Actum Cameneci in Podolia, Sabbatho ante festum beatae Magdalenae proxima, anno millesimo septingentesimo quarto.

W sprawie między Wasylem Fiałkowskim, rzemiosła tkackiego, aktorem niniejszym, a uczciwemi: panem Janem Zatwardziałowiczem, cechmistrzem fłodszym rzemiosła tkackiego, Janem Felickim i Fedorem Żelichowskim, magistrati tegoż rzemiosła tkackiego, pozwanemi o zadanie zabobonów pewnych. Iż pozwani, przez namowe samegoż aktora, dla gęstszej i ustawicznej roboty, zaciągneli babe na usługę zabobonną, która swemi *machiawelstwami* i *chytrościami* podwiódszy pozwanych na to przywiodła, iż ją radzi słuchali i, według jej namowy, sprawowali się. Sąd niniejszy wojtowski Kamieniecki, mając to w rozsądku dla dokumentów, aby aktor dowodził, zdał na inquisitią, interim jako nieosiadłego aktora a jeszcze hultaja, kazał do więzienia, z którego aby dowodził. A że ten hultaj, zadawszy tę kalumnią pozwanym, z więzienia uciekł, dla tego sąd niniejszy wojtowski Kamieniecki, widząc, iż to plotki jakieś wznicił aktor, ponieważ nie dostawał sprawy; a przecie, że się pozwani dobrowolnie przyznali, iż tych gusłów babskich zażywali, także i nauki aktorowej słuchali i podwieść się dali, nie przestrzegając Boga i sumienia, ważyli się zabobonami zabawiać,—przykazuje, ażeby młodszy cechmistrz urząd swój deponat aż do elekciej; ci zaś dwaj pozwani magistrowie powinni na końcu najniższym zasiadać i wszelką usługę cechową odprawiać także aż do elekciej; każdy z nich

ma dać wosku po ćwierci kamienia, to jest cechmistrz młodszy z Janem Telickim do kościołów Katedralnego i Franciszkańskiego, Chwedor zaś Żelichowski do cerkwie świętej Trójcy katedralnej Kamienieckiej; na miejscu zaś cechmistrza młodszego wolno sobie obrać nominata do upodobania aż do elekciej; skromność też wszelaka zakazuje się, aby żaden tym pozwanym do uczciwości z tej okaziej nie przymawiał, pod winami kamienia wosku i więzienia ćwierć roku, przykazuje; ajeżeliby którykolwiek tak z magistrów jako i z młodszych miał hałas uczynić w cysze, takowy podpadać będzie winy zwyż opisanej.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437; листъ 234 на оборотѣ.

8.

1707, мая 19. Жалоба Свято-Никольскаго братства на мѣщанку Гапку изъ Острога о томъ, что она приказала своему сыну, вѣроятно, съ цѣлью произвести колдовство, отрѣзать веревки отъ церковныхъ колоколовъ.

Actum Cameneci in Podolia, feria secunda post Dominicam Rogationis proxima, anno Domini 1707.

Do urzędu i akt niniejszych Kamienieckich radzieckich veniens personaliter, sławetni bratstwo cerkwi świętego Nikołaja Greko-Ruskiego, czyniąc solenną protestacią naprzeciwko z Ostroga wdowie, która mieszka u Bazylego Haczkewicza. Iż pomieniona Hapka, przyszedszy do cerkwi i dawszy na służbe Bozą, a namówiwszy syna swego, aby został się w tejże cerkwi świętej, który zostawszy się, a podczas elevatiej samej przyszedszy przed cerkiew, gdzie dzwony wiszą, *urznoł od dwóch dzwonów postronków na jakieś czary.* Gdzie widząc, student ze szkoły Łebkiewicz złapał chłopca na tym, gdy rznął, syna pomienionej Hapki, i odjoł od onego chłopca nóż i kawałek postronka, a z drugim kawałkiem uciekł. Co czyniąc solenną protestatią z oną pomienione bratstwo cerkwi świętego Nikołaja, mieć akcją, na co, i dla czego to rznąć kazała synu swemu; na co, solenniter protestują się.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437; листъ 699 на оборотѣ.

9.

1709, іюля 24. Жалоба мѣщанки Агнессы Шагиновой на мѣщанку Клецкую за клевету, будто Шагиновая занимается чародѣйствомъ и состоитъ въ связи съ летавцемъ (перелетнымъ злымъ духомъ).

Actum Cameneci in Podolia, feria quarta in vigilia sancti Jacobi Apostolis proxima, anno 1709.

Agneta Szahinowa—aktorka, Grzegorzowa Klecka—citata.

Aktorka proponit: 1) iż mie niepotściwie udała przed ludźmi pozwana; 2) idąc z wesoła od pani Wojciechowej powiedziała pozwana: „iż tam *letawiec* wleciał"; 3) mówiła i obnosi mie pani Grzegorzowa, iż daje jakieś korupcie

panom; 4) dotego opowiada i mie obnosi i udaje pani pozwana, iżbym u niej koszule pożyczała jakeś brudnej.

Pozwana odpowiada na pirwszy (sic) punkt: iżem nie udawała aktorke i nie wim (sic) ni o czym; 2) i tegom nie mówiła *o latawcu* i nie wim (sic); 3) i tegom nie mówiła, aby jakie korupcie dawała pani aktorka; 4) odpowiadam: iże u mnie aktorka chciała koszuli brudnej i szukała u mnie, ale nie wim (sic) na co.

Datur dilatio super inquisitionem.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437; листъ 753 на оборотѣ.

10.

1710, мая 27. Рѣшеніе магистратскаго суда города Выжвы, по которому опредѣлено, чтобы мѣщанинъ Данило Олифировичъ испросилъ прощеніе у мѣщанина Никиты Веремейчика въ томъ, что онъ голословно заподозрилъ его жену въ колдовствѣ, вслѣдствіе котораго будто капуста перестала рости въ огородѣ Олифировича.

Actum die 27 maja.

Przed nami: Hawryło Olifirowiczem, Semenem Wołczkiem, burmistrami, Olexą Tyszkiewiczem, Syłą Jwaniukowiczem, przysiężnemi, uskarżał się sławetny Mikita Weremejczyk na sławetnego Daniłę Olifirowicza, jako męża, a na żone jego, jako pryncypałkę, o to i takowym sposobem: „Iż, moi łaskawi panowie, zadaje mi względem żony mojej jakoby coś nakształt *czaródziejstwa*, jakoby gdy żona moja była w ogrodzie ich w dobry sposób, *nie urodziła się kapusta*, czy prawda, czy nie; przez co teraz nam zadaje. Upraszam waszmościów o uwagę i dowody, jeżeli mają jaki dokument".

Pozwany Daniło Olifirowicz takowę odpowiedź uczynił: „Iż, moi łaskawi panowie, prawda, że wymówili się z żoną moja respektem, że żona Mikity Weremejczyka jak pójdzie kraj ogroda mego sadzić kapustę dla córki swojej, zawsze mi nieurodzaj kapusty staje się. Zaczym więcej nic mu i żonie jego nie zadaje".

Sąd niniejszy, wysłuchawszy obodwóch stron kontrowersyej, ponieważ pozwany Daniło, stawając w imieniu żony, potwierdza, choć jak powiada nie ma żadnego inszego dokumentu nakształt, mówiąc po Rusku, „прыкрѣпу": kapusta nie rodzi się,—za ten bez dowodu występek słowny nakazujemy dekretem niniejszym: aby za zniewagę i słowa złe przeprosił z ludźmi w domu, wyklad prawny wrócił, zakładając na upartego—ktoby się ważył toż samo bez słusznego dokumentu zadawać—winy, to jest kop 2, tak na zwierzchność zamkową, jako i na nasz urząd miejski Wyżewski; a jeżeli pozwany ma krzywdę przez aktora ratione przejścia,—wolne salwe zachowujemy o to do pozwania. Obiedwie strony kontenci dekretem naszym.

Книга магистрата города Выжвы, годъ 1710—1725, № 1294; листъ 264 на оборотѣ.

11.

1710, іюня 25. Жалоба священника Ивана Ставицкаго на мѣщанина Григорія Бабиженко о нанесеніи ему различныхъ оскорбленій, между прочимъ, о томъ, что Бабиженко упрекалъ истца въ знакомствѣ со злымъ духомъ и подсылалъ свою тещу производить чародѣйства концомъ веревки противъ дома истца.

Actum Cameneci in Podolia, feria quarta in crastino festi sancti Joannis Baptistae proxima, anno Domini 1710.

Wielebny ociec Jan Stawicki—aktor, Hrehory Babiżenko—pozwany.

Aktor proponuje i uskarża się na pozwanego: iż pierścień ukradła żona moja, to zadawała żona pozwanego i jeszcze do tego mówiła: „iż tak będzie tobie, jako popadie, i będziesz się *trzaskała*, jako popadia, i *obduła się, i opuchła*, i *będzie puchła*“; i żadała żonie mojej: „żeś *bihała za diakiem i podłóżnicą onegoż była* i *z moim mężem toś czyniła*“. I do tego sam pozwany mówi: „że ma ten pop djabła, i poprzysięgnie, iż z nim nikt nie wskura. Będąc teszcza pomienionego pozwanego w domu z onym mieszkając i chodząc popodle wrót moich, motuzkiem jakimś chwiała i wiele czarów czyniąc. O co upraszam, aby mi nie czynił tego, i o sąd sprawiedliwy upraszam waszmościów panow“.

Pozwany odpowiada: o pierścin nie wiem, ani znam się, o żonie nic nie wiem, czyli to zadawała i opuchłości nie znam się, ani żona moja; o podłóżnice może to i być, może to i mówiła żona moja żonie pana aktora, i tom słyszał od Piotra nieboszczyka; o djabła mówiłem to i z mowy hospodyna: „iż postawię przed tobą djabła“; z strony teszczy nie znam się i nie interesuję się do tego.

Dan dilatio stronie aktorowej do dnia jutrzejzego.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4437, годъ 1700—1713, листъ 866.

12.

1710, іюня 28. Приговоръ радецкаго Каменецъ-Подольскаго суда по дѣлу между священникомъ Іоанномъ Ставицкимъ и мѣщаниномъ Григоріемъ Бабиженкомъ.

Судъ призналъ Бабиженка виновнымъ въ клеветѣ и приказалъ ему публично извиниться; въ случаѣ-же повторенія обиды, постановилъ подвергнуть его болѣе строгому наказанію.

Actum Cameneci in Podolia, Sabbatho in vigilia sanctorum Petri et Pauli Apostolorum proxima, anno Domini 1710.

Sąd niniejszy Kamieniecki radziecki, wyrozumiawszy z inquizytiej wywiedzionej i dekretu pirszego (sic) między stronami uważony i położony, ma we wszystkich punktach onego wykonać, jako przepisany jest die ante festum sanctam Haedvigis electam viduam proxima, a są strony punktów jeszcze terazniejszych,

iż sam się pozeznał, i to mówiła żona onegoż, iż *bihała za diakiem* po Karwasarach.

Sąd, uważywszy, uznaje, aby uczyniła rewokacią publice na ratuszu, i honor jako panu aktorowi tak i małżonce onego przyznała. Vadium sąd zakłada inquantum by się pokazało więcej na pozwanego i żonę onego, aby tak słowa szpetne i kalumnie, i pana aktora i aktorkę publikowała pomiędzy ludźmi, ma zostawać i być pod surowym karaniem publicznym. Koszta mają powrócić decretis praesentis vigore.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4437, годъ 1700—1713, листъ 867.

13.

1710, іюля 20. Жалоба мѣщанина Григорія Бабиченка на мѣщанина Ѳедора Яцева о томъ, что онъ заподозрилъ его въ чародѣйствѣ и унесъ изъ его дома лѣкарство, назначенное для ребенка.

Actum Cameneci in Podolia, feria secunda ante festum sanctae Mariae Magdalenae proxima, anno Domini 1710.

Hryhory Babiczenko—aktor, Fedor Jacew—pozwany.

Aktor uskarża się na pozwanego: iż ja *dla dziecięcia swego chorego ziele* przystawił do pieca, a pozwany—nie wim, jakim sposobem—wzioł to ziele już dni kilka, i mówi, że to czary, bez bytności mojej i żony.

Pozwanego córka odpowiada: iżem ja nie brała tego ziela, tylo wzieła barycka bez wiadomości aktora i aktorki.

Sąd Kamieniecki radziecki, wyrozumiawszy z propositiej stron, odsyła do sądu pana wojta.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437, листъ 789.

14.

1710, ноября 16. Жалоба старосты Дымирскаго, Петра Ласка, на слугу своего Франциска Рогозинскаго о томъ, что онъ, похитивъ у истца значительную сумму денегъ, старался утаить свой поступокъ посредствомъ чародѣйства и потомъ, уличенный въ кражѣ, оклеветалъ Трипольскаго передъ судомъ.

Roku tysiąc siedmsetnego dziesiątego, miesiąca nowembra szesnastego dnia.

Na urzędzie grodzkim, w zamku jego królewskiej mości Łuckim, przede mno, Alexandrem na Bakowcach Tomaszewskim, podczaszym Bracławia Litewskiego, burgrabim grodzkim Łuckim, personaliter comparens urodzony jego mość pan Maciej Trypolski, towarzysz chorągwi pancyrnej wielmożnego jego mości pana Piotra Łaska Dimirskiego, nomine tegoż jego mości solenniter, przeciwko urodzonemu jego mości panu Stanisławowi Pałuskiemu, mieczникowi Żytomirskiemu, burgrabiemu grodzkiemu Włodzimirskiemu, i na

miejscu jego mości panu namieśnikowi zostającemu, także urodzonemu Franciszkowi Rogozińskiemu, przedtym słudze wspomnianego wielmożnego jego mości pana starosty Dymirskiego, zdrajcy, niesłuszno protestacyą po ucieczce żałował (sic) przed pomienionym urzędem przeciwko wielmożnemu jego mości panu staroście Dymirskiemu, panu swemu, podającemu, solenniter świadczy i protestuje się o to:

Iż pomieniony Franciszek Rogoziński, będąc przedtym na usłudze niegdy świętej pamięci wielmożnej jej mości pani Maryanny z Potoka, primo voto Łaskowej, stolnikowej Kijowskiej, secundo Manieckiej, chorążyny Czerniechowskij, a potym, post fata onej, służąc przerzeczonemu wielmożnemu sui protestantis rachmistrzowi, podczas liczenia summ pieniężnych, po tejże wielmożnej jej mości paniej Manieckiej, chorążyny Czerniechowskiej, pozostałych, ośm set czerwonych złotych złodziejskim sposobem z skryni wzioł i na swoje obrocił potrzebę. Potym o wspomnione pieniądze stała się inwestigatia z pisanych, gdzieby się mieli podzieć? Ex quo i w dyspozycyi pomienioneby pieniądze, żadnej nie dał excussyi ani wywoda, tylko fictis rationibus excusował się tym, gdy wielmożny jego mość pan starosta Dimirski, suspensa ulteriori vestigatione, odjeżdżając do dóbr swoich Łokacz, wyżpomienionego pana Rogozińskiego zostawił w dobrach Zarzyckich. Zostawiony, chcąc się ex delicto suo illicito wyśliznąć, *ad maleficia, do czarownic we wsi Michlinie udał się*, arrepta potym fuga, consilio założywszy sobie longius iter do Łokacz, dla eliberowania swoich rzeczy tam będących suprapraeventionis wielmożnego jego mości pana starosty animatis passibus divertens. Od sług wielmożnego jego mości pana starosty przerzeczony uciekać poczoł, lecz potym dogoniony i prowadzony, a gdy przy nim w bótach na piętkach naleziono, żadnej z tego wszystkiego nie dał z siebie excusacyej. Więc za tak oczewistemi dowodami i za licem dwóchset pięćdziesiąt złotych Polskich w skrzyni jego w Łokaczach będącej, a dwódziestu czerwonych złotych, przy nim znalezionych, i innymi świadectwy, sequestrowany został i do grodu tutejszego oddany był. Którego gdy grod niniejszy dla publicznych incursiej ad carceres przyjąć nie chciał, w majętności pana starosty sufficientia victus cognita zatrzymany, gdzie przez ten czas vacantibus judiciis bywszy, nescio qua arte elapsus, miasto tego, aby miał szukać łaski i clementiej tegoż wielmożnego jego mości pana starosty, protestacye w grodzie Włodzimirskim, die 1 Decembris anno millesimo septingentesimo sexto uczynione, moris criminationibus et imposturis na pomienionego, honorem intaminatum crudissime opisał. A jego mość pan burgrabia Włodzimirski, czyli przez się samego, czyli też loci tenentem, pomienioną śmiał i ważył się do akt przyjąć protestacyą, jako et impossessionato et notato crimine furti człowieka. Ratione tedy tak niesłusznej nienależycie uczynienia i pomienionej protestacyey, jako też i nieprawnie do akt urząd Włodzimirski przyjęcie, iteratis manifestowawszy się i protestowawszy vicibus, ofiarował pro paenis legum jure agere wielmożnego jego mości pana starosty nie zaniechać, salvam zostawiwszy tej manifestaciej meliorationem augendi vel minuendi, a terazniejszej, wkrótce napisanej, mnie, urzędu, prosił, co i otrzymał.

Книга городская Луцкая, поточная, № 2591, годъ 1709; листъ 750 на оборотъ.

15.

1711, мая 29. Замѣтка изъ книгъ Дубенскаго магистрата о томъ, что, по настоянію управляющаго имѣніемъ, дворянина Ѳедора Ковнацкаго, заставляли плавать женщинъ, заподозрѣнныхъ въ произведеніи засухи, и послѣ испытанія ихъ, отпускали на поруки къ мужьямъ.

Roku 1711 *panowała susza* na tutejszym goryzoncie przez niedziel kilka abo kilkanaście, że ziemia, upragniona deszczu, pracowitemu gospodarzowi słabą otuchę w obfitości prognostikowała. A tak z woli wielmożnego jego mości pana Teodora Kownackiego, ekonoma dóbr jaśnie oświeconego xięcia jego mości, nam wielce mościwego pana, *według dawnych zwyczajów*, mając *do niewiast suspicią, kazano onych w wodzie kąpać*, probując onych, jeżeli która będzie pływała. Gdzie kąpali wiele niewiast w wodzie, między któremi pływali te, to jest: ze wsi Pohorilec: 1) Krawczycha, 2) Jaroszycha, 3) Myszczycha Marłoczyka, 4) Lubicka, 5) Kowaleniatycha, 6) Jurczycha, 7) Marijczycha, 8) Burgaczycha, 9) Hawrylicha, która była gospodynią we dworze, 10) Susicha Nikonowa. *Tych* tedy *wszystkich wzięto za wartę* do Dubna *do zamku*. A że nastąpiła *prożba mężów* tych niewiast pomienionych, wyręczając onych i z więzienia, tedy zwierzchność na prożbę onych *kazali wypuścić* do czasu; którzy mężowie *mają znowu* onych żonek swoich *do sądu przystawić, kiedy każą*. Co dla pamięci jest zapisano, die 29 Mai, anno ut supra.

Книга Дубенскаго магистрата, № 1381, годъ 1703—1712; листъ 180.

16.

1813 г. мая 18. Приговоръ Каменецкаго магистрата, по которому опредѣлено, чтобы мѣщанка Марина Дубеняцкая приняла очистительную присягу въ томъ, что она не занимается колдовствомъ.

Actum Cameneci in Podolia, feria secunda ante festum Pentecostes proxima, anno Domini millesimo septingentesimo tertio.

Aktor — Mathias Roskowski, żołnierz z pod regimentu jaśniewielmożnego królewicza jego mości, przeciwko pozwanej Marynie Dubieniackiej.

Aktor proponit: że żone moje nieuczciwemi słowami zelżyła i mnie *obiecała oczarować*, jako się pokaże z inquisitiey.

Citata odpowieda: że mi Mathiaszowa zabroniła z sobą jechać: „jak mi ta nic dobrego pojedzie z solo za mężem, to ja z nim nie będę mieszkała“, a o czarach nie poczuwam się, ani się znam do nich.

Sąd niniejszy radziecki, wyrozumiawszy z inquisitiej świadków, iż pozwana aktorke znieważyła słowami nieuczciwemi, przeto ma trzy grzywny dać, i dwa dni siedzieć więzienie, i aktorke przez ludzi przeprosić. Strony zaś czarów, aby miała oczarować Mathiasza, ma się od tego odprzysiąć, ponieważ z świadectwa nie pokazuje; jeżeliby zaś miało na nie co pokazać napotym za dowodem słusznym, aby sie miała czarami bawić i z Mathiaszem konwersować, ma

być u pręgi przez mistrza czwiczona i z miasta wypędzona, i koszta prawne aktorowi ma oddać — dekretem niniejszym nakazuje.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437; листъ 387 на оборотѣ.

17.

1714 г. декабря 11. Письмо крестьянина Ивана Боровскаго къ мѣщанину Михаилу Трублаенку.

Въ этомъ письмѣ Боровскій грозитъ разрушить таинственнымъ образомъ городскую плотину и мельницу, въ случаѣ, если не уплатятъ слѣдующей ему отъ города суммы.

Feria tertia post festum Immaculatae Conceptionis Beatissimae Virginis Mariae proxima, anno Domini 1714.

Ad officium actaque praesentia, castrensia, capitanealia, Laticoviensia personaliter veniens ministerialis regni generalis, providus Mathias Pęk, officii praesentis apparitor, obtulit officio praesenti et ad acticandum porrexit litteras ad honoratum Michajło Trubłajenko, oppidanum Laticoviensem, per laboriosum Joannem Borowski, molendinatorem Szcodroviensem scriptas, quorum tenor sequitur ejusmodi: Mnie wielce mości panie Michale, kumie mój, z serca ukochany! Nizki ukłon posyłam waszmości wielce memu panu serdecznemu kumowi, i mile pozdrawiam wespół z panią małżonką waściną, a kumą moją. I to donoszę waszmości, memu mościpanu: który winien gubernator złotych czterdzieści za pracę, com zajmował groblę, tedy ja proszę waszmości, mego mościpana, abyś, jako kum i przyjaciel, tę kartę dał przeczytać, gdyż ja winien Mosiowi Ślepemu złotych czterdzieści; niechże jego mość pan gubernator za mnie zapłaci Mosiowi, za mój dług, aby oddał Mosiowi Ślepemu mojej pracy złotych czterdzieści. Jeżeliby nie chciał jego mość pan gubernator, pan Czarnołuski, oddać tych złotych czterdzieści, to niech sobie nie rozumi, żebym go nie miał pociągnoć do grodu. Jeżeli nie uważa na grod, *tedy niech uważa, aby nietylko Szczodrowska grobla cała była, ale i miejska;* będę się starał o to za jego nieuwagę; nietylko ja sam miałby się starać, ale i dziatki moje i antecessorowie moje będo się starać o to, aby na moim kawałku chleba nikt nie używał, bo to żal uwagi nie ma. Jeżeli chce kto używać chleba kawałek mego, tedy niech da na cerkwie Latyczowskie złotych sto, i niech mu Pan Bóg da z tego chleb, jeszcze go będe błogosławił, jak mi się pokłoni, a jeżeliby nie miał, na moję prożbę uważając, uczynić, tedy surowo przypisuję — *niech się postrzegają we wszystkim.* Tedy prosze waszmości, mego mościpana kuma kochanego, aby ta karta była przeczytana przed wszystkim urzędem miejskim; prosze, i powtórnie prosze waszmości kuma, aby waszeć memu szwagrowi slusarzowi, panu Mikołajowi, abyście byli przy tym — jakim sposobem do mnie będą pisali, i prosze waszmościów moich panów, pana Mikołaja i waszeci mego kuma, abyście odpisali do mnie—czyli źle, czyli dobrze. A mielnikowi tak przypisuję: niech Pana Boga prosi za mego zięcia i za siostrę moję,

gdyż byłem tam we młynie, *żem mu w kamień nie zagłąbił ręce, wtenczas by mię poznał.* Jeżeli nie uważa na mój dekret i na moje przywitanie, nie wiem, czy jemu zaszkodzi, czy mnie, że się on ważył na moję pracę. Więcej nie oznajmuję, tym kończę, żem jest życzliwy Jan Borowski, mielnik Szczodrowski. Intitulationis ex altera parte tenor sequitur talis: Memu wielce mości panu Michałowi Trubłajowi, a memu kochanemu kumowi, w Latyczowie do rąk własnych oddać należy. Post ingrossationem vero originale idem offerens ad se recepit, et de recepto officium praesens quietawit.

Книга гродская, Летичевская, „записовая“ и поточная, годъ 1714, № 5253; листъ 264.

18.

1715 г. сентября 28. Показанія, отобранныя въ Каменецкомъ магистратѣ отъ мѣщанки Регины Рожицкой по дѣлу о попыткѣ мѣщанки Васинской околдовать мѣщанина Андрея Гродзицкаго.

Actum Cameneci in Podolia, Sabbatho ante festum sancti Mihaelis Archangeli proxima, anno 1715.

Sławetny Jędrzej Grodzicki — aktor, przeciwko pozwanej szynkarce pana Adama Stupalskiego.

Aktor proponuje: „a ponieważ sąd nakazał, abyśmy pokazali dokument tej kłutni, więc prosimy kontenuacyą tej sprawy i kłutni, którąśmy mieli z mojego aktoratu, więc pozwana, a jako jest tu, tego się nie przeczy i to wszystko przyznaje, iż to tak było, a nie inaczej.“

Pozwana odpowiada i daje in scriptis responsoria naprzeciwko propositiej aktora, prosi, aby było aktikowane, de tenore tali: stosując się ja ad propositionem jego mości pana aktora et defensora ejusdem causa, czy juste, czy nie juste producentis, jako samo prawo pokazuje defendere et judicare secundum justitiam et æquitatum każdego świętobliwego sądu, ale czytałem in „Speculo Saxonico“: „nemo condemnatur, nisi jure victus“; zaczym w tym terminie inter partem actoream et citatam zaszedł termin et quidam supra jus qui tragit criminalis paenas, więc tedy, excusando każdy innocentiam suam, powinien mieć excusationem niewinności swojej. Ponieważ jego mość pan aktor proponit ream esse in sua propositione, ja zaś deduco innocentem też pomienione Reginę, iż primario służyła taż szynkarka u pana sędzica grodzkiego, subdelegata miasta Kamieńca-Podolskiego, a potym pani Grzegorzowa Wisińska odmawiała ją od pana Jędrzeja Grodzickiego, dając sposób, aby stamtąd poszedłszy nie do niej ale do siestrzenice, którą nie wiedząc taż szynkarka, gdzieby mieszkała siestrzenica, trafiła do Surmackiego, i stamtąd wzięta w dom pana Jędrzeja Grodzickiego. Po którą sam przychodził, potym ją karać kazał, mówiąc: „dla czegoś ty odemnie poszła?“ Odpowiedziała, że mnie pani Wisińska odmówiła, aby u pana Jędrzeja nie zostawała, to mi deklarując, iż miejsce masz u mnie, nie waruj się nikogo, ja tobie panią będę i co będzie należało zapłacę należycie; o to cię proszę, chciej to uczynić i potrafić, abyś *ty żabę w szkorupie podłożyła pod pańskiemi głowami pod słomę.* Która obieco-

wała spodnicę i stęge bogato. Co ja słysząc, zlękłam się, coby to za tajemnica była, i tego nie chciałam uczynić, ani się spodnicy i stędze radować. Po tym pobiciu do pana Adama Stupalskiego służyć poszła, jak mnie kazał bić pan Jędrzy Grodzicki. Tę karę otrzymawszy, tom wymówiła: „panie, niewinnieś mię kazał karać, ale gdybyś ty wiedział, co tobie pani Grzegorzowa myśli, wtenczas byś mię niewinną być uznał". To się zaniechało przez czas długi. Co sobie przypomniawszy, pan Jędrzy Grodzicki, i coś mu do głowy przyszło, przychodzi do pana mego, Adama Stupalskiego, toties quoties vicibus prosząc mnie: „moja panno, miełaś mi coś opowiedzieć, tom sobie teraz przypomniał, o paniej Orłowskiej". Któremu się zbraniała, a niesnaski między niemi czynić nie chciała, dowodnie to wiedząc, jako mnie mówiła pani Orłowska. Więc tedy usilnie prosił mię pan Jędrzy Grodzicki kilka razy, abym mu to opowiedziała, com po pobiciu niewinnym mówiła, zaklinając się pan Jędrzy po kilka razy: „powiedź mi, panno, co to jest za fundament tej twojej mowy, poprzysięgam ci, że tylko Bóg o tym wiedzieć będzie, w tym cię obezpeczam, ani żadnej wiadomości mieć kto o tym może, i w każdym terminie gotowem cię defendować, bronić i zastępować". Jako to prawdziwie mówię, doskonale przy tej mowie swojej zostaję, i ludźmi dowodzić, jako mię molestował pan Jędrzy Grodzicki, któremu ten sekret musiałam wydać, którego przysięgam, ponieważ mnie na to wokowano, to prawdziwie świętobliwemu sądowi waszmościów panów donoszę.

Aktor zatem uprasza o delacją na odpowiedź jako protestaciej, tak i responsoriów.

Sąd tedy niniejszy wojtowski Kamieniecki, wyrozumiawszy z stron kontrowersyi, a ponieważ pan aktor uprasza o delatią, więc daje delatią ad proximum terminum, aby stali z słusznemi munimentami.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712—1719, листъ 413 на оборотъ.

19.

1715 г. сентября 30. Заявленіе мѣщанки Варвары Висинской о томъ, что показанія Регины Рожицкой, будто Висинская пыталась околдовать Гродзицкаго, — ложны и вымышленны.

Actum Cameneci in Podolia, feria secunda in crastino festi sancti Michaelis Archangeli proxima, anno 1715.

Do urzędu i akt niniejszych wojtowskich Kamienieckich przyszedszy personaliter utściwy pan Grzegorz Wisiński, mieszczanin Kamieniecki, wespół z małżonkę swą Barbarą, solenniter reprotestując się naprzeciwko protestacyej, uczynionej w sądach jego mości pana burmistrza od Reginy Rożyckiej, panny, a szynkarki utściwego pana Adama Stupalskiego, mieszczanina Kamienieckiego, i jej samej, o to: iż ta protestantka, udając w swojej protestacyej i opisując i publikując niewinnie i niesłusznie panią reprotestantkę, iżby onę miała przywieść do jakiejś konfuzyej, turbacyej i wstydu i jakiegoś pobicia, do którego

pani reprotestantka ani się w tym zna, ani się czuje, i aby miała namawiać protestantkę, to jest Rozalią, do jakiegoś uczynienia i dawania *w szkorupie a włożenia w siano żabę i włosy jakieś czarne*, obiecując onejże spodnicę, stęgwi bogate w darunku. Więc nie czując się ni w czym w tym pani reprotestantka uprasza, aby tego wszystkiego dowodziła słusznemi dowodami i ludźmi godnemi, iżby to wszystko było przez panią reprotestantkę, jako udawała i opisała w swej protestaciej, i żeby to było wszystko z informacyej i namowy paniej reprotestantki sławetnemu panu Jędrzejowi Grodzickiemu, ławnikowi Kamienieckiemu, ułożenie nad głowami w siano na górze. Do tegoż ta pani reprotestantka reprotestuje się, aby też miała dziwkę Rozalią odmawiać od wyżpomienionego pana Jędrzeja Grodzickiego — aby, odstawszy od onegoż, u paniej reprotestantki służyła. I to jest niesłuszne opisanie w protestatiej swej uczynione, bo tego nie potrzebowała ani potrzebuje. Więc iterum atque iterum solenniter reprotestując się uprasza i powtórnie, aby tego cokolwiek w swej protestatiej wszystkiego, jako opisała, dowodziła.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712 — 1719, листъ 414.

20.

1715, Октября 2. Мировая сдѣлка между мѣщанами: Гродзицкимъ, Высинскою и Рожицкою.

Рожицкая признаетъ, что показанія ея о мнимомъ чародѣйствѣ Высинской вымышлены; Высинская-же и Гродзицкій отказываются отъ преслѣдованія ея за клевету.

Actum Cameneci in Podolia, feria quarta ante festum sancti Francisci Confessoris proxima, anno 1715.

Do urzędu i akt niniejszych wojtowskich Kamienieckich przyszedszy personaliter sławetny pan Jędrzy Grodzicki, tudzież sławetny pan Grzegorz Wisiński z Barbarą, małżonkowie, będąc aktorami przeciwko wstydliwej pannie Reginie Różyckiej o zadanie przez pomienioną panom aktorom, a osobliwie panu Grzegorzovi i Barbarze małżonkom, rzeczy jakichś nieutściwych, którzy aktorowie, chcąc dochodzić pomienionej judicialiter, będąc ohydzonemi na honorze, ktorym zadawszy tym pomienionym nie dowiodła, i toż pomieniona do kontinuaciej sprawy tychże panow aktorów nie dopuściwszy, wzięty honor publice przywróciła, i ile tego potrzeba będzie przywrócić będzie gotowa, tychże solennie z ichmościami zakonu Dominika świętego przeprosiła. Czym się kontentując, panowie aktorowie, a więcej dla miłości Boskiej to czyniąc, tęż pomienionę Reginę, żadnego sobie prawa nie zachowując i od processów swoich odstępując, kwitują. Jakoż i pomieniona wstydliwa panna Regina, znając się być już winną, tak de litis expensis, jako inszych pretensyi, kwituje, i rękami swemi własnemi podpisują. Zaś ich mość panowie aktorowie, jako i panna pozwana, affektowali o założenie słusznego vadium,—jeżeliby się kto miał tak z pomienionych stron, jako i obcych ludzi, zwyżpomienione zadawanie i kalumnie reindukować, na takowego zakłada się grzywien czworo cztyrnaście, rewokacya publiczna więzienia in fundo ćwierć roku. Quod actis

est impressum. Andrzej Grodzicki, manu propria. Jako nieumiejące pisma, kładniemy znaki krzyża świętego rękami swemi: Grzegorz Wisiński †, Barbara Wisińska †. Jako assistens tejże sprawy Jakub Dadumowicz, i imieniem onejże podpisuję, a ona, jako nieumiejętna, krzyż święty kładnę Raina Różycka †.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712—1719; листъ 416 на оборотѣ.

21.

1716, Іюля 2. Приговоръ магистрата города Выжвы, предписывающій, чтобы мѣщанка Супруниха и ея дѣти извинились передъ мѣщанкою Ламазянкою въ томъ, что публично ее обвинили въ причиненіи смерти посредствомъ чародѣйства нѣсколькимъ лицамъ.

Actum die 2 dnia Julii, 1716.

Przed nami: Jackiem Potapowiczem, landwojtem, Jackiem Weremejczykiem Maxymem Paszkowiczem, burmistrzami, Semenem Merczukiem, Lukaszem, ławnikami przysiężnymi, stanowszy Lomazianka protestowała się, uskarżając na Suproniukow w ten sposob i o to: iż, moi łaskawi panowie, obżałowani Suproniukowie, zawziowszy z dawnych czasów rankor i niechęć przeciwko całemu domowi mojemu, wszelkich sposobów wynajdują, aby mię zgubić mogli. Jakoż na to usadziwszy się i do rzeczy przywodząc, czasu pewnego przypadszy, pierwiej córka Suproniowej *pod chate moją płakać poczeła,* mówiąc i narzekając, że nam Lomazianka *zjadła matkę naszą.* Potym *przypadszy* syn Supronowej, Lukasz, *do okna* mego, poczoł znieważać, szkalować, *czarownicą nazywać,* powiadając: ‹zjadłeś Tokaryka i Chiłczuka, a teraz nam *zjadłeś matkę*; postój no czarownico, nie ujdzie to, zaraz, by pare wolów odważyć, poszlemy zaraz po kata, wnet my cię sprobujemy, nie *nasyłać* było *kury pod chatę* naszę, *aby śpiewała na szkodę* naszę›. Nie tylko, moi łaskawi panowie, mnie tak wniwecz obracali, ale córkę moję Ahapkę, jak się im upodobało, szkalowali. Zaczym, moi łaskawi panowie, upraszam waszmościów tej protestacyej do rozprawy prawnej do xiąg zapisania i oraz świadków wysłuchania.

Swiadkowie, parobcy pańscy zamkowi, Nikon i Jarosz, zeznali pod sumieniem w te słowa przed przysiężnym Semenem Merczukiem: „iż jakeśmy szli na Sobolowszczyzne, aż Suproniukowie na Lomazianke wrzeszczą, znieważają, czarownicą nazywali, że ty nic dobrego tak wiele ludzi pojadłaś, jeszcze chcesz nam i matkę tak zjeść, jako Tokaryka, abo Chiłczuka, i tam więcej co mogło im do gęby przyjść przymawiali, konfudowali.“ Co jest do xiąg connotatum.

Przeciwna strona, stanowszy, takową obrone wnosiła, to jest sama Snpronowa z synem Sawko: „iż, moi łaskawi panowie, jakem ja zemdlała, dzieci moje, prawda, z żalu narzekali na Lomazianke, że z twojej okazyej Tokaryk i Chiłczuk z tego świata zszedł. Bo prawda, moi łaskawi panowie, ja sama powiadam, niech co chce ze mno czyni; jak się z kimkolwiek zerwie, zawsze

darmo nie minie, i Tokaryk z Chiłczukiem jak się stali z nią prawować, z tej przyczyny poumierali, na to nie trzeba świadków, jak mówiłem tak i mówię— z jej okazyej z świata poschodzili.“ Potym taż strona inaczej odpowiedziała: „żem ja, co słyszałam od ludzi, to mówiłam, a najbardziej z serca wymówiłam.“ Co my podajemy do uwagi.

Sąd niniejszy, wysłuchawszy obodwóch stron controwersyej, przychylając się do samej słuszności prawa pospolitego, ponieważ pozwana strona pierwiej i sama przed nami urzędem zeznawała, że taka Lomazianka, że z tej okazyej ludzie poumierali, to jest Chilczuk i Tokaryk, a potym inaczej na ostatku odpowiedziała—„że to ja mówiłam z serca a nie z prawdy“,—nakazujemy niniejszym dekretem naszym: aby Supronowa z synami, używszy zacnych ludzi, w domu Lomaziankę za takową napaść i konfuzyą przeprosiła i wykład prawny wróciła; a za takową odwagę, że się ważyła, jako powiedziała sama Supronowa z serca przymawiać, że jak się z kim zerwie, darmo się nie wywinie, jako Tokarykowi i Chiłczukowi,—aby winy za to na urząd nasz kop dwie Litewskich, a drugie dwie kop na zwierzchność zamkowę zapłaciła, a potym w zgodzie mieszkali; a miałaby która strona powstać na którą zakładamy winy także po kop dwie Litewskich na urząd i na zamek. Strony obie kontenci dekretem naszym.

Книга магистрата города Выжвы, годъ 1710—1725, № 1294; листъ 156 на оборотъ.

22.

1716, Іюля 23. Приговоръ Каменецкаго магистрата, которымъ опредѣлено подвергнуть пыткѣ нищую Марину за попытку очаровать домъ войта Армянскаго—Павла Святовича.

Actum Cameneci in Podolia, feria quinta in crastino festi sanctae Mariae Magdalenae proxima, anno 1716.

Jakub Badumowicz, jako instigator, przeciwko Marinie, obwinionej.

Aktor proponit: iż ta białogłowa jest pojmana, która u pana wojta natiej Ormieńskiej przyszedszy *z czarami, w chustce zawiązanemi, sypała pod okna,* którą, złapawszy, dano do więzienia. Więc prosze sądu sprawiedliwego o świętą sprawiedliwość na one.

Tandem judicium praesens ad liberam confessata przystępuje. Mariana tak zeznała: „iżem z Brodow rodząc się, miała męża na imie Marcina, z którym Marcinem brała szlub tamże w Brodach. Mąż mój pomarł już 13 lat. Jam po śmierci męża poszła tu na Podole szukać dziedzica. I tu przyszedszy bawiłam się i żyłam o chlebie proszonym.“ To przyznała: „iż ja przyszedszy do domu pana Pawła Swiatowicza, i tam dziewczyna mie powiedziała: „iż *nie mogę pojść za mąż, gdybyś mi co poradziła.*“ Jam rzekła: „że ja tobie uczynie, że pójdziesz za mąż.“ I poszłam, i chciałam się ukłaść spać u pana wojta Ormieńskiego. I tam mie złapano z tym prochem. Prochu tego nabrałam na drodze i chciałam one dziewczyne *odurzyć swoimi zabobonami.*“ Czary są prezentowane—*proch i ząb z umarłego.*

Sąd tedy niniejszy burgrabski zamku miasta Kamienca Podolskiego, wespoł z sądem wojtowskim tegoż miasta Kamenca Podolskiego wyrozumiawszy stron kontrowersyej, tudzież z konfessat dobrowolnych i przyznania się dobrowolnego, a ponieważ obwiniona Maryna przyznaje, iż, poszedszy w dom panów Swiatowiczów i radziła dziwce, iżby miała pójść prędzej za mąż, a gdy poszedszy z prochem, w którym proszku i *kości były i ząb człowieczy*, jako i sama przyznaje, iż z tym złapano w domu pana wojta natij Ormieńskiej,—więc judicium one dobrze ztrutynowawszy, one nature wyexaminowawszy, nakazuje, aby wzięta była na konfessata korporalne, i *ogniem ma być palona;* na co odsyła ad executionem do sądu miejskiego wojtowskiego. Executia ma być in instanti; konfessat korporalnych z sumptu czopowego na expensa.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712—1719; листъ 522.

23.

1716, Ноября 15. Жалоба мѣщанки Солтовской на мѣщанку Фурикевичеву о томъ, что послѣдняя несправедливо оклеветала истицу въ чародѣйствѣ.

Actum Cameneci Podoliae, Sabbatho post festum sancti Martini Episcopi proxima, anno millesimo septingentesimo decimo sexto.

Aktorka—pani Janowa Czerniechowska, pozwana—pani Marcinowa Furikiewiczowa.

Aktorka proposuit, skarżąc się nie na pana Marcina, ale na panią Marcinową, o to: *o zadanie czarów przez przyjście* jakoby aktorki w *dom* pozwanej i tam *miała zbierać śmiecie i trzaski*. Gdzie postrzegszy jakoby aktorka, porwawszy kropidło ze *święconą wodą*, *kropiła, przestrzegając onym czarom*, na których by się lepiej znała, i potym, publice wszedszy między ludzie, te słowa powiedziała, „że była tu u mnie Sołtowska, trzaski i śmiecie zbierała, jam, postrzegszy, wodą święconą kropiła,“ co ludźmi obwieścić gotowam.

Pozwana odpowieda, żem nie widziała pani Sołtowskiej, anim kropiła, tylko dziewka szła po miód do piwnice, a wyszedszy z piwnice, rzekła do mnie dziewka: „tu była pani Sołtowska.“ I pytała się: „czego waszeć szukasz?“ Ona odpowiedziała, że „krawca szukam Stanisława, była z synem swoim małym.“ Dziewka na to odpowiedziała: „że tu pan Marcin mieszka, a nie krawiec.“

Sąd niniejszy, wyrozumiawszy kontrowersie, potrzebne uznaje w tej sprawie między panią Sołtowską, aktorką, a pozwaną Marcinową Furikiewiczową inquisitię, którą naznacza na przyszłych sądach vigore praesentis decreti.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712 — 1719; листъ 576.

24.

1717, Іюля 5. Приговоръ Каменецкаго магистрата, предписывающій миромъ окончить тяжбу, возникшую по поводу обвиненія мѣщанкою Фурикевичовою мѣщанки Фарановской въ колдовствѣ.

Actum Cameneci Podoliae, feria quarta post festum Visitationis Beatae Mariae Virginis proxima, anno 1717.

Aktor—pan Faranowski, pozwany—Marcin Furykiewicz.

Aktor, proponując o kontrowersie między stronami, iże ze złości przed sądem niniejszym pani pozwanego żona wyjawiła, zadając *gusła mierzeniem wody,* tudzież i *o ogniu* wmieniała, wróżąc przez aktora żonę *o płatek zginiony* Furykiewiczów, o który się aktorka odprzysięgła we dworze Dłużeckim; a teraz, idąc z sądu, żonie mojej mówiła: „murwa publiczna, poczekaj no.“

Pozwana strona odpowiedając powiedziała: iżem *zapewnie mierzeniem wody wróżyła* aktora żonie, a o ogień wiem, iże gorzał na kominku jego, ale tego nie mowię, iże buchał z wody; względem iżem murestwa nie zadawałam, ani łajałam panią aktorke.

W sprawie niniejszej między Grzegorzem Faranowskim i małżonką jego, aktorami, a pozwanym Marcinem Furykiewiczem i małżonką jego, sąd cum matura deliberatione stron controversiej wysłuchawszy, uznaje: że ponieważ neguje w propositiej aktora wyrażone zadawania pozwana, zaczym, oczyszczając aktorke i aktora z nienależytej zadawania vexy, ma pozwana na przyszłe sądy odprzysiądź się w rotę niżej opisaną, jako nic aktorce nie zadawała ani zadaje, vigore praesenti decreti nakazuje się.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712—1719; листъ 633 на оборотѣ.

25.

1717, Іюля 7. Показанія, отобранныя въ Каменецкомъ магистратѣ по дѣлу объ обвиненіи мѣщанки Маньковской солдаткою Колецкою въ томъ, что она успѣшно ведетъ торговлю въ питейномъ заведеніи вслѣдствіе колдовства.

Actum Cameneci Podoliae, feria quarta post festum Visitationis Beatae Mariae Virginis proxima, anno 1717.

Aktor—Adam Mankowski, citatus—Wojciech Kołecki.

Aktor proposuit: stosując się do dekretu, iżem wywiodł świadków, wywodząc niewinność moję w zadaniu sobie i żonie mojej nieznośną kalumnie przez pana pozwanego, jako uczy wyżej propozycia; zaczym prosze o święta sprawiedliwość, aby teraz i napotym takowe wywoływania i zadawanie tu sie w Kamieńcu nie działy, z lesią honoru jej mości paniej Axentowiczowej, u ktorej przedtym aktora syna służyła.

Pozwana strona odpowiada: stosując się do dekretu przeszłego, ale nie dopuszczam panu aktoru, aż pokaże abszejt od służby; a potym, jako że mieszkam

czynszowym sposobem wielkim kosztem, gdzie czasu pewnego siedząc pani Adamowa na przyspie i z życzliwości swojej widząc żal żony mojej („że czyńsz drogi,oszynku nie mam żadnego, trunek kwaśnieje"), na co żonie mojej aktora żona rzekła, mówiąc słowa takowe: „głupia, ja sama bym była szynku nie miała, gdybym *od* Michałka *kata postronek* nie miała, *który od złodziejów zostaje* się." Ale my takiemi rzeczami nie bawiąc, zdaliśmy sie na łaskę Pana Boga. A że mi zadaje aktor złodziejstwo, niech dokaże, jako mi w izbie mojej powiadali, a ja z żoną moją gotowiśmy na słowa i przysiądz. Na ostatek i te, że mówiła aktora żona („proś Stanisława, to ci to uczyni, tylko jak się upije, aby cie nie wydał"), zdaję się też na świadka miecznika, którego pan aktor, uprzedziwszy, wywiodł do inquisitiej.

W sprawie niniejszej między panem Adamem Mankowskim, aktorem, z jednej, a z drugiej Wojciechem Kołeckim, pozwanym, sąd niniejszy, wyrozumiawszy z propositiej i excusatiej stron controversiej, uznaje: aby ante omnia pan aktor przyniósł uwolnienie od służby regimentowej, albo pozwolenie od commendy; pozwany zaś aby dokumenta lepsze i doskonałe produkował i świadki wywodził—przy kim to aktora żona podmawiała pozwanego żonę—nakazuje się pod grzywien czternaście obon (sic) stronom i więzieniem termin zawity, vigore praesentis decreti ad proximum.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712—1719, листъ 633.

26.

1717, Іюля 21. Приговоръ Каменецкаго магистрата, по которому назначены штрафъ и тюремное заключеніе въ наказаніе за бездоказательное обвиненіе въ колдовствѣ.

Actum Cameneci Podoliae, Sabbatho ante festum sancti Jacobi Apostol proxima, anno 1717.

Dekret między Adamem Mankowskim, aktorem, a pozwanym Wojciechem Kołeckim.

W sprawie generalnej i finalnej między panem Adamem Mankowskim i Orszulą, małżonkami, aktorami, stawającemi rozpirającemi się z panem Wojciechem Kołeckim i Anną, małżonkami, pozwanemi, — o zadanie niesłuszne od pozwanych aktorom *o postronek jakiś złodziejski* dla szynku: jakoby aktora żona miała pozwanego żonę uczyć, aby trzymała. A że per omnia rozpirając się pozwani aktorom nie dowiedli tego, i sami libere confessi coram judicio moderno, iż wracamy ore nostro proprio panom aktorom honor, potciwość,—zaczym sąd niniejszy cum matura deliberatione zważywszy decernit: aby podobne in futurum nie działy się zadawania niesłuszne, paenibilem uznaje pozwanego, naznaczając perpetuum in futurum silentium nie tylko inter partes, ale i kto kolwiek ważyłby sie tymże podobne wznawiać akcye, będą podpadać pod rygor kamienia wosku i rok więzienie ratuszne; a teraz ma pozwany instanti zasięść więzienie ratuszne póty, póki wosku nie odda funtow dwanaście

do kaplice radzieckiej; litis expensa aktoru aby pozwany oddał prawne, tudzież co go kosztuje abszyt połowe obdał; potym w dom aktora cum honestissimis status przyszedszy pozwany, solenną deprecatią aby uczynili—nakazuje sub rigore et vigore paenae banitionis et infamiae colli, vigore praesenti decreti.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712—1719; листъ 641 на оборотѣ.

27.

1718, іюня 17. Показанія, отобранныя въ Каменецкомъ магистратѣ отъ Евреекъ, заподозрѣнныхъ въ колдовствѣ.

Roku 1718, die 17 Junii, przy zachodzie słońca, postrzeżono żydówkę jednę na imie Chajkę Szmujlichę, która *garnek* wyniozszy *w gnój zagrzebała.* I tę Hajkę przyprowadzono na urząd, i pytana była, coby to był za garnek? Ona zeznała: że Josiowa dała mnie szostaczek, żebym ten garnek zaniosła i zarzuciła; a ja jako uboga wziołem szostaczek i tom uczyniła, ale nie wiem co w tym garku było. A gdy Josiowę ową, muzykantkę, przyprowadzono, pytano, coby to był za garnek, który posłała zarzucić?—Josiowa zeznała to: że od dni kilka coś się stało córce mojej, *zły wiatr one podwienoł*, a tak na twarzy ma *rumieniec dziwny i tęskni sobie* i nic jeść nie może; dla czego radziłam się ludzi, niewiast różnych. A tak niewiasta jakaś zachoża przyobiecała, że te odchodzi tej dziwce, która niewiasta kazała mi nagotować *nici, jajec i wosku, mąki, maku, jagieł.* I ja, to zgotowawszy, dała; alem nie widziała, co ona z tym robiła; tylko że w garnek kazała, wkładszy to, odnieść, gdzie ludzie nie chodzą, w wodę, aboli gdzie. I dałam żydówce szostaczek za to. Na to ja sumieniem zeznaję i wolno córkę moję obaczyć. Których żydówek pomienionych za wartę pobrano do zamku.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1709—1739, № 1370, листъ 81 на оборотѣ.

28.

1718, іюня 27. Обвиненіе мѣщанки Потаповичевой мѣщанкою Деменичовою въ попыткѣ принести ей вредъ, посредствомъ ненадлежащаго употребленія сыворотки.

Actum die 27 Junii, 1718.

Przed nami: Tomaszem Zdaniukiem, lantwojtem, Jackiem Wieremejczykiem, na miejscu burmistrowskim uproszonym, Mikołajem Wremejczykiem, burmistrzami, Omelianem Osyjkiem, Semenem Wołczkiem i Iwanem Koladyczem, ławnikami przysiężnymi, uskarżał się sławetny Jacko Potapowicz, burmistrz, z żoną, za zniewagę i *zadania czarodziejstwa* żenie onego, na Annę Semenową Demeniczowę Praczowę, w ten sposob i o to: Iż, moi łaskawi panowie, *prosiła* u żony mojej pozwana Traczowa żona *syrwatki*; miała dać; a potym nie wied-

zieć dla czego nie brała, którą syrwatkę samiśmy zgotowali i zjedli. Ona tedy, nie wiedzieć z czego, poczeła osławiać przed ludźmi, powiedając, że jakoby żona moja miała, zakasawszy się, płókać w syrwatce. O czym ludzie poczeli szemrzeć, rozumiejąc po żenie mojej co inszego. I to się wlekło z tydzień. Czasu jednego potym, jak wyszła żona moja, usłyszała, że rozmawia pozwana żona Traczowa z białogłowami, że jakobyś *dzicie lepiła z ciasta.* I mówi na to żona moja: „jest to plotki, tak to nie jest prawda, jak o mnie Annuska Traczowa niesłusznie gada.“ Która zaraz powiedziała: „aboż nie prawda? jam to sama widziała, coś robiła.“ Za co żenie mojej żal stało, dała w gębę, a za tym jeszcze kurwą, złodziejką Siennicką i Rzepnicką nazwała. O co ja, widząc takowe zadanie i zniewagę, upraszam sprawiedliwości.

Pozwana strona takową odpowiedź uczyniła: iż, moi łaskawi panowie, miałam ja potrzebę na wsi Starej Wyżwie, gdzie bywszy powróciłam do domu, Aż żona burmistrza Jacka na wodzie chusty płócze, i mówię: „nie wiem gdzie moje dzieci i wiem, że już nie mają czego jeść.“ Która, prawda, obiecała mi dla dzieci syrwatki dać, a ja obiecałam trawy nażąć za to. I zaraz poszła do komorki. Ja, nie wiedząc ni o czym, spójrzalam przez dylę, którędy mi ma podać. Aż widzę, że żona burmistrzowa, zciedziwszy z gorków syrwatkę, zakasawszy się, coraz *rękę obmoczywszy, między nogi!* Co ja postrzegszy, zaraz pobiegłam do Uliany wdowy, siostry burmistrzowej, i oznajmiłam o tym, i radziłam się, co mam czynić, jak mi da syrwatkę? Powiedziała: „jeżeli przyniesie, to oddasz wieprzykowi, a sama nie jedz.“ Ja mówię: „mam ja brać, a wziowszy darmo mam trawę żąć! nie będę brała.“ I jakoż ona mi nie przynosiła, a ja i owszem temu była rada. I tylko tego było. Potym nieprędko, nie wiem od kogo, dowiedziała się żona burmistrzowa i, przyszedszy pod chatę do mnie, gdzie tak wiele białygłów siedziało: naprzód Juskowa Olifirczukowa, druga Pilipowa, trzecia Pawłowa Sykuńcowa i Winniczka, a wtym przyszła i Cichoszycha; tam tedy rozmawialiśmy różnie z sobą: raz, że słyszeć jakoby miał Kijów zgorzeć, drugi raz, że jakoby miał ktoś z ciasta dzicie zlepić, i o Lewkowym zięciu. Gdzie, przyszedszy żona burmistrzowa, dawszy „pomaga Bóg“, usiadła przy nas i mówe: „niech nas więcej będzie, ale to nie prawda co ludzie brzeszą, tak na mnie i ty, kumo, mówisz niesłuszne rzeczy, żebym ja miała tak czynić z syrwatką.“ Mówię ja na to: „aboż nie prawda? ja sama widziałem.“ Za có mie zaraz w gębę dała raz i drugi, mówiąc na mnie: „że ty, *kurwo*, żydówko, tyś za pana Fałkowskiego za połem co chciała nosiła i podłożnicą onego była.“ Ja z żalu mówiłam: „*sama ty kurwa* jesteś Siennicka, boś za pana Kołobockiego i w turmie siedziała.“

Na dowod aktora skargi świadek 1-szy Chweśka Pawłowa Sykuńcowa żona, pierwiej będąc sumieniem obowiązana, a potym w te słowa zeznała: iż ja idąc od rzeki do domu, aż siedzi Filipicha pod chatą Semena Tracza, a sama Semenicha przez okno patrzy. I jam tamże, odpoczywając, usiadła tamtędy; i Semenicha, wyszedszy z chaty, między nami usiadła; i poczeli rozmawiać to strony Kijowa, że zgorzał, to strony dziecięcia, że ktoś robił z ciasta. W tym razie, przyszedszy do nas żona Jacka burmistrzowa, mówi na to wszystko: „to nie prawda, co ludzie brzeszą, i ty na mnie, kumo, powiadasz, żebym ja miała

niesłuszne rzeczy czynić.“ A Semenicha, wstawszy, mowi: „aboż nie prawda? jam sama widziała, że ty *syrwatką między nogami*, zakasawszy się, *myła*, i gotowam na to przysiąć.“ A żona burmistrzowa za to, porwawszy się, pchneła, tego nie widziałam—czy uderzyła, czy nie. A Semenicha wzajem do niej się porwała i nazywała złodziejką Siennicką. Tedy za to, oświadczywszy sie, dała mnie i Pilipisie po groszowi. Jam, grosz porzuciwszy na ziemi, poszłam do domu. Więcej tam co było—nie wiem. Na dowod jeszcze tenże świadek przysięgę wykonał.

Drugi świadek—Mikity Winnika żona, pierwiej pod sumieniem zeznała: iż jakeśmy siedzieli pod chatą z żonkami Semena Tracza, gdzie poczeli rozmawiać, że jakoby ktoś miał lepić dziecie z ciasta, i tam dalej rozmawialiśmy z sobą, aż przyszedszy żona Jacka burmistrza, mówi: „wszystko to nie prawda, tak właśnie jak i ty mówisz na mnie niesłuszne rzeczy.“ Semenicha mówi: „aboż nie prawda? jam sama widziała, że ty syrwatką między nogami myła.“ Za to żona Jackowa w gębę razy dwa dała i trzeci raz w głowę. Semenicha, jak się porwała do niej, tedy taż żona burmistrzowa jak pchneła, i nogi Semenicha zadarła. A ja tymczasem do rzeki do chust poszła, i tam jak się swarzyli, nie uważałam tego i nie słyszałam więcej nic. Na dowod świadectwa ten świadek poprzysiągł przed nami urzędem.

Trzeci świadek—Anna Koleniakówna Pilipowa Lebediukowa, wprzód wykonawszy jurament, w te słowa zeznała: iż jakeśmy siedzieli pod chatą Semena Tracza i rozmawialiśmy różnie między sobie, i spominali, że coś za człowiek lepił z ciasta dziecie,—w tym razie przyszedszy burmistrzowa mówi: „czy to wszystko prawda? albo jak i ty, kumo, powiadasz na mnie niesłuszne rseczy.“ Mówi na to Semenicha: „albo nie prawda? ja sama to widziała, i gotowam przysięgą poprawić, że ty syrwatkę zciedziwszy w garnek, rękę obmoczywszy, między nogami tarła razy kilka.“ Mówi na to burmistrzowa: „tobie nie dana wiąra, żydowski narodzie.“ A Semenicha mówi: „chyba tobie, że ty jesteś Siennicka i siedziałaś w turmie za siano.“ Burmistrzowa dała razy dwa w gębę i w głowę obierącz. A zatym, jak się stali wadzić, poszłam do domu. Więcej nie słyszała.

Czwarty świadek—Juskowa Olifirczukowa żona, wykonawszy przysięgę, w te słowa zeznała: iż, moi łaskawi panowie, jakeśmy zeszli się do kupy pod chatę Semena Tracza, bylo tam nas kilka, i rozmawialiśmy z sobą różnie. Aż burmistrzowa, przyszedszy, mówi: „wszystko nie prawda, tak właśnie jak ty, kumo, powiadasz na mnie niesłuszne rzeczy.“ Mówi Semenicha: „aboż nie prawda? i teraz powiadam, że ty syrwatką między nogami myła.“ Mówi burmistrzowa: „a cóż na tym? *ludzie i głowy myją swoim dobrem.*“ I za to, porwawszy się burmistrzowa w gębę dała razy dwa i w głowę. Semenicha porwała się była do burmistrzowej,—nie dopuściła jej, odepchneła od siebie, i jedna drugą znieważała, kurwą nazywała, Semenicha burmistrzowę—Siennickę, a burmistrzowa mówi: „a ty kurwa Fałkowskiego.“ A dalej odszedłam od nich.

Świadek od Semenowej Traczowej—Uliana, poprzysiągszy, zeznała: iż jak przybiegła do mnie Semenicha, powiada: „że burmistrzowa obiecała mi dać syrwatki i poszła do komory, ja spójrzałam, kędy ma mi podać. Aż ona, zcie-

dziwszy z garków w garnek syrwatkę, podkasawszy się, rękę obmoczywszy, ręką między nogami myła; co mam czynić z tym?“ Mówię ja: „jeżeli przyniesie, to wylej świniom.“ I prawda, moi łaskawi panowie, razu jednego mnie zastąpiwszy w domu swoim, powiedziała: „żeś ty mi pokarm odebrała,“ i porwawszy pasa mi kawałek urzneła.

Sąd niniejszy, wysłuchawszy obodwóch stron kontrowersyej, przychylając się do samej słuszności prawa pospolitego, i oraz wysłuchawszy świadków, do których najbarziej stosując się, ponieważ nie pokazało się z świadectwa, aby jaki był słuszny dokument zadania pozwanej stronie, tylko szczególnie sama jedna strona aktorowa twierdząc i dowodząc pozwanej stronie zadaje, nie mając na to ludzi, którzy to widzieć mogli,—zaczym my, urząd, zważywszy wszelkę okoliczność prawa pospolitego, które tak pisze: „że każdy ma być bez dowodu słusnego pozwany albo raczej w czym kolwiek poklepany człowiek bliższy do odwodu,“—do którego tenoru prawa stosując się, nakazujemy: aby pozwana strona, ponieważ się nie poczuwa w zadaniu, samowtór poprzysięgła, to jest mąż z żoną, dnia 3 po dacie dekretu naszego; wykład zaś prawny z obodwóch stron wyłożony umarza się; po przysiędze powinna strona jedna drugę przeprosić; po przeproszeniu miała która strona co zadawać, na takowę winę zakładamy na urząd i na zwierzchność zamkową po kop Litewskich 5. Kontenci obie strony.

Книга магистрата города Выжвы, годъ 1710—1725, № 1294; листъ 209.

29.

1719, марта 21. Распоряженіе старостинскаго Каменецкаго суда.

Этимъ распоряженіемъ подвергнута пыткѣ попадья Евфросинія, подозрѣваемая въ причиненіи цѣлой мѣстности различныхъ бѣдствій посредствомъ чародѣйства.

Actum Cameneci Podoliae in iudiciis burgrabialibus capitanealibus, die Sabbatho ante Dominicam Palmarum, anno Domini millesimo septingentesimo decimo nono.

Które libera confessata przeczytawszy i one matura deliberatione zważywszy, a ponieważ tu *w naszym kraju ustawiczne dzieją się złodziejstwa, rozboje, tak też i czary,* sąd zaś starościński Kamieniecki Podolski ponieważ nie może się informari, pomienione Pryśke, popadie Uścieczką, corporalem inquisitionem uznaje idque instanti, aby przez mistrza publicznego była turturowana per omnes tractus etiam admoto igne et pro executione ad officium civili advocatiale odsyła, co exequi powinno sub paena banitionis perpetuae sumptu partis actoreae, decreti praesenti vigore.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1719—1799, № 4562, листъ 174.

30.

1720, марта 15. Показанія свидѣтелей, собранныя Дубенскимъ магистратомъ о сожженіи жителями мѣстечка Красилова стодвадцатилѣтней старухи Проськи Каплунки, заподозрѣнной въ томъ, что она распространила моровую язву.

Roku 1720, dnia pietnastego Marca. Inkwizycya wywiedziona z dziesiątnika Krasiłowskiego, imieniem Chweśka Winnika, z drugiego—Chwedora Mielnika, zięcia Kapłunki, *o spalenie* tejże *Prośki* Kapłunki, *mającej lat sto dwadzieścia, pomówionej o upierstwo*, od mieszczan Krasiłowskich. Której inkwizycyej tenor następuje taki: Na zaczynaniu się w mieście Krasiłowie *powietrza*, jak *ludzie poczęli umierać*, wzięła się rada między pospolstwem, ażeby szukali *znachora* alias *wrożbita*, od któregoby się dowiedzieli przyczyny umierania ludzkiego. O którym dowiedziawszy się, wysłali z między siebie ordynowanych. A jednak uczyniwszy jakieś podejrzenie na Proskę Kapłónkę, onę w sekwestr wzięli i powkładali jej kłody na szyję, ręce i nogi, i tak trzymali pod wartą swoją do piątego dnia. O czym wiedział pan administrator tamejszy Stetkiewicz. A potym, za płaczem i usilną prożbą dzieci, wnucząt i zięciów, gdzie jeden z nich chodził do pana administratora, nazwiskiem Chwedor Mielnik, prosząc, ażeby ją kazał wypuścić, deklarując dotrzymanie i stawienie onej, wypuszczono ją, którą dzieci prawie za wpółumarłą od pospolstwa z sekwestru odebrali. Wtym Chwedor Mielnik, zięć Kapłónczyn, wziąwszy żonę swoję, dziecię i tęż Kapłónkę teszczę swoję, uciekli z miasta nad Słucz do Ługu. Wtym gromada Krasiłowska wysłali do wróżbita wzwyżwspomnionego Chweśka Winnika i z drugim Chweśkiem Wojtkiem. Którzy posłani, powróciwszy od wróżbita, wzbudzili pospolstwo przeciwko Kapłónce. I tak zgromadziwszy się ludzi bardzo wiele, wysłali do Ługu po tęż białogłowę, ordynowawszy z między siebie ludzi czterech. I tak ci ordynowani, gwałtownie Kapłónkę i zięcia jej Mielnika wsadziwszy na powoz, pod Krasiłów przywiezli. Gdzie, pod miasto przyjachawszy, przy drogach krzyżowych zastali ludzi wiele zgromadzonych, czekając na tych przyprowadzenie. A wtym wzięli doł zaraz kopać, i chróstu gotowość do palenia wszelka była. Którą to Kapłónkę, z wozu zsadziwszy, nie pytając ją o najmniejszą rzesz—jeżeli się ten pomorek z jej przyczyny dział, albo nie, ani jej dawszy czasu do żałowania za grzechy, ani jej popa dla ostatniej dyspozycyi przyprowadziwszy, — prosto w doł wewlekli tamże po same ramiona wsadzili, a potym ziemią osypali i mocno wokoło niej ziemię drągiem obili, głowę tylko z trochą ramion na wierzchu zoztawiwszy; a wtym chróstem około głowy i na wierzch głowy obłożyli, i on chróst zapalili. Podczas którego palenia tej Kapłónki, Chwesko Winnik, dziesiątnik, przypadszy do Chwedora Mielnika, zięcia nieboszczki, kijem około niego wykręcając i zbytecznie łając, według swego upodobania, koniecznie następował o kamień na Chwedora. Który to mielnik przymuszony gwałtownie, gdyż piąciu ludzi z nim posłano do młyna, musiał wyjąć kamień młyński, i tym kamieniem przywiezionym to samo miejsce, gdzie spalili Kapłunkę, przywalili (przez co i pańska intrata, ze młyna należąca, do tego czasu wakuje). Którą Kaplunkę psy z pod kamienia, ile się w głąb mogli dobyć, jedli.

Specyfikacya ludzi, podanych przez dziesiątnika Chweśka Winnika, którzy byli okazyą do spalenia wzwyżmianowanej Kapłunki, tak żywych jako i umarłych. Regestr i teraz żyjących: Chwedor Łysenko, Chwedor Szponka, Andrzej Demianenko, Jliasz Dziekciarz, Charko Rzeźnik, Wasyl Juchnowski, Daniło Owadeć, Semko Bułka, Andrzej Berezowski, Petro Berdniczek, Procko Petrenko, Ostop Wandyn, Decyk Kozaczek. Regestr pomarłych: Stefan Bułka, Michało Kozaczek wojt, Kondrat Kiwajczuk, Prokop Kiwajczuk, Ichnat Łysenko, Iwan Łysenko, Matwiej Antonenko, Iwaśko Wawaczenko, Chweśko Damianenko.

Ta inkwizycya z pieczęcią i podpisami urzędowych wydaną jest.

Книга Дубенскаго магистрата, № 1343, годъ 1719—1749; листъ 11 на оборотъ.

31.

1720, мая 6. Показанія свидѣтелей по дѣлу о причиненіи выкидыша мѣщанкѣ Поповичевой.

Между прочими обстоятельствами указано на симпатическое лѣченіе ненормальной беременности.

Inkwizycya wywiedziona se strony Jana Skorobohatego o napaść, poturbowanie niewiasty Stefanowej Popowiczowej, w roku 1720 dnia 6 Maja.

Świadek pierwszy, Maryanna Dyduszycha, wdowa, już stara niewiąsta, wykonawszy jurament, seznała: żem ja stała w rynku zdaleka i widziałam, że Iwan Skorobohaty coś do niewiasty Stefanowej żony mówił, a ona go potężnie łajała plugawemi słowami, siedząc za mąko tamże w rynku. A gdy długo znieważała, tedy dragan do niej rzucił się, mówiąc: „a pókiż tego będzie?“ I przystąpiwszy wziął onę niewiastę za ramie, mówiąc: „chodź za wartę.“ Ona jednak siedziała a łajała. A wtym Skorobohaty rzekł do dragana: „daj pokoj, odctąp się od tej *napaśnicy*.“ I tak dragan zaraz i odstąpił, a ona, jak siedziała nad mąko, tak i nie ruszyła się. Tam ją i odeszli Skorobohaty, a więcej żadnej turbacyej iej nie było. I to mówiła taż wdowa Dyduszycha, że ona miała defekt swój przed tym, o czym Turczenicha żydówka powie, bo lepi wie o tym.

2. Hapka Dmitrycha te słowa, poprzysięgszy, zeznała: żem ja widziała, kiedy Iwan Skorobohaty upominał się o pobor u Stefanowej Popowiczowej żony, która poczeła go łajać stojąc przy żydówce w rynku. A gdy to posłyszał dragan, że go łaje, rzekł: „co za szelma, nic nie daje i łaje!“ Na to rzekł Skorobohaty: „at, weź ją za wartę.“ I tak dragan ją za ramie tylko wzioł, mało co i trzymał, bo ona rzekła: „idź do domu do męża, a ja tu nie mam ci czego dać.“ Tedy dragan onę i opuścił, i nic więcej jej nie czynili wtenczas.

3. Bazyli Kowalski, żołnierz, ten który wzioł był za ramie tę niewiastę, przysiąg należycie i zeznał to: iż ja szedłem z poborcą Skorobohatym przez rynek i, obaczywszy Skorobohaty tę niewiastę Stefanową, upominał się o pobor.

Ona go poczeła znieważać, besztać brzydko. A tak poborca Skorobohaty kazał mi: „jeżeli ona nic nie daje i jeszcze łaje, weź ją za wartę.“ Tedy ja, wziowszy ją za rękę, pociągnołem, mowiąc: „chodź za wartę.“ Co widząc żydówki i drugie niewiasty poczeli mówić mnie: „daj jej pokoj, bo to niewiasta ciężarna.“ Na co i poborca rzekł do mnie: „daj jej pokoj.“ A tak ja zaraz i opuściłem onę i odstąpiłem się.

4. Semen Szlachtycz przysiąg należycie i zeznał: że, bywszy w domu u siebie, słyszał od swojej komornicy, że mówiła te słowa: „iż ja słyszałam od baby Iwanichy te słowa, że jakoby w niedziele pierwszo postu wstąpiwszy na tym tygodniu, pszenicę czyli mąkę wioząc upadła i dziecie wtedy w sobie zatłukła.“ A gdy ta Iwanicha baba przyszła z motkami tkać płutna do nich, tedy sie skarżyła Stefaniche tej babie, że nie czuje w sobie dziecięcia od upadnienia. Na co ona rzekła: „a czemuś nie kazała, żeby ciebie *ztrzęsiono do góry nogami, tobyś dziecie w sobie poczuła.*“

5. Urodzona Maryanna Sławucina, wdowa, poprzysięgszy, zeznała: żem ja słyszała z ust Iwanichi Szwydkiej, że ona mówiła mnie: „iż darmo turbują.“ Owo wnet zezna sama Iwanicha, ta która wie o wszystkim, i ta stoi teraz w sieniach tu u waszeciów, która mówiła, że *w pierwszy tydzień zepsowała w sobie potomka.*

6. A tak stanowszy Iwanicha Szwidka, przysięgszy, zeznała te słowa: iż ja, mając motków osnowy na trzy hubki, poszłam do Stefana Popowicza, żeby mnie wyrobił. Gdzie, gdy bywszy, oddawszy osnowę, odeszłam z domu. A gdym wyszła z chałupy, wyszła za mno i żona Stefanowa, która poczeła skarżyć się w swoim defekcie, mówiąc: „nieszczęście moje, że ja, wioząc pszenice do młyna, upadła ciężko, gdzie będąc brzemienną zepsowałam w sobie, i słyszę, że *coś dziwnego we mnie dzieje się,* że już i *materya niewieścia odchodzi* ze mnie przez te tak ciężkie upadnienie; zmiłuj się, matko, ratuj mnie!“ Tedym zapytała: „jak dawnoś tak się ztłukła?“ Odpowledziała: „w pierwszy wstępny tydzień to mi się stało, po zapustach na pierwszym tygodniu.“ Tedym rsekła na to: „moja kochana, trzeba było zapobiegać zawczasu takiemu spadkowi, i żeby ciebie kto był *przewrótił według niewieścich sposobów,* a teraz i ja tobie rady dać nie mogę.“ O co ona, stękając, westchneła, i odeszliśmy od siebie. Jednak najwięcej Turczynicha stara o wszytkim wie lepi, bo się to tkneło i do niej w tym defekcie. Co pod sumieniem zeznała.

7. Juskowa żona, pierwszego małżeństwa Samujlicha, zeznała pod przysięgą: żem ja dowiedziała się o tym defekcie Stepanichi od babki, która tam babiła, co ona najlepi zezna.

Книга Дубенскаго магистрата, № 1343, годъ 1719—1749; листъ 14.

*

32.

1729, ноябрь. Обвиненіе въ чародѣйствѣ черезъ обливаніе.

Anno Domini 1729, mense Novembri.

Między uczciwemi: Stefanem, aktorem, a pozwanym Jurkiem, Ochrymczukami, małżąkami i bracio rodzonemi, stawającemi stronami do sądu wojtowskiego majdeburskiego, ratione tak najpierwej wydania się *o wykurzenie i wymiecenie z domu*, i chwalenie się na brata starszego, pozwanego, i *zawdanie słów czarodziejskich* i innych jeden drugiemu, in praesentia ludzi godnych, przeciwnej stronie.

Sąd tedy wojtowski majdeburski, stron onych kontrowersyi wysłuchawszy i one dobrze wyrozumiawszy, a ponieważ sam aktor wydaje się w tym, sąd tedy jednakże nie mogąc wziąć fundamentu, nie mając świadków dokumentalnych, tedy nakazuje: aby aktor Stefan odprzysiągł się za żonę i teszczą swoję z godnym wiary człowiekiem, jako żona i teszcza nie znają się do czarodziejstwa, ani kogo nie namawiali *oblìwać* pozwanych, ani czarodziejstwa żadnego nie czynili; co strony mają strzymać i zadosyć uczynić dnia 11 ejusdem praesentis, to jest w poniedziałek; a po wykonanym juramencie pozwany będzie powinien aktora zgodzić z ludźmi, dawszy..... *), a w niewywiedzeniu się tego pod tąż winą skassowawszy wykłady,—co nakazujemy i stwierdzamy dekretem niniejszym. Józef Malinowski.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1729—1734, № 1968, страница 13.

33.

1729, ноября 22. Приговоръ Каменецкаго магистрата, присуждающій мѣщанку Феську Чумаковую подвергнуть за чародѣйство тѣлесному наказанію ста ударами.

Actum in praetorio civili Camenecensi Podoliae in judiciis proconsulariorum consiliorum, feria tertia in crastino festi Praesentationis Beatissimae Virginis Mariae, anno Domini 1729.

In continuatione sprawy między sławetnym Łukaszem Łasińskim, bednarzem y mieszczaninem Kamienieckim, aktorem, a pracowitą Feską Andrzeiową Czumakową z Ruskich Folwarków, oskarżoną. Ponieważ Andrzeiowa Czumakowa sądownie przyznała, iż, wziąwszy u aktora *półgarca piwa y nóż*, tamże w sieni nad sklepem z iakąś białogłową *szepty robiła: nóż w piwo maczaiąc po schodach kapała y przymawiała*, powiadaiąc, że to *od gnilcu y bolączek* dla mąża swego, z radą wspomnioney białogłowy, czyniła. A tey białogłowy do sądu ninieyszego (iako iey dekretem, w tychże sądach, sabbatho in crastino festi

*) Въ рукописи не проставлено количество штрафа.

sancti Martini episcopi, anno praesentis ferowanym, nakazano) nie stawiła y owszem zataiła, y że ią nie nie wie—firmiter twierdzi.

Przeto sąd ninieyszy, burmistrzowski, radziecki, Kamieniecki Podolski, zabiegaiąc takowym przeciwko prawa Boskiego y ludzkiego szeptom, winną pracowitą Andrzeiową Czumakową bydź wynayduie, y, lubo by na inne większe zasłużyła kary, iednak, że strona aktorowa non urget, przeto sąd ninieyszy, ad mitiores paenas descendendo, uznaie, aby taż Andrzeiowa Czumakowa, za pomieniony swóy występek, plag sto kanczukami natychmiast odniosła, y więcey, pod surowym karaniem, podobnych szeptów poprzestała—nakazuie.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1729—1734, № 4454; листъ 23 на оборотѣ.

34.

1730, іюня 10. Показанія свидѣтелей, уличающія крестьянку Марину Перистую въ томъ, что она, посредствомъ чародѣйства желала снискать себѣ расположеніе господъ своихъ.

Здѣсь также помѣщены: протоколъ показаній, отобранныхъ у обвиненной по этому дѣлу подъ пыткою, и приговоръ Кременецкаго магистрата, осуждающій Перистую на смертную казнь.

Działo się w mieście Werby wielmożnego jego mości pana Łukasza Jeło Malińskiego, 1730, die 10 Junii, przed sławetnymi: Bazylim Pawłowiczem, lentwojtem, Teodorem Furakiewiczem, burmistrzem, Kondratem Żurkowskim, rajco, przysiężnymi.

Inkwizycya, wywiedziona przez świadków niżej wyrażonych, przeciwko obwinionej roboczej Motrunie cognomine Perystej.

Juramentem potwierdziwszy, primus testis—roboczy Chwedko Bojko sędziwy zeznał: poswarka stała się między synami tejże Motruny a synami togoż Chwedka, i pobili się. O czym pozywając się z sobo, ze dworu od wielmożnej jej mości dobrodziejki idąc z Jaśkiem i z Bojkiem i Wasylem Pecelem, nagania Chwedorycha Maryna nas, w dzień poniedziałkowy, i pyta się: „zkąd idziecie?“ Rzekliśmy: „ze dworu.“ I wybadując się nas: „czyliście skończyli między sobą?“ odpowiedzieli tejże Marynie: „czy to tak skączyć!“—„Powiadam wam—poledwie co będzie z tego.“ Bo my piorąc chusta z Chwedczychą, powiadała nam, chwaląc się: „imość dobrodziejkę *mam w rękach*, gdyby mi jeszcze *samego* jego mości *uchodzić*!“ Na które słowa bojaryn oświadczył się nami, i mówiąc Marynie: „żebyś nie zataiła się!“ Rzekła: „nie zataję się nigdy.“

2. Chweska wdowa Korniycha zeznała: piorąc chusta z tąż Maryną obwinioną, zeznała nam tak wielom chwaląc się: „że mam dobrodziejkę w rękach swoich, gdyby mnie jeszcze jegomości samego!“

3. Roboczy Jaśko Osiński, poprzysiągszy, zeznał: słyszałem słowa od Chwedczychi, że Motruna obwiniona powiadała, chwaląc się: „że imość, dobrodziejkę mam w rękach swoich, gdyby mi jeszcze jego mości samego!“ (to jest wielmożnego jego mości Malińskiego).

4. Chwedor roboczy zeznał przysiągszy: słysząc od żony swojej, a żona Chwedorowa słyszała od Motruny tejże obwinionej po kilka razy: „jak włosy będziesz miała na dłoni, to ty w ten czas będziesz się dobrze miała i córki swojej rozporządzisz.“ I te słowa o imości od Korniychy, jako sama słyszała od Motruny: „że mam imość w garści, gdyby jeszcze samego jegomości!“

5. Peceło Wasyl świadek, także przysiągszy, zeznał: szedszy ze dworu z tymiż ludźmi inkwizytorami wieczorem, zeznała przedemną, jako chwaliła się Motruna Perysta: „że już imość w rękach swoich, gdyby mi jeszcze samego jegomości, tobym tylko samego Pana Boga bałabym się“. A co na mnie chwaliła się sama Motrunicha: „jak goła dłoń twoja, tak goło i czysto będziesz się miał“. I po kilakroć razy chwaliła się na mnie.

Konfessata dobrowolna tejże obwinionej Motruny:

Zeznała: „dufam w Panu Bogu i w jegomości i w imość, *byle na mię miesiąc świecił, a gwiazdy kołem obżenę*, to tym świadkom mówiłam: „posyłałam syna do Ochmatkowa, zkąd jesteśmy, o ludzi o wywod ten i zawdanie te, i boję się, żeby tam syna nie zatrzymano“. To jeszcze zeznała: „choć się przyznam się, choć się ni znam, *jednakowo mnie zginąc*“.

A ponieważ taż obwiniona Motruna Perysta nic na dobrowolnych konfessatach nie zeznała, a dowodząc świadków pięciu juramentem potwierdziwszy, i dowodzą nie z ankoru żadnego, — przeto sąd majdeburyi Krzemienieckiej skazuje onę Motrunę na konfessata korporalne, dla skuteczności większej, przez mistrza swego, Marcina Krzyżańskiego, i zdawa.

Konfessata korporalne tejże Motruny.

Za pierwszym pociągnieniem nic nie zeznała, tylko Panem Bogiem świadcząc się: „*czarów żadnych nie znam* i nie mówiłam o imości, *tylko plotki to wszystko* z Korniychy“. Za drugim — toż samo. Za trzecim pociągnieniem toż samo. Za pierwszym przyciśnieniem ognia: „nic a nic nie wiem“. Za drugim: „nie znam żadnych czarów“; i trzecim: „nic a nic do czarów nie znam się, choć mie zpieczcie i zetnicie — nie przyznam się.

Będąc na konfessatach korporalnych obwiniona Matwiycha Motruna, Perysta przezwiskiem, wdowa, poddana wielmożnego jego mości pana Łukasza Jeło Malińskiego, cześnika Wiskiego, strony czarodziejstwa, o którym sama zeznała przed białogłowami tak wielu, jako przez inkwizycyą poprzysiężoną czterech gospodarzów osiadłych, sędziwych i godnych, a piąta wdowa Chwedora Korniycha, Chwedko Bojko, Jaśko Osiński, roboczy Chwedor, Wasyl Peceło, zgadzając się słowo w słowo według inkwizycyej niżej opisanej, zeznawszy taż obwiniona Motruna: „że mam swoję imość dobrodziejkę w rękach, jeszcze gdyby mnie samego jegomości“, a zeznawszy na dobrowolnych konfessatach przed nami urzędem i całą gromadą: „choć się przyznam, choć nie przyznam, to jednakowo mnie zginąć“, — co my sąd majdeburyi Krzemienieckiej zważywszy, według opiniej Saxonu Majdeburskiego i inkwizycyej poprzysiężonej, przeto, za

tę winą i grożenie na wielmożnych ich mościów swoich panów dobrodziejów, skazujemy gardłem karać, to jest mieczem ściąć przez mistrza swego publicznego, Marcina Krzyżańskiego, dnia jedynastego tegoż miesiąca.

Книга Кременецкаго магистрата, № 1968, годъ 1729—1734, страница 56.

35.

1731, февраля 28. Приговоръ Барскаго замковаго суда о взаимныхъ оскорбленіяхъ между дворянами Гальчинскимъ и Новосельскимъ.

Новосельскій подалъ поводъ къ враждѣ, похвалялся, что онъ могъ бы вступить въ любовную связь съ женою Гальчинскаго, причемъ съумѣлъ бы усыпить подозрительность мужа посредствомъ порошка чемерицы.

Anno 1731, die 28 Februarii.

Między jm. p. Bazylim Nowosielskim, powodem, z jednej, a urodzonym jm p. Hrehorym Halczyńskim, pozwanym, z drugiej strony, sprawa do sądu swego zaszła o to: iż jm. p. Halczyński, pozwany, szablą wyciąć gębę panu Nowosielskiemu, a to z tej racyi, że pan Nowosielski posądził żonę pozwanego, mówiąc: „że gdyby pani Halczyńska terazniejsza w Popowcach mieszkała, pewniebym oszukał jej męża, i czyniłbym z nią to, co mi się podoba, a do tego dałbym mu *czemierzycy z przyprawami*, żeby on o niczym nie wiedział". Jak się tedy dowiedział p. Halczyński, póty szukał sposobu do pomsty, póki nie porąbał pana Nowosielskiego.

Sąd tedy terazniejszy kontrowersyi stron obydwóch wysłuchawszy, jego mość pana Halczyńskiego winnym być uznaje, i za takowy nienależyty postępek, za poranienie pana Nowosielskiego, cerulika zastąpić i ugodzić powinien, żeby p. Nowosielski był zagojony; za poczynione zaś wiolencye i hałasy niesłuszne, jego mość pan Halczyński na zamek, alias sądowi swemu, grzywien Polskich 15 po przeczytanym dekrecie zapłacić powinien, mocą niniejszego dekretu.

Книга замковаго Барскаго суда, № 5684, годъ 1731—1732, листъ 36.

36.

1731, апрѣля 30. Обвиненіе въ чародѣйствѣ мѣщанъ Хилькевичей мѣщаниномъ Леончикомъ, утверждавшимъ, что Хилькевичи подбрасывали соръ на его дворъ, съ цѣлью причинить ему вредъ колдовствомъ.

Działo się na ratuszu miasta jego królewskiej mości Krzemieńca, 1731, die 20 Aprilis, przed sławetnymi: Bazylim Pawłowiczem, lentwojtem, Teodorem Jerozolimcem, bormistrzem, Semionem Jakielewiczem, bormistrzem, Janem Marczenkiem, Leontym, Mikito — rajcami, Marcinem Zacharczykiem, przysiężnym.

W sprawie akcyej między sławetnymi: Janem, Leonczykiem, aktorami, małżonkami personaliter, a pozwanymi: uczściwą Trocychą Chilkiewiczową, wdową,

tudzież Demianem, synem, personaliter, a to ratione *porzucenia śmiecia z domu* Chilkiewiczów przez córkę w leciech dwanaści; a że dowiedziawszy się matka Trocycha, tedy *te śmiecie zabrała z gruntu i podworka* sławetnych *aktorów*, w czym strona pozwana submittuje się całym domem odwieść się juramentem — jako z swywoli porzucone było śmiecie, *a nie żadnej namowy a czarodziejstwa żadnego.*

Sąd tedy majdeburski, kontrowersyej stron wysłuchawszy i one dobrze wyrozumiawszy, zezwala stronie pozwanej juramentem odwieść się po Przewodnej niedzieli we srodę,—jako nie z namowy ani dla żadnych złych uczynków było porzucone; a za nachodzenie do domu Demiana sławetnego aktorów i za nieuczściwe poslikowanie żony aktora, — tedy teraz instanty przeprosić i wykłady prawne nagrodzić aktorowi; a że strona oboja nie mając przegrodzonego podworza, tedy powinni płot postanowić sobie zobopolnie. Co wszystko strony mają uczynić oboja, sprzeciwieniu się dekretu niniejszego pod winą grzywien czterech na urząd cały majdeburski, — moco dekretu nakazujemy i stwierdzamy. Tedy strona pozwana, nie kontentując się dekretem, a to że nie zawdawali tych słów, od których juramentem także chcąc odwieść się, i prosiła o appellacyą, którym sąd tej appellacyi zezwolił do terminu naznaczonego i zezwala. Józef Malinowski, wójt dziedziczny Krzemieniecki.

Книга Кременецкаго магистрата, № 1968, годъ 1729—1734, страница 103.

37.

1732, Іюля 14. Жалоба мѣщанъ Еткевичовъ на мѣщанку Анастасію Залѣсскую о томъ, что она, состоя съ ними въ тяжбѣ, публично похвалялась, что можетъ посредствомъ чародѣйства лишить ихъ жизни и здоровья.

Działo się na ratuszu miasta jego królewskiej mości Krzemieńca, 1732, die 14 Julii, przed sławetnemi: Teodorem Furakiewiczem bormistrzem, Teodorem, Jerozolimcem, Janem Marczenkiem, Leontym, Mikito—rajcami, Andrzejem Pawłowiczem przysiężnym.

Stanowszy oczewiście przed urzędem i aktami magdeburskiemi Krzemienieckiemi sławetna Ludwika Adamowa Jetkiewiczowa, nomine męża swego protestując się solenniter naprzeciwko macochi swojej, zostającej wdowie po ojcu swoim zmarłym, Anastazyej Zaleskiej secundo voto, która, chwaląc się i jeszcze grożąc, takim sposobem: miawszy zapis na grunt pewny od ojca swego świętej pamięci w posagu, tedy taż macocha upierając się w ten grunt i pozywając do dworu, w czym chwaląc się publice przed ludźmi na gospodzie u Srola: „żem *pierwszy* dawszy *pozef* Adamowi—*zachorował*, *drugi* dawszy — *rękę złamał*, a jak *trzeci* dam pozef, tedy już *szyję złamie*“; i nie tając się oczewiście, jako słysząc uczściwy Alexander Klimczuk zeznał, i posyłając sławetnego Andrzeja Pawłowicza przysiężnego do Klimczuka i żydówki Srolichi toż samo zeznał: „jeszcze samę Adamowę będzie *kręciło i łamało*“. Co protestanci małżonkowie, przestrzegając zdrowia et ulterioris vitae suae, protestowali się ite-

rum atque iterum naprzeciw macochi swojej; co jest zapisano dla pamięci i zdania dworskiego za dzierżawy wielmożnego jego mości pana Antoniego Krzuckiego, dzierżawcy Krzemienieckiego.

Книга Кременецкаго магистрата, № 1968; годъ 1729—1734, страница 186.

38.

1732, октября 1. Дѣло по обвиненію мѣщанки Анны Дембской солдатомъ Степаномъ Гембаржевскимъ въ томъ, что она причинила ему болѣзнь, развѣшивая на его заборѣ какое-то истертое зѣлье.

Die 1 Octobris, 1732 anno.

Na urzędzie majdeburyi Dubieńskiej, przede mną, Piotrem Antonim Piątkowskim, wojtem majdeburyi, przy bytności pana Franciszka Kruszwickiego, lantwojta, między Stefanem Gębarzowskim, regimentu zamkowego żołnierzem z jednej, a Andrzejem Dębskim i żoną jego Anną, z przedmieścia Surmickiego obywatelami, z drugiej strony, *o podejrzenie i inwektywę oczarowania domu* Stefana Gębarzowskiego *i jego samego* przez Annę Andrzeja Dębskiego żonę *ziołami*, agitowała się sprawa tym sposobem: iż jakoby, już temu niedziel kilka, matka Andrzeja Dębskiego, a świekrucha żony jego Anny, imieniem Tekla, zawoławszy przez płot żony Stefana Gębarzowskiego, te formalia wyrzekła: „Hapko, nie wydaj mię z tego sekretu, moja synowa Anna *tłukła zielę i na płot pokładła* od twego domu, a nie kładła od kowalowego“. Te słow Hapka żona Gębarzowskiego posłyszawszy, mężowi swemu Stefanowi Gębarzowskiemu opowiedziała, który widząc ziele po płocie rozłożone, ludźmi obwiodł, oświadczając się niemi, a potym widząc się *słabym na ciele*, a przez niedziel siedm, jako powiada, *nie mogąc przyść do siebie*, suspikuje na Annę Andrzeja Dębskiego żonę, iż z okazyi tego ziela na płocie od domu jego pokładzionego choruje; w czym, za zleceniem zwierzchności zamkowej, przypozwał Annę Andrzeja Dębskiego żonę wyrażony Stefan Gębarzowski do sądu majdeburyi Dubieńskiej.

Sąd tedy miejski Dubieński majdeburski, przy stanowieniu się stron obodwóch, tak Stefana Gębarzowskiego, aktorowej, jako Andrzeja Dębskiego i żony jego Anny, obżałowanej, zważając kontrowersyę między niemi, inkwizycyi z ludzi Stefana Gębarzowskiego, któremi obwodził ziele po płocie rozłożone przez żonę Dębskiego od domu jego, wysłuchał. Po wysłuchanej z tych ludzi inkwizycyi, nie mogąc mieć z nich dokumentów o suspicyi czarownictwa na żonę Andrzeja Dębskiego przez Stefana Gębarzowskiego, żołnierza, wzniesionej,—nakazał stawić tak świekruchę Anny Andrzeja Dębskiego żony, imieniem Teklę, jako i żonę Gębarzowskiego aktora, imieniem Hapkę. Przy stanowieniu się tych obodwóch u sądu, Hapka żona Stefana Gębarzowskiego naocznie świekrze żony Andrzeja Dębskiego, imieniem Tekli, domawiała formalibus: „że ty mnie te słowa mówiła: Hapko, moja synowa potłukła ziele, i nie położyła na płocie od kowala, tylko od twego domu na płocie rozłożyła, nie wydaj mię“.

Czemu Tekla, świekra Anny, Andrzeja Dębskiego żony, negując to, wyrzekła: „że ja nie mówiłam tych słów, ale tylko te jedynie: że moja synowa *tłukła gorczyce dla dziecięcia swego chorego*“. Do czego i Anna Andrzeja Dębskiego żona ustawicznie przed sądem allegowała się i exkuzowała, iż *gorczycę dla chorego dziecięcia* potłukłszy, *że surowa była, rozłożyłam po płocie dla wyschnienia.* Na co gorliwie pod sumieniem tak ona, jako i jej mąż Andrzej Dębski submittowali się.

Sąd tedy w tej sprawie wysłuchawszy kontrowersyi i oną dobrze wyrozumiawszy, ponieważ żadnego dokumentu słusznego Stefan Gębarzowski, aktor, ku suspicyi oczarowania jego samego i domu jego naprzeciw Annie żonie Dębskiego, obżałowanej, ani z ludźi ani z żadnych przyczyn nie produkuje, i lubo świadki stawił, tedy ci tylko to przyznali, że widzieli jakieś ziele potłuczone a po płocie rozłożone, — tak decyduje: aby Anna, Andrzeja Dębskiego żona, od suspicyi czarownictwa juramentem się odwiodła w tę rotę: jako nie insze ziele tylko gorczycę dla chorego dziecięcia tłukła i nim smarowała; jako nie na żadne czary i złe rzeczy na płocie od domu Stefana Gębarzowskiego rozkładała, tylko aby ta gorczyca wyschła. Tudzież, aby Tekla, świekra Anny Dębskiego żony odprzysięgła w ten sposób: jako nie mówiła tych słów: że synowa moja ziele tłukła i nie kładła od domu kowalowego tylko od twego, nie wydaj mię,—ale te szczególnie: że synowa moja gorczycę tłukła dla dziecięcia swego chorego. Te juramenta sąd na dzień trzeci praesentis, to jest na piątek zachowuje. A po wykonanych juramentach Anna, żona Dębskiego, od suspicyi takowych wolna zostanie z świekrą swoją Teklą; strona zaś aktorowa, Stefan Gębarzowski, za objekcyą tej suspicyi czarownictwa Annę Andrzeja Dębskiego żonę i Andrzeja Dębskiego samego przeprosić powinna będzie, mocą dekretu. Według tego dekretu strona pozwana gotowa była do wypełnienia juramentów na oznaczonym terminie, ale strona aktorowa też juramenta kondonowała.

Книга Дубенскаго магистрата, № 1343, годъ 1719 — 1749, листъ 74.

39.

1733, января 25. Приговоръ каптуроваго суда Подольскаго воеводства, осуждающій 12 человѣкъ крестьянъ на смертную казнь и на крѣпостныя работы за разбой.

Между прочимъ опредѣлено отдать подъ судъ мать троихъ изъ приговоренныхъ за то, что она оказала помощь предпріятію сыновей посредствомъ какихъ-то заклинаній.

Actum feria 5 post festum sanctae Agnetis proxima, anno 1733.

Inter magnificum Stadnicki et statuendos comparitio ut supra. Judicium terrestre Podoliæ, post eductas itaque inquisitiones supra incorruptionem testium per generosum Antonium Puchalski comprobatas, ad lectionem earundem condescendit, quibus lectis et per omnes circumstantias examinatis, quoniam tam ex confessatis libere depositis luculenter probantur laboriosi Jacko Trojanczuk ex occasione ademptionis fundorum aratilium, ad casam post nobilem

Terlecki derelictorum, cum olim laborioso Ostap, advocato Rożycanensi, contentiones frequentasse, laboriosus Fedor Trojan incarceratus mediationem praetensam filio suo interdixisse, imo saepe sacpius eidem Ostap, advocato, interfectionem minasse; Fedor Kołomyjec incarceratus, Mikoła Parobek, tum Waśko, Nikoła gener pastoris, et Sawka, jam demortuus, Semen, Jwan et Mikoła tres germani, *adhibita quadam incantatione a matre sua,* de bonis Hryniowce, anno immediate preterito 1732, die nona Aprilis, nocte profunda, casam laboriosi Ostap, advocati Rożycensis et Anastasiae Czochtorowna conjugum irruisse, eosdemque secure cubantes memoratus Fedor Kołomyjec laboriosum Ostapa cuspide per varia corporis membra confodisse, caput ejusdem per repetitos ictus crudeliter amputasse, pectus, mamillas concussisse, laboriosae Anastasiae, ejusdem consortis, verticem capitis cum tractione ossium concussisse, in medio spinae dorsi vulnus inflixisse, latus inter costas cuspidis aliquot visibus confodisse, et utrosque conjuges crudelissime e vivis sustulisse, ad extremum corpus exsangue Anastasiae Wojtowa cinere et carbonibus conspersisse, post patratumque scelus nefandum in domo Fedora Trojana crematum potasse et manus eodem cremato lavisse, res varias intercepisse et depraedasse, laboriosos Lesko Stadnik, Łuka, Michajło Trojanczuk et Jacko Trojanczuk licet in parte sciverint, curiæ non detulisse, imo inter se celasse. Proinde punibiles omnes et quidem: laboriosos Fedora Trojana capite plectendum, Fedora Kołomyjca, Mikołę Parobka de bonis Rożyczna, Waśka, Nikołę generum Pastucha Semena, Iwana et Nikołę tres germanos vivos dilaniandos, et per partes palis affigendos, per publicumque ministrum exequendos, et, ubicunque reperivi poterint, captivandos declarat, et ad judicium civile pro attentandis praemissis remittit. Jam vero Leska Stadnika, Łukę, Michajła et Jacka Trojanczuka ad publicos carceres exercendosque labores circa fortalitium Camenecensium per spatium unius anni continuandos assignat, et tam circa ingressum, quam egressum, centum fustibus coram cancellaria castigando sententiat. *Quoniam vero mater Semena, Iwana et Nikoły in bonis Hryniowce commanens, fautoratum quoddam illicitum filiis suis praebuisse deducitur,* proinde, suspensis et conservatis inquisitionibus, decernit, quatenus pars actorea pro statuitione memoratae vetulae ordinaria juris via agat et prosequatur.

Книга каптуровыхъ судовъ Подольскаго воеводства, № 3645, годъ 1724 — 1737, листъ 54 на оборотѣ.

40.

1733, мая 7. Жалоба дворянъ: Стефана и Ѳеофилы Верповскихъ на дворянъ Луку и Анастасію Ярмолинскихъ о томъ, что они причиняютъ истцамъ разныя обиды и, между прочимъ, похваляются причинить имъ смерть посредствомъ чародѣйства.

Roku tysiąc siedmset trzydziestego trzeciego, miesiąca Maja siódmego dnia.

Na urzędzie grodzkim w zamku jego królewskiej mości Owruckim, przede mną, Janem Niewmirzyckim, vicesregentem i namieśnikiem protunc grodzkim

Owruckim, i xięgami niniejszemi, grodzkiemi Owruckiemi, comparens personaliter urodzony jego mość pan Stefan Zuszczenko Werpowski, swym i urodzonej jej mości pani Teofili Łukowskiego Werpowskiej, małżonki swej, imieniem, przeciwko urodzonym ich mościom panom: Łukaszowi i Anastazyi Kobylińskiego Jarmolińskim, małżonkom, solenniter świadczył i protestował się w ten niżej opisany sposób i o to: iż ich mość obżałowani, osobliwie sama pani Jarmolska, będąc do ustawicznych kłótni, niesnasek między spokojnym sąsiedztwem i wiolencyi przyzwyczajona, mając też pobłażanie od braci swoich, przed tym nefanda scelera popełniających, niepojednokroć na wieś Werpę, domy ich mościów panów Jarmolskich i Werpowskich, cum vario armorum genere najeżdżających, i dalej w swojej nie ustając zawziętości, co raz na dom comparentes violenter nabiega, drzwi i okna w izbach wybija, protestantów słowami nieprzystojnemi, honorowi szlacheckiemu wielce szkodzącemi, łaje, beszta, dyffamuje, złodziejstwa (czego nigdy dokazać nie może) zadaje, co może mieć sił na całą wieś krzyczy, różne kalumnie, napaści wymyśla, przed różnemi ludźmi honor szczypie, *czarodziejstwem nieżywić i wykorzenić przechwala się*, nim zaś to nastąpić może, sama osobą swoją i braci swych, zabiciem gdziekolwiek spotkawszy odgraża, owo zgoła nieznośne, czasu prawa inkwizycyą dowiedzione, popełnia oppressye; nadto jeszcze, svum factum in alios retorquendo, illicite przez pozwy swoje ich mość obżałowani protestantów opisują, punkta nieprawdziwe dokładają, do szkód i kosztów prawnych przyprowadzają. O co wszystko, ut praemissum est, idem comparens suo et nomine quorum supra iterum iterumque świadcząc i protestując się, salwam meliorationem zostawił, i prawnie o to czynić niezaniechać deklarowawszy się, o przyjęcie jej do akt prosił, co. i otrzymał. † Stefan Werpowski.

Книга городская Овруцкая, записовая и поточная, № 3233, годъ 1733 — 1734, листъ 393.

41.

1733, мая 17. Жалоба мѣщанки Екатерины Гломбовичевой на мѣщанку Елену Козицкую о томъ, что послѣдняя, въ досадѣ, что ея женихъ измѣнилъ ей и женился на Гломбовской, прокляла его и тѣмъ причинила ему смертельную болѣзнь, похваляясь притомъ, что онъ скоро умретъ.

Actum Cameneci Podoliae in judiciis proconsulariorum consiliorum, sabbatho post dominicam Exaudi proximo, anno Domini 1733.

Między sławetną Katarzyną Głombowiczową, mieszczką Kamieniecką, w assystencyi pana Michała Gidla, aktorką, osobiście, a sławetną Heleną Kozicką, wdową, mieszczką Kamieniecką, pozwaną, itidem osobiście. Proponowała aktorka, iż pozwana z mężem jej, jeszcze jak był młodzianem, mając jakąś przyjaźń czyli konkurrencyą, że nie ją ale terazniejszą aktorkę pojął za małżonkę, zaraz po szlubie przed różnemi ludźmi małżonka aktorki *przeklinała* i iże *niedługo życ ma odkazywała*; jakoż teraz zostaje tejże aktorki małżonek na śmiertelnym łożu. Pozwana odpowiada, iż to prawda, że go przeklinała,

bo jej słowa nie dotrzymał, przez kilka lat uwodząc i chleb jej jedząc, innych konkurrentów z jegoż okazyi upuściła, ale słabości jego nie jest żadną okazyą.

Sąd niniejszy burmistrzowski, radziecki, Kamieniecki-Podolski, stron controwersyi wysłuchawszy, potrzebną bydź uznaje inquizycyą, którą obiedwie strony mają wyprowadzić na przyszłe sądy, pod terminem zawitym.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1729 — 1734, № 4454, листъ 264.

42.

1736, марта 2. Приговоръ Барскаго замковаго суда по дѣлу между дворянами Самуиломъ Галузинскимъ и Иваномъ Кнышемъ-Лопатинскимъ о покражѣ вола и о чародѣйствѣ.

Działo się w zamku Barskim, roku Pańskiego 1736, miesiąca Marca 2 dnia.

Między szlachetnym Janem Knyszem-Łopatyńskim, aktorem, z jednej, osobiście, swoim i synów swoich imieniem, pracowitym Trochimem Łukaszenkem, Knyszowym zięciem, itidem aktorem, w dobrach Hałuzińcach mieszkającemi, a urodzonym im. p. Samuelem Mikołajenkem Hałuzińskim, dóbr wsi Hałuziniec pewnej części dziedzicem, pozwanym, z drugiej strony, sprawa i akcya do sądu pułkownikowskiego i ekonomskiego ordynacyi Barskiej, między stronami zachodzącą, w niżej opisany sposób i o to: iż strony obedwie, tak aktorowa jako i pozwana, wzajemne pozadawały sobie kalumnie.

Zaczym sad pułkownikowski i ekonomski, kontrowersyi stron obodwóch wysłuchawszy, nakazuje stronie pozwanej, to jest urodzonemu jm p. Samuelowi Mikołajenkowi Hałuzińskiemu: aby świadków starych, wiary godnych, na poniedziałek przyszły, to jest na dzień 5 miesiąca Marca w roku terazniejszym, 1736, przypadający, o zadanie Knyszowi, żonie jego, synom i zięciowi Trochimowi Knysza, i pierwszemu na imie Wasylowi Hembos zięciowi, według opisanych punktów do sądu reprodukowanych, pod banicyą wieczną i grzywnami zamkowemi, dowodził czary dla lepszej informacyi sądu swego, mocą niniejszego dekretu. A że na terminie wyżej wyrażonym strony obedwie staneli, i świadków pozwana strona, to jest urodzony jm. p. Samuel Mikołajenko Hałuziński, pozwany, według dekretu stawił, zaczym zadosyć judicato uczynił. Że zaś pomieniony urodzony jm p. Samuel Hałuziński, według wydanego pozwu swego, na sądy pułkownikowskie ordynacyi Barskiej, na instancyą swoją, urodzonym ich mościom panom: Wojciechowi Sieczyńskiemu, dóbr Hałuziniec pewnej części dziedzicowi, Janowi Wasiutyńskiemu, Samuelowi Janenkowi Hałuzińskiemu, Józefowi Wojciechowskiemu, de actu et data onej zeznanej relacyi w zamku Barskim, roku 1736 miesiąca Marca 5 dnia, przez opatrznego woźnego Bazylego Chodzińskiego, aktów niniejszych apparytora, o zadane czary Jwana Knysza starego żonie i synowi ich, na imie Romanowi, w dobrach Hałuzińcach mieszkającym, za gubernii natenczas wielmożnego jm. pana Skowroń-

skiego, cześnika Smoleńskiego, jakowych świadków godnej wiary stawił, że natenczas byli i słyszeli *o wytrzęsieniu czarów* u starej Knyszychi i syna jej Romana, i bicie onego kańczukami, według opisanych punktów, przez jm. pana Samuela Mikołajenka Hałuzińskiego podanych, i ręką jego własną podpisanych, sprowadził; na którym terminie, że Knysz stary — Jan Łopatyński, z synami swemi i zięciem, na imie Trochimem, pomienionych świadków in accessorio excypowali i na onych nie pozwolili, dając racyą, że ci świadkowie świadczyć nie mogą, ponieważ i oni według opisanych punktów, przez jego mości pana Hałuzińskiego podanych, mają jakowoś pretensyą.

Przeto sąd, non intrando in cognitionem w tej sprawie, salvam agendi viam z Janem Knyszem, żoną jego, synami i zięciem Trochimem do rozsądzenia się między sobą w sądach tutejszych zamku Barskiego zostawuje; in negotio vero principali, stronom rospierać się nakazuje; a w rospieraniu tenże sąd pułkownikowski i ekonomski, uważając de libera maturaque deliberatione stron obodwóch kontrowersyi, tudzież zapatrzywszy się na świadectwa dwojakie Jędrzeja Sochackiego, et quidem pierwszego, de actu et data onego w zamku Barskim dnia 13 miesiąca Decembris roku 1735, że Trochim na imie, Knyszów zięć, miał ukraść wołu własnego urodzonego jego mości pana Samuela Hałuzińskiego, powtórnego świadectwa tegoż Jędrzeja Sochackiego cum proclamatione, de actu et data onego, dnia 30 miesiąca Grudnia roku 1735, tu, w grodzie zamku Barskim zeznanego, i ręko własną obedwie świadectwa znakiem krzyża świętego podpisanych, reklamując powtórnym świadectwem, że był skorumpowany od urodzonego jm, pana. Samuela Hałuzińskiego; że tedy dekret pułkownikowski ordynacyi Barskiej eo nomine nastąpił de actu et data ejus w zamku Barskim, roku 1736, miesiąca Stycznia 30 dnia, zapatrzywszy się na świdectwa Jędrzeja Sochackiego co raz to insze, i pomienionego Sochackiego na korporalne konfessata destynował, ażeby od pomienionego dekretu za niedziel dwie przez mistrza publicznego był ciągniony, dla tego, żeby zeznał, które jest prawdziwe świadectwo, dla lepszej informacyi sądu, jeżeli był na to korumpowany czyli nie; a że z tegoż Jędrzeja Sochackiego na korporalnych konfessatach, przy urzędzie miejskim Barskim, de actu et data onych die 3 Februarii 1736 anno, pokazało się, że był nakorumpowany od jego mości pana Samuela Hałuzińskiego, pro ut fusius w sobie opiewają konfessata, strona zaś pozwana, zadawszy punktami swemi, to jest jego mość pan Hałuziński, *czary* Knyszowej żonie, synowi Romanowi Knyszowemu synowi (o co salva jest zostawiona) i ultza do odprzysiężenia samotrzeć przed sądem swym zabiera się, dając racyą, że i ten świadek musiał być *sczarowany* od Knyszowej żony, i konfessat Jędrzeja Sochackiego attentować nie chciał i przy tym nie był, pro ut eo nomine manifest de actu et data onego w zamku Barskim roku 1736 miesiąca Lutego 10 dnia przez szlachetnego Jana Knysza Łopatyńskiego przeciwko urodzonemu jm. panu Samuelowi Mikołajenkowi Hałuzińskiemu ratione contraventionionis pomienionemu dekretowi, tudzież nieattentowania konfessat Jędrzeia Sochackiego.

Przeto sąd pułkownikowski i ekonomski nakazuje: aby urodzony jm. p. Samuel Mikołajenko Hałuziński, klęknowszy na kolana pod ukrzyżowanym Chrystusem, samotrzeć w tę rotę przysiągł, jako Jędrzeja Sochackiego nigdy przed

świadectwem nie znał, ani pierwszy do niego respektem szkody swojej najmniejszego słowa nie mówił, jako onego nie korumpował, nie namawiał, nie groził, i jako mu nic dać nie obiecywał, żeby świadczył na Trochima zięcia Knyszowego o ukradzenie wołu, a to natychmiast. A ponieważ szlachetny Knysz Łopatyński Jan ociec, z synami swemi i zięciem Trochimem, zięciem swoim, jego mości panu Samuelowi Mikołajenkowi Hałuzińskiemu przysięgę judicialiter darowali, przeto sąd ekonomski ordynacyi Barskiej zadosyć w uczynieniu dekretowi wolnym bydź uznaje jegomości pana Hałuzińskiego. Że zaś skuteczniej sąd informować się w tej sprawie między stronami nie może, z różnych kategoryi między stronami lubo zachodzących, li pokazało się z konfessat korporalnych Jędrzeje Sochackiego, że w tej sprawie był korumpowany od jm. pana Samuela Hałuzińskiego w sprawie z Janem Knyszem i Trochimem zięciem jego,—zaczym tenże sąd, stosując się do świętej sprawiedliwości (wysłuchawszy stron obodwóch kontrowersyi), winnego być pracowitego Trochima Knyszowego zięcia uznaie, oraz nakazuje, aby do urzędu miejskiego Barskiego był dla indagacyi na dobrowolne konfessata odesłany, jeżeli wołu im. pana Samuela Mikołajenka Hałuzińskiego ukradł czyli nie, gdzie się natenczas bawił, z kim nocował, gdzie mieszkał i o którym czasie na majdan stanoł do roboty, i jak długo tu na majdanie bawił, a to natychmiast. A ponieważ pracowity Trochim Knyszow zięć, według dekretu wyżej wyrażonego ordynacyi Barskiej, był na terminie do sądu miejskiego wójtowskiego i burmistrzowskiego odesłany, i przez urząd na dobrowolnych konfessatach wysłuchany, de actu et data tych konfessat 1736 roku dnia 8 Marca, nic więcej nie zeznał, tylko to, że jako nigdy wołu jego mości pana Hałuzińskiego nie kradł, o nim nie wie, kto by go ukraść miał? — o tym ani słyszał, tylko od świadka Sochackiego, niesłusznie świadczącego przed sądem pułkownikowskim, to słyszał, i na korporalne konfessata zdawał się, mówiąc: „że choćbym był najbardziej męczony, więcej nic nie powiem, tylko według dobrowolnych konfessat". Zaczym sąd, zważając różne między stronami zachodzące kategorie, między sobą przeciwne, stosując się jednak do świętej sprawiedliwości, zważywszy z stron obodwóch kontrowersyą, do skutecznego rozsądzenia stron obodwóch przystąpił, żeby w dalszą protellacyą ta sprawa nie uwodziła, nakazuje: aby urodzony jm. p. Samuel Mikołajenko Hałuziński, od aktu niniejszego za niedziel dwie, naprzód za wołu złotych 48, za prawne expensa przez Knysza i zięcia jego Trochima erogowane złotych 54 — Knyszowi przez połowę wrócił, pod banicyą wieczną i grzywnami zamkowemi na terminie publikowaną, oddał i zapłacił, to jest złotych sto dwanaście; po których wypłaconych pieniędzach Knyszowi, Jędrzej Sochacki przez mistrza publicznego ma być karany pod pręgerzem, tu w mieście Barze, po razy trzy, to jest podczas trzech targów, za fałszywe świadectwa onego, po plag 50 co raz to inaksze; a po wypełnionej karze, tenże sąd pułkownikowski i ekonomski Jędrzeja Sochackiego urodzonemu jego mości panu Samuelowi Mikołajenkowi Hałuzińskiemu, jako kłutnika między ludźmi, wydaje,—moco niniejszego dekretu.

Книга Барскаго замка, № 5686; годъ 1735—1737, листъ 36.

43.

1738, марта 31. Рѣшеніе Барскаго замковаго суда по дѣлу о покражѣ лошади, возникшему между дворянами Скоржевскимъ и Василевскимъ.

Судъ приговорилъ Василевскаго къ штрафу за то, что онъ взвелъ обвиненіе на Скоржевскаго, основываясь исключительно на показаніи ворожбита.

Działo się w zamku Barskim, roku 1738, miesiąca Marca 31 dnia.

Między panem Samuelem Skorzewskim, aktorem, osobiście, z jednej, a panem Janem Wasilewskim, pozwanym, osobiście, z drugiej strony, sprawa i akcya do sądu pułkownikowskiego zachodząca w ten niżej opisany sposób i o to: iż pan aktor wydanym terminem swoim w zamku Barskim roku 1738 miesiąca Marca 24 dnia, o pokazanie *karty od fałszywego proroka* mianej, ratione ukradzenia konia pana aktora. Strona zaś pozwana odwodzi się: że dla tego konia jego zapłacono, że jeździł w drogę daleką, do Warszawy, i dano mu za drogę.

Sąd niniejszy pułkownikowski, stron obydwóch kontrowersyi wysłuchawszy i one należycie zważywszy, od impetycyi jego mości pana Skorzewskiego jego mości pana Wasilewskiego, pozwanego, wolnym być uznaje; pana Wasilewskiego zaś i z Korodziejowską, teszczą jego, winnymi uznaje o to: iż się ważyli, *przeciwko przykazaniu Boskiemu* i prawom kościelnym, *bogów cudzych szukać i do wróżbitów się udawać*, sąd niniejszy nakazuje, aby za ten excess pan Wasilewski i teszcza jego dali po półtrzeci grzywny sądowi swemu, nie wychodząc z zamku; jeżeliby więcej takowe excessa nachodziły się na nich, tedy publicznie karę odnieść będą powinni,—mocą niniejszego dekretu.

Книга Барскаго замка, № 5685; годъ 1731—1743, листъ 89.

44.

1739, мая 22. Приговоръ Олыкскаго магистратскаго суда, о наказаніи ста ударами мѣщанки Анны Шкопилихи за то, что она бездоказательно обвинила въ чародѣйствѣ мѣщанку Анну Райскую, утверждая, будто послѣдняя причинила смерть ея сыну, наваривъ ему какого-то зѣлья.

Feria secunda, die 22 Maii, anno 1739.

Na tymże terminie, powstawszy z miejsca swego sławetny pan Alexander Rayski, rajca, uproszony od pani Anny z Łagowskich Rayskiej, szwagrowej alias bratowey, plenipotent, zanosił skargę na Annę Szkopilichą, mieszczankę Ołycką, o to: iż wszędy aktorkę osławiła przeklinając, jakoby aktorka syna jej *oczarować* miała, y presse *z jej przyczyny umarł*. Aby tego dowodziła upraszam.

Pozwana, stanowszy, odpowiedziała: że ja nie mówiła; ale jednego czasu, gdym szła do domu, Gabryel Lemkiewicz z żoną swą przestrzegał, mówiąc: „niechaj syn twój nie chodzi do pani Rayskiej, bo dla syna twego *czary nagotowała*.

Przypozwany od stron Gabryel Lemkiewicz z żoną, stanowszy naocznie pozwanej, powiadali, że nigdy tego nie mówili, ani wiemy, ani znamy.

Sąd, stron kontrowersye wysłuchawszy, kazał ustąpić, communicato inter se consilio. Ponieważ przypozwany Gabryel Lemkiewicz na kilkakrotnym urzędowym examinie, ażeby się nie taił, jeżeli pozwanej z żoną swoją nie mówił, jako pozwana donosi, że od nich słyszała, i żeby dla bojaźni ludzkiej, nie zawodząc sumienia, przyznał się, jeżeli by miał mówić. A że usilnie zapierał się, jako nigdy ani w pomyśleniu nie mieli o takich rzeczach mówić ani gadać, — a tak sąd, skłoniwszy się do słusznej jego exkuzy, nakazuje tym dekretem, aby przysiągł na tym, jako on sam, ani żona jego nie mówiła pozwanej w sekrecie i jawnie, żeby syn nieboszczyk nie chodził do aktorki. Po wykonanym juramencie, pozwana, za niesłuszne zadanie aktorce y gadanie, oraz niesłuszne pociąganie niewinnych ludzi, które się juramentem odwiedli, ma otrzymać rózeg 100. W przyszłym zaś czasie, in quam by ważyła się takową rzecz znowić lub przed kim gadać, za słusznym dowodem ma wziąć pod gankiem plag 200. Co wszystko zapisano.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739 — 1750, № 3354, листъ 5 на оборотѣ.

45.

1740, іюля 9. Допросъ, снятый съ ворожеи членомъ Олыкскаго магистрата о причинахъ пожара, случившагося въ городѣ Олыкѣ.

Actum in praetorio Ołycensi, sabbatho, die 9 Julii, 1740 anno.

Coram toto officio stanowszy sławetny pan Jędrzej Trochimowicz, rajca, z Mikołajewiczem Demianem, będąc deputowany z przydania urzędu pana Mikołaja Nahajkiewicza, lentwojta miasta Ołyki, na instancyą Piotrowej Szepielskiej, dla wysłuchania inquizycyi *baby worożki*, w Kotowie będącej, ratione *podpalenia od kowalów*. Który zeznał: że gdy pytał, czy przyjeżdżała Piotrowa pytać, odpowiedziała, że była ale w inszym interessie, i odpowiedziała, że *samo zapaliło się z iskry*. I to donosił, że było tu trzech ludzi z Ołyki, z których tylko jeden Stelmach bardzo mi dokuczał, pytając się o czerwony złoty, co zginoł u Piotrowej, kto by wziol? Która przestrzegała, aby się mieli na ostróżności z ogniem w poniedziałek, to jest 11 Julii, a co kowale to nie byli u mnie. Tenże pan Jędrzej zeznał, iż od Demiana kowala słyszał w sekrecie, że Piotrowa przyjeżdżała do worożki pytać, czy nie kowale zapalili? Co jest zapisano.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739—1750, № 3354, листъ 60.

46.

1741, апрѣля 17. Рѣшеніе Дубенскаго магистрата по дѣлу между мѣщанами: Михайлюкомъ и Халичевою.

Мужъ Халичевой обвинялся въ томъ, что, похвалившись способствовать таинственными средствами беременности жены Михалюка, отравилъ ее, и затѣмъ бѣжалъ изъ города. Судъ приговорилъ его жену къ уплатѣ 100 злотыхъ изъ его имущества на пополненіе расходовъ Михалюка.

Anno Domini 1741, die 17 Aprilis.

Na urzędzie majdeburyi Dubieńskiej, przede mną, Piotrem-Antonim Piątkowskim, wojtem, przy bytności sławetnych: Hrehorego Skorobohatego, Tymosza Denyszczuka, Andreja Parchomczuka i Kondrata Jarmołowicza, burmistrzów, stanowszy oczewiście Jan Michajluk, aktor, z Demkową Chaliczową, zapozwana, agitowała się sprawa między Janem Michajlukiem, aktorem, z jednej, a Demkową Chaliczową, pozwanką, sołtyską, z drugiej strony, w tym i o to:

Iż Jan Michajluk żalił się i uskarżał na Demka Chaliczuka, sołtysa, który, uczyniwszy się *worożbitem czyli doktorem*, zniosszy się z żoną moją Oryną która ze mną lat od trzydziestu mieszkając, a żadnego potomstwa nie miała śmiał i ważył się moje żone namawiać: że *ja tobie uczynie, że ty będziesz miała dziecie*; jakoż i uczynił, że moja żona niby brzemienną będąc, udawał-chlubił się po wsi: „że ja to uczynił Oryni, a żonie mojej“; która chodząc niemal bez półtora roku w cięży zmyślonej, i na krzciny mnie prosiła, abym się był przygotował, mówiąc, że na Mikole albo po Mikole będzie. Co ja zważywszy i z ludźmi wyrozumiawszy, udałem się *do doktora i bab biegłych*, które powiadały, że nic z tego nie będzie, a widząc, że się zle ma żona moja, posłałem do doktora do Ostroga, i tam była u niego przez dwie niedzieli z kosztem moim niemałym, jako też i po babach jeżdżąc, prosząc, niemałom stracił, gdyż wydałem na złotych 500, i z fortuny zsiadłem, a do ubóstwa przyszedłem, i żony nie wykurowałem, bo musiała umrzeć, a wszystko z okazyi Demka Chaliczuka sołtysa wróżbitę, z którego sprawiedliwości upraszam. A ponieważ on sam uciekł, ale jego chudoba tu się została, prosze mnie z chudoby jego to nagrodzić.

Na co stojąca Demkowa Chaliczowa sołtyska odpowiedziała: „wszakże wiesz, że gdybym wiedziała, to bym go tobie wydała, ale nie wiem gdzie się obraca, ale miej baczenie na moje sieroctwo, zkąd ja tobie tak wielką summę mogę wystarczyć? bądź łaskaw, wszak wiesz, żem ja wdową za niego szła, a teraz chyba dzieci wniwecz obrócę, bo na tę summę nie wystarczę. Na którą Demkowę Chaliczową Jan Michajluk patrząc i niechcący jej i dzieci do sieroctwa przyprowadzać, mając miłosierdzie, rzekł: „mam na trzysta złotych gotowych szkody, ale to dla ciebie czynię, że daj mi 100 złotych, a ja te 100 złotych oddam za duszę jej, niech Pan Bóg obróci czy za jej duszę, czy za wasze, a gotowem ciebie kwitować ze wszystkiej pretensyi i twego męża, niech się nawróci do ciebie i dzieci wasze“.

Sąd majdeburyi, zważywszy tę sprawę i dobrze ztrutynowawszy, między Janem Michajlukiem, aktorem, a Demkową Chaliczową sołtyską, pozwaną, po nieważ ta Demkowa nie stawiła męża swego do usprawiedliwienia się, nie mogąc go znaleść, ani dopytać się,—zaczym godząc Jana Michajluka za koszta wszystkie, które łożył koło starania nieboszczki żony swojej Oryny, aby była zdrowa, którą zbawił zdrowia i życia Demko, powinna dać taż Demkowa Janowi Michajlukowi złotych 100 na Zielone świątki przyszłe, a Jan Michajluk powinien kwitować z odebrania pieniędzy i ze wszystkich pretensyi tak do męża jej, jako i dzieci mianych,—mocą niniejszego dekretu.

Книга Дубенскаго магистрата, № 1343, годъ 1719 — 1749, листъ 118 на оборотѣ.

47.

1741, іюля 24. Приговоръ Дубенскаго магистрата по дѣлу объ обвиненіи дьячка Григорія Комарницкаго въ томъ, что онъ соблазнилъ дѣвицу Екатерину Сахнюковую.

Комарницкій доказалъ alibi, высказавъ предположеніе, что преступленіе могъ совершить злой духъ, принявъ на себя его образъ. Судъ призналъ обвиненіе несправедливымъ.

Roku Pańskiego tysiąc siedmset czterdziestego pierwszego, miesiąca Lipca dnia dwudziestego czwartego.

Na urzędzie majdeburyi Dubieńskiej, przede mną, Piotrem Antonim Piątkowskim, wojtem, przy bytności sławetnych: Alexandra Romanowicza, Hrehorego Skorobohatego, Michała Jankowskiego, Jerzego Synicy, burmistrzów, agitowała się sprawa między Hrehorym Sachniukiem i Kaśko, córko jego, aktorami, obywatelami Ptyckiemi, z jednej, a Hrehorym Komarnickim, inkarcerowanym, w tym i o to:

Iż Hrehory Komarnicki, przestąpiwszy przykazanie Boskie, śmiał i ważył się, przyszedezy do Ptyczy roku przeszłego w dzień ś. Piotra Ruskiego, do domu Hrehorego Sachniuka, gdzie nie zastawszy samego ojca, jeno tylko Kaśkę, córkę jego, ani matki, gdyż sam był w Winnicy, a matka w Dubnie, a przyszedłszy drugim razem *w nocy*, gdy spała Kaśka, otworzył sień i izbę i, wszedłszy, *położył się na łużku z nią i tam jej z rozumu zwodził namowami swemi, z której namowy i dziewczyna urodziła się.* Z którego sądu o sprawiedliwość upraszam.

Naprzeciwko stojąc Hrehory Komarnicki odpowiadał: iż ja, idąc z Ostroga do Korszowa przez Dubno na Ptyczą, i na gościńcu spotkał się z Harasymczukiem, z którym przywitawszy się wsiadł do niego na woz i do Ptyczy zajechał; wieczerzą u tego Harasymczuka zjadłszy, poszedł od niego ku miastu i cerkwi Jurowickiej; a idąc mimo chałupe Sachniukową, aż widzę Bednarzowe Pachołczyche z córko Sachniuka i inne dziewczęta stojące przed domem. A obaczywszy mnie, poczeły witać i prosić na wstęp, co się działo w dzień ś. Piotra przeszłego roku. Aż wtym idą tamtejsi diacy i witają się ze mną, potym poszedłem do izby, tam, zjadszy chleba kawałek, podzię-

*

kowałem, i wtym wychodzę od Sachniuczki, aż mówi do mnie Pacholczycha: „proszę waszeci do siebie.“ Jam się deklarował, a potym poszedłem do dawnej gospody swojej, gdzie będąc za dziaka w Ptyczy w niej miałem mieszkanie, to jest u Antonichy. I zjadszy wieczerzą u Antonichy, poszedłem do Pacholczychy, która mnie prosiła. A obaczywszy, że się nie świeci, tak ja bez okno „dobry wieczor“ dałem jej. A ona mnie odpowiedziała mówiąc: „przepraszam, że już spać kładziemy się.“ I poszedłem do swojej spać do Antoniuczki, która mnie w komorze zamkneła i klucz do siebie wzieła, a nazajutrz, przyszedszy, otworzyła mi i wypuściła. A ja nie postałem u Kaśki w domu Sachniukowym, więc w nocy ani jej gwałtu nie czyniłem, anim otwierał do niej, *chyba bies w mojej postaci i osobie był u niej i grzech z nią pełnił, nie ja.* Na co gotowem poprzysiądz. Ale ja, jak za dziaka służyłem w Ptyczy, to do mnie do komory Antoniuczki Kaśka Sahniuczkówna chodziła mi gorzałke i nosiła, którą pijaliśmy, a żadnego grzechu z nią nie pełniłem.

Sąd majdeburyi Dubieńskiej; zważywszy tę sprawę między Hrehorym Sachniuczkiem i Kaśko, córko jego, aktorami, a Hrehorym Komarnickim, pozwanym, niby o gwałt uczyniony Kaśce, córce Sachniuka, przez Hrehorego Komarnickiego, którego gwałtu ani dobrowolnego zezwolenia strona aktorowa tak świadkami, jako i ludźmi wiarygodnymi nie wyprobowała, ani dowiodła Hrehoremu Komarnickiemu, tylko presse, napaścią idąc, zadawała, jako też i Hrehory Komarnicki, siedząc w więzieniu, nie mógł mieć żadnego świadka do oczyszczenia się; tylko Pana Boga wzywając na pomoc, jako też i ludzi niektórych miał zalecenie o poczciwym zachowaniu i na usługach cerkiewnych wstrzemięzliwości, tak w Ptyczy, jako i w Smordwie i po innych miejscach, że nic o nim złego słychać nie było ani jest;—zaczym sąd majdeburyi Dubieńskiej, zważywszy wszelkie cyrkumstancye Hrehorego Komarnickiego, nakazuje mu, aby się, według prawa Majdeburskiego, xięgi pierwszej, artykułu ośmnastego, odprzysiągł w te niżej słowa: „jako będąc w Ptyczy podczas s. Piotra Ruskiego, przeszłego roku, u Sachniuczki Kaśki, z nią konwersował poczciwie przy ludziach, a potym poszedł do Antoniuczki i tam nocował w spiklerzu u niej, która go zamkneła kluczem, i nie wychodziła, aż mu znowu zrana otworzyła, i nie był w nocy w domu Sachniuka i Kaśki, nie nocował z nią i gwałtu jej nie czynił, ani namowy, ani dobrowolnego zezwolenia między nie było na cielesny grzech, zkąd ta dziewczyna urodziła się“. Po którym juramencie wykonanym wolnym Hrehory Komarnicki od sprawy zostanie Sachniuka; a zaś Kaśka Sachniuczka powinna odebrać karę pięćdziesiąt barbar za to, że powołała napaść na Hrehorego Komarnickiego, a nie dowiodła zrobienia sobie dziewczyny, a potym stronom obodwom wieczne milczenie wkłada się, mocą niniejszego dekretu.

Книга Дубенскаго магистрата, № 1343; годъ 1719—1749, листъ 124.

48.

1742, апрѣля 16. Рѣшеніе Олыкскаго магистрата по дѣлу объ отъискиваніи мѣщаниномъ Павломъ Савоновичемъ виновника случившейся въ его домѣ покражи, посредствомъ колдовства.

Actum in praetorio Ołycensi, feria secunda, die 16 Aprilis, 1742 anno.

Hryhory Czaykowski. Paweł Sawonowicz.

Ad continuationem sprawy zaczętey in proxime praeterito termino o zadanie złodzieystwa i przewodni, Hrehory Czaykowski upraszał sprawiedliwości.

Czeladnik stawił świadka, Hryhorego Sawonowicza, który zeznał, iż słyszał to od matki swojej, że Kasanicha mówiła, że dwoje ich, żona jego i brat jej, temu przyczyną: ona wzieła, a on przewiodł; 2-do Sawonicha toż samo zeznała.

Sąd, po wysłuchanych kontrowersyach i świadectwie, kazał stronom na dekret ustąpić, communicato inter se consilio. Ponieważ z świadectwa pokazało się, że Paweł Sawonowicz, mając szkodę, ważył się, nie prosząc Pana Boga o wyjawienie, *udawać się do szeptunki*, co i sam twierdzi, która, przyszedszy w dom Sawonichi, opowiedziała fałszywę inwektywę, ciągnąc na żonę i szwagra Pawłe Sawonowicza. Która przed sądem stanowszy, gdy jej naocznie świadczyli jej *worożbistwo*, zapierała się; a oni do juramentu zabierali się.

Więc sąd, nie zawodząc sumienia, tak decyduje: Paweł Sawonowicz, że się ważył *zażywać gusłów*, ma wysiedzieć wieży ratuszney tydzień. Hryćko zaś, że, usłyszawszy od matki *zeznanie worożki*, śmiał oznajmić czeladnikowi, a czeladnik in publicum wynieść, tedy ma aktora z Pawłem, zszedszy w dom z godnemi ludźmi, przeprosić i wykłady wrócić; a teraz, nie schodząc z ratusza, ma położyć winy grzywien trzy, czeladnik zaś ma otrzymać plag dwadzieście, a Kasanicha, że się ważyła fałszywę inwektywę zadać nigdy nie notowanym w takim excessie osobom, za to ma wziąć rózgami plag pięćdziesiąt; aktor zaś z siostrą, jako nigdy nie notowany, ma przy wszelkiej zostawać uczciwości. Co zapisano.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739—1750, № 3354, листъ 158.

49.

1742, мая 28. Показанія дворянки Варвары Костецкой о томъ, какія мѣры она предпринимала по порученію дворянки Викторіи Рабчинской, для наведенія злыхъ духовъ на мужа послѣдней—Роха Рабчинскаго.

Roku tysiąc siedmset czterdziestego wtórego, miesiąca Maja dwudziestego ósmego dnia.

Przed urzędem i aktami niniejszemi, grodzkiemi, Winnickiemi, i przedemną, Antonim Mierzwińskim, namieśnikiem burgrabstwa i regencyi grodzkim

Winnickim, comparens personaliter opatrzny Jakób Makowski, woźny generał województwa Bracławskiego, te konfessata przez siebie wysłuchane per oblatam podał, tenoris sequentis.

Konfessata dobrowolne, przez urodzoną jej mość panią Barbarę Kostecką, wdowę, u dworu wielmożnej jej mości pani Teofili Czosnowskiej, chorążyny Bilskiej, służącą, a potym przez jejmość panią Wiktoryę z Czosnowskich, primo Modelską, secundo voto Rabczyńską, *na otrucie lub zczarowanie albo złych duchów nasłanie* do siebie przemówioną, in praesentia nobilium, videlicet generosorum: Michaëlis Kłosowski, Michaëlis Jeżowski, Josephi Cetys et aliorum adstantum, tum ministerialis providi Jacobi Makowski, anno millesimo septingentesimo quadragesimo secundo, die decima octava Mai zeznane. Primo: zeznała, że, służąc u jej mości pani Czosnowskiej chorążyny Bilskiej, matki jej mości Rabczyńskiej, została przez tę jej mość panią Rabczyńską odmówiona do siebie na służbę; która gdy, pojachawszy od dworu jej mości pani Czosnowskiej, bawiła przez niedziel dwanaście u ciotki swojej, pani Kamińskiej, we wsi Berezowej; a potym kiedy częste do jej pani Rabczyńskiej nastąpiły na częste przesiadywanie do siebie namowy, w czym akkomodując się córce przyszłej swojej pani, gdy zjachała, rozumiejąc, że na jakowe usługi inne była tentowana, *aby sprowadziła lub namówiła kobitę*, z Czerniechowa, *którąby mogła ztruć albo zczarować* jego mości pana Rocha Rabczyńskiego, męża tejże jej mości. Która kobita już była namówiona przez panią Krzyszkowską, mieszkającą na wsi jej mości pani Czosnowskiej. Gdzie jej mość pani Kostecka pojachawszy wraz z jej mością panią Rabczyńską do Czerniechowa w nocy do tej kobity, i te *czary czyli truciznę* zastali gotowe. W czym pani Kostecka, widząc niewinnego człowieka, na zgubę życia przychodzącego, swojemi sposobami sekretnemi wywoławszy do sieni i tynfa jej dawszy, od złego uczynku odwróciła. Która baba, będąc odwrócona perswązyą pani Kosteckiej, dała takową racyą: „że *ja go nie mogę struć ani oczarować, gdyż on ma u siebie starszego diabła jak mój, któren mu co noc nosi ziemie z granicy*“. Secundo: gdy taż jej mość pani Rabczyńska, poalterowawszy się zawodem tej kobity, inszych sposobów do zgubienia męża swego szukać poczeła, i prosiła, aby jej inszą jaką kobitę albo człeka znającego się do tego naraiła. I tak taż kobita naraiła we wsi Dobrywodach człeka takiego, któren był zczarowany, i kazała się go pytać, kto go wylieczył z tego paroxyzmu? to ten może potrafić w to. I tak panią Kostecką jej mość pani Rabczyńska posłała do Dobrywod do tego człeka, aby się wywiedziała, kto go z czarów wylieczył? Gdzie przyjachawszy, powzieła od tego człeka relacyą: „że takowy człek znajduje się w Świniuchach, ale ten mie człek nie lieczył, tylko matka jego, jednak on od matki swojej wszystko umie, która już umarła, a ten człowiek zowie się Liekarczuk“. Tertio: zeznała taż pani Kostecka, że jej pani Rabczyńska, nie mając subtelniejszago sposobu widzieć się z tym człekiem, wymyśliła drożkę na miejsce święte do Podkamienia, na Najswiętszą Pannę Zielną, tysiąc siedmset czterdziestego pierwszego, i wziąwszy z sobą w kompanią, na odpust idąc, jej mość pannę Zofię Lubiszewską, siestrzenicę swoję rodzonę, jej mość pannę Dobrzańską, Jędrzejowską, służącą jej mości pani

Czosnowskiej, i panią Kostecką, gdzie umyślnie trakt obrócili na Świniuchy, i, przyszedszy do Świniuch, stanęła sama w karczmie na odpocznenie, i panią Kostecką posłała do tego człeka z informacyą takową, że jeżeli jest w domu, to sama do niego pójdzie za daniem znać, niby dając racye, że człeka ma zczarowanego, aby go wyleczył, a w tym się interessie rozmówić miała. A kiedy pani Kostecka, powróciwszy, uczyniła relacyą, że tego człeka niemasz w domu, ale poszedł do Olexińca, zaczym pani Rabczyńska znowu poszła do Olexińca dla tego interessu i widzenia się z tym człekiem. Gdzie bywszy i tego człeka do siebie zwabiwszy, prosiła go, aby nasłał złych duchów na męża jej, obiecując mu za to dać wołów parę, złotych dwieście i krowę. A ten zaś człek tym się wyexkuzował (miawszy przestrogę od pani Kosteckiej): „że ja tego czynić nie chce, bo moja matka, pamiętam, że jednej dziewce to była uczyniła, to i tę dziwkę *zły duch zamordował*, i moję matkę, to i ja się boję' bo mam żonę i dzieci". I tak, nie skurawszy nie, prosiła pani Kosteckiej, ażeby na spowiadzi tego przed xiędzem nie powiadała, i, przyszedszy do Podkamienia, wszyscy spowiadali i pani Kostecka z tego się spowiedała. Quarto: zeznała, że jej mość pani Rabczyńska wyprawiła szlachcica, pana Nahaczewskiego, do Juskowiec pod Jampol, dowiadując się o chorągwi jego mości pana wojewody Rawskiego, i gdzie stoi. Któren pan Nahaczewski, powróciwszy, uczynił relacyą, że nie zastał nikogo w Juskowcach we dworze i nie wie nikt gdzie ta chorągiew stoi. Potym zaraz na świętę Wiktoryę pojachała jej mość pani Rabczyńska do Zbaraża na spowiedź, powiadając, że tam się dowiem o wszystkim od wielebnego jego mości xiędza Strutyńskiego, kanonika Łuckiego, proboszcza Zbarazkiego. I tak, powróciwszy z Zbaraża, zaraz posłała woźnice do Berezowicy do pani Kosteckiej, opowiadając, że ta chorągiew stoi o mil dwie za Pohrebiszczami, i karteczkę w tym interessie posłała do niej, ażeby czekała czasu wyjazdu do Pohrebiszcz, gdzie ta chorągiew miała się znajdować, i potym w czasie upewnionym, aby jachała struć jego mości pana Rabczyńskiego, męża jej mości. Która pani Kostecka, mając obowiązek sumienia, sekretnie przechowując się u ciotki swojej w Berezowicy, odgłos dała, że do Pohrebyszcz pojachała, in spatio tygodnia według umowy opowiedziała jej mości pani Rabczyńskiej, że była w Pohrebyszczach, ale chorągwi tej tam nie zastała. Quinto: zeznała, że potym w kilka niedziel przysłała znowu do pani Kosteckiej jej mość pani Rabczyńska z tą propozycyą, że już wiem doskonale, gdzie mąż mój stoi z chorągwią, jest zapewnie w Winnicy. I tak gdy pojachała jej mość pani, za kilkakrotnym posyłaniem, do jej mości pani Rabczyńskiej, tentowana była od niej, żeby jego mości pana Rabczyńskiego koniecznie, pojachawszy do Winnicy, otruła. Która pani Kostecka, widziawszy oczewisto niewinność zgubę życia jego mości pana Rabczyńskiego, podjeła się niby otruć, i kiedy mówiła do pani Kosteckiej jej mość pani Rabczyńska: „czym że go otrujesz?",—tedy odpowiedziała pani Kostecka, że mam arszenik, że go zapojeniem otruję". A potym jej mość pani Rabczyńska prosiła pani Kosteckiej, żeby jej te trucizne pokazała. Tedy pani Kostecka, nie miawszy żadnego arszenika ani trucizny, nie mogła się żadnym innym sposobem wyexkuzować, tylko, poszedszy, wzieła chleba miętkiego i ukrenciła z niego gałkę dużą, i, trochę

przysuszywszy, przyniosła do pani Rabczyńskiej, mówiąc, że te gałke troche rozpleszcze, i należycie wysusze, a potym utre na proszek, i dam jego mości panu Rabczyńskiemu w trunku lub wleję w potrawe. Na co powiedziała jej pani Rabczyńska: „że ja ci poradzę jakim sposobem dasz mu tę truciznę: jak przyjedziesz do Winnicy, szukaj sposobu, żebyś mogła być u tej chorągwi, gdzie mąż mój ma kommendę, i zabierz z nim znajomość, jeżeli cię będzie częstował gorzałko — to nie pij, jeżeli zaś miodem — to powiedz, że chyba z imbirem, a ten proszek miej gotowy utarty; to jak dadzą miodu z imbirem — pij do mego męża, a potym, wypiwszy, wsyp z imbirem ten placuszek utarty, to on będzie rozumiał, że to imbir, i wypije.“ Sexto: zeznała, że po tej poradzie, dawszy pani Rabczyńska pani Kosteckiej koni pare z wozem i człeka, dwa czerwone złote na droge, chleba, omasty i inne victualia, wyprawiła do Winnicy. Która, przyjachawszy, najpierwiej o półmili od Winnicy spotkała się z doboszem tej chorągwi, i, rozmówiwszy się z nim na drodze, powiedziała: „że mam interess do jego mości pana Rabczyńskiego od żony jego w zły sposob, żeby go otruć, ale ja mam sumienie, nie chcę tego czynić“. Co jakeśmy z ust naszych dobrowolnych konfessatach pani Knsteckiej słyszeli, tak rękami naszemi podpisujemy. U tych konfessat, per oblatam podanych, przy przyciśnionych pieczęciach podpisy ręki temi słowy: K. N. Moszczyński; Antoni Wąsowski, S. B. mp. Szymon-Antoni Mierzwiński, N. B. i R. G. W.; Franciszek Kropiwnicki. Locus sigilli.

Któreże to konfessata, za podaniem i prożbą podawającego, a za moim urzędowym przyjęciem, wszystkie z początku aż do końca do xiąg są ingrossowane.

Книга гродская Винницкая, „записовая“ и „поточная,“ № 4627, годъ 1742, листъ 129 на оборотѣ.

50.

1742, іюля 12. Приговоръ Дубенскаго магистрата.

Этимъ приговоромъ постановлено подвергнуть судебной отвѣтственности, въ случаѣ поимки, мѣщанку Параску Янушевскую за то, что она пыталась освятить въ церкви, для чародѣйства, веретено, повязанное красною лентою.

Anno Domini 1742, die 19 Julii.

Na urzędzie majdeburyi Dubieńskiej, przede mną, Piotrem-Antonim Piątkowskim, wojtem, przy bytności sławetnych: Alexandra Romanowicza, Hrehorego Skorobohatego, Romana Biłousa, burmistrzów, agitowała się sprawa między uczciwym Jankiem Staszowiczem, instygatorem sądowym, i jego delatorem, aktorami, a sławetną Odarką Michałową Mielnikową i Paraską Januszewską babką, pozwanemi, w tym i o to:

Iż jakoby przypozwana Odarka Michałowa Mielnikowa, pod czas blizko przeszłego święta, według kalendarza Ruskiego, *na Makaweja, według zwyczaju kazała przygotowane oświęcić ziele, między którym* zielem znajdowało się *wrzeciono, czerwoną stążką obwiązane.* Które wrzeciono postrzegszy ludzie na cmentarzu, z zielami dla poświęcenia będącemi, u Paraski Januszewskiej

babki, obwieścili do urzędu, iż ta babka święciła między zielem wrzeciono nie na co inszego *tylko na czary*, przydając, iż to Odarka Michałowa święcić kazała.

Urząd zaś w tym punkcie, destinując Janka Staszowicza, to ziele z wrzecionem kazał do urzędu przynieść, które obaczywszy, iż się znajdowało wrzeciono, czerwoną wstążką obwiązane, kazał przypozwanym stanąć na zarzut czarów dla odpowiedzi.

Jakoż, stanowszy oczewiście Odarka Michałowa, takową dawała exkuzę: „iż ja, prawda, nagotowała ziela do święcenia, ale w nie żadnego wrzeciona nie kładła, anim kłaść rozkazowała. Ponieważ to ziele jeszcze nie było czasu święcić, zostawiwszy w domu, sama poszłam do miasta dla sprawunku, oczekiwając jak prędko zadzwonią do cerkwi. A tak, zdybawszy się z swojemi sąsiadami i kumami, poszliśmy na gospodę. A tym czasem beze mnie przyszedłszy Paraska babka i wzieła to ziele i poszła z niem do cerkwi, ale tego nie wiem, dla czego ona wrzeciono między te ziele włożyła? Na co gotowa jestem z całym domem sumieniem poprawić."

Sąd niniejszy, chcąc powziąć doskonalszej wiadomości, kazał stanąć Parasce babce: dla czego wrzeciono między zielem święciła, i kto jej to rozkazał? Lecz ona, nie czekając na odpowiedź w urzędzie, najpierwiej w mieście schroniła się, którą gdy kazano szukać, nareszcie i z miasta uszła.

Sąd majdeburyi Dubieńskiej, zważywszy tę sprawę, pomienioną Odarkę Michałową niewinną być uznaje, według świadectwa najpierwiej domowych — iż w tym zielu żadne nie znajdowało się wrzeciono, potym z ludzi wiary godnych: Piotra Daniłowicza, Maryanny Ferensowej i innych, z któremi w mieście zabawiła się—iż Odarka Michałowa natenczas w domu nie była, kiedy ta Paraska baba to ziele do święcenia wzieła,—więc wspomnioną Michałową od wszelkich dyskwizycyi prawnych wolną czyni, gdyż się cale nie pokazuje, ażeby z jej instynktu albo rozkazu to wrzeciono było poświęcone. A co się zaś tycze zbiegłej Paraski Januszewskiej, baby, która tym wyściem dała podobieństwo, iż to sama uczyniła i to wrzeciono na jakieś gusła święciła między zielem, więc onę każdego czasu tenże sąd majdeburyi Dubieńskiej za aktualną guslarkę, według prawa majdeburskiego i artykułów jego, sądzić deklaruje i naznacza,— mocą niniejszego dekretu.

Книга Дубенскаго магистрата, № 1343, годъ 1719—1749; листъ 112 на оборотѣ.

51.

1743, октября 30. Протоколъ засѣданія магистратскаго суда города Олыки съ участіемъ депутатовъ отъ духовнаго вѣдомства.

Въ засѣданіи выслушаны были взаимныя жалобы: мѣщанина Еремія Максимовича и президента города Олыки Петра Шепельскаго. Максимовичъ, между прочимъ, обвинялъ Шепельскаго въ многократныхъ попыткахъ околдовать его домъ.

Actum in praetorio Ołycensi, feria quarta, die 30 Octobris, 1743 anno. Coram officio nobilis ac generosi domini Constantini Antonii Prokopowicz,

advocati Ołycensis, nobiliumque dominorum: Antonii Dominici Rayski, Martini Maxymowicz, Nicolai Nahaykiewicz, praesidentium, et famatorum dominorum: Stephani Alexandrowicz, Alexandri Rayski, Andreae Trochimowicz, consulum, nec non honestorum: Marci Czuchelewicz, Nicolai Pilkiewicz, Francisci Zabłocki, Stephani Bernacki, scabinorum juratorum, civium Ołycensium, in assistentia perillustrium ac reverendissimorum dominorum: Sebastiani Koziorowski, custodis, Joannis Cantii Kaydankowski, cancellarii praelatorum insignis collegiatae Ołycensis, uti ad hunc actum et causam praesentem, ad obligationem celsissimi Michaelis Casimiri Radziwiłł, ducis in Ołyka et Nieśwież, Birże, Dubinki, Kleck, sacri Romani imperii principis, comitis in Mir, Szydłowce, Kroże et Biała, haereditarii domini in Żołkiew, Złoczow et Pomorzany, castellani Vilnensis, campiductoris magni ducatus Litvaniae, Człuchoviensis, Krzyczewiensis, Camenecensis, Cremenecensis, etc. etc. capitanei, domini nostri clementissimi, ab illustrissimo ac reverendissimo domino Georgio comite de Lascaris, Dei et apostolicae sedis gratia episcopo Zenopolitano, sacrae congregationis indulgentiarum consultore, praeposito infulato insignis collegiatae Ołycensis, uti ab illustrissimo, excellentissimo ac reverendissimo domino loci ordinario delegato, subdelegatorum judicum, comparens personaliter sławetny Jeremiasz Maxymowicz, mieszczanin Ołycki, uskarżał się na szlachetnego pana Piotra Szepielskiego, prezydenta i obywatela miasta Ołyki, i żonę jego, o to: iż, co mając przez różny czas *dom swój czarowany*, to jest *przez podlanie, rogów z kołtunami, lamp gaszonych, pieczyny i ziół podrzucenie*, dla czego, strzegąc się i obawiając, żeby nie szwankował na zdrowiu i fortunie, a chcąc się dowiedzieć zkądby, od kogo i przez kogo takowe ponosił, co by było cum detrimento zdrowia i substancyi, persekucye, — na wschodzie miesiąca, o którym czasie nieraz znajdowali się takowe przez podlanie domu, podrzucenie pieczyn, absurda, zasiadłszy, pilnowałem z żoną. Gdzie niemały czas w noc zostając, poszedłem pić do izby, a żonę zostawiłem. Która w tym czasie, kucharkę czarującą dom mój, na imie Marynkę, złapała. I gdy była (za uczynieniem gwałtu przez żonę moję, nie mogąc jej dotrzymać, aż musiałem sam wybieżeć) do izby wprowadzona i pytana, od kogo by, po co i z czym była przysłana, — dobrowolnie odpowiedziała i zeznała, iż od swego pana i pani, to jest Piotra i Piotrowej, co kilka razy twierdziła. A w tym punkcie sama pani Piotrowa z przybranemi ludźmi nadbiegszy, okna powybijali, drzwi w sieniach i w izbie wybiwszy, z tłumem i hałasem wielkim wpadszy, mnie, żonę, czeladź i brata bili i zabijali obuchami, kijami i inną armaturą, jako się obszerniej pokaże w inkwizycyach, juridice wyprowadzonych, sub actu feria secunda, die 16 Septembris, anno nunc currenti. W czym wszystkim pars actorea upraszała sprawiedliwości.

Pozwana strona, pan Piotr Szepelski, prezydent miasta Ołyki, stanowszy reposuit: że wtenczas chłopiec mi uciekł, o którym ludzie powiedzieli, że jest w mieście, którego ja wieczorem posłałem szukać kucharkę swą Marynkę, kazawszy się jej przestroić, żeby nie poznano. A tak szukając i nie nalazszy, gdzieś o godzinie ósmej w noc z czeladnikiem moim do domu powracała, którą strona aktorowa, na dobrowolnej drodze porwawszy i do domu swego wciągnowszy,

zbiła jako fusius et clarius obductio testatur, sub actu die 16 Septembris, eodem anno, uczyniona.

A zatym była pytana actorea pars, jeżeli by stronie pozwanej miała czarów dowodzić? Instabat coram supra scripto officio, że chce dowodzić. Citata zaś pars zabierała się na odwód. A ponieważ strona powodowa zabierała się na dowód, a pozwana na odwód, — zaczym sąd ante omnia necessariam inquisitionem decrevit utrique parti, naznaczając czas, aby ze wszelką gotowością dokumentów na przyszłą srodę, to jest pro die 6 Novembris, bez przypozwów stawali.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739—1750, № 3354, листъ 270 на оборотѣ.

52.

1743, ноября 6. Продолженіе дѣла между Олыкскими мѣщанами: Максимовичемъ и Шепельскимъ о взаимныхъ оскорбленіяхъ, въ томъ числѣ и о чародѣйствѣ.

Actum in praetorio Ołycensi, feria quarta, die 6 Novembris, 1743 anno.

Coram eodem officio supra nominato et subdelegatis, in termino praefixo, podług dekretu nakazanego eadem in causa, ad continuationem onej, stanowszy od stron uproszeni urodzeni ich mość panowie procuratores ad hanc causam, wnieśli illacye in eum tenorem:

Między sławetnemi Jarmołem i Maryanną Maxymowiczami, małżonkami, tudzież sławetnym Demianem Maxymowiczem, powodami oczewistemi, mieszczanami i obywatelami Ołyckiemi, a szlachetnemi Piotrem i Anną z Zaruszkiewiczów Szepelskiemi, małżonkami, obywatelami i prezydentami miasta Ołyki, pozwanemi, personaliter. Ponieważ strony powodowe naprzód o gwałt domowy to jest o najście w nocy i tamże w domu swoim o zranienie i pobicie siebie, aktorów, i czeladź swoję, jako też o poczynienie szkody, ad contenta uczynionej obdukcyi una cum manifestatione przeciwko stronie obżałowanej wnoszą i domawiają się, a przeto sądu pars actorea postulavit, ażeby in instanti pars parti interrogatoria spisane kommunikowała, i regestr świadków spisawszy, strona stronie oddała i spisanych stawiła, i w tejże sprawie directe respondere sola in causa facti domawiała się.

Conclusio ex parte citata: ponieważ sprawa o zarzut czarodziejstwa nie tylko aktorów, ale i samego jaśnie oświeconego xięcia jego mości dobrodzieja, przez stronę aktorową stronie pozwanej attentowana, do sądu swego decidenda przychodzi, lubo strona aktorowa causam facti obsanguinolationis et invasionis domus, segregando a causa objecti o czarodziejstwo, decidendam wnosi; jednak ponieważ causa objecti o czarodziejstwo et causa facti invasionis acsi domus, ex uno fonte videntur emanasse motivis et mutamentis, antecedenter od lat kilku przez stronę aktorową stronie pozwanej imprimowane były i zadane, jako to: przez odmówienia czeladzi, przez strzelania do niektórych, przez zastępowania na dobrowolnej drodze czeladzi strony pozwanej, onych bicia i kaleczenia, jako o tym cały intentowany process in se enarrat, która bez inkwizycyi obejść się nie może,—przeto sąd nasz, computata affectata segregatione causae

*

facti a causa objecti, necessariam esse inquisitionem super utramque causam per testes fide dignos, rei gestae bene gnaros, in processum non intrantos, nec notatos, nec consanguineos, juxta contente protestationum et obductionum, instantanee uznał i nakazał, tudzież interrogatoria i regestr świadków spisać et ad invicem sobie kommunikować i pokazać injunxit. Ex parte actorea in oppositum: lubo strona pozwana affectat et judicialiter domawia się, aby inter partes utrasque, tam ratione objecti czarodziejstwa, jako też ratione facti et violentiarum procedatur, jednakże, że causa invasionis causam objecti o czary perimere nie powinna, quod maximum, że o inwazyach prawo Majdeburskie i Koronne praescripsit, aby inwazora, raniącego gospodarza w domu, gardłem karano, a zaś objecti złoczyństwa i czarodziejstwa większe w prawie dla siebie ma kary, że spaleniem w ogniu, ciągnieniem szczepcami, kręceniem w koło, biciem u pręgierza publice w rynku sobie dla winowajców ostrzegło,— a zatym, że causa objecti wielkich dowodów, czasu, miejsca, od kogo i przez kogo, kiedy i gdzie, jakim sposobem i dla jakich przyczyn, wraz cum causa violentiarum et invasionis decidi nie powinna, lecz swoim traktem obserwowane, distinctim et non junctim, divisim, pars actorea sądzenia expostulat; similiter in causa objecti o czary taż strona aktorowa suo loco, post finitam causam facti, dowodzić chce.

Adjunctum ad conclusionem partis citatae: ponieważ actori nulla datur exceptio juxta mentem legis, i owszem, vir bonae famae in primo termino emundować się powinien, przeto tak sprawy o zarzut czarodziejstwa, tudzież uczynkowej ratione obsessae stratae publicae, nihilominius incarcerationis indebitae strony pozwanej, szlachetnych Szepelskich, małżonków, prezydentów miasta Ołyki, jako też i służącej Marynki, bez przewodu prawnego, i służącego Gabryela Iowchimowicza, mieszczanina Kowelskiego, które sprawy, uti praemissum, bez inkwizycyi obejść się nie mogą, ex uno motivo pullulantes, — przeto circa praemissam conclusionem partem citatam conservari upraszał.

A tak sąd, communicato consilio, stosując się do dekretu, sub actu feria quarta, die 30 Octobris, anno currenti ferowanego, lubo actorea pars expostulat, ażeby causa facti pierwiej sądzona była, a potym causa objecti, citata zaś uprasza, żeby insimul tam facti quam et objecti, że jednak te sprawy są conjunctae i jedna z drugiej pullulavit, —przeto sąd decernit, aby strony obiedwie świadków pro suo parte indukowali, interrogatoria et regestrum testium sibi communicent, sąd zaś świadków z obydwóch stron na obiedwie kategorye zosobna examinować będzie. Protestatur pars actorea ex ratione junctim, non distinctim, nakazania causam prosequi, et salvam jus, ubi de jure venerit, cavet dla siebie in judicio. Reprotestatur cum parte citata judicium contra partem actoream, ex ratione praetensae distinctim disjudicandae causae objecti cum causa facti, ex iisdem motivis pullulantis, iż tak z prawa y słuszności być w tej sprawie decisum zrozumiał. Citata pars ponieważ upraszała dylacyi na przygotowanie się na jutro na godzinę dziewiątą, więc sąd, non praecipitando causam, pozwala, sub rigore centum marcarum pro utraque parte contraveniente.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739—1750, № 3354, листъ 272 на оборотъ.

53.

1743, ноября 22. Рѣшеніе духовнаго суда Олыкскаго капитула, по которому мѣщане Шепельскіе признаются невинными въ взводимыхъ на нихъ обвиненіяхъ въ чародѣйствѣ.

Actum in praetorio Ołycensi, feria sexta, die 22 Novembris, 1743 anno.

Coram eodem supranominato officio et delegatis, in termino praefixo, anterius supranominato, ferowanego, in causa objecti, in praesentia totius magistratus, wielmożni ich mość xięża komissarze, jako i w sprawie duchownej de imputato crimine veneficii, sami dekret ferowali, ut sequitur:

In causa et actione inter famatos Heremiam et Mariannam Maximowiczowie, conjuges, cives Ołycenses, actores, ex una, et nobiles Petrum et Annam Szepelskie, praesidentes civitatis Ołycensis, citatos, partibus ex altera, occasione objecti criminis veneficii et incantationis, ac aliorum, in protestatione originali et in processu causae fusius specificatorum et in judicium deductorum, licet: quidem famati Maxymowiczowie, actores, ad probandum maleficium, per se nobilibus Szepelskie imputatum et objectum, inducebant faeminam quandam, nomine Hrypam, famulam suam ad praesens, in ante vero famulam nobilium Szepelskie; quae quidem, judicialiter interrogata, respondit, quod cum serviret nobilibus Szepelskie, absente ipso nobili Szepelski, jussa fuerit herbas quasdam in exitus viarum ferre et exponere, se vero ob timorem in via exorta easdem herbas post portam civitatis, non in loco destinato, objecisse, et inde nescire se quid evenerit, boni aut mali; deinde eadem Hrypa dixit, eodem vespere et nocte dictam dominam Szepelska herbas quasdam coxisse, et anum quandam, ab ea conductam, verba secreta insusurrasse, media nocte vero, alias herbas cremando, domum suam cum fumo ter circuisse. Quia tamen dicta Hrypa, ad praesens famula actorum, in sua relatione variat, primo enim dixit, cum jussa esset in exitus viarum herbas ferre, protunc ipsum dominum Szepelski in Brody fuisse, dominam vero Szepelska eodem nocte et die subsequenti in arce Ołycensi detentam; ac deinde retulit, eadem nocte dominam Szepelska herbas cum anu coxisse et domum suffumigasse, — ut constat ex inquisitione officiosa, die 24 Septembris anno currenti deducta. Item interrogata, quo tempore et quot personis haec nunciasset, respondit, se nonnisi semel et uni personae tunc nunciasse, cum verberata fuisset a nobilibus Szepelskie, in servitio existens, idque se fuisse ex condolio et rancore, cum tamen eadem Hrypa etiam alteri dixerit, id ipsum, idque ab iisdem Szepelskie cum esset incarcerata in praetorio, uti deposuit testis sextus partis actoreae, ad 11;—unde eidem Hrypae, uti varianti et instabili, et quod ex condolio et rancore se narrasse et revelasse asserit, et quod sit de domo actoris, quodque non sit credibile, citatos Szepelskie mulierem, sibi ad tempus famulantem, tam grandium secretorum consciam esse voluisse, fidem dari non posse, cum sit singularis, et legitime testari non possit et nullum contestem habeat, quia licet testes sextus et septimus partis actoreae, ad 11 et ad 16, se de iis audisse deposuerunt, non ab alio, tamen nisi ab eadem Hrypa, cum incarce-

rata esset, ex occasione a nobilibus Szepelskie, proinde ex malicia sparsisse dictum rumorem praesumitur, licet vero ad praesens interrogata idem asserat, semper tamen ex rationibus allegatis contra ipsum maliciae erga citatos, aut favoris erga actores, ut dominos suos, stat praesumptio. Ulterius fundando suam intentionem pars actorea intulit judicio nostro: quod nobiles Szepelscy Mariannam, famulam suam, cum veneficiis in domum actorum sera nocte submiserunt, eamque Mariannam pars actorea sub fenestris domus suae in actu veneficii deprehendisse et captivasse se asseruit, pro ut fusius manifestatio in actis praetorii Ołycensis, die 15 Septembris anno currenti, eo nomine facta obloquitur; quia tamen eadem pars actorea non probat se aliqua signa maleficii penes eandem Mariannam, famulam nobilium Szepelskie, invenisse, aut actum aliquem, ad veneficium directe vel indirecte spectantem, exercuisse; licet testis tertius ad 14 deponat, quod sub fenestris dicta Marianna capta sit, non constat tamen, tam ex eodem teste, quam ex aliis, utrum dicta Marianna aliquid gesserit, quod veneficium arguat, an potius, transeundo per viam publicam, ad quam jacet domus actorum, sit deprehensa, praesertim cum non sola, sed cum famulo eorundem nobilium Szepelskie sit inventa; quod autem eadem manifestatio, de actu et data ut supra, innuit inventas in domo actorum et sub fenestris carbones sive lampades extinctas, cum non constet quando, a quo et in quem finem posita sint, — nihil contra citatos probare censentur. In subsidium probationis suae contra citatos, pars actorea remon, strari petiit cornu quoddam, crinibus, carbonibus et terra adusta repletum-quod inventum erat sub domo actorum; quod quidem cornu, ita ut praemis, sum est, judicio nostro remonstratum, crines, carbones et alia id genus continebat, sed a quo, quando et in quem finem sub domo actorum positum erat nec ex testibus, nec ex aliis conjecturis investigari potuit. Ad extremum, parte actorea instante, ad revisionem citatorum judicialiter magistratus Ołycensis descendit, et herbas aliquas, cum imagine in lamina depicta, in sacculo a collo dominae Szepelska, citatae pendente invenit, quas herbas pars actorea veneficiales esse inferebat, ex ea praesertim ratione, quod inter herbas praedictas fragmentum massae cujusdam apparuit, quam massam de stercore bovino coagulatam esse eadem pars actorea imaginabatur; cum tamen easdem herbas in judicio nostro totius magistratus Ołycensis revidisset et eam ad rem etiam artis medicae gnarum virum probum, verum catholicum, adhibuisset, compertum est herbam esse unius speciei scilicet Serpillum, vulgo macierzanka dictum, fragmentum vero aut ex floribus et foliis ejusdem herbae concretum, aut, uti viri consulares ex magistratu censebant in colligendo praedictam herbam, massam de terra aut de alia materia ad mixtam esse et simul collectam; ex citata vero questione unde haberet, aut in quem finem portaret citata praedictam herbam, maritus ejus a religiosis patribus Basilianis conventus Żołkoviensis, ibidem in Żołkiew, in festo sancti Joannis anno praesenti, ob contactum corporis venerabilis Joannis Szoczawski, in ecclesia dictorum patrorum Basilianorum jacentis, acsi virtute quadam imbutam praedictam herbam cum aliis fidelibus distribuetur, sibi quoque datam esse, et in ejus rei documentum fidem totius militiae celsissimi principis campiductoris magni ducatus

Litvaniae, tam praesidii Żołkoviensis, quam Ołycensis, protunc Żołkieviam conductae, se appellere respondit, seque similem herbam ab üsdem patribus Basilianis et testimonium prioris herbae sibi ab iisdem datae procuraturum submisit, uxori vero suae praegnanti eandem herbam deferendam dedisse, persvasum habens, quod ab abortu praeservet. In contrarium vero, cum ex dictis et depositionibus duodecem testium juratorum, virorum honestorum et per partem actoream admissorum, constet et deducatur, nobilem Szepelska, citatam, honeste natam et catholice educatam, ac post in matrimonium nobili Szepelski elocatam, ultra viginti annos laudabilem, sine nota, vitam duxisse, nec a quoquam similia sibi objecta fuisse, cum et ipse actor apud eosdem nobiles citatos artis suae rudimentae exerceret, et per aliquot annos in domo eorum moraretur, nec tamen unquam aliquid mali de iisdem citatis suspicaretur, et devulgaret, — constat, quod tota litium et inimiciciarum ac suspicionum occasio ex emulatione utrius utrique artis et ex anilibus nugis et fabulis praesertim dictae Hrypae in antecessum nobilibus Szepelskie, famulantis, et cum ingratiis de domo eorum expeditae, promanavit.

Proinde nos, infrascripti, ad causam praesentem ab illustrissimo ac reverendissimo domino Georgio, comite de Lascaris, Dei et apostolicae sedis gratia episcopo Zenopolitano, sacrae congregationis indulgentiarum consultore, praeposito infulato insignis collegiatae Ołycensis, uti ab illustrissimo ac reverendissimo domino loci ordinarii delegato subdelegati judices, ex praemissis et aliis rationibus, animum nostrum permoventibus, de maleficio per partem actoream nobilibus Szepelskie, citatis, imputato et objecto, non constare concludimus et declaramus: quia tamen ex ejusmodi objectionibus, judicialiter ventilatis, licet non deductis et non probatis et ex anilibus nugis ac fabulis praesertim in delictis occultis et difficilis probationis suspicio imputati criminis oriatur et rudis plebs quinimo et prudentiores viri scandalisentur, etiam fabulis partim veri, quandoque inesse humano vitio alstumnantes, ut in casu praesenti, ne suspicioni de nobilibus Szepelskie sit locus, praesertim ex ratione inventarum herbarum, acsi sacrarum, penes citatam dominam Szepelska, quia vir bonus etiam suspicione carere debet, — ideo decernimus: quatenus dicti nobilis Szepelskie, citati, ambo, cum quinque testibus vicinis, bonae famae et conversationis, in quos nulla criminis cujusvis cadat nota, juramento se purgent, citati quidem ambo, in eum sensum: quod objecti maleficii sive veneficii non sunt sibi conscii; quod famulas suas, tam priorem Hrypam, in exitus viarum cum herbis, ut imputatur, non miserint, nec modernam Mariannam in domum actorum, famatorum Maxymowiczow, cum maleficiis, scilicet cornu, herbis, aut aliis hujusmodi, destinaverint, aut alter eorum destinaverit; quod nulli, tam celsissimorum principum, dominorum suorum, quam aliis personis, concivibus suis, sive per se, sive per subordinatas personas, nocumentum aliquod intulerint, aut per artes maleficas inferre quaesiverint; quod herbas apud se inventas habeant a patribus Basilianis conventus Żołkoviensis, illisque nihil malo fine miscuerint et eas tamquam res benedictas, bona fide, sine admixtione alicujus maleficii aut superstitionis, deferat. Contestes vero seu compurgatores in eum sensum jurabunt: quod dictos citatos nobiles Szepelskie, uti vicinos suos, cre-

dant objecto maleficio operam non dedisse et crimini ejusmodi non esse obnoxios; quod juramentum eorum, hac de re praestitum, sit verum et justum. Postquam vero nobiles Szepelskie, cum suis compurgatoribus, ejusmodi juramentum praestiterint, eosdem ab objecto et imputato maleficio, uti immunos et innocuos, liberos pronunciamus, actus quosvis laesivos, hac in causa factos et subsecutos, ex actis quibus vis per partem actoream eliminari, nihilque bonae famae citatorum nocere debere declaramus, et perpetuum silentium in causa objecti maleficii partibus utriusque indicimus; Mariannam, famulam nobilium Szepelskie, uti innocuam, e carceribus dimitti liberamque ab omni impetitione fore et esse mandamus; causam vero facti et violentiarum, inter partes praedictas in judicio motam et vertentem disjudicandam, tum quoque Hrypam, famulam famatorum actorum, et alias mulieres, nugas spargentes, pacem civium et bonam famam laedentes, pro sumendis paenis plagarum, pro qualitate delicti unius cujusque personae afligendarum, ad judicium magdeburiense Ołycense remittimus,—decreto praesenti, ad praemissa omnia mediante. Actum et datum in praetorio civitatis Ołycensis, die 23 Novembris, 1743 anno. Sebastianus Koziorowski, insignis collegiatae Ołycensis custos, ad praemissam causam judex subdelegatus, manu propria. Joannes Cantius Koydankowski, cancellarius insignis collegiatae Ołycensis, ad praemissam causam subdelegatus, manu propria.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739—1750, № 3354, листъ 275.

54.

1743, ноября 22. Приговоръ Олыкскаго магистрата по тому же дѣлу.

Этимъ приговоромъ мѣщанинъ Шепельскій присужденъ къ уплатѣ штрафа и тюремному заключенію за обиды, нанесенныя мѣщанину Максимовичу. Притомъ приговорены къ тѣлесному наказанію женщины, подавшія поводъ распространеніемъ ложныхъ слуховъ къ обвиненію Шепельскаго въ чародѣйствѣ.

Actum in praetorio Ołycensi, feria sexta, die 22 Novembris, 1743 anno.

In continenti, po publikowanym dekrecie in causa objecti, sąd nasz maydeburski, in praesentia tychże wielmożnych ich mościow xięży komissarzów, sola in causa facti, po wyprowadzonych z obu stron inkwizycyach y po wysłuchanych kontrowersyach, communicato inter se consilio, tak decydował: luboby strona pozwana, za nayście domowe, a zwłaszcza nocne, y gwałt uczyniony, powinna być karana, iako sonat in „Speculo Saxono“ libro 2, articulo 64, jure municipali articulo 36, 37 et 38, glossa 22, a że stał się tumult z popędliwości białogłowskiey, tumult z racyi wziętey Maryny, służebki pozwanych, z suspicyi iakoby miała pod dom aktorów z czarami podchodzić, iednak, że nie rekwirowała sprawiedliwości wzięcia oney u żadnego sądu y urzędu, — więc sąd, mitius postępuiąc w tey sprawie, pozwaney stronie, mianowicie panu Piotrowi Szepelskiemu, pro incontinentia uxoris, naznacza siedzenia wieży ratuszney ćwierć roku, a za nayście domowe profunda nocte, cum tumultu, ma dać winy

na zamek jaśnie oświeconego xięcia jego mości dobrodzieja kop Litewskich sto, na reparacyę ratusza kop pięćdziesiąt, sądowi i stronie kop tyloż pięćdziesiąt; za zadanie ran tak samemu aktorowi, jako i zbicie aktorki, ma z godnemi ludźmi i osiadłemi w dom aktorów wejść i deprekacyą uczynić, wykłady na prawo spendowane wrócić; za bol aktorów i stratę czasu w rzemiestwie ich, oraz i za nakład na medyków lecząc się, za osobliwym pokazaniem a juramentem komprobowanym na regestrze, expensy i straty stronie aktorowey, sine ulla dillatione, wrócić ma i powinna będzie taż strona pozwana. Hrypa zaś y inne białogłowy, tak w inkwizycyi wyrażone i dla informacyi do sadu stawione, z których plotki same pokazały się, i do kłótni strony oraz i niemałego kosztu przyprowadzili,—za co ma wziąć Hrypa, jako pryncypalna do zwady i obiekcyi, rózgami publicznie plag sto i co instanti z miasta powinna będzie ustąpić; inne zaś—za kratą po plag pięćdziesiąt. Któren to dekret stronom publikowawszy, podług ordynansu pańskiego jaśnie oświeconego xięcia jego mości, pana i dobrodzieja, ad approbandum odsyła się. Z którego strona aktorowa appellavit in toto, tam in causa facti quam et in causa objecti, ex ratione, że non ad mentem legis et justitiae ferowano, et protestatur summo cum dolore contra eandem partem, nobiles Szepelskie, et ad id negotium regulantes. Similiter pars citata appellavit, una cum protestatione, ut in copia dabitur. Datum in curia Ołycensi, 1743 anno, die 22 Novembris.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739—1750, № 3354; листъ 280.

55.

1746, апрѣля 10. Показанія свидѣтелей по дѣлу о сожженіи дворянина Михаила Матковскаго жителями села Гуменецъ, полагавшими, что онъ есть упырь.

Interrogatoria ex parte actorea nimirum magnificorum Makowieckich, pincernidarum Podoliensium, et nobilis Matkowska, relictae viduae, ex vi decret officii pleni castrensis, capitanealis, Camenecensis Podoliae, hic, in castro Camenecensi Podoliae, feria secunda ante festum Sanctae Catherinae virginis et martyris proxima, anno elapso, 1745, contra haeredes et possessores bonarum Humińce et totam communitatem Huminecensem, conscripta et ad indigationem porrecta.

Primo. Jako świadek wi, widział, albo słyszał, iż w roku 1738 nieboszczykowi Michałowi Matkowskiemu koni dwa zginęło.

Secundo. Jako świadek wi etc. Iż pod czas powietrza, w tymże roku grasującego, podczas ceremonii processyalney Ruskiey, koło wsi Huminiec chodzącey, gromada Huminiecka, w tejże processyi assystująca, nieboszczyka niegdy Michała Matkowskiego, z uzdeczką koni swoich szukającego, napadła gromada Humieniecka y parobcy tameczni, tegoż *okrutnie bili, zkrwawili*, y wpół umarły na miejscu zostawiony został.

Tertio. Jako świadek wi etc. Iż na dobra dziedziczne wieś Przewrocie ichmość panów Makowieckich, na stancyą nieboszczyka Matkowskiego nocnym sposobem gromada Huminiecka z różnym orężem, jako to: *z strzelbami, spisami, kosami, cepami, drągami* dom tegoż pana Matkowskiego do porwania strzegła, a nazajutrz w południe tegoż nieboszczyka pana Matkowskiego z domu jego własnego gwałtownie toż poddaństwo Humienieckie wywłekło i do Humieniec zaprowadziło.

Quarto. Jako świadek wi etc. Iż z poniedziałku na wtorek, w roku 1730, w tydzień, po s. Michale, z dóbr Przewrocia do dóbr Humieniec, tegoż niegdy pana Michala Matkowskiego do domu Andruszka Safranczuka, *diaka, w dybach* i *związanego* taż gromada i szlachta Humienieccy przyniosła. Ztamtąd do dworu imć pana Kaczkowskiego, terazniejszego podwojewodzego, taż gromada z panom Łobudzkim i Woiciechem regentem, Dzikim nazwanym, okrutnie położonego biła.

Quinto. Jako świadek wi etc. Jż po tak niewinnie zadanej karze, tenże pan Łobudzki i Wojciech Dzikij, regent nazwany, pastwiąc się nad stworzeniem Boskim, nieboszczykowi niegdy imć panu Matkowskiemu *kamyki w uszy pchali i obręcz rzemienny na głowę wcisneli. Tenże pas rzemienny, na głowie pana Matkowskiego wcisniony, knyplami kręcili* i różne morderstwa wyrządzali.

Sexto. Jako świadek wi etc. Iż pan Skulsky *słotych sto pieniądzy* swoich przykładnym był, *aby co prędzey spalony był.*

Septimo. Jako świadek wi etc. Iż przed smiercią niegdy imci pana Matkowskiego pracowity Andruszko Szafranczuk, *dziak, szmatą, w dziegciu czyli w smole uwalaną i umoczoną,* temuż imci panu Matkowskiemu, nie wiedzieć dla jakiej racyi, *oczy zawiązywał.*

Octavo. Jako świadek wi etc. Iż toż pospolstwo i poddaństwo Humienieckie bez żadney racyi, dokumentu, dekretu i prawa przewiedzenia, żywcem imci pana Matkowskiego *na stos rospalony wrzucili i spalili.*

Nono. Jako świadek wi etc. Iż po spaleniu nieboszczyka Matkowskiego Romana, mielnikowego syna, po *odzienie nieboszczyka* Matkowskiego przysłali i tę odzienie *na tymże ogniu spalili.* Wiktoryn Makowiecki, m. p. Jako nie umiejąca pisać, znakiem krzyża świętego swiadcząc, podpisuję się Katarzyna Matkowska.

Inquisitiones ex actoratu magnificorum Makowieckich, pincernidarum Podoliensium, tum nobilis Catarinae Matkowska, olim nobilis Michaelis Matkowski consortis, derelictae viduae, matris, et Euphrosinae Matkowska, filiae, et aliorum contra reatum relictae et successorum olim magnifici Constantum Jełowiski, dapiferi Pinscensis, magnifici Francisci Kaczkowski, vicepalatini Podoliensis, et Constantiae Jełowicka conjugum, vigore decreti castrensis Camenecensis Podoliae, in judiciis terminorum tactorum sub celebratione terminorum quaerelarum, feria secunda ante festum sanctae Catherinae virginis et martyris proxima, 1745 anno, inter partes supra scriptas prolati, et sub celebratione terminorum quaerelarum feria secunda post dominicam conductus Paschae, anno Domini 1746 ex testibus infras scriptis eductae.

Primus testis nobilis Ioannes Brzozowski post praestitum juramentum recognowit. Ad primum: Wiem o tym, że nieboszczykowi Matkowskiemu para koni zginęła. Ad secundum: Słychałem od Jendruszka Chycia, że Matkowski nieboszczyk, szukając koni koło Humieniec, wtenczas kiedy processia chodziła koło wsi Humieniec, parobcy go z Humieniec napadli i pobili. Ad tertium: Wiem o tym, że gromada z Humieniec świtaniem do Przewrocia przybiegła na dom pana Matkowskiego, i chcieli go wziąć; a potym się ich ja pytał: „jeżeli za pozwoleniem dworskim to wy robicie?“ Powiedzili, że ni. Y posłał ia do imci pana Makowieckiego, i z ich gromady poszło czterech. A długo niemogąc się wiadomości doczekać, pojechałem sam i opowiedziałem, co się dzieje. A imć pan Makowiecki powiedził: „nie wezmie nikt z dóbr moich.“ A ja, jak się powrócił, już nie zastałem: wzieła gromada Humieniecka Matkowskiego i zaprowadziła do Humieniec. Ad quartum ignorat. Ad quintum: Słyszałem od Grelowskiego, który tam był, że jak przyprowadzono pana Matkowskiego do Humieniec, nasamprzód zaprowadzili do Szafranczuka, diaka, i tam się pytali: „coś ty sa człowiek?“ A on odpowiodział, że koni szukał. A potym *w dyby go zabili* i zaprowadzili do dworu imci pana Kaczkowskiego i tam *różne męki zadawali;* a pan Łobucki *obręcz na głowę wciskał i męczył.* Ad sextum: Słyszałem od Grelowskiego, że pan Skulski deklarował dać *złotych sto, żeby prędko spalili* pana Matkowskiego. Ad septimum ignorat. Ad octavum: Słyszałem od ludzi, że pana Matkowskiego poddaństwo z Humieniec bez żadnego dekretu *na stós drew wrzuciło i spaliło.* Ad nonum: Słyszałem, że po spaleniu pana Matkowskiego posłali i po *odzienie* jego do dworu pana Kaczkowskiego, ktore przyniosszy, *spalili.* Nobilis recognoscens, ignarus litterarum crucem, posuit †.

Secundus testis nobilis Georgius Komarnicki praestito juramento recognowit. Ad primum: Słyszałem, że koni dwoje zginęło panu Matkowskiemu, ktorych szukał blisko Humieniec, chodząc z uzdeczkami podczas processyi w powietrze, która była w nocy, a parobki, postrzegłszy go, złapali y pobili. Ad secundum recognovit in primo puncto. Ad tertium: Wiem o tym, że na samym świtaniu gromada z Humieniec z kosami, cepami i strzelbą naszli na Przewrocie i obskoczyli dom pana Matkowskiego i chcieli wziąć. A myśmy pytali: „za czyim rozkazem?“ A że swoią wolą chcieli brać. My nie chcieli wydać, i poszło kilku ich do imci pana Makowieckigo. Y szlachcic Brzozowski pojechał (na ten czas mieszkał w Humieńcach, a teraz w Letawie), ktory, prędko powróciwszy się, mówił do gromady Humienieckiej: „teraz macie czas, bierzcie, już pozwolił pan Makowiecki.“ Y tak, chałupę rozłamawszy, w samo południe wzieli y mnie, żem go branił, pobili y rozkrwawili. Ad quartum: Słyszałem, że do Humieniec jak pana Matkowskiego przyprowadzili, zaprowadzili do dworu imci pana Kaczkowskiego. Y tam słyszałem, że pan Lobucki, szlachcic, *pasem rzemiennym głowę ściskał* pana Matkowskiego. Ad quintum: Słyszałem, że Lobucki, jak *obręcz rzemienny* włożył *na głowę* panu Matkowskiemu, to *kamyki podkładał i gnyplem zakręcał.* Ad sextum ignorat. Ad septimum: Słyszałem, że *diak* Szafranczuk *szmat, w dziegciu czyli smole zmaczawszy, oczy zawiązywał* panu Matkowskiemu. Ad octavum: Słyszałem, że, bez żadnego dekretu, gromada Humieniecka *żywcem na stos drew wrzuciła i spalila* pana Matkowskiego.

Ad nonum: Słyszałem, że po spaleniu Matkowskiego *wrzucili na ogień serdak, pas i buty* i spalili. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Tertius testis nobilis Thomas Sużański praestito juramento recognovit. Ad primum: Słyszałem, że, *podczas powietrza*, grassującego koło Kamieńca, zginęło para koni panu Matkowskiemu. Ad secundum: Słyszałem od ludzi, że pan Matkowski szukał koni, a *processya koło Humieniec chodziła* y obaczyli parobcy pana Matkowskiego z uzdeczką, y złapali y zbili. Ad tertium: Słyszałem, że gromada z Humieniec do Przewrocia przyszła przededniem y, obległszy około budynek pana Matkowskiego, czekali do południa, a w południe gwałtem wzieli do Humieniec. Ad quartum: Słyszałem od ludzi, że jak wzieli Matkowskiego, zaprowadzili do Humieniec do diaka Szafranczuka y tam *dyby* na niego *włożyli*, a potem do dworu imci pana Kaczkowskiego zaprowadzili. Y tam pan Łobucki, *ukroiwszy pasz surowcu, na głowę wkładał* y gnyplem zakręcał. Ad quintum recognovit in quarto puncto. Ad sextum: Słyszałem od ludzi, że pan Skulski do ludzi mówił: *„palcie go prędko, ja dam sto złotych! ma on nas i dzieci nasze pogubić*, wolimy my jego.“ Ad septimum: Słyszałem, że, po spowiedzi przed śmiercią, diak Andruszko Szafranczuk *szmatek w dziegciu zmaczał y oczy zawiązał*, y potym wzieli go na wóz y zawiezli do stosa drew y wrzucili y *spalili*. Ad octavum: Wiem o tym y szłyszałem, że bez żadnego prawa y dekretu spalili pana Matkowskiego. Ad nonum: Słyszałem, że i odzienie Matkowskiego *spalili*, jako to: *pas, czapkę, serdak i buty*. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Quartus testis nobilis Antonius Grylowski praevio juramento recognovit. Ad primum: Słyszałem od samego nieboszczyka pana Matkowskiego, jak go przyprowadzono z Przewrocia do Humieniec, że koni szukał, że mu było dwoje zginęło. Ad secundum: Słyszałem od tych ludzi, co Matkowskiego, zdybawszy w polu, bili, ci powiedali, że Matkowskiego od Przewrockiego pola *podczas powietrza y processyi na polu, na ten czas chodzącey po polu*, zdybali Matkowskiego y, złapawszy, zbili, zmordowali y na mieyscu porzucili. Y ja potym widziałem, że tego Matkowskiego pobili. Ad tertium: Ja bylem na tenczas na podstarostwie u pana Kaczkowskiego w Humieńcach, y gromada bez woli dworskiey zmówiwszy, *maiąc porozumienie, że Matkowski upier*, poszly wraz, z czym kto miał, do Przewrocia y ztamtąd wzieli gwałtem pana Matkowskiego y przyprowadzili do Humieniec. Ad quartum: Wiem o tym, że w samo południe w poniedziałek, w roku 1738 przyprowadziła gromada Matkowskiego z Przewrocia do Humieniec, y przyprowadzili go przed diaka Andruszka Szafranczuka, gdzie *dyby na nogi zabiwszy osikowe*, odprowadzili do dworu imci pana Kaczkowskiego. Ja wyszedłem z gumna, mówiłem: „co wy robicie?“ A oni nie słuchali, ale zaraz położyli i bili; *dali 50 albo sto plag*. Bili jego: pan Lobucki i Wojciech Dziki, regent, a Michaylina chłop trzymał y *łayniaki w gębę tkał*. Ad quintum: Wiem o tym y widziałem, że pan Lobucki *pas z rzemienia na głowę* Matkowskiemu włożywszy, *kamyki koło uszu zakładał y gnyplem kręcił* z Wojciechem regentem Dzikim. Ad sextum: Wiem o tym, że pan Skulski przyjechał na koniu, wołał: „palcie go czym prędzej, ja dam sto zlotych.“ A pan Wyprzyński powiedział: „jak to palić szlachcica bez prawa?“ Y ja mowiłem:

„dajże waszeć na siebie cerograw.“ Mówił: „zaraz! ja mam kałamarz.“ A potym mówił: „nie mam czasu pisać, palcie!“ Gromada się została y mowiła: „palić trzeba!“ *Y pop mowił żeby palić.* Ad septimum: Nie wiem, kto oczy zawiązywał w tumulcie, tylko widziałem, że jakimś szmaciskiem miał oczy zawiązane, jak iuż był na woz położony Matkowski. Ad octavum: Wiem o tym, że *pop Humieniecki mówił* do gromady: *„nie był areszt od pana Matkowskiego?“* Odpowiedzieli: „nie był.“ *Powiedział pop: „ja do duszy, a wy do ciała, palcie jak nayraniey.“* Y spalili, na stos drew wrzuciwszy, bez żadnego prawa i dekretu. A do tego palenia był motorem Deyneka Wasyl, Dołhy Wasyl, Mazur Błaszko, Wasyl Kręcichałupa y wszystka gromada. Ad octavum: Wiem o tym, że odzienie Matkowskiego zostało we dworze imci pana Kaczkowskiego, a jak spalili Matkowskiego, przysłali y po odzienie, y spalili serdak nowy, buty, czapkę y pas. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Quintus testis nobilis Michael Suranski praevio juramento recognovit. Ad primum: Wiem o tym, że *podczas powietrza w roku 1738*, panu Michałowi Matkowskiemu koni dwoje zginęło. Ad secundum: Wiem o tym, że Matkowski nieboszczyk koni szukał, a gromada go obaczyła z Humieniec w nocy, bo *na ten czas po polu chodzili*, y parobcy go zbili y *ręce mu potłukli y serdak mu przecieli*. Nazajutrz po pobiciu przyszedł Andruszko Chyc y pytał się, czy żyje Matkowski, co go parobki z Humieniec pobili pod Humieńcami? A dowiedziawszy się, że żyje, nazad do Humieniec poszedł. Ad tertium: Słyszałem od pana Brzeżowskiego Jana, że gromada na godzinę przede dniem z Humieniec przyszła y iuż słońce podeszło było w góre, jak się ja dowiedział o tym. Y ja poszedłem do pana Matkowskiego nieboszczyka, a pan Matkowski prosił: „biegajcie do pana, niech mię nie wyda, bom nic nie winien.“ Y my z panem Brzeżowskim pojechali y uczyniliśmy relatią. A jego mość powiedział: „nie może nikt brać bez mojej woli.“ My powrócili, iuż nie zastaliśmy, bo iuż gromada Humieniecka zbrojnie, z czym kto miał, wzieła y zaprowadziła pana Matkowskiego do Humieniec przez gwałt. Ad quartum: Słyszałem od ludzi, że gromada do diaka Szafrańczuka pana Matkowskiego zaprowadziła y tam go okrutnie bili, a zbitego do dworu imci pana Kaczkowskiego zaprowadzili. Ad quintum: Słyszałem od ludzi, że iak zaprowadzili Matkowskiego do dworu, to pan Lobucki rzemienny pas na głowę jego włożył y *kamyki pod pas na głowie wkładał* y gnyplem kręcił. Ad sextum: Słyszałem od ludzi, że pan Skulski mówił: „palcie go, a ja dam sto złotych.“ Ad septimum: Słyszałem od ludzi, że Andruszko *diak oczy y gębę umaczaną szmatą w dziegciu czyli smole zawiązywał* panu Matkowskiemu. Ad octavum: Słyszałem od ludzi, że gromada Huminiecka na stos drew bez żadnego dekretu pana Matkowskiego *spaliła żywcem*. Ad nonum: Słyszałem, że gromada Romana, mielnika Hrynka syna, posłała po suknie Matkowskiego do dworu, y te suknie Roman iak przywiózł, spalili. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Sextus testis nobilis Ioannes Berežnicki praevio juramento recognovit. Ad primum: Wiem o tym, że w roku 1738 koni pana Matkowskiego zginęły, ktorych szukał. Ad secundum: Słyszałem od ludzi, że pan Matkowski, iak mu konie zginęły, szukał, a na ten czas *processia* z Humieniec *w nocy chodziła pod*

czas powietrza, y obaczyli parobcy z tey processyi człeka, to iest pana Matkowskiego, którego złapali y zbili. Ad tertium: Słyszałem, że *pod czas powietrza* przyszłą y gwałtem o samym południu wziela p. Matkowskiego do Humieniec. Ad quartum: Słyszałem od ludzi, że, iak wzięto Matkowskiego, zaprowadzono do Humieniec nasamprzód do Szafrańczuka diaka. A potym gromada wzieła go y zawiezła do dworu imci pana Kaczkowskiego y tam go biła. Ad quintum: Słyszałem, że we dworze pana Matkowskiego zaniesionego gromada męczyła, obręcz rzemienny na głowę włożywszy, kamyki koło uszu podkładali y gnypłem kręcili. Ad sextum: Słyszałem od ludzi, że pan Skulski mówił: „spalcie go, ja za niego sam dam sto złotych.“ Ad septimum: Słyszałem od ludzi, że Szafranczuk diak mokrą chustą zawiązał oczy Matkowskiemu przed smercią. Ad octavum: Słyszałem, że bez sądu y prawa gromada Humieniecka pana Matkowskiego na stosie drew spaliła. Ad nonum: Słyszałem, że y odzienie pana Matkowskiego na ogniu tymże spalili. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Septimus testis nobilis Jacenty Mikłaszewicz-Matkowski praevio juramento recognovit. Ad primum: Wiem o tym, że panu Matkowskiemu parę koni zginęło y szukał ich. Ad secundum: Słyszałem, że Matkowski szukał koni y przyszedł pod Humieńce, jak *processya* wychodziła *pod czas powietrza w roku 1738*, a potym wrócił się nazad; parobcy obaczyli, *rozumieli, że ucieka*, dognali y zbili. Widziałem sam palce pobite y serdak przecięty na Matkowskim. Ad tertium: Wiem o tym, że samym switem gromada z Humieniec przyszła do Przewrocia y chcieli wziąć. My nie chcieli dać, ale udaliśmy się do imci pana Makowieckiego. Y Berezowski, co w ten czas w Humieńcach mieszkał, a teraz w Letawie, poiechał, zaraz się powrócił y mówił: że pan cześnik pozwolił wziąć: „bierzcież, macie czas“! Y zaraz go wzieli, a my, powróciwszy, iużeśmy nie zastali. Ad quartum ignorat. Ad quintum: Słyszałem od ludzi, co tam byli, że Wojciech Dziki regent i Lobucki obręcz rzemienny zrobili, kamieni w ucha nakładli y ten obręcz na głowę wciśneli panu Matkowskiemu y, drąg założywszy, kręcili. Ad sextum: Słyszałem od ludzi, że pan Skulski mówił do gromady: „wolicie go spalić, niżeli żywego puścić, ja sam (jeżeli przyjdzie za niego płacić) dam sto złotych, niżeli *nasze dzieci y nas ma ieść.*“ Ad septimum: Słyszałem, że diak Szafranczuk umaczał w coś chustą przed samą śmiercią y oczy zawiązał Matkowskiemu. Ad octavum: Wiem o tym, że, bez żadnego sądu, przywiozszy *ze 40 fur drew y słomy ze 20*, y na stos wrzucili pana Matkowskiego y *spalili*. Ad nonum: Słyszałem, że gromada kazała y to spalić, co przy nim było, y spalili. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Octavus testis nobilis Pawlus Brzozowski praevio juramento recognovit. Ad primum: Wiem o tym, że panu Matkowskiemu *pod czas powietrza* zaszli byli gdzieć konie, ktorych, uzdeczkę wziąwszy, szukał. Ad secundum: Wiem o tym, że w samo południe gromada z Humieniec wzieła Matkowskiego, na ten czas mieszkającego w Przewrociu. A był na ten czas *pryncypałem* do tego wzięcia p. Berezowski, co teraz mieszka w Letawie, pod *Jezuitami*, któren go kazał brać. Ad quartum: Słyszałem, że jak go wzieli, zaprowadzili do Humieniec do Szafranczuka, a od Szafranczuka do dworu

imci pana Kaczkowskiego. Ad quintum: Słyszałem, że Łobucki y Wojciech Dziki regent obręcz rzemienny włożyli na głowę Matkowskiego y kamyki wkładali pod rzemień y gnyplem kręcili. Ad sextum: Słyszałem od ludzi, że pan Skulski mówił: „palcie go, ja sam dam złotych sto, jeżeli przyidzie za niego płacić.“ Ad septimum: Słyszałem, że diak Szafranczuk szmatę w dziekciu zmaczał y oczy zawiązał Matkowskiemu. Ad octavum: Wiem o tym, że bez żadnego dekretu gromada Humieniecka spaliła pana Matkowskiego. Ad nonum: Słyszałem, że serdak, pas, czapkę y buty gromada kazała spalić iuż po spaleniu Matkowskiego. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Nonus testis nobilis Ioannes Kropiwnicki praevio juramento recognovit. Ad primum ignorat. Ad secundum ignorat. Ad tertium: Słyszałem, że w południe samo z Przewrocia gromada Humieniecka pana Michała Matkowskiego wzieła do Humieniec. Ad quartum ignorat. Ad quintum ignorat. Ad sextum ignorat. Ad septimum ignorat. Ad octavum: Wiem o tym, że bez dekretu spalili w Humieńcach pana Matkowskiego gromada. Ad nonum ignorat. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Decimus testis nobilis Michał Jaworski praevio juramento recognovit. Ad primum ignorat. Ad secundum: Słyszałem, że Matkowski za końmi, czyli za czym, czegoś chodził koło Humieniec. A *iak processia wyszła, schował się.* Parobcy postrzegli, złapali y zbili y serdak na niem przecięli. Ad tertium: Słyszałem od słusznych ludzi, że gromada Humieniecka przyszła bardzo rano do Przewrocia y, drzwi wybiwszy, o południu do Humieniec wzięła gwałtem. Ad quartum: Słyszałem od Grelowskiego, co tam był, że, wziąwszy Matkowskiego z Przewrocia, zaprowadzili do Andruszka Szafranczuka, a od Szafranczuka do dworu imci pana Kaczkowskiego. Y tam Łobucki go bił, y Berezowski, co teraz w Letawie, był moterem. Ad quintum: Słyszałem, że we dworze Łobucki y inni pas rzemienny na głowie panu Matkowskiemu, podłożywszy kamyki w ucha, zawiązali y gnyplem kręcili. Ad sextum: Słyszałem od ludzi, że pan Skulski deklarował dać złotych sto, żeby Matkowskiego spalić. Ab septimum ignorat. Ad octavum: Wiem dobrze, że gromada Humieniecka bez żadnego dekretu y sądu spaliła pana Matkowskiego. Ad nonum: Słyszałem, że serdak, buty, czapkę y pas po śmierci iuż spalili pana Matkowskiego. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Undecimus testis nobilis Łukasz Jaworski praewio juramento recognowit. Ad primum. Wiem o tym, że pana Matkowskiego para koni *pod czas powietrza* zginęła. Ad secundum: Słyszałem, że pan Michał Matkowski chodził za końmi z uzdeczką koło Humieniec, a na tenczas *gromada* Huminiecka *z processyą chodziła* y, obaszywszy, parobcy go dogonili y pobili. Ad tertium: Wiem o tym, że gromada z Humieniec ze strzelbą y drągami naszła na Przewrocie y, gwałtem drzwi wybiwszy, wzieli pana Matkowskiego do Humieniec. Ad quartum ignorat. Ad quintum: Słyszałem, że we dworze imci pana Kaczkowskiego Łobucki, Woyciech Dziki regent obręcz rzemienny na głowę pana Matkowskiego włożyli *i kamyków pod rzemień* nakładli y gnyplem kręcili. Ad sextum: Słyszałem od ludzi, że pan Skulski mówił: „palcie nim areszt zajdzie, a ja dam na to sto złotych.“ Ad septimum: Słyszałem, że diak Szafraniuk oczy szmatą za-

wiązał panu Matkowskiemu przed śmiercią. Ad octavum: Słyszałem, że bez żadnego dekretu gromada Huminiecka spaliła pana Matkowskiego. Ad nonum: Słyszałem, że y suknie pana Matkowskiego spalili. Łukasz Jaworski.

Duodecimus testis nobilis Michał Ilnicki praevio juramento recognovit. Ad primum ignorat. Ad secundum: Słyszałem, że Matkowski chodził z uzdeczkami, szukaiąc koni koło Humieniec, a *processya* na ten czas *szła, Matkowski się czegoś uchalał*. Parobcy postrzegli, złapali y zbili. Ad tertium: Słyszałem, że gromada Humieniecka naszła na Przewrocie y gwałtem wzieła pana Matkowskiego do Humieniec. Ad quartum ignorat. Ad quintum: Słyszałem, że we dworze pan Łobucki rzemiennym pasem głowę pana Matkowskiego związawszy y kamyków w uszy nakładszy, gnyplem kręcił. Ad sextum: Słyszałem, że miał mówić pan Skulski: „palcie Matkowskiego prędko, ja dam zlotych sto". Ad septimum: Słyszałem, że chusto zawiązali oczy panu Matkowskiemu. Ad octavum: Wiem, że bez żadnego prawa gromada Huminiecka Matkowskiego na stos drew rozpalony wrzuciła y żywcem spaliła. Ad nonum: Słyszałem, że gromada przysłała do dworu po odzienie Matkowskiego, które mielników Roman odebrawszy, zaniósł, y te wrzucili na ogien i spalili. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Albertus de Zalesie Bojkowski castrensis capitanealis Camenecensis Podoliae subdelegatus juratus, manu propria. Jezephus Ostrowski, castrensis capitanealis Camenecensis Podoliae subdelegatus juratus, manu propria.

Инквизиціи Каменецъ-Подольскаго городскаго суда, № 4116, пакетъ № 1.

56.

1746, августа 8. Приговоръ Кременецкаго магистратскаго суда по дѣлу между мѣщанами: Иваномъ Зеневичемъ и его тестемъ, Саввою Несторенкомъ.

Изъ дѣла видно, что дочь Нестеренка была насильно выдана замужъ за Зеневича, и что потомъ, съ помощью матери, старалась возбудить отвращеніе къ себѣ въ мужѣ, насыпая ему въ сапоги какой-то порошокъ. Магистратъ отказалъ судить дѣло и передалъ его въ консисторскій судъ.

Actum in praetorio Cremenecensi, feria secunda, die 8 Augusti, 1746 anno.

A ponieważ sub actu die 5 Iulii 1746 anno, w sprawie zaczętey i nakazanym dekretem utściwy Jan Ziniewicz, aktor, z dokumentami na odpowiedź przeciwko Sawce i żonie iego Niestorenkom, tesczy swoiej, nie stanął, osobliwie dnia 29 Iulii roku tegoż w teyże sprawie na termin stanął, iednak bez żadnego dokumentu, a że sąd, nie mogąc niskąd wziąć z strony aktorskiey żadney informacyi, zkąd by się sąd dostatecznie mogł informować,—nakazał die 5 Augusti anni praesentis, ażeby pomieniony Sawka Nesterenko sam swoią osobą za żonę swoię iurament wykonał, ratione zadania *niejakiś luboszczy vel czarów*, o których gdy był tak aktor, iako też i żona inkwirowana,—nie znali się. A że nakazał, ażeby, podług nakazanego sobie dekretu, ut supra specifikowanego, iurament wykonał, któren palam, publice, in praesentia sądów woj-

towskich z bytnością całego magistratu, wyż na akcie wyrażonym, stanąwszy, klęknął do wykonania iuramentu. Tedy tenże sąd zgodnym głosem, naradziwszy się, stali sumienie pomienionego aktora i żony iego różnemi artykułami rozmawiać. Nie dopuściła córka pomienionych pozwanych ojczyma swego do iuramentu zupełnego, nie chcąc sumienia swego ani duszy iego daley zawodzić. Sąd, stosuiąc się do przyznania się do takowych *luboszczy vel czarów y podsypania w bóty proszku* pod uściłki męża swego, pytali: iakimby sposobem? Odpowiedziała: „*aby iuż ze mną mąż nie mieszkał*, y niech mi da pokóy, bom w leciech 10 z nim ślub siłowany przez matkę brała.“ A że sąd, communicato inter se consilio, a ponieważ między małżeństwem takowe zbytne rzeczy znayduią się, obraża Pana Boga, osobliwie nienawiść matki między dziećmi czynienie, — sąd, zważywszy na prawo y artykułów, w nim wyrażonych, odsyła tę sprawę do sądów konsystorskich. W której sprawie wolno onym będzie tak sobie postąpić, iak będzie należało. Jednak ieżeli są iakie pieniądze u ludzi, sąd nakazał, ażeby Sawka wszystkie poaresztował aż do skuteczney między małżeństwem rozprawy, y wszystkie ruchomości, które się znaydować mogą, — mocą sądu ninieyszego.

Книга Кременецкаго магистрата, годъ 1746—1759, № 1970; листъ 9.

57.

1746, сентября 5. Рѣшеніе Кременецкаго магистратскаго суда, по которому мѣщанинъ Стефанъ Полторацкій приговоренъ къ штрафу за распространеніе клеветы о солдатѣ Вержбицкомъ, будто жена послѣдняго занимается чародѣйствомъ.

Actum in praetorio Cremenecensi, feria secunda, die 5 Septembris, 1746 anno.

Na tymże terminie, w sprawie pana Wierzbickiego, żołnierza nadwornego, aktora, a Stefanem Półtorackim, mieszczaninem Krzemienieckim, skarżył aktor na pozwanego, iż nibym go *oblał niejakiemiś czarami*, o czym wszystkim upraszał sądu o sprawiedliwość: „niech mi to dokaże, ażebym go czarował, albo obliwał.“ Pozwana strona, stawszy, odpowiedział: iż pomienionego żołnierza żona, wyszedszy w nocy, stała przed wrotyma, y widziała córka moia onę stoiącą. Sąd, zważywszy takowe między stronami kłótnie, nakazał: ażeby aktor, alias Wierzbicki, na to iurament wykonał, w przyszły termin, w te słowa: iako żona iego nikogo nie czarowała, ani pozwanego nie *podliwała*, ani żadnych *rudziaków nie podsypowała*, ani będzie nikomu szkodziło, ani szkodzić będzie, tak w przyszłe czasy, iako też y w teraznieysze czasy. A po wykonanym iuramencie ma być od impetycyi wolnym zostawać. Jednak za niesłuszne zadanie ma koszta stronie aktorskiej eo instanti zapłacić, sławę, honor przywrócić; grzywien na sąd woytowski ma dać 15, wosku na cerkwi trzy funtów 3, na kościoł Franciszkański funt 1, y publice na ratuszu przeprosić.

Книга Кременецкаго магистрата, годъ 1746 — 1751, № 1970, листъ 11.

58.

1746, сентября 18. Жалоба Прокопа Ѳедоровича на священника Матвѣя Подчашинскаго о томъ, что, по его наущенію, крестьянка Гапка Романиха приготовляла какой-то составъ во вредъ истцу.

Actum dominica die 18 Septembris, anno 1746.

Przede mną, Michałem Wiszniowskim, namieśnikiem woytowstwa Krzemienieckiego, in praesentia sławetnego Michała Jurkiewicza y kollegów iego, burmistrzów, comparens personaliter utściwy Prokop Fedorowicz, zięć wielebnego xiędza Mateusza Podczaszyńskiego, parocha Szpikułowskiego, solennie się manifestował, una cum remanifestatione, przeciwko nierządów pomienionych rodziców żony swey, tudzież *pokazanie czarów* przez Romanichą Apkią, która *suszyła na piecu*, przyznała, że *czary ugotowała na męża swego*, y *barszcz kazała ugotować*, tylko nie ze wszystkim *z trucizną* zgotowany był. Jeszcze *na ratuszu publice pokazywał czary: legowiska z węża y inne iego pierza;* do tego nazywała złodziejem..... etc. co do gęby napadło. O co iterum atque iterum manifestatur, meliorationem sobie zachowuiąc na świadectwo.

Книга Кременецкаго магистрата, годъ 1746 — 1751, № 1970, листъ 11 на оборотѣ.

59.

1746, октября 14. Тяжба между Олыкскими мѣщанами: Андреевичемъ и Остаповичемъ о причиненіи вреда посредствомъ пролитія жидкости на дворъ сосѣда.

Actum in praetorio Ołycensi, feria sexta, die 14 Octobris, 1746 anno.

Coram officio nobilium dominorum: Antonii Dominici Rayski, Martini Maxymowicz, praesidentium, et famatorum dominorum: Stephani Alexandrowicz Alexandri Rayski, Andreae Trochimowicz, consulum, nec non honestorum: Ignatii Obarowiec, Francisci Zabłocki, Stephani Bernacki, Stephani Lemkiewicz, Laurentii Swięcichowski, scabinorum juratorum.

Na tym to terminie stanowszy personaliter Omelian Jędrzeiowicz, mieszczanin Ołycki, uskarżał się na Dmitra Ostapowicza, mieszczanina Ołyckiego, o to: iż gdy *dziecie* iego *zachorowało, przeląkszy się*, radzili *lak wylać*. Co żona iego uczyniła, y za radą ludzi *wylała na psa*, leżącego na gruncie citati. Co y pozwanego żona widziała, a iego wtenczas w domu nie było. A potym pozwany przyszedszy pod okna, począł postponować, zadaiąc złodzieystwo, *czarodzieystwo*, *wołkułactwo* etc. Uprasza w tym sprawiedliwości.

Pozwany, z żoną swoią stanowszy, reposuerunt: primario citata, że przed Przeczystą aktorka w wieczór wyszedszy pod izbę swoją, wyniosła szklankę, y postanowiwszy pod węgłem, potym obszedszy, przyniosła pod dom nasz y wylała. Którey pytałem się: „co ty robisz?“ Odpowiedziała, że „nic to nie szkodzi.“ A gdy przyszła Saga, iam to oznaymiła, boiąc się y dziwuiąc, a ona,

dowiedziawszy się, napadła na mię. Pozwany zaś odpowiedział: iż gdym przyszedł z drogi, żona mi to powiedziała. A gdym przyszedł, chcąc się spytać, on napadł na mnie, nazywaiąc zadrypańcem. A iam odpowiedział, żem ia ryby nie łapał, żebym się miał zadrypać. A on konfundował, mówiąc: „pobratał się, ot pies leży, to twóy brat.“ Manifestatur pars actorea contra citatam o nazwanie na ratuszu *nieczystym*, francowatym etc. Reprotestatur citata: plugawym, nieczystym. Pars actorea pokładała relacyę urzędownie wyprowadzoną. E converso ex parte citata testis: Eudokia Tarasicha zeznała, że przyszedszy pozwana do mnie mówiła, iż nie wiem co Omelczycha z szklanki pod dom móy wylała, a nazajutrz, zobaczywszy się w mieście, poczęła mi mówić Omelczycha, że pozwana ią obnosi. Której gdym poczęła perswadować, że pod cudzy dom wylała niewiedzieć co, a ona odpowiedziała, że *wieprz dziecie przestraszył*, y to psam wołała, chcąc lak wylać. A gdy nie poszedł, iam w oczy chlusneła. A pozwana na to, słysząc, powiedziała: patrzay, żeby to nie szkodziło.“ Drugi świadek nie stanoł, a pozwany upraszał dylacyi.

A tak sąd, communicato consilio, ponieważ pozwany, zabieraiąc się ieszcze nawięcey świadków, którzy teraz do sądu nie stanęli, uprasza dylacyi, więc sąd tę sprawę odkłada do przyszłego terminu, na którym strony obiedwie maią stawać z dokumentami, pod winą sądową. Co iest zapisano.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739—1750, № 3354, листъ 460 на оборотъ.

60.

1746, октября 19. Приговоръ Олыкскаго магистрата, присуждающій мѣщанина Остаповича къ уплатѣ штрафа въ пользу церкви, за выливаніе жидкости на дворъ сосѣда.

Actum in praetorio Ołycensi, feria quarta, die 19 Octobris, 1746 anno.

Omelian Jędrzeiowicz. Dmitro Ostapowicz.

Stanowszy ad continuationem sprawy, zaczętey in praeterito termino, Omelian Jędrzeiowicz z Dmitrem Ostapowiczem, w którey sprawie stawiony świadek, Opanas Moysieiowicz, mieszczanin Ołycki, zeznał: iż gdy Fiłonczukowa żona szła z dziećmi do Dmitra, aktorka, pod swoim domem siedząc, powiedziała: „nie prowadź tam dzieci, bo ia tam wylała.“ Co usłyszawszy pozwana wyszedszy powiedziała: „alboż nie prawda?“ Y wadzili się ad invicem konfunduiąc się.

A tak sąd, communicato inter se consilio, ponieważ actores benevole przyznaią się, że postrzegaiąc zdrowia dziecięcia swoiego, za poradą ludzi lak wylawszy, iako donoszą, in secretis, nie na mieisce, gdzie ludzie nie chodzą, żona actoris wylała, ale na gruncie pozwanych, exkuzuiąc się, że tam pies leżał y na psa wylała, assekuruiąc się, że zdrowiu tak pozwanych iako y kogo inszego nie ma szkodzić, — więc sąd nakazuie, aby aktores, z godnemi ludźmi wszedszy w dom pozwanych, przeprosili y nakład prawny wrócili. A że ciż actores ważyli się do szeptów udawać y zabobonom wierzyć, co się dzieie

z obrazą Pana Boga, przeto za winę maią dać do rożańca Nayświętszey Panny Maryi wosku funtów dwa, a do cerkiew obóch po funtowi; sądowi zaś swemu, nie schodząc z ratusza, grzywien sześć położyć powinni. Ratione zaś dyffamacyi, ad invicem iakoby się mieli konfundować y niesłuszne rzeczy ieden drugiemu zadawać, ponieważ z inkwizycyi świadków nic się nie pokazało, przeto sąd przy wszelkiey uczciwości strony zachowuie. Dekret stronom publikowany, który citata pars acceptavit, actores zaś appellaverunt; którym sąd wyniesienia pozwala ad triduum. Co iest zapisano.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739—1750, № 3354, листъ 464.

61.

1747, мая 28. Допросъ, снятый въ Дубенскомъ магистратѣ съ крестьянки Анастасіи Ивановой изъ села Гурникъ, обвиненной въ чародѣйствѣ.

Обвиненная показала, что она дѣйствительно занимается лѣченіемъ и знаетъ свойства разныхъ травъ; но чародѣйствомъ вовсе не занимается. Одинъ только разъ ей случилось посовѣтовать средство какому-то Нѣмцу, для снисканія расположенія его господина; но и это средство было основано не на чародѣйствѣ, а на религіозныхъ вѣрованіяхъ обвиненной.

Anno 1747, die 28 Maii.

Na urzędzie maydeburyi Dubieńskiey, stanowszy oczywiście, za rozkazem urzędowym, robocza Anastazya Iwanowa z Gurnik, *dla wyprobowania czarodzieystwa*, która to Anastazya Iwanowa z Gurnik, takową urzędowi czyniła replikę: iż będąc ia przy moiey swekrusie, iuż podeszłey w latach, która się *znała na zielach różnych*, y bywało ią ludzie proszą, kiedy kto na *ból głowy* chory, albo na *gościec* y tam inne choroby, to taż swekrucha bywało mnie z sobą bierze kopac różne ziela dla ludzi chorych. Y iak kopie, to mnie ukazuie, że to te ziele od głowy bolenia, a te od gośćcu, a te od *suchot*, y na różne choroby pomagaiące. Y tak często bywało ia z nią chodzę kopać takie ziela, które teraz wiem. Jak kto choruie na głowę, na *kolki*, na gościec y inne defekta, to ia tych ziel nakopię y daię chorym ludziom. Ale żebym miała wiedzieć ziela iakie na złe uczynki, albo czary, albo żeby kogo z tego swiata zgładzić, słowem co złego zrobić, — do tego się nie znam, ani to umiem, ani też wiem iakowy to by był sposób do czarowania; gotowam na to sumieniem poprawić. Prawda, że teraz pierwszy raz trafiło się, iż przyszedł do mnie Niemiec młody, a nie tak do mnie, iak do tego Niemca, który się u mnie kuruie na gościec. Y tak gadał to to, to owo a potym rzekł do mnie: „moia staruszko, żebyś ty mi poradziła co, żeby na mnie xiąże iego mość był łaskaw y wszyscy ludzie, bo mnie teraz odprawili y nikt na mnie nie iest łaskaw.“ Ja tedy poszła w las y ukopała trzy ździebełka ziela nazywaiącego się *ruczki Preświatoy Bohorodycy*, y dałam mu, y kazałam mu, żeby się tym zielem umył, a potym żeby się modlił do Preświatoy Bohorodycy. Potym dałam mu ziemi z tego mieysca, z któregom te ziela kopała, mówiąc mu: „iak my wszyscy z tey ziemi lubiemy dar Boży, tak niechay ciebie wszystkie państwo lubi y będą na

ciebie łaskawi.“ Y tęż ziemię kazałam mu wraz z tymże zielem, ażeby przy sobie nosił, a nikomu nie pokazywał, y dał mi za to trzy tynfy. Urząd zaś ninieyszy ieszcze więcey pretendował od niey, ieżeli ieszcze komu nie dawała iakich ziół na różne rzeczy, to iest: albo dla łaski, albo dla szczęścia, albo dla oszukania iakiego? Na to pomieniona Anastazya negowała: „żem nikomu na złe żadnego ziela nie dawała, szczególnie tylko temu Niemcowi pierwszy raz, tylko co wiem na choroby różne ziela, które mogą pomodz czasem, albo od febry, albo od gośćcu y tam daley, ale co czarodzieystwa—żadnego nie wiem y nie umiem, ani się tym bawię, y do żadnych złych czarodzieystw nie poczuwam się.

Книга Дубенскаго магистрата, годъ 1740—1750, № 1344, листъ 52.

62.

1747, іюля 16. Жалоба и показанія свидѣтелей передъ магистратомъ города Олыки по дѣлу объ обвиненіи мѣщанки Омельчихи мѣщаниномъ Опанасомъ Моисеевичемъ въ томъ, что она причинила болѣзнь его женѣ и ребенку, выливъ какую-то жидкость въ его дворъ.

Actum in praetorio Ołycensi, feria secunda, die 16 Julii, 1747 anno.

In eodem termino, stanowszy personaliter Opanas Moysieiowicz, mieszczanin Ołycki, uskarżał się na Omelczychę, mieszczkę Ołycką, o to: iż pozwana *coś wylała* na ich podworze, co za złe maiąc, przemówili, że nie godzi się na cudzy grunt wylewać, czy złe, czy dobre. A ona, napadszy matkę y żonę moią łżyła, konfundowała, przeklinaiąc y niesłuszne rzeczy zadaiąc. Na co pokładaiąc inkwizycyą urzędową, sub actu feria sexta, die 30 Junii, anno nunc currenti 1747, upraszali sprawiedliwości.

Pozwana, z mężem stanowszy, zabierali się do iuramentu na to: iako koszule wyieżdżaiącemu w drogę Tatarowi wychędożywszy w wodzie z mydłem y dwa motki, wylała na ulicę nie na czary żadne. A oni za to, napadszy, łżyli i czarodziejstwo zadawali, tudzież francowatemi y zarażonemi mieniąc, ludziom chodzić zakazuią. Na co protestowali się.

Ex parte actorea stawiony świadek, Jan Szawałkiewicz, zeznał: że gdy się wadzili aktorowie z pozwanemi, pytali się: „za co?“, ludzie powiedzieli, że Omelczycha podlała; a żona moia powiedziała, że ia przez tę kałużę przeszła, y niewiedzieć czy z tego, czy nie z tego, pryszcze osypali samą y dziecię.

Ex parte citata Fedor Jaskiewicz, mieszczanin Ołycki, zeznal: że o tym nie wiem y nie znam, y lat 30 mieszkaiąc w iedney ulice, w niczym nie postrzegłem. 2) Tarasicha słowo w słowo zeznała iak Fedor Jaskiewicz.

A tak sąd, communicato consilio, ponieważ strony obedwie zabieraią się na większe dokumenta świadków, więc do przyszłego terminu odkładaiąc tę sprawę, nakazuie: aby strony obedwie, na tymże przyszłym terminie, ze wszystkiemi stawali dokumentami, w tey sprawie służącemi; a sąd protunc,

informowawszy się dostatecznie, postąpi iak będzie należało. Co iest zapisano.

Книга Олыкскаго магистрата, годъ 1739 — 1750, № 3354, листъ 503 на оборотѣ.

63.

1747, іюля 18. Рѣшеніе магистратскаго суда города Олыки по обвиненію мѣщанки Омельчихи, мѣщаниномъ Моисеевичемъ въ причиненіи болѣзни его семейству пролитіемъ жидкости въ его дворъ.

Магистратъ признаетъ обвиненіе недоказаннымъ и освобождаетъ обвиненную отъ отвѣтственности, подъ угрозою наказанія ея 50 ударами, въ случаѣ если впредь она будетъ проливать что бы то ни было на дворъ истца.

Actum in praetorio Ołycensi, feria quarta, die 18 Julii, 1747 anno.

Coram officio nobilis domini Antonii Dominici Rayski, praesidentis, et famatorum dominorum: Stephani Alexandrowicz, Alexandri Rayski, Andreae Trochimowicz, Marci Czuchelewicz, consulum, nec non honestorum: Terentii Czuchelewicz, Stephani Bernacki, Francisci Zabłocki, Laurentii Święcichowski, scabinorum juratorum, w sprawie zaczętey sub actu feria secunda, die 16 praesentis, anno currenti, ex actoratu Opanasa Moysieiowicza z Omelkiem Jendrzeiowiczem y żoną iego, *o podlanie*, były strony pytane, czy mieli by więcey świadków. Reposuerunt, że nie, y zdawali się na pierwszych świadków.

A tak sąd, po przeczytaniu inkwizycyi y świadków wysłuchaniu, communicato consilio, ponieważ strona powodowa donosi, że żona pozwanego iakoby *na czary podlała pod chlew*, czego żadnemi dokumentami nie probuie że czary, a pozwana exkuzuie się, że nie czary żadne, ale zoła od chust, — więc sąd nakazuie, aby pozwana z mężem na przyszłym terminie poprzysięgła na tym: iako wylała zołę nie na czary żadne, ale dla tego, iako donosi, aby nie było błota; a po wykonaney przysiędze wolna zostanie od obiekciey zarzuconey; wykłady obydwóch stron przepadaią; w zaszłych zaś dyffamacyach ad invicem, że strony obedwie bez rekwizycyi ważyli się spólnie diffamować y złożeczyć sobie, za to maią sądowi swemu położyć po grzywnie iedney; pozwany zaś Omelko Jendrzeiowicz, że, nie skończywszy sprawy, ważył się oyca actoris konfundować, iako i sam nie neguie, więc za to ma przeprosić y wykład prawny wrócić; w przyszły zaś czas, inquantum by pozwana ważyła się ieszcze czy dobre, czy złe na cudzy grunt wylewać, tedy bez wszelkiey defalki otrzyma plag 50; odtąd zaś strony obiedwie w zgodzie mieszkać maią; a ieżeli by która strona drugą stronę ważyła się postponować y napadać, tedy ma zapłacić winy na zamek kop Litewskich 20, a na ratusz 10, a w niewystawieniu winy opisaney ma otrzymać plag rózgami 100. Dekret stronom publikowany; od stron za prawny przyięty. Co iest zapisano.

Книга Олыкскаго магистрата, годъ 1739 — 1750, № 3354, листъ 503 на оборотѣ.

64.

1749. Допросы, снятые съ двухъ крестьянъ изъ села Пудловецъ, обвиненныхъ въ томъ, что они тайно отрыли кладъ на помѣщичьей землѣ и, при отыскиваніи его прибѣгали къ чародѣйству ворожки.

Puncta ad excipienda confessata libera ex incarceratis laboriosis Procko et Michajło, subditis Pudłoviecensis.

1. Poddani Pudłowieccy Procko i Michajło, poprzysięgłszy z sobo, samoczwart *kopali ziemie* na gruncie Pudłowieckim *przez niedziel kilka nocą*, i *nalezli zban poliwany z czerwonemi złotemi*, który stłukłszy podrzucili w insze jame z tego zbana skorupy, a pieniądze sobie wzięli.

2. Jako ich chłopcy widzieli z Pudłowiec, kiedy ten zban wyjmowali.

Confessata libera ex laboriosis Michajło et Procko incarceratis actoribus et adcitatis, vigore decreti castrensis Camenecensis Podoliae in judiciis terminorum tactorum, sub celebratione terminorum querelarum officii ejusdem, feria secunda pridie festi sanctae Mariae Magdalenae, anno Domini 1749, inter eosdem incarceratos et generosum Bartholomaeum Witte, artileriae regni praefectum, citatum et actoratum, ex verbalibus propositionibus partium praelati excerpta.

1. Laboriosus Michajło in haec verba recognovit: Ja, Michajło, poddany ze wsi Pudłowiec wielebnych panien Dominikanek, oskarżony jakoby o wykopane na gruncie Pudłowieckim pieniądze, zeznaję: iż w roku terazniejszym 1749 na Wielkanoc, idąc z cerkw Pudłowieckiej po jutrzni przede dniem z Petrem Bojcunem szwagrem Prockowym i Wasylem, pasirbem moim, postrzegliśmy na trzy staje od cerkwi *wybuchający ogień nad skałą* za wsią między krzakami, któren *trzy razy* dał się widzieć: *raz nizko nad ziemią błysneło* i zgasło, *drugi raz* w punkcie *błysneło i wyżej podniesło się*, potym zgasło, *trzeci raz jeszcze wyżej wybuchneło swiatło* na tymże samym miejscu i zaraz zgasło i więcej już nie pokazywało się. Rzekliśmy tedy między sobą, że *to pieniądze muszą się palić*. A że natenczas był mroz, takeśmy mówili między sobą, żeby pójść na tamto miejsce i patrzyć, jeżeli tam odtajało. I wyprawiliśmy Basila, pasirba mego. Któren poszedłszy tam nie znalazł żadnej przyznaki, tylko jak był mroz, tak jednako wszędy było, i powróciwszy taką nam uczynił relacyą. Potym przyszedł do mnie Petro Bojcun i mówił mi: „pódźmy na wolą Bożą, kopajmy.“ Któremu ja zbraniałem się, obawiając się, i te mu słowa mówił: „ty, bracie, letki, uchowaj Boże czego—ucieczesz, a ja w bidę wpadnę.“ I nie poszedłem natenczas. Potym gdy drugi raz do mnie przyszedł i bawił mię, aby iść kopać, te słowa mówiąc: „idźmy na wolą Bożą, jeżeli znajdziemy, będzie i dwor o tym wiedział, bo srybro, złoto nie utai się.“ I tak poszliśmy w nocy pobrawszy siekiry i rydlów dwa. Gdzie przyszedszy w nocy rąbaliśmy najpierwiej siekierami, bo zamarzło było, a potym rydlami kopaliśmy. Po tym kopaniu znowu taż ziemia umarzła, i ja dla wielkiej pracy nie chciałem iść kopać, a ten Petro rzekł te słowa: „weźmyż kogo z sąsia-

dów do siebie.“ I zawołaliśmy Procka przysiężnego, mówiąc między nami: że to człek przysiężny, ma przystęp do dworu, jeżeli da Pan Bóg co należć, lub ni,—będzie mu dana wiara jako przysiężnemu.“ I kopał z nami. I *kopaliśmy kryjomo przez niedziel cztery*, jednak nie co nocy chodziliśmy kopać. Potym mówiliśmy z sobą—jak to mamy obrócić, jeżeli nam Pan Bóg da. Procko tedy przysiężny mówił, że trzeba, aby dwór o tym wiedział. I zgodziliśmy wrzyscy na to. Sami zaś *między sobą przysięgliśmy, palce na krzyż składając i ziemię całując*, aby jeden bez drugiego kryjomo nie chodził kopać, tylko aby wszyscy wraz. Kopaliśmy tedy i potym, aleśmy nic nie należli. Pokazała się była pod krzakiem (któren wyrąbaliśmy i z korzeniem wykopali) płyta i zdawała się w nocy obszyrna, ale potym nie wiedzieć gdzie się podziała. Chodziliśmy i po ogień dla rozświecenia i szukania tej płyty, aleśmy nie należli. Potym wzieliśmy radę między sobą, aby na mszę świętą dać, azali nas Pan Bóg pocieszy. I *daliśmy złoty i groszy sześć na mszę* świętą do cerkwi Pudłowieckiej. A gdy i potym kopając nie należliśmy, Procko przysiężny mówił: „*udajmy się do rozumniejszych ludzi, to jest do wróżbitów.*“ I udaliśmy się do białogłowy we wsi biskupiej, Porajówka nazwanej, mieszkającej, która białogłowa nie wiem jak się zowie, do której Procko chodził i taką od niej odebrał wiadomość, że *te pieniądze wsuneli się ku wschodowi słońca*; i podług tej informacyi kopaliśmy przez noc jednę, czterech nas chłopów: ja jeden, drugi Petro, trzeci Procko przysiężny, i brat przysiężnego Iwaś. Potym pastuszkowie, gdy w dzień poszliśmy na tamto miejsce, wydali nas, powiadając żeśmy coś błyszczącego należli i jakoby w ścianie schowali. Na tymże samym miejscu, niżej troche, inni chłopi, to jest: Darmorezow zięć Andryj i Pańko syn Darmorezow i Wolanowski szlachcic, w Pudłowcach mieszkający, kopali i jakieś płyty i czerepy ponachodzili, i na nas to porozumienie—jakoby my znaleźli pieniądze z zbanem i jakoby te czerepy z tego zbana mieli być, za co nas wzięto, i jego mość pan Witte porucznik wziął nas tu i pod wartą tu w Kamieńcu osadził, gdzie już niedziel siedm siedziemy.

2. Laboriosus Procko przysiężny, de iisdem bonis villae Pudłowce subditus, recognovit in haec verba: Ja, Procko, oskarżony jakoby o wykopane na gruncie Pudłowieckim pieniądze, zeznaję: iż Petro Bojcun, szwagier mój, przyszedł do mnie w poniedziałek wielkanocny po obiedzie i zastał mię śpiącego, gdzie żona moja obudziła mię mówiąc, iż cię czegoś Petro potrzebuje. Do którego gdy wyszedłem do sieni, pytałem go, coby za potrzebę miał do mnie. On tedy uśmiechnoł się tylko i nie powiada po co przyszedł. A mnie insza myśl przyszła — że przed swiętami wielkanocnemi zginoł woł arędarzowi tamecznemu, i rozumiałem, czy nie on tego woła zarznoł i przychował, bo rzeźnictwem bawi się, i czy nie w tym chce się zwierzyć. Potym ja sam rzekłem do niego, uprzedzając go, nim mi co powie, te słowa: „jeżeli co dobrego powiesz mi, to będę słuchał, a jeżeli zaś co złego, to i wiedzieć o tym nie chcę.“ A on na to odpowiedział mi: „nie źle by to było, gdyby nam Pan Bóg dopomogł, co ci powiem.“ I tak ja mówiłem: „powiedz, jeżeli co dobrego.“ A wtym on poczoł powiadać, że dnia wczorajszego, to jest na Wielkanoc, idąc z cerkwi po jutrzni przede dniem, widzieliśmy z pasirbem Michajłowym pienią-

dze palące się za ogrodem Michajłowym, w czahrach, za wsią, od chałupy Michajłowej na dwoje stai. Jam mu na to odpowiedział: „nieprawdę powiadasz.“ A on się zakloł przede mną. I gdym go pytał, jak się pokazywały, powiedział: „że *błysneło nad ziemią* i rozszyrzyło się *jak koło* i przygasło, potym drugi raz na tymże samym miejscu *błysneło jak gwiazda i w górę poleciało ku niebu*, a trzeci raz tegoż czasu chłopiec pasierb Michajłów postrzegł, że błysneło; na tymże samym miejscu od lat trzech Kozaczek, poddany Pudłowiecki, widział *palące się pieniądze*, i probowano już tam, tylko nie wiem kto.“ Tak mi tedy pomieniony Petro powiadał, że i teraz na tym miejscu to *błyskanie widziane było*, i wabił mię do pomocy, prosząc o sekret. Tegoż dnia w poniedziałek wielkonocny Ruski przed wieczorem przechadzałem po podworzu u siebie, poglądając na to miejsce, gdzie mi o pieniądzach palących się powiadał. Gdzie postrzegłszy tegoż Petra z Michajłem, pomyśliłem sobie, że prosił mię o sekret, a tu i drugi z nim chodzi na tym miejscu, i już umyśliłem nie chodzić z nim tam, ponieważ już ten sekret drugi wie. Jednak nazajutrz poszedłem do tego Petra, gdzie zastawszy śpiącego, pytałem: „gdzie Petro“, a żona Petra powiedziała: „chodzili w nocy na zdobycz, i teraz śpie.“ Na które słowa porwał się ze snu z pieca Petro i poczoł na żonę narzekać: „co ty gadasz, na jaką zdobycz chodziłem?“ Potym o czym innym zaczeliśmy mówić. A wtym dziewczyna Michajłowa przyszła po ogień, i ojcu powiedziała, że ja jestem u Petra, gdzie i Michajło przyszedł, i tak gadaliśmy o różnych rzeczach. Potym ja przytoczyłem mowę żony Petrowej, że mi powiadała, jakoby Petro chodził tej nocy na zdobycz, i mówiłem: „gdyby dobra zdobycz, to byście i mnie udzielili“. A Michajło uśmiechnoł się i rzekł: „i ja tam z nim w kupie był.“ I powiadali przede mną że już tam zaczeli kopać. Ja tedy mówiłem do Michajła, że mi o tym Petro powiadał i prosił o sekret, ale widzę i ty wiesz o tym sekrecie. A Michajło na to mi odpowiedział: „żem to ja Petra posłał do ciebie, aby ci o tym powiedział“. Jam mu znowu na to rzekł: „na coż ty do mnie posłał? wszak ty masz ojca swego i braci swoich, to tobie podobnij z swojemi“. Na to odpowiedział mi Michajło: „jużeśmy się radzili tu między sobą—kogoby wziąć z sobą, i wszystkich przerzuciwszy, zdało nam się najlepiej ciebie wziąć, bo masz i brata do pomocy“. Ja pozwoliłem na to, tylkom to powiedział, że ja w nocy kopać nie chcę, ale po dniu, żeby to i dworowi było wiadomo. Na co Michajło odpowiedział, że i my inaczej nie chcemy, tylko żeby o tym i dwor wiedział, jak co Pan Bóg da, i dla tego ciebie spólnie bierzemy z sobą tylko że zaś *w nocy a nie w dzień kopać chcemy*, to *dla tego* aby potym *gdybyśmy w dzień kopali a nie nalezli, tobyśmy śmiech z siebie zrobili, bo to miejsce na widoku całej wsi*, a do tego *takich rzeczy po dniu nigdy nie szukają*. I tak ja posłałem z niemi parobka, brata swego rodzonego Iwana, z poniedziałku na wtorek, z siekirą rąbać ziemię, bo była umarzła. Potym na drugą noc z wtorka na śrzodą i ja z tymże parobkiem Iwanem, bratem moim, i tamtych dwóch: Petro i Michajło — chodziliśmy i całą noc kopaliśmy. Tejże nocy rąbając siekirą po pod krzakiem trafiliśmy na coś twardego, że aż siekira ognia dała. I gdyśmy się przypatrywali, coby takiego było pod tym krzakiem, zdało nam się, że kamiń; i macaliśmy to, twardo było; potym rzuciliśmy wkoło z sie-

kirami kolo tego krzaku wycinać z korzeniem; jakeśmy tedy wydobyli z korzeniem ten krzak, nie znaleźliśmy żadnego kamienia; to jednak pamiętam: jakeśmy macali przed wycięciem krzaku, to miejscami ziemia mokra i błoto było. Potym gdyśmy po wywaleniu tego krzaka z korzeniem kopając i siekirami rąbając nie nalezli, rzekłem do nich: „porzućmy, obiecał Pan Bóg, niema nic“. I poszliśmy z miejsca tamtego przed Michałowe wrota. Ztamtąd rozchodząc się do domów naszych, ja rzekłem do nich: „przysięgnimy jeden przed drugim, żeby żaden z nas jeden bez drugiego nie kopał. I *palec na palec jeden przed drugim złożywszy przysięgliśmy* i zakleliśmy się. Po tym zaklęciu ja mówiłem do nich: „jeżeliście prawdziwie w tym miejscu wydający się ogień widzieli, to nie żałujcie tego, bo wam powiem: złożmy się i *dajmy na mszą* na tę intencyą, *żeby nas Pan Bóg pocieszył*“. Na co wszyscy zezwolili, i daliśmy: ja groszy 18, a Michajło drugie 18 groszy, hospodynowi Pudłowieckiemu złoty, a diakowi groszy sześć z tychże samych pieniędzy. I tegoż dnia, to jest we czwartek, którego msza święta była, poszliśmy na noc wszyscy czterej kopać, i nie nalazszy nic znowu kopaliśmy w piątek i sobotę. A gdy nie mogliśmy nic należć, zeszliśmy się w niedzielę Przewodnią u mnie w domu i wzieliśmy radę, aby *jechać do wróżki*. Jakoż ja pojechałem do Porajówki (wsi), do biskupstwa należącej, gdzie się znajduje *kobieta wróżka*, nazwiskiem Popadiuczka. Do której gdym przyjechał, nie wyjawiałem interessu, w jakowym do niej przyjechałem, aż ona sama rzekła, wprzódy *poguśliwszy wylaniem wosku*, jakoby na moim domostwie źle mi się dzieje. Potym gdym ja nic na to nie mówił, zmieszała się i drugi raz inszy wosk wzieła i wylała, któren położywszy na stole *obrusem nakryła*, potym *jak osechł wosk*, wzieła go i *przypatrywała* się na nim, potym przypatrzywszy się powiedziała mi, żeś strony skarbu do mnie przyjechał, są *pieniądze w kotle miedzianym*, na którym *z wierzchu duha żelazna* leży; ale te pieniądze od tego miejsca, gdzie kopacie, na zachod słońca stoją nie daleko, tylko jak raz stąpić pod górę. Powiedziała że *tam jest i przyznaka*, *kamień* w ziemi leżący *na południe*, a *z południa ku wieczorowi* rum kamieni: i od tego rumu na jedno stąpienie skorupy czarne z garków. Odjeżdżając od niej, pytałem się, *w jakowyby czas* brać się do szukania. Powiedziała mi, że *pod pełnią, jak drugie kury zapieją*, bo choćby co złego miało bydź na przeszkodzie, to już natenczas szkodzić nie będzie. I tak według jej informacyi czyniliśmy. Wlekło to się przez niemały czas szukając pieniędzy, tylko nie mogę wiedzieć wiele niedziel. *Przyznaki*, które mi opowiedziała, *znaleźliśmy na tych miejscach*, *jak powiedziała*, a pieniędzy nie nalezli; czerepy zaś przy pannie przeoryszy, jak się o tym doniesło, podług informacyi wróżki znaleźliśmy w ziemi na dwa sztychy rydlem wziowszy w calcu; potym i dalej przy tejże pannie przeoryszy kopaliśmy, i *świdrem wielkim* pożyczonym u jego mości pana Olęckiego *wiercieliśmy* w ziemie w różne miejsca, aleśmy nic nie nalezli. Tamże, bez naszej wiadomości, nie daleko tego miejsca, innych ludzi Pudłowieckich dwóch, to jest Pańko Darmorezow syn i Wolanowski szlachcic, trzeci z Biłanówki Jędrzy zięć Darmorezow—*kopali i świdrem długim raz kolo razu wiercieli*, do czego się przyznali, ale nie zaraz, gdzie w ich kopaniu skorupy polewane nalezli się. Przed tym gdyśmy z Michajłem w dzień poszli na to miej-

sce przypatrując się, wydobywał Michajło po kawałku pecyny koło tego miejsca gdzieśmy krzak wycieli, i mówił mi, że to wielkie podobieństwo, — gdy nas pastuszkowie postrzegszy oskarżyli jakobyśmy pieniądze należli, które niby Michajło ze mną idąc niosł przed sobą do ścianki. Zacośmy w sekwestr wzięci i tu przez niedziel siedm siedziemy przez jego mości pana Wita porucznika osadzeni.

Инквизиціи Каменецъ-Подольскаго городскаго суда, № 4118, № пакета 1.

65.

1749. Допросы, снятые съ шести другихъ жителей села Пудловецъ, обвиненныхъ въ тайномъ копаніи клада на помѣщичьей землѣ.

Confessata libera ex nobili Antonio Wolanowski, Iwan Prockow brat, Wasyl pasirb Michajła, Pańko Darmorezow syn, subditis Pudłovecensibus, Andrej Darmorezow zięć, subdito de villa Bilanowka, vigore decreti castrensis Camenecensis Podoliae in judiciis terminorum tactorum, sub celebratione terminorum querelarum officii ejusdem, feria secunda pridie festi sanctae Mariae Magdalenae, anno Domini 1749, inter laboriosos Michajło et Procko przysiężny, actoratos et adcitatos ab una, et generosum Bartholomaeum Witte, artileriae regni praefectum, citatum et actoratum parte ab altera, praelati durantibus iisdem judiciis excerpta.

1. Laboriosus Iwan Prockow brat in haec verba recognovit: „Ja Iwan Procka przysiężnego Pudłowieckiego brat, oskarżony o wykopanie pieniędzy, zeznaję: nie byłem przy początku, jak Procko, moj brat, z Michajłem, atamanowym synem, i Petrem Bojcunem strony pieniędzy palących się na gruncie Pudłowieckim zmówili. Aż potym przyszedł Petro do brata mego, i mój brat Procko, nie wiem, czyli kopał, albo ni, ale chodził na to miejsce, gdzie się pieniądze palili. Potym brat mój Procko mówił do mnie: „cośbym ci powiedział, tylko się nie pytaj co“. I po wieczerzy brat mój zawołał mię, żebym z nim szedł. Ja widząc że brat nic nie bierze, tylko fuzyą wziołem i poszedłem za bratem zdaleka. Brat mój poszedł do Michajła, gdzie i ja za bratem przyszedłem. Brat mój u Michajła (gdzie był natenczas i Petro) siadł na ławie na śród izby, a ja siadłem w kącie. Oni o różnych rzeczach gadali długo w noc, a ja kurzył tiutun, a dalej poczołem drzymać, i mówiłem: „zarwaniście (sic) bisowi czego ja mam czekać“? Petro z Michajłem poczeli bratu mówić: „za co on łaje? czyli on jeszcze nie wie, w jakim interesie przyszedł“? A brat mój powiedział: „jeszcze nie wie“. I dopiero mnie o palących się pieniądzach powiadali, i mnie mówili, żebym z niemi szedł szukać (to się działo zaraz pierwszego tydnia po i elkiej nocy). I ja z niemi poszedłem. Petro i Michajło wzieli rydle, a ja z bratem bez niczego; poszliśmy na to miejsce w krzaki za Michajłowy ogrod, na pół gonów nad skałą będące. Gdzie przyszedszy Petro z Michajłem kopali, a my stali. A już na tym miejscu we dwóch miejscach pokopane były po trochu miejsca. A że nie rychło w noc poszliśmy kopać, więcej

jak godzin dwie nie kopaliśmy, i poszliśmy do domu, jak dzień miał bydź. A potym w domu zmówiliśmy się i chodziliśmy przez trzy noce kopać i kopaliśmy, aleśmy nic nie należli. Po trzech nocach Michajło pojechał po zboże, i wtenczas już brat mój nie chodził kopać, tylko ja, Petro i Michajłow pasirb Masyl; aleśmy właśnie jak nic nie kopali, bo nam dyszcz przeszkodził i nie chciało się nam. Nim jeszcze Michajło jechał w drogę po zboże, jednej nocy jakeśmy wszyscy kopali, zdało się coś jak płyta pod krzakiem na tym miejscu, gdzieśmy kopali. My ten krzak zkopali, a potym nic nie należliśmy. Brat mój przeżegnał się, że płyty niema, którą namacywaliśmy pierwiej i ryskalem oskromadzywaliśmy, i brat mój mówił: „chodźmy do domów naszych, nie nam Pan Bóg obiecał“. Poszedszy z tego miejsca poszliśmy przed Michajła i tam przed Michajłem przysięgliśmy jeden przed drugim, żeby jeden bez drugiego nie kopał. Jak zaś Michajło przyjechał, zaraz *panny* dowiedzieli się o szukaniu pieniędzy, i Michajła wzieli do dwora i *kazali w dyby zabić;* a brat jeszcze z pannami na to miejsce, gdzieśmy kopali, chodził, a potym i brata kazali panny zabić w dyby i obydwóch odwieźć do Kamieńca.

2. Nobilis Antonius Wolanowski in haec verba recognovit: ja, Antoni Wolanowski, oskarżony o wykopanie pieniędzy, zeznaję: ja zdybałem Pańka Darmorezowego syna z Ciołkowiec jadącego, z którym stojąc widzieliśmy dwóch żołnierzy w dzień pałaszami koląc ziemię nad skałą w krzakach za Michajłowym ogrodem. Ja pytałem się Pańka, czego oni tam szukają, a Pańko powiedział: „albo waszeć nie wie? oto ja byłem na dole z żołnierzem, i widzieliśmy *pieniądze palące* się na tym miejscu, i dla tego ci żołnierze tam pałaszami pieniędzy szukają“. Którzy szukali a potym do Darmoreza przyszli i upominali się o pieniądze, mówiąc: „wraz widzieliśmy pieniądze palące się, a wyście pierwiej poszli ziemię pokopali i pieniądze wyjeli, oddajcie pieniądze, chciejcie się niemi z nami podzielić, bo jak się nie podzielicie, to będzie o tym dwor wiedział“. Pańko się exkuzował, że nie kopał; jakoż ni, bo to Procko, Michajło i Petro pierwiej kopali, i to miejsce pokopane żołnierze należli i na fundamencie tego pokopania upominali się u Pańka o pieniądze. Potym ja się zdybał z Pańkiem i mówiłem: „chodźmy szukać pieniędzy gdzieś widział palące się“. A Pańko nie chciał, mówiąc: „i tak żołnierze kładą napaść, żem szukał“. Jednak z soboty na niedzielę w tydzień po Wielkiejnocy poszło nas trzech szukać: ja, Pańko i Darmorezow zięć, i oni kopali niedaleko od tej jamy, gdzie Procko, Michajło, Petro i Iwan Procków brat szukali; jamę wielką wykopawszy, pecynę i kamienie powyrzucawszy; a blizko tego wielkiego kopania ciż sami w drugim miejscu byli napoczeli, i my w tym miejscu szukali; ale ja tylko patrzyłem się na nich, jak kopali ryskalem; ja miałem świder wielki, który u mnie od dwóch lat jest; natenczas wziołem to i tym świdrem wiercieliśmy; aleśmy nic nie należli, tylko węgle i głównie w jednym miejscu, a w drugim płytę niewielką, a pod płytą nie było nic. Dowiedziawszy się panna przeorysza o kopaniu i szukaniu pieniędzy, miała sama przyjechać. A nim przyjechała, ja za wiadomością dworską ze szlachtą i ludźmi chodziliśmy na to miejsce i widzieliśmy wielką jamę, gdzie Procko, Michajło, Petro i Iwan szukali. Ja sam zaprowadziłem do tej jamy, gdzie my szukali, i w tej jamie już w poruszanej ziemi za-

kopał Wojtek Byczek trzy razy i za trzecim razem, ale w poruszanej ziemi, wykopał szkorupy zielone z jakiegoś zbanka. A że tego czasu jeszcze panna przeorysza nie była, ja te skorupy do siebie wziąłem i nazajutrz oddałem pannie przeoryszy. Panna przeorysza kazała Proćka i Michajła zawołać, pytała się ich jeżeli kopali; oni się zapierali. I tak, że się nie chcieli przyznać, kazała Michajła w dyby zabić. A potym Michajło przyznał się, że szukali i kopali, tylko z bojaźni nie przyznawali się, że chłopcy na nich powiadali, jakoby coś świcącego się nieśli od tej jamy w dzień i w krzaki zanieśli, o co i inkwizycya przez jego mości pana Mita była wyprowadzona. A nim inkwizycya wyprowadzona była, kazała panna przeorysza mnie, Michajła i Proćka zaprowadzić do Kamieńca. Po wysłuchanej zaś inkwizycyi mnie wypuszczono, a Proćko i Michajło siedzą do tychczas.

3. Laboriosus Petro de villa Pudłowce in haec verba recognovit: Ja, Petro Bojcun, oskarżony o wykopanie pieniędzy na gruncie Pudłowieckim panien Dominikanek, zeznaję, że ja, idąc z cerkwi po jutrzni, jeszcze ciemno było, na Mielkanoc się to działo, a szedłem z Masylem Michajłowym i widziałem, że w krzakach nadeskałą *błysnoł ogień* i rozszyrzył się, a potym w góre *ku niebu jak świca poszło*. Masyl zaś powiadał, że trzy razy widział światło, pokazujące się na tym miejscu; ale ja tylko raz widziałem. I zaraz Michajło przed mszą przysłał do mnie Wasyla ażebym poszedł szukać przyznaki. I ten Wasyl powiadał, że już chodził szukać przyznaki, ale nie nalazł, — i ja nie chodziłem. Potym Michajło przyszedł do mnie i mówił mi, żebyśmy poszli szukać, powiadając: „że i ja widziałem z podwórza mego, że się *pieniądze paliły*“ (bo już od lat dwóch tenże Michajło szukał tam pieniędzy z komornikiem swoim Leskem dziadem). I my trzech, ja, Michajło i Wasyl, chodziliśmy kopać i należliśmy jakąś płytę, która nam gdzieś szczezła. Potym Michajło mówił mnie, żebym poszedł do Proćka i jemu powiedział o pieniądzach, że się paliły, i żeby z nami szukał; do którego ja chodziłem i opowiedziałem mu, a Proćko powiedział „bywa to bida za takie rzeczy, czyli najdziemy, czyli ni, to w kłopocie będziemy“. Jednak pojął się szukać z nami, tylko mówił, żebyśmy na niego zaczekali i nazajutrz przyszedł do mnie, a potym i Michajło nadszedł, i umówiwszy się poszliśmy w nocy szukać. Gdzie szukając już z Proćkiem i bratem jego Iwanem, zaraz pierwszej nocy należliśmy płytę pod krzakiem, któren krzak zrąbawszy i podkopawszy, jużeśmy płyty nie należli, tylko pecynę, i rozeszliśmy się. A potym umówili się, żeby dać na mszą, i Proćko z Michajłem dali, a ja nie dałem, bom nie miał pieniędzy. Dawszy na mszą popowi, nie szukając już pojechał Proćko do Porajówki *do wróżki*, któremu powiadała o przyznakach, o jakiejście płycie i innych przyznakach; jakoż nie daleko, jak powiadała, od tego miejsca należliśmy płytę; szukaliśmy tych pieniędzy z połtory niedzieli, aleśmy nie należli. Potym panna przeorysza dowiedziała się, że chłopcy podpatrzyli w dzień Proćka i Michajła, że chodzili do tey jamy, gdzieśmy kopali, i coś błyszczącego się pod połą nieśli i do krzaków zanieśli, — kazała podstarościemu, żeby ludzi zwołał i poszedł szukać przyznaki, gdzie kopano, i podstarości ze szlachtą i z ludźmi chodził, gdzie i ja byłem, i wtenczas szkorupy zielone należli, nie w tej jamie, gdzie my kopali, ale gdzie Wolanowski z Pańkiem i Darmo-

rezowym zięciem kopali. Jednak ja sam widziałem, że już nie w calcu, ale w ruszanej ziemi te szkorupy nalezione. I ja, spodziewając, że już Proćko i Michajło należli, widząc szkorupy i słysząc, że chłopcy na Proćka i Michajła powiadali, że coś nalezli,—chodziłem do nich, upominając o pieniądze; ale duszę i ciało kleli, że nie należli. Potym panna przeorysza kazała wziąć do dwora Michajła, Proćka i Wolanowskiego, i Michajła w dyby zabić kazała, a potym kazała wypuścić. Powtórnie zaś zjechała i kazała nas wszystkich do dworu pobrać; Michajła, Proćka i Wolanowskiego do Kamieńca do więzienia oddano, a nas puszczono. Potym Wolanowskiego wypuszczono, a Proćko i Michajło do tychczas siedzą.

4. Laboriosus Wasyl Michajła pasirb in haec verba recognovit: Ja, Wasyl, oskarżony o wykopanie pieniędzy na gruncie Pudłowieckim, zeznaję: ja na Wielkanoc szedłem z cerkwi po jutrzni i widziałem, że w krzakach, tam gdzie kopali, *pieniądze się paliły*, szyroko sino trzy razy zapaliły się, a że w tenczas jeszcze było zamarzło — nie szukaliśmy; jak się rozmarzło, chodził Proćko, Michajło, Iwan Proćkow brat i ja szukać pieniędzy; szukaliśmy, aleśmy nie należli.

5. Laboriosus Pańko Darmorezow syn in haec verba recognovit: Ja, Pańko, oskarżony o wykopanie pieniędzy na gruncie Pudłowieckim, zeznaję: ja, stojąc koło ogroda pana Wolanowskiego, gadałem z nim o różnych rzeczach, gdzie stojąc obaczył Wolanowski żołnierzów na górze w czachrach nad skałą, i pytał się, co to za ludzie. Jam mu powiedział, że to tam pieniędzy szukają; a to tam było żołnierzów dwóch, którzy szpadami szukali, z tey racyi, że żołnierz jeden, Antoni Faudaszko Cembalski, z pod królowy regimentu, widział, że się *pieniądze palili*, i mnie o tym powiedział. Ale to nie pieniądze się paliły, ale jak szukali Proćko, Michajło, Iwan i Petro pieniędzy, *Petro krzesał ogień, a temu żołnierzowi zdało się, że się pieniądze palą*. W dzień tenże żołnierz poszedł na to miejsce i nadybał jednę jamę wielką, a drugą tylko cztery razy ryskalem zakopaną. Co widząc, przyszedł do mnie upominają o pieniądze, rozumiejąc, żem ja kopał i nalazł; a to insi, jakom powiedział, szukali. W wieczor zaś przyszedł do mnie pan Wolanowski i wabił mnie, żebyśmy poszli szukać pieniędzy, a ja nie wiedząc jeszcze, że to tam *ogień krzesano do lulki*, poszedłem z Wolanowskim i Andryjem szwagrem moim; gdzie przyszedłszy, nadybaliśmy dwie jamy, jednę wielką, a drugo mało co napoczęto; szukaliśmy i kopali tej jednej nocy, i nic nie należli; tylko jednę niewielką płytę, pod którą płytą wiercieliśmy świdrem pana Wolanowskiego, i w różnych miejscach wiercieliśmy, aleśmy nie należli nic.

6. Laboriosus Andryj Darmorezow zięć, de villa Bilanówka, oskarżony o wykopanie pieniędzy na gruncie Pudłowieckim, do wielebnych panien Dominikanek konventu Kamienieckiego należącym, recognovit in haec verba: Ja, Jędrzy Darmorezow zięć, zeznaję iż ja, jadąc do Makowa na jarmark, wstąpiłem do Pudłowiec do ojca żony mojej; gdzie nadszedł pan Wolanowski szlachcic i długo w noc siedział. Potym Pańko szwagier mój, syn Darmoreza, i pan Wolanowski wabili mnie z sobą. Ja nie wiedząc gdzie poszedłem z niemi i pytałem się ich: „gdzie wy mnie wabicie“? Powiedzieli mnie: „chodź z nami, pójdziemy pie-

niędzy szukać, bośmy widzieli, że się pieniądze palili". Jam mówił: „a z czym idziemy, czym będziemy szukać"? Pan Wolanowski powiedział: „ja mam świder", i miał go pod połą, długi właśnie w pas, i ryskal mieli. I my poszli, należliśmy już dołki kopane, jeden w pas głęboki, a drugi mało co zaczęty, i w tym małym szukaliśmy i koło tegoż wiercieliśmy w różnych miejscach i w jednym miejscu nadybaliśmy płytę ładną, większą od stołka, którą dobyliśmy, ale pod płytą nic nie było. W drugim miejscu nadybaliśmy głownie i węglie w calcu, i tam nic nie było; dalej wiercieliśmy pod płytą którośmy wykopali, ale żadnych pieniędzy nie należli, a ni podobieństwa, bo miętka ziemia była pod tą płytą; szukaliśmy i pod krzakiem, ale tam ziemia twarda była; i przestaliśmy wiercieć i kopać, poszliśmy znowu do jamy, gdzie ktoś kopał, ta jama była duża, w pas wykopana, i w tej jamie szukaliśmy, aleśmy nic nie należli, w tejże jamie była pecyna. Natenczas nie wiedziałem, kto tam pieniędzy szukał; aż się potym dało mi się słyszeć, że Michajło i Procko szukali, którzy siedzą teraz w Kamieńcu w więzieniu. Którego zaś czasu my chodzili z panem Wolanowskim szukać pieniędzy — nie pamiętam dobrze; ale mi się widzi, że po Wielkiejnocy w terazniejszym roku. I to słyszałem od mojej teszczy, że *na tym miejscu, gdzie szukali pieniędzy, bywała kiedyś cegielnia.*

Инквизиціи Каменецъ-Подольскаго городскаго суда, № 4118, пакетъ № 2.

66.

1749, іюля 21. Показанія, снятыя съ парубка Андрея, по поводу обвиненія его въ незаконной связи съ дворянкою Рошковскою.

Андрей, разсказывая обстоятельства дѣла, перечисляетъ тѣ пріемы чародѣйства, къ которымъ Рошковская прибѣгала для того, чтобы снискать его любовь.

Confessata libera ex laborioso Jędrzy parobek, incarcerato statuto vigore decreti castrensis Camenecensis Podoliae in judiciis terminorum tactorum, sub celebratione terminorum querelarum officii ejusdem, feria secunda pridie festi sanctae Mariae Magdalenae, anno Domini 1749, inter generosum Martinum Chojecki actoratum et suprascriptum incarceratum statutum praelati durantibus iisdem judiciis excerpta.

Ja, Jędrzy, rodziłem się we wsi Kowalówce koło Kołomyi. Małym mię wyjeli z ojcem do Berezowa Niżnego; jego mość pan Szodkowski, dziedziczny pan, wyjoł mię. W Berezowy byłem z ojcem lat trzy i podczas drugiego roku ociec poszedł do Iwania Pustego, do biskupstwa Kamienieckiego należącego. W Iwaniu jak ociec mój mieszkał przez lat dwanaście, podczas tego czasu pasłem owce lat trzy. Ztamtąd, jak nastąpiła pierwsza rewolucya kozacka, poszedłem z ojcem do Borszczewa nad Prut, pod wielmożnego jego mości pana Czosnowskiego starostę Wierzbowieckiego, i tam z ojcem byłem dwa roki: pierwszego roku chleba zarabiałem z ojcem, a drugiego roku jego mość pan Dębowski, marszałek wielmożnego jego mości pana starosty Wierzbowieckiego, wziół mię do koni; u którego byłem więcej jak półroku. Od jego mości pana Dębowskiego

uciekłem do Iwania Pustego, w Iwaniu najołem się za parobka u Wasyla Paskaruka, u którego rok cały służyłem. Wysłużywszy rok, poszedłem do Poczapiniec do Pańka mielnika, wuja mego rodzonego, u którego przez lat trzy uczyłem się mielnictwa. Jak ten mój wuj umarł w Poczapińcach, poszedłem do Dunajowiec, do krewnego mielnika Hryńka, u którego byłem przez ćwierć roku. Z Dunajowiec poszedszy byłem w Dumanowie przy Iwasiu mielniku przez półroku. Z Dumanowa poszedłem do ojca swego do Krzywczan, gdzie byłem od Wiejkiejnocy do Pokrowy przy ojcu. Tamże w Krzywczanach na burgu mieszkał jego mość pan Ruszkowski, do którego od Pokrowy przystałem do jego mości pana Ruszkowskiego z namowy samej pani Ruszkowskiej, bo jeszcze przed Pokrową, nim przystałem, *zgrzeszyłem dwa razy cielesnym grzychem.* Podczas tego czasu jego mość pan Ruszkowski był w Kamieńcu i Krzywczu i bawił się przez dwie niedzieli, a pani Ruszkowska brata mego, służącego u nich, i kucharkę wyprawiła do Mukarowa ze zbożem do matki swojej, żeby nikogo nie było w domu, i tego czasu przysłała do ojca mego, aby kazał mnie iść doglądać chudoby; i ja z rozkazu ojcowskiego musiałem pójść; opatrzywszy chudobę, przyszedłem do chałupy i położyłem się spać, pani Ruszkowska przyszła do mnie, poczeła mię namawiać, abym miał społeczeństwo z nią; jam tej nocy uciekł ze dworku jego mości pana Ruszkowskiego do domu nie zgrzeszywszy,—to było z soboty na niedzielę. Tegom nikomu nie powiadał, bom się wstydził. Z niedzieli zaś na poniedziałek taż pani Ruszkowska przysłała po mnie kucharkę, powiadając, że bydło coś porozganiało z podworza, ażebym przyszedł pozaganiać one; jam nie chciał iść, a ociec mnie przysiłował, żebym szedł. I poszedłem na rozkaz ojcowski. Jakem przyszedł, bydło pozaganiał, pani Ruszkowska zawołała mię do izby i *dała mi porcyą gorzałki* i kazała mi w izbie spać, żebym nigdzie nie szedł. W nocy zaś sama przyszła do mnie, tak poczeła mię to *łaskotać*, to *szoportać* koło mnie, ja młody będąc po niej takiej na ławie gdziem spał; drugi raz znowu drugiego dnia w dzień w izbie. Potym przyjechał jego mość pan Ruszkowski i przyjoł mnie na służbę, i służyłem rok i niedziel ośmnaście. Przez ten czas *grzeszyłem z nią* to trzeci dzień, to w tydzień, to we dwie niedzieli albo i więcej niedziel. A jak postrzegła to matka nieboszczyka pana Ruszkowskiego i przyjechał pan Paweł Chojecki, opowiedziała onemu o tym, i miał mię z Mironowiczem, sługą pańskim, zabić. A mnie Sorokowski chłopiec pański przestrzegł, i jam z bratem ze wszystkim (bo brat mieszkał w Żeniszkowcach) uciekłem do Krzywczan do ojca, i przy ojcu byłem od zapust do Pokrowy. Od Pokrowy poszłem z bratem do Wierzbowca na praźnik. Po praźniku poszliśmy z bratem do Żeniszkowiec, do bratniego teścia, i tam piliśmy przez noc. W dzień jego mość pan Ruszkowski, dowiedziawszy się o nas, przysyłał po mnie. Jam się bał pość, i nie chodziłem; a brat mój chodził, i pan Ruszkowski bratu mówił: „niech nie boi się, niech przyjdzie, a ja mu za przeszły i za ten rok zapłacę“; bo mi jeszcze był winien i za pierwszy rok. Jam tego nie słuchał, i poszliśmy nazad do Wierzbowca na popraźniczenie. Dowiedziawsvy się o tym pani Ruszkowska, że my poszli do Wierzbowca, posyłała za nim powiadając, że pan przysłał po mnie. I tak ja piątego dnia z człekiem poszedł do Żeniszkowiec, i już nie zastałem w domu jego mości

pana Ruszkowskiego. Gdzie przyszedszy tak stara pani Ruszkowska, matka, jako też i młoda mówili mi, żebym w domu stajenkę postawił i wszystko posporządzał. To pan obiecał, ci jak przyjedzie zapłacić. Potym jak pan przyjechał, już mię nie puścił. Jam jednak przez ten czas, nim pan nadjechał, nie zgrzeszyłem z nią, i byłem przez zimę w Żeniszkowcach, a po Wielkiejnocy zprowadził się do Babiniec i *znowu poczołem grzeszyć z panią Ruszkowską*, jak się trafiło: to trzeciego dnia, to w tydzień, albo i we dwie niedzieli, jak pana nie było; a jak pan był, to grzechu między nami nie bywało. W Babińcach byłem od Wielkiejnocy do Piotrówki. Po Piotrówce, obawiając się, że z nią grzeszyłem, uciekłem do Krzywczan znowu do ojca. Gdzie sama pani Ruszkowska przyjechała po mnie i poczeła przed ojcem powiadać, że ja wiele rzeczy potracił, i straszyła ojca, że jak nie pojedzie, to i ty będziesz za niego odpowiadać. I ociec kazał mi iść, mówiąc: *„jak piwa narobiłeś, tak go pij“*. I ja musiałem pość nazad do Babiniec. I w drodze, jadąc z nią, mówiła mi: „czego się ty obawiasz? póki ja żyć będę, to tobie nic nie będzie, pan tobie nic nie będzie mówił“. Jakoż nigdy mi nic nie mówił, i ja, wtenczas powróciwszy do Babiniec, *grzeszyłem z nią*, gdzie byłem dwa roki. Aż trzeciego roku uciekłem na Wołoszczyznę do Zaleszczyk, do wuja, u wuja byłem trzy dni. Po trzech dniach dniach wuj mój powiedział mi, że w Serafińcach koło mielnika starło, i kazał mi iść do niej; i poszedłem do wdowy i stanołem u niej na służbę na ćwierć roku do młyna za czeladnika. I byłem u niej niedziel dwie, i poszedłem do Senkowa na odpust. Tam pani Ruszkowska z matką swoją była, i znowu mię wzieła do Babiniec. Jak mię przywiozła, wziołem koszulę i czapkę, w tym punkcie zaraz poszedłem nazad do Serafiniec i znowu w Serafińcach byłem niedziel trzy. A jak się dowiedziała o mnie pani Ruszkowska, posłała do mnie z Chodyjowiec Jwana Wereszczaka, któren mówił mi: „jeżeli nie pójdziesz do Babiniec, to z ciebie *ani Bogu świca, ani djabłu ożóg nie będzie*. Ja tego nie słuchałem i nie szedłem, alem poszedł do Winohradu na pańszczyznę karczmę pobijać, gdzie *napadło mię coś jak frebra* i *ztrąciło mię na doł na tarcice*. Potym do wieczora nie robiłem nic, aż drugiego dnia kołki ciesałem. I tegoż dnia pojechałem do Serafiniec, i drugiego dnia poszedłem do Babiniec, gdzie przyszedłszy nie pokazywałem się pani Ruszkowskiej, ale poszedłem do Krzywcza do Stefana Jałowegi. A jak się dowiedziała pani Ruszkowska, posłała po Jałowegę, żeby szedł do pana Ruszkowskiego i namawiała Jałowegę, żeby mówił nieboszczykowi panu, aby mię przyjął. Jałowega mówił z panem, a pan powiedział: „co się mu należy, to mu zapłacę, a już go nie chcę, bo wszystko ucieka, nie służy tak, jak się należy.“ Jałowega powróciwszy powiedział mi, że już pan nie chce mię trzymać, i tak ja poszedłem z Wasylem cieślą do Borszczewa i stawiliśmy w Borszczewie dom przez tydzień. W tydzień przysłała pani Ruszkowska poberężnika Mykitę Kostiuka niby od pana, i ten poberężnik mówił mi: „pan się naradził i posłał mię, żebyś szedł dosługować.“ I ja tego dnia w wieczor poszedłem z poberężnikiem do Babiniec i chciałem pójść do pana, a poberężnik mówił: „nie chodź jeszcze, bo pani mówiła, żebyś się pierwiej widział z mamką.“ Potym przyszła mamka i mówiła mi: „nie chodź jeszcze, aż jutro rano, bo się pan gniewa, ale brat samej pani bardzo

za tobą prosi, i jak przeprosi, to ja tobie dam znać.“ Nazajutrz mamka przyszła i powiedziała mi: „nie bój się, teraz idź, już się pan nie gniewa.“ I ja poszedłem, zastałem pana jeszcze na łóżku, i pan mówił do mnie: witajże, słobodzianie,“ i mówił mi: „czego ty wszystko uciekasz?“ Jam powiedział: „wszak wielmożny pan wie, że ja dawno nie chcę służyć.“ A pan powiedział: „to się porachujmy ze mną.“ I poczoł się rachować. A jak pani postrzegła, że ja już nie chcę służyć, poczęła pana namawiać i przemówiła pana, bo pan powiedział: „kiedy nie chcesz służyć, to ja tobie odzieży nie dam.“ I ja znowu przystałem służyć i tylko trzy dni byłem, a jak mię przestrzegł czeladnik, że pan mówił — jak cokolwiek jaką okazyą znajdzie pan na ciebie, to cię zbije okrutnie. I ja usłyszawszy uciekłem do Wierzbowca do ojca. Do Wierzbowca znowu pani Ruszkowska przysyłała do mnie Wasyla Czopyka, któren Czopyk powiedział, że państwo kazało, żebyś przychodził; co już było, to było, a jeszcze pani obiecała ci darowizny serdak i czapkę. Jakoż serdak dała, ja powróciwszy do Czopyka zaszedłem, gdzie mamka Jawdocha przyszła i mówiła: „idź do pani, nie bój się.“ I ja poszedłem i zastałem w łóżku państwo, i pan mi mówił: „kiedy ty statkować będziesz? już dalej i stary będziesz, a statku nie masz.“ A więcej mi nic nie mówił, i ja służyłem i *grzeszyłem z panią.* Ale po śmierci pańskiej już nie grzeszyłem, bom w Chreplijowie był. Przedtym ile razy uciekłem, zawsze taż Jawdocha *mamka z rozkazu pani guśliła:* to *płotami trzęsła,* to *ogień żar pod próg sypała,* to *rozebrawszy się goła koło budynku biegała;* i jak *nasypie żaru na koszulę pod progiem* i *garkiem przyłoży,* to *koszula nie zgorzała;* i to sobie *za wróżbę miała: kiedy się koszula nie przepali, to się nazad powrócę,* w czym nadzieję pani czyniła. O tym powiadali mi parobcy, którzy to widzieli, i w oczy to mamce przy mnie mawiali, że tak robiła. A ja jej za to łajałem i z siekirą raz za to do niej rozpędziłem się, za co mię pani uderzyła. Byłem już potym aż do śmierci pańskiej. Po śmierci pańskiej, któren tu umarł w Kamieńcu, pan gubernator Krzywiecki napisał do podstarościego do Babiniec, aby mię kazał wziąć. I ten podstarości, związawszy mię, odesłał mię do Krzywcza, a z Krzywcza pan Marcin Chojecki wziół mię i zaprowadził tu do Kamieńca, gdzie niedziel siedm siedzę.

Инквизиціи Каменецъ-Подольскаго городскаго суда, № 4118, № пакета 3.

67.

1750, мая 2. Жалоба дворянки Анны Лущевской на дворянина Поляковскаго и крестьянина села Пражова — Сусленка о томъ, что они истязали Лущевскую, заподозривъ ее въ чародѣйствѣ, вслѣдствіе того, что она передала своему ребенку цвѣтокъ, который взяла изъ рукъ ребенка Сусленка.

Roku tysiąc siedmset pięćdziesiątego, miesięca Maja drugiego dnia.

Na urzędzie grodzkim, w mieście jego kr. mości Żytomierzu, przede mną, Pawłem Żytkiewiczem, namieśnikiem protunc grodzkim generału województwa Kijowskiego, y xięgami niniejszemi grodzkiemi Kijowskiemi comparens perso-

naliter urodzona jey mość pani Anna Łuszczewska, wdowa, windykując niewinney krzywdy, tyrańskiego zbicia i skaleczenia, przez niżey wyrażonych obżałowanych zadanego, solennie naprzeciwko wielmożnemu jego mości panu Polakowskiemu, gubernatorowi Prażewskiemu, nie mniey roboczemu Susłenkowi i innym ludziom do tey nienależytey akcyi przybranym, magno animi cum dolore żali, skarży y manifestuje się o to:

Iż teraznieysza komparentka, przybywszy na odpust do Prażowa, gdzie stancyi dla spoczynku nogom zdrożonym szukając, na niedyskretnego roboczego Susłenka domowstwo natrafiła. Tam bez czas krótki bawiąc się, *dziecięciu małemu*, z sobą będącemu, *kwiatek wziowszy u dziewczyny tegoż Susłenka dała.* Co obaczywszy zagniewany gospodarz, zaraz *bić horrendissime* komparentkę *począł*, przekładając jej przed oczy, że to *na czary czynić miała.* W czym nigdy notowana nie była, ani tego z jego mości obwinionym dowiodą. Y tym kaliczeniem nie kontentując się, do dworu do urodzonego Polakowskiego obwiniony, z wielkim potrącaniem, szarpaniem, zaprowadził. Gdzie jego mość obwiniony, nulla habita ratione, inwestygacyi żadney nie czyniąc, *tirannissime rózgami y nahajami bić rozkazał.* Ad extremum, na większą oppressyę y zgubę sirocińską, widząc podupadłą manifestantkę, że żadnego sposobu do upomnienia się wynaleźć nie może tak znacznego uciemiężenia, *chłopstwu pijanemu pastwić się nade krwią szlachecką dopuścił.* Którzy *horrendissime tak jey mość* manifestantkę, *jako i jej dziecie, w trzech leciech będące, bili,* kaliczyli tak dalece, że, przybywszy do Żytomierza, z wielką trudnością z stancyi do kancellaryi dla oświadczenia się przyść mogła. O co iterum iterumque manifestuje się. Et in continenti, stanowszy oczewiście woźny generał wojewodstwa Kijowskiego i innych, szlachetny Michał Bijalski, in vim suae verae ac fidelis relationis, palam, pu lice litereque recognowit: iż on, roku terazniejszego, tysiąc siedmset pięćdziesiątego, die secunda Maii, na affektacyą i prawną rekwizycyą jej mości pani Anny Łuszczewskiey, mając przy sobie stronę szlachty, ludzi wiary godnych, urodzonych ich mościów panów: Michała Kijowskiego i Michała Szymańskiego, ob majus testimonium sibi adhibitos, był w kancellaryi grodzkiey Kijowskiey, gdzie będąc, widział i urzędownie oglądał, tak u urodzoney affektantki jako i jej dziecięcia, *na grzbiecie rany zbite, spuchłe, zsiniałe, piersi wpuchłe, zsiniałe, oczy popodbijane, włosy z głowy powyrywane, u dziecięcia jagody i ręce zsiniałe.* Co wszystko taż affektantka mieniła sobie być zadane tak przez urodzonego Polakowskiego, jako też roboczych Susłenków y innych ludzi Prażewskich. I prosili—komparentka swoią manifestacyę, a woźny—wizyi relacyę actis connotari; co i otrzymali. † Anna Łuszczewska, pisać nieumiejąca. † Woźny ut supra, ignarus scribendi.

Книга городская Кіевская „записовая и поточная," годъ 1750, № 60, листъ 692 на оборотѣ.

*

68.

1750, мая 18. Рѣшеніе Кременецкаго магистрата по дѣлу между мѣщанами: Павломъ Марченкомъ и Адамомъ Сендкевичемъ.

Первый обвинилъ дочь втораго въ чародѣйствѣ: будто она распространяетъ болѣзнь, проливая жидкость на дорогѣ. Магистратъ призналъ обвиненіе неосновательнымъ, такъ какъ изъ разслѣдованія оказалось, что пролитая жидкость была изъ ванны, которую обвиненная принимала для собственнаго излѣченія.

Roku 1750, miesiąca maja 18 dnia.

Sąd mój namieśnictwa wojtowstwa Krzemienieckiego i całego urzędu maydeburskiego, po wysłuchaniu skargi sławetnego Adama Sędkiewisza i zięcia Hrycka Marczenka a córki tegoż Adama, a ponieważ tak się pokazało, że córka Adama, *mając na sobie chorobę, to jest goszczowę*, a tak z porady ludzkiej powiedziano, aby się *od tej choroby zielem niejakim obmywała*; więc że strona pozwana, to jest Paweł Marczenko i z żoną swoją, nie wiedząc, że ta jest choroba goszczowa, zadał tey białygłowie, że jest przy niej *choroba zła*, ale też nie doprowadził. Sąd, po wysłuchaniu oboch stron, a ponieważ ta białogłowa, mając na sobie tę chorobę goszczowę, nie powinna tego czynić, aby obmywszy się, te ziele wyliwać, albo też kąpiel, którędy ludzie chodzą czyli też bydło; zaś ten, jeżeli zadał te niesłuszne słowa, że jest przy niej choroba zła, niegodziwie zadał;—tedy obydwie strony powinni być obwinione i obopolnie wykład i przeproszenie uczynić. A odtąd powinno być wieczne milczenie, jako tej stronie y tey, jako zaś męszczyznom, tako i białogłowom. Jeżeli by zaś pokazało y znowiło się, tedy ta strona, która początkiem zwadki będzie, powinna dać grzywien 30 na wielmożnego jego mości pana wojta, y na sąd radziecki grzywien 15,—mocą sądu niniejszego.

Книга Кременецкаго магистрата, годъ 1746 — 1751, № 1970, листъ 110.

69.

1767. Дѣло объ обвиненіи мѣщанъ: Анны Духинской и Тымки Середы въ томъ, что они занимаются чародѣйствомъ и причиняютъ болѣзни посредствомъ изготовляемыхъ ими составовъ.

Vidua Petrycha niewiasta zeznała to: jako widziała u Anny Duchińskiej, swekruchi swojej, *dwoje ziela, jedne w flascce moczone, kolor czerwony, a drugie w przyskrynku, jak imbier*; naostatek nie przeczy, że mówiła, iż tym zielem miała *podlać* Karpa; ale tego nie wie doskonale i nie widziała, tylko słyszała, że ludzie wiele o tym gadali, że swekrucha *miała zczarować* Karpa; i dla tego obawiała się kupić młyna i budować się na granice, żeby i jej tak nie było, lub jej mężu.

Świadek Gabryel Szybunia zeznał: jako od samego Seredy słyszał te słowa, któren zdybawszy się z nim i przywitawszy, prosił tabaki,—a to na śród miasta

przeciwko Frejdy. Potym na gorzałkę poszli. I tenże Sereda, jak się zmówili o Karpa, któren pod ten czas leżał u Zakrzewskiego na kuracyi, powiedział: *„nie weźmie go bis, tylko do połowy pasa nogi mu odejmie, bo mie o to Jacko mielnik prosił, aby nie chodził, ale on będzie chodził.“* Na co przysiąc gotów.

Świadek Jan Łaszkiewicz, żołnierz, zeznał: jako Tymko Sereda w jego chałupie za ich uproszeniem, jak go sprowadzili do siebie, *aby poradził, żeby dzieci rosli, gotował dwoje ziela, z tych jednego i sam napił się, i dał jemu i żonie jego i przyrzekł, że się dzieci chować będą;* zaś drugiego zostawiłszy jemu, alias przedzieliwszy, reszte z flaszeczkem z sobą za pazuchę zabrał, i poszedł z tym zielem, powiadając, że prosił mie jeden człek, obiecałem mu dać. Służąca zaś baba z Ptyczy jak przyszła do chałupy, i gdy te ziela dwoje zobaczeła w flaszeczkach, które stało na półce, powiedziała: że *jedne ziele niczego, ale co* tego *drugiego* i w chałupie *nie trzymajcie*, bo się nie godzi takiego ziela w budynku trzymać. I tak te ziele Łaszkiewicz wziołszy z flaszeczką, uderzył o jabłoń i wyrzucił.

Книга Дубенскаго магистрата, годъ 1760—1772, № 1352, листъ 6.

70.

1768, ноября 28. Показанія свидѣтелей въ дѣлѣ по обвиненію мѣщанъ Тимка Середы и Анны Духинской въ чародѣйствѣ и изготовленіи составовъ, вредныхъ для здоровья.

Inkwizycye w sprawie Karpa mielnika, między Jacychą Dzielińską, wyprowadzone pod wykonanym juramentem, podług prawa i świętej sprawiedliwości, die 28 novembris, 1768.

1. Bazyli Pierożyński, żołnierz, zeznał to: że Jacycha była w domu i prosiła o *ziele;* jakowe, na co, i dla czego — nie wie, tylko te słowa słyszał od Seredy, aby ziela dał.

2. Jego mość pan Jastrzębski, sierżant garnizonu Dubieńskiego: jako słyszał od Gabryela Szybuni, syna starego Szybuni, obywatela Surmickiego, iż tenże na stacyi jego mości pana Jastrzębskiego na podworzu te słowa mówił iż, przyszedłszy do domu tegoż Szybuni, Tymko Sereda tak mówił: pódź, Gabryelu, napijemy się piwa lub miodu, dał mi Pan Bóg złotych 8, napijemy się, *swój na swego licha prosił.“* Podtenczas zaś będący Karp mielnik u jego mości pana Jastrzębskiego mówił do Szybuni: „czy ne na mene?“ Zaś on tylko na te słowa tylko mrukną mową: „um, daj pokój.“ Zaś żona jego na drugi dzień powiadała, że na Karpa tego ziela (пробѣлъ въ подлинникѣ); dwoje ziele zaś było gotowane przez Seredę u Łaszkiewicza żołnierza, ale nie wie, na co i dla kogo, tylko tenże żołnierz tę czynił relacyą; z tych zaś zioł jedne dał pić każdemu, a drugie wziół z sobą.

3. Świadek Gabryel Szybunia, szwiec, zeznał, jako od samego Seredy te słyszał słowa: „że się z tym chwalił przed nim Sereda, iż zdybałszy się z nim na śród miasta, przeciwko Frejdki, do niego mówił: „prawda, jam mu to na proszenie Jacka mielnika: *kaby mu nogi odjełem*, potym w czasie późniejszym.“

4. Chyma Semenicha zeznała: jako jadąc z Arszyczyna dla kupienia pszenicy z wdową Petrychą niewistką Dzielińskiej, a zdaleka zobaczywszy dwóch ludzi, jadących na koniach i woz przodem, mniemając że Moskale, na bok na pola ku gajowi Jwańskiemu dla schronienia się zboczyli. I jadąc bokiem mówiła Chymka do Petrychy: „widzisz jaki to chleb, że i grosz miałszy to ciężko za niego kupić, nie lepiej że miałby ktokolwiek cudzy młyn trzymać, wolelibyście wy sami, jako swoi.“ Na co niewistka Dzielińskiej odpowiedziała: „ja bym rada, ale się boję, żeby mnie tak nie *oczarowała swekra*, jak Karpa.“ Ta Chymie odpowiedziała: „ej, daj pokój, to jego Pan Bóg sam skarał za jego niestatek i nieszanowanie rodziców.“ Petrycha zaś odpowiedziała: „wiem, bo ona, jak szedł z Szermicz pijany Karp, to go wtenczas w nocy *podlała zielem*, jedno było czerwone w flaszeczce, a drugie jak imbier, a co większa i przedtym jeszcze nim się pobudowali, to też same słowa w chałupie ich powiadała, które słowa i mąż i dzieci jej słyszeli, że się boję budować, żeby mnie tak nie było, jak Karpowi.“

Книга Дубенскаго магистрата, годъ 1760 — 1772, № 1352; листъ 6 на оборотъ.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

ПРИЛОЖЕНІЕ.

Документы: Стран.

1. 1700—1713. Показанія свидѣтелей по дѣлу о заподозрѣніи жены Каменецъ-Подольскаго цехмистра Петра Дерочевскаго въ томъ, что она, при посредствѣ злаго духа, причинила болѣзнь мѣщанину Костю 363

2. 1700. Постановленіе Луцкаго гродскаго суда о производствѣ слѣдствія по дѣлу между дворянами Костюшкевичами и Сенковскими о взаимныхъ обидахъ и оскорбленіяхъ 364

3. 1701, Февраля 12. Рѣшеніе Каменецъ-Подольскаго магистрата, по которому онъ признаетъ бездоказательною жалобу мѣщанина Судца на гречанку Антоновую о томъ, что она посыпала порогъ въ домѣ истца какимъ-то порошкомъ. 370

4. 1702, Февраля 24. Жалоба мѣщанки Маріанны Бахчинской на мѣщанина Северина Хржановскаго и жену его 371

5. 1704, Іюля 7. Показанія свидѣтелей по дѣлу объ обвиненіи цехмистра Яна Затвардзевича въ употребленіи чародѣйственныхъ средствъ для усиленія своихъ заработковъ . . . . . —

6. 1704, Іюля 14. Показанія подмастерья Василія Фіялковскаго объ употребленіи тремя мастерами ткацкаго цеха въ Каменцѣ чародѣйственныхъ средствъ для снисканія работы. 372

7. 1704, іюля 21. Приговоръ Каменецкаго магистрата, опредѣляющій наказаніе тѣмъ мастерамъ, которые прибѣгали къ употребленію чародѣйства для снисканія себѣ работы. 373

8. 1707, мая 19. Жалоба Свято-Никольскаго братства на мѣщанку Гапку изъ Острога о томъ, что она приказала своему сыну, вѣроятно, съ цѣлью произвести колдовство, отрѣзать веревки отъ церковныхъ колоколовъ. . 374

9. 1709, іюля 24. Жалоба мѣщанки Агнессы Шагиновой на мѣщанку Клецкую за клевету, будто Шагиновая занимается чародѣйствомъ и состоитъ въ связи съ летавцемъ (перелетнымъ злымъ духомъ) . . . . . —

Стран.

10. 1710, мая 27. Рѣшеніе магистратскаго суда города Выжвы, по которому опредѣлено, чтобы мѣщанинъ Данило Олифировичъ испросилъ прощеніе у мѣщанина Никиты Веремейчика въ томъ, что онъ голословно заподозрилъ его жену въ колдовствѣ, вслѣдствіе котораго будто капуста перестала рости въ огородѣ Олифировича 375

11. 1710, іюня 25. Жалоба священника Ивана Ставицкаго на мѣщанина Григорія Бабиженка о нанесеніи ему различныхъ оскорбленій, между прочимъ, о томъ, что Бабиженко упрекалъ истца въ знакомствѣ со злымъ духомъ и подсылалъ свою тещу производить чародѣйства концомъ веревки противъ дома истца 376

12. 1710, іюня 28. Приговоръ радецкаго Каменецъ-Подольскаго суда по дѣлу между священникомъ Іоанномъ Ставицкимъ и мѣщаниномъ Григоріемъ Бабиженкомъ . . . . . —

13. 1710, іюля 20. Жалоба мѣщанина Григорія Бабиченка на мѣщанина Ѳедора Яцева о томъ, что онъ заподозрилъ его въ чародѣйствѣ и унесъ изъ его дома лѣкарство, назначенное для ребенка 377

14. 1710, ноября 16. Жалоба старосты Дымирскаго, Петра Ласка, на слугу своего Франциска Рогозинскаго о томъ, что онъ, похитивъ у истца значительную сумму денегъ, старался утаить свой поступокъ посредствомъ чародѣйства и потомъ, уличенный въ кражѣ, оклеветалъ Трипольскаго передъ судомъ . . . . . —

15. 1711, мая 29. Замѣтка изъ книгъ Дубенскаго магистрата о томъ, что, по настоянію управляющаго имѣніемъ, дворянина Ѳедора Ковнацкаго, заставляли плавать женщинъ, заподозрѣнныхъ въ произведеніи засухи, и послѣ испытанія ихъ, отпускали на поруки къ мужьямъ 379

16. 1813 г. мая 18. Приговоръ Каменецкаго магистрата, по которому опредѣлено, чтобы мѣщанка Марина Дубеняцкая приняла очистительную присягу въ томъ, что она не занимается колдовствомъ . . . . . —

17. 1714 г. декабря 11. Письмо крестьянина Ивана Боровскаго къ мѣщанину Михаилу Трублаенку 380

18. 1715 г. сентября 28. Показанія, отобранные въ Каменецкомъ магистратѣ отъ мѣщанки Регины Рожицкой по дѣлу о попыткѣ мѣщанки Васинской околдовать мѣщанина Андрея Гродзицкаго 381

19. 1715 г. сентября 30. Заявленіе мѣщанки Варвары Висинской о томъ, что показанія Регины Рожицкой, будто Висинская пыталась околдовать Гродзицкаго,— ложны и вымышленны 382

20. 1715, Октября 2. Мировая сдѣлка между мѣщанами: Гродзицкимъ, Висинскою и Рожицкою 383

21. 1716, Іюля 2. Приговоръ магистрата города Выжвы, предписывающій, чтобы мѣщанка Супруниха и ея дѣти извинились передъ мѣщанкою Ламазянкою въ томъ, что публично ее обвинили въ причиненіи смерти посредствомъ чародѣйства нѣсколькимъ лицамъ 384

22. 1716, іюля 23. Приговоръ Каменецкаго магистрата, которымъ опредѣлено подвергнуть пыткѣ нищую Марину за попытку очаровать домъ войта Армянскаго— Павла Святовича 385

23. 1716, Ноября 15. Жалоба мѣщанки Солтовской на мѣщанку Фурикевичеву о томъ, что послѣдняя несправедливо оклеветала истицу въ чародѣйствѣ. 386

Стран.

24. 1717, іюля 5. Приговоръ Каменецкаго магистрата, предписывающій миромъ окончить тяжбу, возникшую по поводу обвиненія мѣщанкою Фурикевичовою мѣщанки Фарановской въ колдовствѣ 387

25. 1717, іюля 7. Показанія, отобранныя въ Каменецкомъ магистратѣ по дѣлу объ обвиненіи мѣщанки Маньковской солдаткою Колецкою въ томъ, что она успѣшно ведетъ торговлю въ литейномъ заведеніи вслѣдствіе колдовства. . . . . —

26. 1717, іюля 21. Приговоръ Каменецкаго магистрата, по которому назначены штрафъ и тюремное заключеніе въ наказаніе за бездоказательное обвиненіе въ колдовствѣ. 388

27. 1718, іюня 17. Показанія, отобранныя въ Каменецкомъ магистратѣ отъ Евреекъ, заподозрѣнныхъ въ колдовствѣ. 389

28. 1718, іюня 27. Обвиненіе мѣщанки Потаповичевой мѣщанкою Деменичовою въ попыткѣ принести ей вредъ, посредствомъ ненадлежащаго употребленія сыворотки. . . . . —

29. 1719, марта 21. Распоряженіе старостинскаго Каменецкаго суда. 392

30. 1720, марта 15. Показанія свидѣтелей, собранныя Дубенскимъ магистратомъ о сожженіи жителями мѣстечка Красилова стодвадцатилѣтней старухи Проськи Каплунки, заподозрѣнной въ томъ, что она распространила моровую язву. 393

31. 1720, мая 6. Показанія свидѣтелей по дѣлу о причиненіи выкидыша мѣщанкѣ Поповичевой. 394

32. 1729, ноябрь. Обвиненіе въ чародѣйствѣ черезъ обливаніе. 396

33. 1729, ноября 22. Приговоръ Каменецкаго магистрата, присуждающій мѣщанку Феську Чумаковую подвергнуть за чародѣйство тѣлесному наказанію ста ударами. . . . . —

34. 1730, іюня 10. Показанія свидѣтелей, уличающія крестьянку Марину Перистую въ томъ, что она, посредствомъ чародѣйства желала снискать себѣ расположеніе господъ своихъ. 397

35. 1731, февраля 28. Приговоръ Барскаго замковаго суда о взаимныхъ оскорбленіяхъ между дворянами Гальчинскимъ и Новосельскимъ. 399

36. 1731, апрѣля 30. Обвиненіе въ чародѣйствѣ мѣщанъ Хилькевичей мѣщаниномъ Леончикомъ, утверждавшимъ, что Хилькевичи подбрасывали соръ на его дворъ, съ цѣлью причинить ему вредъ колдовствомъ. . . . . —

37. 1732, Іюля 14. Жалоба мѣщанъ Еткевичовъ на мѣщанку Анастасію Залѣсскую о томъ, что она, состоя съ ними въ тяжбѣ, публично похвалялась, что можетъ посредствомъ чародѣйства лишить ихъ жизни и здоровья. 400

38. 1732, октября 1. Дѣло по обвиненію мѣщанки Анны Дембской солдатомъ Степаномъ Гембаржевскимъ въ томъ, что она причинила ему болѣзнь, развѣшивая на его заборѣ какое-то истертое зѣлье. 401

39. 1733, января 25. Приговоръ каптуроваго суда Подольскаго воеводства, осуждающій 12 человѣкъ крестьянъ на смертную казнь и на крѣпостныя работы за разбой. 402

Стран.

40. 1733, мая 7. Жалоба дворянъ: Стефана и Ѳеофилы Верповскихъ на дворянъ Луку и Анастасію Ярмолинскихъ о томъ, что они причиняютъ истцамъ разныя обиды и, между прочимъ, похваляются причинить имъ смерть посредствомъ чародѣйства. 403

41. 1733, мая 17. Жалоба мѣщанки Екатерины Гломбовичевой на мѣщанку Елену Козицкую о томъ, что послѣдняя, въ досадѣ, что ея женихъ измѣнилъ ей и женился на Гломбовской, прокляла его и тѣмъ причинила ему смертельную болѣзнь, похваляясь притомъ, что онъ скоро умретъ. . . . 404

42. 1736, марта 2. Приговоръ Барскаго замковаго суда по дѣлу между дворянами Самуиломъ Галузинскимъ и Иваномъ Кнышемъ-Лопатинскимъ о покражѣ вола и о чародѣйствѣ. 405

43. 1738, марта 31. Рѣшеніе Барскаго замковаго суда по дѣлу о покражѣ лошади, возникшему между дворянами Скоржевскимъ и Васлевскимъ. . . 408

44. 1739, мая 22. Приговоръ Олыкскаго магистратскаго суда, о наказаніи ста ударами мѣщанки Анны Шкопилихи за то, что она бездоказательно обвинила въ чародѣйствѣ мѣщанку Анну Райскую, утверждая, будто послѣдняя причинила смерть ея сыну, наваривъ ему какого-то зѣлья. . . . . —

45. 1740, іюля 9. Допросъ, снятый съ ворожеи членомъ Олыкскаго магистрата о причинахъ пожара, случившагося въ городѣ Олыкѣ 409

46. 1741, апрѣля 17. Рѣшеніе Дубенскаго магистрата по дѣлу между мѣщанами: Михайлюкомъ и Халичевою. 410

47. 1741, іюля 24. Приговоръ Дубенскаго магистрата по дѣлу объ обвиненіи дьячка Григорія Комарницкаго въ томъ, что онъ соблазнилъ дѣвицу Екатерину Сахнюковую. 411

48. 1742, апрѣля 16. Рѣшеніе Олыкскаго магистрата по дѣлу объ отъискиваніи мѣщаниномъ Павломъ Савоновичемъ виновника случившейся въ его домѣ покражи, посредствомъ колдовства. 413

49. 1742, мая 28. Показанія дворянки Варвары Костецкой о томъ, какія мѣры она предпринимала по порученію дворянки Викторіи Рабчинской, для наведенія злыхъ духовъ на мужа послѣдней—Роха Рабчинскаго. . . . . —

50. 1742, іюля 12. Приговоръ Дубенскаго магистрата. 416

51. 1743, октября 30. Протоколъ засѣданія магистратскаго суда города Олыки съ участіемъ депутатовъ отъ духовнаго вѣдомства. 417

52. 1743, ноября 6. Продолженіе дѣла между Олыкскими мѣщанами: Максимовичемъ и Шепельскимъ о взаимныхъ оскорбленіяхъ, въ томъ числѣ и о чародѣйствѣ. 419

53. 1743, ноября 22. Рѣшеніе духовнаго суда Олыкскаго капитула, по которому мѣщане Шепельскіе признаются невинными въ взводимыхъ на нихъ обвиненіяхъ въ чародѣйствѣ. 421

54. 1743, ноября 22. Приговоръ Олыкскаго магистрата по тому же дѣлу. . . 424

55. 1746, апрѣля 10. Показанія свидѣтелей по дѣлу о сожженіи дворянина Михаила Матковскаго жителями села Гуменецъ, полагавшими, что онъ есть упырь. 425

56. 1746, августа 8. Приговоръ Кременецкаго магистратскаго суда по дѣлу

Стран.

между мѣщанами: Иваномъ Зеневичемъ и его тестемъ, Саввою Несторенкомъ. 432

57. 1746, сентября 5. Рѣшеніе Кременецкаго магистратскаго суда, по которому мѣщанинъ Стефанъ Полторацкій приговоренъ къ штрафу за распространеніе клеветы о солдатѣ Вержбицкомъ, будто жена послѣдняго занимается чародѣйствомъ. 433

58. 1746, сентября 18. Жалоба Прокопа Ѳедоровича на священника Матвѣя Подчашинскаго о томъ, что, по его напущенію, крестьянка Гапка Романиха приготовляла какой-то составъ во вредъ истцу. 434

59. 1746, октября 14. Тяжба между Олыкскими мѣщанами: Андреевичемъ и Остаповичемъ о причиненіи вреда посредствомъ пролитія жидкости на дворъ сосѣда. . . . . —

60. 1746, октября 19. Приговоръ Олыкскаго магистрата, присуждающій мѣщанина Остаповича къ уплатѣ штрафа въ пользу церкви, за выливаніе жидкости на дворъ сосѣда. 435

61. 1747, мая 28. Допросъ, снятый въ Дубенскомъ магистратѣ съ крестьянки Анастасіи Ивановой изъ села Гурникъ, обвиненной въ чародѣйствѣ. . . 436

62. 1747, іюля 16. Жалоба и показанія свидѣтелей передъ магистратомъ города Олыки по дѣлу объ обвиненіи мѣщанки Омельчихи мѣщаниномъ Опанасомъ Моисеевичемъ въ томъ, что она причинила болѣзнь его женѣ и ребенку, выливъ какую-то жидкость на его дворъ. 437

63. 1747, іюля 18. Рѣшеніе магисгратскаго суда города Олыки по обвиненію мѣщанки Омельчихи, мѣщаниномъ Моисеевичемъ въ причиненіи болѣзни его семейству пролитіемъ жидкости въ его дворъ. 438

64. 1749. Допросы, снятые съ двухъ крестьянъ изъ села Пудловецъ, обвиненныхъ въ томъ, что они тайно открыли кладъ на помѣщичьей землѣ и, при отыскиваніи его прибѣгали къ чародѣйству ворожки 439

65. 1749. Допросы, снятые съ шести другихъ жителей села Пудловецъ, обвиненныхъ въ тайномъ копаніи клада на помѣщичьей землѣ 443

66. 1549, іюля 21. Показанія, снятыя съ парубка Андея, по поводу обвиненія его въ незаконной связи съ дворянкою Рошковскою 447

67. 1750, мая 2. Жалоба дворянки Анны Лущевской на дворянина Полковскаго и крестьянина села Пражова—Сусленка о томъ, что они истязали Лущевскую, заподозривъ ее въ чародѣйствѣ, вслѣдствіе того, что она передала своему ребенку цвѣтокъ, который взяла изъ рукъ ребенка Сусленка 450

68. 1750, мая 18. Рѣшеніе Кременецкаго магистрата по дѣлу между мѣщанами: Павломъ Марченкомъ и Адамомъ Сендкевичемъ 452

69. 1767. Дѣло объ обвиненіи мѣщанъ: Анны Духинской и Тымки Середы въ томъ, что они занимаются чародѣйствомъ и причиняютъ болѣзни посредствомъ изготовляемыхъ ими составовъ . . . . . —

70. 1768, ноября 28. Показанія свидѣтелей въ дѣлѣ по обвиненію мѣщанъ Тимка Середы и Анны Духинской въ чародѣйствѣ и изготовленіи составовъ, вредныхъ для здоровья 455

УКАЗАТЕЛЬ

ЛИЦА

А

Агриппина, служанка презид. сента г. Олыки—Жепельскаго, 344, 345.
Андреевичъ, мѣщанинъ, 341, 434.
Андрей, парубокъ, 343, 344.
Андріевичъ, Ѳеодоръ, мѣщанинъ, 331.
Андріевскій, учитель Бѣльскихъ педагогическихъ курсовъ Сѣдлецкой г., прислалъ сборникъ этнографическихъ матеріаловъ, записанныхъ учениками этихъ курсовъ, XVI.
Антоновая, Гречанка, 332, 370.
Антоновичъ, В. Б., сдѣлалъ извлеченіе изъ процессовъ прошлаго вѣка о колдовствѣ, XV, 321.
Артемьевъ, А. И., V.

Б

Бабиженко, Григорій, мѣщанинъ, 329, 333, 377, 376.
Бахчинская, Маріанна, мѣщанка, 371.
Бахчинскіе, мѣщане, 342.
Березницкіе, дворяне, 348.
Бернацкій, мѣщанинъ, 342.
Бжозовскій, дворянинъ, 338.
Благочинный 5-го благочинія Ушицкаго у., Подольской г., доставилъ сборникъ повѣрій и суевѣрій, XVI.
Бобровскій, П. О., V, VII.
Божкевичъ, Александръ, мѣщанинъ, 348.
Боровскій, Иванъ, крестьянинъ, 346, 380.
Бутовскій, А. И., III.
фонъ-Бушенъ, А. Б., IV, V.
Бѣляевъ, Г. Н., мировой посредникъ 3-го уч. Луцкаго у., XVII.

В

Валуевъ, П. А., министръ внутреннихъ дѣлъ статсъ-секретарь, V.
Василевичева, мѣщанка, 339.
Василевскій, дворянинъ, 354, 408.
Веремейчикъ, Никита, мѣщанинъ 348, 375.
Верещатынскій, помѣщикъ, 355.
Вержбицкій, солдатъ, 433.
Верповская, Ѳеофила, дворянка, 403.
Верповскіе, дворяне, 331, 348.
Верповскій, Стефанъ, дворянинъ, 403.
Висинская, мѣщанка, 381.
Воронецкій, учитель Тывровскаго народнаго училища, Винницкаго у., Подольской г., составилъ обширный сборникъ народныхъ вѣрованій, обрядовъ и прочихъ этнографическихъ матеріаловъ, XVI.
Выпришинскій, дворянинъ, 338.

Г

Галузинскій, Самуилъ, дворянинъ, 355, 405.
Гальчинскій, дворянинъ, 343, 369.
Гапка, мѣщанка г. Острога, вдова, 350, 374.
Гембаржевскій, Степанъ, солдатъ, 334, 335, 401.
Гильтебрандтъ, П. А., VI, VIII, IX.
Гильфердингъ, А. Ѳ., IV, V, IX.
Гирсъ, А. К., III.
Гловачевскій, В. Г., мировой посредникъ 2-го уч. Житомірскаго у., XVII.
Глоховичева, Екатерина, мѣщанка, 335, 404.
Головнинъ, А. В., статсъ-секретарь, III.
Гремберг, О. И., мировой посредникъ 1-го уч. Литинскаго у., XVI, XVII.
Гржибовскій, войтъ, 339.

Григорьевичъ, Трофимъ, мѣщанинъ, 333.
Григорьевъ, В. В., V.
Гродзицкій, Андрей, мѣщанинъ, 381.
Гуцулъ, Василій, крестьянинъ, 355.

Д

Дабижиха, мѣщанка, 333.
Дембская, Анна, мѣщанка, 334, 401.
Деменичева, мѣщанка, 333, 334, 389.
Дерочевскаго, Петра, Каменецъ-Подольскаго цехмистра, жена, 328, 363.
Дикій, Войтѣхъ, 338.
Домашевскіе, дворяне, 330.
Дондуковъ-Корсаковъ, князь Александръ Михайловичъ, Кіевскій, Подольскій и Волынскій генералъ-губернаторъ, XVII.
Дружковскіе, дворяне, 347.
Дубенскій, Н. Я., VI, VII.
Дубеняцкая, Марина, мѣщанка, 342, 379.
Духинская, мѣщанка, 336.
Духовскій, Илья, дворянинъ, 347.
Дыминскій, XV, XVI, 227.

Е

Евдоха, мамка дворянки Ружковской, 344.
Евфросинія, попадья, 392.
Еткевичи, мѣщане, 400.
Еткевичъ, Адамъ, мѣщанинъ, 334.

Ж

Ждановъ, И. С., студентъ университета Св. Владиміра, записалъ сватьбу, вмѣстѣ съ мотивами, положенными имъ на ноты, и до ста обрядовыхъ пѣсенъ, XVI.
Желиховскій, мастеръ ткацкаго цеха, 349, 350.
Жульниченко, Стефанъ, мѣщанинъ, 348.

З

Залюбовскій, сообщилъ сборникъ сказокъ, игръ и другихъ этнографическихъ матеріаловъ, XVI.
Залѣсская, Анастасія, мѣщанка, 400.
Затвардзевичъ, Янъ, цехмистръ ткацкаго цеха, 349, 350, 371.
Зелинская, 332.
Зеневичъ, Иванъ, мѣщанинъ, 344, 432.

И

Иванова, Анастасія, крестьянка, 341, 351, 436.
Ильницкій, Л. В., сообщилъ разные этнографическіе матеріалы, XVII.
Ильяшевичъ, В. И., XV.
Иршовичъ, Авраамъ, еврей, 331, 332.
Иршовичъ, Пейся, еврейка, 331, 332.

І

Іосева, еврейка, 340.

К

Казаниха, мѣщанка, ворожея, 354.
Каплунка, Проська, стодвадцатилѣтняя старуха, 336, 393.
Кардашъ, К. П., XV.
Касьяненко, И. Н., житель с. Иванькова, Переяславскаго у., Полтавской г., доставилъ подробные отвѣты по программѣ о говорахъ и нѣкоторыя повѣрья, относящіяся къ праздникамъ, XVII.
Катакази, Михаилъ Константиновичъ, начальникъ Кіевской г., XVII.
Кауфманъ, К. П., генералъ-адъютантъ, главный начальникъ Сѣверо-Западнаго края, V.
Качковскій, дворянинъ, 338.
Кистяковскій, А. Ф., разработалъ уголовныя рѣшенія волостныхъ судовъ и сообщилъ историческій очеркъ этого суда, XV.
Клецкая, мѣщанка, 328, 374.
Кнышъ-Лопатинскій, Иванъ, дворянинъ, 405.
Коваленковъ, Иванъ Ѳедосіевичъ, житель Шендеровской Гуты, 69.
Ковнацкій, Ѳедоръ, дворянинъ, 346, 379.
Козицкая, Елена, мѣщанка, 335, 404.
Козловскій, Григорій, мѣщанинъ, 340.
Колецкая, солдатка, 387.
Колецкій, шинкарь, 350.
Комарницкій, Григорій, дьячекъ, 328, 411.
Коровашъ, Иванъ, крестьянинъ, 348.
Костецкая, Варвара, дворянка, 329, 413.
Костецкая, мѣщанка, 353.
Костомаровъ, Н. И., VI, VIII, IX.
Костюшкевичи, дворяне, 364.
Костя, мѣщанинъ, 328, 363.
Кояловичъ, М. О., IV, V, VI, IX.
Кравцовъ, В. Х., XIV, XV.
Красиловъ, мѣстечко, 393.
Кузнецовъ, Ю. П., VII.

Л

Ламазянка, мѣщанка, 330, 384.
Ламанскій, В. И., VI.
Ламанскій, Е. И., VI.
Ласкъ, Петръ, Дымирскій староста, 354, 377.
Лашкевичъ, солдатъ, 335, 336.
Левшинъ, В. Д., VI.
Леонтій, преосвященный Подольскій, XVII.
Леончикъ, мѣщанинъ, 334, 399.
Лисенко, Н. В., положилъ на ноты мотивы сватьбы и другихъ обрядовыхъ пѣсенъ м. Борисполя, XV.
Литке, К. Ѳ., графъ, VI.
Лобуцкій, дворянинъ, 338.

Локучевскіе, дворяне, 347.
Лукашевичъ, Богданъ, армянинъ, 332, 333.
Лукашенко, Трофимъ, крестьянинъ, 355.

М

Майковъ, Л. Н., VI, IX.
Маковецкій, владѣлецъ села Пржевратья, 338.
Максимовичъ, Еремія, мѣщанинъ, 344, 345, 417, 419.
Максимовичъ, Михаилъ, 333.
Максимовичъ, М. А., XII.
Максимовъ, С. В., VI.
Малинскій, Лука, помѣщикъ, 351.
Маньковская, мѣщанка, 350, 387.
Маньковскій, шинкарь, 350.
Марина, нищая, 343, 385.
Маронитъ, Іосифъ, захожій изъ Турціи, 338, 339.
Марченко, Грицко, мѣщанинъ, 335.
Марченко, Павелъ, мѣщанинъ, 335.
Матковскій, Михаилъ, дворянинъ, 337, 338, 357, 425.
Мельникъ, Яцко, 336.
Мельникъ, Ѳедоръ, 337.
Мельничка, Гапка, 339.
Мещерскій, князь Иванъ Васильевичъ, начальникъ Подольской губ., XVII.
Микитиха, старуха, 349, 350.
Миллеръ, О. Ѳ., VI.
Михаилъ, преосвященный, епископъ Холмской греко-уніатской епархіи, XVII.
Михайлюкъ, мѣщанинъ, 341, 342, 410.
Моисеевичъ, Опанасъ, мѣщанинъ, 335, 437, 438.
Морская, мѣщанка, 332.
Мошковская, Анастасія, дворянка, 347.
Мошковская, Люба, дворянка, 347, 348.

Н

Нагурскіе, дворяне, 347.
Несторенко, Савва, мѣщанинъ, 344, 432.
Новицкій, И. П., XIII, XV.
Новосельскій, дворянинъ, 343, 399.

О

Олифировичъ, Данило, мѣщанинъ, 348, 375.
Омельчиха, мѣщанка, 335, 437, 438.
Остаповичъ, мѣщанинъ, 341, 434, 435.
Остенъ-Сакенъ, Ѳ. Р., баронъ, VI.
Охримчуки, Степанъ и Юрко, братья, 334.

П

Пенскій, К. М., секретарь Подольскаго статистическаго комитета, XVII.
Перистая, Марина, крестьянка, 351, 397.
Петровъ, Н., профессоръ Кіевской духовной академіи, доставилъ весьма обширный сборникъ повѣрій и обрядовъ, собранныхъ по его указанію учениками Кременецкой семинаріи, XVI.
Подчашинскій, Матвѣй, священникъ, 335, 434.
Поленковскій, Мордохай Іоніевичъ, доставилъ обширное и весьма интересное собраніе этнографическихъ матеріаловъ, касающееся обрядовъ, повѣрій, праздниковъ, занятій и юридическаго быта Евреевъ, XVII.
Полторацкій, Стефанъ, мѣщанинъ, 433.
Поповичева, мѣщанка, 391.
Порванецкіе, дворяне, 348.
Потаповичева, мѣщанка, 333, 334, 389.
Потаповичъ, бурмистръ, 333.
Пошиленко, О. И., мировой посредникъ 4-го уч. Лугскаго уѣзда, XVIII.

Р

Рабчинская, Викторія, дворянка, 329, 413.
Рабчинскій, Рохъ, дворянинъ, 329, 413.
Раевскій, М. Н., VI.
Раевскій, П. И., XV.
Райская, Анна, мѣщанка, 331, 408.
Рогозинскій, Францискъ, слуга, 354, 377.
Рожицкая, Регина, мѣщанка, 381.
Романиха, Гапка, крестьянка, 335, 434.
Ружковская, дворянка, 343, 344.
Руцанскіе, дворяне, 347.
Рыковскій, Матвѣй, солдатъ, 342, 343.

С

Савоновичъ, Павелъ, мѣщанинъ, 413.
Савченко, крестьянинъ Радомысльскаго уѣзда, сообщилъ разные матеріалы, XVII.
Сахнюковая, Екатерина, дѣвица, 328, 329, 411.
Святовичъ, Павелъ, армянскій войтъ, 343, 385.
Святовичъ, Станиславъ, райца магистрата, 353.
Свято-Никольское братство, 374.
Семеновъ, П. П., III, VI, IX.
Семеринъ, Бонифатъ Ѳедоровичъ, крестьянинъ мѣстечка Шендеровки, 69.
Сенковскіе, дворяне, 364.
Середа, Тимко, мѣщанинъ, 335.
Симиренко, В. Ф., обогатилъ труды экспедиціи для изслѣдованія юго-западнаго края въ этнографическомъ и статистическомъ отношеніяхъ альбомомъ фотографическихъ снимковъ типовъ и бытовой обстановки, XV.
Симиренко, Г. М., 227.
Скоржевскій, дворянинъ, 354, 408.
Солтовская, мѣщанка, 333, 386.
Софончукъ, Андрей, дьякъ, 338.
Сохацкій, Андрей, дворянинъ, 355.
Ставицкій, Иванъ, священникъ, 329, 359, 376.
Стеблевская, дворянка, 339.
Стеблевскіе, дворяне, 348.
Столбинъ, учитель народнаго училища Липецкой слободы, Харьковской губ., доставилъ обстоятельные отвѣты по всѣмъ программамъ экспе-

диціи для изслѣдованія юго-западнаго края въ этнографическомъ и статистическомъ отношеніяхъ, XVI.
Струцинскій, о. Димитрій, священникъ с. Браилова, Ушицкаго уѣзда, Подольской губ., доставилъ весьма обширный сборникъ вѣрованій, суевѣрій и легендъ, XVI.
Судецъ, мѣщанинъ, 332, 370.
Супруниха, мѣщанка, 384.
Супрунюкъ, Лука, мѣщанинъ, 331.

Т

Телицкій, мастеръ ткацкаго цеха, 349, 350.
Темненко, Я. К., фотографъ, XV.
Токарикъ, 331.
Трублаенко, Михаилъ, мѣщанинъ, 380.

Ф

Фарановская, мѣщанка, 354, 387.
Фіялковскій, Василій, ткацкій подмастерье, 349, 372.
Фурикевичева, мѣщанка, 333, 354, 386, 387.
Фурикевичъ, мѣщанинъ, 354.

Х

Халичева, мѣщанка, 410.
Халичукъ, Демка, солтысъ, 341.
Хведониха, крестьянка, 348, 364.
Хилькевичи, мѣщане, 334, 399.
Хильчукъ, 331.
Ходаковская, Елена, дворянка, 330.
Ходаковскіе, дворяне, 330.
Хойнацкій, профессоръ Кременецкой семинаріи, XVII.
Хржановскіе, мѣщане, 342.
Хржановскій, Северинъ, мѣщанинъ, 371.

Ч

Чайковскій, Григорій, мѣщанинъ, 354.
Чередниченко, И. А., XIII, XIV.
Чернецкій, о. Даміанъ, священникъ с. Якутинецъ, Винницкаго уѣзда, доставилъ весьма обстоятельный сборникъ вѣрованій и легендъ, XVI.
Чубинскій, П. П., VII, VIII, IX, X.
Чумаковая, Феська, мѣщанка, 340, 396.

Ш

Шагиновая, Агнесса, мѣщанка, 328, 374.
Шепельскій, Петръ, президентъ города Олыки, 344, 345, 417, 419.
Шкопилиха, Анна, мѣщанка, 331, 408.
Шмулиха, Хайка, еврейка, 340.
Шульгинъ, В. Я., редакторъ газеты „Кіевлянинъ“, XVII.

Щ

Щепкинъ, С. П., VI.

Я

Яворская, дворянка, 347.
Янсонъ, Ю. Э., VI.
Янушевская, Параска, мѣщанка, 359, 416.
Ярмолинская, Анастасія, дворянка, 403.
Ярмолинскіе, дворяне, 331, 348.
Ярмолинскій, Лука, дворянинъ, 403.
Яцезъ, Ѳедоръ, мѣщанинъ, 333, 377.
Ящинскій, воспитанникъ Кремнецкой семинаріи, записалъ свадьбу и игры въ м. Полонномъ, Новоградволынскаго уѣзда, XVII.

Ѳ

Ѳедоренко, учитель въ м. Городлѣ, Грубешовскаго уѣзда, Люблинской губ., доставилъ отвѣты на программу о вѣрованіяхъ, XVI.
Ѳедоровичъ, Прокопъ, 335, 434.

МѢСТА.

Батуринъ.

Ключи, 102. Ложка и ножъ, 108.

Борисполь.

„Гостѣванье“, 88. Ложка и ножъ, 108.

Борки.

Сова, 64.

Будаевка.

Громъ и молнія, 23. Свинья, 50. Мышь обыкновенная и летучая, 55. Ластивка (ласточка), 59. Сорокопудъ, 60. „Волове око“, 60. Аистъ (гайстеръ, бусолъ, боцянъ, лелека, чорногузъ), 63. Ужъ, 65. Осина, 76. „Усохле дерево“, 77. Просо. 84. Ногти, 87. „Пьята“, 87. Умыванье 87. Закладины, 101. Порогъ, 102. Шапка, 107. Ложка и ножъ, 108 Молоко, 110. Кавунъ, 110. Ѣда до богослуженія, 110. Ѣда въ шапкѣ, 110

Бѣлорусская группа (изъ губерній: Витебской, Могилевской и Минской), IV.

Винницкій уѣздъ.

Небо, 2. Солнце, 4. Луна, 8. Фазы луны, 9, 10. Перемѣна дня и ночи и временъ года, 13. Затмѣнія солнца и луны, 13. Звѣзды, 14. Млечный путь, 15. Падающія звѣзды, 17. Кометы, 18. Громъ и молнія, 22. Роса, 26. Дождь, 26. Ра-

дуга, 27. Градъ, 29. Вѣтеръ, 33. Вихрь, 35. Земля, 37. Вырій, 39. Горы, пропасти и курганы, 40. Море, 40. Вода, 42. Маячения, 47. Гадюка (змѣя), 65. „Суха верба“, 76. Бузина, 77. Папоротникъ, 78. Коровякъ, 80. Человѣкъ, 86. Кладъ, 99. Изба, 100. Окно, 102. Земледѣльческія орудія, 107. Лѣченіе болѣзней, 111. „Завыныця“ 114. Сказъ, 117. Лихорадка, 118. „Урокы“, 131. Душа, 148. Іисусъ Христосъ, 152, 154. Святый Георгій, 171. Чортъ, 185. Названіе чертей, 191. Домовой, 192. „Скарбныкъ“, 193. Антихристъ, 195. Морокъ, 196. Манія, 196. Вѣдьмы, 200, 203. „Чаровникъ“, 208. „Ворожбыть“, 208. Знахарь, 210. Мясо гада, 210. Богатыри, 212. Баба-Яга, 216. Доля, 216. Смерть, 217. Хожденіе мертвецовъ, 219. Превращенія, 224.

Вишеньки (село Остерскаго уѣзда).

Вовкулака, 206.

Грубешовскій уѣздъ.

Небо, 1. Солнце, 3. Луна, 7. Фазы луны, 10. Затмѣнія солнца и луны, 13. Звѣзды, 14. Млечный путь, 15. Падающія звѣзды, 16. Громъ и молнія, 20. Тучи, 24. Дождь, 26. Радуга, 27. Снѣгъ, 30. Вѣтеръ, 33. Вихрь, 34. Земля, 37, 38. Вырій, 38. Море, 40. Вода, 41. Огонь, 45. Папоротникъ, 78. Терлычъ и тоя, 80. Святоянъска голова, 84. Битье о закладъ, 91. Желтуха, (жовтяниці), 113. Душа, 149. Чортъ, 184. Мара, 196. Морьски люды, 211. Богатыри, 216. „Велытни“, 216.

Дударі.

Домашнія животныя, 50. Однобока рыба, 67. Брови, 86. Руки, 87. Ноги, 87. Свистанье, 88. Хлѣбъ, 109.

Житомирскій уѣздъ.

Небо, 2. Луна, 8, 9. Фазы луны, 10, 11. Перемѣна дня и ночи и временъ года, 12. Звѣзды, 14. Кометы, 18. Столбы и круги, 19. Громъ и молнія, 21, 23. Тучи, 25. Роса, 25. Дождь, 27. Градъ, 28. Иней, 32. Вѣтеръ, 33. Вихрь, 34. Земля, 36. Вырій, 39. Горы, пропасти и курганы, 39. Море, 40. Вода, 42. Огонь, 45. Огоньки, 46. Лошадь, 49. Коза, 49. Домашнія животныя, 50. Обезьяна, 50. Кітъ (кошка), 54. Ласка, 55. Кукушка, 61. Сова, 63. Гадюка (змѣя), 65. Ужъ, 65. Осина, 76. Человѣкъ, 86. Ношеніе палки, 87. Проклятіе родителей, 89. Кладъ, 99. Богъ, 151. Переделестникъ, 193.

Каневскій уѣздъ.

Фазы луны, 10. Перемѣна дня и ночи и временъ года, 12. Кометы, 18. Громъ и молнія, 22, 23. Тучи, 24, 25. Дождь, 26. Градъ, 29. Морозъ, 31. Вихрь 35. Земля, 37, 38. Горы, пропасти и курганы, 39. Ластівка (ласточка), 59. Кукушка, 61. Сова, 63. Ящурка (ящерица), 65. Жаба (лягушка), 65. Черепаха, 66. Саранча, 67. Червякъ, 67. Осина, 76. Дубъ, 76. Береза, 76. Бузина, 77. „Горы-цвітъ“, 82. Битье о закладъ, 91. Любовныя заклинанія, 91, 92. Заклинанія къ суду, 95. Порогъ, 102. Рубаха, 108. Иголка, 108. Ложка и ножъ, 108. Хлѣбъ, 109. Соль, 109. Недопитая рюмка, 110. „Бешыха“ (рожа), 115. Лихорадка, 118. Прыстрітъ, 134. Сотвореніе человѣка, 145. Душа, 149. Іисусъ Христосъ, 151. Чортъ, 185. Вѣдьмы, 199. Пьятныця, 217.

Кіевскій уѣздъ.

Огонь, 45. Заклинаніе, общее отъ всѣхъ болѣзней, 111. Душа, 148.

Ковельскій уѣздъ.

Вѣдьмы, 204.

Константиноградскій уѣздъ.

Градъ, 29. Заклинаніе на урожай пшеницы, 85.

Корніевка.

Домашнія животныя, 50.

Кременчугскій уѣздъ.

Собака, 53.

Летичевскій уѣздъ.

Укушеніе змѣи, 121. Волосъ, 124. Стыклызна, 129. Підвій, 131. Прыстрітъ, 134.

Литинскій уѣздъ.

Солнце, 3. Луна, 8. Фазы луны, 10. Перемѣна дня и ночи и временъ года, 12. Звѣзды, 14. Кометы, 18. Громъ и молнія, 21. Тучи, 24, 25. Радуга, 27. Градъ, 28, 29. Вѣтеръ, 33. Вихрь, 34. Земля, 37, 38. Горы, пропасти и курганы, 39. Вода, 41, 43. Огонь, 44. Огоньки, 46. Волы и ослы, 48. Лошадь, 49. Коза, 49. Свинья, 49. Собака, 52. Ярчукъ 53. Зиньске щеня, 54. Кітъ (кошка), 54. Заяцъ, 55. Павлинъ, 58. Ластівка (ласточка), 58. Воробей, 59. Кукушка, 61. Аистъ (гайстеръ, бусолъ, боцянъ, лелека, чорногузъ), 62. Ястребъ, 63. Гадюка (змѣя), 65. Жаба (лягушка), 65. Осина, 76. Липа, 76. Бузина, 77. „Папоротникъ, 77. Камышъ, 79. Ястеръ, 79. Тоя, 80. „Макъ-выдюкъ“, 82. Любистокъ, 81. „Братки“, 82. „Нычуй-вітеръ“, 81. Пшеница и рожь, 84. Ячмень и горохъ, 84. Человѣкъ, 86. Проклятіе родителей, 89. Битье о закладъ, 91. Кладъ, 98. Изба, 100. Окно, 101. Столъ, 102. Вѣникъ, 102. Кочерга, 102. Помело, 103. Сарай, 104. Возъ, 106. Земледѣльческія орудія, 106. Водка, 109. Богъ, 151. Іисусъ Христосъ, 152. Ангелы, 166. Святый Іоаннъ Воинъ, 172. Святый мученикъ Антицъ, 172. Чортъ, 183. Происхожденіе чертей, 190. Лизунъ, 193. Вѣдьмы, 196. „Вѣдьмакъ“, 205. „Вовкулака“, 206. Мавки, 206. „Чаровникъ“, 207. Знахарь 209. Грифъ, 210. Единорожецъ, 211. „Морьски люды“, 211. „Лісовы люды“ 211. „Велытні“ 216. Смерть, 217. Рахманы, 220. Лихорадка, 221. Холера, 222. Чума, 222. Превращенія, 223.

Литовская группа (изъ губерній: Виленской, Ковенской и Гродненской), IV.

Лубенскій уѣздъ.

Кладъ, 97.

Луцкій уѣздъ.

Небо, 2. Солнце, 3. Луна, 7, 8. Фазы луны, 10. Перемѣна дня и ночи и временъ года, 12. Звѣзды, 14. Млечный путь, 15. Падающія звѣзды, 16, 17. Кометы, 18. Столбы и круги, 19. Громъ и молнія 21, 22. Тучи, 24. Роса, 26. Дождь, 26. Радуга, 27. Снѣгъ, 30. Морозъ, 31. Вѣтеръ, 32. Вихрь, 34. Земля, 36, 38. Вырій, 38. Горы, пропасти и курганы, 39. Море, 40. Вода, 41, 42. Огонь, 45, 46. Огоньки, 46, 47. Рогатый скотъ. 48. Лошадь, 49. Волкъ, 52. Ярчукъ, 53. Мышь, обыкновенная и летучая, 55. Журавль и дикій гусь, 62. Папоротникъ, 78. Любистокъ, 81. Сорныя травы, 84. Ношеніе палки, 88. Битье о закладъ, 91. Сотвореніе человѣка, 145. Душа, 149. Іисусъ Христосъ, 152. Чортъ, 184. Мара, 196. Вѣдьмы, 199. „Упыръ“, 205. „Чаровникъ“, 208. Знахарь, 209. Пигмеи, 212. „Велытні“, 216. Рахманы, 220. Превращенія, 223.

Новоградъ-Волынскій уѣздъ.

Небо, 2. Солнце, 3. Луна, 9. Фазы луны, 10. Кометы, 18. Громъ и молнія, 23. Тучи, 25. Градъ, 29. Морозъ, 31. **Новомосковскій уѣздъ** Свинья, 50. Курица, 58. Ластівка (ласточка), 59. Сорока, 62. Орелъ, 64. Голубь, 64.

Ольгопольскій уѣздъ.

Відкиль світъ взявся, 142.

Остерскій уѣздъ.

Битье о закладъ, 91. Лихорадка, 118. Русалки, 207. „Пьятыця“, 217. Рахманы, 220.

Острожскій уѣздъ.

Вѣдьмы, 199.

Переяславскій уѣздъ.

Солнце, 7. Морозъ, 31. Чайка, 62. „Нычуй-вітеръ“, 82. Битье о закладъ, 91. Закладины, 101. Окно, 102. Столъ, 102. Вѣникъ, 102. Кочерга, 102. Погребъ, 104. Сапогъ, 108. Иголка, 108. Ложка и ножъ. 108. Холера, 118. Лихорадка, 118. Уразъ, 130. Боль головы, 130. „Звыхъ“, 130. Перелякъ и переполохъ, 131. Святый Іоаннъ воинъ, 172. Домовой, 192. „Болотяныкъ“, 193. Адъ, 195. Русалки, 207. „Злыдні“, 211. „Пьятныця“, 217. Смерть 219.

Пинскій уѣздъ.

Укушеніе змѣи, 121.

Подольская губернія.

Небо, 1. Фазы луны, 11. Затмѣніе солнца и луны, 13. Млечный путь, 15. Падающія звѣзды, 16. Громъ и молнія, 24. Тучи, 25. Радуга, 27. Снѣгъ, 30. Морозъ, 32. Огонь, 46. Ластівка (ласточка), 59.

Проскуровскій уѣздъ.

Небо, 2. Солнце, 7. Фазы луны, 11. Затмѣнія солнца и луны, 13. Звѣзды, 15. Громъ и молнія, 23. Туманъ, 25. Дождь, 27. Вѣтеръ, 33. Горы, пропасти и курганы, 40. Медвѣдь, 51. Зиньске щеня, 54. Кітъ (кошка), 54. Мышь обыкновенная и летучая, 55. Болѣзни коровьи: Потеря молока, 56. Желізняця, 57. Одутье, 57. О лѣченіи рогатаго скота вообще, 57. Болѣзни лошадей: Глисты, 57. Чемеръ, 57. Садно, 57. Парши, 57, Вши, 57. Бѣльмо на глазахъ, 57. Поврежденіе языка, 57. Сапъ, 57. Запоръ, 57. Задержаніе мочи, 57. Выпаденіе задне-проходной кишки, 57. Курица, 58. Ластівка (ласточка), 59. Воробей, 60. Кукушка, 61. Сорока, 62. Журавль и дикій гусь, 62. Аистъ (гайстеръ, бусолъ, боцянъ, лелека, чорногузъ), 62. Сова, 64. Крукъ, (воронъ), 64. Куропатка, 64. Голубь, 64. Соловей, 64. Ужъ, 65. Вошь, 68. Дубъ, 76. „Суха верба“, 76. Бузина, 77. Папоротникъ, 79. Терлычъ и тоя, 80. Любистокъ, 81. „Нычуй вітеръ“, 82. Царскій скипетръ, 82. Чорнобыль, 82. Полынь, 83. „Ломыніст“, 83. „Чорно-зилля“, 83. „Сонъ-зилля“, 83. „Ласкавець“, 83. Барвінокъ, 83. Купчяки, 83. Чорнобривці, 83. „Рожа“ и василекъ, 83. Тернъ, 83. Нехворость, 83. Чесноки, 84. Дикая морковь, 84. Брови, 86. Руки, 87. Ногти, 87. Ноги, 87. Умыванье, 87. Чиханье, 88. Плеванье, 88. Благожеланія вообще, 89. Брань и проклятія, 89. Битье о закладъ, 91. Присяга, 91. Заклинанія: Любовныя, 93, 94. Объ удачной охотѣ, 96. Относительно воровства, 96. Кладъ, 99. Закладины, 101. Порогъ, 102. Столъ, 102. Кочерга, 102. „Зольныця“, 103. Мотовило, 103. Веретено, 103. Грабли, 103. Кварта, 103. Каганецъ, 103. Ножницы, 104. Рубаха, 108. Штаны, 108. Ложка и ножъ, 108. Горшокъ, 109. Несплячкы, 112. Глисты, 112. Желтуха (жовтяныці), 113. Насморкъ, 114. „Куряча сліпота“, 114. „Сояшниці“), 115. „Бешыха“ (рожа) 117. Чорная болѣзнь, 117. Холера, 118. Лихорадка, 119. Укушеніе змѣи, 121, 122. Сухоты, 123. Чума, 128. Стыклызна, 129. Боль головы, 130. Перелякъ и переполохъ, 131. Заклинанія отъ уроковъ, 134. „Гостець“, 136. „Данія“, 136. „Подвіяньня“, 137. „Підливаньня“, 137. „Наслапьня“, 137. Повѣтріе, 137. „Насердныця“, 137. Боль въ ручныхъ суставахъ, 137. Колики, 138. Переломъ костей, 138. Боли желудка, 138. Мертвая кость, 138. Раны, 138. „Вогныкъ“, 138. Опухоли, 138. Ракъ, 138. Короста, 138. Боль ушей, 138. Глухота, 139. Болѣзнь глазъ, 139. Бѣльмо, 139. Жага, 140. Поносъ, 140. Маточное кровотеченіе, 140. Чортъ, 189. „Одмінокъ“, 194. Вѣдьмы, 205. „Упырь“, 205, 206. Мавки, 206. „Вихованці“, 208. „Мемозины“, 209. „Характерникъ“, 209. „Вішальникъ“, 209. Утопленники, 209.

Радомскій уѣздъ.

Вѣдьмы, 204.

Радомыслъскій уѣздъ.

Небо, 2. Сотвореніе человѣка, 145.

Ровно.

Вѣдьмы, 205.

Рудьковка.

Волы и ослы, 48. Зубы, 86. Потягиванье, 88. Порогъ, 102.

Сербиновка.

Небо, 2.

Сосницкій уѣздъ.

Солнце, 7. Луна, 9. Папоротникъ, 79. Іисусъ Христосъ, 151. Ангелы, 166. Чортъ, 189. Змѣй, 210.

Староконстантиновскій уѣздъ.

Солнце, 3. Луна, 8. Громъ и молнія, 22. Тучи, 25. Земля, 37. Горы, пропасти и курганы, 39. Вода, 43.

Тараща.

Громъ и молнія, 23. Морозъ, 32. Медвѣдь, 51. Волкъ, 52. Кітъ (кошка), 54. Мышь обыкновенная и летучая, 55. Ластівка (ласточка), 59. Кукушка, 61. Сорока, 62. Аистъ (гайстеръ, бусолъ, боцянъ, лелека, чорногузъ), 63. Сова, 64. Любистокъ, 82. Человѣкъ, 86. Зубы, 86. Утиранье, 87. Рубаха, 108. Хлѣбъ, 109. Сало, 109.

Украинская группа (изъ губерній: Кіевской, Волынской и Подольской), IV.

Ушицкій уѣздъ.

Небо, 1. Солнце, 3. Луна, 7, 8. Фазы луны, 9. Перемѣна дня и ночи и временъ года, 11, 12. Звѣзды, 14. Млечный путь, 15. Падающія звѣзды, 17. Падающіе камни, 17. Кометы, 18. Столбы и круги, 18, 19. Громъ и молнія, 19. Тучи, 24. Туманъ, 25. Роса, 26. Градъ, 28. Снѣгъ, 30. Морозъ, 30, 31. Иней, 32. Вѣтеръ, 32. Вихрь, 33. Земля, 36. Вырій, 38. Горы, пропасти и курганы, 39. Вода, 41, 42, 43. Огонь, 43. Огоньки, 46, 47. Лошадь, 49. Домашнія животныя, 50. Медвѣдь, 50. Кітъ (кошка), 54. Мышь обыкновенная и летучая, 55. Кротъ, 56. О звѣряхъ вообще, 56. Курица, 58. Павлинъ, 58. Ластівка (ласточка), 58. Воробей, 59. Кукушка, 60, 61. Журавль и дикій гусь, 62. Аистъ (гайстеръ, бусолъ, боцянъ, лелека, чорногузъ) 62. Ястребъ, 63. Сова, 63. Орелъ, 64. Черепаха, 66. Камбала, 67. Ива, 76. Бузина, 77. Осетръ, 81. Разныя растенія, 84. Ношеніе палки, 87. Благословеніе родителей, 89. Битье о закладъ, 91. Кладъ, 96. Изба, 100. Закладины, 101. Мельница, 104. Возъ, 106. Земледѣльческія орудія, 107. Лѣченіе болѣзней, 110. Несплячки, 112 Глисты, 112. Жовны, 113. „Куряча сліпота“, 114. „Бешыха“ (рожа), 115. Сглазъ, 128. Сотвореніе человѣка, 145. Душа, 149. Богъ, 151 Духъ Святый, 159. Святый Николай, 167. Происхожденіе чертей, 191. „Одмінокъ“, 193. Рай, 195. „Упыръ“, 205. „Чаровникъ“, 207. „Морьски люды“, 211. „Лісовы люды“, 211. „Сыроіды“, 212. „Велытні“, 216. Смерть, 219. Рахманы, 220. Превращенія, 223.

Харьковскій уѣздъ.

Небо, 1. Перемѣны дня и ночи и временъ года, 13. Звѣзды, 14. Падающія звѣзды, 17. Кометы, 18. Громъ и молнія, 22. Вѣтеръ, 32. Вихрь, 34. Земля, 37. Вырій 39. Море, 40. Вода, 42, 43. Огонь, 45. Лошадь, 49. „Двужильна скотына“, 50. Волкъ, 51. Зиньске щеня, 54. Ужъ, 65. Щука, 67. Ношеніе палки, 87. Проклятіе родителей, 89. Кладъ, 97. Насморкъ, 113. Отъ перелоговъ, 115. Черная болѣзнь, 117. Лихорадка, 118. Волосъ, 124. Душа, 149. Іисусъ Христосъ, 153. „Ворожбытъ“, 208.

Хварбована.

Собака, 53.

Холмская Русь.

Небо, 1. Солнце, 3. Луна. 7, 8. Фазы луны, 10. Перемѣны дня и ночи и временъ года, 11. Звѣзды, 14. Млечный путь, 15. Падающія звѣзды, 15. 17. Кометы, 18. Столбы и круги, 18. Громъ и молнія, 21. Тучи, 24. Туманъ, 25. Роса, 25. Дождь, 26. Морозъ, 30. Вѣтеръ, 32. Вихрь, 34. Земля, 37, 38. Вырій, 39. Горы, пропасти и курганы, 39. Море, 40. Вода, 42. Огонь, 45. Огоньки, 46, 47. Медвѣдь, 51. Павлинъ, 58. Саранча, 67. Сосна, 75. Осина, 76. Бузина, 77. Чертополохъ, 80. Любистокъ, 82. „Братки“, 82. Проклятіе родителей, 89. Кладъ, 98. Корь, 112. „Бешыха“ (рожа), 115. Боль зубовъ, 124. Богъ, 151. Происхожденіе чертей, 191. Вова, 196. Вѣдьмы, 199. Превращенія, 223.

Холмскій уѣздъ.

Чортъ, 184.

Холмъ.

Душа, 149. Названія чертей, 191.

Хорово (село).

Вѣдьмы, 199. „Вовкулака“, 206.

Черкасскій уѣздъ.

Заяцъ, 55.

Шендеровка (мѣстечко).

Желтуха (жовтяниці), 113. „Сояшниці“, 114. „Бешыха“ (рожа), 115.

Щастнівка.

Цыбуля (лукъ), 84.

Южная Русь.

Луна, 8. Громъ и молнія, 24. Огоньки, 47. Лошадь, 49. Воробей, 60.

Печатано по распоряженію Императорскаго Русскаго Географическаго Общества.

Типографія В. Киршбаума, въ д. Министер. Финанс., на Дворц. площ.

Опечатки и поправки.

					Напечатано:	*Должно быть:*
Страница	231	строка	13	снизу:	одна	одно
„	232	„	18	„	заверушить	заворушить
„	—	„	16	„	наженемъ	наженешъ
„	233	„	3	сверху	ти	тя
„	—	„	8	снизу	сісіль	кисіль
„	—	„	5	„	искодить	шкодить
„	—	„	5	„	бочить	бачить
„	234	„	12	„	нашъ	намъ
„	235	„	10	сверху	кими	кимъ
„	236	„	7	„	брихнівъ	брихунівъ
„	—	„	10	снизу	каштунокъ	коштунокъ
„	—	„	5	„	то	той
„	—	„	3	„	кроса	краса
„	237	„	2	„	тітку	тітко
„	—	„	8	„	обізваться	обізвуться
„	242	„	1	„	моє	має
„	246	„	2	„	ідноки	іднаки
„	249	„	11	сверху	дерень	дурень
„	250	„	9	снизу	на	не
„	251	„	3	„	носъ	насъ
„	—	„	8	„	водять	вадять
„	—	„	19	„	дерми	дверми
„	256	„	15	„	неі	цеі
„	259	„	14	„	Чичко	Личко
„	260	„	6	„	просъ	просо
„	262	„	3	сверху	сюдю	сидю
„	—	„	7	„	лежаного	лежачого
„	—	„	15	„	домо	долю
„	263	„	6	„	родъ—родъ	радъ—радъ
„	—	„	7	„	Лики	Ліки
„	264	Послѣдняя пословица подъ рубрикою „Літо“ должна быть отнесена ниже, къ „Лукавству“.				
„	272	„	7	„	ждати	сідати
„	274	„	3	сверху	мило	шило
„	276	„	12	„	зварися	сварися
„	—	„	3	снизу	узами	усами
„	—	„	11	„	задорнути	здорнути
„	277	„	2	сверху	пересипъ	Перекопъ
„	290	„	10	„	бочились	бачились
„	292	„	6	„	лата	хата
„	294	„	1	снизу	ногу	добу
„	—	„	14	„	насусимо	насушимо
„	296	„	4	сверху	сяди	седи
„	302	„	10	„	хоті	хоть
„	306	„	3	„	літь	миль
„	307	„	8	„	буби	дуби
„	308	„	6	„	прилісомъ	пролісомъ
„	312	„	10	„	шлячці	гилячці
„	315	„	4	снизу	прилісомъ	пролісомъ
„	—	„	25	„	рості	росте
„	316	„	8 и 9	„	прилісомъ	пролісомъ

Библиотека Государственного Союза ССР

Проверено
1953 г.